

УДК: 369.216:368.945 (575.1)

Мумтозхон АБДУВАЛИЕВА,
Старший преподаватель Национальный университет Узбекистана, PhD
E-mail: abduvalievamumtozxon@gmail.com

Рецензент: А.Г.Абдуллаев док., филос.по социол.н. PhD, доцент.

ВНЕДРЕНИЕ ОПЫТА ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАН В СФЕРЕ СОЦИАЛЬНОЙ ПОДДЕРЖКИ СЕМЕЙ ВОСПИТЫВАЮЩИХ ДЕТЕЙ С ИНВАЛИДНОСТЬЮ В УЗБЕКИСТАНЕ

Аннотация

В данной статье анализируются первоисточники в которых встречаются упоминания о людях с инвалидностью, рассматриваются основные теории о людях с инвалидностью в трудах Восточных мыслителей и ученых социологов работавших в рамках изучения вопросов социальной адаптации детей с инвалидностью. Также изучен передовой опыт таких стран как, Германия, США, Япония и Турция в сфере социальной поддержки семей с детьми с инвалидностью. Рассмотрены основные структуры и механизмы, обеспечивающие семьям воспитывающих детей с инвалидностью всестороннюю поддержку и способствующие повышению их социализации и интеграции в общество.

Ключевые слова: Инвалидность, социальная адаптация, реабилитация, абилитация, социальная политика, социальная поддержка, семьи воспитывающие детей с инвалидностью, раннее вмешательство, инклюзивное образование.

NOGIRONLIGI BO'LGAN BOLALARNI TARBIYA QILAYOTGAN OILALARNI IJTIMOY QO'LLAB QUVVATLASH SOHASIDA XORIJIY DAVLATLAR TAJRIBASINI O'ZBEKISTONDA TATBIQ ETISH

Аннотация

Ushbu maqolada nogironligi bor odamlar haqidagi birlamchi manbalar, nogironligi bo'lgan bolalarning ijtimoiy moslashuvi masalalarini o'rganishda Sharq mutafakkirlari va sotsiologlarining asarlaridagi asosiy nazariyalar tahlil qilingan. Shuningdek, nogironligi bo'lgan bolalarni tarbiya qiluvchi oilalarni ijtimoiy qo'llab-quvvatlash borasida Germaniya, AQSH, Yaponiya, Turkiya kabi mamlakatlarning ilg'or tajribalari o'rganilgan. Nogironligi bo'lgan bolalarni tarbiyalayotgan oilalarni har tomonlama qo'llab-quvvatlash, ularning ijtimoiylashuvi va jamiyatga integratsiyalashuvini oshirishga xizmat qiluvchi asosiy tizimlar va mexanizmlar ko'rib chiqilgan.

Калит so'zlar: Nogironlik, ijtimoiy moslashuv, rehabilitatsiya, abilitatsiya, ijtimoiy siyosat, ijtimoiy qo'llab-quvvatlash, nogironligi bo'lgan bolalarni tarbiyalayotgan oilalar, erta aralashuv, inklyuziv ta'lim.

INTRODUCING THE EXPERIENCE OF FOREIGN COUNTRIES IN THE SPHERE OF SOCIAL SUPPORT FOR FAMILIES RAISING CHILDREN WITH DISABILITIES IN UZBEKISTAN

Annotation

This article analyzes the primary sources in which there are references to people with disabilities, discusses the main theories about people with disabilities in the works of Eastern thinkers and sociologists who worked in the study of issues of social adaptation of children with disabilities. Also studied are the best practices of such countries as Germany, the USA, Japan and Turkey in the field of social support for families with children with disabilities. The main structures and mechanisms that provide families raising children with disabilities with comprehensive support and contribute to increasing their socialization and integration into society are considered.

Key words: Disability, social adaptation, rehabilitation, habilitation, social policy, social support, families raising children with disabilities, early intervention, inclusive education.

Введение. В социологии семья считается одним из важных институтов, так как является единственным источником общества. В зависимости от типов, функций семьи, характера взаимоотношения и ролей которых она выполняет, семьи имеют различные формы. Ребенок с инвалидностью может родиться в любой семье в стратификационном поле, независимо от типа семьи или состояния здоровья его членов. Именно по этой причине можно сказать, что воспитание в семье ребенка с инвалидностью имеет свои особенности. Так как, каждый ребенок, независимо от того, родился он здоровым или с инвалидностью, является объектом социализации, социальной адаптации и социальной поддержки и социального контроля со стороны семьи.

Процесс социальной адаптации и реабилитации ребенка с инвалидностью имеет прямую связь со спецификой внутрисемейных отношений, и зависит от

степени поддержки получаемой им в семье и характера заболевания. Реабилитация детей с когнитивными расстройствами требует систематических, долговременных занятий для приобретения навыков самообслуживания и гигиены, а далее вспомогательных уроков необходимых для освоения школьного и профессионального образования, а также профессиональных навыков.

Детям с заболеваниями физического характера необходимы долгие тренировки, лечебный массаж, освоение дополнительных технических средств. По этой причине крайне важно осознавать, что родители детей с инвалидностью должны иметь определенные навыки и умения, необходимые знания, время и средства. Невозможно ожидать от семьи находящейся в экономическом, психологическом либо социальном трудном положении полноценной и всесторонней

поддержки в интеграции ребенка с инвалидностью в разных социальных группах.

Анализ литературы по теме. Первые упоминания о людях с инвалидностью мы можем встретить в текстах Авесты, в Ветхих и Новых заветах Священной Библии, а также сурах Священного Корана.

Священная книга «Авеста», стала фундаментом формирования толерантности и заботливости по отношению к людям с инвалидностью. Основным посылом «Авесты», является лозунг, что сначала необходимо подумать о добре, далее сказать доброе слово, и закончить все свои действия добрым делом. Также согласно «Авесте» лучше предотвратить инвалидность, чем впоследствии лечить ее [1].

Христианские представления об инвалидности восходят к Ветхому Завету, где описывается диалог Адама с Богом, «Когда Адам увидел среди людей больных проказой, слоновой болезнью, слепотой и другими болезнями и спросил Бога: «Почему ты сделал это с моими детьми?» или «Не лучше бы тебе было сделать их одинаковыми?». На что Бог отвечает: «Мой дар да будет им благодатью»[2]. То есть согласно Ветхому завету, инвалидность определяется, как возможность приблизиться к божественному, если сам человек будет смиренным и терпеливым.

Религия Ислам поощряет заботу о людях с инвалидностью и предписывает людям быть более внимательными к ним. В Исламе инвалидность и болезнь является одним из разновидностей «проверки» истинности и крепости веры, которая дает возможность испытать на себе благодать Аллаха. Ислам рассматривает человека с инвалидностью не с точки зрения его болезни и ограничений, а с позиции богобоязненности и крепости связи со Всевышним и благодаря которым он имеет возможность превзойти здоровых людей и возвыситься над ними [3].

Среди мыслителей Востока упоминания о людях с инвалидностью можно встретить в сборнике хадисов Имама аль Бухари «Сахих аль Бухари». В частности, в одном из хадисов, сказано, что долгом мусульманина является проявлении заботы и участия по отношению к больным и притесняемым людям[4]. В другом хадисе говорится, что болезнь посланная мусульманину, является средством искупления грехов[4].

В сборнике хадисов Имама Термизи «Сунан-ат-Термизи» говорится о необходимости общаться с людьми с инвалидностью с приветливостью и радушием, поскольку это дает им ощущение принятия их со стороны общества и способствует укреплению уверенности в себе [5].

Взгляды Абу Али ибн Сины о людях с инвалидностью существенно отличаются от вышеописанных. Ибн Сину интересовали объективные и субъективные признаки инвалидности. В своих исследованиях он рассматривал инвалидность как клиническое или морфологическое нарушение систем организма. В «Канонах врачебной науки» он подробно разделил болезни на простые и сложные, описал их симптомы и признаки, а также указал методы и средства для их лечения [6].

В уложениях Амира Тимура особо подчеркивается, особое внимание Тимура к развитию науки и медицины. Он с уважением относился к врачам (табибам). В период его правления были построены лечебницы, организованы приюты для бедных и больных людей. Люди с инвалидностью, которые получили увечья в бою, получали пособия и поддержку со стороны государства[7].

Алишер Навоий в своем знаменитом произведении «Махбуб ул-Кулуб» описал свои политические, общественные взгляды на происходящие вокруг него процессы. В частности, он писал о необходимости проявления гуманизма, человечности и заботы о людях с инвалидностью. Также он утверждал, что больному человеку можно помочь не только лекарствами, и немаловажным в этом процессе является и внимательное отношение и духовная поддержка[8].

В трудах зарубежных ученых классиков М.Вебера, Т.Парсонса, Э.Дюркгейма, О.Конта [9] исследуются проблемы социальной адаптации детей с инвалидностью, феномен инвалидности, социальное исключение людей с инвалидностью внутри социальных групп и в межгрупповых отношениях, а также инвалидность рассматривалась с точки зрения теории социального действия и структурного функционализма.

Ч.Ломброзо, И.Гоффман, М.Оливер, Л.Выготский [13] в своих работах анализировали инвалидность с точки зрения теории стигматизации, «медицинской модели», «социальной модели», изучали основные факторы воспитания и развития когнитивно-поведенческих характеристик ребенка с инвалидностью в рамках специальной педагогики и психологии.

Социологи, социальные антропологи и психологи стран СНГ начали изучать инвалидность, как предмет исследований в начале XIX века. Научному анализу и изучению социального пространства, их трудоустройства, проблемам реабилитации и социальной работы с людьми с инвалидностью, а также социальным факторам, влияющим на увеличение инвалидности посвящены исследования Е.Ярской-Смирновой, Е.Холостовой [17].

Работы отечественных ученых М.Ганиевой, Я.Чичериной, А.Абдухалилова, З.Узаковой [19] посвящены изучению процессов социальной адаптации детей с инвалидностью, особенностям социальной и социокультурной адаптации детей с инвалидностью, проблем внедрения инклюзивного образования в Узбекистане, моделей понимания инвалидности, а также вопросам социализации людей с инвалидностью посредством трудоустройства.

Изучение методологии данного исследования показали, что общей идеей ученых о социальной адаптации является то, что она поддерживает и ограничивает, создает и отображает любую социальную структуру.

Анализ и результаты. Семьи, воспитывающие детей с инвалидностью, попадают в разряд семей группы риска. Диагноз ребенка прикрепляется как ярлык, который способствует негласной, но реально существующей социальной изоляции людей с инвалидностью в обществе. Медицинский диагноз создает установку на неизбежность тяжелого положения ребенка, его неизменность и необратимость. Количество психических (невротически и психосоматических) расстройств в семьях, воспитывающих детей с инвалидностью выше, чем в семьях, не имеющих детей с инвалидностью в 2,5 раза [23].

В процессе анализа теоретических основ данного вопроса, влияющих на формирование эффективной социальной интеграции детей с инвалидностью, были изучены теоретико-концептуальные и методологические основы в понимании феномена инвалидности, а также современные подходы понимания социальной адаптации детей с инвалидностью, базирующиеся на концепциях компенсаторных функций организма, с учетом зоны ближайшего развития. Дифференцированы типы адаптационного потенциала семей воспитывающих детей с инвалидностью, а также изучены социальные проблемы,

с которыми они сталкиваются. В частности рассмотрены основные барьеры в формировании эффективной социальной интеграции детей с инвалидностью, а также

компоненты влияющие на повышения социальной адаптации семей воспитывающих детей с инвалидностью (См. рис 1).

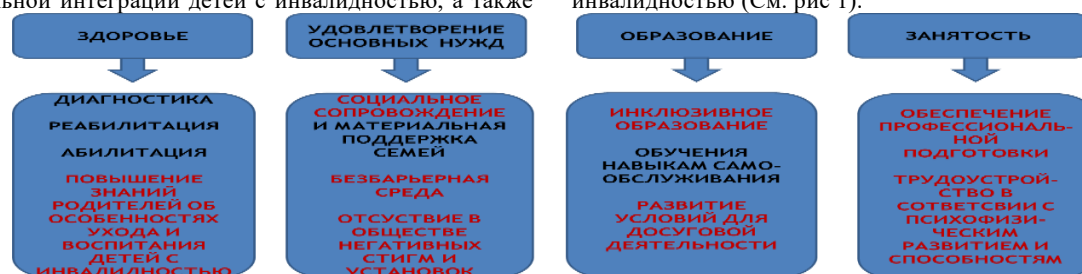

Рис.1. Основные факторы влияющие на процесс успешной социальной адаптации детей с инвалидностью.

В ходе изучения процессов совершенствования системы социальной поддержки семей, воспитывающих детей с инвалидностью происходящие за последние годы в Узбекистане, а также проведения ситуационного анализа социального состояния семей воспитывающих детей с инвалидностью было выявлено, что на сегодняшний день социальная политика в Узбекистане связана с реформированием системы социальной защиты

населения. Меняется подход и содержание работы с детьми с инвалидностью и их семьями. Возрастает внимание к интересам отдельного человека, так и к включению детей с инвалидностью в социальное пространство, создание условий без барьерной среды жизнедеятельности, вне зависимости от ограничений здоровья. (См. рис 2).

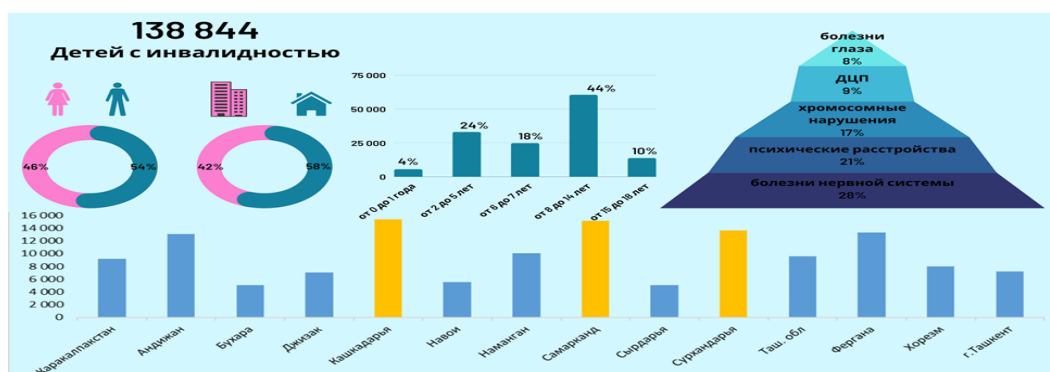

Рис. 2. Ситуационный анализ детей с инвалидностью в Узбекистане на период 1 мая 2022 года

Для нашего государства, проблема социальной адаптации данной группы населения, создания условий для достойной жизни детей с инвалидностью является актуальной и претерпевает большие изменения.

Стратегии социальной поддержки семей воспитывающих детей с инвалидностью, являются важным элементом в процессе их социальной адаптации. Степень адаптации ребенка с инвалидностью напрямую связана со степенью поддержки, которую получает его семья. Только при условии решения многоаспектных проблем, с которыми сталкиваются семьи, воспитывающие детей с инвалидностью и обеспечения процесса интеграции семьи и ребенка с инвалидностью в общество на основе взаимодействия всех систем, напрямую влияющими на процесс социальной адаптации семьи и ребенка, можно повысить эффективность механизмов социальной адаптации детей с инвалидностью.

В Узбекистане ключевой программой для поддержки семей, воспитывающих детей с инвалидностью, является пособие для детей с инвалидностью. Однако, согласно исследованию, проведенному UNICEF в Узбекистане в 2020 году, несмотря на то, что она предлагается всем детям с инвалидностью независимо от уровня дохода или имущественного положения, получателями ежемесячных пособий для детей с инвалидностью являются лишь 52% семей, воспитывающих детей с тяжелой формой инвалидности [24].

В этом контексте был проведен сравнительный анализ различных форм поддержки и социальных услуг,

предоставляемых семьям воспитывающих детей с инвалидностью в Германии, США, Японии и Турции. В данных странах сложилась различные пути решения социальных проблем. К примеру, если в США и в Японии делается акцент, в основном, на частный сектор, благотворительные, общественные организации, то в большинстве развитых странах главную роль в решении этих проблем играет государство. Так, для Германии и Турции характерен широкий охват социальной сферы государством. В частности, действующие в Германии механизмы социальной поддержки семей, воспитывающих детей с инвалидностью способствуют более эффективному использованию ресурсов и обеспечивают индивидуальный выбор семьи в использовании предоставляемых услуг, направленных на улучшение состояния здоровья и повышения социальной адаптации ребенка с инвалидностью в общество.

Главным принципом государственной политики США в отношении семей воспитывающих детей с инвалидностью является, создание и постоянное улучшения качества предоставляемых услуг в рамках поддержки семей, а также предоставление детям с инвалидностью равных образовательных возможностей учитывающих их уникальные потребности, и позволяющих развивать их способности наравне с обычными детьми.

Японская система социальной поддержки семей воспитывающих детей с инвалидностью представляет собой комбинацию трех тщательно разработанных структур – систему социального страхования, систему раннего вмешательства и систему инклюзивного

образования, учитывающего индивидуальные образовательные потребности каждого ребенка.

Система социальной поддержки семей, воспитывающих детей с инвалидностью в Турецкой Республике показал, что государство руководствуется принципом индивидуального подхода к каждой отдельно взятой семье, где есть ребенок с инвалидностью, и предоставляют полный пакет социальных и экономических услуг и льгот, облегчающих экономическую нагрузку на семью, в связи необходимостью делать дополнительные затраты на нужды ребенка с инвалидностью.

Также в этих странах развиты программы раннего вмешательства, обеспечивающие их здоровое развитие с помощью надлежащего раннего вмешательства при поддержке междисциплинарной команды специалистов и предоставляющих семье правильную информацию о диагнозе и связанных с ними сложностями. В свою очередь мы увидели и последовательное совершенствование в данных странах систем дошкольного, школьного и высшего инклюзивного образования, учитывающего индивидуальные психофизические возможности и потребности каждого ребенка с инвалидностью (См. рис. 3).

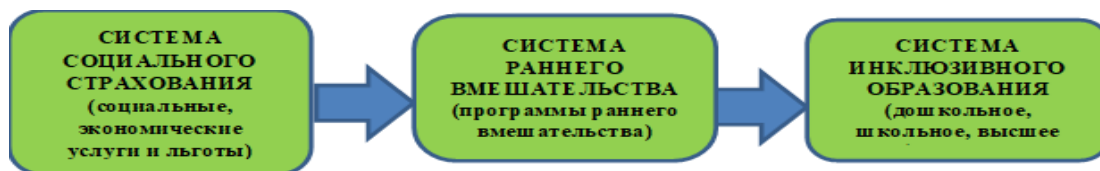

Рис. 3. Основные принципы социальной поддержки семей воспитывающих детей с инвалидностью в Германии, США, Турции и Японии

По итогам изучения систем государственной поддержки семей, воспитывающих детей с инвалидностью Германии, США, Японии и Турции можно сделать вывод, что в каждой из этих стран наблюдается положительная динамика в процессах реализации основных мер, направленных на поддержку семей, воспитывающих детей с инвалидностью, способствующих их социализации в обществе и формирующих у детей с инвалидностью навыки необходимые для жизни (См. рис 4).

Вышеуказанные государства руководствуются принципом индивидуального подхода к каждой отдельно взятой семье, где есть ребенок с инвалидностью, и предоставляют полный пакет социальных и экономических услуг и льгот, облегчающих

экономическую нагрузку на семью, в связи необходимостью делать дополнительные затраты на нужды ребенка с инвалидностью. Также в этих странах развиты программы раннего вмешательства, обеспечивающие их здоровое развитие с помощью надлежащего раннего вмешательства при поддержке междисциплинарной команды специалистов и предоставляющих семье правильную информацию о диагнозе и связанных с ними сложностями. В свою очередь мы увидели и последовательное совершенствование в данных странах систем дошкольного, школьного и высшего инклюзивного образования, учитывающего индивидуальные психофизические возможности и потребности каждого ребенка с инвалидностью.

Рис. 4. Современные методы, направленные на формирование, развитие и актуализация родительских компетенций в семьях воспитывающих детей с инвалидностью за рубежом

Выводы и предложения. В рамках проводимой в Республике Узбекистан последовательных реформ, направленных на усиление государственной поддержки семей воспитывающих детей с инвалидностью и созданию равных возможностей для них наравне с другими, опыт Германии, США, Японии и Турецкой Республики представляет для нас особый интерес. Так как, полученные результаты позволят повысить качество предоставляемых услуг по поддержке семей воспитывающих детей с инвалидностью в Узбекистане и разработки более эффективных механизмов защиты их интересов и свобод.

ЛИТЕРАТУРА

1. Авесто. Тарихий-адабий ёдгорлик. Аскар Маҳкам таржимаси. – «Шарқ», 2001. –Т. – Б.152.
2. Библия в Синодальном переводе. Ветхий Завет. Бытие, Глава 4, ст. 1-5. Изд.: «Супер Книги» 2021 г. – С 79.
3. Священный Коран. Сура 2 «Бакара» (Коровы), 155 аят.
4. Имам Мухаммад бин Исмаил Абу Абдуллах аль-Джуфи аль-Бухари. Сахих аль-Бухари. Книга похорон. пер. с араб: Владимир Михайлович Нирша, Изд.: Умма. 2003. – С.116.

5. Абу Иса Мухаммад ибн Иса ибн Саура ат-Термизи. Сунан ат Термизи. Сборник хадисов в 5-ти томах. под ред. Шейха Мухаммада Насира уд-Дин аль-Албани. пер.с араб. Мирзо Кенджабек. Казань. Изд. Свобода. 2018. – С.251.
6. Абу Али ибн Сино. «Тиб қонунлари»/ Расулев А., Мирзаев К., Каримов У., Муродов А. таржимаси. Тошкент. «Шарқ». 2020. – Б.688.
7. Амир Темур. Темур тузуклари. мемуар асар. Форсчадан Алихонтўра Соғуний ва Хабибулло Караматов таржимаси. «Буюк давлатчилик силсиласи туркуми» – Тошкент.: Илм-зиё-заковат нашриёти, 2020. – Б.67.
8. Алишер Навоий. Махбуб-ул-қулуб.- Тошкент: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1983. – Б.36.
9. Вебер М. Класс, статус и партия. Социальная стратификация. Вып. 1. М.: РАН, 1992. – С.19-38.
10. Парсонс Т. Понятие общества: компоненты и их взаимоотношения. Американская социологическая мысль. М.: 1996. – С.494-526.
11. Дюркгейм Э. Самоубийство. Перевод. Ильинский А.Н. Изд. Мысль. 1994. - С. 481.
12. Конт О. Дух позитивной философии: Слово о положительном мышлении. Пер.с франц. И.Шапиро. Изд.: Феникс. 2003. – С.256.
13. Ломброзо Ч. Гениальность и помешательство. – М. С.201.
14. Goffman E. Stigma: Notes on the management of spoiled identify. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall. 1963.
15. Oliver M. The Politics of Disablement, Basingstoke: Macmillan, 1999.
16. Выготский, Л.С. Собрание сочинений: в 6 т. / гл. ред. Запорожец А. В.
17. Педагогика, 1982-1984. Т. 4: – С.433.
18. Ярская-Смирнова Е. Р. Социокультурный анализ не типичности. Саратов: Изд-во СГТУ, 1997 - С. 272.
19. Холостова Е.И. Социальная работа с инвалидами. Учеб. пособие. // Изд. Дашков и К. 2013. С. 23-56.
20. Ганиева М.Х. Социокультурная адаптация детей с ограниченными возможностями как направление социальной защиты. Общественное мнение. Права человека. №4. 2018. – С 35-39.
21. Чичерина Я.Е. Изучение условий и факторов внедрения инклюзивного образования в Республике Узбекистан. Пособие. Ташкент. 2008. – С.49.
22. Абдухалилов А.А. Модели понимания инвалидности в социальной политике государства. The culture of tolerance in the context of globalization: methodology of research, reality and prospect: materials of the international scientific conference on May 13–14, 2014. – Prague: Vědecko. – С.82-85;
23. Узакова З.Ф. Особенности социализации и трудовой интеграции молодежи с ограниченными возможностями.: Дис.с.ф.д (Phd). –Тошкент, 2019.
24. Абдувалиева М. Приоритетные направления совершенствования социальной поддержки семей, воспитывающих детей с инвалидностью в современном Узбекистане. Volume 3 | NUU Conference 2 | 2022. Current Issues of Social Sciences and Humanities. DOI: 10.24412/2181-1385-2022-2-595-602. С.595-602.
25. UNICEF Узбекистан. Построение системы социальной защиты, соответствующий интересам детей и молодежи в Узбекистане. 2020 г. – С.14. URL: <https://www.unicef.org/publications>.

UDC: 81.373.46

Nuritdin ABDULLAEV,
Senior teacher of the department "Foreign languages"
Tashkent chemical-technological institute
E-mail: nurikcouncil1983@mail.ru

Under the review PhD. docent N. A. Tukhtakhodjaeva

THE ROLE OF THE TEACHER IN ORGANIZING COMMUNICATIVE LANGUAGE TEACHING ACTIVITIES

Annotation

This article provides an introduction to the importance of popularizing the English language. Communicative language teaching is one of the best and most recently used approaches to teaching English as a foreign / second language and has been the focus of many linguists and researchers. The article focuses on the role of the teacher in teaching communicative language. When students are comfortable and safe, they learn the language faster and easier. It concludes that only through useful and successful experiences can students learn effectively and maintain a positive attitude towards language.

Key words: Communicative language teaching, communication skills, teacher role, context, student-oriented, language model, communicator, supervisor, spiral approach.

РОЛЬ УЧИТЕЛЯ В ОРГАНИЗАЦИИ КОММУНИКАТИВНОГО ЯЗЫКА УЧЕБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Аннотация

Эта статья представляет собой введение в важность популяризации английского языка. Коммуникативное обучение языку является одним из лучших и наиболее недавно используемых подходов к обучению английскому языку как иностранному/второму языку и находится в центре внимания многих лингвистов и исследователей. В статье акцентируется внимание на роли учителя в обучении коммуникативному языку. Когда студенты чувствуют себя комфортно и безопасно, они быстрее и легче изучают язык. Делается вывод о том, что только благодаря полезному и успешному опыту учащиеся могут эффективно учиться и сохранять положительное отношение к языку.

Ключевые слова: Коммуникативное обучение языку, коммуникативные навыки, роль учителя, контекст, ориентированность на студента, языковая модель, коммуникатор, супервайзер, спиральный подход.

KOMMUNIKATIV TIL O'QITISH FAOLIYATLARINI TASHKILLASHTIRISHDA O'QITUVCHINING ROLI

Annotatsiya

Ushbu maqolada ingliz tilini ommalashtirishning muhimligi haqida kirish taqdim etiladi. Kommunikativ til o'qitish ingliz tilini chet/ikkinchi til sifatida o'rgatishda eng yaxshi va yaqinda qo'llanilgan yondashuvlardan biri bo'lib, ko'plab tilshunolar va tadqiqotchilar tomonidan diqqat markazida bo'lgan. Maqolada asosiy e'tibor kommunikativ tilni o'qitishda o'qituvchining o'rniga qaratilgan. Talabalar qulay va xavfsiz bo'lsa, tilni tezroq va osonroq o'rganadilar. Bunda faqatgina foydali va muvaffaqiyatli tajribalar orqali talabalar samarali o'rganishlari va tilga nisbatan ijobiy munosabatni saqlab qolishlari mumkinligi xulosa qilinadi.

Kalit so'zlar: Kommunikativ tilni o'qitish, muloqot qilish qobiliyati, o'qituvchining roli, kontekst, talabalarga-yo'naltirilgan, til modeli, kommunikator, nazoratchi, spiral yondashuv.

Introduction. On May 6, 2021, under the chairmanship of President Shavkat Mirziyoev, a video selector meeting was held regarding measures to improve the system of teaching foreign languages. At the meeting, problems in the system were thoroughly analyzed and priority tasks were determined. It was noted that it is a strict requirement that graduates of schools, lyceums, colleges and higher educational institutions should be fluent in at least 2 foreign languages, and this should become the main criterion for the activity of the head of each educational institution.

In order to implement the priority tasks set by the President, great attention is being paid to the learning of foreign languages in order to create conditions and opportunities for our youth to develop international cooperation and communication in our country, to use the advanced achievements of world civilization and information sources widely and effectively. Professional knowledge and skills of specialists are the key to success in any sphere of life, especially for students, graduates, researchers and scientists. Knowledge of foreign languages significantly increases the

quality of education and activates innovation processes in the economy. Having the latest information on the development and implementation of the achievements and experience of advanced foreign experts expands and strengthens the knowledge of students, postgraduates and researchers. Nowadays, creating an active system of teaching foreign languages, especially English, creating the necessary conditions for the use of modern educational literature and methodological recommendations has become the goal of language teaching.

Analysis of literature on the topic. The main goal of teaching foreign languages is to form and develop a communicative (dialogue) culture in a student, to teach practical knowledge of a foreign language. The task of the teacher is to create conditions for each student to acquire a practical language, to choose teaching methods that allow each student to show his activity and creativity.

It is known that communicative competence means having the "ability to communicate". This competence can be verbal, written and even non-verbal. It is an inclusive term that

refers to the knowledge of a language as well as the ability to use the language in real-life situations to meet communicative needs. According to many researchers, language is a communication tool, which includes receptive (listening, reading) and productive (speaking, writing) abilities. To acquire these language skills, a person must not only learn the grammar rules, but also learn how to apply them in practice until he gets used to all of them. When he has language skills and can use them effectively and appropriately according to the context in which he is involved, we can say that he has reached the necessary level of communicative competence.

Communicative Language Teaching (CLT) is one of the teaching methods suitable for student-centered approach. CLT supports students to interact with the target language by encouraging more communicative events to be learned in the audience. Larsen-Freeman (2000) states that Communicative Language Teaching (CLT) establishes communicative competence by recognizing the interdependence of language and communication as the goal of language teaching. Based on this point of view, it can be seen that language and communication are interrelated. These two issues cannot be separated from each other. This means that when students learn a new language, they need to learn how to communicate in that language or how to use the language correctly.

They should not only study theories, but also pay more attention to practice. English language teachers are required to be creative and proactive in managing the audience when using CTO in the classroom. In other words, teachers should always try to find a way to make the group audience interactive.

Teacher-dominated classes have been replaced by "student-centered" classrooms where students become active participants in the learning process. In this case, teachers can adopt different roles such as manager, facilitator, planner, motivator, group organizer, etc. (Richards and Lockhart, 1996: 105).

Richards, J.C. and Rodgers, T.S. Breen and Candlin describe the aforementioned roles as follows:

The teacher has two main roles: the first role is to facilitate the process of communication between all participants in the audience, and between these participants and the various activities and texts. The second role is to act as an independent participant in the educational group. The second role is closely related to the goals of the first role and results from it. These roles imply a secondary set of roles for the teacher; firstly, as an organizer of resources and as a source himself, and secondly, as a guide within the procedures and activities of the audience. ... The third role of the teacher is that of researcher and learner, making significant contributions in terms of actual and observed experience of relevant knowledge and skills, training and organizational capacity (Richards, J.C. and Rodgers, T.S. 1986: 77).

CLT teachers are responsible for identifying and responding to students' language needs. Teachers are responsible for effective use of textbooks, tasks and reality in the lesson. The roles of teachers and students complement each other in many ways. To assign a different role to a student, the teacher must accept a different role. Language teachers play an active and effective role in needs analysis, goal setting, curriculum development, use of appropriate methods, and assessment of student achievement.

Unnecessary intervention of the teacher in creative activities can prevent students from truly participating in these activities and developing their communication skills. However, this does not mean that the teacher should become a passive observer after an activity is completed. Its function becomes less dominant than before, but no less important (Littlewood, 1981: 19). More specifically, Brown defines the

four main roles of the teacher as a facilitator of the communication process, a needs analyst, a consultant and a group process manager (2001).

First, as facilitators, teachers can help students plan and implement their own learning, such as setting goals, selecting materials, and assessing their learning so that they have the skills and knowledge to exercise their freedom in communication. Fulfilling this role requires teachers to fulfill three sub-roles: language model, communicator and supervisor (Harmer, 2007: 108-111). Second, as needs analysts, teachers identify and respond to students' language needs by analyzing students' learning styles, teaching aids, and learning objectives to prepare lessons. In addition, the consultant role requires teachers to demonstrate effective communicator skills to maximize alignment between the speaker's intent and the listener's interpretation, paraphrasing, confirmation, and feedback. Finally, as group process managers, teachers must observe, encourage, and close the tendency to provide gaps in vocabulary, grammar, and strategy (Finochiaro & Brumfit, 1983; Littlewood, 2011). In addition, teachers should record deficiencies for later review or practice. At the end of the activity, they show alternatives and extensions and help the group correct the discussion themselves.

Communicative skills such as listening, reading, writing and reading are integrated through authentic language using common KTO activities such as pairs, group work, role play, games, pictures and clips to change the lesson to help students become accustomed to communicating. (Richards, 2006).

Teachers are required to be tolerant of students' errors because "Formal errors are allowed in fluency-based activities and are seen as a natural consequence of developing communication skills" (Larsen-Freeman & Anderson, 2011, page 164). Therefore, teachers should "record students' errors during fluency activities and return later with accuracy-based activities" (Larsen-Freeman & Anderson, 2011, p. 164).

Teachers should also reduce "teacher talk time" and make sure that students understand the lesson effectively by making maximum use of the second language (Darn, 2005; Wu, 2008).

Using CLT, it is necessary for the teacher to develop questions in advance that encourage students to actively answer and thus facilitate the participation of students in the activity of the audience within the selected topic.

Research methodology. The teacher still serves as a language model for the students and, of course, is responsible for the audience. With students becoming frequent communicators, one of the teacher's primary responsibilities is now to discover or invent ways to encourage students to interact meaningfully with each other. Instead of actively directing and controlling all activities, the teacher aims to create conditions for meaningful practice and then assumes the role of resource. Given the spiral approach, material should be presented at an appropriate level and conditions should be created for re-access and review. Teachers should be aware of program goals and ensure their implementation. Instruction and assessment should reflect these goals.

When preparing for communicative activities, it is useful for teachers to ask themselves several questions:

What can I do to create a condition /context?

In this case, it is necessary to imagine a real situation in which the learned language forms can be used, as well as the place of the conversation and the relationship between the participants.

What is the purpose of the task?

It is necessary to imagine why the participants are talking in the context they are thinking about. What would be their goals? How do you think they will respond to each other?

How can I get interested in the activity?

There is no doubt that classes will go better if the chosen context arouses students' interest. Depending on the activity, there are different ways you can engage students. Personal examples may be helpful. Modeling the activity enthusiastically can help. It can also be helpful for students to reflect on similar experiences that they are familiar with.

Do students need prep time?

Many studies now show that students do better when they are given time to prepare. It makes a lot of sense when you think about it. Without preparation time, students have to do two things at once: use their English resources effectively and be creative. Preparation time can often take some of the pressure off being creative with the language itself.

What types of groups are appropriate?

Does the activity work well with students doing it in pairs or groups? Should they sit or stand? Should they be facing each other or not?

What kinds of exchanges should students expect to develop?

This may be the most important element of the planning process. Perhaps the best way to get a feel for the language students will need to produce to complete the activity is to write a sample dialogue. Communicative activities often create language needs for which students have not been prepared by classroom work. Writing sample

dialogue can often highlight these needs. It also gives the teacher a feel for potential demands/pitfalls in the activity. This type of planning allows the instructor to identify potentially useful conversational gambits and consider what is needed to ensure a reasonably natural flow of conversation.

Below is the lesson plan for career-oriented English practice for oil and gas processing students based on material from Oxford English for Careers - Oil and Gas 2 - Students Book (John Naunton and Alison Pohl). The purpose of the training is to form the ability of students to express the essence of the tasks defined at the workplace. At the end of the training, the student will be able to give information in English on the profession of his choice.

As the language elements, the Present Simple Tense, the Number, the Adjective, the Adverb are used to do the interview activity. (During the activity the error correction is delayed for later as it may make a student be demotivated. Some students can have a self-correction attempt during the activity).

Activity. Work in groups of four. You are visiting a refinery. You are going to interview four people - the refinery manager, a foreman at the jetty, an engineer at the fractionating column, and a technician at the tank farm. For three of the interviews you are a visitor. For the fourth, you are one of the people who is interviewed.

1. You are speaking to the terminal and refinery manager. You want to find out about its size what it produces the number of people who work there its safety record.	2. You are speaking to a foreman at the jetty. You want to find out what is special about the jetty how often it operates how many tankers it receives a day what happens to the oil that is unloaded.
3. You are speaking to an engineer who controls the fractionating column. You want to learn about the refining process what can go wrong and safety processes. It is a complicated process, so make sure you ask lots of questions.	4. You are speaking to a technician at the tank farm. You want to find out where all the pipes go what other ways are used to transport the refined oil what problems can occur.
Student A You are the refinery manager. The terminal and refinery cover 600 hectares. It produces petrol, diesel, fuel, and plastics. 2,000 people work there. It processes 300,000 barrels of crude oil a day. It has an excellent safety record.	Student B You work at the jetty. It is a deep-water port. It operates 365 days a year. It has sixteen berths. Five to seven tankers come every day. Oil comes from the North Sea and from the Middle East. There are 250 storage tanks. Storage tanks are 50 metres in diameter and 80 metres high. They hold 150,000 cubic metres of oil. The oil is piped to the refinery.
Student C You work at the refinery. Explain the process. Crude oil contains different molecules. The refinery purifies the oil and separates the molecules by heating the crude. Light molecules evaporate to the top; heavy molecules stay near the bottom. They condense into different "cuts" for different products for example, gasoline comes from naphthene. Heavier crude is broken down into short molecules in cracking units. The tower is regularly maintained. Corrosion is a problem. Pipes and valves have to be checked. There are regular shutdowns.	Student D You work at the tank farm. There are lots of different pipes that go to different destinations. Jet fuel is piped to the airport. One pipe takes oil to Birmingham! Ten million gallons of oil pass through the pipes every day. Pipes have to be cleaned to prevent a build-up wax. Fuel for filling stations is put into road tankers. Some refined oil is piped back to the terminal to be transported by sea tanker

Summary. In conclusion, teachers play an important role in the development of students' language skills by organizing communicative activities. Students do most of the talking, and the teacher's role is to help, advise and offer direction, so they are facilitators, observers, analysts, managers, motivators, without fully controlling the activity, but rather students can give instructions when they encounter difficulties.

Students learn a language faster and easier when they are comfortable and safe. It is the teacher's responsibility to create a warm, supportive learning environment. Only through useful and successful experiences, can students learn effectively and maintain a positive attitude towards the language.

REFERENCES

1. Harmer J. The Practice of English Language Teaching. Fourth edition. Pearson Education Limited 2007, pp. 108-111
2. Littlewood W.T. Communicative Language Teaching: An Introduction. Cambridge University Press 1981, p.19
3. Richards C.J. and Lackhart C. Reflective Teaching in Second Language classrooms. Teaching. Cambridge University Press 1996, p.105.
4. Richards J.C. and Rodgers, T.S. Approaches and Methods in Language Teaching. Cambridge University Press 1986, p.77.
5. Larsen-Freeman D. Techniques and principles in language teaching (2nd edition). New York: Oxford University Press 2000, p.121.
6. Finocchiaro, M.C. and Brumfit. The Functional Notional Approach: From Theory to Practice. New York: Oxford University Press. 1983, p. 91.
7. Johnson K. Communicative Syllabus Design and Methodology. Oxford: Pergamon. 1982.
8. Jon Naunton and Alison Pohl. Oxford English for Careers - Oil and Gas 2 - Students Book

UDK: 23.00.04.

*Xushvaqt ABDULLAYEV,
JIDU mustaqil tadqiqotchisi
E-mail: abdullaevkhushvaqt@gmail.com*

O'zbekiston Respublikasi STIBOM dotsenti, siyos.f.n B.A. Xo'janov taqrizi asosida

**MARKAZIY OSIYODAGI MUAMMOLI MASALALARDAN BIRI SANALGAN ANKLAV/ESKLAV VA CHEGARA
HAMDA CHEGARAOLDI MUNOSABATLARINI MO'TADILLASHTIRISHDA XALQARO MAQOMGA EGA
BO'LGAN DAVLATLARARO TASHKIOTLARNING ROLI HAQIDA TAHLILY YONDASHUV (TDT MISOLIDA)**

Аннотация

Mazkur maqolada mintaqadagi chegaralar muammolari bilan bog'liq masalalarni ijobiy hal etishda regiondagi aksariyat mamlakatlar ishtirok etayotgan xalqaro maqomdagi tashkilotlar siyosiy maydonidan unumli foydalanish haqida fikr yuritaman. Bu maqolada aynan Turkiy davlatlar tashkiloti haqida so'z yuritib, hozirda ushbu tashkilotga a'zo bo'lmagan mintaqadagi davlatlarning u yoki bu formatda ishtirokini tashkil etish orqali mintaqa davlatlari munosabatlariga yanada ijobiy tus berish mumkinligi to'g'risida fikrlar bayon qilingan.

Kalit so'zlar: Mintaqa davlatlari, siyosiy-iqtisodiy jarayonlar, chegaralar daxlsizligi, anklav/eksklav va chegara muammolari, mintaqaviy xavfsizlik, mintaqaviy hamkorlik, istiqbolga mo'ljallangan hamkorlik, konstruktiv yoki dekonstruktiv siyosiy harakatlar.

**АНАЛИТИЧЕСКИЙ ПОДХОД К ВОПРОСУ О РОЛИ МЕЖДУНАРОДНЫХ ОРГАНИЗАЦИЙ В
РЕГУЛИРОВАНИИ АНКЛАВНЫХ/РАБО- И ПРИГРАНИЧНЫХ И ТРАНСГРАНИЧНЫХ ОТНОШЕНИЙ В
ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ (НА ПРИМЕРЕ ТДТ)**

Аннотация

В данной статье, говоря об организации тюркских государств, высказывается мнение, что придать более позитивный тон отношениям государств региона можно путем организации участия государств региона, которые в настоящее время не членов этой организации в том или ином формате.

Ключевые слова: Региональные государства, политико-экономические процессы, нерушимость границы, анклавы/эксклавы и пограничная проблема, региональная безопасность, региональное сотрудничество, страны региона, конструктивные или деконструктивные политические действия.

**ANALYTICAL APPROACH TO THE ROLE OF INTERNATIONAL ORGANIZATIONS IN THE REGULATION OF
ENCLAVEL/WORK AND BORDER AND CROSS-BORDER RELATIONS IN CENTRAL ASIA (BY THE EXAMPLE
OF TDT)**

Annotation

In this article, talking about the Organization of Turkic States, it is stated that it is possible to give a more positive tone to the relations of the regional states by organizing the participation of the states of the region that are not currently members of this organization in one or another format.

Key words: Regional states, political and economic processes, inviolability of the border, enclave/exclave and border problem. Regional security, regional cooperation, countries of the region, constructive or deconstructive political actions.

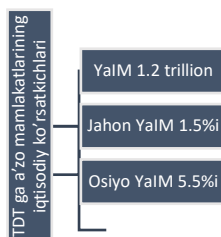
Kirish. Turkiy davlatlar tashkiloti Samarqand sammiti o'z ishini ijobiy yakunlaganiga ham mana hademay bir yil bo'ladi. Ushbu pozitiv ruhda o'tgan sammit yakuniga ko'ra o'nga yaqin hujjatlar ham imzolandi. Mazkur qarorlarning barchasi ijtimoiy-iqtisodiy integratsiya bugungi kunda nechog'li zarur ekanligini eslatibgina qolmay va balkim unga amalda kirishilganligidan darak bermoqda. Bu ayniqsa O'zbekiston tomonining tashkilotni institutsional isloh qilishga chaqirganida ham namoyon bo'lmoqda. Mamlakatimiz yetakchisi Sh.M. Mirziyoyevning aynan ushbu masalaga doir fikrlariga maqolamiz deobchasi e'tiboringizni qaratsak:

«Turkiy davlatlar tashkiloti faoliyatini yangi sifat bosqichiga ko'tarish, uning nufuzini yanada oshirish, hamkorligimiz salohiyatini to'liq ishlatish, qabul qilinayotgan qarorlarimiz va kelishuvlarimiz ijrosini ta'minlash eng dolzarb vazifamizdir.

Tashkilotimiz doirasida juda ko'p tuzilmalar va turli mexanizmlar tashkil etilgan bo'lib, vazirlar darajasida

yig'ilishlar, boshqa tadbirlar o'tkazib kelinmoqda. Lekin, ochiq tan olishimiz kerak, bularni tizimli muvofiqlashtirish va ijobiy natijadorligini ta'minlash borasida hali ancha ish qilishimiz kerak. Tashkilotimiz kelgusida mutlaqo yangi, samarali tizim asosida ishlashi uchun umumiy sa'y-harakatlarimizni birlashtirishimiz zarur, deb o'ylayman».

Barcha manfaatdor hamkorlarning global madaniyatlararo muloqoti uchun asos yaratishga yo'naltirilgan «Umumiy xavfsizlik va farovonlik yo'lida Samarqand birdamligi tashabbusi» ning ilgari surilishi sammitning asosiy natijalaridan biri bo'ldi. Mazkur hujjatlarda, xususan, Turkiy davlatlar tashkilotining transport bog'liqligi dasturi va soddalashtirilgan bojxona yo'laklarini shakllantirish to'g'risidagi bitim, savdo strategiyasi bo'yicha muhim kelishuvlar imzolandi. Shu o'rinda TDT ga a'zo mamlakatlarning bugungi iqtisodiy ko'rsatkichlariga bir e'tibor bersak:

1-jadval

Ushbu davlatlar yalpi ichki mahsuloti (YaIM) 1,2 trillion dollardan ko'p. Bu jahon YaIMining salkam 1,5 foizini yoki Osiyo YaIMining 5,5 foizini tashkil etmoqda. Biz yuqorida ta'kidlagan bu faktlar bir qarashda kishida yomon taassurot qoldirmaydi. Bu ko'rsatkichlarni oshirish borasida yana qanday istiqbolli yo'nalishlarda faollik ko'rsatish kerakki, bu TDT ning bir-birini inkor etmaydigan ikki asosiy printsiplari ijtimoiy-iqtisodiy hamkorlikni kengaytirish va yagona, umumiy, bo'linmas xavfsizlik kontsepsiyaga zid o'laroq deya tavsiflanmasligi lozim. Mening nazarimda, Tashkilot doirasida erishilgan natijalarni xaspo'shlanmasdan, yutuqlarni inkor etmagan holda yanada yuksalish uchun ba'zi bir real imkoniyatlar aniqroq aytisak mavjud tarixiy-jug'rofiy sharoitdan foydalanilsa yaxshi natijalarga erishilgan bo'lar edi.

Biz bu o'rinda bo'linmas umumiy xavfsizlik va yagona xavfsiz transport koridorini mustahkamlash doirasida g'arb bilan sharqni bog'lovchi umumiy transport logistikasini yanada rivojlantirish zaruriyatiga e'tiborni qaratmoqchimiz. Mantiqan qaraladigan bo'lsa ayni pallada dunyo bozoriga chiqariladigan mahsulotlar uchun xavfsiz yo'laklar tashkil etish jahon geostrategiyasida birlamchi masalalaridan, deya e'tirof etilmoqda. Bejizga TDT transport va logistika sohasidagi hamkorlikni rivojlantirishga ustuvor ahamiyat berayotgani yo'q. Ushbu masala mamlakatlarning transport o'zaro bog'liqligini ta'minlash barcha sa'y-harakatlarining markazida turadi. Shu sabab, Trans-Kaspiy yoki Trans-Kavkaz deb aytiladigan xalqaro yo'lakni Sharq va G'arb o'rtasidagi eng qisqa, xavfsiz va raqobatbardosh transport aloqasiga aylantirish masalasi tashkilot kun tartibida turibdi. TDT ayni jarayonda faolligini oshirish va yanada keng imkoniyatlarga ega bo'lish uchun keyingi Sammitda ushbu integratsion arealga MO mintaqasidagi rasman forsiy tilli davlat-Tojikistonni hamda dunyoning yetakchi g'arb davlatlari va qudratli AQSh ta'rificha, MO ning ajralmas bir bo'lagi deya ataladigan Afg'onistonni kuzatuvchi maqomida taklif qilsa, umummaqsadga xilof ish tutmagan bo'lar edi.

Mavzuga oid adabiyotlar va ma'lumotlar tahlili.

Albatta, ushbu taklif qo'shimcha bir necha savollarni o'rta qo'yishi mumkin. Bulardan birinchisi etnolingvistik jihatdir. Biroq qiziq bir jihat borki, bugunga kelib bu tashkilot o'z printsiplari mafkuraviy (xususan, ko'pchilik iddao qilayotganidek panturkizm g'oyalaridan) qarashlardan ko'ra ko'proq integratsion loyihalarga moslayotganini ko'rishimiz mumkin. Albatta, umumiy tarix, madaniyat bu yo'nalishda muhim poydevor ekanligidan ko'z yumib bo'lmaydi. Lekin a'zolar yaxshi anglashyaptiki, bugungi global dunyoda faoliyat istiqbolini jo'n bir g'oyalar atrofiga qurib bo'lmaydi. Endi turkiy integratsiyaning xaritada joylashuviga nazar solsak, turkiy dunyo va turkiy mamlakatlar Yevroosiyaning o'rta zonasida joylashganini ko'ramiz. Ajdodlarimiz butun tarix mobaynida xalqlar va mamlakatlarni bir-biri bilan bog'lashdek missiyani bajarib kelgan. Hech shubhasizki, ushbu tavsifga Tojikiston va Afg'onistonning shimolida doimo istiqomat qilib kelgan xalqlar ham daxldordir. Bu ikki mamlakat umumiy tarix va madaniyat nuqtai nazaridan mintaq xalqlarining ajralmas bir qismi. Qolaversa, ular nafaqat tarix, balki madaniy-ma'rifiy mozaika, qadriyatlar silsilasi jihatdan ham bizga yaqindir. Va yana agar a'zolik

faqat tilga asoslanadigan bo'lsa, bugun tashkilotning faol kuzatuvchisi bo'lmish Venger do'stlarimiz tili ham turkiy emas, fin-ugor tillari oilasiga mansubligini hisobga olish kerak bo'ladi. Albatta, ularning etnogenezi asosini buyuk ajdodlarimiz xunlar tashkil qilishlaridan biz hamisha faxrlanamiz. Qolaversa, qo'shni ikki mamlakat etnik qatlamida hozirda ham turkiy tillarda so'zlashuvchilar talaygina. Bir so'z bilan ifodalasak, Tojikiston va Afg'oniston ushbu tashkilotga taklif etilsa, birinchidan mintaqada tinchlikni asrash masalasida TDT ning ta'sir doirasi kengayishi ehtimoli oshar edi. Inchunin, Markaziy Osiyoda ayni pallada chegara va chegaraoldi hamda anklav/esklav masalalari borasida ziddiyatlar kuchaygan bir paytda. Ayniqsa, so'nggi yillarda avj olayotgan tojik-qirg'iz hamda tojik-afg'on munosabatlarining keskinlashuvi fonida bu nihoyatda muhimdir. Ushbu masalalarga doir quyidagi fikrga e'tiboringizni qaratmoqni ta'bir joiz deb o'ylayman. TDT ning Samarqand sammitida ekspert sifatida ishtirok etgan M.O mintaqasi bo'yicha taniqli mutaxassis sifatida tanilgan s.f.n. dotsent B.Xo'janov « O'za » va « Ozodlik » muxbirlari bilan bo'lgan suhbatda bu holatni quyidagicha izohlaydi: «Nazarimda, TDT ning yadrosini MO davlatlari tashkil etadi desak ham bo'ladi. Mana shu Markaziy Osiyo davlatlarisiz bu tashkilotning istiqbolli yo'nalishlarini belgilab olish juda ham qiyin bo'ladi. Hozirgi paytda Markaziy Osiyoda chegaralarni delimitatsiya va demarkatsiya qilish masalasi kundalik hayotdagi eng muhim masalalardan biri hisoblanadi. Shu joyda bir masalaga e'tibor berish lozimki, TDT ga aynan shu chegaralar muammolari kabi masalalarda davlatlararo muloqotga yana bir imkoniyat beruvchi omil sifatida qarashimiz kerak ».

Tadqiqot metodologiyasi. Mintaqadagi Tojikiston va Afg'onistonning tashkilot ishida ishtirokini tashkil etish yo'li bilan yaxshi qo'shnihilikka asoslangan tinchlikni ta'minlashda yana bir muhim ijobiy qadam qo'yish orqali hozirda va istiqbolda ham mintaqamiz va ushbu tashkilotga a'zo barcha mamlakatlar uchun birdek foydali Trans-Kavkaz yoki Trans-Kaspiy va Termiz- Mozori Sharif -Qobul – Peshovar transport yo'lagidan unumli foydalanish imkoniyatini yanada oshirish mumkin. Ushbu xalqaro transport yo'laklari borasida O'zbekiston prezidenti Sh.M. Mirziyoyev tomonidan aytilgan mana bu izohga bir e'tibor qarataylik: «Biz Transkaspiy xalqaro koridori haqida ko'p gapiryapmiz, ammo sezilarli natijalarga erishish uchun ancha ishlar qilishimiz kerak. Misol uchun: O'zbekiston ushbu transport yo'lagi orqali 10 foiz tashqi savdo yuklarini tashimoqda.»

Agarda prezidentimiz ta'kidlaganidek transport logistikasi yuzasidan sezilarli natijalarga erishilsa, hech bir ortiqcha izohsiz ma'lumki, TDT da ishlab chiqarilgan turli segmentlarga taalluqli mahsulotlar, eng asosiysi esa yoqilg'i-energetika resurslarining jahon iste'mol bozoriga yangi muqobil yo'llar bilan yetkazishni yengillashtirish ehtimoli yuqori. Bu esa o'z navbatida eksport va import mahsulotlarining naxlari shakllanishida ijobiy ahamiyat kasb etadi. Vaholanki, ushbu transport logistikasidan to'liq foydalanish yo'lga qo'yilsa, TDT a'zolari rivojlangan Yevropa mamlakatlariga mahsulotlarini aylanma yo'llarsiz tez fursatlarda yetkazib bera olish imkoniyati bilan cheklanib qolmay, ayni chog'da katta iste'mol bozoriga, ya'ni ba'zi raqamlarga qaralsa, bir yarim milliard kishilik (1mlrd. 500mln. deganda biz Pokiston va Hindistonni ko'proq nazarda tutmoqdamiz) Janubiy Osiyo mintaqasiga qisqa yo'l orqali chiqish imkoniyatiga ega bo'ladi.

Yangi a'zo davlatlar hisobiga kengayish esa mohiyatan yangilikka, bunyodkorlikka yo'g'rilgan, «Samarqand ruhi» ni mujassamlashtirgan, amaliy hamkorlik va o'zaro tushunish g'oyalarini ifodalovchi xalqaro

hamkorlikning mutlaqo yangi shaklini ilgari surish deya yangi istiqbolli ratsional loyihalar doimo yoqlanishi e'tirof ta'riflandi. Holbuki, o'tgan yilgi Istanbul sammitida ham etilgan edi.

ADABIYOTLAR

1. Karimov I.A. O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida: xavfsizlikka tahdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari. – Toshkent, “O'zbekiston” nashriyoti. 1997-yil.
2. Mirziyoyev Sh.M. Markaziy va Janubiy Osiyo mintaqaviy o'zaro bog'liqlik masalalariga bag'ishlangan xalqaro koferentsiyasidagi nutqi. –Toshkent, 2021-yil.
3. Mirziyoyev Sh.M. “Yangi O'zbekiston strategiyasi” - Toshkent, 2021-yil.
4. Xavfsizlik, millatlararo totuvlik va diniy bag'rikenglikni ta'minlash hamda chuqur o'ylangan, o'zaro manfaatli va amaliy tashqi siyosatini amalga oshirish sohasidagi ustuvor yo'nalishlar. 17-avgust, 2020-yil “Taraqqiyot strategiyasi” markazi.
5. Markaziy Osiyo tarixi- Toshkent, 2016-yil.(Qadimgi hamda ilk o'rta asrlar yozma manbaalari yuzasidan o'tkazilgan tadqiqotlar).
6. Turkiy davlatlar tashkiloti faoliyatini yoritgan jahon va O'zbekiston OAV hamda ilmiy-tahliliy nashrlar manbaalaridan foydalanildi.

UDK:51:37-3

Abdimumin ABDIRAXMANOV,
QarDU Algebra va geometriya kafedriyasi dotsenti, p.f.n
E-mail: abdirahmonov.abdimumin@mail.ru

Professor, psix. f. D.Jabborov taqrizi asosida

MATEMATIK MASALALAR YECHISH VA TEOREMLARNI ISBOTLASHDA ANALITIK METODNI O'RNI

Annotasiya

Matematik masala va misollar yechish hamda teoremlarni isbotlashda kuzatish va tajriba, analiz va sintez ilmiy izlanish metodlaridan foydalanish maqsadga muvofiqdir. Umuman analiz va sintez metodi matematikani o'rganishda ayniqsa misol va masalalarni yechishda teoremlarni isbotlashda muhim ahamiyatga egadir. Bu metodlar matematik ta'lim jarayonida muhim ahamiyat kasb etadi.

Kalit so'zlar: kuzatish, tajriba, analiz, sintez, metod, o'qitish, fikrlash, tafakkur, masala, misol, teorema, isbotlash, burchak, fermert, tezlik, vaqt.

РОЛЬ АНАЛИТИЧЕСКОГО МЕТОДА В РЕШЕНИИ МАТЕМАТИЧЕСКИХ ЗАДАЧ И ДОКАЗАТЕЛЬСТВЕ ТЕОРЕМ

Аннотация

При решении математических задач и примеров и доказательстве теорем целесообразно использовать методы наблюдения и эксперимента, анализа и синтеза научных исследований. В целом метод анализа и синтеза важен при обучении математике, особенно при доказательстве теорем при решении задач и примеров. Эти методы важны в процессе математического образования.

Ключевые слова: наблюдение, опыт, анализ, синтез, метод, обучение, мышление, мышление, задача, пример, теорема, доказательство, угол, фермерт, скорость, время

THE ROLE OF THE ANALYTICAL METHOD IN SOLVING MATHEMATICAL PROBLEMS AND PROVING THEOREMS

Annotation

When solving mathematical problems and examples and proving theorems, it is advisable to use the methods of observation and experiment, analysis and synthesis of scientific research. In general, the method of analysis and synthesis is important in teaching mathematics, especially when proving theorems in solving problems and examples. These methods are important in the process of mathematical education.

Keywords: observation, experience, analysis, synthesis, method, learning, thinking, thinking, task, example, theorem, proof, angle, ferm, speed, time

Har bir inson o'zi yashab turgan atrof muhitni kuzatadi va tabiatda yuz berayotgan qonuniyatlar, o'zgarishlarni sezadi va sezish orqali tafakkur qiladi.

Ta'rif jamiyatda, tabiatda sodir bo'layotgan ayrim obyektlarning, voqelikning munosabatlari, hissalarini tabiiy holatidagi belgilarini, ko'rinishlarini, sodir bo'lishlarini o'rganish metodiga kuzatish deyiladi.

Kuzatish o'zini strukturasi bo'yicha qabul qilishda keskin farq qiladi. Chunki qabul qilishda bizni sezgi organlarimizga ta'sir etishi natijasida biz shu voqelikni yonimizda tasvirini ko'ramiz va qabul qilamiz. Kuzatishda bu jarayon sodir bo'ladi lekin u tamom bo'lmaydi, davom etadi, u shu bilan ham farq qiladi. Matematikani o'qitish jarayonida biz ayrim yuzalarni hisoblashda amallarni bajarishda avval uni kuzatamiz, so'ngra umumlashtirishga harakat qilamiz.

Tajriba – bu shunday o'rganish metodini biz tabiiy holatga sun'iy sharoit yaratish orqali aralashamiz, so'ngra sun'iy ravishda bo'laklarga ajratamiz, so'ngra uni boshqa obyektlar bilan bog'laymiz yoki taqqoslaymiz. Natijada tajriba orttiramiz. Kuzatish esa bevosita tajriba orttirishni yo'li uslubi sifatida ham qatnashadi. Masalan biz o'quvchiga yangi mavzuni tushuntirgandan so'ng uni qanday tushunganini bilish maqsadida kuzatamiz va tushunmagan momentlarini aniqlaymiz va o'zimizga tajriba to'playmiz. Ma'lumki, kuzatish va tajriba metodi matematika o'qitishda markaziy

metodlardan bo'lmasa ham matematikani o'rganishda va unda qonuniyatlarini ochishda muhim ahamiyatga egadir. Matematikani o'qitishda analiz va sintez metodi juda ko'p metodlardan iborat bo'lib u masala va misollarni yechishda teoremlarni isbotlashda juda muhim ahamiyatga egadir.

Analiz – fikrlashni butunlikdan bo'laklarga olib o'tuvchi metoddir, boshqacha qilib aytganda fikrlashni noma'lumdan ma'lumga olib o'tish jarayoniga analiz deb aytilishini qayd qilish mumkin.

Masalan, $\forall a, b \in \mathbb{R}^+$: $(a+b)/2 \geq \sqrt{ab}$ ni qarasa bunda kichikmaslik belgisi noma'lum deb qarasa.

$$(a+b) \geq 2\sqrt{ab} \Rightarrow a - 2\sqrt{ab} + b \geq 0 \Rightarrow (\sqrt{a})^2 - 2\sqrt{ab} + (\sqrt{b})^2 \geq 0 \Rightarrow$$

$(\sqrt{a} - \sqrt{b})^2 + b \geq 0$. Ya'ni rostligi o'zaro bir qiymatli aniqlanadigan tengsizlikka kelindi. Matematikada fikrlashni bunday ketma-ketlikda olib borilishi analiz (tahlil) deb qaraladi. Sintez – bu fikrlashni butunlikdan yaxlitlikka yoki ma'lum komponentlardan noma'lumga o'tishiga aytiladi.

Sintez $\Rightarrow (\sqrt{a} - \sqrt{b})^2 + b \geq 0 \Rightarrow a - 2\sqrt{ab} + b \geq 0 \Rightarrow (a+b) \geq 2\sqrt{ab} \Rightarrow (a+b)/2 \geq \sqrt{ab}$ ni hosil qilishini ma'lumdan noma'lumga borishga yoki bo'laklardan umumiylikka borishga olib o'qituvchi fikrlar majmuini ko'rish mumkin. Analiz va sintez metodlari masala va misollarni yechishda

juda muhim ahamiyatga egadir, chunki bu metodlar ayniqsa masalalarni yechish rejasini tuzishda katta yordam beradi. Ayrim psixologlarni fikriga qaraganda analiz yoki sintez alohida ideal holatga uchramaydi, chunki fikrlash jarayonida inson u sintez qilsa unga analizga suyanan holda yoki analiz qilsa sintezga suyanan holda amalga oshiradi. Shuning uchun S.L.Rubenshteyn fikriga analiz sintez orqali amalga oshirilishi qayd qilinadi, ya'ni a) analiz <<filtr>> sifatida b) analizni sintez orqali amalga oshirish yoki sintez orqali analiz qilish.

Analiz <<filtr>> sifatida – bunda inson har bir narsani <<taxmin>>larga suyanib hal qilish yo'llarini izlaydi va shu izlanish jarayonida haqiqatga to'g'ri kelmaydiganlarni chiqarib tashlaydi va oqibat natijada maqsadga erishadi.

Sintez orqali analiz - bunda fikrlash jarayonida inson tafakkuri yangi-yangi ma'lumotlari bilan bog'lanadi va buning natijasida tafakkurlarning yangi sifatlarini kashf qiladi, yangi mazmun yangi hissalarni yoki ularning boshqa tomonlarini qarashda unda o'ziga yangi xulosalarni chiqarishga o'rganadi. Buning natijasida tafakkur o'zining yangi sifatlarini namoyon

qiladi va o'zi bilan yangi bilim ko'nikma va malakalarni tashishga harakat qiladi.

Analiz va sintez metodlarini masala va misollarni yechishda teoremlarni isbotlashda muhim ahamiyatga egaligini ko'rish mumkin.

Teorema: Uchburchak ABC ning ichki burchaklarining yig'indisi 180 gradusga tengdir. Isboti (analitik yo'l bilan). Ma'lumki, istalgan aniq burchak 2d ga teng ($2d=180$ gradus). Shuning uchun uchburchakning uchala burchagini ham bitta yoyiq burchakka joylashtirish mumkinligini ko'rsatamiz. Buning uchun:

ΔABC ni B uchidan $AC \parallel ND$ ni o'tkazsak u holda $\angle 2 - \angle 1$ o'zi yoyiq burchak ichida qoladi. Parallel to'g'ri chiziqli kesganda hosil bo'ladigan xossalarga asosan $\angle 3 = \angle 5$ va $\angle 1 = \angle 4$ bo'lib $\angle 4 + \angle 2 + \angle 5 = \angle 1 + \angle 2 + \angle 3 = 180$ gradus ekanini kelib chiqadi.

Sintetik metod N D II AC o'tkazamiz. Bunda $\angle 1 = \angle 4$ va $\angle 3 + \angle 5$ ichki almashinuvchi burchaklar bo'lgani uchun $\angle 4 + \angle 2 + \angle 5 = 2d$ yoyiq burchak bo'lgani uchun, bundan $\angle 1 + \angle 2 + \angle 3 = \angle 4 + \angle 2 + \angle 5 = 180$ gradus.

Misol. Agar $a, b \in \mathbb{R}^+$: $a/b + b/a \geq 2$ isbotlang.

Isboti: Analitik ushulb
 $\frac{a}{b} + \frac{b}{a} \geq 2 \Rightarrow a^2 + b^2 \geq 2ab \Rightarrow$
 $a^2 - 2ab + b^2 \geq 0 \Rightarrow (a - b)^2 \geq 0$

Sintetik ushulb
 $a > 0, b > 0 \Rightarrow (a - b)^2 \geq 0 \Rightarrow$
 $a^2 + b^2 - 2ab \geq 0 \Rightarrow a^2 + b^2 \geq 2ab \Rightarrow$
 $a/b + b/a \geq 2$

Ma'lumki, ayrim misol va masalalarni yechishda yoki isbotlashda analiz va sintez aralashib yoki sintez orqali analiz tez yordamga keladi.

Misol. $1/1x^2 + 1/1x^3 + \dots + 1/n(n+1) < 1$ $n \in \mathbb{N}$ isbotlang.

Isboti: Buning uchun $1/n(n+1)$ ni tahlil qilamiz va tahlilni sintez orqali amalga oshirsak $1/n - 1/(n+1) = (n+1 - n)/n(n+1) = 1/n(n+1)$ ni hosil qilib $1/1x^2 + 1/1x^3 + \dots + 1/n(n+1) = 1 + 1/n + 1 < 1$ ekaniga ishonch hosil qilamiz.

Ayrim hollarda analizni olib borishda zavqlanib ko'tarinkilik bilan bilan amalga oshiramiz. Odatda bunday analizni fikrlashni zavqlantiruvchi analiz orqali amalga oshirish metodi deb yuritiladi. Bunda fikrlash qandaydir rostligi bir qiymatlik moslikda oldindan hal qilingan fikrlarga tayangan holda amalga oshirilishi tushuniladi. Bunday analiz metodi fikrlash jarayonida doimo qiyoslanishga asoslanuvchi taqqoslanishga suyanuvchi fikrlarning uzluksiz zanjirini eslatadi va shu asosda qo'yilgan maqsadga erishiladi. Bu esa o'z navbatida agar A jumla rost bo'lishi uchun B jumlaning rost bo'lishi yetarlidir – degan fikrga asoslanadi. Analiz va sintez metodlari tekstli masalalarni yechishda juda ko'p qo'llaniladi.

Масала. Жамоа ҳўжалигидаги мавжуд бўлган комбайнлар биргаликда ишлаб, ҳосилни бир суткада йиғиши мумкин. Режа бўйича биринчи соатда битта, иккинчи соатда иккита, учинчи соатда учта комбайн ишлаган ва ҳоказо. Фақат ҳосил йиғими тугашига бир неча соат қолгандагина барча комбайнлар бирга ишлаган. Агар бешта комбайндан ташқари барча комбайнлар йиғим-терим бошидан ишлаганида эди, режа бўйича иш вақти 6 соатга қисқарган бўлар эди. Жамоа ҳўжалигида неча комбайн бўлган?

Ечиш. Жамоа ҳўжалигида n та комбайн бўлсин, уларнинг ҳар бири бир соатда ҳосилнинг $1/x$ қисmini йиғиштириши олинсин. У ҳолда барча комбайнлар биргаликда бир сутка ишлаб барча ҳосилни йиғиши мумкин. Шунинг учун

$$\frac{24n}{x} = 1 \quad (1)$$

tenglamani hosil qilamiz.

Amalda esa birinchi soatda bitta kombayn ishlab hosilning $1/x$ qismini yig'ishtirgan, ikkinchi soatda ikkita kombayn ishlab hosilning $2/x$ qismini yig'ishtirgan va hokazo. n soatda n ta kombayn ishlab hosilning n/x qismini

yig'ishtirgan. Keyinchalik bir necha soat davomida (faraz qilaylik, m soat) barcha kombaynlar ishlab, shu m soatda hosilning qolgan nm/x qismini yig'ishtirishgan. Shuning uchun

$$\frac{1}{x} + \frac{2}{x} + \dots + \frac{n}{x} + \frac{nm}{x} = 1 \quad (2)$$

тенгламани ҳосил қиламиз.

Комбайнлар ҳаммаси бўлиб $(n+m)$ соат иш вақтида барча ҳосилни йиғиштиришган. Агар $(n-5)$ та комбайн ишлаганда эди, у ҳолда улар ҳосилни $(n+m-6)$ соатда йиғиштирган бўлар эди. Шунинг учун

$$\frac{(n-5)(n+m-6)}{x} = 1 \quad (3)$$

tenglamani hosil qilamiz.

Demak, biz quyidagi uch noma'lumli uchta tenglamalar sistemasiga ega bo'ldik.

$$\begin{cases} 24n = x, \\ \frac{1}{x} + \frac{2}{x} + \dots + \frac{n}{x} + \frac{nm}{x} = 1, \\ (n-5)(n+m-6) = x. \end{cases} \quad (4)$$

(4) tenglamalar sistemasi berilgan matnli masalaning matematik modeli deyiladi. Bu sistemani yechish uchun, uning ikkinchi tenglamasiga arifmetik progressiya hadlari yig'indisini topish formulasini qo'llab uni

$$\begin{cases} 24n = x, \\ \frac{(n+1)n}{2} + nm = x, \\ (n-5)(n+m-6) = x. \end{cases} \quad (5)$$

ko'rinishiga keltiramiz. Bu sistemadan x ni yo'qotib va ekanligini e'tiborga olib, ushbu

$$\begin{cases} m + \frac{n+1}{2} = 24 \\ (n-5)(n+m-6) = 24n \end{cases} \quad (6)$$

sistemani hosil qilamiz.

(6) sistemadan m ni yo'qotish natijasida ko'rinishdagi n ga nisbatan kvadrat tenglamaga kelamiz. Bu tenglamani yechib, va ildizlarni topamiz. Jamoa xo'jaligidan kombaynlar

soni n bo'lgani uchun bo'lishi kerak. Shunga ko'ra, masala shartini faqat qanoatlantiradi.

Masala: Fermer o'zini uyidan 134,7 km uzoqda joylashgan zavodda bo'lishi uchun soatiga 55 km/s tezlik bilan yuruvchi avtobusda 2,4 soat yurdi va qolgan yo'lni 4,5 km/s tezlikda bosib o'tgan bo'lsa, fermer yayov qancha vaqt yurgan?

Agar masalani yechishda analitik va sintetik metodlarni birgalikda ishlatga, u holda masalani yechishni quyidagi sxematik ko'rinishi yuzaga keladi.

Fermerning yayov yurgan vaqti

$$2,7 : 45 = 0,6 \text{ soat}$$

Yayov yurilgan yo'l Yayov yurish tezligi

$$134,7 - 132 = 2,7 \text{ km } 4,5 \text{ km}$$

Barcha yo'l Avtobusda yurilgan yo'l

$$134,7 : 55 \times 2,4 = 132 \text{ km}$$

Avtobusning tezligi avtobusning harakat vaqti

$$55 \text{ km/s } 2,4 \text{ soat}$$

Bu sxematik analiz va sintez o'quvchilarda masala yechishni mantiqiy algoritmini aniqlashga o'rganishda muhim ahamiyat kasb etadi. Umuman analiz va sintez metodi matematikani o'rganishda ayniqsa misol va masalalarni yechishda teoremlarni isbotlashda muhim ahamiyatga ega bo'lar ekan. Bu metod o'quvchilarning matematikani tushunishida, o'rganishida muhim ahamiyatga egadir.

ADABIYOTLAR

1. Методика преподавания математики в средней школе (общ.метод.)/ сос.: Р.С.Чернасов – М.: 1985 г.
2. Методика преподавания математики в средней школе (част.мет.)/ сос Мышин В. – М.: 1987 г.
3. Методика преподавания математики в средней школе (общ.метод.)/ М.Ю.Колягин и др. – М.: 1975 г.
4. Ачилов М. Нравственное формирование будущего учителя – Тошкент: Укитувчи. – 1979ю -328 бет
5. Математика укитиш методикаси . С.Алихонов. Тошкент.: „Укитувчи“ 1962 й
6. Математикадан практикум. Т.Тологанов, А.Норматов. Тошкент.: „Укитувчи“ 1989 й

УДК:811.161.1'25:811.512.133.09:28

Ёркиной АЛТМИШЕВА,

Д.ф.ф.н.Андижанского государственного института иностранных языков

E-mail: majidovna@mail.ru

Рецензия доцента АГУ В.А.Каращука

COMPARATIVE ANALYSIS OF THE FREQUENCY OF THE USE OF ISLAMISMS IN "BABURNAMA"

Annotation

The article analyzes the transfer of Islamic content in the translation of Baburnama at the semantic level, compiled a table of the frequency of the use of religious names in the text in Uzbek and Russian.

Key words: Broadcast, "Baburnama", Islamic content, namaz, takharat, Kuran.

СОПОСТАВИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ЧАСТОТНОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИСЛАМИЗМОВ В «БАБУРНАМЕ»

Аннотация

В статье проанализирована передача исламского контента в переводе «Бабурنامه» на семантическом уровне, составлена таблица частотности использования религионимов в тексте на узбекском и русском языках.

Ключевые слова: Трансляция, «Бабурنامه», исламский контент, намаз, тахарат, Куръан.

«BOBURNOMA» DA ISLOMIZMLARDAN FOYDALANISH CHASTOTASINING CHOG'SHTIRMA TAHLILI

Annotatsiya

Maqolada «Boburnoma» tarjimasida islomiy matnlarni o'g'irishni semantik darajada tahlil qililib, o'zbek va rus tillarida religionimlarning matnda qo'llanilishi jadvali tuzilgan.

Kalit so'zlar: Translyatsiya, «Boburnoma», islomiy matn, namoz, tahorat, Qur'on.

Введение. Большую актуальность в мире приобретает изучение теологических философских идей и концепций, представленных в произведениях средневековых мыслителей, в том числе в «Бабурنامه», особенно исследование трансляции данных аспектов в переводах мемуаров. Исследователи творческого наследия Бабура отмечают и отмечают его огромную значимость в русле эффективного приобщения как к общечеловеческим, так и к традиционным восточным духовным ценностям народов мусульманского вероисповедания, которые оказываются наименее изученными в современном переводе. Все эти факторы обусловили выбор темы нашей статьи, посвященной проблеме определения частотности исламского вокабуляра в переводе мемуаров Бабура на русский язык, выполненного известным мастером перевода М.Салье.

В изучение творчества Бабура, в частности «Бабурنامه», в определение его первоначальных источников и популяризации внесли большой вклад такие узбекские ученые-бабуроведы и источниковеды как А.Фитрат, П.Шамсиев, С. Мирзаев, В. Зохилов, А. Каюмов, Г.Саломов, В.Рахмонов, С.Хасанов, М.Умарходжаев, Х.Балтабоев и др. В масштабах узбекской и зарубежной литературы на материале русского, английского, индийского и французского переводов проводили исследования С.Азимджанова, Х.Кудратуллаев, С.Хасанов, Н.Отажонов, Л.Ходжаеваи др. А.Ибрагимов, З.Холманова, Д. Хошимова, З.Тешабоева и др. рассматривали художественную ткань «Бабурنامه» в грамматическом, лексико-семантическом и лингвокультурологическом планах. В исследовании, публикации, переводах и популяризации «Бабурنامه» в России немаловажное значение имеют труды Я.Кера,

Н.И.Ильминского, А.Н.Самойловича, Г.Ф.Благовой, В.Островского, М.Салье и др.

В данной статье были использованы такие методы анализа, как контентный анализ, описание, классификация, сопоставление, статистика.

В работе определена частотность использования религиозного контента и реалий «Бабурنامه» и трансляции религионимов в русских переводах мемуаров, выполненных М.Салье; выявлены причины допущенных несоответствий, а именно: в замене на библеизмы, в применении эквивалентов из христианского контента, в передаче религиозных реалий и терминов, в объяснении причин их возникновения в процессе освоения на языке перевода исламизмов, в использовании в «Бабурنامه» комплексного фонетического, морфологического, синтаксического и смыслового анализа изменений в их семантике.

При анализе перевода «Бабурنامه», выполненного М.Салье, мы столкнулись с некоторыми ошибками и неточностями в трансляции религиозного содержания, а именно в переводах аятов Куръана, цитируемых в источнике, а также в переводах некоторых религиозных терминов.

В нашем исследовании выявлена высокая частотность религионима *Аллох, тенгри, худо(й)* – *Аллах, господь, бог*, включая фразеологические единицы, в структуре которых использовано данное слово. Раздельное написание имён собственных со словом *Аллах* тоже приводит к искажению смысла этого религионима: *Убайд Аллах* (маленький раб Аллаха) – правильная форма *Убайдулла* (маленький раб Аллаха), *Асад Аллах* (лев Аллаха) – правильная форма *Асадулла* (лев Аллаха), *Абд Аллах султан*, *Абд Аллах Марвариди* др., так как в любой из религий мира не принято давать имя Создателя кому-либо. Эта неточность устранена была в издании

«Бабурнаме» 2008 г. под общей редакцией и доработкой В.Рахманова[3]. Анализ всех возможных вариантов фразеологических единиц с употреблением религионима «Тенгри» проведён в исследовании З.Тешабоевой[9].

М.Салье в трансляции текста «Бабурнаме» предпринимал попытки поиска аналога для каждого религиозного понятия, фразы на русском языке, аятов из Куръана. Этот поиск не всегда был удачным для мастера. Например, самое слово «аят» переведен как «стих», что приводит к допущению ошибки. Неправильно передано значение слова «аят» в контексте словосочетания «стих Куръана»: аят – слова Аллаха, произносимые нараспев, а стихи могут создать поэты, прозники, любители стихотворства и другие. Например, в «Бабурнаме»: «Масжиднинг пештоқи китобасида бу оятни ... битибтурларким» [2]/ «На переднем своде мечети [выведен] стих Корана» [1].

Редуцирована семантика исламизма «намаз» как «молитва». Слово «молитва» частично может выразить смысл слова «намаз». Так, слово *молитва* /дуо, дуа можно использовать по отношению к любым религиям, однако употребление этого слова в исламе имеет свои особенности: «Дукондорлардўконларидинбоқибтаниб дуо қилурларэди»[2] /«Некоторые знатные жители и лавочники, ... возносили за меня молитвы» [1].

Слово *молитва* имеет значение обращение к Богу с мольбой, пожелание, прошение. В переводе «Бабурнаме» на русский язык реалия *намаз* передаётся с помощью слова *молитва*. Здесь происходит расхождение в значении религиозного ритуала. Определение «Намаз – «совершаемые пять раз в день обязательные молитвы у мусульман» [11] необходимо подкорректировать таким образом: «Намаз – «совершаемые по определённому порядку пять раз в день обязательное поклонение Аллаху у мусульман». Обратимся к тексту: «бешвақт намаззинибетарқутарэди» [4]/ «неизменно совершал пятикратную молитву (намаз)» [1].

Конечно, религионим «намаз» включает в себя и значение моления. Но все же богослужение, обозначенное словом «намаз», нельзя называть молитвой. Молитва (по-арабски –дуа) – это обращение к богу с мольбой. Это специальный, особый вид исламского ритуала, совершаемый с обращением в сторону Каабы, требующий предварительного *тахарата* (малого омовения) с произнесением специальных молитв и прощений у Аллаха. В переводе не отражается передача именно этого значения. Возможно, здесь сыграло роль то обстоятельство, что М.Салье осуществлял перевод в эпоху коммунистической идеологии и пользовался так же, как и многие учёные и литературоведы, переводом Куръана Крачковским, своего наставника. В своих переводах он находит эквивалент исламизму *намаз* слово *молитва*. *Намаз* (неточный перевод «простаивайте молитву» [8]) в отличие от христианской молитвы, совершаемой стоя, состоит из комплекса действ: омовения, намерения, стояния, поясного поклона, сидения, земного поклона, и в зависимости от времени суток эти действия повторяются определенное количество раз. В XIX веке исламский термин «намаз» занял прочное место в русскоязычной культуре. Мы считаем, что одно из главных понятий в Священном Куръане–богослужение, поклонение, посредством которого человек обращается к Всевышнему Аллаху –намаз не нашел в переводах «Бабурнаме» своего точного и правильного выражения.

Транслатолог в передаче порядка исполнения обязательного намаза использует синонимы и часто путает их: *предраассветный/утренний, полуденный, послеполуденный/ предзакатный, вечерний, перед*

сном/ночной. Ночным намазом в некоторых местах называется *тахаджуд* – необязательный намаз, совершаемый ночью.

Это отражается в передаче текста: «Етмишиилгақинжамоатнамозинитарқэтмаган» [7]/ «почти семьдесят лет ни разу не пропустил *соборной молитвы* (общественный намаз)» [1]; «Кеч намозишомда» [4] / «Вечером, посленочной (во время вечерней) молитвы» [1]; «Фарз / предраассветная молитва» [1]; «Икки рақъатнамозўқидим. Бошимни муножотқа (тайная беседа с Аллахом, обращение с мольбой [12]) қўйуб, тилактилаётган эдимки (стал просить свершения желаний)» [4]/ «прочитал молитву в два рақъата, потом опустил голову для немой молитвы и стал молиться» [1]; «иккинамозорасида» [4] /«между двумя молитвами» [1].

Кроме пяти основных намазов в день, ещё существует несколько видов дополнительных намазов. Например: *Тарових* – специальный вид богослужения во время намаза перед сном (*хуфтан*), состоящий из двадцати рақъатов и совершаемый только в месяце рамазан. В течение тридцати дней требуется завершение чтения Куръана общенародно. Автор перевода не обратил внимания на название и пропустил данный фрагмент в тексте: «Шу ахиомтаровиҳнамозидансўн» [4]/«после молитвы (намаза таровиҳ) прошло» [1]; «Харбиртаровиҳнамозигуслиланўтди» [7]/ «совершая все положенные молитвы и омовения» [1] (правильный перевод: Каждый намаз таровиҳ совершался *после полного омовения/гусл*). Здесь литератор не стал углубляться в раскрытии значения религиозного контента для читателей-немусульман.

Выявлены неточности в предложениях: «Тахажжуд хам камроқтарқўбурэди» [4]/ «*Ночные молитвы* (и намазы тахаджуд) я тоже пропускал реже» [3]; «Суннат вақти» [6] / «*В предраассветный час*» [1]; «Шом ва хуфтан намозлари орасида» [4]/ «Между молитвой перед сном и ночной (вечерним намазом и намазом перед сном)» [1] и пр.

Таким же образом передаются фрагменты о времени намаза, *кыблы, намерения (нията), фарза, сунната, кыраата, саджда*.

Слово «*вирд*», использованное в мемуарах Бабура несет смысл «чтение в определенное время аятов Куръана и молитв, регулярное поминание прекрасных имен Аллаха. Так называется также молитва суфийского ордена, а также путь, по которому следует суфийский орден» [10].

Например: «Сешанба кун *вирд* ўқиб...» [7]/ «Во вторник, прочитав несколько (*специальных*) молитв» [1].

Вполне естественно, что описание ритуалов подготовки к молитве – обряда омовения становится частью исламского колорита в мемуарах. Например, слова *тахарат* и *гусл* нельзя заменить одним словом «омовение», так как речь идёт о разных ритуалах ислама, условия совершения которых существенно различаются. *Тахарат* – это очищение, ритуальное неполное омовение (перед совершением «намаза» и чтением Куръана), *гусл* – «омовение, обмывание», совершаемое при определенных обстоятельствах. Например: «Тахоратхона эшигида турганлар» [7]. Перевод М.Салье: «.....Люди, стоявшие у дверей *нузника* ...»[1].

Ретранслятор смешал понятия из христианской религии с исламскими понятиями. Некорректно у слова, называющего такое объемное понятие, как *тахарат*, редуцировать лексическое значение. Наряду с этим автор перевода «Бабурнаме» сохранил в тексте через

транслитерацию исламизмы *хутба, арафа, фикх, ихрам, ашура, мухаддис, кафир, гази* и др.

Можно привести много примеров неточной передачи и других исламских понятий. В переводах «Бабурнаме», выполненными М.Салье, наблюдаются моменты неполного постижения мастером особенностей тюрки, когда им были оставлены без внимания тонкости переносных значений слов. Мы отметили случаи, когда

слова переведены неточно или передают другие лексико-семантические варианты слова. Иногда для передачи значения религиозного контента используются противоположные понятия.

С учетом частотности использования религиозных терминов и фразеологизмов в источнике и переводе в вербальный инструментарий вошли слова:

В оригинале	частотность	В русском переводе	частотность	тавоф		обход вокруг Каабы, обход	
Аллох, Тангри, худо, худой (ш.ж. ФБ таркибида)	47	«Аллах, Бог, господь» (в том числе в составе ФЕ)	49	Тангриинояти билан	7	по милости Аллаха, божьей, господней	6
тангрига		уповая на бога,		тангри рост	7	с божьей	8
таваккул		Аллаха		келтурди		помощью	
иншааллох		как захочет бог		тангригаравшанки (тангрига, Аллохга)		известно богу	
и тангригакасакм		клянусь богом		шукр	1	богу	2
Кодире		Создатель		авлиё		святой	
Пайгамбар		пророк		азиз		-	
Расолат		-		мужовир		муджавир	
анбиё		-		мусулмон	5	мусульманин	5
чахорёрлар		сподвижники		ханафийя		ханифит	
шайхулислом		шейх ал-ислам		шиа		шиит	
кутб		кутб		рофизийя		рафиддит	
имом		имам		шофений		шафит	
қози		казий		дарвиш	8	дервиш	7
шахид	4	мученик		мадраса	2	медресе	2
мухаддис		толкователь Корана		масжид	2	мечеть	2
мужохид		муджахид		жомеьмасжиди		соборная мечеть	
хофиз		чтец Корана		минора		минарет	
мурид		мурид		хонакох		ханака	
каландар		каландар		мозор	8	мазар	2
ислом	3	ислам	2	макбара		-	
шариат		закон		мақобир		мавзолей	
Кофир	3	кафир	8	-		гробница	
-		язычник	0	гўрхона		-	
-		еретик		қабр	6	могила	2
Кофиристон	4	Кафиристан		равза		рауза	
		земля неверных		хазира		усыпальница	
куффор	5	нечестивец	8	қадамгох		кадамгах	
мазхаб	2	верованиях/ мазхаб	1	ҳаж		паломничество	
сунний		сунна		ғозий	4	гази	4
мотурдия		матуридия		-		поклонение	
ашъария		ашария		арафа		арафа	
хинду		хинду		ошур		ашура	
намоз	0	молитва		рўза		пост	
дуо		дуа		хутба		хутба	
фарз		-		тарових		молитва	
бомдод		утренняя молитва	3	пешин, зуҳр (1)	7	полуденная	9
суннат		время перед утренней молитвой		шом, намозшом	9	молитва	9
дигар, дийгар, намозгар(аср)	6	предзакатная молитва /полуполуденная молитва	/ 49	хуфтан	6	сном, молитва перед	7
Жумаънамози тарових		соборная молитва		тахажжуд		ночная молитва	
		-		тахорат		омовение (неполное)	
гусл	2	омовение	0	вузу		обряд омовения	
обхона		купальня для омовения		тахоратхона		место омовения	
қибла		қибла		-		нужник	
Динийилмлар		богословие		Ботинийилм		в науках	
Рамазон ийди, улуг ийд, ийди фитр ийд	0	праздник разговения, рамазана		ийд (курбон)		праздник жертв(оприношения)ы	
		праздник		Шаввол ийди		праздник шавваля	

хатм		чтение Куръана		кироат		чтения Корана	
сура		названия сур		мусхаф		-	
Куръон		Коран		фотиha		фатиha	
оят				тафсир		толкование	
		стих Корана				Корана	
вирд		молитва		хадис		хадис	
фикх		фикх		эхром		ихрам	
Фикхакидарисо				«Волидий»		«Родительский	
ла		«Трактат о фикхе»				трактат»	
«Хидоя»		«Хидая»		«Мубайян»		«Мубайян»	
хижоб		скрыты		сунна		сунна и община	
идда		срок очищения		муножот		немая молитва	
ихлос		мурид		иродат		мурид	
дин		религия		ракъат		ракъат	
динсизлар				ижтихад		знание	
		безмолитвенники				богословских наук	
Контухмати,				бенамоз		не совершал	
даъвоси		кровная месть				молитв	
ақида		законы шариата		жойнамоз		молитвенный	
						коврик	
мулхид		мулхид		Дажжол		Дажжал	

Специфика функционирования религиозного пласта лексики в «Бабурнаме» в ракурсе аутентичности при переводе на другой язык, в частности на русский, до последнего времени не получила должного освещения. Исследование религиозного контента и его ретрансляции на русский язык, выполненный на материале «Бабурнаме», имеет важное лингвокультурологическое значение.

Важно отметить следующее: 1) религиозный контент в русском переводе «Бабурнаме» в ряде случаев не нашел точного соответствия и требует повторного

рассмотрения, так как в наше время исламский контент в русскоязычных текстах приобретает более выраженное эмотивное содержание в силу его приобщенности к российской действительности; 2) при переводе текстов на русский язык и наоборот следует соблюдать нейтральность в употреблении исламизмов; 3) в переводе «Бабурнаме» на русский язык целесообразно сохранить исламский контент, религиозную терминологию и представить адекватные комментарии, раскрывающие их сакральное значение.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бабур Захириддин Мухаммад. Бабурнаме. Записки Бабура. – Ташкент: изд. АН УзССР, 1958. – 528 с.
2. Бабур Захириддин Мухаммад. Бабурнаме. Пер. Салье М., издание второе, дораб. Общ. ред-я и доработка Азимджановой С. – Ташкент: Гл.ред.энциклопедий, 1993. – 312 с.
3. Бабур Захириддин Мухаммад. «Бабурнаме» (Записки Бабура). Перевод Салье М./ Общ. ред-я и доработка Рахмонова В. – Ташкент: «Шарк», 2008. – 242 с.
4. Бобир З.М. Бобирнома. Нашрга тайёрловчилар: Шамсиев П., Мирзаев С.В. Зоҳидовнинг сўзбошиши ва таҳрири билан. – Тошкент: Ўзбекистон Фанлар академияси нашриёти, 1960. – 514-б.
5. Бобур Захириддин Мухаммад. Бобурнома. – Тошкент: «Ўқитувчи» нашриёт-матбаа ижодий уйи, 1990. – 368-б.
6. Бобур Захириддин Мухаммад. Бобурнома. – Т.: «Шарк» нашриёт-матбааакциядорликкомпанияси бош таҳририяти, 2002. – 336-б.
7. Бобур Захириддин Мухаммад. Бобурнома. Ҳоз. ўзб. тилига Раҳмонов В. ва Муллаҳўжаева К. таъдил қилган. – Тошкент: «Ўқитувчи», 2008. – 287-б.
8. Коран / Перевод и комм. Крачковского И.Ю.. Ред. Беляев В.И.; Авт. Пред. Грязневич П., Беляев В.. – Москва: изд. АН СССР, ИВ, 1986. – 727 с.
9. Тешабоева З. «Бобурнома»нинг инглизча таржималаридаги фразеологик бирликлар ва уларнинг миллий-маданий хусусиятлари/ Ф.ф.ф.д.(PhD) диссертацияси автореферати. – Тошкент, 2017.
10. Ислам. Энциклопедический словарь Источник: <https://gufo.me/dict/islam>.
11. Ожегов С.И. Словарь русского языка. – М.: Рус. яз., 1986. – 797 с.
12. Умархўжа М.Э. Диний атамалар ва иборалар. – Т.:Ғофур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2016. – 220-б.

УДК:007

Ирина БАЙМУРАТОВА,

Аспирант, преподаватель Ташкентский государственный технический университета
xerson2681@gmail.com

На основании отзыва Ёдгоровой Д.М., профессора ФТИ УзРА, к.т.н.

THE USE OF PEDAGOGICAL METHODS IN THE CREATION OF MULTIMEDIA MANUALS AND NEW PLATFORMS IN THE DISCIPLINE "MEDICAL INFORMATICS"

Annotation

The article describes the pedagogical methods used in the creation of multimedia coursebooks and multimedia systems in the discipline of "Medical Informatics", as well as the emergence of this term in the scientific world.

Key words: "Medical informatics", multimedia, cybernetics, interactivity, pedagogical methods. Prezi.com.

"TIBBIY INFORMATIKA" FANIDAN MULTIMEDIA QO'LLANMALAR VA YANGI PLATFORMALAR YARATISHDA PEDAGOGIK USULLARDAN FOYDALANISH

Annotatsiya

Maqolada "Tibbiy informatika" fani bo'yicha multimedia tizimlari uchun multimedia qo'llanmalarini yaratishda qo'llaniladigan pedagogik usullar hamda ushbu atamaning ilmiy dunyoda paydo bo'lishi yoritilgan.

Kalit so'zlar: «Tibbiy informatika», multimedia, kibernetika, interaktivlik, pedagogik usullar. Prezi.com.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ МЕТОДОВ ПРИ СОЗДАНИИ МУЛЬТИМЕДИЙНЫХ ПОСОБИЙ И НОВЫХ ПЛАТФОРМ ПО ДИСЦИПЛИНЕ «МЕДИЦИНСКАЯ ИНФОРМАТИКА»

Аннотация

В статье описываются педагогические методы, применяемые при создании мультимедийных пособий мультимедийных систем по дисциплине «Медицинской информатики», а также возникновение данного термина в научном мире.

Ключевые слова: «Медицинская информатика», multimedia, кибернетика, интерактивность, педагогические методы.

Введение. Методологическая особенность преподавания информационных технологий в медицинских высших учебных заведениях заставляет находить методы визуализации объектов исследования. Это определяет и работу с новейшими разработками в сфере IT-технологий, которые позволяют строить 3d-моделей изучаемых объектов. Для решения данных проблем обучения студентов по всем направлениям медицинского аспекта, должно вестись на новом уровне с использованием последних достижений в сфере информационных технологий.

Анализ литературы по теме. Вопросы по использованию мультимедийных пособий и учебников, а также анимационных презентаций описываются в трудах кандидатов педагогических наук Ли М.Г. и Абаковой О.Г., также данный вопрос раскрывает в своей работе Князева Г. Различные методы использования информационных технологий показаны и в трудах группы ученых Р.Х. Алимова, О.Х. Азаматова, У.Т. Хайитматова. Не остались не замечены труды и зарубежных ученых таких как Mundy D., and Gaskell C. McKiernan E. основанных на применение МООС в обучении[9][10].

Методология исследования. Для определения методов создания мультимедийных учебников по «Медицинской информатики», нужно четко понимать предмет изучения данной науки, и непосредственно, чем она занимается. К развитию данного направления в науке подтолкнула такая наука, как «Медицинская кибернетика», которая возникла 1950-е года прошлого столетия почти одновременно, как в США, так и на территории стран СНГ. В частности, 1966 год был создан

Институт кибернетики Академии наук УзССР во главе с академиком В. Кабуловым, что послужило толчком развития «Медицинской информатики и в Узбекистане». На сегодняшний день в Институте математики АН РУз имеется лаборатория Медицинская информатика по разработке вычислительной стратегии создания новых лекарств методами искусственного интеллекта. Задачи этого лаборатория заключаются в разработке генеративных статистических моделей на нейронных сетях с исходной выборкой в формате SMILES, а также на базе управляемого алгоритма обучения с подключение системы кодер-декодер.

Под медицинской кибернетикой понимают науку об управлении в сложных динамических медицинских системах. Изучения объекта по средствам системного подхода определяет методологию познания и практики в процессе изучения. Для примера можно взять измерения уровня кислорода в крови при помощи пульсоксиметра. Если рассмотреть работу этого прибора, то он работает в двух этапах: на первом этапе определяется поглощение гемоглобином (Hb) света двух различных по длине волн, при котором в зависимости от насыщения его кислородом меняются показания. На втором этапе, световой сигнал, проходя ткани, приобретает пульсирующий характер вследствие изменения объема артериального русла при каждом сердечном сокращении[3].

Несмотря на то, что предметом науки информатики является информация, интерпретация этого термина принимает более узкое понимание этого огромного значения. Под узким значением понимается термин «Медицинская информация», специфика этого

понимания заключается в неотъемлемой привязанности этого термина к органам человека, их состоянию и показаниям жизнедеятельности.

Исходя из этого, медицинская информация разделяется на алфавитно-цифровую, визуальную, звуковую информация, комбинированные виды информации. В свою очередь визуальная делится на: статическую, динамическую. Но на практике чаще всего медицина использует комбинированные виды информации.

Важный аспект в медицинской информатике – это передача информации, так как при появлении каких-либо помех, при передаче такого рода информации, ожидаемый результат может быть сильно искажен или вообще, может быть, не опознан. Поэтому такие приборы должны обладать высокой точностью, например приборы ЭКГ[4].

Если рассматривать термин «Медицинская информатика», как науку, то определений можно выбрать множество, рассмотрим одни из самых распространенных:

По мнению американского ученого Э.Шортлиффа, данная наука ориентирована на биомедицинскую информацию, сбор, хранение данных и использование их при решении проблем и принятии решений. По мнению российского ученого Д.Д. Бенедиктова, медицинская информатика способствует развитию расширенных возможностей в профилактике и лечении болезней, охраны и улучшения здоровья человека.

Достижения за последние 50 лет в науке и технике предоставляют новые возможности. С развитием технологий таких, как интернет, передача данных по локальным и глобальным сетям развивается и познавательно-обучающая сторона всех наук. Это также касается и обучения медицины. С появлением новой ветви в обучении таких, как телемедицина и дистанционное обучение в сфере образования, а также развития мультимедийных технологий произошли и перемены в создании учебников и учебных пособий, и «Медицинская информатика» стала неотъемлемой частью этого прогресса.

Само понятие Мультимедиа состоит из данных, включающих в себя помимо тестовой информации, звуковую, анимированную компьютерную графику, видеоролики. Все эти виды и типы информации могут быть заключены в одном объекте данных. Этот объект может включать и информацию интерактивного взаимодействия при помощи определённого набора аппаратных и программных средств. Одним из видов электронного образовательного средства является электронный учебник, представляется специальным устройством, либо программным обеспечением, используемое в образовательном процессе, взамен бумажного учебника.

Словосочетание «электронный учебник» - это может быть электронная версия традиционного учебника, или комплекс специально подобранных программ для ЭВМ, позволяющий демонстрировать студентам, помимо текстовой информации, обучающий мультимедийный материал, который может содержать интерактивные блоки проверки знаний, обновляющийся из централизованного источника, а также позволяющий проводить проверку качества усвоенного материала на расстоянии, то есть дистанционно[1]. Если сравнивать мультимедийные учебники с традиционными, то первые позволяют обучать с расширенными возможностями, имея за собой огромное преимущество - интерактивность. Это позволяет использовать все

физиологические возможности студента для восприятия нового обучающего материала.

Современные технологии электронных устройств, позволяют, помимо текста, предоставлять студентам возможность открывать аудиофайлы, видеоролики, копии различных документов, перекрестные материалы из других пособий и энциклопедий, мультимедийные учебники могут распространяться по сети и в любых гаджетах. Использование мультимедийных учебников позволяет просматривать такие процессы, для которых нужны были бы специальные лаборатории и большие финансовые вложения[2].

Если рассматривать опыт других государств в сфере образования, то уже в начале 90-х годов XX века в развитых западных странах, а также США стали применять мультимедийные технологии при обучении врачей, а также младшего медперсонала. Появилось большое количество мультимедийных энциклопедий и анатомических атласов. Первые мультимедийные системы были разработаны в 1996-2000 годах. Данная мультимедиа называлась «Ожоги» для врачей травматологических клиник ожоговых отделений, так как врачи данной отрасли не имели большой практики. В этом проекте были задействованы следующие страны: Россия, Израиль, Чехия, Бельгия и Германия. Данный проект не был первоначально разработан для обучения студентов, но в последствии именно применение его, как обучающий - проект нашло большое применение в Медицинских ВУЗах[3].

При создании мультимедийных учебников педагогические методы классифицируются чаще всего по степени самостоятельности и творчеству деятельности обучаемых студентов. Поскольку успех обучения в решающей степени зависит от направленности и внутренней активности обучаемых, характера их деятельности, то именно характер деятельности, степень самостоятельности, проявление творческих способностей и должны служить важным критерием выбора метода. Методы, применяемые при создании мультимедийного учебника по «Медицинской информатике»:

Объяснительно-иллюстративный метод позволяет повысить информативность, наглядность обучения за счет использования различных форм представления учебного материала виде текст, формулы, графики, рисунки, диаграммы, таблицы ;поможет осуществить психологическую разрядку за счет дискретного наложения звука; заострить внимание аудитории в период его снижения за счет художественно-эстетического выполнения слайдов и заставок; повышая доступность и восприятие информации осуществить повтор наиболее сложных моментов лекции; использовать повторение материала предшествующей лекции, так как электронный учебник дает беспрепятственную возможность мотивировать к обучению; создать комфортные условия для работы преподавателя на лекции.

Внедрение образовательных стандартов нового поколения, базирующихся на компетентностном подходе, является объективной необходимостью, которая обусловлена изменениями самого общества – оно становится информационным. Современное общество характеризуется возрастанием роли информации и информационных технологий в жизни людей.

В частности, современный преподаватель должен органично использовать все преимущества информационных и коммуникационных технологий в обучении «своей» дисциплины и быть способным

развивать у студентов потребность реализовать эти технологии на практике. Поэтому сегодня важным является периодическое повышение квалификации преподавателей в области совершенствования их ИКТ-компетентности.

Поэтому использование в процессе преподавания дисциплин такой информационной технологии, как веб-сервис Prezi.com является крайне важной для полноценного развития студента и преподавателя.

Веб-сервис Prezi.com – это облачный сервис, который служит для создания интерактивных мультимедийных презентаций с нелинейной структурой [7]. Интерактивность презентаций Prezi означает возможность реализации взаимодействия с ними пользователей. Мультимедийность презентаций Prezi означает доступность вставки в них различных видов информации, прежде всего, текста, графики, звука и видео. Нелинейность структуры презентаций Prezi принципиально отличает их от «классических» презентаций Power Point и Impress: в Prezi основные эффекты связаны не с переходом от слайда к слайду, а с увеличением отдельных частей одного слайда.

Использование в образовательном процессе презентаций Prezi с нелинейной структурой способствует решению важнейшей дидактической задачи: систематизации учебного материала, установлению взаимосвязей между рассматриваемыми явлениями, пониманию структуры и принципов функционирования разного рода систем.

Кроме этого, нелинейность структуры презентаций Prezi, основанная на технологии масштабирования, позволяет пользователю просматривать её необязательно потому пути, который задал разработчик. Поэтому презентации Prezi обладают большим потенциалом в реализации личностно-ориентированного обучения. Презентации Prezi в сравнении с классическими презентациями PowerPoint отличает ещё и эффектная подача информации. Эти презентации имеют оригинальный, необычный внешний вид и помогают привлечь внимание аудитории.

Ещё одним аргументом в обосновании целесообразности использования веб-сервиса Prezi.com в учебном процессе является возможность организации совместной работы в данном сервисе. Работая над презентацией Prezi, можно открыть доступ для совместного редактирования другим пользователям, что позволяет повысить эффективность обучения за счет включения студентов в совместную познавательную и творческую деятельность. Простота инструментария сервиса Prezi.com, наличие шаблонов и возможность их редактирования позволяют студентам легко включиться в работу над созданием презентаций в Prezi.

Активизация внимания к использованию веб-сервиса Prezi.com в образовательной практике обуславливает целесообразность изучения его в студенческой аудитории педагогических вузов.

Среди других программ из списка Prezi стоит особняком. Создатели этого проекта отказались от привычного формата слайдов. Ваша презентация выглядит как одна большая карта, на которой вы можете размещать текст, видео, снимки и прочую информацию. Во время показа изображение движется не от слайда к слайду, а от одного участка карты к другому. При этом

нужные области увеличиваются с помощью красивых эффектов. Даже без навыков дизайнера вы можете создать динамичную нелинейную презентацию, которая способна увлекательно преподнести абсолютно любую тему. Функций для оформления в Prezi предостаточно. Есть также возможность работать с коллегами онлайн.

Вместо стандартных презентаций в стиле PowerPoint, сервис Prezi генерирует один гигантский слайд, который содержит всю презентацию целиком. Каждый элемент этого гигантского слайда можно увеличивать или уменьшать отдельно. Это особенность увеличения разных частей очень важна при разборе анатомических мелких деталей рисунков, связанных с медициной что позволяет преподавателю более наглядно показать детали рисунка при преподавании дисциплины.

Репродуктивные, на основе гипермедиа и мультимедийного учебника позволяет внедрять *мультимедийные обучающие системы и программы*. Гипермедиа в свою очередь предоставляет, обучающемуся, самостоятельный выбор траектории обучения, роста показателей работы, обеспечивающие дифференцированное обучение и контроль уровня знаний при условии интерактивного взаимодействия.

Методы проблемного изложения, включение таких аспектов в мультимедийный учебник, в основе которой лежит противоречие между известным и искомым, находимым посредством промежуточных операций. Каждая учебная проблемная задача является искусственной педагогической конструкцией.

Частично-поисковые, в учебные пособия должны быть включены как сами мультимедийные справочники и базы данных, а также ссылки на Internet источники, все это помогает, активизирует познавательную деятельность студента и позволяет раннее полученные знания ориентировать на решение новых творческих задач, проблем.

Анализ и результаты. В настоящее время в высших учебных заведениях Узбекистана также разработаны электронные учебники: Ташкентский Педиатрический медицинский институт-электронный учебник по «Фармакологии»; Министерство Здравоохранения Узбекистана работает над выпуском полиинформационных электронных учебников как для преподавательского состава, так и для студентов [5]. Помимо общепринятых методов электронные учебники Узбекистана содержат «Метод Пазлования тем» [6]. Данный метод основан на разбиение изучаемого материала на мелкие части и в процессе работы над изучаемым объектом, создание проблемы и путей её решения, что позволяет улучшить качество процесса обучения.

Вывод и предложения. Использование мультимедийных педагогических средств в учебном процессе расширяет дидактические возможности реализации методов обучения, повышая интенсивность занятия в условиях дифференцированного подхода, обеспечивая методическое и организационное сопровождение самостоятельной работы обучающихся, создавая благоприятные условия для творческой работы студентов. Мультимедийное обучение, а значит, создание мультимедийной библиотеки является неотъемлемой частью обучению нового поколения студентов.

ЛИТЕРАТУРА

1. Семенова Н.Г., Вакулюк В.М. Применение мультимедиа в учебном процессе: Учебное пособие. Оренбург, ОГУ, 2004.

2. Вакулюк В.М., Семенова Н.Г. Мультимедийные технологии в учебном процессе // Высшее образование в России. 2004.
3. Бухарбаева Л.Я., Егорова Ю.В. Автоматизированная система поддержки принятия решений врачом при диагностике состояния пациента // Экономика здравоохранения. – 2005. – № 2.
4. Гаспарян С.А. и др. Технология разработки информационного обеспечения автоматизированных рабочих мест врачей лечебных отделений стационаров Методические рекомендации. – М., 2000.
5. <https://lex.uz/docs/4409505#4410175> Постановление Президента республики Узбекистан №4387 от 09.07.2019г. «О мерах государственной поддержки дальнейшего развития математического образования и науки»
6. Баймуратовой И. «Активные методы работы с пассивными учащимися» Республиканский журнал №4 «Бошлангич таълим», Узбекистан, Ташкент, 2016
7. <https://prezi.com/>
8. McKiernan E. (2014). University research: if you believe in openness, stand up for it. The Guardian. August 22, 2014. Retrieved from <http://www.theguardian.com/higher-education-network/blog/2014/aug/22/university-research-publish-open-access-journal> 13.
9. Mundy D., and Gaskell C. (2013). Dimensions of openness in MOOC environments. Retrieved from <http://www.srhe.ac.uk/conference2013/abstracts/0207.pdf> 14. OlcoΣ .
10. Jnr D. (2013). Open Praxis, vol. 5, issue 1, January–March 2013, pp. 15–20.

Klara BARATOVA,
Qarshi Davlat Universiteti
Fransuz tili va adabiyoti kafedrasida o'qituvchisi

Qarshi davlat universiteti fakultetlararo ingliz tili kafedrasida v.b dotsenti. f.f.d (PhD) Z.O.Amirova taqrizi asosida

CHET TILINI O'QITISHNING INTERFAOL USULLARI

Annotation

Mamlakatim izda hozirgi paytda yoshlarga ta'lim va tarbiya berishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Ta'lim-tarbiya hamisha jamiyat taraqqiyotining asosi bo'lgan. Chunki, inson jamiyatdagi barcha munosabatlar, aloqalarning markazida turadi. Fan-texnika va axborotdagi revolyusiya inson va uning ilmiy-ma'rifiy potensialini ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotning hal qiluvchi omiliga aylantirdi. Jam'iyat taraqqiyotining hozirgi bosqichi uchun iqtisodiy o'sish omillarining sifat jihatdan takomillashib borish jarayoni xosdir. Fan-texnika taraqqiyotining ilg'or natijalarini qo'llash, ishlab chiqarishni intensivlashtirish, yuqori samarali texnika texnologiyalardan foydalanish bilan bir qatorda, eng muhimi yuqori malakali mutaxassislar tayyorlash bu boradagi muhim yo'nalishlardan biri hisoblanadi.

Kalit so'zlar: Metodika, innovatsiya, chet tili, kommunikatsiya, ko'nikma, malaka, didaktika, madaniyatlararo muloqot.

INTERACTIVE METHODS OF TEACHING A FOREIGN LANGUAGE

Annotation

My country is currently paying special attention to education and upbringing of young people. Education has always been the basis of society's development. Because a person is at the center of all relationships and connections in society. The revolution in science, technology and information has turned a person and his scientific and educational potential into a decisive factor of socio-economic development. The process of qualitative improvement of economic growth factors is typical for the current stage of society's development. Application of the advanced results of scientific and technical development, intensification of production, along with the use of high-performance technical technologies, and most importantly, training of highly qualified specialists is one of the important directions in this regard.

Key words: Methodology, innovation, foreign language, communication, skills, competence, didactics, intercultural communication.

ИНТЕРАКТИВНЫЕ МЕТОДЫ ОБУЧЕНИЯ ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ

Аннотация

Моя страна в настоящее время уделяет особое внимание образованию и воспитанию молодежи. Образование всегда было основой развития общества. Потому что человек находится в центре всех отношений и связей в обществе. Революция в науке, технике и информации превратила человека и его научно-образовательный потенциал в решающий фактор социально-экономического развития. Процесс качественного улучшения факторов экономического роста характерен для современного этапа развития общества. Применение передовых результатов научно-технического развития, интенсификация производства наряду с использованием высокоэффективных технических технологий, а главное, подготовка высококвалифицированных специалистов является одним из важных направлений в этой связи.

Ключевые слова: Методика, инновация, иностранный язык, коммуникация, навыки, компетенция, дидактика, межкультурная коммуникация.

Kirish. Barqaror iqtisodiy o'sishni ta'minlash, xalqaro mehnat taqsim otida munosib o'rin egallash, milliy iqtisodiyotning raqobatbar dohligini ta'minlash muammolari ko'p jihatdan ish kuchining bilimi, malakasi, vaziyatga qarab ish tuta olishiga bog'liq. Kelajakda erishishimiz lozim bo'lgan buyuk maqsadlarga yetishish uchun engavvalo yuqori malakali, zamon talabiga javob beradigan mutaxassis kadrlar tayyorlashimiz kerak. Biz oldimizga qanday vazifa qo'ymaylik, qanday muammoni yechish zaruriyati tug'ilmasin, gap oxir-oqibat baribir kadrlarga borib taqalaveradi. Mubolag'asiz aytish mumkin, bizning kelajagimiz, mamlakatim iz kelajagi o'zini izga kim kelishiga yoki -boshqacharoq aytganda, qanday kadrlarni tayyorlashga bog'liqdir. Mamlakatim izda qabul qilingan «Ta'lim to'g'risidagi qonun» va 1997-yildan kuchga kirgan kadrlar tayyorlashning «Milliy dastur»i bo'yicha butun ta'lim tizimi isloh qilinar ekan, asosiy diqqat ana shunday saviyadagi kadrlar tayyorlashga qaratilgan.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Yoshlar tarbiyasi ham da ularni tarbiyalashda ta'lim tizimining naqadar ahamiyatga egaligi, Prezidentimizning Yevropa xavfsizlik va hamkorlik tashkilotining. Ta'lim- kelajakka yo'naltirilgan sarmoya mintaqaviy konferensiyasi ishtirokchilariga yo'llagan tabrigidagi ushbu jumalardan ham anglash mumkin: Hozirgi paytda bir haqiqatni har qachongidan ko'ra teran anglab olish muhimi ahamiyatga ega. Samarali ta'lim tizimini yaratniasdan turib, jam'iyatni isloh etish bo'yicha belgilangan vazifalar ijrosini tasavvur etish qiyin. Ushbu sohaga ustuvor ahamiyat berilishi shubhasiz, uning kelgusi taraqqiyoti uchun zamin hozirlashdir. Til o'rganish kishilik jamiyatida bag'oyat muhim sohalaridan biri hisoblanadi. Muloqot vositasi bo'lmish tilni tabiiy muhitda ya'ni oilada, jamoatchilik orasida yoki uyushgan holda amaliy egallash mumkin. Til hodisalariga oid bilimlar esa nazariy jihatdan o'rgatiladi. Xalqaro munosabatlar avj olgan zamonamizda tillarni bilish, ayniqsa ko'p tillilik ulkan ahamiyat kasb etadi. Mamlakatimizda tahsil oladigan o'quvchi va talabalar odatda uch tilni o'rganadilar. Ushbu

tillar maxsus nomlar bilan yuritiladi. Bular quyidagilar: ona tili, ikkinchi til, va chet til. Ona tili tafakkur shakllanishida alohida xizmat o'taydigan birinchi til hisoblanadi. Ikkinchi til haqida so'z yuritilganda, unga boshqa millat vakillaridan iborat qardoshlar, qo'shnilar tili sifatida qaraladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Chet til – bu xorijiy mamlakat tilidir. Respublikamizda G'arbiy Yevropa (ingliz, ispan, nemis, faransuz) tillari va Sharq (arab, turk, fors, xitoy, hind) tillari o'qitilib kelinmoqda. Bu tillar ta'lim muassalarining o'quv rejalaridan o'rin olgan. Uchala tilni o'qitish jarayoni turlicha kechadi. Ona tili va ikkinchi til tabiiy vaziyatda, chet til esa sun'iy muhitda o'rganiladi. Chet tildagi mulot, asosan, darsda muallim rahbarligida kechadi. Uchala til orasida chet tilni o'rganish va o'rgatish muayyan jihatlar bilan keskin farq qiladi. Bu esa, o'z navbatida, tegishli chet til o'qitish texnologiyasini qo'llashni taqozo etadi. Chet til muallimi metodika fani yutuqlarini puxta o'zlashtirish orqali o'quvchi-talabaning to'plagan til tajribasi me'yorini aniq bilishga va uni yanada takomillashtirishga erishadi. Chet tillarni samarali o'rgatish uning metodikasini bilishni taqozo etadi. Chet tillarni o'rganish va o'rgatish ko'p jihatdan chet til o'qitish metodikasi masalalarini nazariy tomondan ishlab chiqilishiga va nazariyaning amalda ijodiy qo'llanilishiga bog'liqdir. Metodikaning predmeti – chet til predmeti orqali ta'lim-tarbiya berish jarayoni va usullari, chet til o'rgatish ilmi, muallim va o'quvchi faoliyatini o'rganish metodikaning predmeti sanaladi.

Tahlil va natijalar. Metodikaning asosiy tushunchalari – metod, usul, prinsip. Didaktika- nimani o'rgatamiz? o'qitish mazmuni hisoblanadi. Metodika – qanday o'rgatamiz? ta'lim usullari va metodlari demakdir. Metod – metodika tushunchasi grek-lotınca “metodos-“metodus” so'zidan olingan bo'lib, ma'lum maqsadga eltuvchi yo'llar, usul ma'nosini anglatadi. Turli adabiyotlarda atamaning tor va keng ma'nosini uchratish mumkin. “Metodika” atamasi tor ma'noda ta'limning konkret dars jarayoni bilan bog'liq tushunchani anglatadi. Mashg'ulotlarni rejalashtirish va o'quv materiallarini tayyorlash bilan bog'liq bo'lgan ko'rsatmalarni qamrab oluvchi boshqariladigan dars jarayoni sifatida talqin etiladi.

“Metod” atamasi keng ma'noda o'quv materialini tanlash, taqalash va taqsimlanishni nazarda tutadi. Germaniya Federativ Respublikasida 60-yillardan boshlab “didaktika” va “metodika” tor ma'noda qo'llanilib kelinmoqda. Shunga ko'ra didaktika ta'lim mazmuni nima o'rgatiladi? Metodika esa ta'lim usullari qanday o'rgatiladi? Masalalari bilan shug'ullanadi. Chet tillarini o'rganish faqat aqliy tarbiya vositasi emas, balki o'zga madaniyat ta'limiy boyliklari va qadriyatlar bilan tanishish va ularni o'z madaniy hayotiga tadbiq qilish orqali kishi shaxsining shakllanish jarayoni hisoblanadi. Yevropada chet tillarni o'rganish uzoq vaqt yuqori darajadagi ta'lim olishda imtiyoz sanaladi va jamoat maktablarida imtiyozga ega bo'lgan kishilarni tarbiyalash deb qaraladi.

Chet til o'qitish metodikasi fan sifatida 200 yildan ortiq tarixga ega. Bu davr ichida chet til o'qitish metodikasiga turlicha munosabatlar bildirilganini kuzatish mumkin. Bunday qarashlardan biri akademik L.V.Shcherbaga mansub hisoblanadi. Uning fikricha, har qanday fanni o'qitish metodikasi fan bo'lishiga qaramasdan, nazariy fan hisoblanmaydi. U amaliy masalalarni hal qiladi. Jumladan, chet til o'qitish metodikasi ham faqat psixologiya dalillariga tayanmaydi, balki umumiy va xususiy tilshunoslik tadqiqotlariga asoslanadi.

Agar tilshunoslik til hodisalarining kelib chiqishi va harakatlanish qonuniyatlari bilan shug'ullansa, metodika bu qonuniyatlarga asoslanib zarur til hodisasidan amalda foydalanish uchun nima qilish kerak degan savolga javob

beradi. Metodikaga oid kitoblarning eng qimmatlilari ham tilshunoslar tomonidan yozilgan. Bular jumladan XIX asr fonetistlaridan biri va buyuk ingliz tilshunosi G.Suit, XIX asr oxiri va XX asr boshida Angliyada eng original fonetist va nazariyotchi tilshunos hisoblangan O.Yespersion, XIX asrning oxiri va XX asr boshlarida eng ko'zga ko'ringan fransuz lingvistlaridan F.Bryuns va Brealya, ko'zga ko'ringan anglist va taniqli fonetist V.Fiyotor va boshqalar kiradi. Rossiyada til o'qitish metodikasi masalasi bilan akademik L.V.Shcherba va uning ustozlari buyuk tilshunos olim I.A.Boduen-de-Kurtone va ularning shogirdlari shug'ullanganlar. Chet til o'qitish metodikasiga psixologlar o'zgacha munosabatda bo'ldilar. Metodika va psixologiya fanlarning o'zaro munosabatlari haqida professor V.A.Artemov qimmatli fikr bildirgan. Uning fikricha, psixologiya metodika uchun material beradi.

Metodika o'qituvchining qanday dars o'tishini o'rganadi. Psixologiya esa, o'quvchilarning bu predmetni qanday o'zlashtirib olayotganliklari bilan shug'ullanadi. Lekin, bu fikrga to'la qo'shib bo'lmaydi. Chunki o'qituvchi dars berish jarayonida, o'quvchi esa o'zlashtirish davrida ma'lum ruhiy jarayon va holatlarni boshdan kechiradilar, ular xohlaydirlarmi, yo'qmi psixologiyaning qonunlariga ro'baro bo'lalilar va ta'sirlanadilar.

Har bir fanda o'z tushunchalar yig'indisi mavjud. Chet til o'qitish metodikasida qabul qilingan asosiy tushunchalar qatoriga quyidagilarni kiritish mumkin: ta'lim sistemasi, ta'lim metodi, ta'lim prinsipi, ta'lim vositasi, metodik usul. Chet til o'qitish metodi – deyilganda chet til o'rgatishning amaliy, umumta'limiy, tarbiyaviy va rivojlantiruvchi maqsadlariga erishuvni ta'minlovchi muallim va o'quvchi faoliyatining majmuasi tushuniladi. Metod atamasi “ta'lim usullari yig'indisi” va “ta'limning yo'nalishi” ma'nolarida qo'llanadi. Birinchisi ta'lim nazariyasida jarayon metodlar ma'nosida ishlatilsa, ikkinchi ma'noda uni o'qitish metodikasi tarixiga oid asarlarda uchratishimiz mumkin. Masalan, chet til o'qitishning tarjima metodi, tog'ri metod, ongli- qiyosiy metod, an'anaviy metod, intensiv metod va boshqalar hisoblanadi.

Metodlar tarixi atoqli metodist prof. I.V.Raxmanov tomonidan chuqur o'rganilgan. Tarjima metodi asosan ikki ko'rinishda bo'lib, grammatika-tarjima va matn-tarjima metodlari nomi bilan yuritiladi. *Grammatika-tarjima* metodi nuqtayi nazaridan chet til umumta'limiy maqsadda o'rganilgan. Grammatik mashqlar til o'rganuvchining mantiqiy tafakkurini o'stirish maqsadida bajarilgan. Grammatik bilimlarni bayon etish ta'limning asosiy maqsadi deb qabul qilingan.

Bu metodning asosiy prinsiplari quyidagilar: 1. Til o'rganish yozma nutqqa asoslangan. 2. O'rganish predmeti qilib grammatika olingan, leksika ham unga tobe ravishda tanlangan. Grammatik mashqlar bajarish asosiy ish usuli bo'lgan. 3. Oldin, grammatik qoida yod olingan, so'ng esa qoidalar asosida gaplar tuzish tavsiya qilingan. 4. Grammatik shakl va so'zlarning ma'nosi so'zma-so'z tarjima vositasida ochib berilgan. 5. So'zma-so'z tarjima va quruq yodlash yo'li bilan til materiali o'zlashtirilgan. 6. So'zlarni kontekstdan tashqarida, yakka yodlash bilan chegaralanilgan. Tarjimasiz metod. Mazkur metodning turli ko'rinishlari tarixan ma'lum. Ularni ikki yirik guruhga ajratish mumkin: tabiiy va tog'ri metodlar. Tabiiy metodda chet tilni o'rganish ona tilini egallash sharoitiga monand bo'lishi kerak. Metodning bosh maqsadi chet tilida gapirishni o'rganish orqali o'qish va yozishni o'rganib olishga imkoniyat yaratiladi, degan g'oya amaliy maqsadlarida shakllangan. Tabiiy metod tarkibiga kiritilgan prinsiplardan eng muhimi-til muhitini yaratishdir. Olg'a surilgan metodik prinsiplarni amalda qo'llash bobida turli yondashuvlar paydo bo'lgan. Metod namoyondalarining

ijodiy faoliyatida buni yaqqol sezish mumkin. Chet til ta'limidan ko'zlangan maqsadning yangicha talqinida, asosan, pragmatik tilshunoslik tadqiqotlari natijalariga tayanildi. Tilshunoslikning bu sohasi tilni tilga oid shakl tizimi emas, balki inson faoliyati sohasi deb talqin qiladi. Chet til ta'lim sohasida 70-yillarning boshidan beri to'plana boshlangan yangi xulosalar majmui ta'lim maqsadini belgilash sohasida qizg'in munozaralariga olib keldi.

Chet til ta'limining asosiy yo'nalishlarini belgilovchi maqsadi o'quvchilarga "muomala qilishni o'rgatish", "Befaeigung zur Kommunikation" (kommunikative Kompetenz) bo'lgan yangi o'quv rejalarini qabul qilindi. 70-yillarda "kommunikativ metod" bir qator urinishlardan so'ng bir necha bosqichda o'z isbotini topdi. Shunday asosda metodika fani rivojlanib bordi. Hech qaysi chet tilni biz uning metodikasini chuqur o'rganmasdan egallay olmaymiz. Chet til o'qitish metodikasida "kommunikativ didaktika" metodi ham ahamiyatga molik sanaladi. Kommunikativ didaktika quyidagilarni o'zida mujassamlashtiradi.

Ochiq va moslashuvchan dars konsepsiyasi; - mavzu va mazmun muhim; - darsdagi asosiy ish shakli: suhbatlashish va guruh bo'lib ishlash; - o'quvchilarni faollashtirish va tildan ijodiy va erkin foydalanishga e'tibor katta bo'lishi zarur; - Tushunishdan fikrni izhor qilishga prinsipi asosida mashqqa kuchli e'tibor berish; - Ma'noni ochishda, harakat ko'lamini belgilashda va mashqni tashkil qilishda vizualizatsiya (ko'rish tayanchi) muhim rol o'ynaydi;

Kundalik nutqiy muloqotni hayotiy vaziyatda o'rganish (dialogni mashq qilish); - Tildan og'zaki foydalanish va shu bilan birga asliy matnlarni tushunish muhim hisoblanadi. Kommunikativ didaktika tinglab tushunish materiali sifatida tabiiy nutqiy vaziyatdan foydalanishni birinchi o'ringa qo'ydi, ya'ni, transportdagi, vokzaldagi e'lonlar, radio va televideniyaedagi reklamalar, telefondagi suhbatlar va shu kabilarni misol keltirishiiz mumkin. Axborotni tinglab tushunish qabul qilish bo'yicha qo'yilgan

maqsadlar o'zgardi. O'qituvchining kommunikativ madaniyati – bu uning o'quv-tarbiya jarayoni subyektlari bilan professional-pedagogik muloqotdir. Kommunikativ madaniyatning zaruriy darajasi sifatida shuni belgilash mumkinki, bunda o'qituvchi o'z tarbiyalanuvchilari va hamkasblarini ijobiy qabul qila oladi hamda ta'lim va tarbiya maqsadlariga erishishni so'zsiz ta'minlay oladi. Kommunikativ madaniyatning ijtimoiy ahamiyati shundaki, uni egallagan o'qituvchi ta'lim jarayoni barcha subyektlari o'zaro munosabatlarida ijobiy psixologik iqlimni yarata oladi, ta'limni modernizatsiyalashning muhim prinsiplari bo'lmish – insonparvarlik va demokratlashtirishni amalga oshiradi. Shaxsiy ahamiyati shundaki, kommunikativ madaniyatga ega bo'lgan pedagogning o'ziga ishonchi yuqori bo'ladi, tarbiyalanuvchisi bilan qurilgan muloqotdan zavqlanadi, tanlangan ish faoliyatida o'zini erkin his etadi.

Xulosa va takliflar. Har bir chet tili darsi madaniyat chorrahasi, madaniyatlararo muloqot amaliyoti hisoblanadi. Chunki mazkur jarayondagi har bir chet tilidagi so'z chet el hayotini va madaniyatini o'zida aks ettiradi. O'qituvchilar oldidagi vazifa o'quvchi va talabalarning kommunikativlik, muloqotga kirisha olish qobiliyatini o'rnatishdan iborat. Buning uchun kishilarni samarali muloqot qilishiga o'rgatuvchi o'quv qo'llanmalar va chet tildagi to'rtta nutq faoliyatini rivojlantirishga yo'naltirilgan ta'limning yangi metodlarini o'zlashtirish zarurdir. Chet til o'rganish ko'p qirrali ta'limot bo'lib, bu jarayonda inson murakkab psixologik o'zgarishlarni boshdan kechiradi. Jumladan ona tili bilan chet tilini taqqoslash jarayoni yuzaga keladi. Bu jarayonda o'rgatishning turli metod va texnologiyalaridan foydalaniladi. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar yordamida chet til bilan ona tilini taqqoslab o'rgatish samarali natija beradi. Chet til o'rgatish uning metodikasiga oid bilimlarga ega bo'lishni taqozo etadi. Metodika va texnologiyalar chet til o'rganish jarayonida muhim ahamiyat kasb etadi. Darsni tashkil qilishda metodika fanining turli usullari mavjud.

ADABIYOTLAR

1. Cambridge University Press (2015). Spotlight on... Comparative Adjectives A1 - A2. Retrieved August 9, 2017, from <http://www.englishprofile.org/english-grammarprofile/grammar-spotlight/411-spotlight-on-comparative-adjectives-a1-a2> Choi, T.H., and Andon, N. (2014). Can a teacher certification scheme change ELT classroom practice? *ELT Journal*, 68(1), 12–21.
2. Techniques and Principles in Language Teaching. Oxford: Oxford University Press. Ministry of Education and Research. (2011). The Quality Framework. Retrieved from https://www.udir.no/globalassets/upload/larerplaner/fastsatte_lareplaner_for_kunn_skapsloeffet/5/prinsipper_lk06_eng.pdf
3. Nizomova Mohinur Baratboyevna. CURRENT RESEARCH JOURNAL OF PHILOLOGICAL SCIENCES 2(12): 21-25, December 2021 DOI: <https://doi.org/10.37547/philological-crjps-02-12-05> ISSN 2767-3758 ©2021 Master Journals. "Polysemantic features of pedagogical terms in english and uzbek translation".
4. Maxmudov, Q. S. O. G. L., Shayxislamov, N. Z. O. G. L., & Jo, B. B. O. G. L. (2020). O 'zbek va xorijiy tillarda antonimlar tavsifi, o 'rni va ularnig turli jihatdan tasniflanishi. *Science and Education*, 1(Special Issue 3).
5. Juraboyev B.B. (2020). Nemis tilini o'qitishda kommunikativ yondashuv. *Science and Education*, 7(7), 215-220. 3. Juraboyev B.B. O. (2021). Using authentic materials on english lessons. *Academic research in educational sciences*, 2(2).

УДК:37.03

Гулнора БАХРИДДИНОВА,

К.п.н. и.о., доцент кафедры «Русский язык и литература» Шахрисабского государственного педагогического института

E-mail: gulnorabahriddinova5@gmail.com

Рецензия декана факультета Языковедения ф.и. Шахрисабского государственного педагогического факультета А. Мухаммадиева

DEVELOPMENT OF INFORMATION TECHNOLOGIES, IN THE PROCESS OF INTEGRATION OF DOMESTIC EDUCATION

Annotation

The head of state focused on the fact that the national strategy of general and higher education implies the preparation of worthy school graduates, high-quality education within the universities to train highly qualified specialists for the needs of society and competitiveness in the labor market, capable of responsibly approaching the solution of global issues of the modern agenda.

Key words: Hypothesis, personality-oriented, complex, list, technology, communication skills, level, highly qualified specialist, aspect, multicultural environment, specialist.

AXBOROT TEXNOLOGIYALARINI RIVOJLANTIRISH, MAHALLIY TA'LIMNI INTEGRATSIYALASH JARAYONIDA

Annotatsiya

Davlatimiz rahbari umumta'lim va oliy ta'limning milliy strategiyasida jamiyat ehtiyojlari va mehnat bozorida raqobatbardoshlik uchun yuqori malakali mutaxassislar tayyorlash uchun oliy o'quv yurtlari devorida munosib maktab bitiruvchilarini tayyorlash, zamonaviy kun tartibining global muammolarini hal qilishga mas'uliyat bilan yondashishga qodir sifatli ta'lim olish nazarda tutilganiga alohida e'tibor qaratdi.

Kalit so'zlar: Gipoteza, shaxsga yo'naltirilgan, murakkab, ro'yxat, texnologiya, muloqot qobiliyatlari, daraja, yuqori malakali mutaxassis, jihat, ko'p madaniyatli muhit, mutaxassis.

РАЗВИТИЕ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ, В ПРОЦЕССЕ ИНТЕГРАЦИИ ОТЕЧЕСТВЕННОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация

Глава государства акцентировал внимание на то, что национальная стратегия общего и высшего образования подразумевает собой подготовку достойных выпускников школы, качественное обучение в стенах вузов для подготовки высококвалифицированных специалистов для нужд общества и конкурентоспособности на рынке труда, способных ответственно подойти к решению глобальных вопросов современной повестки дня.

Ключевые слова: Гипотеза, личностно-ориентированный, комплекс, перечень, технология, коммуникативные умения, уровень, высококвалифицированный специалист, аспект, поликультурная среда, специалист.

Введение. В процессе интеграции отечественного образования в мировое образовательное пространство способствуют воспитанию новой личности, специалиста, обладающего профессионально-коммуникативными умениями.

Глава государства акцентировал внимание на то, что национальная стратегия общего и высшего образования подразумевает собой подготовку достойных выпускников школы, качественное обучение в стенах вузов для подготовки высококвалифицированных специалистов для нужд общества и конкурентоспособности на рынке труда, способных ответственно подойти к решению глобальных вопросов современной повестки дня. Для этого потребуются задачи овладения комплексом универсальных знаний и современной технологии, умение вести межъязыковой и межкультурный диалог, способность активно участвовать во всех сферах социально-экономической жизни.

Анализ литературы по теме. В последние годы в Республике Узбекистан, как и на всём постсоветском пространстве, принимаются серьезные меры по совершенствованию преподавания и изучения русского языка носителями языка титульной нации. Принимаемые

на государственном уровне меры по эффективному налаживанию процесса обучения русскому языку в реальных условиях дву и многоязычия приносят свои плоды. В стране наблюдается большой интерес студенческой молодежи в углубленном изучении русского языка. Год от года растет количество абитуриентов, желающих учиться в вузах Российской Федерации. Специалист сегодняшней реальности рыночных отношений конкурентоспособен, если он в достаточной мере владеет профессионально-коммуникативными умениями, что естественно определяет успех образования, государства на международной арене. Современному специалисту как воздух необходимы знание базовых и ключевых компонентов коммуникативно-профессиональной компетенции, утвержденные Постановлением Совета Европы. Это, прежде всего, социально ориентированные компетенции; умение и навыки активного делового участия в современной полилингвальной и поликультурной среде; овладение устной и письменной речью; информационно-аналитические компетенции; наличие возможности в постоянном обновлении и совершенствовании

профессиональных знаний, умений и навыков, непрерывном и дополнительном образовании.

Методология исследования. В современных условиях рыночных отношений специалист должен хорошо знать русский язык, что позволит ему, как профессионалу, распоряжаться непрерывным потоком информации, контактировать с деловыми людьми. Естественно, что в связи с этим повышается потребность субъектов образования в умении свободно выразить свои мысли на русском языке, принять активное участие в мероприятиях политического и социально-экономического характера. Для формирования коммуникативной компетенции студенческой молодежи на базе продуктивного изучения русского языка в пединституте приоритетное место отводится овладению лингвистических знаний, привитию профессионально-коммуникативных умений, которые способствуют в обеспечении межкультурной коммуникации, развития уровня речевой культуры современной студенческой молодежи - будущей личности. При правильной постановке преподавания и изучения русского языка в неязыковом вузе достигаются реальные успехи в масштабном ведении переговоров, обеспечении деловых контактов, ведении документаций, выступлениях на конференциях высокого профессионального уровня и качества. Наряду с достигнутыми успехами в последнее время звучат недовольства о качественном преподавании и изучении русского языка в вузах, в том числе, в неязыковых. Причин много, начиная от старых традиционных подходов к обучению русскому языку, кончая наличием некачественных в коммуникативно ориентированном аспекте программ, учебников, методических пособий, учебных словарей, современных методических приёмов обучения и пр. Сама жизнь ставит задачи более масштабного плана и действия в направлении поиска оптимальных средств и методов обучения с акцентом к формированию коммуникативной компетенции студентов вузов.

Анализ и результаты. Несмотря на проведенные исследования в области отечественной лингводидактики, всё еще остаются вопросы, не достаточно разработанные в контексте формирования значимых лингвистических и речевых умений и навыков при организации вузовского обучения русскому языку носителей языка титульной нации. Данная постановка вопроса привела к выявлению ряда объективных противоречий:

- между подготовкой высококвалифицированных специалистов -билингвов, которые обладают способностью продуктивного участия в межкультурном диалоге в реальном режиме общения, и существующим уровнем их подготовки на современном этапе образовательного процесса с имеющимися недостатками в направлении профессионально-коммуникативного уровня;

- между теоретическими показателями современной педагогической науки, формирующей технологию профессионально-коммуникативных умений, и адекватной образовательной практикой, которая направлена на консервативные знания;

- между современными требованиями перед вторичными языковыми личностями быть активными субъектами реального коммуникативного процесса и традиционной методикой подготовки специалистов в языковом и речевом плане в системе обучения русскому языку в педагогическом институте;

между применением передовой технологии по формированию коммуникативно значимой личности и ограниченным потенциалом профессорско-

преподавательского состава вузов в направлении выработки необходимых языковых и речевых качеств у студентов на занятиях по русскому языку. Названные и обозначенные противоречия предопределили исследуемую проблему, которая состоит в необходимости создания продуктивной методики обучения русскому языку в целях умелой организации процесса изучения русского языка для того, чтобы у будущих специалистов был сформирован достаточный механизм профессионально-коммуникативных умений. Гипотеза исследования была определена в следующей формулировке: Ход развития профессионально-коммуникативных умений должен быть эффективным процессом. В процессе подготовки будущего специалиста, но сегодняшнего студента атрибуты обучения русскому языку должны быть параллельны личностно-ориентированной парадигме. Совершенствование профессионально-коммуникативных умений может быть осуществлено на базе основных постулатов личностно-ориентированного обучения. Формирование личности будущего специалиста зависит от комплекса мер в процессе учебной деятельности студентов. Методический комплекс по организации учебных занятий включает в себя полный перечень форм педагогического сопровождения и поддержки студентов. Несомненно, эффективное использование компьютерной технологии в преподавании русского языка в условиях неязыкового вуза позволяет наладить процесс индивидуализации обучения, позитивно влияет на повышение качества организации учебного процесса, стимулирует продуктивное участие студентов в системе языковых и коммуникативных упражнений. Безусловно, следует признать факт наличия ряда факторов и причин, негативно влияющих на соответствующую подготовленность преподавателей к использованию современных средств компьютерной технологии на занятиях по русскому языку, отсутствие свободного доступа к Интернету и т.д.

Применение рациональных информационно-коммуникационных технологий, ресурсов Интернета при обучении русскому языку в неязыковом вузе ставят на повестку дня возможности использования современных подходов к формированию профессионально-коммуникативной компетенции студентов на занятиях, качественного обновления содержания учебного материала, технологии контроля качества усвоения русского языка, новых способов организации самостоятельной работы.

По мнению методистов, обучение русскому языку с использованием современной информационно-коммуникационной технологии имеет безусловное преимущество перед традиционными методами и способами изучения данного языка. Последнее требует разработку новых подходов в обучении русскому языку в неязыковом вузе на основе общеизвестных социальных сервисов и служб сети Интернет нового поколения. Анализ этих методик показывает, что информационно-коммуникационные технологии в обучении языку создают условия для наиболее полного раскрытия потенциала каждого студента, развития у него личной активности.

Под информационно-коммуникационными технологиями обучения вслед за Э. Г. Азимовым и А. Н. Щукиным понимаем «совокупность методов, процессов и программно-технических средств, интегрированных с целью сбора, обработки, хранения, распространения, отображения, использования информации. Парадоксально, что современная информационно-коммуникационная технология имеет дело с

разнообразными программно-аппаратными средствами и устройствами, которые существуют на фоне наличия компьютерной техники. Вся располагаемая аналогичная база содействует достаточному информационному обмену, обеспечивающему соответствующий сбор, накопление, хранение, восприятие и воспроизведение необходимой информации.

Анализ соответствующей научно-методической и педагогической литературы [Полат: 2001; Титова: 2009; Сысоев: 2012, 2013; Азимов: 2012 и др.] показал, что специфика информационно-коммуникационной технологии имеет свои особенности в плане классификации и функционирования. Она делится с учетом способов презентации информативного материала, интерактивности и пр. Особое значение имеет также репрезентация информативного материала на текстовой основе; визуально-звуковая презентация информации и т.п.

Что касается способов и методов работы с информативным материалом, то здесь особо следует отметить поиск должной информации; восприятие и воспроизведение информации; хранение информации; классификацию и структурирование информации и пр.

При использовании информационно-коммуникационных технологий в учебном процессе считается чрезвычайно важным формирование у преподавателей русского языка ИКТ- компетенции. Под ИКТ-компетенцией вслед за П. В. Сысоевым и М.Н.Евстигнеевым понимаем «конструкт, состоящий из теоретических знаний о современных информационно-коммуникационных технологиях и практических умениях создания и использования учебных интернет-ресурсов,

социальных сервисов Веб 2.0 и других ИКТ-технологий в процессе формирования языковых навыков и развития речевых умений при обучении русскому языку и культуре страны изучаемого языка»

Заклучение и предложения. В использовании информационно-коммуникационных технологий для преподавания русского языка в условиях Республики Узбекистан можно выделить следующие его направления:

- обеспечение преподавателей и студентов в режиме реального времени актуальной информацией о событиях в России, об экономике, политике, культуре страны;

- доступ к информационным серверам крупнейших российских образовательных учреждений и библиотек;

- обеспечение студентов учебниками, аутентичными текстами (газетными, художественными, деловыми) в электронной записи для организации учебного процесса;

- организация контактов между различными группами, изучающих язык; проведение совместных проектов, олимпиад, конкурсов, организация телеконференций.

Опытные преподаватели всегда успеют придумать что-то новое в плане методики организации различных мероприятий в контексте применения современной информационно-коммуникационной технологии.

В процессе обучения перед преподавателем русского языка как неродного поставлены сложные задачи.

ЛИТЕРАТУРА

1. Вербицкий А.А. Игровые формы контекстного обучения. М. 1983. 346с.
2. Добрынина В.И., Кухтевич Т.Н. Формирование интеллектуальной дисциплины и становление личности // Высшее образование в России. 1997. №4. С. 61-63.
3. Досжанова С.Е. Формирование коммуникативной компетентности как условия успешной реализации личности студента. АКД. Атырау, 2010г.
4. Кодиров К. Воспитание студентов в духе национальных ценностей. Душанбе. 2008.

UDK 378:355:371.3

Ilyos VALIXANOV,
O'zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizligi universiteti mustaqil izlanuvchisi
E-mail: umarxon.06022010@gmail.com

PhD Sh..Raximov taqrizi asosida

PRACTICAL AND PRAGMATIC MECHANISMS FOR THE DEVELOPMENT OF MILITARY AND PROFESSIONAL MOTIVATION OF STUDENTS

Annotation

The article scientifically substantiates the practical and pragmatic mechanisms for the formation of military-professional motivation among students. In the article, in the development of military-professional motivation in subjects, the reliable performance of functional tasks related to their profession; the ability to establish interpersonal relationships in a team, to adapt to changes in the social environment through general education and military training; the ability to see the main thing in the work, the definition of goals and perseverance in achieving them, the selection of performers and the rational distribution of tasks between them, bringing the work begun to the end; the qualities of continuous self-improvement have been scientifically analyzed on a comparative basis.

Key words: Cadets, military-professional motivation, practical-pragmatic mechanisms, interpersonal relations, abilities, functional tasks.

ПРАКТИКО-ПРАГМАТИЧЕСКИЕ МЕХАНИЗМЫ РАЗВИТИЯ ВОЕННО-ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ МОТИВАЦИИ СТУДЕНТОВ

Аннотация

В статье научно обоснованы практические и прагматические механизмы формирования военно-профессиональной мотивации у студентов. В статье в развитии военно-профессиональной мотивации у субъектов надежное выполнение функциональных задач, связанных с их профессией; умение налаживать межличностные отношения в коллективе, приспособляемость к изменениям социальной среды посредством общеобразовательной и военной подготовки; умение видеть главное в работе, определение целей и настойчивость в их достижении, подбор исполнителей и рациональное распределение задач между ними, доведение начатого дела до конца; качества непрерывного самосовершенствования были научно проанализированы на сравнительной основе.

Ключевые слова: Курсанты, военно-профессиональная мотивация, практико-прагматические механизмы, межличностные отношения, способности, функциональные задачи.

TALABALARDA HARBIY-KASBIY MOTIVATSIYANI RIVOJLANTIRISHNING AMALIY-PRAGMATIK MEXANIZMLARI

Annotatsiya

Maqolada talabalarda harbiy-kasbiy motivatsiyani rivojlantirishning amaliy-pragmatik mexanizmlari ilmiy jihatdan asoslab berilgan. Maqolada talabalarda harbiy kasbiy motivatsiyani rivojlantirishda kasbiga aloqador funksional vazifalarini ishonchli bajarish; jamoada shaxslararo munosabatlarni o'rnatish, umumiy ta'lim va harbiy tayyorgarlik orqali ijtimoiy muhit o'zgarishiga moslashish qobiliyati; ishda asosiy narsani ko'rish qobiliyati, maqsadlarni aniq belgilash va ularga erishishda qat'iyatlilik, ijrochilarni tanlash va ular orasidagi vazifalarni oqilona taqsimlash, boshlangan ismni oxirigacha etkazish; doimiy o'zini takomillashtirishga intilish sifatleri ilmiy jihatdan komparativistik asosda tahlil qilindi.

Kalit so'zlar: Talabalar, harbiy-kasbiy motivatsiya, amaliy-pragmatik mexanizmlar, shaxmlararo munosabat, qobiliyat, funksional vazifalar.

Kirish. Bugungi kunda ta'lim muassasalarida o'qish davrida kasbga qo'yiladigan talablar, uni egallashning asosiy motivlari tarkibi, ma'naviy qadriyatlar, innovatsion texnologiyalarning paydo bo'lishi munosabati bilan operatsion va texnik soha ham o'zgardi. Kasbni o'zlashtirish jarayonida, o'qitish va kasbiy faoliyat ta'lim sub'ektiining motivatsion faoliyat tarkibini rivojlantirish eng dolzarb muammolardan biridir. Ushbu rivojlanish quyidagi yo'nalishlarda davom etadi: shaxsning umumiy motivlari mehnat motivlariga aylanadi va kasbiylik darajasining o'zgarishi bilan kasbiy motivlar tizimi ham o'zgaradi. Motivatsiya nazariyasi inson organizmining normal holatidagi yagona, yaxlit bir butun mexanizm sifatida funksiyalarini bajarishini nazarda tutadi, biroq, bu jarayonda yakka tartibdagi segmental reaksiyalar,

shuningdek, dissotsiatsiya, dezintegratsiya motivlarini istisno va e'tiborsiz qoldirish mumkin emas, degan fikrga asoslanadi.

Harbiy soha ta'lim muassasalarida tahsil olayotganlarda kasbiy faoliyatga motivatsion tayyorlik darajasini aniqlash uchun muayyan mezonlar tizimidan foydalaniladi. Maqolada ularning tasnifi ushbu yo'nalishda harbiy psixologlar tomonidan olib borilgan tadqiqotlarga asoslangan holda ilmiy tadqiqot olib borildi va bugungi kun nuqtai nazaridan dolzarb vazifa sifatida manbalar asosida o'rganildi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Pedagogik-psixologik adabiyotlar tahlili natijalari bo'yicha kontekstda berilgan muammoga ko'ra, bugungi kunda didaktika va ta'lim nazariyasida "motivatsiya", "motiv" tushunchalari mohiyati haqida juda katta ilmiy ma'lumot mavjud bo'lishiga

qaramasdan, ular turli olimlarning talqinida turlicha baholanmoqda.

“Motivatsiya” va “motiv” tushunchalariga aniqlik kiritish maqsadida biz tomonimizdan pedagogika, psixologiya, sotsiologiyaga oid turli adabiyotlar (A.Maslou, K.Levin, N.Kuzmina, A.Rean, S.G.Rubinshteyn, I.S.Kon, I.A.Zimnyaya, E.E.G'oziev, V.M.Karimova, N.A.Muslimov) tahlil etildi [18].

Tahlil natijalaridan aniqlanishicha, motiv - shaxsning ayni paytdagi ichki holati, ichki qiziqishi, niyati va ehtiyoji sifatidagi holatidir.

A.Maslouning “Motivatsiya va shaxs” kitobida ta'kidlanishicha, inson o'z ehtiyojlarining qondirilishidan hamisha norozi bo'ladi, chunki, bir tomondan motivlar qondirilsa, ikkinchi tomondan mazkur motivlar boshqa motivlarning paydo bo'lishiga olib keladi, ya'ni fanda bu holat “preponentlik ierarxiyasi”, deb nomlanadi.

Abraxam Maslou, ta'biricha, inson ehtiyojlarining ierarxiyasi pastdan yuqoriga qarab harakatda bo'ladi. Ya'ni, fiziologik ehtiyojlar; xavfsizlik ehtiyojlari; mehrga, daxldorlikka ehtiyoj; e'zozlanishga ehtiyoj; bilishga (bilim egallashga) ehtiyoj; estetik nafosatliklikka ehtiyoj; o'zini shaxs sifatida namoyon eta olishga ehtiyoj. Bundan tashqari, oxirgi uchta daraja: “bilim”, “nafosatga bo'lgan ehtiyoj” va “o'zini o'zi anglash” odatda, “o'zini namoyon qilish ehtiyoji” (shaxsiy o'sish, rivojlanishga bo'lgan ehtiyoj) inson ehtiyojlarining ierarxiya modeli uchun keng tarqalgan nom bo'lib, amerikalik psixolog Abraxam Maslou g'oyalarning soddalashtirilgan taqdimoti sifatida qaratiladi.

Ushbu ehtiyojlar piramidasi motivatsiyaning eng mashhur nazariyalaridan biri - ehtiyojlar ierarxiyasi nazariyasini aks ettiradi. Bu nazariya ehtiyojlar nazariyasi yoki ierarxiya nazariyasi deb ham ataladi [15]. Dastlab, g'oya A.Maslouning “Ehtiyojlar nazariyasi” asarida taqdim etilgan (1943-yil), keyinchalik “Motivatsiya va shaxs” (Motivation and Personality, 1954-yil) keng yoritilgan.

Tadqiqot muammosi bo'yicha adabiyotlarning nazariy tahlili kasbiy motivatsiyani oliy ta'lim muassasalari hamda undan tashqarida kasbiy va amaliy faoliyatning ongli tizimi singari aniqlashga imkon beradi, bu harbiy-kasbiy motivatsiyani egallash bo'yicha talaba shaxsi faoliyatining o'sishini ta'minlaydi.

Tadqiqot metodologiyasi.

Tadqiqotda tarixiylik, mantiqiylik tamoyillari hamda qiyoslash, analiz va sintez, umumlashtirish, germenetik usullaridan foydalanildi.

Tahlil va natijalar. Abraxam Maslou odamlarning turli xil ehtiyojlari borligini e'tirof etib, bu ehtiyojlarni 5 ta asosiy toifaga bo'ladi:

1. Fiziologik: ochlik, tashnalik va boshqalar;
2. Xavfsizlik ehtiyojlari: qulaylik, yashash sharoitlarining doimiyligi;
3. Ijtimoiy: ijtimoiy aloqalar, muloqot, mehr, boshqalarga g'amxo'rlik qilish va o'ziga e'tibor, birgalikdagi faoliyat;
4. Nufuzga ega bo'lish: o'zini hurmat qilish, boshqalar tomonidan e'tirof etilish, muvaffaqiyatga erishish va qadrlash va qadrlanish;
5. Ma'naviy: bilim, o'z-o'zini namoyon qilish, o'zini o'zi anglash[8].

Motiv va motivatsiya haqida fikr yuritib, N.Gumilyov ehtiyojlar ierarxiyasida 7 ta asosiy daraja (ustuvorliklar) mavjudligini ta'riflaydi. Bu tizimda:

1. Fiziologik ehtiyojlar: ochlik, tashnalik, sovuqdan, nafas oladigan havodan himoyalanih, etarli darajada uxlash, og'riqning yo'qligi va boshqalar(pastki);
2. Xavfsizlik zarurati: ishonch hisi, qo'rquv va muvaffaqiyatsizlikdan xalos bo'lish;

3. Mansublik va muhabbat ehtiyoji;

4. Hurmatga bo'lgan ehtiyoj: muvaffaqiyatga erishish, ma'qullash, e'tirof etilish;

5. Kognitiv ehtiyojlar: bilish, qodirlik, izlanish;

6. Estetik ehtiyojlar: uyg'unlik, tartib, go'zallik;

7. O'z-o'zini namoyon etishga ehtiyoj: o'z maqsadlarini, qobiliyatlarini amalga oshirish, o'z shaxsiyatini rivojlantirishi [19]. Binobarin, olim ta'kidlashicha, asosiy ehtiyojlar qondirilgach, yuqori darajadagi ehtiyojlar tobora dolzarb bo'lib boradi, ammo, bu avvalgi ehtiyojning o'rnini faqat birinchisi to'liq qondirilgandagina yangisi egallaydi? degani emas.

Amerikalik olim E.F.Holton insonning o'z-o'zini namoyon etish istagi o'z-o'zini takomillashtirish, o'z-o'zini rivojlantirish xohishi bilan chambarchas ekanligini ta'kidlaydi. SHaxsning ichki (potensial) salohiyatini ro'yobga chiqarish konsepsiyasida u shaxsning o'z-o'zini namoyon qilishi natija emas, balki cheksiz jarayon ekanligini e'tirof etadi [9]. Olimning fikriga qo'shilgan holda, shuni ta'kidlash joizki, insonning eng yuqori ehtiyoji o'zini o'zi namoyon etishidir. Ammo bu bosqichga erishish oson ish emas. O'zini o'zi namoyon etish-ezgu maqsaddir. SHu jihatdan olganda, tadqiqot kontekstida motivatsiya, shaxs tomonidan hayotning ma'lum bir bosqichida shakllanadigan, o'z faoliyatini amalga oshirishga yo'naltirilgan shaxsning o'zaro ichki motivining ongli tizimi sifatida karashimizga sabab bo'ldi.

P.I.Pidkasistiy ta'kidlashicha, kasbiy motivatsiyaning tuzilishi komponentlari initsiatsiya motivatsiyasi (faoliyatga chorlovchi), seleksiya motivatsiyasi (maqsad tanlashga sabab bo'luvchi), amalga oshirish motivatsiyasi (boshqarishni, mavjud harakatni bajarilishini amalga oshirilishini nazorat qilishni ta'minlaydi), amalga oshirilganidan keyingi motivatsiya (harakat yakunlanishini ta'minlaydi va boshqa harakatga chorlaydi) [10]. Demak, kasbiy motivatsiya shaxs xususiyati singari kasbga ongli munosabatda bo'lish, malaka va ko'nikmaga ega bo'lish, bilimlarni faol o'zlashtirishga talabalarni qo'zg'atuvchi ehtiyoj, maqsadlar tizimi hisoblanadi.

I.A.Kucheryavenko, S.V.Shkilevlarning “Ichki ishlar vazirligi o'quv muassasalari kursantlarining kasbiy faoliyatga motivatsion tayyorgarligi” mavzusidagi maqolasida talabalarga ta'lim berishning muvaffaqiyati va sifati asosan motivlar tizimiga asoslangan kasbni egallashga yo'naltirilganligi bilan belgilanishi, shuning uchun ham ta'lim muassasasi doirasida ularning kelajakdagi ishning nazariy jihatlarini o'zlashtirishda faolligini shakllantirishga va rivojlanishiga hissa qo'shadigan shart-sharoitlarni yaratish va olingan bilim, ko'nikma va qobiliyatlarni qo'llashga tayyor bo'lish lozimligi haqida fikr bildirilgan[11].

Kasbiy faoliyatga motivatsion tayyorgarlik masalalariga bag'ishlangan ishlar (N.A.Paxtusova, A.N.Leont'ev va boshqalar) sub'ektning kasbiy faoliyatga motivatsion tayyorgarligi tizimiga shakllantiruvchi element roli berilganligini ko'rsatadi [12]. Hozirgi bosqichda motivatsiyaga tayyorlik muammosining dolzarbligi, boshqa qadriyatlar qatorida, talabalarning raqobatbardoshlikga intilishlarini shakllantirishda ta'limga kompetensiyaviy yondashuvni kiritish bilan bog'liq.

Harbiy soha ta'lim muassasalarida o'qish jarayonida kursantlar bo'lajak harbiy xizmat va kasbiy faoliyat uchun motivatsion va qadriyatli yo'nalishlari rivojlantiriladi, egallagan harbiy mutaxassisligiga muvofiq boshlang'ich ofitser lavozimlari hajmidagi funksional vazifalarni samarali o'zlashtiradi [14].

Harbiy soha vakillari uchun ushbu sohada mezonlar belgilab berilgan. Mezonlarning birinchi guruhiga tashqi mezonlar kiradi. Bu kursantning kasbiy faoliyatining xususiyatlarini: psixologik-pedagogik faoliyat natijalari;

intizom; o'z-o'zini kasbiy takomillashtirishga va o'zini namoyon etishga; bo'linmada tarbiyaviy ishlarni tashkil etish qobiliyati; vazifalarni bajarishga intilish; kasbiy bilimlarga, qobiliyatlarga, ko'nikmalarga ega bo'lish; xizmatdagi samaradorlik, harbiy xizmatga oid muammolarni hal qilish sharoitida harakatlarning etariligi; rahbarlarning yo'riqnomalari va munosabatlariga ishonish va boshqalar belgilaydi. Ushbu mezonlarning natijasi yuqori ko'rsatkichlarga erishish va ularni boshqalar tomonidan tan olinishida o'z ifodasini topadi.

Ikkinchi guruh, ya'ni, shaxsiy (ichki) mezonlarga: keng ijtimoiy ahamiyatga ega rejani shakllantirish, o'zini o'zi baholash darajasi; hamkasblar jamoasiga bo'lgan munosabat va boshqalar kiradi. Motivatsiyaga tayyorlikning ichki mezonlari ta'sirining natijasi - bu keng rejaning motivatsion va semantik shakllanishining tarkibiy elementlari ierarxiyasida ustunlik qilish, shuningdek, shaxsni o'z faoliyati natijalari va o'z pozitsiyasidan qoniqish hisida namoyon bo'ladi. Shu munosabat bilan motivatsiyaga tayyorlikning barcha tashqi va ichki mezonlarini hisobga olish alohida ahamiyatga ega.

Kasbiy tayyorgarlikni shakllantirishda asosiy yo'naltiruvchi, ta'lim beruvchi turtki beruvchi tarkibiy qism alohida o'rin tutadi, chunki motivatsiyasiz mazmunli faoliyat hosil bo'lmaydi.

Fuqarolik ta'lim sohasi bo'yicha faoliyat yuritayotgan ta'lim muassasalari tahsil oluvchilarida kasbiy faoliyatga motivatsion tayyorligini aniqlaydigan quyidagi mezonlarni ajratish mumkin: kasb tanlashda motivatsiyaning etakchi turi (ichki individual muhim motivlar, ichki ijtimoiy ahamiyatga ega motivlar, tashqi ijobiy motivlar va tashqi salbiy motivlar); ta'lim muassasasida o'qish uchun motivatsiya (bilim olish, kasbni egallash, diplom olish); shaxsning xarakteri, moyilligi va qiziqish xususiyatlari.

Zamonaviy ta'lim tizimlarida o'quv maqsadlarini baholash natijalari (out-comeeducation)ni o'rganish tendensiyasi kuzatilayotgan bir paytda, ular qaysi ta'lim shakli bo'lishidan qat'iy nazar, muayyan unifikatsiyalashgan talablar va standartlarga bog'liq holda qaralmoqda. Hozirgi paytda talabalarining bilim, ko'nikma, malakalarni o'zlashtirish darajasini aniqlash va baholash, bo'lajak mutaxassislarining kasbiy kompetensiyalarini shakllantirish muammolari ta'lim amaliyotidagi markaziy masalalardan biri sifatida belgilanar ekan, ta'lim maqsadi tahsil oluvchining nimani bilishi, qanday ko'nikmaga ega bo'lishini ifodalasa, ta'lim vazifalari - ushbu maqsadlarga qaysi harakatlar asosida erishish mumkinligini ko'rsatadi. SHu jihatdan olganda, ta'lim jarayonida bo'lajak mutaxassislarining kasbiy motivatsiyasini shakllantirish, didaktik tizimlarda pedagogik maqsadlarning ierarxik ketma-ketligini tadqiq qilish, ular asosida o'quv kursi mazmunini yangilash, metod va vositalarini oqilona tanlash muhim ahamiyat kasb etadi.

Tadqiqot mobaynida harbiy-kasbiy motivatsiyaning amaliy-pragmatik mexanizmlari o'rganilganda, shaxsning o'zi va o'z oilasining baxt - saodati yo'lida mehnat qilishga shaxsan tayyor ekanligi uning ichki ehtiyojlari va imkoniyatlarini tashkil etishi aniqlandi. Shaxs imkoniyatlarini mamlakatimizda chuqur amaliy asoslarga egadir. Respublikamizda jahon fani va texnikasi, falsafa va huquq yutuqlarini egallab olgan va shu bilan birga o'z xalqiga sodiqligini saqlab qolgan kishilar juda ko'pdir. O'tkazilayotgan islohotlar respublika oliy ta'lim muassasalarida tahsil olayotgan talabalarining o'quv faoliyatlarini, bo'lg'usi kasbiy ishbilamonligi va fidoyiligini namoyon etishda ularga yangi imkoniyatlar ochib beradi. O'z - o'zini rivojlantirishga, o'zini kamol toptirishga bo'lgan intilish insonning g'ururini, uning haqiqiy fazilatlarini yuksaltiradi va kasbiy motivatsiyasini rivojlantiradi.

Talabalarining harbiy-kasbiy motivatsiyasini rivojlantirishda qo'yidagi vazifalarni bajarish nazarda tutiladi:

- milliy g'oya, umummilliy qadriyatlarga oid tushunchalarni barcha o'quv fanlari tarkibiga singdirish;

- yoshlarni diniy-ekstremistik g'oyalar, turli axborot xurujlari ta'siridan himoya qilish, ularda vatanparvarlik, yurtga sadoqat va uning taqdiriga daxldorlik tuyg'ularini tarbiyalash;

- ta'lim va tarbiyani uyg'un olib borish, talabalarining bilimlarini kengaytirish, ma'naviy jihatdan yuksaltirish bo'yicha ta'sirchan pedagogik choralarni belgilash, ta'lim muassasasi faoliyatiga ulardagi tarbiyalanganlik darajasidan kelib chiqqan holda baho berish. Buning uchun zamonaviy o'qituvchilarning kompetentlik darajasini oshirish;

- ta'lim muassasalarida sog'lom ijodiy muhitni yaratish, ta'lim va tarbiya jarayoniga ilg'or innovatsion, pedagogik va axborot texnologiyalarini joriy etish orqali o'qitish sifatini yangi bosqichga ko'tarish, talaba-yoshlarning dunyoqarashi, tafakkuri, mustaqil mushohada qilish qobiliyatlarini rivojlantirish;

- iqtidorli yoshlarning qobiliyati va iste'dodini aniqlash, tarbiyalash, to'laqonli ro'yobga chiqarishning yagona umummilliy tizimini shakllantirish, o'quv-tarbiya jarayonini individuallashtirish, tabaqalashtirish va profilashtirishning ilmiy asoslarini yaratish.

- uzluksiz ta'lim tizimining barcha bosqichlarida Davlat ta'lim standartlari, o'quv reja va dasturlari hamda darsliklarini takomillashtirish, mazmunan uzviylashtirish bilan ta'lim uzluksizligini ta'minlash;

- ta'lim muassasalarida virtual o'quv-laboratoriya, zamonaviy axborot kommunikatsiya, elektron-texnik va masofadan o'qitish imkoniyatlarini kengaytirish, darslik, qo'llanma va o'quv filmlarining elektron turlarini yaratish va ulardan ta'lim -tarbiya jarayonida samarali foydalanish orqali Vatanga muhabbat tuyg'usini shakllantirish;

- ta'limning shakllari va mazmunini tubdan yangilash, hududlarning xususiyatlari, talabalarining qiziqishlari asosida harbiy sohaga oid qiziqishini yo'naltirish;

- yoshlarda sog'lom turmush tarzi hamda faol hayotiy ko'nikmalarni shakllantirish, talabalar, pedagog va ota-onalarning tibbiy, ekologik, huquqiy va pedagogik madaniyatini yuksaltirishga yo'naltirilgan ta'lim dasturlarini ishlab chiqish va tatbiq etish;

- talabalarda jismoniy madaniyatni yuksaltirish, sport mashg'ulotlariga jalb etishga alohida e'tibor qaratish, yoshlar sporti majmualari va boshqa sport inshootlaridan unumli foydalanish;

- kutubxonalarni badiiy, ilmiy-ommabop, metodik adabiyotlar, lug'atlar bilan boyitish, axborot-resurs markazlari ishini mazmunan boyitish va boshqalar.

Xulosa va takliflar. Talabalarining harbiy-kasbiy motivatsiyasini rivojlantirishda sevimli xalqning shon - sharafiga, qadr - qimmatiga, madaniyatiga va an'analarga hurmat ruhida munosabatda bo'lish ahamiyatlidir. Didaktik jarayonda talabalarining harbiy-kasbiy motivatsiyasini rivojlantirish samaradorligini oshirish uchun shaxsiy-yo'naltirilgan texnologiyalarni ta'lim jarayoniga tatbiq qilish muhim bo'lib hisoblanadi.

O'quv maqsadlari taksonomiyasi qo'llanilgan mashg'ulotlarda talabalarining harbiy-kasbiy motivatsiyasi yangi mavzuni to'liq va yaxlitlikda idrok etish, o'rganilayotgan voqealar va hodisalar o'rtasidagi aloqadorlikni tasavvur etish, ichki qonuniyatlarini anglash, taqqoslash, qiyoslash, mushohada etish, umumlashtirishda samaradorlikka erishganligi, bosqichma-bosqich aqliy operatsiyalarning rivojlanish jarayoni, o'z-o'zini nazorat

qilish, maqsadlar va vazifalarni aniq taqsimlash, mustaqil qaror qabul qilishda o'z aksini topadi. Talabalarning harbiy-kasbiy motivatsiyasini rivojlantirishda tashkil qilinadigan

didaktik jarayonlarda pedagogik shart-sharoitlar, jamoadagi psixologik iqlim, shaxslararo munosabatlar inobatga olinishi lozim.

ADABIYOTLAR

1. Кузьмина Н.В., Реан А.А. Профессионализм педагогической деятельности. – Москва: Педагогика, 1993. – 172 с.
2. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. – СПб.: Питер, 2006. – 713 с.
3. Зимняя И.А. Педагогическая психология. – Москва: Логос, 2014.-512с.
4. Ғозиев Э. Шахс ривожланишида қобилиятларнинг аҳамияти методикаси. – Тошкент: Университет, 2005. – 74-б.
5. Ғозиев Э. Талабаларнинг ижодкорлик қобилиятларини аниқлаш методикаси. Методик қўлланма. - Т Университет, 2008.-62-б.
6. Каримова В. Ижтимоий психология. – Тошкент: Меърос, 2008. – 178-б.
7. Муслимов Н.А. Ҳарбий таълим ўқитувчисини касбий шакллантиришнинг назарий-методик асослари: пед.фан. д-ри дисс... – Тошкент, 2007.-310-б.
8. Maslow A.H. Motivation and Personality. - N. Y.: Harpaer and Row, 1954. – 344 p.
9. Holton E.F. and Lynham S.A. Performance driven leadership development// Advances in Developing Human Resources. V. 6. 2000. P. 1–17.
10. Пидкасистый П.И. Подготовка студентов к творческой педагогической деятельности. - Москва: Педагогическое общество России, 2007. - 192 с.
11. Кучерявенко И.А., Шкилев С.В. Мотивационная подготовка курсантов образовательных учреждений МВД к профессиональной деятельности /Рубрика : Психология 2015, №24 (104) . - С.-15.
12. Пахтусова Н.А. Формирование профессиональной творческой компетенции будущих педагогов профессионального обучения в условиях вуза: Автореферат дис. ... канд. пед. наук (13.00.08 - Теория и методика профессионального образования). Челябинский гос. ун-т. - Челябинск, 2011. - 25 с.
13. Леонтьев А.Н. Психология личности. 4-е изд. - Москва: Знание, 2009. – 204 с.
14. Валиханов И.И. Глобаллашаётган дунёда ахборот хавфсизлиги// Образование и наука в XXI веке, Международный научно-образовательный электронный журнал. 19-сон (том 2) 31-октябрь 2021-й. 1062-1066-б.
15. <https://psyfactor.org/lib/teoriya-polya-lewina/> Психологическая теория Курта Левина (мурожаат вақти:2022-йил,8-октябрь).
16. https://studwood.net/2229640/menedzhment/motivatsionnaya_model_platonova/ Модель мотивации личности Платонова (мурожаат вақти:2022-йил,8-октябрь).
17. <https://www.studmed.ru/kon-is-psihologiya-yunosheskogo-vozrasta/> Кон И.С. Психология юношеского возраста (мурожаат вақти: 4.08.2020).
18. <https://www.labyrinth.ru/books/166293/> Маслоу А. Мотивация и личность (мурожаат вақти: 2022-йил,8-октябрь).
19. <https://publications-prairial.fr/modernites> Гумилев Н. Мотивация некоторых изменений смысловой структуры французского текста (мурожаат вақти: 2022-йил,18-апрель).

UDK: 378.016:13.11

*Sardor G'ANIYEV,
TATU Qarshi filiali o'qituvchisi*

ShDPI professori, p.f.d. P.Jalolova taqrizi asosida

METHODOLOGY OF ORGANIZING INDEPENDENT EDUCATION IN THE CREDIT MODULE SYSTEM

Annotation

This article is dedicated to specific instructions on improving independent education of students of higher education institutions in computer science and information technologies in a clustered educational environment. Unlike existing monographs today, it is created in accordance with the system of "differentiated teaching" of informatics in higher education institutions. Informatics students of higher educational institutions were given instructions on the organization of independent educational activities based on digital technologies.

Key words: Doped, emitter, collector, base, charge, inverse, saturation, closed, signal.

МЕТОДИКА ОРГАНИЗАЦИИ САМОСТОЯТЕЛЬНОГО ОБУЧЕНИЯ В КРЕДИТНО-МОДУЛЬНОЙ СИСТЕМЕ

Аннотация

Данная статья посвящена конкретным указаниям по совершенствованию самостоятельного обучения студентов высших учебных заведений информатике и информационным технологиям в кластерной образовательной среде. В отличие от существующих сегодня монографий, она создается в соответствии с системой «дифференцированного обучения» информатики в высших учебных заведениях. Студентам-информатикам высших учебных заведений даны указания по организации самостоятельной образовательной деятельности на основе цифровых технологий.

Ключевые слова: Легирование, эмиттер, коллектор, база, заряд, инверсия, насыщение, замкнутость, сигнал.

KREDIT MODUL TIZIMIDA MUSTAQIL TA'LIMNI TASHKIL ETISH METODIKASI

Annotatsiya

Ushbu maqola oliy ta'lim muassasalari talabalarining informatika va axborot texnologiyalari fanini klasterli ta'lim muhitida mustaqil ta'limni takomillashtirish bo'yicha aniq ko'rsatmalarga bag'ishlangan. Bugungi kundagi mavjud monografiyalardan farqli jihatli oliy ta'lim muassasalaridagi informatika fanini "differentsiallab o'qitish" tizimiga mos holatda yaratilgan. Oliy ta'lim muassasalarining informatika yo 'nalishi talabalariga raqamli texnologiyalar asosida mustaqil ta'lim mashg'ulillarini tashkil etishga oid ko'rsatmalar berilgan.

Kalit so'zlari: Legirlangan, emittor, kollektor, baza, zaryad, invers, to'yinish, berk, signal.

Kirish. Mamlakatimizda kadrlar tayyorlash tizimi mazmunini jamiyat ehtiyojlaridan kelib chiqqan holda qayta qurish, ta'lim oluvchilarni ma'naviy-axloqiy jihatdan tarbiyalashning samarali shakllari hamda uslublarini ishlab chiqishga qaratilgan islohotlar natijasida ta'lim-tarbiya jarayonlariga kompetensiyaviy yondashuv joriy etildi va oliy talabalarining kasbiy kompetensiyalarini shakllantirish borasida muayyan darajada amaliy ishlar qilindi. "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi"da "uzluksiz ta'lim tizimini yanada rivojlantirish, ta'lim xizmatlari imkoniyatlarini oshirish, mehnat bozorining zamonaviy ehtiyojlariga muvofiq yuqori malakali kadrlar tayyorlash siyosatini davom ettirish" ustuvor vazifa sifatida belgilangan. Bu dolzarb masalani hal etish uchun esa ta'lim muassasalari, ayniqsa, oliy ta'lim muassasalarida kasbiy ta'lim-tarbiyani tashkil etishning innovatsion texnologiyalarni ishlab chiqish, pedagogik izlanishlar olib borish taqozo etilmoqda.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Mamlakatimiz olimlaridan U.Sh.Begimqulov, O.Abduquddusov, F.M.Zakirova, N.N.Karimova, I.T.Aliyev, S.J.To'rayev, M.F.To'rayev va boshqalar tomonidan o'rganilgan. M.A.Innazarov, N.A.Muslimov, A.R.Jo'rayev, O.A.Qo'ysinov, X.Sh.Qodirov, D.O.Ximmataliyev va boshqalar kasb ta'limi muammolari, bo'lajak mutaxassislarni informatika va axborot texnologiyalaridan kasbga yo'naltirib o'qitish, informatika o'qitish metodikasini takomillashtirish, shaxsiy hamda kasbiy kompetentlikni rivojlantirish masalalari,

oliy ta'limni rivojlantirish bo'yicha ilmiy izlanishlar olib borishgan.

Modellarni ishlab chiqish usuli modellashtirish deyiladi. Bu falsafiy lug'atda [Ошибка! Источник ссылки не найден., 179-180] berilgan ta'rif bo'lib: modellashtirish – ilmiy tadqiqot metodi hisoblanib, o'rganilayotgan obyekt modelini yaratish hamda uni o'rganishdan iborat bo'lgan jarayondir. Oxirgi yillarda modellashtirish asosiy tadqiqot usullaridan biri bo'lib hisoblanmoqda. Zamonaviy manbalarni tahlil qilishda, ularda taqdim etilgan adabiyotlarni tizimlashtirish modellashtirishning bir necha turlarini ajratishga imkoniyat yaratib beradi:

1) tahliliy, bunday modellashtirish orqali jarayonning ma'lum bir qismining analitik tavsifi bo'lib, uning sifat, miqdoriy xususiyatlaridan kelib chiqqan holatda beriladi;

2) gnoseologik model bu – bilish jarayonida oraliq obyekt vazifasini bajaradi, bu hodisalarning miqdoriy hamda sifat jihatlarini orasidagi munosabatlarni aniqlashga imkoniyat yaratib beradi;

3) axborotli, jarayon haqidagi statistik ma'lumotlardan foydalangan holda yaratilgan ma'lumotlar;

4) umummetodologik, dunyoqarashni shakllantiruvchi obyektlar o'rtasidagi bog'liqliklarni baholash;

5) psixologik, insonni uning psixologik, biologik, ijtimoiy xususiyatlarini o'rganish nuqtayi nazaridan modellashtirish.

R.V.Gabdreyev tomonidan taklif etilgan modellashirish turlari [Ошибка! Источник ссылки не найден., 112]:

1) majoziy (ikonik) modellashirish – bu simulyatsiya qilingan haqiqiy hodisaning tegishli elementlari bilan o'xshashligi lozim bo'lgan hissiy-vizual elementlardan model yaratish;

2) tafakkurli modellashirish bu shunday jarayonki, mustaqil ravishda mavjud bo'lishi mumkin, modellashirishning ushbu usuli odatda model tuzishning ilk bosqichlarida yoki ilmiy tadqiqotning umumlashiruvchi bosqichlarida foydalaniladi;

3) matematik modellarni o'rganishda qo'llaniladigan matematik modellashirish;

4) obrazli modellashirish – hodisalarning elementlari, modellari, munosabatlari hamda xossalari belgilari ko'rinishida ifodalaniishi. Bunday modellarning o'ziga xos xususiyati obyekt elementlari orasida to'liq o'xshashlik yo'qligi;

5) raqamli modellashirish diskretli matematik operatsiyalar mahsuli sanaladi;

6) fazoviy modellashirish – bu hodisa yoki obyekt geometriyasining takrorlanishi.

Avvalo, o'quvchilarning kasbiy kompetensiyalarini ishlab chiqishga e'tiborimizni qaratamiz. Asos sifatida informatika ta'limi jarayonining tuzilishini: maqsadi, shakl, mazmuni hamda metodlarini olamiz. Modelning maqsadi – o'quvchilarni informatikadan differensial o'qitish asosida kasbiy kompetensiyalarini shakllantirish.

Taqdim etilgan metodik model quyidagilarni ta'minlashi kerak:

– informatika ta'limida “bilimlar” orqali “faoliyatga asoslangan” modelga o'tishni ta'minlash;

– informatika sohaga moslashish mexanizmini yaratish;

– informatika sohasining hozirgi holatini anglash;

– shaxsning o'z atrofidagi o'zgaruvchan dunyoga yetarlicha javob berish qobiliyatining unga moslashish mexanizmi takomillashishi bilan birga rivojlanishi;

– insonning ongida shaxsning bilish faoliyatiga javob beradigan informatsion bilimlarni izlashga o'z-o'zini moslashtirishga imkon beruvchi uslubiy sinfning shakllanishi.

O'quvchilarni kasbiy kompetensiyalarini informatikadan differensial o'qitish asosida shakllantirishning metodik modelini yaratishda bloklar o'quvchilarning axborotli-bilimli, shaxsiy-qadriyatli, ehtiyojli-motivli shu bilan birga, faoliyatli komponentlari bilan mazmuniy o'xshashlikni o'z tarkibiga kiritishi lozim.

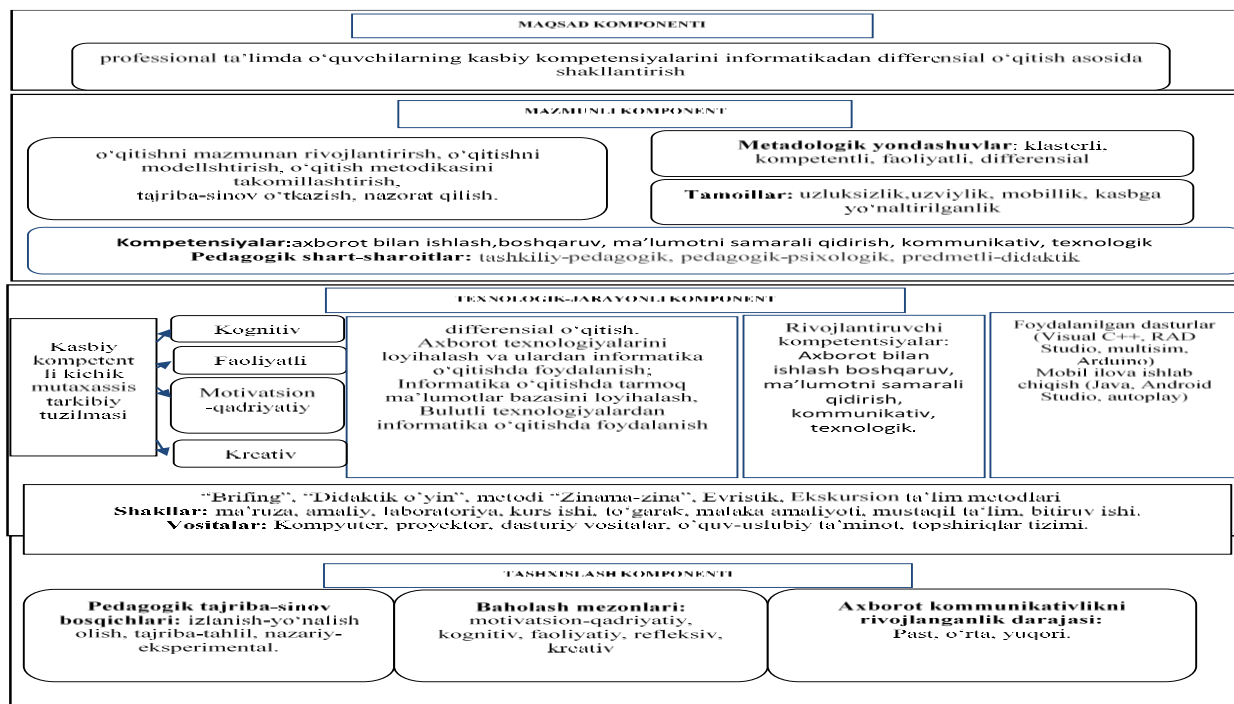
Konseptual-tizimli model olimlar tomonidan ishlab chiqilgan modellarni o'rganish natijasida metodik modelni qurishda ilmiy g'oyalar to'lamidir: 1. Modelni natijakorligi komponentlar uzviyligiga bog'liq; 2. Model mutaxassis tayyorgarligini bashoratlashi lozim; 3. Model maqsaddan natija yo'naltirilishi lozim; 4. Model metodologik yondashuv va tizimlilik tamoyiliga asoslanishi lozim. Biz tomonimizdan ishlab chiqilgan model konseptual-tizimli modelga asoslanadi.

Metodik model bu – kasbiy kompetensiyalar tizimining barqaror hamda progressiv shakllanishini ko'rsatib beruvchi an'anaviy hamda innovatsion komponentlar va aloqalarning dialektik birligini ta'minlab berishi lozim. Yaratilgan metodik modelning mazmuni murakkab bo'lib, beshta yo'nalishni o'z ichiga oladi: maqsadli, mazmunli, tashxislash, jarayonli hamda natijaviy (1.2.1-rasm).

Maqsad komponenti ijtimoiy buyurtma hamda maqsadni o'z ichiga oladi. Modelda maqsad professional ta'lim muassasalarida o'quvchilarni informatikadan differensial o'qitish asosida kasbiy kompetensiyalarini shakllantirish nazarda tutiladi.

Mazmun komponenti tamoyillar, vazifalar, yondashuvlar, tashkiliy-pedagogik, pedagogik-psixologik, predmetli-didaktik shart-sharoitlar hamda takomillashiruvchi kasbiy kompetensiyalarni o'z ichiga oladi. Bu komponent maktab o'qituvchilarining informatikadan differensial ta'lim berish asosida kasbiy kompetensiyalarini shakllanishini nazariy jihatdan asoslaydi.

Shart-sharoitlari quyidagilardan iborat: 1. Tashkiliy-pedagogik: Umumkasbiy fanlarni o'qitishda fan dasturi, ishchi o'quv dasturini mazmun jihatdan rivojlantirish; 2. Pedagogik-psixologik: Umumkasbiy fanlarni o'qitishda pedagogik fenomen aspektida talabalarning psixologik motivatsiyasini rivojlantirish; 3. Predmetli-didaktik: Tashkiliy va psixologik shart-sharoitlarni ta'minlash natijasida o'qitishning didaktik ta'minotini rivojlantirish.

1-rasm O'quvchilarning kasbiy kompetensiyalarini differensial o'qitish asosida shakllantirish modeli.

Jarayon komponenti professional ta'lim tizimlarida informatika fanini differensial o'qitish, shuningdek, metodlar, shakllar hamda vositalardan iboratdir. Bunda professional ta'lim muassasalari o'quvchilarini informatikadan kasbiy kompetensiyalarini shakllantirishda tahlil metodlaridan hamda texnologiyalaridan foydalanish amalga oshiriladi. Ushbu komponent informatikadan ta'lim jarayonini to'liq o'zida mujassamlashtiradi hamda metodologik yondashuvlar, tamoyiliy hamda ta'limiy-tarbiyaviy funksiyalarning komplekslari va telekommunikatsiya axborot tarmoqlarini tashkil etish hamda muvozanatlashtiradi.

Tashxislash komponenti pedagogik tajriba-sinov bosqichlari, baholash mezonlari, kasbiy kompetensiyalarni shakllanganlik darajalari hamda natijani o'ziga qamrab olgan. Mazkur komponent yuqorida keltirilgan uchta komponentni to'g'ri amalga oshirilganligini tasdiqlaydi.

Natija komponenti professional ta'lim tizimini bitiruvchisining darajasini belgilaydi hamda ijtimoiy buyurtma va maqsadning natijasini belgilaydi.

Shuni ta'kidlash kerakki, yaratilgan metodik model metodologik yondashuvlar, tamoyillar hamda ta'limiy va tarbiyaviy funksiyalarni hisobga olgan holda uzviy algoritmik ketma-ketlikni saqlash natijasida yaratilgan bo'lib nafaqat informatika o'qitishda, balki boshqa umumta'lim fanlarini o'qitishda yuqori natijalarga erishish mumkinligini bashoratlaydi.

Konseptual-tizimli modelga asoslangan metodik model maqsaddan natijaga yo'nalgan uzluksiz tizim sifatida qaralsa kasbiy tayyorlov maktabi o'quvchilarining informatikadan bilimlarni o'zlashtirish sifatini oshirishda amalga oshirilgan algoritmik ketma-ketlikni izchil amalga oshirilishini talab etadi. Modeldan foydalanib o'quvchilarning bilimlarini o'zlashtirish sifatiga qarab samarali ekanligi isbotlanadi. Biz tomonimizdan ishlab chiqilgan modelning samaradorligini pedagogik tajriba-sinov ishlari natijalari tasdiqlaydi.

ADABIYOTLAR

1. Abdullayeva X.A. Mashg'ulotlarda faol ta'lim usullaridan foydalanish / – Farg'ona: FarDU, 2008.
2. Avliyakov N.X., Musayeva N.N. Pedagogik texnologiyalar / – T.: “Fan va texnologiyalar” nashriyoti, 2008.
3. Azizxo'jayeva N.N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik maxorat / – T.: “O'zbekiston yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg'armasi” nashriyoti. 2006.
4. Yo'ldoshev J., Hasanov S. Pedagogik texnologiyalar / – T.: Moliyaiqtisod” nashriyoti, 2009.
5. Yo'ldoshev J.G'. Xorijda ta'lim / –T.: Sharq, 1995.
6. Muslimov N.A., Usmonboyeva M.H., Sayfurov D.M., To'rayev A. B. Innovatsion ta'lim texnologiyalari / - T.: “Sano standart” nashriyoti, 2015.
7. Muxina S.A., Solovyova A.A. Sovremenniy innovatsionniye texnologii obucheniya / – M.: “GEOTAR-Mediya”, 2008.
8. Omonov N.T. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat / – T.: “Iqtisod-moliya”. 2009.
9. Elektron ta'lim resurslari O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi: www.edu.uz
10. O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi: www.uzedu.uz

UDK:372.22:167(021)

Umar G'OYIMOV,
Shahrisabz davlat Pedagogika instituti o'qituvchisi
E-mail:umarjon199112@gmail.com.

P.f.n Sh.Hamroyev taqrizi asosida

“BO‘LAJAK BOSHLANG‘ICH TA‘LIM O‘QITUVCHILARIGA SIFATLI DARS O‘TISH BO‘YICHA TAVSIYALAR”

Annotatsiya

Yosh avlodni tarbiyalash nozik, nihoyatda katta diqqat e'tiborni talab qiladigan jarayon. Shunday ekan, o'qituvchi o'quvchi yoki talabaning shakllanish jarayoni zo'r havas va sinchkovlik bilan kuzatish lozim. Ushbu maqolada ham o'qituvchi pedagogik jarayonda barqaror ekan, pedagogik bilim va mahorat egasi bo'lishi lozimligi shuningdek, o'qituvchi pedagogik hodisalarning mohiyatini va dialektikasini, pedagogik mehnat metodi, kasb va texnologiyasini va professional pedagogikani tushunib yetishi alohida ta'kidlangan. Bundan tashqari maqolada ta'lim tizimida axborot texnologiyalarini afzalliklari shuningdek, kompyuterlar va axborot kommunikatsiya vositalarining qo'llanilishi, o'quvchilarning ular bilan bemalol ishlay olishlari pedagogik jarayondagi eng muhimligi ham ta'kidlangan.

Kalit so'zlar: Pedagogika, texnologiya, Innovatsiya, Pedagogik yangilik.

“RECOMMENDATIONS FOR FUTURE PRIMARY EDUCATION TEACHERS ON QUALITY LESSONS”

Annotation

Raising the young generation is a delicate process that requires a lot of attention. Therefore, the formation process of a teacher, pupil or student should be observed with great enthusiasm and meticulousness. In this article, it is emphasized that the teacher should be stable in the pedagogical process, possess pedagogical knowledge and skills, and also understand the essence and dialectic of pedagogical phenomena, pedagogical work method, profession and technology, and professional pedagogy. The article highlights the advantages of information technologies in the educational system, as well as the use of computers and information communication tools, and the most important thing in the pedagogical process is the ability of students to work with them.

Key words: Pedagogy, technology, Innovation, Pedagogical innovation

“РЕКОМЕНДАЦИИ БУДУЩИМ УЧИТЕЛЯМ НАЧАЛЬНЫХ ОБРАЗОВАНИЙ ПО КАЧЕСТВУ УРОКОВ”

Аннотация

Воспитание подрастающего поколения – тонкий процесс, требующий большого внимания. Поэтому за процессом становления учителя, ученика или ученика следует наблюдать с большим энтузиазмом и дотошностью. В данной статье подчеркивается, что педагог должен быть устойчив в педагогическом процессе, владеть педагогическими знаниями и умениями, а также понимать сущность и диалектику педагогических явлений, метод педагогического труда, профессию и технологию, профессиональную педагогику. преимущества информационных технологий в образовательной системе, а также использование компьютеров и средств информационного общения, а самое главное в педагогическом процессе – умение студентов работать с ними.

Ключевые слова: Педагогика, технология, инновация, педагогическая инновация.

Kirish. Inson shaxsi kamolotida ma'naviy bilimlar bilan birga dunyoviy ilmlarning ham o'z o'rni bor. To'g'ri o'zbek pedagogikasining ma'naviy-ma'rifiy yo'nalishlarida milliy urf-odatlarimiz, e'tiqodimiz, dinimiz asosidagi tarbiya usullaridan keng foydalaniladi. Ya'ni ustoz-shogird ananasi buning yorqin isbotidir. Bu metodning mazmuni shundan iboratki, o'quvchi o'ziga munosib ustoziga shogirdga tushib uning qarashlarini, bilimlarini egallaydi. Yoki ma'naviy darslarda buyuk ajdodlarimizning gavhara teng boy merosi o'rganiladi. Xuddi shunday dunyoviy bilimlarni, ayniqsa rivojlanib borayotgan fan texnikaning yangi bosqichi-innovatsion texnologiyalarni egallashda esa albatta ushbu texnikalarning usuli va qo'llanmasini puxta o'rganish lozim. Shunday ekan pedagogik texnologiya bu jarayonda asqotadi.

Xo'sh pedagogik texnologiya nima? O'quvchilarning intellektual salohiyatini oshirishda innovatsion texnologiyalardan foydalanishning ahamiyati qanday? Darhaqiqat, ta'lim tizimida mehnat qilayotgan pedagoglarning ko'pchilligi ta'lim va tarbiya jarayonida pedagogik

mahoratning zaruriyati va ahamiyatini tobora chuqur anglab bormoqdalar. Bugun biz yangi texnologiyalarga sarflayotgan mablag'lar qay darajada o'zini oqlashini va axborot hamda masofaviy ta'limni rivojlantirishga qanday ta'sir ko'rsatishini yetarli darajada bilishlari shart.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. O'qituvchi nafaqat o'quvchiga bilim beradi, balki uning hayotda o'z o'rniga ega bo'lishiga yordam berib, shaxs sifatida jamiyatning faol a'zosiga aylanishiga ko'maklashadi. Shu boisdan birinchi o'qituvchi hamma vaqt o'quvchi xotirasida umrbod qoladi.

Boshlang'ich sinflarda, ayniqsa, birinchi sinfda o'quvchilarga o'qitishda o'quvchining yoshi, fiziologik, psixologik xususiyatlarini hisobga olish kerak. O'yin tarzidagi darslar bolalarning og'zaki nutqini rivojlanishiga yordam beradi. Birinchi sinf o'quvchilari rasmi yoki videoli turli ko'rishlarni juda yaxshi ko'rishadi. Turli xil rangli rasmlar orqali, ularning nutqlarini o'stirishda o'yinlardan muntazam foydalanib turish lozim. Masalan, Bu nima?, Bu kim?, Kim

ko'p so'z biladi?" kabi o'yinlardan foydalanish mumkin. O'yin jarayonida bolalarning so'zlarni eslab qolishi, to'g'ri talaffuz etishiga qarab rag'batlantirib borish zarur. Ayrim o'quvchilar so'zning grafik, ayrimlari esa tovushli obrazni qabul qilishda qiyinchilikka uchraydilar. Biz bilamizki, hozirgi ta'lim jarayonida o'quvchi subyekt bo'lishi lozim. Bunda ko'proq interfaol metodlarga e'tiborni qaratish ta'lim samaradorligini oshiradi. Hozirgi davr darslariga qo'yilgan eng muhim talablardan biri mustaqil fikrlashga o'rgatishdir. Bugungi kunda o'qituvchilar xorij pedagoglari tajribasini o'rganib, innovatsion metodlardan, va yangi pedagogik texnikalardan foydalanishlari lozim. Ona tili va o'qish savodxonligi darslarida innovatsion zamonaviy o'qitishning metodikasi barkamol, komil insonning madaniyatini shakllantirishga qaratiladi. Ona tili va o'qish savodxonligi darslaridagi interfaol usullar o'quvchilarni harakatga keltiruvchi, olg'a boshlovchi, taraqqiy ettiruvchi kuchdir. Ta'lim-tarbiya jarayonida yillar davomida qo'llanilib kelinayotgan an'anaviy ta'lim o'rni o'qitishning ilg'or shakllari, zamonaviy pedagogik texnologiyalar, innovatsion usullar singari bir qator yangi tushunchalar kirib kelmoqda.

Boshlang'ich sinf o'qituvchisiga o'quvchini tarbiyalashda xalqimizning boy ma'naviy merosi, qadriyatlari muhim manba bo'lib xizmat qiladi. Ayniqsa, o'qituvchi faoliyatida xalq og'zaki ijodi, jumladan, maqol, topishmoq, tez aytish, rivoyat, afsona, ertaklardan foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi. Boshlang'ich sinf o'qituvchisi o'quvchini nafaqat dars jarayonida balki, darsdan va sinfdan tashqari mashg'ulotlar jarayonida ham tarbiyalab boradi. Shu bois tarbiyaviy ishlarni zamon talablari darajasida tashkil etishga harakat qilish, ular mazmunini turli-tuman didaktik vositalar bilan boyitib borish bugungi kun sinf rahbarlari oldida turgan dolzarb muammolaridan biridir. Kasblarning eng ulug'i - bu o'qituvchilik kasbidir. Bu borada boshlang'ich sinf o'qituvchini alohida tilga olmoq darkorki, u ilk bor o'quvchi savodini chiqarib, unga "Ona", "Vatan", "Oila" so'zlarini yozish va o'qishni o'rgatadi, ularning mazmunini anglatadi.

Boshlang'ich sinf o'qituvchining mas'uliyatli, ko'p qirrali va murakkab faoliyati zaminida yosh avlodni vatanparvar, odobli, imyon-e'tiqodli qilib tarbiyalash, shuningdek, ularni ilmiy bilimlar bilan qurollantirish kabi muhim vazifalar yotadi. Bularni amalga oshirish esa o'qituvchining xilma-xil faoliyatiga bog'liq: bolalarni o'qitish, maktabdan va sinfdan tashqari ishlarni tashkil eta bilish, o'tkazish, ota-onalar o'rtasida pedagogik targ'ibot ishlarni olib borish va sinf jamoasini shakllantirish kabilar. Bularni hammasi o'qituvchidan chuqur bilimlarga ega bo'lishni, o'z sohasini, bolalarni sevishtirishni talab etadi.

Bugungi kunda taraqqiyot sari odimlab borayotgan Respublikamiz yuksalishi yo'lida xalqimizning boy tarixi, madaniyati, urf-odatlar bilan faxrlana oladigan va uni o'quvchi yoshlar o'rtasida targ'ib qila oladigan fidoiy o'qituvchilar zarur bo'ladi. Shubhasiz bunday o'qituvchilar boshlang'ich sinf o'qituvchilardir. Boshlang'ich sinf o'qituvchisining asosiy vazifalaridan biri bizning kelajagimiz bo'lmish yosh avlodni to'g'ri, insonparvarlik ruhida tarbiyalashdan iboratdir. Boshlang'ich sinflar maktab ta'limining dastlabki bosqichi bo'lib, bolalar o'qituvchi rahbarligida ta'limga 1-qadamni qo'yadilar.

O'quvchilar ilk bor o'quv faoliyatida bilim, ko'nikma va malakani egallaydilar. O'qituvchi sinf bilan yolg'iz ishlaydi va ko'pincha tarbiyachi sifatida ish yuritadi. O'qituvchilarning bolalarga bo'lgan munosabati katta mehribonlik va g'amxo'rlik bilan xarakterlanadi. O'quvchilarning o'qituvchilar bilan bo'ladigan o'zaro munosabatlarni to'g'ri yo'lga qo'yish hamda o'quvchilarning o'sishi va rivojlanishiga qarab ularni qayta tarbiyalash xususiyati ham sinf rahbari uchun muhim ahamiyatga ega. Maktab Nizomida

sinf rahbarining asosiy vazifalari belgilab berilgan. Sinf rahbari barcha Kasblarning eng ulug'i - bu o'qituvchilik kasbidir. Bu borada boshlang'ich sinf o'qituvchini alohida tilga olmoq darkorki, u ilk bor o'quvchi savodini chiqarib, unga "Ona", "Vatan", "Oila" so'zlarini yozish va o'qishni o'rgatadi, ularning mazmunini anglatadi.

O'qituvchilar tomonidan o'quvchilarga qo'yiladigan pedagogik talablar birligiga erishadi. Ota-onalar, kun uzaytirilgan guruh tarbiyachilari, jamoatchilik bilan doimo aloqada bo'lib turadi. Zarur bo'lgan vaqtda o'quvchiga yordam ko'rsatishni tashkil qiladi. Sinfda belgilangan hujjatlarni olib boradi va uni maktab ma'muriyatiga taqdim etadi. O'qituvchilar sog'ligini mustahkamlashga doir ishlarni o'tkazadi va mehnat qilishga o'rgatadi. Sinf rahbari ishining o'ziga xos xususiyatini shundan iboratki, u oddiy bolalar jamoasini emas, balki o'quvchilar jamoasini shakllantiradi. O'quvchilarning asosiy vazifasi o'qishdan iborat.

Shuning uchun sinf rahbari dastlab bolalarning o'qishiga qanday munosabatda ekanliklarini, o'zlarini qanday tutishlarini uy vazifalarini siddiqdildan bajarishlarini yoki bajarmasliklarini aniqlaydi. Va nihoyat eng muhimi ularning o'qishidagi mo'ljallari nimalardan iborat ekanligini bilib oladi. Bu mo'ljallar ijtimoiy ahamiyatga mohiyatga ega yoki ega emasligini emasligi hisobga oladi. Bu borada o'qituvchi sinf bilan ishlashning dastlabki bosqichida turli vaziyatlarga duch kelishi mumkin.

Tahlil va natijalar. Boshlang'ich sinf o'qituvchisining asosiy maqsadi, o'quvchida savodxonlik ko'nikmalarini shakllantirish, ularning dunyoqarashi, axloqi, estetik didi, qobiliyati va e'tiqodini rivojlantirib, ma'lum kasb egasi bo'lishga tayyorlab borishdan iboratdir. Boshlang'ich ta'lim jarayoni o'ta mas'uliyatli, murakkab jarayon hisoblanadi. Shu bois bu jarayonda faoliyat yuritish o'qituvchidan juda katta kuch, matonat, sabr-bardosh, ijodkorlikni talab etadi. Negaki, o'qituvchi ilk bor o'quvchi qo'lga qalam ushlatib, unga harfni, o'qishni o'rgatadi, tevarak-atrof haqidagi tasavvurlarini boyitadi hamda ahil sinf jamoasini shakllantirib boradi. Shuningdek, bu vaqtda o'qituvchidan har bir o'quvchiga e'tiborli bo'lish, ularning qiziqish va xarakter xususiyatlarini hisobga olish talab etiladi.

O'rta umumta'lim maktablarida o'quvchilarga tarbiya sinf rahbarining ishlari orqali berib boriladi. Jumladan, tadbirlar, musoirolar, har xil kechalar, uchrashuvlar, tanlovlar va boshqa o'yinlar orqali o'quvchilarga ta'lim tarbiya beriladi. Shunga qarab o'quvchilarning fikrlash qobiliyati ham rivojlanib boradi. Boshlang'ich sinf o'qituvchisi sinf rahbari hisoblanib, u maktab ma'muriyati bilan birgalikda va mahalla jamoasi, ota-onalar bilan hamkorlikda tarbiyaviy ishlarni olib boradi. Maktab ma'muriyati, o'qituvchilar, ota-onalar va keng jamotachili uining olib borayotgan ishlarni doimo qo'llab-quvvatlashlari lozim bo'ladi. Chunki sinf rahbari o'z o'quvchilarini yaxshi biladi va ularni tarbiyalash uchun nimalar kerakligini hisobga olib ish yuritadi. Sinf rahbarining ish rejasini maktab direktori va direktor o'rinbosari nazorat qilib boradi.

Avvalo, o'quvchilar intellektual salohiyatini oshirishda bo'lajak o'qituvchilarni innovatsion texnologiyalardan foydalanish borasidagi bilimlarini oshirish lozim. Shuni ta'kidlash kerakki, pedagogik texnologiya bu ta'lim shakllarini samaradorligini oshirish vazifasini qo'yadigan texnik va shaxsiy resurslarni va ularning bog'liqligini hisobga olgan holda, o'qitish va bilimlarni o'zlashtirishning butun jarayonini yaratish, qo'llash va aniqlashning tizimli usuli. Darxaqiqat, yangi innovatsion usulda o'quvchisining fe'l-atvoriga qaramay, o'qituvchi o'quvchisini mustaqil fikrlashga, kuzatishga, xulosa chiqarishga o'rgatishiga kerak.

O'qitishda axborot texnologiyalaridan foydalanish quyidagi natijalarga erishish kerak:

-O'quvchilar dunyo haqida bilish usullaridan voqif bo'ladi;

- Mavzu bo'yicha qo'shimcha manba bo'ladi;

O'qituvchi o'quvchilarning mehnatini mustaqil tashkil etishga, o'zini-o'zi tarbiyalashga yordam beradi; aloqa vositalari elektron pochta, chat xonalari, yangiliklar guruhi forumlaridan foydalanishga erishadi.

-Multimedia vositalaridan xabardor bo'ladi.

Darslarda innovatsion texnologiyalardan foydalanish quydagicha natija beradi. Birinchidan, ta'lim xizmatlaridan foydalanishda tafovut kamayadi. Mintaqaviy ta'lim imkoniyatlar tezligi oshadi. Interaktiv usullar orqali o'qitish va muloqotli ta'lim berish, standart o'qitishni boyitadi. Pedagogik texnologiyalardan foydalanib o'tilgan darslar jarayonni jadallashtiradi, rivojlanish potentsialini yuqori darajaga ko'taradi. Dars mazmunini chuqur va keng miqyosda o'zlashtirishga yordam beradi.

Interaktiv usullar esa o'quvchilarda qiziqishini oshiradi, bir vaqtning o'zida guruh barcha o'quvchilarni dars jarayoniga faol jalb qiladi. O'quvchilar orasida mustaqil fikr va bilimiga nisbatini shakllantiradi. Amaliy ko'nikmalarni jadallashtiradi.

O'qituvchi sinf bilan ko'pgina yolg'iz ishlaydi va tarbiyachi sifatida ish yuritadi. O'qituvchilik bolalarga bo'lgan munosabatda, mehribonligi va bolalarni seva olishi bilan ajralib turadi. Sinf rahbari o'quvchilar bilan bo'ladigan o'zaro munosabatlarni to'g'ri yo'lga qo'ya olishi hamda o'quvchilarning o'sishi va rivojlanishiga qarab ularni qayta tarbiyalash xususiyatiga ham ega bo'lishi kerak. Shuningdek, sinf rahbari o'quvchilarga boshqa fan o'qituvchilari, ota-onalar, jamoatchilik bilan yagona talablar qo'yilishiga erishadi. Zarur bo'lgan vaqtda o'qishda o'quvchilarga kechiktirmay yordam qo'lini cho'zadi. Sinf rahbari

bajaradigan ishlaridan yana biri, shu sinfga oid barcha hujjatlarini yuritadi, va uni maktab ma'muriyatiga taqdim etadi. O'quvchilar sog'lig'ini mustahkamlashga doir ishlarni o'tkazadi va jismoniy hamda aqliy mehnat qilishga o'rgatib boriladi. U muntazam sinf majlisi va ota-onalar majlisini tashkil etib boradi. Sinf majlisi o'tkazish uchun avvalo jamoani jipslashtiriladi. Sinf rahbari majlis o'tkazishi davomida yaxshi o'qiydigan bolalarni jamoa ichida rag'batlantirib, bolalar bir-biriga do'stona munosabatda bo'lishga chorlaydi. Bundan tashqari sinf rahbari o'quvchilarning bilim saviyasi, dunyoqarashi ivojlanib borishi uchun sinfga kutubxona tashkil qiladi, kutubxonadagi kitoblarni o'quvchilar sinfdan tashqari o'qish vaqtida yoki darsdan so'ng bo'sh qolgan paytlarida o'qib, o'zlariga foydali tomonlarini olishi shartdir. Bundan maqsad, kelajagimiz bo'lmish yosh avlod xalqimizning qadriyatlarini, an'analarni o'zlashtirib olishlari, o'zlarida Vatanga muhabbat, insonparvarlik, kattalarga hurmat, mehnatsevarlikni o'zlashtiribgina qolmay, ota- bobolari, ajdodlari ishini davom ettirishga harakat qilmog'i dardkor.

Xulosa va takliflar. Sinf rahbarlari ota-onalar bilan birgalikda tarbiyaviy ishini tashkil etar ekanlar, eng yangi psixologik-pedagogik tadqiqotlar ma'lumotlarini e'tiborga olishlari ham muhimdir. Ularga muvofiq o'sib kelayotgan kishi shaxsini shakllantirishga oilaning qo'shadigan hissasi turli yosh bosqichlarda turlicha bo'ladi va to'liqinsimon o'zgaradi. Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, boshlang'ich sinf o'qituvchisi ota-onalar bilan pedagogik munosabatda kirishar ekan, ularga bola tarbiyasiga oid pedagogik bilimlar berishni amalga oshirishishi, tarbiya sohasidagi amaliy malaka va ko'nikmalar bilan qurollantirishi, ularning pedagogik faoliyatini uyg'otishga intilishi, maqsadga muvofiq oila ichki munosabatlarni yo'lga qo'yishi g'oyat muhimdir.

ADABIYOTLAR

1. Ochilov M. Muallim-qalb me'mori. Saylanma.-T.:O'qituvchi, 2001.- 430-b.
2. G'afforova T. Boshlang'ich ta'limda zamonaviy pedagogik texnologiyalar. Qarshi.: "Nasaf", 2009, 162-b.
3. Turg'unov S.T., Maqsudova L.A., Umaraliyeva M.A., Tojiboyeva H.M. Pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarish texnologiyalari. T.: "Sano-standart". 2012 -98-bet.

Shuxrat ISMOILOV,
O'zMU tayanch doktranti

O'zMU dotsenti U.Butayev taqrizi asosida

NOGIRONLIK TUSHUNCHASINING MODELLARI

Annotatsiya

Ushbu maqolada nogironlik tushunchasining tahlili konseptual jihatdan ochib berilgan. Shuningdek, maqolada nogironlikka oid modellar o'rganilgan bo'lib, ularning o'ziga xos jihatlari ochib berilgan. Qolaversa, nogironlarni ijtimoiy himoyalash bo'yicha O'zbekiston Respublikasidagi normativ-huquqiy hujjatlarning ahamiyati yoritilgan.

Kalit so'zlar: Nogiron, nogironlik, imkoniyati cheklangan, qonunchilik, modellar, o'zgarishlar, institutsional o'zgarishlarb demografik vaziyatlar.

МОДЕЛИ КОНЦЕПЦИИ ИНВАЛИДНОСТИ

Аннотация

В данной статье концептуально раскрывается анализ понятия инвалидности. Также в статье рассматриваются модели инвалидности и раскрываются их специфические аспекты. Кроме того, подчеркивается значение нормативно-правовых документов в Республике Узбекистан по социальной защите инвалидов.

Ключевые слова: Инвалид, инвалидность, инвалид, законодательство, модели, изменения, институциональные изменения и др. демографические ситуации.

MODELS OF THE CONCEPT OF DISABILITY

Annotation

This article conceptually reveals the analysis of the concept of disability. The article also discusses models of disability and reveals their specific aspects. In addition, the importance of legal documents in the Republic of Uzbekistan on the social protection of disabled people is emphasized.

Key words: Disabled person, disability, disabled person, legislation, models, changes, institutional changes and other demographic situations.

Kirish. So'nggi yillarda O'zbekistonda nogironligi bo'lgan shaxslarning manfaat va huquqlarini himoya qilishga katta e'tibor qaratilmoqda. Bu borada mamlakatimiz Prezidenti, hukumat va parlamenti tomonidan qabul qilingan bir qator muhim me'yoriy huquqiy hujjatlar misol bo'la oladi. O'zbekistonda nogironligi bo'lgan shaxslarni himoya qilishga qaratilgan yangi standartlarning ishlab chiqilishi, ularning jamiyat hayotiga tadbiq etilishi, nafaqat nogironligi bo'lgan shaxslar turmush sifatining o'sishiga, balki mamlakat iqtisodiyotining rivojlanishiga ham xizmat qiladi.

Sifatli ta'lim olish bugungi kunda har bir insonning ajralmas huquqlaridan biri hisoblanadi. Har bir inson o'zining xususiyat va imkoniyatlaridan kelib chiqqan holda sifatli ta'lim olishga intiladi. Zero, aynan bugungi kunda muvaffaqiyatga erishishning asosiy kaliti bilimdir.

Shu sababli ham nogironlik, bu – sog'liq holati, shaxsiy omillar va atrof-muhit omillarining o'zaro ta'siri natijasidir, u inson salomatligi darajasida ham, ijtimoiy darajada ham ko'rib chiqilishi va nogironlikning tibbiy va ijtimoiy modellarining sintezini aks ettiradigan murakkab hodisa[1].

Nogironlikning ijtimoiy ahvolidan juda o'zgaruvchan tahlili shuni ko'rsatadiki:

- Iqtisodiy jihatdan, bu – zaif nogironlik yoki nogironlikdan kelib chiqadigan cheklov va qaramlik;
- Tibbiy – tananing normal funksiyalarini cheklaydigan yoki to'sib qo'yadigan uzoq muddatli holat;
- Huquqiy nuqtayi nazardan – milliy yoki mintaqaviy qonunchilik me'yorlari bilan tartibga solingan kompensatsiya to'lovlari huquqini beruvchi boshqa ijtimoiy ta'minot tadbirlari holati;

- Professional nuqtayi nazar – qiyin, cheklangan ish bilan ta'minlanganlik holati (yoki to'liq nogironlik holati);

- Psixologik nuqtayi nazar, bir tomondan, xatti-harakat sindromi, ikkinchidan esa hissiy stress;

- Ijtimoiy nuqtayi nazar – bu avvalgi ijtimoiy rollarni yo'qotish, ushbu jamiyat uchun standartlarni amalga oshirishda ishtirok eta olmaydigan ijtimoiy rollar to'plami.

Nogironlikning barcha sabablari (tug'ma va tug'ma bo'lmagan) biomedikal, ijtimoiy-psixologik, iqtisodiy va huquqiy jihatdan ajralib turishi mumkin.

Nogironlarning iqtisodiy va huquqiy sabablari, oila moddiy imkoniyatining pastligi, nogironlarga tibbiy va ijtimoiy yordam ko'rsatishning zarur miqdori bo'yicha aholining ushbu turdagi imtiyozlari, nafaqalari, sog'lig'ini saqlash va ijtimoiy himoya qilish huquqlarini bilmaslik va ulardan amaliy foydalana olmaslik.

Ta'kidlash joizki, mamlakatimiz uchun nogironlarga yordam ko'rsatish muammosi eng muhim va dolzarb masalalar qatoriga kiradi. Zero, nogironlarning soni ortib borayotgani ijtimoiy taraqqiyotning barqaror tendensiyasi bo'lib, vaziyatni barqarorlashtirish yoki bu tendensiyani o'zgartiruvchi omillar yo'q.

Nogironlik modellari. Dunyoning rivojlangan va yetakchi davlatlarida olib borilgan ilmiy ishlar va tadqiqotlar natijasida, zamonaviy jamiyatda nogironlik hamda nogironlar, haqida asosan ikki xil qarash mavjud. Ushbu qarashlar «modellar» deb yuritiladi, ya'ni «nogironlikning tibbiy modeli» va «nogironlikning ijtimoiy modeli». Hozirgi kunda, faol nogironlar va ularning teng huquqli ishtirokini qo'llab-quvvatlovchilarning say-harakatlari bilan «ijtimoiy model»ga

asoslangan qarash va tushunchalar dunyoning rivojlanayotgan mamlakatlarida ham targ'ib etilmoqda.

Nogironlik fenomenini tushunishda modellarning ahamiyati muhim sanaladi. Nogironlik modeli – nogironlik nogironlarning o'zlari va umuman jamiyat tomonidan tushuniladi. Model nogironlik muammolarini hal qilish bo'yicha yondashuvlarni ishlab chiqish va nogironlar uchun ijtimoiy siyosatni shakllantirish uchun zarur.

Nogironlik modeli – bu jamiyatda rivojlangan nogironlik haqidagi qarashlar tizimi. Bugungi kunda nogironlikning 12 ta konseptual modellari mavjud, ammo K.S.Shigayeva va N.A.Mazunovanning fikriga ko'ra, ularni quyidagi 4 guruhga bo'lish mumkin[2].

1. Axloqiy (diniy) model.

2. Tibbiy model (reabilitatsiya modeli yoki funksional chegaralanish modeli, iqtisodiy model).

3. Turli xil versiyalarga ega bo'lgan nogironlikning ijtimoiy modeli: nogironlikning Britaniya modellari (materialistik model va mustaqil hayot modeli); nogironlikning Amerika modellari (psixosotsial model ijtimoiy-siyosiy, madaniy, insoniy xilma-xillik).

4. Nogironlikning «eng yangi» paradigmasi. Muayyan modelni qo'llash uchun aniq vaqt oralig'i mavjud emas, ammo bitta tarixiy davrda bir nechta modellar mavjud bo'lishi mumkin.

Nogironlikning tibbiy modeli, ijtimoiy modeli, siyosiy va huquqiy modeli va madaniy plyuralizm modeli ajralib turadi.

1. Nogironlikning tibbiy modeli (tibbiy yondashuv).

Ushbu model tibbiy patologiyaning ta'rifi asoslangan bo'lib, unga ko'ra nogiron muayyan kasalliklarga chalingan shaxsdir. Tibbiy modelda aytilishicha, odamlar nogiron, chunki ular muayyan patologiyaga ega, tashqi yordam va yordamga muhtoj va boshqalarga bog'liq. Ushbu model nogironni bemor deb hisoblab, kasallik yoki nuqsonni davolashda tibbiyotning yetakchi roliga asoslangan.

Tibbiy model nuqtayi nazaridan odamlar odatiy funksiyalarni bajara olmagan uchun nogiron: yurish, eshitish, ko'rish, gapirish va hokazo. Nogironlar har doim kasal, ular abadiy bemorlardir. Ular «norma» ta'rifi kirmaydi va shuning uchun:

- Ular ishlay olishmaydi;
- Muntazam ta'lim muassasalariga qatnasha olmaydilar;
- Oila qurishda qiyinchiliklarga duch kelishadi;
- Ular doimo atrofdegilar qaramog'ida va jamiyat uchun yuk.

Agar nogiron odamlar tibbiy model prizmasi orqali qabul qilinsa, ular jamiyat hayotining bir qismi emas.

Nogiron insonlarni reabilitatsiya qilish faqat bir tomondan – mehnat imkoniyatlarini tiklash tomondan hisoblanadi. Shu nuqtayi nazardan, jamoatchilik ongida

«nogironlik» tushunchasi ekvivalent va o'rmini bosuvchi atamalar sifatida qabul qilinadi, bu esa aslida noto'g'ri.

Tibbiy model tashxis, davolash, reabilitatsiya va oldini olishda nogironlik muammolarining yechimini ko'radi.

Tibbiy modelning salbiy tomoni nogironlar haqidagi stereotiplarni shakllantirishdir. Shunday qilib, nogiron odam ijtimoiy ahamiyatga ega emas. Nogiron shaxs va uning oilasi tanlash va o'z-o'zini aniqlash huquqiga ega emas, ular o'z muammolarini hal etishga ta'sir qila olmaydi. Biroq, tibbiy choralalar umuman vaziyatni o'zgartira olmaydi, chunki nogironlikka olib keladigan ko'plab kasalliklar davolanmaydi.

Tibbiy modelning salbiy tomoni nogironlar haqidagi stereotiplarni shakllantirishdir. Shunday qilib, nogiron odam ijtimoiy ahamiyatga ega emas. Nogiron shaxs va uning oilasi tanlash va o'z-o'zini aniqlash huquqiga ega emas, ular o'z muammolarini hal etishga ta'sir qila olmaydi. Biroq, tibbiy choralalar umuman vaziyatni o'zgartira olmaydi, chunki nogironlikka olib keladigan ko'plab kasalliklar davolanmaydi.

2. Nogironlikning ijtimoiy modeli sog'lig'i buzilgan va atrof-muhit to'siqlari bo'lgan odamlar o'rtasida yuzaga keladigan o'zaro ta'sir natijasida rivojlanayotgan kontsepsiya deb hisoblaydi – «nogironligi bor shaxs orasida doimiy jismoniy, aqliy, intellektual yoki hissiy nuqsonlari bo'lgan shaxslar mavjud bo'lib, ular turli xil to'siqlar bilan o'zaro aloqada bo'lganda, jamiyatda ularning teng asosda to'liq va samarali ishtirok etishiga halaqit berishi mumkin to'siqlarni bartaraf etish mexanizmlarni ishlab chiqilishidir»[3].

Nogironlikning ijtimoiy modeli tibbiy yondashuvning muqobili hisoblanadi. Agar tibbiy model nuqtayi nazaridan inson muayyan kasalliklarga ega bo'lgani uchun nogiron bo'lsa, unda ijtimoiy model nuqtayi nazaridan inson nogiron bo'lib qoladi, chunki uning normal hayoti uchun sharoitlar jamiyatda yaratilmaydi, nogironlarni ajratadigan to'siqlar mavjud bo'lib, ular normal ishlashiga yo'l bermaydi.

Ijtimoiy model nuqtayi nazaridan, odamlar nogiron chunki:

- Ekologik to'siqlar, borish qiyin bo'lgan uy-joy, borish qiyin bo'lgan transport;
- Axborot-kommunikatsiyaga ega bo'lmaslik tufayli;
- Muntazam maktab va universitetlarga kirishning imkoniyati yo'qligi tufayli;
- Ish topish uchun ularga teng imkoniyatlar berilmasligi tufayli;
- Jamiyatning imkoniyati cheklangan insonlarga nisbatan salbiy munosabati tufayli.

Ijtimoiy model nogironlarning o'zlari tomonidan ishlab chiqilgan va nogironlikka boshqacha nuqtayi nazardan qarashimizga imkon beradi. Ijtimoiy model har bir inson kabi imkoniyati cheklangan insonlar ham vaqti-vaqti bilan tibbiy yordamga muhtoj bo'lishini e'tirof etadi. Biroq, bu model, ular tibbiy aralashuv obyektlari sifatida qaralmasligi kerakligini aytadi. Nogironlarni o'z muammolarini hal etishga jalb qilish muhim.

1-jadval

Nogironlik modellaridagi yondashuvlar

Nogironlarga yondashuvning tibbiy modeli:	Nogironlarga yondashuvning ijtimoiy modeli:
Sizga nima bo'ldi?	Jamiyat bilan nima sodir bo'lmoqda? Nogironlikka ega shaxslar barcha huquqlardan to'liq foydalanishini ta'minlash uchun qanday ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy yoki atrof-muhit sharoitlarini o'zgartirish lozim?
Odamlarni ang'ay bilishdagi qiyinchiliklar, asosan eshitish muammolari tufayli paydo bo'ladimi?	Odamlarni ang'ay bilishdagi qiyinchiliklar, asosan siz bilan aloqa qila olmaslik natijasimi?
Sog'lig'ingiz bilan bog'liq muammolar tufayli bu yerga ko'chib o'tdingizmi?	Uy-joy muammolari bilan bu yerga ko'chib o'tishga majbur bo'ldingizmi?
Sog'lig'ingiz nogironlik bilan bog'liq muammolar sizni tez-tez yoki istagan vaqtda chiqib ketishingizga to'sinlik qiladimi?	Tez-tez yoki istagan vaqtda chiqib ketishingizga to'sinlik qiladigan transport yoki moliyaviy muammolar bormi?

3. Murakkab yo'naltirilgan model avvalgi ikki modelning sinteziga asoslangan va nogironlarning turli hayot

sohalariga tegishli moddiy-texnik asosda faol moslashuviga ko'maklashadi. Bunday yondashuv xalqaro hamjamiyat

tomonidan faol amalga oshirilayotgan «mustaqil hayot» tushunchasi doirasida ishlab chiqilgan. Bu vazifalarni hal etish uchun nogironlarning jamoat tashkilotlari, turli muassasalardagi nogironlar kengashlari tuziladi. Model inklyuziv (sog'lom tengdoshlar orasida) ta'limni targ'ib qilish uchun mo'ljallangan. Murakkab yo'naltirilgan modelning g'oyaviy formulasini quyidagicha shakllantirish mumkin: «Jismoniy nogironlikdan qat'iy nazar barcha uchun teng imkoniyatlar». Germaniya universitetlari (Marburg, Karlsruhe) va Rossiyada (Saratov) nogironlarni o'qitishning innovatsion tajribasini umumlashtirish asosida ushbu turkumni universitet tizimiga ijtimoiy moslashtirish tamoyillarini ajratib ko'rsatish mumkin.

Shunday qilib, tibbiy model nogironlarning o'zlarini o'zgartirish kerakligini e'tirof etadi, ijtimoiy model esa jamiyatning bunday odamlarga bo'lgan munosabatini o'zgartirish kerakligini ta'kidlaydi.

4. Yaqinda nogironlikning «siyosiy va huquqiy» modeli keng tarqaldi. Bu modelga ko'ra, nogiron kishilar tashqi cheklovlar bilan huquq va erkinliklari buzilgan ijtimoiy ozchilik deb hisoblanadi: bu, me'moriy muhitning yetishmasligi, yopiq aloqa doirasi, jamiyatning barcha sohalar, axborot va aloqa, madaniyat hamda sport vositalariga cheklangan kirish.

Ushbu model nogironlik muammolarini hal qilish uchun quyidagi yondashuvni taklif etadi: nogironlik bilan bir shaxsning teng huquqlari qonun hujjatlarida mustahkamlangan, shuningdek inson hayotining barcha sohalarida qoidalarga va qoidalarini standartlashtirish orqali amalga oshirilgan, ijtimoiy tuzilishi tomonidan yaratilgan teng imkoniyatlar bilan taminlangan bo'lishi kerak. Nogironlikning bu modeli jamiyatni nogironlar huquqlarini himoya qilishga yo'naltiradi, xuddi shunday muomala barcha fuqarolarga kafolatlanishi kerak.

5. **Nogironlikning iqtisodiy modeli** nogironlikning tibbiy ta'rifi metodologik asos sifatida qabul qilingan jamiyatning turli qatlamlari o'rtasida daromadlarni qayta taqsimlashni o'z ichiga oladi. Nogironligi bor shaxslar jismoniy nogiron yoki ruhiy kasal deb hisoblanganligi sababli, ular sog'lom odamlarga qaraganda ancha «kam ish yuki» bilan ishlashlari yoki umuman ishlay olmaydilar degan xulosaga kelingan. Shunday qilib, bu «chala» shaxslar, kam samarali va iqtisodiy nuqsonlidir. Ular o'zlarini ta'minlash uchun yetarli resurslarni topa olmaydilar, shuning uchun jamiyat uchun og'ir yuk hisoblanadilar. Nogironlikning iqtisodiy modelining ta'siri ijtimoiy siyosatning milliy tushunchalari misollarida, nogironlik nogironlik deb belgilanganda va nogironlarni ish bilan ta'minlash turlariga cheklovlar qo'yilganda juda aniq ko'rinadi. Agar shaxs mehnat unumdorligi standartlariga javob bera olsa, lekin va shunga qaramay sog'lig'ida doimiy qusurlar kuzatilsa, uning nogironligi qonuniy nuqtayi nazardan «olib tashlanishi» mumkin.

6. **Madaniy plyuralizm modeli** har bir shaxsni o'ziga xosligi nuqtayi nazaridan jamiyat uchun ijobiy

ahamiyatga ega bo'lgan shaxs deb hisoblaydi. Nogironlik teri rangi bilan birga madaniy farq – din va an'analar sifatida talqin etiladi. Bu yerda asosiy e'tibor tenglik tushunchasiga qaratilgan: jamiyatning barcha jabhalari boshqalardan farq qilishidan qat'iy nazar, uning barcha a'zolari uchun birdek qulay bo'lishi kerak.

7. **«Integratsiya» modeli.** Nogironlikka ijtimoiy muammo sifatida qaraladi. Asosiy e'tibor inson va uning atrof-muhit o'rtasidagi munosabatlarga qaratilgan. Nogironlarga bu yerda g'ayritabiiy guruh sifatida emas, balki mazlum guruh sifatida qaraladi. Nogironlikning mohiyati, bu – huquqlarning e'lon qilingan tengligi bilan imkoniyatlarning tengsizligi. Ushbu model asosida nogiron, uning imkoniyatlari va jamiyat uchun foydaliligidan qat'iy nazar, uning o'zini maksimal darajada anglashi uchun sharoit yaratishga qaratilgan ijtimoiy yordam va g'amxo'rlik obyekti sifatida qaraladi.

8. **Inson xilma-xilligi modeli** mustaqil hayot falsafasi tamoyillariga asoslangan ijtimoiy nogironlik harakatlarining dasturiy hujjatlari, shuningdek, progressiv deb hisoblangan inson xilma-xilligi modelini o'z ichiga oladi. Unga ko'ra nogiron ko'p qirrali shaxs bo'lib, uning nogironligi uning barcha xilma-xilligi orasida o'ziga xos xususiyatlaridan biridir. Bu yerda asosiy e'tibor tenglik tushunchasiga qaratilgan: jamiyatning barcha jabhalari, boshqa farqlardan qat'iy nazar, jamiyatning barcha a'zolari uchun bir xil darajada ochiq bo'lishi kerak. Bizning jismoniy mavjudligimiz darajasida xilma-xillik mutlaqo tabiiy holat bo'lib, farqlarning iyerarxik bayonotidan tashqarida, ya'ni jamiyat tomonidan qabul qilingan me'yordan farq qiladigan boshqa tana va fikrlash xususiyatlariga ega odamlarni joylashtirmasdan, bizning umumiy qabul qilishimizga muhtoj.

Xulosa o'rnida aytish kerakki, jamiyat miqyosida hamda ta'lim muassasalarida to'siqsiz muhitni yaratish uchun quyidagilar tavsiya etiladi:

1. «Tosiqsiz muhit» Davlat dasturini ishlab chiqish va qabul qilish.
2. «Inklyuziv ta'lim» to'g'risida O'zbekiston Respublikasi Qonunini ishlab chiqish va qabul qilish.
3. «Insonlarning hayoti va faoliyati muhitini nogironlar ehtiyojlari va aholining kamharakatlanuvchi guruhlarini hisobga olgan holda loyihalash» Shaharsozlik norma va qoidalariga universal dizayn to'g'risidagi tushunchasini va ko'ydalarini kiritish.
4. Nogironligi bo'lgan shaxslar uchun to'siqsiz muhitni yaratish bo'yicha qonun talablariga rioya yetmaganlik uchun ma'muriy jarima miqdori ikki baravarga oshirish.
5. Oliy ta'lim muassasalariga, o'qish uchun shartnomalardan tushgan mablag'larning 30 foizigacha to'siqsiz muhitni yaratish uchun sarflash xukukini berish.
6. Har bir oliy o'quv yurtida inklyuziv ta'lim va to'siqsiz muhit masalalar bo'yicha jamoatchilik kengashni tashkil etish.

ADABIYOTLAR

1. Социальная работа: теория и практика: учеб. пособие / отв. ред. д-р ист. наук, проф. Холостова Е.И., д-р ист. наук, проф. Сорвина А.С. Москва. 2001.
2. Жигаева К.В., Мазунина Н.А. Генезис понятия инвалидности в рамках основных моделей инвалидности: зарубежные и отечественные подходы // Человек. Общество. Инклюзия. 2015. №1(21). С.21–28.
3. Круглый стол «Конвенция о правах инвалидов: на пути к ратификации в России». URL: <http://www.deafmos.ru>. Источник: <https://www.sovremennoepravo.ru/>.

Arofat ISMANOVA,
Andijon davlat tibbiyot instituti kafedra mudiri, p.f.d
E-mail: arofat71@mail.ru

Andijon davlat pedagogika instituti professori, p.f.d Sh.Yusupova taqrizi asosida

RAISING A GOOD CHILD IS ALSO BRAVERY

Annotation

This article describes problems such as, the modern family and family education issues, parents knowledge on education and methods of training, importance of family upbringing principles in forming the nation.

Key words: Family, parents, education, spirituality, healthy generation, happy family, pedagogics, psychology, family values.

ВЫРАСТИТЬ ХОРОШЕГО РЕБЕНКА ЭТО ТОЖЕ ХРАБРОСТЬ

Аннотация

В данной статье рассматриваются вопросы и проблемы семейного образования, роль родителей в повышении знаний и кругозора детей, акцентируется внимание на важности принципов семейного воспитания в формировании гармонического поколения.

Ключевые слова: Семья, родители, семейные ценности, психологии, педагогики, крепкая семья, здоровое поколение, духовность, образование.

YAXSHI FARZAND TARBIALAMOQ HAM JASORATDIR

Annotatsiya

Mazkur maqolada oiladagi tarbiya masalalari va muammolari, bolalarning bilimlari va dunyoqarashini oshirishda ota-onalarning roli yoritib beriladi, oilaviy tarbiyaning barkamol avlodni tarbiyalashdagi tamoyillarning muhimligiga asosiy e'tibor qaratilishi yuzasidan fikrlar keltiriladi.

Kalit so'zlar: Oila, ta'lim –tarbiya, ota-onalar, ma'naviyat, sog'lom avlod, mustahkam oila, pedagogika, psixologiya, oilaviy qadriyatlar.

Kirish. Shiddat bilan rivojlanib borayotgan hozirgi zamon ota-onalardan ham yangidan-yangi zamonaviy tarbiya usullarini talab etmoqda. Agar biz farzandlarimizni o'zimiz olgan 20-25 yil oldingi tarbiya usullarimiz bilan tarbiyalasak, farzandimiz zamondan orqada qolib ketishi mumkin. Demak, ota-onalar ham oilalarda farzand tarbiyasi haqidagi bilimlarini zamonga moslab modernizatsiya qilishi kerak ekan.

O'zbekiston Prezidenti Shavkat Mirziyoev 2017-yil 15-iyunda diniy ulamolar bilan bo'lib o'tgan anjumanda: "Men an'anaviy meros bo'lib qolgan "O'z uyingni o'zing asra! maqoli o'rniga shiddat bilan rivojlanib borayotgan zamon talabidan kelib chiqib "O'Z BOLANGNI O'ZING ASRA" degan da'vat bilan atashni taklif qilaman", dedilar[1]. Ma'lumki, sharq xalqlari farzand tarbiyasiga o'ta mas'uliyat bilan qarab kelganlar va ularni voyaga yetishida xalq an'analari qat'iy rioya qilishgan. Eng avvalo mehnat tarbiyasiga katta e'tibor berishgan. Oilada hech bir farzand mehnatsiz qolmagan, ota-ona o'z farzandlariga kasb sirlaridan saboq berganlar, natijada bolalarda mehnatga hurmat va malaka paydo bo'la boshlagan. Ota-ona, qarindosh –urug' va umuman insonlar mehnatini qadrlash ko'nikmasi avvalo, oilada tarkib topgan. Sog'lom bola tarbiyasida o'zbeklarning o'ziga xos bo'lgan uzoq tarixiy tajribasi, sinovdan o'tgan ajoyib an'analari bor. Ularning ahloqi va odobi o'zbekona tarbiyaning mahsulidir. Xalqimizning tarbiya borasidagi yetuk milliy ma'naviyati hamma vaqt umuminsoniy qadriyatlarning tarkibiy qismi bo'lib kelgan va shunday bo'lib qolaveradi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Jahon ta'lim muassasalarida diniy ekstremizm va terrorizmga qarshi profilaktik ishlarining ijtimoiy pedagogik tizimini takomillashtirishning ijtimoiy texnologiyalari ta'lim jarayoniga tadbiriq etilgan. Globallashuv jarayonlaridan

ekstremizm va terrorizm asosan yoshlarni nishonga olayotgan davtda ularni ushbu mafkuradan ogoh etishda YUNESKO xalqaro tashkiloti: "Yoshlar ekstremist bo'lib tug'ilmaydi. Bizning vazifamiz ularni inson huquqlariga oid bilimlarini targ'ib qilishimiz, havfdan ogohlantirishimiz, tarbiya orqali profilaktika qilishimiz kerak" – shiorini targ'ib etmoqda. Bu borada olib borilayotgan ta'lim – tarbiya ishlarining ijtimoiy pedagogik hamda profilaktik jihatlarini takomillashtirish bo'yicha tizimli ishlar amalga oshirilmoqda.

Jahon ta'lim va ilmiy tadqiqot muassasalarida xalqaro terrorizm va ekstremizmning siyosiy, mafkuraviy va ijtimoiy sabablarini aniqlash, keng jamoatchilik bilan hamkorlikda uni bartaraf etish, ijtimoiy profilaktika qilish bo'yicha ilmiy tadqiqotlar olib borilmoqda. Ekstremizm va terrorizmga qarshi profilaktik ishlarni tashkil etishda "oqibat" bilan emas, "sabab" bilan kurashish, shu tahdidni keltirib chiqaruvchi omillarni bartaraf etish, ularning oldini olish uchun tarbiya metodlaridan foydalanish bo'yicha tadqiqotlarga alohida e'tibor berilmoqda.

Tadqiqot metodologiyasi. Avvalambor bu borada milliy pedagogik merosimizga murojaat qilamiz. "Men, – deb yozadi Birinchi Prezidentimiz, "Abdulla Avloniyning "Tarbiya biz uchun yo hayot – yo mamot, yo najot – yo halokat, yo saodat – yo falokat masalasidir", degan fikrini ko'p mushohada qilaman. Buyuk ma'rifatparvarning bu so'zlari asrimiz boshida millatimiz uchun qanchalar muhim va dolzarb bo'lgan bo'lsa, hozirgi kunda biz uchun ham shunchalik, balki undan ham ko'ra muhim va dolzarbdir".

Darhaqiqat, yoshlar tarbiyasiga e'tibor mamlakatni hayot, najot va saodatga eltsa, yoshlar tarbiyasiga e'tiborsizlik – mamot, halokat va falokatga eltishi muqarrar.

Abdulla Avloniy o'zining asosiy pedagogik asari "Turkiy Guliston yoxud axloq" kitobida bizning bundan bir asr oldingi asl milliy pedagogik tafakkurimizni aks ettirdi. Bu bilan azaldan amalda bo'lib, samarasini berib kelgan tarbiya nazariyasi va uslubiyaatini yozib qoldirdi. Bugungi kunda biz milliy tarbiyaviy qadriyatlarimizni tiklayotgan ekanmiz, diniy ekstremizm va terrorizmga qarshi pedagogik choralarni qidirib, ana shu ma'naviyatni ta'minlagan merosimizga murojaat qilamiz.

"Bolaning salomati va saodati uchun yaxshi tarbiya qilmaq", deydi alloma, "tanini pok tutmaq, yosh vaqtdan maslakini tuzatmaq, yaxshi xulqlarni o'rgatmaq, yomon xulqlardan saqlab o'sdurmakdur". Bu bilan tarbiyaning ikki yo'nalishini alohida ko'rsatadi. Ya'ni biri – tanini pok tutmoq, yosh vaqtdan maslagini tuzatmaq, yaxshi xulqlarni o'rgatmaq. Ikkinchi yo'nalish bu – yomon xulqlardan saqlab o'sdurmak. Biz tadqiqotimiz nuqtai nazaridan Abdulla Avloniyning tarbiya ta'rifidagi ikki jihatga alohida e'tibor qaratamiz. Bu – yosh vaqtdan maslagini tuzatmaq, va yomon xulqlardan saqlab o'sdurmak. Mana shu ikki ibora bir tomondan mafkuraviy tarbiyani (zero, maslak bu – suluk, tariqat, ma'naviyatni anglatadi), ikkinchi tomondan pedagogik profilaktika(yomon xulqlardan saqlab o'sdurmak)ni anglatadi.

Inson hayotida tarbiya ota-onalarning burchi va farzandlarning haqqidir. "Tarbiya" so'zi arabcha "robba" fe'lidan olingan bo'lib, "o'stirdi", "ziyoda qildi", "riyasiga oldi", "rahbarlik qildi", "isloh qildi" ma'nolarini bildiradi. Tarbiya bir narsani unga ta'sir etish orqali asta-sekin kamoliga yetkazishdir. Ayol avlodning panohi, ertangi kun davomchilarining tarbiyachisidir. Shu bois respublikamizda ayollarga qaratilgan katta diqqat va e'tibor bejiz emas, albatta.

Tahlil va natijalar. Yaratganning marhamati bilan oilani oila qilgan zot-bu Ayoldir. Oilani ham, jamiyatni ham birlashtirib, unga fayzu-barokat kiritadigan, xonadonlarimizni mehr-muhabbat, nafosat, bilan bir qatorda ayollaracha munavvar qilgan zotlar aslida mo'tabar onalarimiz, munis opa-singillarimizdir. Ayol-ona, ayol-tarbiyachi, ayol-murabbiy, ana shu ezgu xislatlar bir vujudga o'z mujassamligini topgandagina ayol barkamol sog'lom bolani tarbiyalay oladi. Yaxshi tarbiya yolg'iz oila uchungina baxt-saodat, yaxshilik, ruhiy va iqtisodiy boylik keltiribgina qolmay, shu bilan birga jamiyatning o'zi etishi zarur. Xo'sh, bugun o'zbek oilasida ayol shu bilimlarga egami? Farzand tarbiyasidagi roli qanday? Odamlar bir-biridan ko'p narsalarni so'rab bilib olishadi. Bolasi shamollasa, qanday kompress qilishni, bolalar kiyim-kechagi sotiladigan do'konlarni, repetitorlarni, valyutalar kursini bir-biridan so'rashadi. Lekin negadir "Menga farzand tarbiyasini o'rgating" degan ota-ona juda kam. Kimdir "Tarbiya hammaga ma'lum narsa-ku. Vaqti kelsa, Xudo xohlasa, o'z-o'zidan yo'lini topib ketadi", deyishadi. Bu gapni yalqovlar, bolasiga befarqlar, "bizga bo'laveradi", deyidigan kishilar aytishadi. O'zlari qilishlari kerak bo'lgan ishni Xudoga topshirishadi. Bola o'z –o'zidan tarbiyali bo'lib qoladimi? Tarbiya-bolani baxtli bo'lishga o'rgatishdir. Tarbiya esa bilimni talab qiladi. Oilalarda ota-onalarimiz tarbiya usullarini milliy ma'naviy boy merosimiz durdonalaridan foydalanib, uni zamonga moslab olib borilsa, maqsadga muvofiq bo'ladi. Buning uchun esa ota-onalarimizdan ko'proq kitob o'qish, o'z ustida ishlash talab etiladi. Pedagogika fanlari doktori, professor M.Quronovning "Bolam baxtli bo'lsin, desangiz..." kitobida shunday jumlarlar

keltirilgan: "Dunyoda ro'y berayotgan har bir notinchlik, nizo, baxtsiz voqea, buzilgan oila, singan taqdir tarixi "lenta"sini orqaga qaytarsak, tarbiyaga borib taqaladi. "Oldin pul, keyin ma'naviyat" yo'lini tutish bo'lib chiqadi. Ularning bu xatosi "boy berilgan avlod"- "Lost generation" iborasini paydo qildi. Butun boshli oilalar moddiy boylik ortidan quvib ketishdi. Farzandlar tarbiyasini esa begonalarning qo'lga topshirib qo'yishdi. Tarbiyadan(!) vaqtlarini tejab, 100 pul topishdi ham. Bugun esa...jonsarak bo'lib, bolalarini qayta tarbiyalashga 1000 pul sarflashmoqda. Lekin samara 10 pullik bo'layotir. Chunki vaqt boy berilgan. Mana, sizga "oldin moddiy hayot, keyin ma'naviyat" deb yashashning ayanchli oqibati. "Boy berilgan avlod" muammosining pedagogik mahsuli"[3]. Hozirgi paytda xam farzandlarini tashlab, ularni begonalar qo'lga topshirib, chetga ishlash uchun chiqib ketayotgan ayollar farzandlari tarbiyasi haqida nima deyish mumkin? O'z bolamizni o'zimiz asramas ekanmiz, ko'chada bezori, jinoyatchi, dangasa, diniy ekstremist, terroristlar yetishib chiqaveradi. Biz tadqiqotimiz maqsadidan kelib chiqib, "Bugungi o'zbek oilalarida tarbiyaviy muhit qanday?" degan masala bo'yicha ota-onalar munosabatini o'rgandik. Natijada oilalarda olib borilayotgan farzand tarbiyasida bir qancha muammolar aniqlandi. Masalan:

-Ota-onalarning bir kunda farzand tarbiyasiga ajratayotgan vaqtlari atiga 7 daqiqani tashkil qilar ekan;

-Ota-onalar bo'sh vaqtlarini tomorqa ishlari, to'y, maraka, gap, mehmondorchilikka borish, televizor ko'rish bilan o'tkazadi;

-Ota-onalar(ayniqsa, otalar)ning farzandi bilan muloqotdan qochishi ham bir muammo. Otalar bolalari bilan ko'proq dasturxon ustida o'qishi, ishlari haqida tergap qo'yadi. Afsuski, bunday "tarbiyaviy suhbat"larda ko'proq bola tomonidan sodir qilingan (ona tomonidan eslatilib, "bolangizni urishib qo'yaysizmi?") qusurlarni gapirish va tanbeh berishdan nariga o'tmaydi. (ota-onasi chetga ishlash uchun chiqib ketgan bolalarda shu ham yo'ql);

-Bolalar bilan erkin, teng muloqot, ularning kelajagini birga, dilkash muhokama qilish juda kam uchraydigan noyob hol bo'lib qolgan;

-Ota(ba'zan ona)larning bolalarining ko'zi oldida tez-tez janjallashishib, spirtli ichimliklar is'temol qilishi oila tarbiyasiga zarar yetkazmoqda;

-Oila muhitida kitob, jurnal va gazetalarni birga mutolaa qilish deyarli uchramaydi.

Shuningdek, tarbiya jarayonida uchrayotgan ayrim xatolarga to'xtalib o'tamiz:

1. Ota-ona tarbiya uchun ma'sul ekanini anglamaslik;
2. Bolaning kundalik hayotidagi rejasizlik, tartibsizlik, aniq maqsadga yo'naltirilmaganlik;
3. Rag'batlantirish va jazolashda tarbiyaviy maqsad ustivorligini anglamaslik;
4. Farzandni tan jazosi bilan qo'rqitish;
5. Ota-onaning farzandlar ko'z o'ngida tez-tez janjallashib turishlari;
6. Uyda oshkora ichkilikbozlik qilinishi;
7. Behayo so'zlar, qarg'ishlar, so'kinishlar;
8. O'z farzandini hech shubhasiz eng yaxshi deb hisoblash;
9. Bolani haddan tashqari erkalatib yuborish;
10. Bolalarini haddan ziyod "zamonaviy modada" kiyintirish, yasantirishga yoki boshqa milliy, diniy madaniyat asosida kiyintirishga hirs qo'yish;
11. Bolaga haddan tashqari qattiqqo'l, serzarda bo'lish;
12. Bolaga va'da berib bajarmaslik, bolani aldash;
13. Ta'lim muassasasi bilan tarbiyaviy hamkorlikda o'zini chetga olish;

Xulosa va takliflar. Biz ota-onalarga tadqiqotimiz doirasidan kelib chiqib, pedagogika fanlari doktori, professor M.Quronov tamonidan ishlab chiqilgan ayrim tavsiya va maslahatlarni bermoqchimiz:

1. Bolangizni seving va uni qanday bo'lsa, shunday qabul qiling;

2. Bolangiz xuddi sizday bo'lishini yoki siz xohlaganday bo'lishini kutmang. Siz unga o'zi bo'lishiga ko'maklashing.

3. Bolangizni men seni dunyoga keltirdim, falon-falon ishlarni sen uchun qildim, menga qaytarishing kerak, demang. U ham boshqalarni dunyoga keltiradi, ularga qaytaradi.

4. Bolangizni noxush muhitda o'stirmang. Ertaga u ham shuni takrorlaydi.

5. Bolaning muammolariga bepisand bo'lmang. U siz emas. Sizdagi tajriba xali unda yo'q.

6. Bolangizni kamsitmang, yerga urmang.

7. Bolangizga va'da berib bajara olmagan ishingizga o'ksinmang. Imkoni bo'lsa, bajarmasangiz, uning ko'nglini qoldirasiz.

8. Bolangiz qobiliyatsiz, omadsiz, noshud bo'lsa ham seving. Chunki bu quvonch ertaga bo'lmay qolishi mumkin.

9. Bolalar biz ularni tarbiyalashimiz uchun emas, bizlarni tarbiyalash uchun ham tug'ilishadi. U yaxshi odam bo'lishi uchun avvalo siz yaxshi odam bo'ling, ya'ni tarbiyalovchining o'zi tarbiyali bo'lishi shart.

Uzoq olib borilgan tadqiqot va kuzatishlar asosida olingan tavsiyalar asosida bolangizni O'zingiz! Tarbiyalasangiz, shundagina oilangiz xotirjamligi, kelajagingiz kafolati, qolaversa, yurtimiz ravnaqiga katta hissa qo'shgan bo'lasiz. Zero, bugungi tahlikali va murakkab zamonda yaxshi farzand tarbiyalamoq ham jasoratdir. Bu esa Vatan oldidagi, el-yurt oldidagi, farzandlaringiz oldidagi maqaddas burchdir!.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 15-iyun kuni "Ijtimoiy barqarorlikni ta'minlash, muqaddas dinimizni sofligini asrash-davr talabi" mavzusidagi anjumanda so'zlagan nutqid. www.uza.uz.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 29 yilligiga bag'ishlangan nutqi. 2021-yil 7-dekabr.
3. Quronov M. Bolam baxtli bo'lsin, desangiz. – T.: Ma'naviyat, 2014.
4. Quronov M. Biz angelayotgan haqiqat. – T.: Ma'naviyat, 2008.

UDK :364.3(575.1)

Shoiraxon ISHANCHAYEVA,

Andijon davlat tibbiyot instituti Akademik litsey "Ijtimoiy" fanlar kafedrası mudiri

E-mail: egamberdiyevoybek60@gmail.com

E.B.ABDULLAYEV,

Andijon davlat pedagogika instituti Kengash kotibi, falsafa fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

F.f.d O'. Tilavov taqrizi asosida

SOCIO-PHILOSOPHICAL CHARACTERISTICS OF STATE POLICY TOWARDS WOMEN IN NEW UZBEKISTAN

Annotation

In this article, a woman is a unique creator, a woman is a helper in everything. He is a unique person who makes life life and connects generation to generation. She is the trusted supporter and support of the family and society. Her elegant beauty illuminates the world, because she is always pure-minded and pure-spoken. Honoring and honoring women is an ancient value of our country, and their role in the development of society was discussed.

Key words: A woman is a unique creator, a woman is a mirror of the nation's spirituality, a woman is a helper in everything, patience, perseverance, virtue, respect for women, respect, reproductive health, women's rights and interests, goldsmith, loyalty, family.

СОЦИАЛЬНО-ФИЛОСОФСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ГОСУДАРСТВЕННОЙ ПОЛИТИКИ В ОТНОШЕНИИ ЖЕНЩИН В НОВОМ УЗБЕКИСТАНЕ

Аннотация

В этой статье женщина – уникальный творец, женщина – помощница во всем. Он уникальный человек, который делает жизнь жизнью и связывает поколение с поколением. Она является надежным сторонником и опорой семьи и общества. Ее элегантная красота освещает мир, потому что она всегда чиста мыслями и чиста на словах. Почитание и почитание женщин – древняя ценность нашей страны, обсуждалась их роль в развитии общества.

Ключевые слова: Женщина – уникальный творец, женщина – зеркало духовности нации, женщина – помощница во всем, терпение, стойкость, добродетель, уважение к женщине, уважение, репродуктивное здоровье, права и интересы женщины, ювелир, верность, семья.

YANGI O'ZBEKISTONDA AYOLLARGA QARATILGAN DAVLAT SIYOSATINING IJTIMOY-FALSAFIY XUSUSIYATLARI

Annotatsiya

Mazkur maqolada ayol-noyob ijodkor, ayol har ishning madadkori. Hayotni hayot qilib, avlodni avlodga bog'lovchi benazir inson. Ayol oilaning, jamiyatning ishongan suyanchi, tayanchidir. Uning nafis go'zalligi dunyoni nurafshon etadi, chunki u har doim toza niyatli, dili pok zotdir. Ayollarni ardoqlash va e'zozlash el-yurtimizning azaliy qadriyati ularning jamiyat rivojida tutgan o'rni to'g'risida fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: Ayol-noyob ijodkor, ayol millat ma'naviyati ko'zgusi, ayol-har ishning madadkori, sabr-matonat, kamarbasta, fozila, ayolga hurmat, ehtirom, reproduktiv salomatlik, xotin-qizlar huquq va manfaatları, zardo'z, sadoqat, oilaparvarlik.

Davr farzandlarini yuksak fazilatli insonlar qilib tarbiyalash Nodira, Dilshodi Barno va Anbar Otin asarlarida o'z ifodasini topgan bilim va ma'rifatga intilish g'oyalarida mujassam bo'ldi[1].

Sh.Mirziyoyev

Kirish. Dunyo yaralibdiki, xalqimiz ona timsolini, ayol zotini Yaratganning ulug' mo'jizasi, tengsiz ne'mati deb biladi, uni har doim asrab-avaylab yashaydi. Bizning yurtimizda buyuk podsholarni ulug'vor saltanatini boshqarishda maslakdosh bo'lib, yelkama-yelka turib idora etgani, o'zining ijtimoiy-falsafiy qarashlarini timsoli sifatida qad ko'targan tabarruk "Bibixonim", "Qizbibi", "Modarixon", "Qirg'iz" majmuasi kabi me'moriy yodgorliklar ana shu e'tibordan dalolat beradi. Sohibqiron Amir Temur ham saltanatni boshqarishda yuzaga kelgan ayrim muammolarga Saroy Mulk xonimning ijtimoiy-falsafiy qarashlariga tayanib yechim topganlar[2]. Ayni paytda biz insoniyat taraqqiyotiga unutilmas va beqiyos hissa qo'shgan buyuk ajdodlarimizni dunyoga keltirib, mehr bilan tarbiyalagan, ularni ulug'vor ishlarga ruhlantirib, kamarbasta bo'lgan fozila ayollarimiz bilan albatta faxrlanamiz. Ma'lumki, har qanday jamiyat va davlatning qay darajada xalqparvar hamda adolatli ekani uning

xotin-qizlarga bo'lgan munosabati va g'amxo'rliqi bilan belgilanadi[3].

Mamlakatimizda ayollarga bo'lgan e'tiborni shundan bilishimiz mumkinki, 1999-yilni "Ayollar yili", 2000-yilni "Sog'lom avlod" yili, 2001-yilni "Onalar va bolalar" yili, 2005-yilni "Sihat-salomatlik yili", 2012-yilni "Mustahkam oila yili", 2013-yilni "Obod turmush yili", 2016-yilni "Sog'lom ona va bola yili" va 2021-yil "Yoshlarni qo'llab-quvvatlash va aholi salomatligini mustahkamlash yili" deb nomlanishi hamda amalga oshirilayotgan islohotlar zamirida ham ayolga hurmat, ehtirom, uning sog'lom kamoloti xususida bir qator ishlar qilinmoqda. Jumladan, Yangi O'zbekistonning Taraqqiyot strategiyasida belgilab qo'yilgan xotin-qizlar huquq va manfaatlarini himoya qilish, ularning ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy faolligini oshirishga qaratilgan ustuvor yo'nalishlarni amalga oshiruvchi adolatli tizim yaratildi.

Bundan tashqari, davlat boshqaruv tizimida, Oliy Majlis parlamentlari va mahalliy kengashlarda, ijtimoiy sohalarda ayollar ulushini ko'paytirishga alohida ahamiyat berilmoqda. Fikrimning isboti sifatida, O'zbekiston tarixida birinchi marta Senat raisining ayol kishi egallashi, hamda uning nomzodini aynan muhtaram Prezident Shavkat Mirziyoyev tomonidan tavsiya etilishi ham davlat rahbarining qolaversa, yurtimizda ayollarga bo'lgan yuksak ishonch ifodasidir. Bizga ma'lumki, jahondavlatlari orasida hozirda 55 davlat boshqaruvida parlamentni ayollar boshqaradi. Tanzila Norboeva mazkur statistikada 56 bo'lib qayd etildi.

Fransuz yozuvchisi B.Stanislav: "Yer sayyorasida bir dona ayol bor ekan, qandaydir yangi gap aytishga imkon topilur" degan iborani bejiz aytib o'tmagan. Prezident Sh.Mirziyoyevning ta'kidlab o'tganidek, Yangi O'zbekiston – ma'rifatparvar davlat. Bunday davlatda ayollarga g'amho'rlik qilish, xotin-qizlarni qo'llab-quvvatlash tizimini yangi bosqichga ko'tarish, jamiyatdagi o'rnini yanada yuksaltirish va mustahkamlash, shuningdek, ularning ijtimoiy himoyasini kuchaytirish, oilaviy zo'ravonlikning oldini olish, gender tenglikni qaror toptirishga qaratilgan muhim chora-tadbirlar belgilab, amalga oshirilayotgan ishlar sifatini yangi bosqichga ko'tarilishi belgilab qo'yildi[4].

O'zbekistonda xotin-qizlarni kamsitilishi va har qanday tahqirlashlardan himoya qiluvchi xalqaro Konvensiyalarga ham qo'shilganini aytib o'tish darkor. Bunda "Onalikni muhofaza qilish to'g'risida"[5] gi Jeneva Konvensiyasi, "Xotin-qizlarning siyosiy huquqlari to'g'risida"gi hamda "Xotin-qizlar huquqlari kamsitilishining barcha shakllariga barham berish to'g'risida"[6] gi Nyu-York Konvensiyalari, "Birlashgan Millatlar Tashkilotining transmilliy uyushgan jinoyatchilikka qarshi Konvensiyasini mantiqiy to'ldiruvchi odam savdosi, ayniqsa, ayollar va bolalar savdosini oldini olish hamda unga chek qo'yish va uning uchun jazo muqarrarlari haqidagi" Bayonnomasi kabi ko'plab xalqaro normativ-huquqiy hujjatlarni keltirish mumkin.

Shuningdek, mamlakatimizda so'nggi olti yilda "Xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlar kafolatlari to'g'risida"[7], "Xotin-qizlarni tazyiq va zo'ravonlikdan himoya qilish to'g'risida"[8], "Fuqarolarning reproduktiv salomatligini saqlash to'g'risida"[9] gi shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Oila va xotin-qizlar bilan ishlash, mahalla va nuroniyatlarni qo'llab-quvvatlash tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"[10] gi, "Oila va xotin-qizlarni tizimli qo'llab-quvvatlashga doir ishlarni yanada jadallashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"[11] gi farmonlari hamda "Oila va xotin-qizlar davlat qo'mitasi faoliyatini tashkil etish to'g'risida"[12] gi qarorlari qabul qilindi.

Mazkur normativ-huquqiy hujjatlarda xotin-qizlarni qo'llab-quvvatlash, ularning huquq va qonuniy manfaatlarini himoya qilish sohasidagi yagona davlat siyosatining quyidagi asosiy yo'nalishlari belgilab berildi:

- 2022-2026-yillarga mo'ljallangan xotin-qizlar ta'limini qo'llab-quvvatlash Davlat dasturi qabul qilindi;

- O'zbekistonda oila va xotin-qizlar bilan professional tarzda ishlashga ixtisoslashtirilgan yangi davlat organi – "Oila va xotin-qizlar davlat qo'mitasi" tashkil etildi;

- Oila va xotin-qizlar davlat qo'mitasi huzurida "Olima ayollar jamiyati" tuzildi har yili 50 milliard so'm mablag' ajratilishi belgilab qo'yildi;

- Xotin-qizlarga ta'lim olishlari, ilmiy-ijodiy faoliyat bilan shug'ullanishlari uchun davlatning yangi kafolatlar va imtiyozlar paketi joriy etildi;

- Ayollarimiz ningulush ko'rsatgichi yuqori bo'lmagan aniq fan, texnika fanlari va huquqshunoslik

yo'nalishi oliy ta'lim muassasalarida xotin-qiz talabalarning ulushlari salmoqli oshirildi;

- Oliy ta'lim ma'ssasalari, kasb-hunar texnikumlari va kollejlarda tahsil olayotgan xotin-qizlarga ta'lim shartnoma pullarini to'lab berish uchun, ilk marta, 7 yillik muddatli to'lovga foizsiz kreditlar ajratish joriy etildi;

- Oliy o'quv yurtlariga talabalar qabul qilishda qizlar uchun alohida grantlar ajratildi;

- Doktorantura bosqisida xotin-qizlar uchun har yili 300 ta maqsadli kvota ajratilishi belgilab qo'yildi;

- Ayollarning huquqiy savodxonligini oshirishga yo'naltirilgan choralar belgilanib, ularni tizimli amalga oshirish bo'yichasamarali ishlari tashkil etildi;

- Xotin-qizlar huquqlarini ta'minlash hamda ularni tazyiqlar va zo'ravonlik ta'siridan himoya qilish maqsadida yangi huquqiy mexanizmlar – prokuratura organlarining ushbu sohasidagi qonunchilik ijrosi ustidan nazorati joriy etildi;

- Xotin-qizlarning tadbirkorlik faoliyatini qo'llab-quvvatlash, ularning munosib turmush kechirishlariga ko'maklashishni nazarda tutuvchi amaldagi mexanizmlar takomillashtirildi;

- Xotin-qizlarning sog'lig'ini saqlash, xotin-qizlarga xos bo'lgan kasalliklarni barvaqt aniqlash va oldini olish onalikni muhofaza qilishga qaratilgan yangi tizim joriy etildi;

- Xotin-qizlar bilan muloqot qilishning yangi mexanizmlari joriy etilmoqda va muloqotning yangi, samarali platformalariga asos solindi;

- Yurtimizdagi har bir mahallada "xotin-qizlar faoli" lavozimi yangi vakolatlar bilan joriy qilindi;

- Xususiy sektorda rasmiy ishlayotgan ayollarga homiladorlik nafaqasi davlat tomonidan kafolatli to'lab beriladi;

- ehtiyojmand hamda yolg'iz ayollarning farzandlari uchun davlat bog'chalari to'lovi byudjetdan qoplab berilishi yo'lga qo'yildi;

- Poytaxtda xotin-qizlarni tahsil olishi uchun davlat bilan xususiy sherikchilik asosida to'qimachilik sohasiga ixtisoslashtirilgan oliy ta'lim muassasasi tashkil etildi, hamda belgilangan xududlarda ularning texnikumlari ham ochildi;

- Ayollar tadbirkorligini qo'llab-quvvatlash, xotin-qizlarning kichik biznes yo'nalishidagi loyihalariga imtiyozli kreditlar ajratilishi yo'lga qo'yildi;

- Yangi uy-joylarga ega bo'lishni istagan ayollarga budjet hisobidan boshlang'ich badal to'lab berilishi kafolatlandi;

- Mamlakatda xotin-qizlarning erkaklar bilan tenglik huquqliligini ta'minlashga va ayollarning ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlarini yaxshilashga qaratilgan uzluksiz davlat siyosatini amalga oshirish;

- Vakolatli davlat organlari va boshqa mutasaddi tashkilotlar tomonidan ayollarning tenglik huquqini buzilishiga doir qilingan murojaatlarini ko'rib chiqish;

- Kasbiy segregatsiya bilan ish haqi o'rtasidagi farq, aholi orasida iqtisodiy faol qatlamda ayollarning xissasini oshirish masalalari bo'yicha chora-tadbirlarni tadbir etish;

- Ayollar huquqlari kamsitilishining barcha shakllariga barham berish bo'yicha umume'tirof etilgan xalqaro normalarni milliy qonun hujjatlariga implementatsiya qilish yuzasidan takliflar ishlab chiqish;

- Xotin-qizlar bilan ishlashning yangi mexanizmi – mahallalarda xotin-qizlar bilan maqsadli va manzilli tartibda ishlash amaliyoti belgilab berildi.

- "Ayollar daftari" bilan tizimli ish olib borish, belgilab qo'yilgan tashkilotlar tomonidan xotin-qizlarning muammolari o'z vaqtida bartaraf etilishi ustidan jamoatchilik nazoratini amalga oshirish[13].

Dunyoda qay bir mamlakat e'tibor qilmaylik, davlat va jamiyatning yuksak taraqqiy etishi bir qator omilga bog'liq bo'ladi. Bu jarayonda birinchi navbatda ayollar, ularning ijtimoiy-siyosiy munosabatlarda ishtirok etishi, ayollarning reproduktiv salomatligi, jamiyatda xotin-qizlar va erkakning teng huquqligi, huquq va erkinliklarining amalda ta'minlanganlik masalasi – demokratik davlatlar rivojining muhim indeksi sanaladi. Chunki, Ayol va uning jamiyat hayotidagi tutgan o'rni hamisha asosiy mezon bo'lib sanalgan.

Bugungi shiddatli va tahlikali zamonda o'sib kelayotgan yangi avlodning har qanday voqealarga nisbatan faol fuqarolik pozitsiyasini shakllantirish masalasida xotin-qizlarning o'rni va roli har qachongidanda muhim. Shu munosabat bilan, islohotlarning asosiy mazmuni ham xotin-qizlarning yangi innovatsion g'oyalar va tashabbuslar bilan chiqishlarini qo'llab-quvvatlash, yurtimizda amalga oshirilayotgan islohotlar, o'zgarishlar va ijtimoiy-siyosiy jarayonlarda ularning faol ishtirok etishlarini ta'minlashdan iborat. "Inson qadriini ulug'lash, avvalo, ayolga bo'lgan hurmat va ehtirom, aziz onalarimizni e'zozlash, munis opasigillarimizni qadrlash orqali ro'yobga chiqadi"[14], deb Prezidentimiz bekorga ta'kidlab o'tmaganlar.

Bizga ma'lumki, bir necha ming yillik tariximiz davomida har qaysi jamiyatimizning madaniy darajasi va ma'naviy yuksalishi ayollarga bo'lgan munosabat orqali belgilangan. Ayolni doimo e'zozlash, ularni asrab-avaylash, ehtirom ko'rinish o'zbek xalqining azaliy o'ziga xos xususiyatidir.

Muqaddas Islom dinimizda ham ayolning sha'ni, qadr-qimmatini yuksak darajaga ko'tarilgan. Qur'oni Karimning 35 ta sura va 100 dan ortiq oyatlarida ayol so'zi ishlatilishi va mazkur suralardan biri "Niso" ya'ni "Ayollar" deb nomlanishi va unda ayolning qadri, uning hayotdagi o'rni, haq-huquqlari batafsil bayon etilgan. Muqaddas kitobda "...Ular bilan totuv turmush kechiringiz. Agar ularni yomon ko'rsalarigiz, (bilib qo'yingki) balkim sizlar yomon ko'rgan narsada Alloh (sizlar uchun) ko'pgina yaxshilik paydo qilishi mumkin"[15] deb yozilishi ham bejiz emas albatta.

Professor Ismoil Haqqi Izmirli ta'kidlaganidek, "Madaniyat jabhasida millatlar erkaklari bilan taraqqiy etadi. Lekin ayol bu taraqqiyotni mukammallashtiradi. Erkaksiz

oldinga siljish bo'lmaydi. Ayolsiz ham rivojlanish oqsaydi. Ayol erkak bilan, erkak ayol bilan yuksaladi. Erkakning libosi ayol, ayolning libosi erkakdir"[16].

Xulosa qilib aytganda, ayol-noyob ijodkor, ayol-har ishning madadkori. Hayotni hayot qilib, avlodni avlodga bog'lovchi benazir inson. Ayol-oilaning, jamiyatning ishongan suyanchi, tayanchidir. Uning nafis go'zalligi dunyoni nurafshon etadi, chunki u har doim toza niyatli, dili pok zotdir. Ayollarni ardoqlash va e'zozlash el-yurtimizning azaliy qadriyati bo'lib kelgan Biz uchun qadrlil bo'lgan: sevgi, mehr-muhabbat, latofat, vafo, jasorat, bardosh, sadoqat kabi eng nozik sirli tuyg'ularni Yaratganimiz ayollargagina berganining o'zi ham, ayollarning beqiyos Olloh mo'jizasi ekanligidan dalolatdir. Ayol shunday buyuk zotki, qo'l ochgan duolarida o'zini unutib, yurt uchun, yurt o'g'lonlari uchun Ollohdan so'raydi. O'zbekiston xalq shoirasi Halima Xudoyberdievaning quyidagi misralari fikrimizning ifodasidir.

*Yelkam xalqim yelkasiga tegib turmog'i uchun,
Boshim xalqim ko'lkasiga egib turmog'im uchun,
Unga qarshi nima kelsa yengib turmog'im uchun,
Mendan qay ish lozim bo'lsa, barchasiga tayyorman!*

*Dardiga malham bo'layin, xotirin kuchlantiray,
Har farzandini ichga tortayin, ichlantiray,
Har farzandini yurtga bog'layin, burchlantiray,
Mendan qay ish lozim bo'lsa, barchasiga tayyorman!*[17]

Ayol olamdagi barcha insonlar uchun volida. Barcha opa singillarimizning mehr-ardog'i va orzusi bo'lib yo'g'rilgan Tohirning Zuhrosi, Majnunining Laylisi, Farhodning Shirini, Yusufning Zulayhosi, Alpomishning Barchinoyivafo va go'zallik ifodasi bo'lib kelganligi bizga ma'lum. To'maris – ayollarga xos bo'lgan mardlik va shijoatni namoyon etgani, sevgan yoriga maslahatchi, yelkadosh va madadkor, shoirai zamon bo'lib tanilgan ma'rifatparvar Nodirabegim ayol sadoqati bilan o'mak bo'lganiga tarix guvoh. Uvaysiy, Dilshodi Barno, Anbar Otin singari alloma ayollarimizning ijod falsafasida ona-yurt erki va tinchligi kuylanganligi, bizlarga hayotiy ibrat maktabi bo'lib kelmoqdalar.

ADABIYOTLAR

1. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston strategiyasi. T., "O'zbekiston" nashriyoti 2021-yil 18-bet.
2. Fayziyev T. Temuriy Malikalar. T., "Xalq merosi" nashriyoti. 1994-yil. 5-bet.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyevning "8-mart-Xotin-qizlar bayrami" munosabati bilan so'zlagan bayram tabrigidan. 2022-yil 7-mart.
4. Prezident Sh.Mirziyoyevning "2022-yil 1-martdagi "Xotin-qizlarni qo'llab-quvvatlash tizimini yangi bosqichga ko'tarish va ayollarning jamiyatdagi o'rni yanada yuksaltirish" munosabati bilan videoselektorda so'zlagan nutqidan.
5. O'zbekiston Respublikasi mazkur Konvensiyaga O'zbekiston, O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining 1995-yil 6-maydagi 85-I-sonli "O'zbekiston Respublikasining 1919-yilda Jenevada qabul qilingan va 1952-yil 28-iyunda qayta ko'rib chiqilgan onalikni muhofaza qilish to'g'risidagi 103-Konvensiyaga qo'shilishi haqida"gi Qaroriga asosan qo'shilgan.
6. O'zbekiston Respublikasi mazkur Konvensiyaga O'zbekiston O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining 1995-yil 6-maydagi 87-I-sonli "O'zbekiston Respublikasining 1979-yilda Nyu-Yorkda qabul qilingan Xotin-qizlarni kamsitishning barcha shakllariga barham berish to'g'risidagi Konvensiyaga qo'shilishi haqida"gi Qaroriga asosan qo'shilgan. 1995-yil 18-avgustdan kuchga kirgan.
7. O'zbekiston Respublikasi qonuni. 2019-yil 2-sentyabr. 562-son.
8. O'zbekiston Respublikasi qonuni. 2019-yil 2-sentyabr. 561-son.
9. O'zbekiston Respublikasi qonuni. 2019-yil 2-sentyabr. 528-son.
10. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Farmoni. Toshkent sh., 2022-yil 1-mart. PF-81-son.
11. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Farmoni. Toshkent sh., 2022-yil 7-mart. PF-87-son.
12. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Farmoni. Toshkent sh., 2022-yil 1-mart. PF-146-son.
13. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyevning 2022-2026-yillarga mo'ljallangan "Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi" 69-maqsad. 2022-yil 28-yanvar PF-60 son.
14. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyevning "8-mart-Xotin-qizlar bayrami" munosabati bilan so'zlagan bayram tabrigidan. 2019-yil 8-mart.
15. Qur'oni Karim "Niso" surasi 19-oyat.
16. Professor Ismoil Haqqi Izmirli "Al-Javobus-sadiyd fiy bayoni dinit-tavhid", 125-bet.

17. Hudoyberdiyeva H. “Unutmang” she’ri. “Sharq yulduzi” jurnali, 2010-yil 3-son.

UDK:37.03

Abdurauf YO'LDASHEV,
Qo'qon davlat pedagogika instituti o'qituvchisi
E-mail yabdurauf740@gmail.com

TIPI pedagogika kafedrasida dosent, Pedagogika fanlari falsafa doktori (PhD) M.M.Isabayeva taqrizi asosida

ANALYSIS OF THE THEORY AND PRACTICE OF DISTANCE EDUCATION IN FOREIGN COUNTRIES

Annotation

In the article, the specific features of distance education through computer telecommunications in education of higher educational institutions are the development of the use of information technologies in educational institutions in the scientific, theoretical and practical work of scientists and teachers. Organization of creative activities of students is considered by us on the basis of educational forms such as distance education projects, courses, Olympiads, conferences.

Key words: Increases the level of realization of creative potential, integration of educational, creative, communicative and organizational - technical activities, creation of initial information by students as a diagnostic component of their knowledge, skills and qualifications, setting individual goals of students.

АНАЛИЗ ТЕОРИИ И ПРАКТИКИ ДИСТАНЦИОННОГО ОБРАЗОВАНИЯ В ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАНАХ

Аннотация

В статье спецификой дистанционного обучения с помощью компьютерных телекоммуникаций в образовании высших учебных заведений является развитие использования информационных технологий в образовательных учреждениях в научной, теоретической и практической работе ученых и преподавателей. Организация творческой деятельности студентов рассматривается нами на основе таких образовательных форм, как дистанционные образовательные проекты, курсы, олимпиады, конференции.

Ключевые слова: Повышает уровень реализации творческого потенциала, интеграцию учебной, творческой, коммуникативной и организационно-технической деятельности, создание учащимися исходной информации как диагностического компонента своих знаний, умений и навыков, постановку индивидуальных целей учащимися.

XORIJIY MAMLAKATLARDA MASOFAVIY TA'LIM NAZARIYASI VA AMALIYOTINI TAHLIL QILINISHI

Annatosiya

Maqolada oliy ta'lim muassasalarining ta'limda kompyuter telekommunikatsiyalari orqali masofaviy ta'limning o'ziga xos xususiyatlari olimlar va o'qituvchilarning ilmiy, nazariy va amaliy ishlarida ta'lim muassasalarida axborot texnologiyalaridan foydalanishni rivojlantirish. Talabalarning ijodiy faoliyatini tashkil etish biz tomonidan masofaviy ta'lim loyihalari, kurslar, olimpiadalar, konferentsiyalar kabi ta'lim shakllari asosida ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: Ijodiy salohiyatini ro'yobga chiqarish darajasini oshiradi, ta'lim, ijodiy, kommunikativ va tashkiliy - texnik faoliyat integratsiyasini, talabalar tomonidan ularning bilim, ko'nikma va malakalarining diagnostik komponenti sifatida boshlang'ich ma'lumot yaratish, talabalarning individual maqsadlarini belgilash.

Kirish. Bugungi jadal rivojlanishda davom etayotgan zamonda axborot texnologiyalarining jadal rivojlanishi maktablar, universitetlar, qo'shimcha ta'lim muassasalarining o'quv jarayonida o'z ifodasini topmoqda. Bugungi ta'lim muassasalari axborot texnologiyalaridan foydalanishning zamonaviy usullari elektron pochta (E-mail), chat konferentsiyalari, videokonferentsiyalaridan foydalanishning ulkan imkoniyatlariga ega. Buning sababi shundaki, kompyuter telekommunikatsiyalari va Internetning boshqa imkoniyatlaridan foydalanish maktab o'quvchilari va o'qituvchilari uchun ta'lim muhitini kengaytirish, ularga jahon ilmiy va madaniy resurslaridan foydalanish imkoniyatini berish, talabalar bilan muloqot qilish imkoniyatini ta'minlash, boshqa shahar va mamlakatlardan kelgan o'qituvchilar va mutaxassislar bilan muloqot qilish imkoniyatini beradi. Telekommunikatsiyalar zarur ta'lim resurslari mavjud bo'lmagan joylarda ta'lim oluvchi talabaning malakali o'qituvchilar va ta'lim muassasalaridan uzoqda bo'lishi bilan bog'liq hududiy cheklavlarni olib tashlaydi.

Shu bilan birga, masofaviy ta'limning didaktik va uslubiy jihatdan ishlab chiqilgan pedagogik texnologiyalari mavjud emasligi sababli o'quv jarayonida telekommunikatsiya

vositalaridan foydalanish bilan bog'liq umumiy ta'lim muammolarini samarali hal etish hali ham yetarli darajada ta'minlanmagan. Internet tarmog'iga ulangan ko'plab mahalliy maktablar global tarmoqning boy axborot va telekommunikatsiya imkoniyatlaridan to'liq foydalana olmaydi, chunki ular masofaviy ta'limni tashkil etish texnologiyasi, umumiy ta'lim muammolarini hal qilish usullari bo'yicha yetarli bilimga ega emas.

Talabalarning kunduzgi ta'lim tizimida o'z ijodiy faoliyatlarini tashkil qilish shakllari va usullarini oddiygina masofaviy ta'limga o'tkazish ularning eng yangi telekommunikatsiya texnologiyalariga mos kelmasligi, o'quv axborot majmualarining cheklanganligi va o'qituvchilar tarkibi yetarli darajada tayyorlanmaganligi sababli unchalik samarali emas. Internetdan foydalangan holda talabalarning ijodiy faoliyatini tashkil etadigan masofaviy ta'limning pedagogik texnologiyalarini ishlab chiqish zarur. Bunday texnologiyalarning asosiy maqsadi masofaviy ta'lim resurslari va o'qituvchilarini jalb qilish, o'quvchilarning o'z bilim olishidagi faol ro'lini oshirish, ularning ijodiy qobiliyatlarini telekommunikatsiya ta'lim shakllari va texnologiyalari orqali

namoyon etish orqali kunduzgi ta'limning ijodiy imkoniyatlarini kengaytirishdan iborat.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili.

Respublikamizda axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanishning nazariy va metodik asoslari hamda elektron adabiyotlarni, elektron axborot-ta'lim resurslarini, dasturiy qobiqlarini yaratish, ta'lim jarayonida qo'llash imkoniyatlariga mamlakatimiz olimlari A.Abduqodirov, R.Boqiyev, U.Begimqulov, S.S.G'ulomov, N.A.Kayumova, M.E.Mamarajabov, N.I.Tayloqov, D.Toshtemirov U.Yuldashev va boshqalarning tadqiqot ishlarida o'z aksini topgan.

Kunduzgi ta'lim jarayonida talabalarining ijodiy faoliyatini tashkil etishning psixologik-pedagogik asoslari K. Babanskiy, V.G.Razumovskiy, V.P.Zinchenko, V.P.Simonov, E.A.Smirnova, I.S.Yakimanskaya. pedagogik ishni kompyuterlashtirish va ta'limni axborotlashtirish g'oyalari E.P.Velixon, A.P.Ershov, V.S.Lednev, A.A.Kuznetsov, V.G.Kinesov, V.G.KinelevYa. A. Vagramenko, A.N. Tixonov, maktab va OTMda telekommunikatsiya vositalaridan foydalanishning falsafiy-uslubiy, didaktik va tashkiliy-metodik masalalari A.V.Xutorskoy, A.A. Andreev, E.I. Mashbits, I.V. Maruseva, M.V.Moiseva, va boshqalar.

Xorijiy mamlakatlar masofaviy ta'lim va uning rivojlanishida ko'p yillik tajribaga ega: o'qituvchilar shaxsiy kompyuterlarning birinchi modellari paydo bo'lishi bilan, o'qitishning ushbu shaklini ishga tushirdilar. Yahoo! Altavista kabi qidiruv tizimlari "kompyuter ta'limi", "masofaviy kurslar" iboralarida bunday atamalar mavjud bo'lgan minglab tashkilotlarning veb-hujjatlari manzillarini beradi. Xorijiy mamlakatlarda "masofaviy ta'lim" atamasi turli xil ta'lim shakllariga nisbatan qo'llaniladi, ularning aksariyati kompyuterlar paydo bo'lishidan ancha oldin mavjud edi. Masofaviy ta'lim, korrespondentlik, oilaviy, eksterna va hokazolarni o'z ichiga oladi, ya'ni asosiy joriy ta'lim jarayoni davomida o'qituvchi va o'quvchining makon va vaqt bo'yicha masofadan turib bo'lishini nazarda tutuvchi ta'limning barcha turlari nazarda tutiladi.

Masofaviy ta'lim masalalarini ko'rib chiqishda mahalliy va xorijiy olimlarning internet tarmog'ida chop etilgan ishlari inobatga olindi. Ta'limning ushbu shaklining o'ziga xos xususiyatlarini ochib berishda elektron telekonferentsiyalarning ilmiy sharhlari, Internetda masofaviy ta'lim masalalariga bag'ishlangan elektron jurnallar muhim rol o'ynadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Agar talabalar telekommunikatsiya va internet resurslaridan foydalangan holda o'zlari tomonidan ta'lim mahsulotlarini yaratishga yo'naltirilgan masofaviy faoliyatni tashkil qilsalar, bu ularning kunduzgi ta'limning an'anaviy natijalarini to'ldiradi va kengaytiradi, ijodiy salohiyatini ro'yobga chiqarish darajasini oshiradi, ta'lim, ijodiy, kommunikativ va tashkiliy - texnik faoliyat integratsiyasini ta'minlaydi. Talabalarining ijodiy faoliyatini tashkil etish biz tomonidan masofaviy ta'lim loyihalari, kurslar, olimpiadalar, konferentsiyalar kabi ta'lim shakllari asosida ko'rib chiqiladi, bizning pedagogik tajribamiz natijalari shuni ko'rsatdiki, maktablar masofaviy ta'lim uchun eng samarali hisoblanadi.

Tadqiqot mavzusini o'rganish, yuqoridagi muammoni hal qilish, shuningdek, ilgari surilgan gipotezani tekshirish uchun biz quyidagi tadqiqot vazifalarini belgilab oldik:

1. Mamlakatimizda va xorijda qo'llaniladigan masofaviy rejimda talabalarining ijodiy faoliyatini tashkil etish usullarini tahlil qilish.

2. Masofaviy ta'limning asosiy predmetlarini aniqlash va ularning o'quvchilarning ijodiy faoliyatini tashkil etishdagi o'ziga xos funktsiyalarini aniqlash.

3. Talabalarining masofaviy ijodiy faoliyatini tashkil etishning pedagogik texnologiyasini ishlab chiqish.

4. Masofaviy kurslar, loyihalar, ijodiy olimpiadalar uchun pedagogik va texnologik talablarni aniqlash.

5. Talabalarining masofaviy ijodiy faoliyatini tashkil etish bo'yicha ishlab chiqilgan texnologiya samaradorligini tekshirish bo'yicha pedagogik tajriba o'tkazish; uni qo'llashning optimal shartlari va chegaralarini aniqlash.

Masofaviy ta'lim oluvchi talabalarining ijodiy faoliyatini tashkil etish texnologiyasi, shu jumladan: talabalar tomonidan ularning bilim, ko'nikma va malakalarining diagnostik komponenti sifatida boshlang'ich ma'lumot yaratish; talabalarining individual maqsadlarini belgilash; masofaviy ta'lim beruvchi o'qituvchi tomonidan talabani o'quv faoliyatini muvofiqlashtirish; talaba tomonidan evristik turdagi ochiq topshiriqlarni bajarilishi; ta'lim sub'ektlarining masofaviy kommunikativ faoliyati; masofaviy ta'lim oluvchi talaba tomonidan yaratilgan ijodiy mahsulotni baholash mezonlarini batafsil bayon qilish; talabalar tomonidan yangi darajadagi yakuniy ijodiy ishlab chiqarishni yaratish; o'quv mahsulotini nazorat qilish va baholash; masofaviy ta'lim sub'ektlari faoliyatini aks ettirish.

Masofaviy loyihalar, tanlovlar, kurslar, seminarlar va konferentsiyalarni o'z ichiga olgan masofaviy ta'limda ta'lim oluvchi talabalarining ijodiy faoliyatini tashkil etishning o'zaro bog'liq shakllari maktab o'quvchilarida samarali, kommunikativ faollikni birlashtirish orqali shaxsiy ijodiy faoliyatning universal ko'nikmalarini shakllantirish, o'rganilayotgan yo'nalishlar bo'yicha talabalar tomonidan o'quv mahsulotlarini yaratishni ta'minlovchi tashkiliy-texnik tadbirlar tashkil etishning umumiy tamoyiliga asoslanadi.

Tahlil va natijalar. Ta'kidlash joizki, masofaviy ta'lim nazariyasini ishlab chiqish, masofaviy ta'limda qo'llaniladigan texnologiyalar, didaktik shakl va usullarni asoslash asosan oliy ta'lim tizimida amalga oshiriladi, chunki bu ta'lim muassasalari allaqachon masofaviy ta'lim bo'yicha yetarli tajribaga ega. bu yerda ta'limning yangi shaklini o'zlashtirish uchun yangi texnologiyalardan foydalaniladi.

Bizning fikrimizcha, masofaviy ta'lim haqida gapiradigan bo'lsak, ko'plab mutaxassislar, birinchi navbatda, texnik mutaxassislar, axborot texnologiyalariga, ya'ni Internetda yaratilgan va mavjud bo'lgan ma'lumotlarni uzatish, almashish va qabul qilish uchun mas'ul bo'lgan texnologiyalarga katta e'tibor berishadi. Biroq, masofaviy o'qitish jarayoni uchun, bizningcha, asosiylari axborot emas, balki o'quv jarayonining samaradorligi uchun mas'ul bo'lgan pedagogik masofaviy texnologiyalar bo'lishi kerak. Bu Internetda ma'lumotni tizimsiz qidirish muammosini hal qiladi, bu faoliyat turidagi o'ziga xos ta'lim maqsadlariga ega bo'lmagan foydalanuvchini o'ziga "singdirishi" mumkin. Ijodiy mahsulotni yaratish va uning asosida mazmunli ma'lumotlarni izlash biz ishlab chiqayotgan masofaviy ta'limning ijodiy texnologiyasining bosqichlaridan biridir.

Talabalarining ijodiy salohiyatini ro'yobga chiqarish nuqtai nazaridan shuni ta'kidlash kerakki, masofaviy ta'lim jarayoni talabalar va o'qituvchilar o'rtasida ma'lumot almashish emas, balki ular tomonidan kompyuter telekommunikatsiyalaridan foydalangan holda o'quv mahsulotini yaratish, shundan so'ng axborot almashish va muhokama qilish va boshqa tadbirlarni amalga oshirish muhim sanaladi.

Xulosa va takliflar. Bugungi zamonaviy jamiyat axborot dunyosida ijodiy faoliyatga tayyorlash vazifasi bilan bog'liq holda umumiy ta'lim maktabida masofaviy ta'lim shaklini kiritish zarurligini ko'rsatdi.

Ushbu tadqiqot ishida talabaga o'z ta'lim mahsulotini yaratishga imkon beradigan, o'z maqsadli pozitsiyasi bilan tanlagan manbalari va resurslariga kirish imkoniyatini

beradigan, interaktiv xususiyatni aks ettiruvchi kompyuter texnologiyalari va telekommunikatsiyalar yordamida masofaviy ta'limni ko'rib chiqamiz.

O'tkazilgan tahlil, shuningdek, qidiruv pedagogik eksperiment shuni ko'rsatdiki, masofaviy ijodiy faoliyat talabalarining ijtimoiy tajribaning turli sohalar bilan o'zaro aloqalarini kengaytirishga qodir. Talabalar: bugungi va kelajak hayotida zarur bo'lgan universal ko'nikmalar, haqiqatga yaqin bo'lgan keng ko'lamli o'quv vazifalarini hal qilish tajribasi, ijodiy konstruktiv faoliyat tajribasi, baholash tajribasi, noma'lum odamlar bilan muloqot qilish tajribasi (turli shahar va mamlakatlardan kelgan talabalar), koordinatorlar, ekspertlar va boshqalar), an'anaviy kunduzgi ta'limda

shakllanmagan, ammo zamonaviy jamiyat hayoti uchun dolzarbdir.

Yuqorida aytilganlar mahalliy o'rta maktabda o'quvchilarning ijodiy faoliyatini tashkil etish shakllari tizimini ishlab chiqish va eksperimental ravishda sinab ko'rish zarur degan xulosaga kelishimizga imkon beradi. Buning uchun telekommunikatsiya vositalaridan foydalangan holda talabalarining ijodiy faoliyatini tashkil etish texnologiyasini ilmiy asoslash va loyihalash, masofaviy faoliyatning optimal shakllarini aniqlash; kompyuter texnologiyalari yordamida masofaviy ta'limni tashkil etishning umumiy elementlari majmuini ajratib ko'rsatish zarur.

ADABIYOTLAR

1. Баранова Н. Что такое открытый код. <https://te-st.ru/2017/10/06/what-is-open-source/>
2. Бегимкулов У.Ш. Олий педагогик таълим тизимида замонавий ахборот ва коммуникация технологияларини жорий этишнинг илмий-педагогик асослари. Пед.фан. доктори дис. – Тошкент: ТДПУ, 2007. - 250 б.
3. Бекаревич Ю., Пушкина Н. Самоучитель Microsoft Access 2013. Санк-Петербург. «БХВ-Петербург», 2014.- 465 с.
4. Давлатов О.Ғ. Талабаларда ахборот хавфсизлигини таъминлаш компетентлигини тарихий-маданий мерос воситасида ривожлантириш. Педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси автореферати. – Тошкент, 2018. -57 б.
5. Кулагин В.П. Философия информатики. Наука и образование. Образовательные ресурсы и технологии•2015•2(10). - Стр.76-81. <https://cyberleninka.ru/article/n/filosofiya-informatiki>
6. Мамаражабов М.Э Информатика дарсларида тарқатма материаллардан фойдаланиш // Педагогик маҳорат.- Бухоро, 2003. -№3. -Б. 69-72.
7. Суропов Б.М. Ахборот коммуникация технологияларини ўқитиш методикаси. Иқтисодиёт йўналиши талабалари учун услубий қўлланма. -Т.: Фан ва технологиялари. -2018. -104 б.

UDK:159.9

Xulkar KASIMOVA,
UrDU mustaqil tadqiqotchisi
Tel: 90-436-50-50
E mail: x.a.kasimova@gmail.com

Psix.f.d B.Jo'rayev taqrizi asosida

PSYCHOLOGICAL DESCRIPTION OF THE METHODOLOGY OF DIAGNOSING THE SUBJECTIVE WELL-BEING OF STUDENTS WITH DISABILITIES

Annotation

This article presents the results of the method of diagnosing the subjective well-being of students with disabilities. At the same time, the level of subjective well-being of healthy students and students with disabilities was compared.

Key words: Subjective well-being, emotional well-being, existential-activity well-being, ego well-being, hedonistic well-being, social-normative well-being.

ПСИХОЛОГИЧЕСКОЕ ОПИСАНИЕ МЕТОДОЛОГИИ ДИАГНОСТИКИ СУБЪЕКТИВНОГО БЛАГОПОЛУЧИЯ СТУДЕНТОВ С ИНВАЛИДНОСТЬЮ

Аннотация

В данной статье представлены результаты методики диагностики субъективного благополучия студентов с ОВЗ. При этом сравнивался уровень субъективного благополучия здоровых студентов и студентов с ОВЗ.

Ключевое слово: Субъективное благополучие, эмоциональное благополучие, экзистенциально-деятельностное благополучие, эго-благополучие, гедонистическое благополучие, социально-нормативное благополучие.

NOGIRONLIGI BO'LGAN TALABALARNING SUB'JEKTIV FAROVONLIGINI DIAGNOSTIKA QILISH METODIKASINING PSIXOLOGIK TAVSIFI

Аннотация

Mazkur maqolada nogironligi bo'lgan talabalarning sub'ektiv farovonligini diagnostika qilish metodikasining natijalari keltirilgan. Shu bilan birgalikda sog'lom talabalar va nogironligi bo'lgan talabalarning sub'ektiv farovonlik darajasi solishtirilgan.

Kalit so'zlar: Sub'ektiv farovonlik, hissiy farovonlik, ekzistentsial-faoliyat farovonligi, ego farovonlik, gedonistik farovonlik, ijtimoiy- me'yoriy farovonlik.

Kirish. Oramizda shunday insonlar borki, ularning jismoniy imkoniyati cheklangan, lekin ma'naviyati yuksak, ruhi esa juda kuchli va matonatli. Afsuski, nogironligi bo'lgan shaxslar ko'pincha ishlash, ta'lim darajasini oshirish va jamiyat hayotida to'laqonli ishtirok etish imkoniyatidan mahrum bo'ladilar. Bu esa ulardagi farovonlik xissini to'laqonli shakllanishiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Biz ushbu maqolamizda oliy ta'limda taksil olayotgan nogironligi bo'lgan talabalarning sub'ektiv farovonligi haqida fikr yuritmoqchimiz. Dastlab farovonlikning o'zi nima ekanligiga qisqacha to'xtalib o'tsak. Farovonlik - bu aholi turmushining ijtimoiy-iqtisodiy sharoiti va ehtiyojlarini qondirishning o'ziga xos hususiyati hisoblanadi. Birlashgan Millatlar Tashkiloti tavsiyalariga ko'ra, farovonlik bir nechta elementlardan iborat tizimdir. Bu tizimlar qatoriga quyidagilarni kiritishimiz mumkin:

- salomatlik, shu jumladan demografik sharoit, oziq-ovqat, kiyim-kechak, iste'mol va jamg'arish fondlari;
- mehnat sharoitlari, bandlik, mehnatni tashkil etish;
- ta'lim, shu jumladan savodxonlik; uy-joy;
- ijtimoiy havfsizlik; inson erkinliklari.

O'zbekiston Respublikasining 2020 yil 15 oktyabrda imzolangan "Nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlari to'g'risidagi" gi O'RBQ-641sonli Qonunining 3-moddasida nogironligi bo'lgan shaxs — ijtimoiy yordam va himoyaga, jamiyat va davlatning siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy hayotida boshqalar bilan birga teng to'liq va samarali ishtirok etish

uchun shart-sharoitlar yaratilishiga muhtoj barqaror jismoniy, aqliy, sensor (sezgi) yoki ruhiy nuqsonlari bo'lgan shaxs sifatida etirof etilgan. [1]

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Sub'yektiv farovonlik strukturasining asosiy g'oyasi E. Diener tomonidan "Sub'ektiv farovonlik" maqolasida tasvirlangan bo'lib, unda hayotdan qoniqish, ijobiy va salbiy ta'sirlarni o'z ichiga olgan uch komponentli tuzilma haqida hikoya qilinadi [2].

O'z tadqiqotlarida L.V. Kulikov sub'ektiv farovonlikning tuzilishini boshqa nuqtai nazardan ko'rib chiqadi va quyidagilarni belgilaydi: - moddiy, - shaxsiy, - ijtimoiy, - kasbiy, - jismoniy va - psixologik farovonlik sub'ektiv farovonlikning tuzilishini tashkil qiladi deb xisoblaydi. [3].

Moddiy farovonlik - bu o'z hayotining moddiy tomondan qoniqishidir.

Ijtimoiy farovonlik shaxsning shaxslararo munosabatlardan, uning ijtimoiy mavqiyidan va u mansub bo'lgan jamiyatning hozirgi holatidan qoniqishini o'z ichiga oladi.

Ma'naviy farovonlik - bu o'z hayotining mazmuni amalga oshirishini his qilish demakdir.

R.M. Shamionov shuningdek, inson qoniqish hissini boshdan kechiradigan faoliyatning turli sohalarini ham belgilaydi. Muallifning fikricha, sub'ektiv farovonlik turli yo'naltirilgan tajribalar o'rtasidagi dinamik muvozanat holatida erishiladigan jarayondir. [4].

Tadqiqotchi olimlar odamlarning o'z hayotini idrok etishini tahlil qiladilar, shuningdek, odamlarning hissiy holatlari o'rtasidagi munosabatlarga, ularning hayotidagi muvaffaqiyatlarning sub'ektiv bahosiga, demografik va boshqa xususiyatlarga (dindorlik, bo'sh vaqt, oilaviy ahvol, sog'liq ko'rsatkichlari va boshqalar) e'tibor berishadi. Shunday qilib, ko'pincha tadqiqotlarda sub'ektiv farovonlikning ikki qismli tuzilishi mavjud, ya'ni uning affektiv (vaqtning ma'lum bir daqiqasida baxtni boshdan kechirish) va kognitiv (baxt to'g'risida hukm) tarkibiy qismlariga bo'linishi.[5]

Subyektiv farovonlikning affektiv komponenti hayotdagi hozirgi voqealarni kundalik hissiy idrok etish sifatida tavsiflanadi, bu ham ijobiy, ham salbiy bo'lishi mumkin, o'tmish, hozirgi va kelajak bilan bog'liq hissiy tajribalar, ma'lum bir vaqtning o'zida ruhiy holat sifatida, inson hayotidagi ijobiy va salbiy hodisalar natijasida yuzaga kelgan his-tuyg'ular, hissiy farovonlik sifatida, faqat kundalik his-tuyg'ularni - quvonch, qayg'u, g'azab va boshqalarni boshdan kechirish tajribasi orqali erishish mumkin. Farovonlikning bu jihati hissiy aqlning mavjudligini nazarda tutadi.

Subyektiv farovonlikning kognitiv komponenti, birinchidan, madaniy qadriyatlarni hisobga olgan holda jamiyatda tan olingan baxtli hayot darajasiga erishish va baxtni o'z mezonlari bo'yicha baholashni anglatadi.

Tadqiqot metodologiyasi. "Inson farovonligi - bu noaniq tushuncha. Uning umume'tirof etilgan ta'rifi yo'q, lekin ayni paytda ko'pgina, bir-biriga qarama-qarshi talqinlar mavjud".

"Sub'ektivlik" tushunchasi har bir insonning ichki dunyosining xususiyatlariga bog'liq bo'lib, u farovonlik holatida shaxs (sub'ekt) tomonidan "aks etilgan taxminiy xolatlarda o'rtasidagi aloqalarni o'rnatish xususiyatini ko'rsatadi. »

Hozirgi vaqtda psixologiyada sub'ektiv farovonlik mohiyatini tushunishning ikkita asosiy yondashuvi mavjud[6]

Gedonistik

Evdemonistik.

Ko'pincha farovonlik tushunchasi qoniqish tushunchasi bilan chalkashib ketadi. Bu gedonistik yondashuvninga sosiy konseptsiyasidir. Ushbu (kognitiv va xulq-atvor psixologiyasida) yondashuv doirasida farovonlik zavqlanishga erishish va norozilikdan qochishdir. Bu yondashuv vakillari Norman Bredbern, E.Diener xisoblanadi.

Aristotel ham baxtni "hayotdan rohatlanish va qoniqishdagi hayot" deb ta'riflagan. Aristotel asarlarida o'zining dastlabki tavsifini olgan evdemonistik yondashuv bugungi kunda psixologiya doirasida rivojlanmoqda (eudaimonik - inson tuyg'ularining eng yuqori darajasini tavsiflovchi atama), bu erda farovonlikning asosiy mezoni to'liqligidir. Yani inson o'z-o'zini to'la-to'kis anglashi xisoblanadi.[7]

Bu sohada eng mashhur tadqiqotlar A. Maslou, K. Rojers, G. Allport, E. Erikson va boshqalar nazariyalarida o'z aksini topgan.

Farovonlik tushunchasi bevosita baxt, hayotdan qoniqish, hayot sifati tushunchalari bilan uzviy bog'liqdir.

Hayot sifatini har qanday kompleks baholash uchun baxt tajribasining nomoddiy o'zgaruvchilari o'Ichovlariga tayanishi kerak [8].

So'nggi yillarda farovonlik tushunchasini o'rganish psixologiya doirasida faol rivojlanmoqda. U qoniqish, ijobiy tajribalar, qadriyatlar, fazilatlar, iste'dodlar va ular farovon hayotga qanday hissa qo'shishi kabi toifalarga qaratilgan [9]

Farovonlik hayotga boshqacha ustuvorlik berib, inson hayotning bir sohasidagi farovonlikning yetishmasligini boshqasining qiymatini oshirish orqali qoplaydi. [10]

Tahlil va natijalar. "Nogironligi bo'lgan talabalarining sub'ektiv farovonligini diagnostika qilish metodikasining psixologik tavsifi" mavzusidagi ilmiy tadqiqotlarimiz Urganch davlat universiteti, Buxoro davlat universiteti, Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti, Urganch davlat pedagogika institutida jami 97 nafar respondent bilan o'tkazildi. Tadqiqotimiz obekti sifatida nogironligi bo'lgan talabalar tanlab olindi. Nogironligi bo'lgan talabalarda sub'ektiv farovonlikni diagnostika qilish metodikasi o'tkazildi. Jumladan R.M.Shamionova va T.V.Beskovaning Shaxsning subyektiv farovonligini diagnostika qilish metodikasidan foydalanildi. Sub'ektiv farovonlik quyidagi tarkibiy qismlarni o'z ichiga oladi: hissiy farovonlik, ekzistensial-faollik, ego farovonlik, gedonistik va ijtimoiy-me'yoriy farovonlik.[6]

Hissiy farovonlik - quvonch, ilhom, baxt, optimizmga moyillik kabi ijobiy his-tuyg'ularni boshdan kechirish qobiliyati. Inson hayotida aniq hissiy farovonlik, quvonchli voqealar ustunlik qiladi, yaxshi kayfiyat, kuch va faollik ustunlik qiladi, hayot qulay deb hisoblanadi

Ekzistensial-faoliyat farovonlikka erishish uchun harakat qilish qobiliyatini, hayotning voqea-semantik boyligini tavsiflaydi. Maqsadlaringizga erishish uchun hamma narsani qilish va muvaffaqiyatlaringizdan zavqlanish qobiliyati, yutuqlaringizni qadrlash qobiliyatidir.

Ego farovonlik - o'zidan, shaxsiyatidan qoniqish, o'z qobiliyati va imkoniyatlariga ishonch, tashqi ko'rinish va xarakterdan qoniqish. O'z hayotidagi voqealarni qabul qilish qobiliyati, o'ziga ishonch va o'zi bilan uyg'unlikdir.

Gedonistik farovonlik - shaxsning asosiy ehtiyojlarini qondirish: xavfsizlik, turmush darajasi, moddiy farovonlik, uy-joy sharoitlari, atrof-muhit sharoitlari va boshqalar.

Ijtimoiy-me'yoriy farovonlik - bu shaxsning ijtimoiy normalari va qadriyatlari bilan o'zaro bog'lashda o'z hayotidan qoniqish.

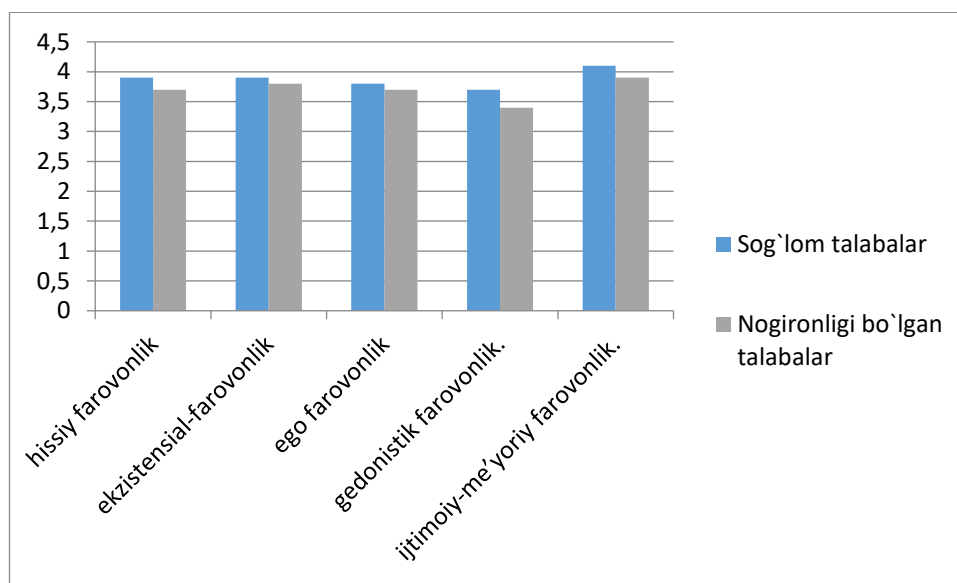
O'zining axloqiy qadriyatlarini qurbon qilmasdan, o'z hayotiy yo'riqnomalariga muvofiq harakat qilish qobiliyati, pushaymon bo'lmaslik, shuningdek, jamiyatda qabul qilish va hurmat qilish hissi.

Metodika yuqoridagi omillarni baholashga imkon beruvchi 34 ta bayonotni o'z ichiga oladi:

- 1.Meni hayotimda tashvishli yoki qayg'uli voqealardan ko'ra quvonchli voqealar ko'proq.
2. Men farovonlikka erishish uchun imkoniyatim darajasida barchasini qilyapman.
3. Men o'zimning tashqi ko'rinishimdan mamnunman.
4. Yashash joyimdagi xavfsizlik shartlari meni qoniqtiradi.
5. Asosan, mening xatti-harakatlarim hayotiy yo'nalishlarimga mos keladi.
6. Menimcha, hayot menga hayrixox.
7. Muvaffaqiyat va yutuqlarimdan qoniqaman.
8. Hayotimda sodir bo'ladigan barchasini men tinch qabul qilaman.
9. Men daromadimdan qoniqaman.
10. Men pushaymon bo'lmaydigan tarzda harakat qilishga intilaman.
- 11.Men odatda yaxshi kayfiyatdaman
12. Menimcha, baxtli bo'lish uchun hamma narsani qilyapman
13. O'zimga ishongan odamman deyishim mumkin.
14. Men yashash sharoitimdan mamnunman
15. Atrofimdagi odamlar meni hurmat qilishidan mamnunman.
16. Umuman olganda men baxtliman.
17. Mening hayotim qiziqarli voqealarga boy
18. Men ichki xotirjamlikda yashayapman.
19. Mahallamizdagi ekologik sharoitdan qoniqaman.

20. Mening xatti-harakatlarim axloqiy qadriyatlarimga zid emas.
 21. Men hayotimga optimistik yondashaman.
 22. Men doim maqsadimga muvofiq harakat qilaman.
 23. Umuman o'z xarakterimni yaxshi ko'raman.
 24. Hayotimni baxtli va farovon hayot g'oyalarim asosida qurishga harakat qilaman.
 25. Turli hayotiy vaziyatlarda ijobiy tomonlarni topishga harakat qilaman.
 26. Hayotimni yaxshilash uchun ko'p harakat qilaman.
 27. Men tez-tez quvnoqman
 28. O'z ustimda muvaffaqiyatli ishlayapman, deyishim mumkin.
 29. Hayotimdagi ko'p narsalar meni xursand qiladi.
 30. Oxirgi paytlarda qilayotgan ishlarim meni ruhlandıradi.
 31. Men kuch va quvvatga to'laman.

32. Men odatda o'zimdagi qoniqlik uchun ish qilaman.
 33. Hayotimda sodir bo'layotgan voqealar meni ilhomlandıradi.
 34. Hayotim ma'no va maqsad bilan to'la bo'lgani uchun qoniqlik his qilaman.
 Talabalar anketa bayonotlariga (savollariga) rozilik yoki norozilik darajasini bildirishlari lozim. Shkaladan foydalanib
 1 - mutlaqo rozi emasman;
 2 - qo'shilmayman;
 3 - oraliqda;
 4 - roziman;
 5 - qat'iy roziman
 Talabalar har bir bayonotdan (savoldan) keyin tegishli ball qo'yish orqali ushbu fikrlarga qanchalik rozi ekanligini ko'rsatishlari lozim.

Xulosa va takliflar. Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki nogironligi bo'lgan talabalarda sub'ektiv farovonlikning quyidagi tarkibiy qismlari: hissiy farovonlik, ekzistensial-farovonlik, ego farovonlik, gedonistik va ijtimoiy-

me'yoriy farovonlik sog'lom talabalarga nisbatan past ko'rsatkichda ekanligi ma'lum bo'ldi. Buni quyidagi jadvalda xam yaqqol ko'rishimiz mumkin.

Natijalar jadvali						
№	Respondent	hissiy farovonlik	ekzistensial-farovonlik	ego farovonlik	gedonistik farovonlik.	ijtimoiy-me'yoriy farovonlik.
1	Sog'lom talabalar	3,9	3,9	3,8	3,7	4,1
2	Nogironligi bo'lgan talabalar	3,7	3,8	3,7	3,4	3,9

Takliflar. O'tkazilgan ilmiy tadqiqot natijalariga asoslanib quyidagi takliflarni berishni maqsadga muvofiq deb topdik.

1. Nogironligi bo'lgan talabalar o'zlarining cheklangan sog'liqlarini qabul qilishlarga psixologik jixatdan yordam berish.

2. Sinaluvchilarni sub'ektiv farovonligini diagnostika qilish.

3. Sub'ektiv farovonlikni tarkibiy qismlari past natija ko'rsangan respondentlarimizni emotsional xolatlarini aniqlab korreksion va terapevtik chora tadbirlarni belgilab olish.

4. Diagnostika natijalariga asosan korreksion dasturni tuzish va treninglar o'tkazish.

ADABIYOTLAR

- O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 15 oktyabrda imzolangan «Nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlari to'g'risida»gi 641-sonli Qonuni
- Diener E. Subjective well-being / E. Diener // Psychological Bulletin. – 1984. – № 95. – P. 542–575
- Куликов Л.В. Детерминанты удовлетворенности жизнью // Общество и политика / Ред. В.Ю. Большаков. - СПб.: Изд-во С.-Петербургского ун-та, 2000. - С. 476-510.
- Шамионов Р. М. Субъективное благополучие личности как субъекта социального бытия // Изв. Саратов. ун-та Нов. сер. Сер. Философия. Психология. Педагогика. 2014. №1-1. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/subektivnoe-blagopoluchie-lichnosti-kak-subekta-sotsialnogo-byitiya> (дата обращения: 19.12.2020).

5. Станченко Е. Н. Профессиональная деятельность педагога в школе / Е.Н. Станченко. — Текст: непосредственный // Актуальные задачи педагогики: материалы V Междунар. науч. конф. (г. Чита, апрель 2014 г.). — Т. 0. — Чита: Издательство Молодой ученый, 2014. — С. 147-150. — URL: <https://moluch.ru/conf/ped/archive/102/5461/> (дата обращения: 21.12.2020).
6. Шамянов Р.М. Субъективное благополучие личности: этнопсихологический аспект [Электронный ресурс] / Р. М. Шамянов // Проблемы социальной психологии личности. URL: http://psyjournals.ru/sгу_socialpsy/issue/30315_full.shtml (дата обращения 20.12.2020)
7. Аристотель. Этика к Никомаху [Электронный ресурс], кн. I §2 / Аристотель. - Спб., 1908. URL: <http://www.lib.ru/POEEAST/ARISTOTEL/nikomah.txt> (дата обращения 20.12.2020)
8. Toward a quality of life theory: net domestic product of happiness / Н. Hajiran // Social Indicators Research. - 2006. - 75.
9. A primer in positive psychology / S Peterson. - New York: Oxford University Press, 2006. - 386 p.
10. The pleasant life, the engaged life, and the meaningful life: What about the balanced life? / M.J. Sirgy, J. Wu // Journal of Happiness Studies. - 2009. 183-196.

UDK: 301.085: 15 (045)

Oybek KUZIIYEV,
Qarshi davlat universiteti tadqiqotchisi

Psixologiya fanlari doktori (DSc) B.Jo'rayev taqrizi ostida

XORIJIY MAMLAKATLAR PSIXOLOGIYASIDA LIDERLIK MUAMMOSINING ILMIY-NAZARIY TAHLILI

Annotatsiya

Maqolada xorijiy mamlakatlar psixologiyasida liderlik masalalariga bo'lgan yondashuvlar ilmiy jihatdan tahlil etilgan bo'lib, guruhlar ichidagi liderlar va ularning ta'siri orqali jamoa a'zolarining dunyoqarashi hamda yo'nalganligini shakllantirish muhim ahamiyatga ega ekanligi ilmiy asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: Administrator, lider, ziddiyat, ijtimoiy psixologiya, deklarativ, realistik, kompetentlik, funksional tizim, afferentatsiya, konstruktiv funktsiya, ijtimoiylashuv.

НАУЧНО-ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ПРОБЛЕМЫ ЛИДЕРСТВА В ПСИХОЛОГИИ ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАН

Аннотация

В статье научно анализируются подходы к вопросам лидерства в психологии зарубежных стран, и на научной основе выявляется важность формирования мировоззрения членов коллектива через лидеров и их влияние.

Ключевые слова: администратор, лидер, конфликт, социальная психология, декларативная, реалистическая, компетенция, функциональная система, афферентация, конструктивная функция, социализация.

SCIENTIFIC-THEORETICAL ANALYSIS OF THE PROBLEM OF LEADERSHIP IN THE PSYCHOLOGY OF FOREIGN COUNTRIES

Annotation

The article scientifically analyzes approaches to leadership issues in the psychology of foreign countries, and it is revealed on a scientific basis that it is important to form the worldview of team members through leaders and their influence.

Key words: administrator, leader, conflict, social psychology, declarative, realistic, competence, functional system, afferentation, constructive function, socialization.

Har bir guruh ichidan liderlar (yetakchi) yetilib chiqadi. Rahbar yuqoridan buyruq asosida tasdiqlanadigan administrator bo'lsa, liderlar norasmiy boshliq hisoblanadi. Guruh a'zolari mana shu norasmiy liderning aytganini qiladi. Undan barcha ishlarga rahbarlik qilishini, maslahat berishini kutadi. Shuning uchun jamoaning tayinlangan rahbari jamoa ichidan yetilib chiqqan lider bilan hamqorlikda ish olib borishi lozim. Norasmiy liderlar ishda boshqa, baliq ovlagani borganda boshqa, tashkiliy ishlarda boshqa bo'lishi mumkin. Demak, bitta guruh ichida bir necha norasmiy liderlar bo'lishi mumkin. Rahbar mana shu liderlar orqali guruh a'zolariga ta'sir qilishi oson bo'ladi. Lider bilan rahbar doimo birgalikda harakat qilishlari yaxshi natijalarga olib keladi. Lekin ayrim hollarda lider bilan rahbarning hamqorligi qarama-qarshi fikrga aylanishi mumkin. Ular uzoq vaqt do'stona munosabatni amalga oshira olmaydilar. Chunki rahbar doim ham guruhning talabini bajaravermaydi. Yoki aksincha, rahbarning talabini har doim guruh a'zolari bajaravermaydi. Shunda ziddiyatlar kelib chiqadi. Bu nizoni bartaraf qilish uchun yana lider harakat qilishi lozim. U rahbar bilan guruh a'zolarini kelishtirishi kerak. Ayrim hollarda esa lider ma'muriy ishlarga aralashib ketishi, rahbar guruh a'zolarining ichki ishlariga aralashib ketishi mumkin. Norasmiy lider guruh a'zolarining qiziqishlarini himoya qilsa, rahbar tashkilotning manfaatini himoya qiladi. Tashkilot manfaati bilan a'zolar manfaati har doim ham to'g'ri kelavermaydi. Tashkiliy-texnologik va iqtisodiy tizimlar bir-biriga doim ham to'g'ri kelavermaydi. Jamoa a'zolari birgalikda bajarayotgan ishlarini o'zlarining shaxsiy ishlaridek bajarsalar keyin jamoaning ishi yaxshi samara beradi.

Rossiya ijtimoiy psixologiyasida liderlik muammolari yetarlicha murakkab va qarama-qarshi xarakterga ega. Bu

borada birinchilardan bo'lib ish olib borgan olimlar S.O.Loizinskiy YE.A.Arkin, A.S.Zalujniy P.L.Zdgorovskiy va boshqalar edi. Mazkur ilmiy ishlarda yetakchilik, liderlik masalalari asosan bolalar guruhlarida hamda stixiyali tashkil topgan guruhlar misolida o'rganildi. Liderlik muammolariga bag'ishlangan keyingi tadqiqotlar G.K.Ashin, I.P.Volkov, N.S.Jerebova, R.L.Krichevskiy B.D.Parigin, L.I.Umanskiy va boshqalar ishlari bilan bog'liq hisoblanadi.

Shaxsda tug'iladigan ziddiyat maqsadga to'g'ri yo'naltirilgan bo'lsa o'z samarasini beradi. Maqsadli ziddiyat bir necha bosqichdan iborat bo'ladi. Birinchi bosqichda ziddiyat shaxsiy maqsad asosida kelib chiqadi. Ikkinchi bosqichda ziddiyatli vaziyatning maqsadini tuzatgan holda ayrim qismlari tahlil qilinadi. Ziddiyatni keltirib chiqaruvchi tashkilotchisi bo'ladi. Ziddiyatda maqsadga yo'naltirilgan hatti-harakatlar tug'iladi. Maqsad ishonchli bo'lmasa u kuchini yo'qotadi. Turli maqsadlar o'zining yutug'i uchun turli usullarni talab qiladi. Shuningdek, ishonchli bo'lmagan maqsad - "deklarativ maqsad" dir. Masalan, bir narsani talab qilib boshqa narsa ko'zda tutiladi. Shaxs nizoni keltirib chiqarayotgan paytda xuddi boshqalarni manfaatini ko'zlab harakat qilayotgandek ko'rsatadi o'zini, aslida esa o'zini manfaatini ko'zlaydi. Nizodagi hatti-harakatlar faqat maqsadga qaratilgan bo'lmagan, realistik tabiatga ega bo'ladi. Intellect darajasi, ishlab chiqarish muammosi bo'yicha bilim ayni paytdagi ziddiyatni hal qilish uchun vaziyatni to'g'ri ko'rish kafolatini bermaydi. Shaxs ziddiyatga borayotganida anglanilmagan motivlar asosida hatti-harakat qilishi mumkin. Demak, shaxs nizo tug'ilayotgan paytda o'zining aniq maqsadiga va anglanilgan motivlariga(asosi) ega bo'lishi zarur. Ziddiyatlarni bartaraf qilish uchun o'z shaxsiy manfaatining ko'zlamadan, butun jamoani manfaatini

ko'zlab ish olib borish lozim. Ideal "men" imiz hech qachon real "men" imiz bilan to'g'ri kelavermaydi. [1; 74 b].

Liderlik – guruhni u yoki bu a'zolarining guruhviy vazfalarni amalga oshirishda guruhga yetakchi ta'siri darajasi bilan belgilanadi. Liderlik – guruhdagi tabiiy ijtimoiy-psixologik jarayon bo'lib, insondagi shaxsiy obro'ning guruhning boshqa a'zolari xulq-atvoriga ta'siri asosida quriladi. Liderlik olimlar fikricha bolalik davridan boshlab ko'zga tashlanadi. Xususan, D.B.Elkonin liderlikni yetakchilik sifatida baholaydi.

Yetakchilikning hodisa va jarayon sifatidagi xususiyatlarini tavsiflab, D.B.Elkonin uchta asosiy tipini tasvirlaydi: yetakchi-diktator, u bolalar jamoasini bosib turadi. Emotsional tashkilotchi bolalar jamoasini yorqin emotsional laxzalar bilan bilan egallaydi; va nihoyat yetakchi – uni intellektual ratsionalizator yoki "quruq ko'rsatma beruvchi". Shunday qilib, xulosa kelishimiz mumkinki, liderlik bu jamoadagi yetakchilikdir.

Lider – bu shunday shaxski, unga guruhning boshqa a'zolari o'zlariga mas'uliyatli qarorlarni o'z zimmasiga olish huquqini norasmiy tarzda beradilar. Bu qarorlar butun guruh faoliyati manfaatlarini, yo'nalishi va xarakteriga bog'liq bo'ladi.

Lider rasmiy tarzda belgilanishi, ba'zi hollarda esa norasmiy bo'lishi mumkin. Lider nafaqat o'z ketidan odamlarni ergashtiradi, uning ketidan ergashuvchilarning o'zlari ham aynan shuni xoxlaydilar. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, liderning bilim va qobiliyatlarini odamlar tomonidan juda yuqori baholanadi, garchi guruhda shunga o'xshash xususiyatlarga ega bo'lgan xodimlar bo'lsa-da. Liderga quyidagi psixologik xususiyatlar xos: o'ziga ishonganlik, o'tkir va egiluvchan aql, kompetentlik, kuchli iroda, odamlar psixologiyasi xususiyatlarini tushuna olish tashkilotchilik qobiliyatlari. Biroq guruh taxlillari shuni ko'rsatadiki, ko'pincha lider rolda yuqorida zikr etilgan sifatlariga ega bo'lmagan odamlar ham bo'lib qoladi, ba'zan shunday holatlar uchraydiki yuqoridagi sifatlariga ega bo'lgan hamma odamlar ham lider bo'lavermaydi. [2; 108 b].

R.S.Nemov va A.G.Kirpichnik lider namoyon bo'luvchi shaxsiy o'zaro munosabatlar tizimini aytib o'tadilar. Talabalar jamoalarida rollari turlicha bo'lgan liderlar uchraydi.

Shaxs muammosiga yondashuv V.N.Myasishevda insondagi biologik va ijtimoiylik mutanosibligi masalasini tushunish bilan chambarchas bog'liqdir. Munosabatlar ong, insonning xayotdagi turli tomonlar bilan tanlangan tajribasiga asoslangan psixologik aloqasini ifodalaydi. U insonning kechinmalari, xatti-harakatlari, reaksiyalarida aks etadi. Munosabat qiziqishlar darajasi, emotsiyalar kuchi, xoxish va extiyojlar darajasini xarakterlaydi va shuning uchun ham shaxsni harakatlantiruvchi kuch sifatida namoyon bo'ladi. Shu bilan birga har qanday munosabat kabi u subyektiv-obyektiv xarakterga ega va mazmunlidir, Munosabatlar psixologiyasi psixologiyada shaxsning maxsus konsepsiyasi bo'lib, shaxsning normal va psixologik shakllanishi muammolarini tadqiq etishda katta ahamiyatga egadir.

Shaxs va vaziyat mavjud bo'lgan doiradagi hodisalar va jarayonlarni samarali o'rganish faqatgina tizimli yondashuv asosida amalga oshishi mumkin. Mazkur yondashuvning umumiy holatlarini konkretlashtirish va psixologiya faniga moslashtirish P.K.Anoxinning funksional tizimlar nazariyasida yoritilgan. Funksional tizim deganda jarayon va mexanizmlarning shunday dinamik tashkil etilishi tushuniladiki, mazkur moment so'rovlariga javob bergan holda bu tashkil etilish qayta, ya'ni markaziy nerv sistemasini olingan moslashuv samarasining yetarli yoki yetarli emasligi haqida axborot beruvchi natijali afferentatsiya oqimini ham belgilab beradi.

Ijtimoiy guruhga kirgan shaxs rivojlanishi sotsium xarak

topishida baravar qatnashishlari uchun shaxsning o'zini o'zi anglashini rivojlantirish zarur.

Zamonaviy sharoitlarda ijtimoiylashuv jarayoni odamlarning ma'naviy qiyofasi, e'tiqod va xatti-harakatlariga yangi talablar qo'ymoqda. Birinchidan bu shu narsa bilan taqozo etiladiki, ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy va ma'naviy o'zgarishlar yuqori ma'lumotli yuqori malakali odamlarga xosdir. Faqatgina mo'ljallangan qayta o'zgarishlarning zarurligiga chuqur ishongan odamgina tarixiy jarayonning faol, harakatchan kuchi bo'la oladi.

Ikkinchidan, shaxs ijtimoiylashuvining haddan ziyod murakkabligi uni amalga oshirish vositalarini doimiy takomillashtirilishini talab etadi. Ular yangilanishga, kundalik izlanishga, ijtimoiy muammolar, shuningdek shaxsiy muammolarni hal qilishda inson o'rni va mas'uliyatini konkretlashtirish va tasdiqlashga muxtoj. Uchinchidan shaxs ijtimoiylashuvi barcha ijtimoiy muammolarning ajralmas qismidir. Hayot shuni qat'iy isbotlaydiki, bu o'ta o'zaro aloqador jarayon bo'lib, obyektiv o'zgarishlar shuningdek oamlar ongi va xulq-atvoridagi o'zgarishlar hisobga olinmasa u bir xil darajada ko'p marotaba ijtimoiy jarayonni tezlashtirishi (yoki sekinlashtirishi) mumkin. To'rtinchidan, shaxs ijtimoiylashuvi odamlar ongi va xulq-atvoridagi salbiy holatlarni yengishni nazarda tutadi. Hali hanuz shaxs sotsiologiyasi quyidagi savollarga javob bera olmaydi: nima uchun bir xil yo'ldan yura boshlagan odamlar bezori, o'g'ri va umuman deviant xulq-atvor egasi bo'lib qoladi? Nima uchun odamlarning boshqa qismi byurokratlarga, laganbardorlarga, xushomadgo'y, karyeristlarga aylanadi? Va nihoyat shaxs ijtimoiylashuvi dunyoviy va milliy madaniyat ta'siri ostida ro'y beradi. Garchi umuminsoniy motivlar ijtimoiy ong va xulq-atvor tuzilmasida yetakchi bo'lsa-da, milliy xususiyatlar ta'siri ko'pincha inson qiyofasini belgilab beruvchi omil bo'lib qoladi. Ijtimoiylashuv jarayonida milliylik fenomeni garchi ijtimoiy psixologiya oldiga uning umuminsoniy qadriyatlar bilan uyg'unlashuvining yangi xaziralarini izlash masalasini qo'ysa-da, har bir xalq, millat va elat, uning har bir vakili ijtimoiy hayotida ijtimoiy-psixologik mexanizmlarni chuqur tushunish zaruratiga olib keldi.

Shaxs ijtimoiylashuvi tadqiqot obyekti sifatida inson ahamiyatli sifatlarining bir nechta emas, balki chambarchas birlik va o'zaro ta'sirdagi butun kompleksini nazarda tutadi. U ong va xulq-atvorning butun yig'indisini qamrab oladi: bilimlar, e'tiqodlar, mehnatsevarlik, madaniyat, tarbiyalanganlik, go'zallik qonuniyatlari asosida yashash va x.k. Odamlar ongi va xulqidagi stereotiplarni va atavizmlarni yengish muxim ahamiyatga egadir. Shu bilan birga odam qanday sohada harakat qilmasin, unga faoliyat hamroh bo'ladi. Bundan tashqari inson jamiyat tomonidan buyurilgan narsalarni passiv qaytarmaydi. U o'z ijodiy kuchlarini namoyon qilish va o'zini o'rab turgan hodisalarga ta'sir ko'rsatish imkoniyatiga ega. Ma'naviy komponent inson ijtimoiylashuvida belgilovchi ahamiyatga ega.

Sobiq sovet psixologlari L.S.Vigotskiy, L.I.Bojovich, D.B.Elkonin, I.S.Kon ishlarida shaxs shakllanish jarayonining asosiy bosqichlari belgilash, bola faoliyati motivlarining o'ziga xos dialektikani, harakatlantiruvchi kuchlari va ketma-ket almashinish mexanizmlarini ko'rsatib berishga harakat qilingan. A.N.Leontyev ikki inqirozli nuqtai alohida tafovutlaydi: shaxsning birinchi va ikkinchi tug'ilishi. Ular faoliyatlar va o'zini o'zi anglash o'rtasidagi iyerarxik munosabatlarining o'rnatilishiga mos keladi.

"Shaxs shakllanishi jarayoni o'z ichiga uning ajralmas qismi bo'lgan ong va o'zini o'zi anglashning shakllanishini qamrab oladi. Shaxs ongli subyekt sifatida faqatgina atrofni anglamaydi, balki o'zini o'zining boshqalar bilan munosabatlarini ham anglaydi. Shuning yurib bora boshqalar bilan psixologik o'rganish borasidagi oldimizda turman masala bu

uning o'zini o'zi anglashi, o'z "meni" haqidagi savollardir" [3; 127 b]

Shunday qilib, guruh lideri u yoki bu guruhiiy vaziyatlarni hal qilishga qodir bo'lgan, o'zida umumguruhiiy xususiyatlarning ko'proq ahamiyatli qirralarini mujassamlashtirgan, guruh qadriyatlarini hurmat qiladigan insondir. Odamlarni boshqarish talanti ijtimoiy-psixologik sifatlar va xususiyatlar butun majmuasiga asoslanadi. Guruhning o'z lideriga bo'lgan muhabbati va ishonchi katta rol o'ynaydi. Liderga ishonish – bu uning yuqori xislatlarini, xizmatlarini, uning xatti-harakatlari to'g'ri ekanligini tan

olishdir. Bu nufuz egasi bilan ichki birlik, uning ustanovkalariga mos ravishda harakat qilishdir.

Kichik guruhlarda lider roli jamoani birlashtirish va ular faoliyati yo'nalishini boshqarishdir. Liderdan o'zining yaqin atrofidaqilar bilan uzviy muloqotga kirishish talab etiladi. Bunda uning vaziyatni egallay olishi, qarorlar qabul qilish, o'ziga mas'uliyatni olish kabi sifatleri ko'zga tashlanadi va tashkiliy rol o'ynaydi. Bir vaqtning o'zida lider guruh manfaatlarini qoniqtira olishi, huquq va fuqarolik normalaridan tashqariga chiqmagan va o'z atrofidaqilarni noma'qul sharoitga tushirib qo'ymasdan harakat qilishi talab etiladi.

ADABIYOTLAR

1. Джамгаров Т.Т., Румянцева В.И. Лидерство в команде. – М.: Физкультура и спорт, 1983.
2. Ананьев Б. Г. О проблемах современного человекознания// М., Наука. 1977.
3. С.Л.Рубинштейн. Психология личности. Самосознание личности и её жизненнй путь. М. МГУ. 1992.
4. Ильин Е.П. Оптимальные характеристики работоспособности человека/Автореф.докт.дисс. Л. - 1968.
5. Андреева Г.М. Социальная психология. – М.: МГУ, 1980.
6. Каримова В.М. Ижтимоий психология. Т. 2008 й.
7. Коломинский Я.Л. Социальная психология школьного класса: Пособие для педагогов практических психологов. – Мн.: Ред. Журн. «Адукацыя і выхаванне», 1997.

UDK: 378.091.4

Buvrajab KURBANOVA,
Jizzax politexnika instituti katta o'qituvchisi
E-mail: qurbonovab7020@gmail.com

UzMU Jizzax filiali dotsenti, p.f.n N.N. Alimov taqrizi ostida

KREATIV YONDASHUV ASOSIDA TALABALARNI KASBIY FAOLIYATGA TAYYORLASH PEDAGOGIK MUAMMO SIFATIDA

Annotatsiya

Ushbu maqolada kreativ yondashuv asosida talabalarni kasbiy faoliyatga tayyorlashdagi bugun kunning dolzarb muammolari tahlil qilib chiqilgan. Bunda so'nggi yillarda ta'lim tizimidagi islohotlar, ta'limni rivojlantirishga qaratilgan prezident farmon va qarorlari hamda ularda belgilab berilgan vazifalarni hal etishga qaratilgan ilmiy tavsiyalar keltirib o'tilgan. Bo'lajak muhandislarni kasbiy faoliyatga tayyorlashning pedagogik jihatlari, xorijiy tajribalar hamda muammolarning kelib chiqish sabablari keltirilgan.

Kalit so'zlar: Ta'lim, kreativlik, kreativ yondashuv, modernizatsiya, kasbiy faoliyat, kreativ fikrlash, innovatsion tizimlar, innovatsion faoliyat.

ПОДГОТОВКА СТУДЕНТОВ К ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ НА ОСНОВЕ ТВОРЧЕСКОГО ПОДХОДА КАК ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ПРОБЛЕМА

Аннотация

В данной статье анализируются актуальные на сегодняшний день проблемы подготовки студентов к профессиональной деятельности на основе творческого подхода. Приведены реформы в системе образования последних лет, указы и постановления Президента, направленные на развитие образования, и научные рекомендации, направленные на решение указанных в них задач. Приведены педагогические аспекты подготовки будущих инженеров к профессиональной деятельности, зарубежный опыт и причины проблем.

Ключевые слова: Образование, творчество, творческий подход, модернизация, профессиональная деятельность, креативное мышление, инновационные системы, инновационная деятельность.

PREPARING STUDENTS FOR PROFESSIONAL ACTIVITY BASED ON CREATIVE APPROACH AS A PEDAGOGICAL PROBLEM

Annotation

This article analyzes the current problems of preparing students for professional activities based on a creative approach. Reforms in the education system in recent years, presidential decrees and decisions aimed at the development of education, and scientific recommendations aimed at solving the tasks specified in them were cited. Pedagogical aspects of preparing future engineers for professional activities, foreign experiences and causes of problems are presented.

Key words: Education, creativity, creative approach, modernization, professional activity, creative thinking, innovative systems, innovative activity.

Kirish. So'nggi yillarda ta'lim tizimi va shu sohada jahon taraqqiyotining umumiy tendensiyalarini hisobga olgan holda ta'limni modernizatsiyalashga bo'lgan qat'iy talab bilan tavsiflanadi. Respublikamizdagi ta'lim tizimini isloh qilishning eng muhim bosqichi mamlakatimizning Boloniya jarayoniga qo'shilishi va buning natijasida respublikamizning ikki bosqichli oliy ta'lim tizimiga o'tishi bo'ldi. So'nggi paytlarda ish beruvchilar tomonidan mutaxassislariga qo'yiladigan talablarni sezilarli darajada oshirganligi, oliy ta'limning "ixtisoslashtirilgan" ta'lim standartlariga muvofiq tor doirada yo'naltirilgan bilim, ko'nikma va malakalar miqdori bugungi kundagi talabi yanada ortishi olib keldi. Ilm-fanga va ko'proq ishlab chiqarishga turli xil kasbiy faoliyat turlarini biladigan, yuqori ma'lumotga ega, boshqaruv, aloqa, o'z-o'zini tarbiyalash madaniyatiga ega, mutaxassislikning tegishli sohalarida amaliy bilimlarga ega, tabiati va mazmunini o'zgartirishga tayyor bo'lgan mutaxassislarni tayyorlash oliy ta'lim muassasalari oldida turgan muhim talablardan hisoblanadi.

Respublikamizda so'nggi yillarda bo'lajak muhandislarni tayyorlash sifatini yangi bosqichga ko'tarish,

talabalarni kasbiy faoliyatga yo'naltirish va oliy ta'lim muassasalarida ta'lim jarayoniga kreativ yondashuv asosida professional kadrlarni tayyorlash bo'yicha keng qamrovli chora-tadbirlar amalga oshirilib, muayyan natijalarga erishilmoqda. O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasida, jumladan, "...dars mashg'ulotlari bo'yicha talabalar fikrini o'rganish (feedback) hamda o'zaro tashrif (peer review) tizimini barcha oliy ta'lim muassasalari o'quv jarayoniga tatbiq etish va shu asosda talabalarga ta'lim xizmatlari ko'rsatish sifatini yaxshilab borish; oliy ta'lim muassasalarida ta'lim, fan, innovatsiya va ilmiy tadqiqotlar natijalarini tijoratlashtirish uzviy bog'liqligini nazarda tutuvchi "Universitet 3.0" konsepsiyasini bosqichma-bosqich joriy etish" muhim vazifa sifatida belgilab berilgan.

Jahondagi oliy ta'lim o'quv-tarbiya jarayonini kreativ yondashuv asosida boshqarish asosida bo'lajak muhandislarning kasbiy tayyorgarligini rivojlantirish masalasi dolzarb vazifalardan biriga aylangan. Zamonaviy oliy ta'lim tizimini kreativ yondashuv asosida o'quv jarayonini tashkil qilish mexanizmlarini takomillashtirish va ularni innovatsion

muhandislik tizimlari asosida amaliyotga tatbiq etish talab etiladi. Muhtaram Prezidentimiz Shavkat Miromonovich Mirziyoyev tomonidan so'nggi yillarda barcha sohalar qatori oliy ta'lim tizimi sohasini tubdan isloh qilish, raqobatbardosh kadrlarni tayyorlashga, oliy ta'lim tizimiga rivojlangan xorijiy mamlakatlar tajribasini tatbiq etishga alohida e'tibor qaratila boshlandi. Oliy ta'lim tizimidagi islohotlar 2017-yil 20-apreldagi "Oliy ta'lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Prezident Qarorida o'z ifodasini topgan. Qolaversa, "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish Konsepsiyasi"da ham oliy ta'lim tizimini zamonaviy talablar asosida isloh qilishga alohida to'xtalib o'tilgan. Mazkur hujjatda "oliy ta'lim bilan qamrov darajasini oshirish, xalqaro standartlar asosida yuqori malakali, kreativ va tizimli fikrlaydigan, mustaqil qaror qabul qila oladigan kadrlar tayyorlash, ularning intellektual qobiliyatlarini namoyon etishi va manaviy barkamol shaxs sifatida shakllanishi uchun zarur shart-sharoit yaratish" strategik maqsad sifatida belgilangan. O'quv-tarbiya jarayonini yanada rivojlantirish va zamonaviy talablar asosida takomillashtirishga qaratilgan yuqoridagi hujjatlarning barchasida ta'lim va tarbiya tizimiga yangiliklarni kiritish, kreativ g'oyalar asosida fikrlaydigan yoshlarni tarbiyalash, xorijiy tajribalarni o'zlashtirish, ijodiy yondashuvlarni qo'llab quvvatlash, ta'lim turlari o'rtasidagi integratsiya jarayonlarini kuchaytirish bilan bog'liq umumiy jihatlar mavjud.

Hozirgi kunda Respublikamizda barcha sohalar qatorida oliy ta'lim muassasalarida o'quv jarayoni takomillashtirish va raqobatbardosh kadrlar tayyorlashning sifatini yaxshilash, xalqaro tajribalar asosida malakali mutaxassislar tayyorlash uchun zarur shart-sharoitlarni yaratish, har bir oliy ta'lim muassasasini jahonning yetakchi oliy ta'lim muassasalari bilan yaqin hamkorlik aloqalari o'rnatishi, o'quv jarayoniga xalqaro ta'lim standartlariga asoslangan ilg'or pedagogik texnologiyalar, o'quv dasturlari va o'quv-uslubiy materiallarini keng joriy qilish, talabalar, pedagog kadrlarni zamonaviy kasbiy bilimlari va kreativlik qobiliyatlarini rivojlantirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Oliy ta'limda o'quv jarayonini kreativ yondashuv asosida tashkil etish deganda, ta'lim jarayoni subyektlararo munosabatlarda muloqotli maqsadlarga erishish uchun kasbiy muammolarni hal etishda kreativ fikrlash orqali real, nostandart metodlarini namoyon qiluvchi ijobiy xatti-harakatlarni tavsiflovchi qobiliyat tushuniladi. Kreativlik kundalik professional faoliyatga ko'proq kiradi va nafaqat yakka tartibdagi korxonalarining, balki mamlakat iqtisodiyotining raqobatbardoshligini rivojlantirish uchun asos bo'lib xizmat qiladi [1].

Yevropa zamonaviy ta'lim muhitida yetakchi o'rinni muhandis kadrlarni tayyorlash egallab kelmoqda. Bugungi kunda kreativ yondashuvga asoslangan ta'limni amalga

oshiruvchi muhandislik faoliyati yakuniy natijaga - kompetentsiya bilan o'chanadigan bitiruvchilar faoliyatining sifatiga qaratilgan o'quv jarayoni strukturasi shunday tashkil qilishni nazarda tutadi. Bo'lajak muhandislarni kasbiy tayyorlash uchun yangi avlod ta'lim standartlari tahlili shuni ko'rsatadiki, oliy ta'lim mazmuni allaqachon bitiruvchilarning muhandislik-konstruktorlik kompetentsiyalarini shakllantiradigan fanlarni o'z ichiga oladi, ular fanlararo, yaxlit xususiyatga ega bo'lib, bu talabalarni kasbiy muhandislik faoliyatiga tayyorlashga imkon beradi.

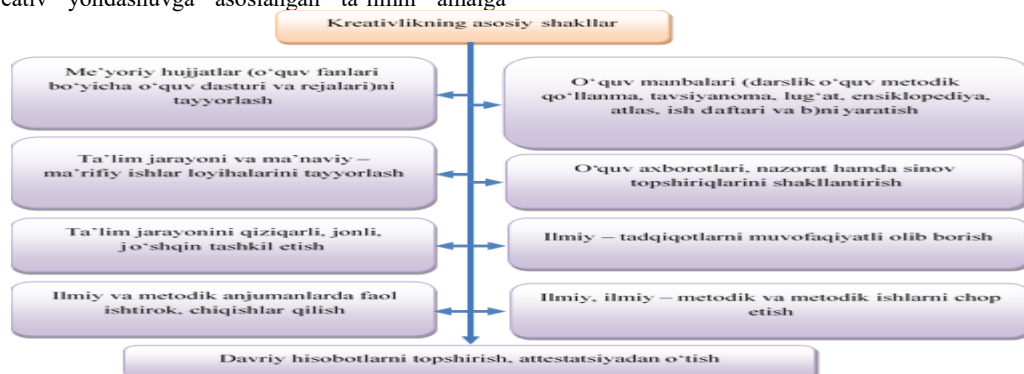
Oliy ta'lim muassasalari bitiruvchilarining kasbiy tayyorgarligiga, shu jumladan muhandislik-konstruktorlik kompetentsiyalariga bo'lgan zamonaviy talablar ta'lim tizimining yaxlit yakuniy natijasiga erishishni nazarda tutadi, bu esa bitiruvchilarda umumlashtirilgan bilim va ko'nikmalar, shaxsiy qobiliyatlarining birligi sifatida asosiy muhandislik-konstruktorlik kompetentsiyalarini shakllantirish uchun muhim vazifa hisoblanadi.

So'nggi yillarda yetakchi xorijiy mamlakatlarning ta'lim tizimida talabalar kreativlik sifatlarini rivojlantirish masalasiga alohida e'tibor qaratilmoqda. Buni Bronson, Merriyman (2010-y.), Ken Robinson (2007 y.), Fisher, Frey (2008-y.), Begetto, Kaufman (2013-y.), Ali (2011-y.), Treffinger (2008-y.) va boshqalar tomonidan olib borilgan ko'plab tadqiqotlar va ularning natijalaridan ko'rish mumkin.

Ta'lim tizimini tashkil etuvchilar har yili ta'lim muassasalarida yuqori samaradorlikka erishishga e'tibor qaratadi. Ana shu maqsadda o'quv dasturini ishlab chiqiladi, yangi o'quv darsliklari yaratiladi. Bu esa ham talabalar, ham o'qituvchilarni kasbiy o'sishlariga yordam beradi. Olib boriladigan amaliy harakatlar talabalarning yutuqlarga erishish, olg'a intilishga bo'lgan ehtiyojni muayyan darajada yuzaga keltiradi, ularning kasbiy qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi.

Dars mashg'ulotlarining avvaldan rejalashtirilishidan voz kechish, talabalarda tanqidiy, kreativ fikrlashni rivojlantirishga, ijodiy fikrlashga, yangi g'oyalarni o'ylab topishga majbur qilish ta'lim olishga bo'lgan munosabatni o'zgartirish, ularni yutuqlarga erishishda rag'batlantirish asosiy omil bo'lib - **kreativlik** hisoblanadi.

Shaxsda kreativlik sifatlarini rivojlantirish jarayonining umumiy mohiyatini to'laqonli anglash uchun dastlab "kreativlik" tushunchasining ma'noni tushunib olish talab etiladi. Ken Robinsonning fikriga ko'ra, "kreativlik - o'z qiymatiga ega original g'oyalar majmui" (Azzam, 2009-y.) sanaladi. Gardner esa o'z tadqiqotlarida kreativlik tushunchasini shunday izohlaydi: "kreativlik - shaxs tomonidan amalga oshiriladigan amaliy harakat bo'lib, u o'zida muayyan yangilikni aks ettirishi va ma'lum amaliy qiyomatga ega bo'lishi lozim".

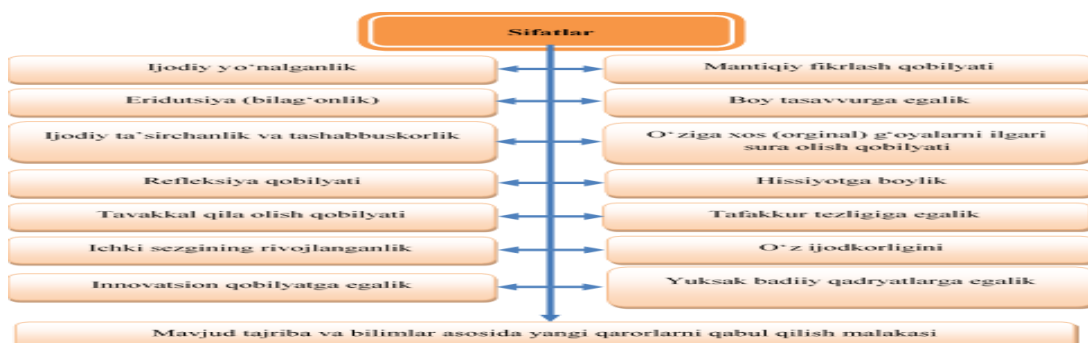
1-rasm. Kreativlikning asosiy shakllari.

Kreativlik bu - shaxsning yaratuvchanlik, ijodkorlik hislatlari bilan bog'liq ko'nikmalar majmui sifatida namoyon bo'ladi. Kreativlik shaxsni yaxlit holda yoki uning muayyan

xususiyatlarini tavsiflaydi. Talabalarning ijodkorligi va kreativligi tafakkur va muloqot qilishlarida, hissiyot va tuyg'ularida, turli faoliyat turlarida o'z aksini topgan.

Kreativlik iqtidorning muhim omili sifatida ham namoyon bo'ladi. Kreativlik o'z ichiga mavjud muammolarga nisbatan yuqori darajadagi sezgirlik, intiutsiya, natijalarni oldindan ko'ra bilish, fantaziya, tadqiqotchilik va refleksiyaning qamrab oladi. Qo'yilgan vazifaga faqatgina kreativ ta'lim metodikasini maqsadli holda olib borish bilan erishish mumkin, bunda pedagogik jarayonning har birishtirokchisiga

yangi bilimlarni tushuntirish, yaratish va undan samarali foydalanish uchun sharoit yaratishga imkon beradi. «Bugungi kunda kreativ mutaxassislarini shakllantirish zamonaviy jamiyat ta'lim tizimining asosiy vazifalaridan biridir. Aynan shuning uchun ham so'nggi yillarda kreativ ta'limni kreativ rivojlanish shakli tadqiqotchi - pedagoglar tomonidan faol o'rganilib kelinmoqda» [2].

2-rasm. Shaxsga xos kreativlik sifatlarining turlari.

Rivojlangan mamlakatlarda ijodkorlik doimiy amaliyot va raqobatdosh ustunlikning asosiy manbaiga aylanib bormoqda. Ijodkor shaxsning shakllanishi va rivojlanishi uning ichki va tashqi olami o'zgarishining o'zaro mos kelishi, ijtimoiy-iqtisodiy shart-sharoitlar hamda inson ontogenezi – tug'ilishidan boshlab to umrining oxiriga qadar uzluksizlik, vorisilikni taqozo etadigan faoliyat mazmuniga bog'liq. Talaba shaxsining mutaxassis sifatida kasbiy kamol topishi, rivojlanishi o'z mohiyatiga ko'ra tizimli ijodiy jarayon tarzida namoyon bo'ladi. Deyarli har qanday ishlab chiqarish sohasida ijodiy salohiyatga ega bo'lgan kishi yakunda g'alaba qozonadi. Oliy ta'limda o'quv-tarbiya jarayonini kreativ yondashuv asosida boshqarish bo'lajak mutaxassislarining ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga, bilim va ko'nikmalarni shakllantirish salohiyatiga aylantirish orqali uning kasbiy ongida innovatsiyalarga bo'lgan munosabatni mustahkamlashga qaratilgan. O'quv jarayoniga kreativ yondashish mamlakatimizda ta'limning innovatsion turi sifatida o'z mavqei mustahkamlamoqda, uning asosiy yo'nalishi kreativ fikrlashni rivojlantirish, kreativ qobiliyat va intellektual salohiyatni rivojlantirish, zamonaviy muammolarni hal qilishda yangi yondashuvlarni izlashdir. Bu qoidalar innovatsion oliy ta'limni rivojlantirish milliy ta'lim tashabbusida o'z ifodasini topgan bo'lib, u ijodiy shaxsni rivojlantirish va uzluksiz ijodiy o'zo'zini rivojlantirish, o'z-

o'zini takomillashtirishga qodir innovatorlarni yetishtirishni ustuvor vazifa sifatida belgilab beradi. Bu talabalarni kreativ bilim olishga, o'z-o'zini yaratuvchisi va kelajagini yaratuvchisi bo'lishga undaydi" [5].

Jahondagi globalashuv va ta'limning integratsiyalashuvi jarayonlarida bo'lajak muhandislarining kreativ fikrlashga tayyorgarligini rivojlantirish masalasi dolzarb vazifalardan biri sifatida belgilanmoqda. Xususan, AQShning Garvard universitetida tashkil etilgan Career Services markazi tomonidan ish beruvchilar o'rtasida o'tkazilgan ijtimoiy so'rov natijalariga ko'ra ishtirokchilarning 74,8% qismi malakali mutaxassisning muhandislik-konstruktorlik kompetentligini belgilovchi muhim me'zon sifatida kreativlik va nostandart tafakkur tarzi bilan bog'liq sifatlarni belgilagan. Singapurdagi Nan'yan texnologiya universiteti Biznes maktabida ham aynan shunga o'xshash so'rovnoma natijasida 62,5% ish beruvchilar bitiruvchining kreativlik sifatlarini muhim sifatlar qatoridagi uchlikka kiritishgan. Oliy ta'lim tizimida o'quv jarayonini kreativ yondashuv asosida tashkil qilish hamda talabalar kreativlik qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilgan o'qitish dasturlarini va texnologiyalarini takomillashtirib borish, shuningdek talabalarning kreativlik qobiliyatlarini rivojlantirishga xizmat qiluvchi zamonaviy axborot-metodik ta'minotni yaratish jarayon samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR

1. Askarov I.B. (2017). The main stages of preparing future vocational education teachers for research activities. *Eastern European Scientific Journal*, (5).
2. Askarov I.B. (2017). Management and planning of the process of formation of research skills and abilities of future teachers of vocational education. *School of the Future*, (2), 10-15.
3. Askarov I.B. (2017). Basic approaches and principles of preparing future vocational education teachers for research activities. *Current Research in the Modern World*, (2-6), 25-32.
4. Askarov I.B. (2016). Preparation for research activities of the future teacher of vocational training. In *Teaching Excellence* (pp. 39-42).
5. Zakirova F.M., Pozilova Sh.X. Oliy ta'lim muassasasi o'qituvchilarini qayta tayyorlash va malaka oshirish kurslarida kreativ o'qitish metodikasi. T.: Muhammad al-Xorazmiy nomidagi Toshkent axborot texnologiyalari universiteti, 2018, 9-bet.
6. Umirov I. (2021). Pedagogical and psychological factors of using e-learning tools in the educational process. *Academic research in educational sciences*, 2(2).
7. Umirov I., & Xamrakulov Y. (2021). Peculiarities of e-learning and their comparative analysis. *Society and Innovations*, 2(10 / S), 555-560.
8. Maslow A. The Farther Reaches of Human Nature NY: Viking, 1971. Harmondworth, Eng: Penguin Books, 1973. Contents.

UDK:378(14)

Farhod QALANDAROV,
Qarshi muhandislik-iqtisodiyot instituti mustaqil tadqiqotchisi
E-mail: finaledition2@mail.ru

Qarshi davlat universiteti professori p.f.d. Sh.O'.Nurillayeva taqrizi asosida

OLIIY TA'LIMDA TALABALARNING KIMYO TA'LIMI TARKIBI TRANSPARANT SHAKLI ISHLASH MEXANIZMLARINING NAZARIY TAHLILI

Annotatsiya

Ushbu maqolada oliy ta'limda talabalarning kimyo bo'yicha ta'limi tarkibi transparant shaklining ishlash nazariy tahlili keltirilgan. Bundan tashqari, Audiovizual axborotni qabul qilish o'qituvchi va o'quvchining tashqi va ichki faoliyati o'rtasidagi munosabatlar, o'quv materialini taqdim etishning audiovizual tasvirlash va ularning samaradorligi nazariy asoslangan.

Kalit so'zlar: Kimyo, transparant, audiovizual axborot, o'quv materialini audiovizual tasvirlash, dasturlashtirilgan ta'lim, semantik aloqa, sintez va boshqalar.

СТРУКТУРА ХИМИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ СТУДЕНТОВ В ВЫСШЕМ ОБРАЗОВАНИИ ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ МЕХАНИЗМОВ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ TRANSPARANTНОЙ ФОРМЫ

Аннотация

В данной статье представлен теоретический анализ функционирования транспарантной формы содержания образования студентов по химии в высшем образовании. Кроме того, восприятие аудиовизуальной информации теоретически обосновано взаимосвязью внешней и внутренней деятельности учителя и ученика, аудиовизуальным представлением изложения учебного материала и их эффективностью.

Ключевые слова: Химия, транспарант, аудиовизуальная информация, аудиовизуальное представление учебного материала, программируемое обучение, семантическая коммуникация, синтез и т. д.

COMPOSITION OF CHEMISTRY EDUCATION OF STUDENTS IN HIGHER EDUCATION TRANSPARENT FORM THEORETICAL ANALYSIS OF PERFORMANCE MECHANICS

Annotation

This article presents a theoretical analysis of the performance of the transparent form of the composition of the education of students in chemistry in higher education. In addition, the reception of audiovisual information is theoretically based on the relationship between the external and internal activities of the teacher and the student, the audiovisual representation of the presentation of educational material and their effectiveness.

Key words: Chemistry, transparent, audiovisual information, audiovisual representation of educational material, programmed education, semantic communication, synthesis, etc.

Kirish. Ushbu maqolada o'quv-bilim faoliyati xususiyatlarini oshkor qilishni davom ettirish, balki ularda immanentlik bilan qo'yilgan asosiy didaktik tamoyillarni amalga oshirishning tabiiyligini ko'rsatishdan iboratdir. Bunga bilim olishning psixologik mexanizmlariga tayanch: idrok, his etish, e'tibor, axborotni qayta ishlash, eslab qolish, ifodalash va boshqalar yordam beradi[1].

Ta'limda ko'rish va eshitish orqali idrok qilish muhim ahamiyatga ega. Biror kishini tinglash orqali inson go'yoki qabul qilingan so'zlarni qaytarib aytadi. Yuzaga keladigan vizual obraz verballashadi, idrok etilayotgan nutq esa vizuallashadi. Ushbu o'zaro o'tishlar ongli idrok mexanizmlaridan biridir. Idrokning mazmuni va tushunishligi nafaqat o'qituvchi tomonidan material qanday taqdim etilganiga, balki so'zda tushuntirish vizual obrazlarning qaysi bog'lanishlarini keltirib chiqarishi va ko'rish orqali idrok etishda qanday so'zli hislar yuzaga kelishiga ham bog'liqdir. Shu tariqa, o'quv vositalarini metodik jihatdan to'g'ri qo'llash dastur materialini o'zlashtirish sifatiga sezilarli ta'sir ko'rsatishi mumkinligi ayon bo'ladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. I. P. Pavlov va uning shogirdlarining tadqiqotlari shuni ko'rsatdiki, kompleks

qo'zg'atuvchida zaif komponent ko'pincha kuchlisi bilan niqoblanadi.

Aynan bir qator hollarda predmetning eng muhim belgilari kuchli komponent bo'lib xizmat qilmasligi sababli, ularning ajratilishiga alohida e'tibor berish lozim bo'ladi.

O'rganilayotgan obyektlarni yanada to'liq anglash uchun predmetlar va hodisalarni ko'rsatish va tushuntirishning tahliliy-sintez usuli talab qilinadi. Birinchi planga materialning mazmuniga qarab, yo sintez, yoki tahlil chiqariladi[2].

O'qituvchi tomonidan o'quv materiallarini taqdim etishda, hatto o'qitish vositalaridan foydalangan holda ham, o'quvchining faoliyati semantik darajada tushunchalar bilan ishlash sifatida davom etadi. O'qituvchi axborot funksiyasini tegishli ta'lim vositalariga topshirganda o'zlashtirish nafaqat tushunchalar darajasida, balki sensorli darajada ham sodir bo'ladi. Bunday holda, axborotni taqdim etishning ekran-tovushli shakli idrokning rolini, o'rganishdagi hissiy bilim olishni oshirishga va, shu bilan birga, o'quvchilarning bilim olish faolligini ko'tarishga olib keladi. Buning sababi shundaki, tasvir va tovushning (asosiy qo'zg'atuvchilar) so'zdan ustunligi tasvirlangan obyektning maxsus fikrlash faoliyati, ya'ni mavjud tushunchalar bilan mustaqil ishlash; taqqoslashlar, shu jumladan hissiy taqqoslashlarni o'tkazish; tasniflash, tahlil qilish va sintez qilish va boshqalar yordamida

tanish va tushunishni talab etadi. Kognitiv faoliyatning ushbu bosqichi o'quvchilarning fikrlash tarzini obrazli material bilan boyitadi, tasavvurni rivojlantiradi, kuzatuvchanlik, kelib tushayotgan ma'lumotlarni ko'rib idrok etish va tezda qo'llashni o'rgatadi[3].

Tadqiqot metodologiyasi. Audiovizual axborotni qabul qilish o'qituvchi va o'quvchining tashqi va ichki faoliyati o'rtasidagi munosabatlar asosida muvaffaqiyatli amalga oshiriladi. Tashqi faoliyat ko'rish, savollarni yozish, qo'shimcha materiallarni tayyorlash uchun ish joyini tashkil etishdan iborat. Ichki faoliyat xotirani jamlash, kelib tushayotgan ma'lumotlarni ongli ravishda idrok etish uchun buyruqlarni belgilashdir.

O'qituvchi tomonidan o'quv materialini taqdim etishning audiovizual shaklida, odatda, ko'rish yetakchi rol o'ynaydi. Psixologlarning fikriga ko'ra, olam haqidagi ma'lumotlarning 80 foizi insonni ko'rish orqali oladi. Bu o'z-o'zini tartibga soluvchi va o'z-o'zini sozlash tizimi bo'lib, uning parametrlari obyektning xarakteristikalarini, o'quvchilarning ichki (e'tiborni jamlash darajasi, motivlar asosida axborotni tanlab tanlash) va tashqi (yoritilganlik, obyektidan masofa, kontrast) ko'rsatmalari ta'sirida refleksli ravishda o'zgaradi. Ko'z qorachig'ini tartibga solish, akkomodatsiya, ko'zning konvergatsiyasi va moslashuvi, to'rpardaning kattalashtirish xususiyati, operatsion maydoni o'lchamining o'zgarishi ro'y beradi. Shuni yodda tutish kerakki, ko'rsatmalarning tez-tez o'zgarishi o'quvchilarning qattiq charchoqlariga olib keladi, axborotni qayta ishlash tezligi va ishonchligini pasaytiradi. Buni audiovizual vositalarni yaratishda va ishlatishda ham e'tiborga olish lozim. Ushbu talabni amalga oshirishning haqiqiy usullarini ko'rsatish uchun barcha darajalarda idrok jarayonining mohiyatini ko'rib chiqish olish kerak[5].

Tahlil va natijalar. Obyektning fondan ajratish, uning xususiyatlarini global baholash ro'y beradigan sensorli darajada sozlamani o'zgartirishga bo'lgan reaksiya ayniqsa kuchli bo'lib, bu xabarining ekran-tovushli shaklini idrokning axborot, makon va vaqtinchalik chegaralari bilan muvofiqlashtirish zaruratiga olib keladi. Ushbu shartlarga rioya qilish keyingi persektiv idrok darajasi uchun qulay vaziyat yaratib, unga tahlil va sintezning rivojlangan shakllari xosdir. Bu yerda shakl, ichki ma'noga ega bo'lmagan munosabatlar, obyektlarning integral xususiyatlari ajralishi sodir bo'lib, obrazning va uning ajralmas xususiyatlarining shakllanishi parallel kanallar orqali amalga oshiriladi. Aynan shu yerda taqdim etilgan audiovizual ma'lumotlarning mohiyatini tushunish, uni tahlil qilish, taqdimotga o'tkazish qobiliyati muhimdir.

Obrazni yaratish bu bilan tugamaydi, balki keyingi daraja - operator darajasiga rivojlanib, u yerda taqdim etilgan ma'lumotlarning subyektning ijtimoiy tajribasi va ehtiyojlari asosida ahamiyatligi va amaliy qiymatini umumiy baholash amalga oshiriladi. Natijada predmet haqidagi mantiqiy-semantik xususiyatlarni, unga nisbatan semantik munosabatni belgilaydigan tushuncha, fikr yuzaga keladi. Shu bilan birga, o'zlashtiriladigan materialning va o'qituvchining ko'rsatmalari hissiyligi darajasi katta rol o'ynaydi. Materiallarda qayd etilgan o'quv xabari tinglovchilarga ommaviy axborot kommunikatsiyalari guruhiga kiruvchi audiovizual ta'lim vositalari orqali yetkaziladi.

Turli ta'lim vositalarining ommaviy axborot kommunikatsiyalariga tegishliligi ularning bir kishi emas, balki jamoaviy kommunikator tomonidan yaratilishi, markazlashtirilgan tarzda tarqatilishi, ko'plab tinglovchilar tomonidan qabul qilinishi va ijtimoiy ahamiyatga ega qadriyatlariga yo'naltirilishi bilan belgilanadi.

Ilmiy-ommabop, axborot va badiiy dasturlar tomoshabinning psixologik xususiyatlari tarafdin yetarlicha

aniqlanmagan jihatga qaratilgan. O'quv dasturi oldindan kommunikator (ta'lim vositalarini ishlab chiquvchi)ga ma'lum bo'lgan bilim doirasiga ega bo'lgan va xabarni o'qituvchi tomonidan avvaldan tuzilgan ko'rsatmaga muvofiq qabul qiladigan ma'lum bir yosh guruhiga qaratilgan. Ta'lim vositalarining bu xususiyati xabarni yanada aniq belgilangan ta'sir parametrlari bilan yaratish uchun umumiy, yosh va pedagogika psixologiyasi sohasidagi bilimlardan foydalanishga imkon beradi[6].

Atrofdagi dunyoning barcha predmetlari va hodisalari ko'plab alomatlariga ega bo'lgan obyektlar va, buning oqibatida, kompleks qo'zg'altuvchilar sifatida namoyon bo'ladi. Kuzatish davomida obyektning tashqi ko'rinishi bilan tanishganda, uning qismlari, xususiyatlarini xayolan ajratish (tahlil) va ajratilgan qismlar, xususiyatlarni bir butunga birlashtirish ro'y beradi. Bunda obyektning idrok etilishi shunday sodir bo'ladiki, birinchi navbatda, ko'rish yordamida eng yorqin belgilar, xususiyatlar va sifatlar eslab qolinadi, keyin esa bu belgilar, xususiyatlar va fazilatlar ularning o'zaro munosabatlarida ko'rib chiqiladi. Shu tariqa, butundan bir qismga harakatlanish, tasviri bosqichma-bosqich tahlil qilish, uning har bir xususiyatini alohida-alohida ko'rib chiqish ro'y beradi.

Axborotni idrok etishga ta'sir qiluvchi faktlarni o'rganish uchun dialektik-materialistik yondashuv insonning subyektiv, xolis aks ettirish tendensiyasi bilan birga, uning munosib bilimga intilishiga asoslanadi. Shu nuqtai nazardan, televideniye va kino idrokning munosibligini ta'minlaydi, o'quvchilarda haqiqiy dunyo predmetlari, hodisalariga va voqealariga mos obrazlarni yaratadi. O'quvchi ekranda obyektning o'zini emas, balki uning aksini, ushbu obyektning bilim olish va tushunchalarni shakllantirish uchun juda muhim bo'lgan eng zarur xususiyatlarini aks ettiradigan modelini ko'radi. Audiovizual axborotni idrok etish bilan bog'liq muhim muammolardan biri - axborot psixologiyasi va pedagogik eksperimentlarni aniqlashdir. Dasturlashtirilgan ta'limdagi o'quv dasturining kadr hajmini aniqlash bo'yicha tadqiqotlar asos qilib olinishi mumkin[7].

Tushunchalarning bevosita xotiradan qisqa muddatli xotiraga o'tishida ularning axborot tarkibi sezilarli darajada kamayadi (50 bit o'rniga 15 bitgacha). Shu tariqa, 30 daqiqa davomida uzoq muddatli xotiraga faqat 6 ta tushuncha o'tishi mumkin. Bitta kadrda taqdim etilishi mumkin bo'lgan tushunchalarning mumkin bo'lgan sonini hal qilishda majburiy talab - bitta yaxlit semantik tushunchalar orasidagi mavjudlikdan kelib chiqish kerak. Tajribalar shuni ko'rsatdiki, semantik aloqani o'rnatish uchun har qanday qo'llanma kadrda ko'pi bilan 3-5 tadan ko'p bo'lmagan tushuncha bo'lishi mumkin, ulardan faqat bittasi yangi bo'ladi. Ma'lumki, bilim nafaqat tushunchalardan iborat bo'lishi, balki tushunchalar orasidagi turli aloqa tizimlarini ham o'z ichiga olishi mumkin. Shuning uchun, o'zaro aloqasi shakllanadigan ikkita tushuncha ham yangi tushunchani tashkil etadi.

Har qanday tajribali o'qituvchi o'quvchilarning bilim faoliyatini tashkil etish nuqtai nazaridan o'rganish usulini belgilovchi ta'lim usullari turli xil bo'lishi kerakligini biladi. Talabalarning turli xil va bir xil faoliyati - bu o'qish "qiziqarli yoki qiziq emas" degan savol emas, balki miyaning butun rejimini belgilaydigan qandaydir chuqurroq voqelikdir. Xususan, amalga oshiriladigan o'quv faoliyatining mazmuni bir xilligi, eslab qolinadigan materialining o'xshashligi xotiraning retroaktiv tormozlanishiga olib keladi. O'quv jarayonini noto'g'ri tashkil etishda yuzaga keladigan retroaktiv tormozlanishga oddiy misolni keltirish mumkin. Masalan, yangi materialni tushuntirish uchun diafilm zarur bo'ladi. O'quvchilarga bitta taqdimotdan yigirmata kadrni eslab qolish taklif etiladi. Nazorat qilish jarayonida o'quvchilarning aksariyati dastlabki to'rtta kadrning

mazmunini va oxirgi ikki, uchta kadrni to'g'ri aks ettiradi. Qolgan kadrlar unutiladi. Birinchi kadrlar nima uchun eslab qolinishi aniq: yangi faoliyat turi muayyan qiziqish uyg'otadi. Lekin tez orada qiziqish yo'qoladi, amalga oshirilayotgan harakatlarning bir xilligidan charchoq paydo bo'ladi, natijada keyingi kadrlarning mazmuni o'zlashtirilmaydi[8].

Xulosa va takliflar. Shunday qilib, ko'rgazmali vositalarning haddan ko'pligi ham o'zlashtirish

samaradorligini pasaytiradi. Ularni qo'llash meyori o'quvchilarning e'tibor darajasi bilan belgilanadi. Agar o'quvchilar ma'ruzachini chalg'imasdan eshitsu, u yoki bu ta'lim vositasi bilan to'liq e'tiborni berib ishlasa, bu holda retroaktiv tormozlanish sodir bo'lmadi, deb hisoblashimiz mumkin.

ADABIYOTLAR

1. Габай Т.В. Педагогическая психология: учеб. пособие для студ. высш. учеб. Заведений/ Т.В. Габай. - М.: Академия, 2003. - 240 с.
2. Шаповаленко С.Г. Вопросы теории и практики создания и использования систем средств обучения. - М.: Изд. Учпедгиз, 1973. - 112 с.
3. Чоршанбиев З. Э. Педагогический такт и техника как важные факторы развития образовательного процесса //Вестник науки и образования. - 2020. - №. 10-3 (88). - С. 55-59.
4. Chorshanbiyev Z. E. E-didactic environment factor improvement of mathematical and scientific training of engineering personnel //The Way of Science. - 2014. - С. 72.
5. Rakhimov O. D., Chorshanbiyev Z. E. Prospects for the application of digital technologies in training the "labor protection" course //European Journal of Life Safety and Stability (2660-9630). - 2021. - T. 2. - С. 34-40.
6. CHorshanbiyev Z. E. Improvement of mathematical and scientific training of engineering personnel in the educational process //исследования в области психологии и педагогики в условиях современного общества. - 2019. - С. 241-243.
7. Gayratovich E.N. (2019). Using visual program technology methods in engineering education. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol, 7(10).
8. Gayratovich, E.N. (2021). Specific aspects of educational material demonstration on the basis of visual technologies. International Engineering Journal For Research & Development, 6(ICDSIIL), 3-3.
9. Gayratovich E. N. & Yuldashevna, T. O. (2020). Use of visualized electronic textbooks to increase the effectiveness of teaching foreign languages. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences, 8 (12), 111-116.
10. Ergashev N. (2021). Methods of using visualized educational materials in teaching programming languages in technical universities.

UDK:37.091.321:004

Dilnoza QARSHIYEVA,
*Samarqand viloyati pedagoglarni yangi metodikalarga o'rgatish milliy markazi,
pedagogika fanlari falsafa fanlari doktori
E-mail: dilnozaeldor@gmail.com*

Samarqand viloyati pedagoglarni yangi metodikalarga o'rgatish milliy markazi dotsenti Usmonov B.I. taqrizi asosida

ONA TILI VA ADABIYOT O'QITUVCHILARINING KVEST TEXNOLOGIYASI ASOSIDA DARSLARNI TASHKIL ETISH KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH

Annotatsiya

Ushbu maqolada uzluksiz kasbiy rivojlantirish tizimi malaka oshirish jarayonida tinglovchilarni innovatsion texnologiyalardan foydalanib, yangicha zamonaviy darslarni tashkil etish metodikalarini takomillashtirish, bunda Kvest texnologiyalaridan foydalanib darslarni loyihlash kompetentligini rivojlantirish masalalari haqida ma'lumotlar keltirilgan. Kvest texnologiyasi asosida ona tili fani o'qituvchilari darslarini ssenariylari va dars ishlanmalarini shakllantirish ta'lim oluvchilarni innovatsion texnologiyalar asosida loyiha ishini tuzish, muammoli vaziyatlarni hosil qilish va yechimlarini guruh bilan muhokama etish kabi kompetensiyalarini rivojlantirishga yordam beradi. Shuning uchun ushbu maqolada biz aynan darslarni kvest texnologiyasi asosida loyihalash samarali natija ekanligini ochib berdik.

Kalit so'zlar: Kvest, veb-kvest, texnologiya, kompetensiya, loyiha, metod, metodika, ssenariy, dars loyihasi.

DEVELOPMENT OF COMPETENCE OF TEACHERS OF THE NATIVE LANGUAGE AND LITERATURE TO ORGANIZE CLASSES BASED ON QUEST TECHNOLOGY

Annotation

This article provides information on the issues of improving the competence of the project of lessons using innovative technologies and organizing new modern lessons in the process of professional development of the system of continuous professional development. The formation of scenarios and lesson developments of the lessons of teachers of the subject of the native language on the basis of the technology of the quest helps to develop competencies of educators, such as drawing up project work based on innovative technologies, creating problem situations and discussing solutions with the group. Therefore, in this article, we revealed that it is precisely the design of classes based on Quest technology that is an effective result.

Key words: Quest, web quest, technology, competence, project, method, methodology, scenario, lesson project.

РАЗВИТИЕ КОМПЕТЕНТНОСТИ УЧИТЕЛЕЙ РОДНОГО ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ ПО ОРГАНИЗАЦИИ УРОКОВ НА ОСНОВЕ КВЕСТОВОЙ ТЕХНОЛОГИИ

Аннотация

В данной статье представлена информация о системе непрерывного профессионального развития обучающихся в процессе повышения квалификации с использованием инновационных технологий и совершенствования методики организации новых современных уроков, а также о вопросах развития компетентности проектирования уроков с использованием квестовых технологий. Формирование сценариев уроков и разработок уроков учителей родного языка на основе технологии квестов способствует развитию у обучающихся таких компетенций, как построение проектной работы на основе инновационных технологий, формирование проблемных ситуаций и обсуждение их решений с группой. Именно поэтому в этой статье мы выяснили, что именно проектирование уроков по технологии квестов является эффективным результатом.

Ключевые слова: квест, веб-квест, технология, компетенция, проект, Метод, методика, сценарий, проект урока.

Kirish. Hozir butun dunyo globallashtirish sharoitida ta'lim-tarbiya sohasini rivojlantirish, darslarni yangi zamon talablari asosida tashkil etish, barkamol shaxsni tarbiyalash kabi masalalarga alohida e'tibor qaratilmoqda. Aynan hozirgi zamon yoshlarini zamon talablari asosida ta'lim-tarbiya berish dolzarb muammo bo'lib qolmoqda. Maktabda darslarni yangicha yondashuv asosida tashkil etish, innovatsion texnologiyalardan foydalanish, buning uchun esa maktab o'qituvchilari tinimsiz o'z ustida ishlashni, yangi g'oyalar asosida o'z kasbiy faoliyatlarini uzluksiz rivojlantirib borishni talab etadi. Xususan, O'zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta'lim-tarbiya va ilm-fan sohalarini rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risidagi farmonida "pedagog xodimlarning kasbiy mahorati va faoliyat samaradorligini muntazam oshirib borish uchun zarur shart-sharoitlarni yaratish, malaka oshirish tizimini "hayot davomida o'qish"

tamoyili asosida takomillashtirib borish" kabi ustuvor vazifalar belgilangan. bu borada, uzluksiz kasbiy rivojlantirish tizimida maktab o'qituvchilarining darslarni loyihalashga oid kompetentligini "Kvest" texnologiyasi asosida rivojlantirishni zamonaviy vositalar asosida takomillashtirish, loyihalashga oid kompetentligini rivojlantirish bo'yicha ilmiy-metodik taklif va tavsiyalar ishlab chiqish tadqiqot mavzusining dolzarbligini belgilaydi.

"Kvest" texnologiyasi – bu turli o'quv vositalar asosida mashg'ulotlarning samaradorligini oshirishga mo'ljallangan o'yinli o'qitish texnologiyasi, degan xulosaga keldik. Ya'ni rolli o'yinlarning bir talqini deyish mumkin. bu shakllanishga qaratilgan individual yoki guruh mashg'ulotlarining axborot, muammoli yo'naltirilgan vazifalari turidir [3]. Fanni o'qitish materiallarini o'zlashtirish, tadqiq qilish, qayta ishlash va taqdim etish jarayonida ta'lim

oluvchining mustaqil faoliyati, izlash va tadqiq etish ko'nikmalarini rivojlantirishdir. Mashg'ulotda "kvest" texnologiyasidan foydalanishning maqsadi – axborotni tahlil va sintez qilish, oqilona foydalanish bilan baholash ko'nikmalarini rivojlantirishda muayyan masala, mavzu, muammo va uni keyinchalik qayta ishlash bo'yicha kerakli ma'lumotlarni olish uchun o'rganishdir. Shuningdek, ta'lim oluvchining o'quv materialni mustaqil tanlash, olingan ma'lumotlarni tahlil qilish, mustaqil ravishda qaror qabul qilishni o'rganish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Shu bilan birga "Kvest" texnologiyasi quyidagi tarbiyaviy ahamiyatga ega: shaxsiy javobgarlikni tarbiyalaydi; shaxslararo munosabatlar va bag'rikenglik madaniyatini shakllantiradi; o'zini-o'zi anglash va rivojlantirishga yordam beradi [2].

Ona tili va adabiyot fani o'qituvchilari uchun muammoli kvest dars ishlanmasi

Elementlar tarkibi	Kvestni ishlab chiqish talablari va mazmuni
Nomi	Konferensiya! Muammoli kvest.
Kvestyo'nalishi	Ona tili va adabiyot fani o'qituvchilari uzluksiz kasbiy rivojlantirish kursi "6-modul. Fanni o'qitishning dolzarb masalalari, fandagi yangiliklar" moduli, «Ta'lim jarayonida innovatsion texnologiyalardan samarali foydalanish» mavzusi.
Maqsadvazifalari	Maqsad: tinglovchilarning mulohaza yuritish, muammoli va ziyatlarda eng maqbul yechimni topish, va turli xil ko'rinishdagi loyihalar ishlab chiqish kompetentligini takomillashtirish; Vazifa: tinglovchilarning muammoli vazifalarning loyihasini ishlab chiqishda bosqichlar ketma-ketligini ishlab chiqish, rejalarini tuzish va reja asosida loyihalashga o'rganish hamda darslarini kvest texnologiyasi asosida loyihalash kompetentligini takomillashtirish.
Muddati	Qisqa muddati. 2 akademik soat (1 juftlik)
Ishtirokchilar yoshi/ maqsadli guruh	Uzluksiz kasbiy rivojlantirish tizimi ona tili va adabiyot fani o'qituvchilari kursi tinglovchilari (yoshiaralash). 24 tatinglovchi
Afsona	Konferensiya! Ishtirokchilar markazda tashkil etiladigan respublika miqyosida tashkil etiladigan maqolalar to'plamini va konferensiyani tashkil etish jarayonini loyihasini ishlab chiqishlari kerak bo'ladi.
Kvest qahramonlari	Kichik guruh ishtirokchilari.
Asosiy vazifa/asosiy g'oya	"O'qituvchining kasbiy standartlari" mavzusida tashkil etiladigan respublika miqyosida ilmiy-amaliy konferensiya tashkil etish loyihasini tayyorlashadi. "Muharrirlar", "Programistlar", "Tashkilotchilar" guruhlariga bo'linadilar va har bir guruh o'zlariga berilgan topshiriqlar yuzasidan loyiha rejalarini taqdimot shaklida namoish etadilar hamda muhokama qiladilar.
Kvest reja va unga yordam beruvchi yo'l	Tashkil etilgan "Muharrirlar", "Programistlar", "Tashkilotchilar" guruhlariga konferensiyani tashkil etish bo'yicha rejalarini va loyihalarni yaratish hamda ularni chizma-sxema, taqdimot yoki loyiha ishi ko'rinishlarida namoish etish vazifasi beriladi. Guruhlar o'zlariga berilgan muammoli vazifalarni tashkil etish bosqichlari ketma-ketligini ishlab chiqadilar, bosqichlar asosida yuklangan vazifalarni amalga oshirishda roller taqsimlab, jarayonlarni amalga oshirish loyihasini ishlab chiqadilar. Loyihani ishlab chiqishda va taqdimotida uning dizayni, vazifalar guruh a'zolariga to'g'ri taqsimlanganligi vazifalarini to'liq tushunganliklari, taqdimotining nutqi va loyiha mazmuni va maqsadlari to'liq, to'g'ri ochib berishiga qarang baholanadi.
Manbalar	Maqollar to'plami, internet manbalar ro'yxati, tarqatmalari vositalar, electron gadjetlar, asbob-uskunalar vaturlimanbalar.
O'quvchilar faoliyatini baholash mezonlari	Har bir guruh taqdim etgan loyihalari talab darajada tayyorganligi, guruhlar ishi mantiqiy bir-birlarini to'ldirishiga, guruh ishtiroklarini birdek ishtiroki, ishlarni amalga oshirishlarida roller taqsimoti bo'yicha o'zlariga belgilangan vazifalarni tushunganligi va ular yosh xususiyatlariga qarab to'g'ri taqsimlanganligi, taqdimotlaridizayni, sifati, taqdimotchini nutqi ravonligi, aniqligi, loyihani tushunarli bayon eta olishiga qarang baholanadi.
Kvestning natijasi, refleksiya	Natija dars mazmuniga mos ma'lumotlar mustaqil o'zlashtiriladi. o'zlarini kasbiy mahoratlarini rivojlantiradi. Refleksiya. Taklif va tavsiyalar tinglanadi.

Darsning tashkiliy qismi. O'qituvchi tinglovchilar bilan salomlashadi va dars mavzusi, sana doskaga yozib qo'yiladi.

Assalomu alaykum hurmatli hamkasblar bugungi mavzumiz "6-modul. Fanni o'qitishning dolzarb masalalari, fandagi yangiliklar" moduli, «Ta'lim jarayonida innovatsion texnologiyalardan samarali foydalanish» mavzusi.

- dars bugun zamonaviy texnologiyalardan biri kvest (muammoli) texnologiyasi asosida tashkil etilishi va darsning texnologik xatirasi asosida kvest ssenariysi, mazmuni, shartlari tushuntiriladi.

Guruhlarga ajratish: O'qituvchi oldindan tayyorlagan raqamlar yashirilgan kartochkalarni taqdim etadi. Tinglovchilar tanlagan kartochkalari raqamlariga qarab oldindan tayyorlangan guruh stoli atrofida jamlanishadi. 1-guruh ya'ni kimga bir raqami tushgan bo'lsa "muharrirlar" guruhiga, 2 raqami tushgan tinglovchilar "programistlar" guruhiga, 3 raqami tushgan "tashkilotchilar" guruhiga.

Hurmatli hamkasblar bugun "o'qituvchining kasbiy standartlari" mavzusida tashkil etiladigan markazda tashkil

Shu bois, uzluksiz kasbiy rivojlantirish tizimida maktab o'qituvchilarining darslarini loyihalashga oid kompetentligini "Kvest" texnologiyasi asosida rivojlantirishni yangicha yondashuvlarini ishlab chiqish lozim. Bu esa ta'lim oluvchining ijodiy fikrlashni rivojlantirish, mashg'ulot vaqtidan oqilona foydalanish orqali ko'nikmalarini shakllantirish hamda kognitiv kompetentligini rivojlantirishga yordam beradi.

Kvest texnologiyasi asosida ona tili fani o'qituvchilari darslarini ssenariylari va dars ishlanmalarini shakllantirish ta'lim oluvchilarni innovatsion texnologiyalar asosida loyiha ishini tuzish, muammoli vaziyatlarni hosil qilish va yechimlarini guruh bilan muhokama etish kabi kompetensiyalarini rivojlantirishga yordam beradi.

etilishi rejalashtirilgan respublika miqyosida ilmiy-amaliy konferensiya tashkil etish loyihasini tayyorlaymiz.

"Muharrirlar" guruhi konferensiyaga kelib tushadigan maqolalarni tahrirlash, ular konferensiya to'plami (muqovasi, maqolalar ketma-ketligini) tayyorlash loyihasini ishlab chiqadilar.

"Programistlar" guruhi konferensiyadasturi, konferensiya to'plami muqovalarini dizayni va konferensiya tashkil etadigan xona moddiy-texnik vositalar bilan ta'minlash, onlayn kuzatish imkoniyati mavjud bo'lganda kerakli dasturlar orqali onlayn-konferensiya tashkil etish loyihasini ishlab chiqadi.

"Tashkilotchilar" guruhi konferensiya kuni keladigan mehmonlarni kutib olish, ro'yxatga olish, xonalarni tayyorlash, har bir ishtirokchiga konferensiyada ishtirok etganliklari uchun sertifikatlar tayyorlash va taqdim etish, mehmonlarlarga kuzatish loyihasini ishlab chiqadilar.

Loyihalarni taqdim etish shakl va usullari tushuntiriladi hamda mexanizmlarni to'g'ri ishlab chiqish bo'yicha tushunchalar va namunalar taqdim etiladi. markazda

oldin o'tkazilgan konferensiya materiallari, dasturi va jarayonlardan fotosuratlar taqdim etiladi.

Bu kvest darsimizda ishtirokchilarni boshqa fanlarda olgan bilimlarini umumlashtirish, fanlar integratsiyasi, kelajakdagi bir ishni boshlashdan oldin puxta rejasini ishlab chiqishga o'rgatish hamda loyihalarni ishlab chiqish, kompyuter texnikasidan, internet tarmog'idan samarali foydalanishga o'rgatadi.

Xulosa va tavsiyalar. Xulosa qilib aytganda, uzluksiz kasbiy rivojlantirish tizimi dars mashg'ulotlarida "Kvest" texnologiyasini qo'llash ijtimoiy-pedagogik texnologiya sifatida, izlanishlarning turli jihatlarida qo'llanilishi mumkin:

●birinchidan, izlanish darsni o'tkazish shakli sifatida tinglovchilarga harakatning faol ishtirokchilari bo'lishlari, bir-biri bilan ijodiy munosabatda bo'lishlari, umumiy madaniy va kasbiy kompetensiyalarni hamda zarur bo'lgan shaxsiy xususiyatlarni rivojlantirishga imkon beradi: qarorlarni tezda

qabul qilish, noaniqlik sharoitida harakat qilish va jamoada ishlash qobiliyatlari, ijodkorlik fikrlash va boshqalar;

●ikkinchidan, metodik ishlab chiqish uchun topshiriq shakli sifatida "Kvest"lar ijtimoiy voqelikni qurish, syujetlar yaratish, topshiriqlarni loyihalashtirish va shartlarini bajarish ko'nikmalarini talab qiladi. bu tinglovchilarning qiziqishlarini, hozirgi va kelajak haqidagi g'oyalarini ochib berishga, ularning ijtimoiy makon va vaqt toifalari bilan ishlashga imkon beradigan ijodiy ish hisoblanadi. ushbu ish shakli ilmiy, analitik, ijodiy va loyihaviy fikrlashni birlashtirishga imkon beradi.

"Kvest" texnologiyasining yana bir imkoniyati – bu fanlararo bog'liqlikdan foydalanish qobiliyatidir. "kvest" texnologisini qo'llash orqali mashg'ulotlarni tashkil etish davomida muammolarni hal qilish uchun barcha ishtirokchilar bir-biri bilan faol aloqada bo'lishlari, turli ko'nikma va malakalarini oshiradi.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 25-yanvardagi "Xalq ta'limi sohasidagi ilmiy-tadqiqot faoliyatini qo'llab quvvatlash hamda uzluksiz kasbiy rivojlantirish tizimini joriy qilish chora-tadbirlari to'g'risida"-gi PQ-4963-sonli qarori.
2. Айгунова О.А., Вачкова С.Н., Реморенко И.М., Семёнов Тимонова А.Л. Е.Н. Оценка профессиональной деятельности учителя в соответствии с профессиональным стандартом педагога. Педагогическое образование. – С. 8-23.
3. Адольф В.Я. Профессиональная компетентность современного учителя: монография. – Красноярский гос. ун-т. Красноярск, 1998. – С. 310.
4. Zakirova F.M., Qarchive D.U., Quest for Pedagogical Technology and Its Use in Education Systems // International Journal on Integrated Education, 2020 // DOI: 10.31149/ijie.v3i5.369.
5. Karshieva D.O., Improving lesson design competency of school teachers based on "web-quest" technology // Journal of Hunan University (Natural Sciences, Vol. 49, No. 12 December 2022.

UDK: 373.24

Jasur KODIROV,
*O'zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti Aniq-tabiiy fanlar va
jimoniy madaniyat fakulteti o'quv ishlari bo'yicha dekan o'rinbosari*
E-mail: jasurkodirov96@gmail.com

Qarshi davlat universiteti professori p.f.d. Sh.O'Nurillayeva taqrizi asosida

MAKTABGA O'TISH YOSHIDAGI BOLALARDA ALGORITMIK KO'NIKMALARNI SHAKLLANTIRISH METODIKASI

Annotatsiya

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida kvestlar ta'limiy-o'yinlarni tuzishga qo'yiladigan talablarining o'ziga xos xususiyati shundaki, bolalarga tanish bo'lgan turli topshiriqlarni hal qilishi va maktabga o'tish yoshidagi bolalarda ixtiyoriy xulq-atvorni rivojlantirishning asosiy vositasi hisoblanadi

Kalit so'zlar: Ko'nikma, fikrlash, rivojlantiruvchi, faoliyat, harakatlar, rejalashtirish, muloqot, natija.

МЕТОДЫ ФОРМИРОВАНИЯ АЛГОРИТМИЧЕСКИХ НАВЫКОВ У ДЕТЕЙ ШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

Аннотация

Уникальность требований к созданию развивающих игр в дошкольных образовательных организациях заключается в том, что они решают разнообразные задачи, знакомые детям, и являются основным средством формирования произвольного поведения у детей школьного возраста.

Ключевые слова: Умение, мышление, развитие, деятельность, действие, планирование, общение, результат.

METHODS OF FORMING ALGORITHMIC SKILLS IN CHILDREN OF SCHOOL AGE

Annotation

The unique feature of the requirements for the creation of educational games in preschool educational organizations is that they solve various tasks familiar to children and are the main means of developing voluntary behavior in children of school age.

Key words: Skill, thinking, developing, activity, action, planning, communication, result.

Kirish. O'qitish vositalari - pedagogning yangi bilimlarni o'zlashtirish, ko'nikmalarni shakllantirish va ta'lim oluvchilarning aqliy qobiliyatlarini rivojlantirish uchun to'g'ridan-to'g'ri ta'lim jarayonida foydalanadigan predmet, hodisa, model va amallar metodlari majmuidir.

Maktabga o'tish yoshidagi bolalarda algoritmik ko'nikmalarni shakllantirish maqsadida ishlab chiqilgan metodikada qo'llaniladigan o'quv vositalariga quyidagi talablar qo'yiladi:

1. Ta'lim jarayonida bolalarning mustaqil faoliyatida qo'llaniladigan o'quv vositalari rivojlanayotgan subekt-makon muhiti yaratishi kerak, ulardan foydalanish maktabga o'tish yoshidagi bolalarning algoritmik faolligini ta'minlaydi.

2. Bolalarning mustaqil faoliyatlari uchun ishlab chiqilgan o'qitish vositalari, xususan, ta'limiy-o'yin, o'yinli topshiriqlar - ta'limiy-o'yindagi maqsadga erishish uchun algoritmlarni to'g'ri va ongli bajarish yoki yaratish jarayonida taqdim etilgan materiallarni to'liq o'zlashtirishga yordam berishi kerak.

3. Maktabga o'tish yoshidagi bolalarning yangi algoritmi o'zlashtirishlari uchun qo'llaniladigan o'quv vositalari uni o'rganishlari uchun xatti-harakatlarning to'liq mo'ljalli asosini o'z ichiga olishi kerak, keyin yangi sharoitlarda va bolalar faoliyatining turlari algoritmlar bilan ishlashda bolalarning mustaqil faoliyatining ulushini oshirib, harakatlarning to'liq mo'ljalli asosini kamaytirish lozim[1].

Maktabga o'tish yoshidagi bolalarda algoritmik ko'nikmalarni shakllantirishga qaratilgan ta'limning quyidagi: ta'limiy-o'yinlar, kvestlar, birlashtirilgan turdagi topshiriqlar va shu kabilar ishlab chiqildi va amaliyotga tatbiq etildi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Maktabga o'tish yoshidagi bolalarda algoritmik ko'nikmalarning shakllanishida muammoli ta'limiy-o'yinlar va ularni o'qitish uchun ishlab chiqilgan metodika muhim ahamiyat kasb etadi. Bu metodika chiziqli algoritmlar modulining vositalaridan biri bo'lib, ulardan o'rinli foydalanish bola faoliyatining muvaffaqiyatini ta'minlaydi.

Bunday o'yinlar o'z harakatlarini rejalashtirish, muammoli vaziyatni hal qilish orqali chiziqli algoritmlarni bajarish ko'nikmalarini shakllantirishga yordam beradi. Bolalar paydo bo'lgan qiyinchilikning sabablarini angalaydilar, uni bartaraf etish esa ularga ma'lum bo'lmagan harakatlar ketma-ketligini talab qiladi. Ma'lumotni taqdim etish shakliga ko'ra, muammoli ta'limiy-o'yindagi personajlar o'rtasidagi suhbatni ertakli, rolli va sayohat bilan bog'liq ta'limiy-o'yinlarga bo'linadi[2].

Tadqiqot metodologiyasi. Kvestlar – "Tarmoqli va davriy algoritmlar" modulidan o'rin olgan va tahsil jarayonida algoritmik ko'nikmalarni shakllantirishdagi eng asosiy vositalardan biridir. Kvestlarning o'ziga xos xususiyati shundan iboratki, bunday mazmundagi o'yinlar tarmoqlanish algoritmining shartli bloki yordamida dastlabki reja bo'yicha yakuniy vazifani va asosiy maqsadni topishga qaratilganligidadir.

Kvestlar maktabga o'tish yoshidagi bolalarda tarmoqli algoritmlarini tuzish ko'nikmasini shakllantirishda muhim vasita bo'lib xizmat qiladi. Kvestlar topishmoq o'yinlari bo'lishi mumkin, bunda savolga "ha" yoki "yo'q" deb javob berish uchun bolalar yoki pedagog-tarbiyachi o'ylangan predmetni topadilar. Shuningdek, kvestlar sayohatlar

shaklida bo'lishi mumkin, bunda bolalar blok-sxemalar ko'rinishida shifrlangan rejani bajarib, xazinalarni topadilar.

Kvestlar maktabga o'tish yoshidagi bolalarda o'rganilgan bilimlarni qayta takrorlashga, umumlashtirishga, xulosa chiqarishga imkon beradi. Taklif etilayotgan o'yinlarda kerakli natijaga va maqsadga erishish uchun tarbiyalanuvchilar o'z harakatlarini o'yindagi qoidalariga moslashtirishlari lozim, lekin shu bilan birga tarbiyalanuvchilarning harakatlarida ixtiyoriylik yuqori o'rinni egallaydi. Maqsadga erishgach bola bu kvest bajarilganligi yoki bajarilmaganligiga asoslab o'z harakatlariga, boshqalarning xulq-atvori va harakatlariga munosib baho bera oladi[3].

Tahlil va natijalar. Kvestlarni loyihalashga qo'yiladigan talablar:

1. Kvest rejalashtirilgan natijaga erishish bilan tugashi kerak: xazina topish yoki topishmoqni topish.

2. Pedagog-tarbiyachi, birinchi navbatda, erishilgan holatlarni, o'yin qoidalariga amal qilinganligini qayd etgan holda qo'yilgan vazifalarni bajarishda tarbiyalanuvchini xatti-harakatlarini rag'batlantirishi lozim.

3. Pedagog faqat asosiy tayanch harakatlarni aytib ularning mustaqil faoliyatining ulushini sekinlik bilan sezilarli darajada oshirib boradi. Bundan tashqari katta yoshdagi maktabga o'tish yoshidagi bolalarni mustaqil ravishda kvestlar tuzishga jalb qilish maqsadga muvofiq hisoblanadi.

4. Maktabga o'tish yoshidagi bolalarga taklif qilinayotgan kvestlarni bajarish jarayonida bolalarga bu

faoliyat qiziqish uyg'otishi, foydali bo'lishi, shu bilan birgalikda, o'zlashtirish hamda motivatsiyasini oshirishi lozim.

Endi bolalar uchun taqdim etilgan kvestga namunani ko'rib chiqamiz.

“Shaklni to'g'ri top” o'yini.

Maqsad: turli xildagi shakllarning nomlarini bilish hamda xususiyatlarini mustahkamlashdan iborat.

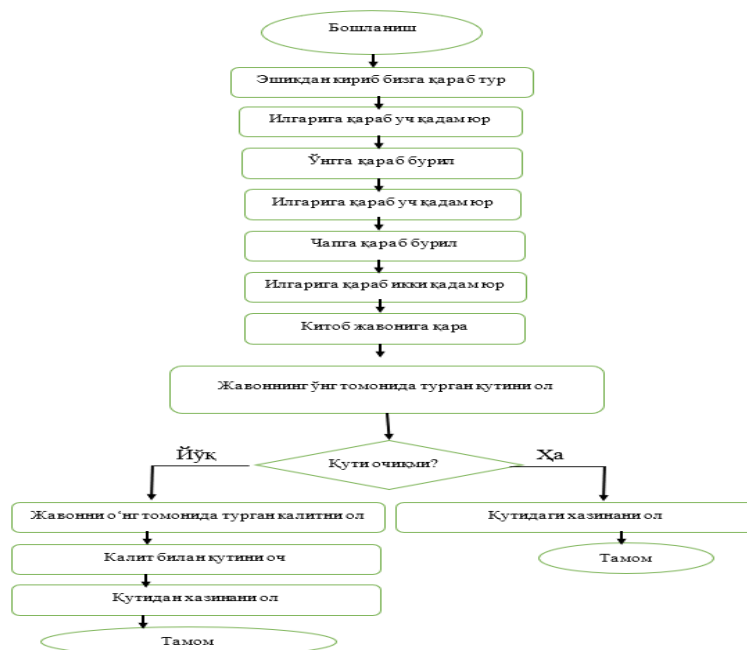
Kerakli jihozlar: rebus-blok sxemasi bo'lgan kvestli idish, interfaol doska, naushniklar.

O'yin mazmuni. Pedagog bolalarga, guruhga inson o'ylab topgan har qanday shaklni topishga imkon beradigan, shifrlangan rebusli shisha tushgani haqida xabar beradi.

- Keling bolajonlar, endi birgalikda rebusning amallarini tog'ri yoki noto'g'riligini tekshirib ko'ramiz, - deydi pedagog.

Rebus bolalar jamoasiga interfaol doskada ko'rsatiladi. Ushbu o'yinda ikkita bola ishtirok etadi. Birinchi bola hayolida biror bir shaklni o'ylaydi (har qanday shaklni o'ylash mumkin: to'p, oval va shu kabilar orasidan bolalarga ma'lum bo'lgan har qanday turdagisini), ikkinchisi rebus yordamida uni topishga harakat.

Topadigan bolaga naushniklar beriladi, u ularni qulog'iga qo'yib, musiqa tinglaydi. Savol beruvchi qolgan bolalarga va pedagog-tarbiyachiga o'zi o'ylagan shaklni e'lon qiladi. Ikkinchi bola naushnikni yechib, o'ylab topilgan shaklni rebus-blok-sxema yordamida topadi. Bolalar uchun xazina qidirish kvestiga misol 2.10-rasmda ko'rsatilgan[4].

Maqsad: tavsiya qilingan yo'nalishda harakat qilish ko'nikmasini shakllantirish.

Jihozlar: kvestning rebus blok-sxemasi bo'lgan idish, javon, sandiq, kalit.

O'yin mazmuni. Pedagog bolalarga xazina yashiringan xarita qo'liga tushib qolganligini undan yashirilgan xazinani topish mumkinligi haqida aytib beradi.

Xazinani topilgan yoki topilmaganligini tekshirib ko'ramiz, - deydi pedagog-tarbiyachi.

Pedagog o'yinda ishtirok etayotgan bolalarga yashirin xazinaning blok-sxemali xaritalarini tarqatadi. Maktabga o'tish yoshidagi bolalar, masalan, 2.10-rasmda ko'rsatilgan

kvestni to'g'ri bajarib, xazinani topadilar. Bunday kvestlarni bajarib bo'lgach, pedagog-tarbiyachi bolalarga shu kabi kvestlarni o'zlari o'ylab topishni, do'stlari va ota-onalari bilan birga o'yinni amalga oshirish algoritmini ishlab chiqishni taklif etadi.

2.10-rasm. Xazinani izlab top o'yini.

Kvestni bajarish jarayonida pedagog va bolalarning faoliyati 2.2-jadvalda keltirilgan.

2.2-jadval.

Kvestni bajarish jarayonida pedagog va bolalarning birgalikdagi faoliyati

№	Ta'limiy-o'yinning bosqichlari	Pedagogning faoliyati	Maktabga o'tish yoshidagi bolalarning faoliyati
1	Maqsadni belgilash	Kvest shartlari va qoidalarini idrok etilishini ta'minlaydi; maqsadni amalga oshiradi.	O'yin shartini qabul qilishadi; kvest qoidalarini o'z nutqlarida belgilab olishadi.

2	Rejalashtirish	Kvestni qat'iy qoidalar asosida bajarilishini bolalardan talab etadi; rollarni taqsimlaydi.	Rollarni taqsimlashda ishtirok etishadi; rolli harakatlarni rejalashtiradi.
3	Rejani amalga oshirish	Tarbiyalanuvchilardan kvestni qat'iy qoidalariga ko'ra bajarilishini talab etadi; tarbiyalanuvchilar harakatlarini zarurat bo'lganda koordinasiya qilib boradi.	Rollar taqsimotiiga ko'ra o'yin amalga oshiriladi; kvestni bajarishda qoidalariga rioya etilishiga amal qilishadi.
4	Refleksiya	Kvestni bajarilishda har bir tarbiyalanuvchi tomonidan erishilgan natijani taqqoslashni tashkil etadi; kvest natijasini jamlaydi; tarbiyalanuvchilar tomonidan yo' qo'yilgan xatolarni tahlil qiladi; amalga oshirilgan ishning natijasini baholaydi.	O'z xatolarini tahlilida ishtirok etadi; o'zi amalga oshirgan ishini baholaydi; xazina topilgani yoki yo'qligini qayd etadi; o'zining muvaffaqiyatsizligini agar ular bo'lsa, ularni izohlaydi.

Maktabga o'tish yoshidagi bolalarda algoritmik ko'nikmalar shakllanishini ta'minlaydigan tahsil metodikasining uchinchi bosqichida oldingi chiziqli algoritmlar, tarmoqli va davriy algoritmlar modullarida bo'lgani kabi algoritmik ko'nikmalarni shakllantirishning vositalari qo'llaniladi. Ammo algoritmlarni qo'llash modulida qoidali ta'limiy-o'yinlar, muammoli ta'limiy-o'yinlar, to'liq bo'lmagan harakatlar tarkibiga ega bo'lgan ta'limiy-o'yinlarda, ta'limiy-o'yin jarayonida, kommunikativ, kognitiv o'z-o'ziga xizmat ko'rsatish jarayonida tadqiqot, tasviri, musiqiy, harakatli, mehnat faoliyati jarayonda bolalarning algoritmik harakatlarni ko'zda tutuvchi olgan topshiriqlarni mustaqil bajarishi ulushi ortadi[5].

Maktabga tayyorlov guruhi uchun kvestga yana bir misol keltiramiz. "Xazina izlovchilari" o'yini.

Maqsad: chizma, reja, sxema yordamida obektlar orasidagi makoniy munosabatlarni modellashirish qobiliyatlarini rivojlantirish.

Kerakli jihozlar: algoritm ketma-ketligini tasvirlash uchun chizilgan rasmlar, bo'yoq qalamlar, o'chirg'ich.

O'yin mazmuni. Bolalar jamoasiga xazina izlovchilar o'yinini o'ynashga taklif qilinadi. Guurhdagi bolalarga biror

bir narsani masalan ular xazina yashirgan joyni chizish taklif qilinadi. Chizilayotgan har bir qadam alohida varaqda oddiy belgilar yoki sxema yordamida belgilanishi kerak. Keltirilgan sxemadagi predmet guruhda berilgan predmetlarga nisbatan xazinaning qayerda yashiringanligini tasvirlanishi lozim. Keyin taklif qilingan sxemalar (algoritm bosqichlari) ko'rsatmalar, chizmalar shaklida tartib bilan joylashtiriladi.

Xulosa va takliflar. Shunday qilib, ta'lim metodikasi algoritmlarini qo'llash modulining asosiy maqsadi: algoritmik ko'nikmalarning shakllanishini ta'minlaydigan, oldingi modullarda olingan algoritmlar haqidagi bilimlarni chuqurlashtirishdir.

Ta'lim-tarbiya jarayonida bolalar turli harakatlarni qanday tartibda amalga oshirilganiga qarab, ular o'z faoliyatini qanday rejalashtirganligi, algoritmik ko'nikmalari, kerakli natijaga erishish uchun o'z ixtiyori bilan xatti-harakatlarini amalga oshirish ko'nikmasi qanday rivojlanganligi to'g'risida xulosa chiqarish mumkin. Maktabga o'tish yoshidagi bolalar faoliyatida algoritmlarni qo'llash modulida integrasiyalashgan turdagi topshiriqlar algoritmik ko'nikmalarni shakllantirishning muhim vositalaridan biri bo'lib hisoblanadi.

ADABIYOTLAR

1. 60110200-Maktabgacha ta'lim bo'yicha malaka talablari. O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligining 2021-yil 16- iyuldagi 311 - sonli buyrug'i.
2. Sodiqova Sh.A. "Maktabgacha pedagog-tarbiyachisi". "Tafakkur sarchashmalari" nashriyoti. T.,2013-y.
3. Jalilova S.X., Aripova S.M. Maktabgacha yoshdagi bolalar psixologiyasi, 2013-y.
4. Kadirov J. Methodology of developing algorithmic skills through mathematical imaGES in preschool children // International Journal On Integrated Education Volume 3, Issue IX, September 2020, p. 240-241.
5. Turg'unov S.T, Axmadjonova N.M. Maktabgacha ta'lim muassasalarida boshqaruv faoliyati algoritmi. // Xalq ta'limi. – Toshkent, 2012. – №1. – B. 133-134.

Jaloliddin QURBONOV,
Termiz davlat pedagogika institute magistranti
E-mail: jaloliddinqurbonov13@gmail.com

Termiz davlat pedagogika instituti dotsenti, Psix.f.n M.A.Norbosheva taqrizi asosida

OPPORTUNITIES FOR THE DEVELOPMENT OF DECISION-MAKING IN ADMINISTRATIVE ACTIVITIES

Annotation

The article analyzes the socio-psychological characteristics of the levels and stages of management decision-making in the activities of the leader. Knowing the psychological aspect of the decision-making process allows for more effective implementation of existing steps. The point is, in order to make the right decision and implement it effectively, a leader must follow certain psychological steps. The essence of this event is that as the leader gathers information about the problem situation, he begins to create a basic idea of the problem - an information model. The completeness and comprehensiveness of the information obtained depends on the accuracy of the model and the current situation.

Key words: Management, decision making, management decisions, person, staff, leader, management, decision making stages.

ВОЗМОЖНОСТИ ДЛЯ РАЗВИТИЯ ПРИНЯТИЯ РЕШЕНИЙ В УПРАВЛЕНЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Аннотация

В статье анализируются социально-психологические характеристики уровней и этапов принятия управленческих решений в деятельности руководителя. Знание психологического аспекта процесса принятия решений позволяет более эффективно реализовать существующие этапы. Дело в том, что для принятия правильного решения и его эффективной реализации руководитель должен психологически следить за определенными действиями. Основное содержание этой деятельности состоит в том, что руководитель, собирая информацию о проблемной ситуации, начинает создавать первичное представление о проблеме - информационную модель. Насколько эта модель совместима с реальностью и текущей ситуацией, зависит от полноты и всесторонности полученной информации.

Ключевые слова: Управление, принятие решений, управленческие решения, человек, персонал, руководитель, управление, этапы принятия решений.

BOSHQARUV FAOLIYATIDA QAROR QABUL QILISHNI RIVOJLANTIRISH IMKONIYATLARI

Annotatsiya

Maqolada rahbar faoliyatida boshqaruv qarorlarini qabul qilish darajalari va bosqichlarini ijtimoiy-psixologik xususiyatlari tahlil etilgan. Qaror qabul qilish jarayonining psixologik jihatini bilish mavjud bosqichlarni yanada samarali amalga oshirish imkonini beradi. Gap shundaki, to'g'ri qaror qabul qilish va uni samarali ravishda joriy etish uchun rahbar psixologik jihatdan ham ma'lum amallarga rioya qilishi kerak. Bu tadbirning asosiy mazmuni shundan iboratki, rahbar muammoli vaziyat haqida ma'lumot yig'ar ekan, muammo haqida birlamchi tasavvur - informasion model yarata boshlaydi. Bu modelning haqiqatga va mavjud vaziyatga qanchalik mosligi olinayotgan ma'lumotning to'la-to'kisligi, har tomonlamaligiga bog'liq.

Kalit so'zlar: Boshqaruv, qaror qabul qilish, boshqaruv qarorlari, shaxs, personal, rahbar, menejment, qaror qabul qilish bosqichlari.

Kirish. Mamlakatimizda uchinchi Renessans poydevorini barpo etishdek ulug' maqsad qo'yilgan ekan, ta'lim menejmenti yo'nalishida kadrlar tayyorlashning sifat darajasini oshirish, xalqaro standartlar asosida malakali mutaxassislar tayyorlash uchun zarur shart-sharoitlarni yaratish, rahbarlar tayyorlaydigan Davlat ta'lim standartlari, malaka talablari, o'quv dasturlarini ishlab chiqishning istiqbolli yo'nalishlari professional, ijtimoiy-kommunikativ, ijtimoiy-informatsion, ijtimoiy-psixologik, kognitiv, uslubiy-maxsus, ijtimoiy-madaniy va ijodiy kompetensiyalarni shakllantirish taraqqiyot strategiyasida "Harakatlar strategiyasidan taraqqiyot strategiyasi" sari g'oyasi asosida sog'lom dunyoqarash va bunyodkorlikni umummilliy harakatga aylantirish ustuvor yo'nalishlardan biri sifatida belgilandi.

Natijada zamonaviy raqobatbardosh rahbarlarni tayyorlash jarayonining sifat bosqichi rivojlangan xorijiy mamlakatlardagi ilg'or boshqaruv tajribasini qadriyatlarga uyg'unlashtirish, boshqaruv usullarini hamda sog'lom muhitni yaratish orqali ijodiy faoliyatni optimallashtirish sharoitlari rivojlanadi.

Tahlil va natijalar. Qaror qabul qilish jarayoni murakkab va ko'p tomonlama. U bir qator bosqichlar va operatsiyalarni o'z ichiga oladi. Qaror qabul qilish jarayoni necha va qanday bosqichlardan o'tishi kerakligi, ularning har birining o'ziga xos mazmuni nimadan iboratligi haqidagi savollar munozarali va turli rahbarlar tomonidan turlicha hal qilinadi. Vaziyatga bog'liq menejmentning malakasi, vaziyat, etakchilik uslubi va tashkilot madaniyati bo'yicha. Har bir menejer har bir yondashuv va qaror qabul qilish jarayonining kuchli va cheklovlarini tushunishi va tanlash imkoniyatiga ega bo'lishi muhimdir. vaziyat uchun eng yaxshi variant va o'ziga xos boshqaruv uslubi. Qaror qabul qilish jarayoni psixologik jihatini bilish, mavjud bosqichlarni yanada samarali amalga oshirish, imkonini beradi. Gap shundaki, to'g'ri qaror qabul qilish va uni samarali ravishda joriy etish uchun rahbar psixologik jihatdan ham ma'lum amallarga rioya qilishi kerak.

Boshqaruv qarorlari mohiyati, ta'lim muassasalari yoki boshqa tashkilotni boshqarishning asosiy jihatlaridan biri, boshqaruv qarorlarini qabul qilish va ular ijrosini ta'minlashdir. Boshqaruv qarori tashkilotdagi biron ob'ektni ko'zlangan maqsadga muvofiq ravishda bir holatdan, ikkinchi

holatga keltirish bilan ifodalanadi. Rahbarning boshqaruv qarori bilan bog'liq jarayonni quyidagi tarkibiy qismlarga ajratish mumkin:

1. Qaror qabul qilish.
2. Qarorni bajarish uchun uni topshiriq sifatida yo'llash.

3. Xodimlarni ijroga undovchi sharoitni yaratish.
4. Nazoratni amalga oshirish.

Agar rahbar xodim qaror qabul qilishda yuqoridagi imkoniyatlardan foydalib qaror qabul qilsa natijasi albatta foydali bo'ladi. Umuman olganda, boshqaruv qarorlarini qabul qilish jarayoni aniq bir doira ichida o'tishi qiyin. Har bir rahbar o'z psixologik xususiyatidan kelib chiqqan holda muammo yechimiga turli uslub va moyillikni namoyon etadi. Vaqtni tog'ri taqsimlashdagi eng asosiy masalalardan biri kundalik vazifalarni to'g'ri taqsimlashdir. Rahbar o'z ixtiyoridagi vazifalarni turli belgilar va usullarga ko'ra taqsimlashi mumkin.

Rahbarning vaqtni boshqarishi muammoni malakali tarzda aniqlay olish, maqsad va vazifani to'g'ri belgilash, xodimlar o'rtasida ishni taqsimlay olish qobiliyatlariga asoslanadi.

Rahbar muammoli vaziyat bilan to'qnash kelib, ma'lum qarorni qabul qilishi zaruratida bo'lar ekan, avvalambor, ushbu vaziyat va undan kutilayotgan yechimni yuqorida sanab o'tilgan qarorlar guruhiga taqqoslashi va taxminan bo'lsa ham, qaysi toifaga kirishini aniqlab olishi lozim. Bunday harakat rahbarga ayni muammo yechimi nimada ifodalanishini, qay shaklda namoyon bo'lishini qisman bo'lsa ham oldindan tasavvur etish imkonini beradi. Boshqaruv samarasini ta'minlovchi asosiy psixologik xazira - rahbar shaxsdir.

Boshqaruvni mavjud rahbarlik roli va rahbarlik shaxsi o'rtasidagi doimiy uyg'unlashuv jarayoni, deb atash mumkin. Rol va shaxs o'rtasidagi mavjud nomutanosiblik rahbar ichki dunyosida ayrim diskomfort holatini yuzaga keltiradi

va bunday noxushlik nafaqat ishga va xodimlarga bo'lgan munosabat, balki

rahbarning oilaviy hayotiga ham salbiy ta'sir etishi mumkin. Rahbar o'zi uchun odatiy ish uslubini amalga oshirar ekan, asosan xodimlarga nisbatan munosabatda turli strategik usullardan foydalanadi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoev Miromonovich o'zining 2017 yil 14 yanvardagi Mamlakatimizni 2016 yilda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning asosiy yakunlari va 2017 yilga mo'ljallangan iqtisodiy dasturning eng muhim ustuvor yo'nalishlariga bag'ishlangan Vazirlar Mahkamasining kengaytirilgan majlisidagi ma'ruzasida shunday deydi: "Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik har bir rahbari-bu Bosh vazir yoki uning o'rinbosarlari bo'ladimi, hukumat a'zosi yoki hududlar hokimi bo'ladimi, ular faoliyatining kundalik qoidasi bo'lib qolishi kerak"

Xaqiqatdan ham xar bir davlat boshqaruvi organlari rahbarlarining vazifasi- mas'ul bo'lgan soxa va tarmoqda ishlarning ahvolini tanqidiy baholash asosida zimmasiga yuklatilgan vazifalarni mas'uliyat bilan sidqidildan bajaradigan davr keldi. Bejizga Prezidentimiz Shavkat Mirziyoev fuqarolar bilan ochiq muloqotni yo'lga qo'yishning yangi samarali usul va mexanizmlarini tatbiq qilish, jumladan, barcha darajadagi hokimlar, prokuratura va ichki ishlar organlari rahbarlarining aholi oldida hisobot berish tizimini joriy etishni yo'lga qo'yish kerakligini aytib

o'tmagan. Shu bilan birga Shavkat Mirziyoev ayrim rahbarlar olib borayotgan

salbiy ishlardan qattiq qayg'urib shunday deydi: "asosiy muammo, mening nazarimda, ayrim idoralar va

ularning rahbarlari real hayotdan va xalq ehtiyojlaridan ma'lum darajada uzilib qolmoqda, ko'pchilik rahbarlarning murakkab muammolarni kabinetdan chiqmasdan, iqtisodiyot tarmoqlari, xar bir korxonadagi, shahar va tumanlardagi, ayniqsa, qishloq joylardagi ishlar qanday ahvolda ekanini chuqur o'rganmasdan hal etishga odatlanib qolgani bilan bog'liq"

Ming afsuski mana shunday rahbarlar yo'q emas albatta. Shu kungacha qanchadan qancha rahbarlar tayinlangan bo'lsa ularning deyarli barchasi to rahbarlik kursiga o'tirgunga qadargina katta katta vadalar beradi. Lavozimga o'tirganidan keyin esa ko'pi bilan bir ikki yil ana shunday ishlaydi keyin esa mutlaqo o'zgarib ketadi.

Boshqaruv tizimiga rahbarlarni tanlashning hozirda, eng avvalo, demokratik modeli yaratilayotganligini e'tirof etish lozim. Hayot rahbarlar zimmasiga ulkan mas'uliyat yuklaydi. Oddiy ko'rinishi mumkin rahbar faoliyati lekin ish jarayonidagi qiyinchiliklarni faqatgina rahbar kishi biladi. Shu jumladan tashkilot rahbarining ish faoliyatiga nazar tashlaydigan bo'lsak, tashkilotni boshqarishning asosiy jihatlaridan biri, boshqaruv qarorlarini qabul qilish va ular ijrosini ta'minlashdir. Boshqaruv qarori tashkilotdagi biron obyektini ko'zlangan maqsadga muvofiq ravishda bir xolatdan, ikkinchi xolatga keltirish bilan ifodalanadi. Odatda tashkilot rahbari tomonidan qabul qilinuvchi qarorlar turlicha bo'lib, ularning yakka hokimlik kollegial va jamoaviy turlarini farqlash mumkin.

Kollegial tarzda qabul qilish, muammoni mutaxassislar bilan muhokama etish natijasida, taklif etilgan g'oyalar ichida eng maqulini rahbar tomonidan qabul qilishda ifodalandi. Bu qarorning natijasi va amalga oshirish mas'uliyatini xam rahbar o'z bo'yniga oladi.

Jamoaviy qaror qabul qilishda esa qaror umumiy muhokama va yuz berish orqali guruh a'zolari tomonidan qabul qilinadi, uning natijasiga mas'ul bo'lib butun jamoa hisoblanadi.

Rahbar muammoli vaziyat bilan to'qnash kelib, ma'lum qarorni qabul qilishi zaruratida bo'lar ekan, avvalambor, ushbu vaziyat va undan kutilayotgan yechimni yuqorida sanab o'tilgan qarorlar guruhiga taqqoslashi va taxminan bo'lsa xam, qaysi toifaga kirishini aniqlab olishi lozim. Bunday xarakat rahbarga ayni muammo yechimi nimada ifodalanishini, qay shaklda namoyon bo'lishini qisman bo'lsa xam oldindan tasavvur etish imkonini beradi. Bu esa tanlangan yo'l qanchalik to'g'ri yoki notog'riligi haqidagi ma'lumot bilan birga, zarur bo'lgan taqdirda xarakat uslubini o'zgartirishga asos yaratadi. Xar qalay, qarorning o'ylab qabul qilinganligi uni biron-bir toifaga kiritishdan, va natijani qisman bo'lsa xam oldindan tasavvur etgan xolda talabdagi namuna bilan taqqoslashdan iboratdir.

Boshqaruv sohasida ishlayotgan xar bir shaxs qaror qabul qiladi, shunday ekan qaror qabul qilish bosqichlari ham alohida to'xtalishimiz kerak. Umuman olganda, boshqaruv qarorlarini qabul qilish jarayoni aniq bir doira ichida o'tishi qiyin. Xar bir rahbar o'z psixologik xususiyatidan kelib chiqqan xolda muammo yechimiga turli uslub va moyillikni namoyon etadi. Mana shu omillar mavjud muammo yechimiga o'z ta'sirini o'tkazmay qo'ymaydi. Qaror yaratilishi davomida rahbar o'z ichki dunyosida sodir bo'layotgan jarayonlarni bilishi, ushbu holatni maqsadga muvofiq ravishda boshqarish imkonini beradi. Shu bois qaror qabul qilish amallarini bosqichma-bosqich tahlil etish lozim, deb topiladi. Quyida mana shu bosqichlarning asosiy tavsiflari beriladi.

Qaror qabul qilish — psixologik jarayon sifatida. Qaror qabul qilish jarayonining psixologik jihatini bilish mavjud bosqichlarni yanada samarali amalga oshirish imkonini beradi. Gap shundaki, to'g'ri qaror qabul qilish va uni samarali ravishda joriy etish uchun rahbar psixologik

jihtadan ham tayyor va ma'lum amallarga rioya qilishi kerak bo'ladi.

Xulosa. Boshqaruv psixologiyasi, ko'proq boshqaruvchi shaxs faoliyatining psixologik asoslarini o'rganadi va shu asosda bo'ysunuvchilar ishlarini samarali tashkil etish, aniq va to'g'ri qarorlar qabul qilish uchun qanday psixologik xolat va jarayonlarni o'zida tarbiyalash lozimligi kabi qator muammolarni yechadi. Xulosa qiladigan bo'lsak, boshqaruv faoliyatida qaror qabul qilishni rivojlantirish imkoniyatlari ta'lim sohasi bilan uzviy bog'liq

hisoblanadi. Ya'ni rahbar boshqaruv sohasida faoliyat yuritarkan, oqilona tarzda tashkil etilgan boshqaruv sohasi tashkilotdagi mavjud insoniy resurslarni jadallashtirishga va bu orqali mehnat samaradorligini yanada oshirishga katta imkoniyatlar yaratadi. Shuningdek, qaror qabul qilishda qarorning ijrosi uchun ajratilgan vaqt birligini ham e'tiborga olish talab etiladi. Qarorni uzoq muddat qabul qilib, ijroga o'z muddat qoldirilishi ham qaror qabul qilishning e'tibor berishimiz lozim bo'lgan jihati hisoblanadi.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvardagi PF-60-son — 2022 — 2026 yillarga mo'ljallangan yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risidagi farmoni.
2. Shavkat Mirziyoev "Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik -har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak" Toshkent - «O'zbekiston» - 2017 6- b.
3. Shavkat Mirziyoev "Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik -har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak" Toshkent - «O'zbekiston» - 2017 10- b.
4. Mahmudov.I. "Boshqaruv psixologiyasi" 2006. – 48 b
5. Imanov B.B. Lesson and its analysis as factor of increasing the quality of education. European scholar Journal. Available online at// www.scolarzest.com. Vol. № 1 January 2021 ISSN: 2660-5562.
6. Imanov B.B. (2020). Specificity Of Student Creative Activity. The American Journal of Social Science and Education Innovations/ 2 (10), 243-249.
7. Иманов Б.Б. Изменение структуры занятия, не влияющее на качество преподавания Eurasian Journal of Academic Research ISSN: 2181-2020
8. Nazarov A.S. "Rahbar faoliyatida boshqaruv qarorlarini qabul qilish tamoyillarini ijtimoiy-psixologik xususiyatlari" "Uchinchi renessans: ilm-fan va ta'lim taraqqiyoti istiqbollari" jurnali ISSN 2181-1784 2021 December 342-348 b.

UDK: 378.016:53.01

Abdulla MAVLONOV,
TATU Qarshi filiali o'qituvchisi

ShDPI professori, p.f.d. P.M.Jalolova taqrizi asosida

TECHNOLOGIES IN RESEARCH OF THE UV AMPLIFIER SCHEME MADE IN BIPOLAR TRANSISTOR

Annotation

In this article, the process of analyzing the process of Bipolar transistor operation in students of higher education institutions through the Workbench program is shown. A bipolar transistor is two p-n junctions interacting and three A semiconductor device with electrodes (external outputs) is called. Current flows through the transistor based on the movement of two types of charge carriers - electrons and holes. A bipolar transistor consists of three semiconductors with p-n-p and n-p-n conductivity. Now let's consider a common n-p-n bipolar transistor.

Key words: Doped, emitter, collector, base, charge, inverse, saturation, closed, signal.

МЕТОДИКА ПРИМЕНЕНИЯ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ИССЛЕДОВАНИИ СХЕМЫ УФ-УСИЛИТЕЛЯ НА БИПОЛЯРНОМ ТРАНЗИСТОРЕ

Аннотация

В данной статье показан процесс анализа процесса работы биполярного транзистора у студентов высших учебных заведений с помощью программы Workbench. Биполярный транзистор состоит из двух взаимодействующих p-n переходов и трех

Полупроводниковый прибор с электродами (внешними выводами) называется. Ток протекает через транзистор на основе движения двух типов носителей заряда — электронов и дырок. Биполярный транзистор состоит из трех полупроводников с p-n-p и n-p-n проводимостью. Теперь рассмотрим обычный биполярный транзистор n-p-n.

Ключевые слова: Легирование, эмиттер, коллектор, база, заряд, инверсия, насыщение, замкнутость, сигнал.

BIPOLYAR TRANZISTORDA YASALGAN UB KUCHAYTIRGICH SXEMASINI TADQIQ ETISHDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNI QO'LLASH METODIKASI

Annotatsiya

Mazkur maqolada oliy ta'lim muassasalaridagi o'quvchilarda Bipolyar tranzistorni ishlash jarayonini Workbench dasturi orqali tahlil etish jarayoni ko'rsatib o'tilgan. Bipolyar transistor deb o'zaro ta'sirlashuvchi ikkita p-n o'tish va uchta elektrod (tashqi chiqishlar)ga ega bo'lgan yarim o'tkazgich asbobga aytiladi. Tranzistordan tok oqib o'tishi ikki turdagi zaryad tashuvchilar - elektron va kovaklarning harakatiga asoslangan. Bipolyar tranzistor p-n-p va n-p-n o'tkazuvchanlikka ega bo'lgan uchta yarim o'tkazgichdan tashkil topgan. Endilikda keng tarqalgan n-p-n tuzilmali bipolyar tranzistorni ko'rib chiqamiz.

Kalit so'zlari: Legirlangan, emmitor, kollektor, baza, zaryad, invers, to'yinish, berk, signal.

Kirish. Tranzistorning kuchli legirlangan chekka sohasi (n^+ - soha) emitter deb ataladi va u zaryad tashuvchilarni baza deb ataluvchi o'rta sohaga (r - soha) injeksiyalaydi.

Keyingi chekka soha (n - soha) kollektor deb ataladi. U emitterga nisbatan

kuchsizroq legirlangan bo'lib, zaryad tashuvchilarni baza sohasidan ekstraksiyalash uchun xizmat qiladi. Emitter va baza oralig'idagi o'tish emitter o'tish, kollektor va baza oralig'idagi o'tish esa -kollektor o'tish deb ataladi.

Tashqi kuchlanish manbalari (UEB, UKB) yordamida emitter o'tish to'g'ri yo'nalishda, kollektor o'tish esa – teskari yo'nalishda siljiydi. Bu holda tranzistor

aktiv yoki normal rejimda ishlaydi va uning kuchaytirish xossalari namoyon bo'ladi.

Agar emitter o'tish teskari yo'nalishda, kollektor o'tish esa to'g'ri yo'nalishda siljigan bo'lsa, u holda bu tranzistor invers yoki teskari ulangan deb ataladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Tranzistor raqamli sxemalarda qo'llanilganda u to'yinish rejimida (ikkala o'tish ham to'g'ri yo'nalishda siljigan), yoki berk rejimda (ikkala o'tish teskari siljigan) ishlaydi

mumkin.

Bipolyar tranzistorning ulanish sxemalari.

Tranzistor sxemaga ulanayotganda chiqishlaridan biri kirish va chiqish zanjiri uchun umumiy qilib ulanadi, shu sababli quyidagi ulanish sxemalari mavjud: umumiy baza (UB) (1 a-rasm); umumiy emitter (UE) (2-rasm); umumiy kollektor (UK). Bu vaqtda umumiy chiqish potentsiali nolga teng deb olinadi. Kuchlanish manbai qutblari va tranzistor toklarining yo'nalishi tranzistorning aktiv rejimiga mos keladi. UB ulanish sxemasi qator kamchiliklarga ega bo'lib, juda kam ishlatiladi.

Bipolyar tranzistorning aktiv rejimda ishlashi. UB ulanish sxemasida aktiv rejimda ishlayotgan n-p-n tuzilmali diffuziyali qotishmali bipolyar tranzistorni

o'zgarmas tokda ishlashini qo'rib chiqamiz (1-rasm). Bipolyar tranzistorning

normal ishlashining asosiy talabi bo'lib baza sohasining yetarlicha kichik kengligi

W hisoblanadi; bu vaqtda $W \gg L$ sharti albatta bajarilishi kerak (L-bazadagi asosiy bo'lmagan zaryad tashuvchilarning diffuziya uzunligi).

Bipolyar tranzistorning ishlashi uchta asosiy hodisaga asoslangan:

- emitterdan bazaga zaryad tashuvchilarning injeksiyasi;

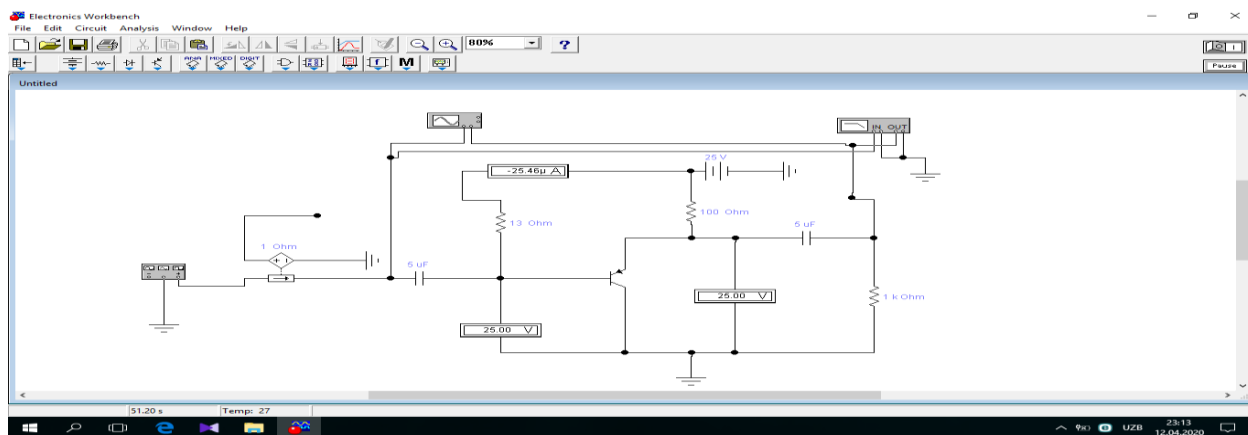
- bazaga injeksiyalangan zaryad tashuvchilarni kollektorga o'tishi;

- bazaga injeksiyalangan zaryad tashuvchilar va kollektor o'tishga yetib kelgan asosiy bo'lmagan zaryad tashuvchilarni bazadan kollektorga ekstraksiyasi.

Emitter o'tish to'g'ri yo'naliishda siljiganda (UEB kuchlanish manbai bilan

Kuchaytirish kaskadi umumiy bazali sxema bo'yicha ulangan bipolyar tranzistorda bajarilgan (1-rasm).

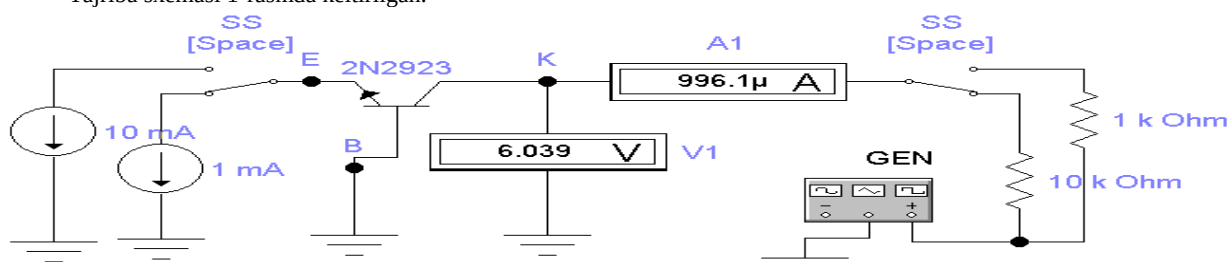
ta'minlanadi) uning potensial to'siq balandligi kamayadi va emitterdan bazaga elektronlar injeksiyasi sodir bo'ladi. Elektronlarning bazaga injeksiyasi, hamda kovaklarni bazadan emitterga injeksiyasi tufayli emitter toki IE shakllanadi.

1a-rasm. Bipolyar tranzistorli kuchaytirish kaskadi

V1 va V2 Voltmetrlar baza-emitter Ube va kollektor-emitter kuchlanishlarini Uke ko'rsatadi. A1 Ampermetr yordamida baza toki Ib o'lchanadi. Kuchaytirgichning kirish va chiqishlari ossillograf hamda bode plotter ga ulangan. Ossillograf yordamida kuchaytirgichning kirish va chiqishidagi kuchlanishlar kuzatiladi, bode plotter yordamida Tajriba sxemasi 1-rasmda keltirilgan.

esa kuchaytirish kaskadining amplituda chastotaviy (ACHX) va faza chastotaviy xarakteristikalarini (FCHX) olinadi. Umumiy bazali sxema bo'yicha ulangan tranzistorning chiqish xarakteristikasi emitter tokining o'zgarmas qiymatida kollektor baza kuchlanishi va kollektor toki orasidagi bog'lanishni ifodalaydi, ya'ni

1b-rasm. Umumiy bazali sxema bo'yicha ulangan tranzistorning chiqish xarakteristikasini olish sxemasi

Sxemada ikkita SS ulab-uzgich mavjud bo'lib, ular yordamida 1 mA yoki 10 mA ga teng bo'lgan emitter toki IE o'rnatiladi. Ampermetr A1 va voltmetr V1 kollektor toki va kuchlanishini o'lchash uchun xizmat qiladi.

GEN generatorning Offset parametri yordamida qiymatlari 1 kOm yoki 10 kOm bo'lgan cheklovchi rezistorlar orqali tranzistorning kollektoriga kuchlanish beriladi.

Ishni bajarish tartibi

1. EWB dasturini ishga tushiring va 1-rasmda ko'rsatilgan sxemani yig'ing.

2. Sxema elementlarining parametrlarini 1-rasmda ko'rsatilgandek o'rnatish.

3. Sxemani Ctrl va G klavishalarini bosib ishga tushiring.

4. SS ulab-uzgichni 1 mA li tok manbasiga ulang, ushbu holda emitter toki IE=1 mA bo'ladi.

5. GEN generatorning Offset parametrini 0 V teng qilib o'rnatish va ampermetr hamda voltmetrning ko'rsatishlarini yozib oling.

6. GEN generatorning Offset parametrini 0 V dan 20 V gacha 1-jadvalda ko'rsatilgan qadam bilan o'zgartirib, uning har bir qiymati uchun ampermetr va voltmetrning ko'rsatishlarini yozib oling.

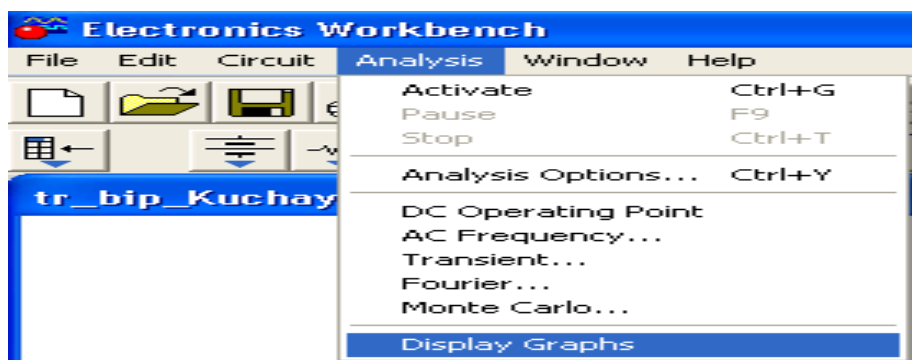
7. Olingan natijalarni 1-jadvalda keltiring.

1-jadval

I _B , mA		Offset, B										
		0	2	4	6	8	9	10	11	12	15	20
1	U, B											
	I, mA											
10	U, B											
	I, mA											

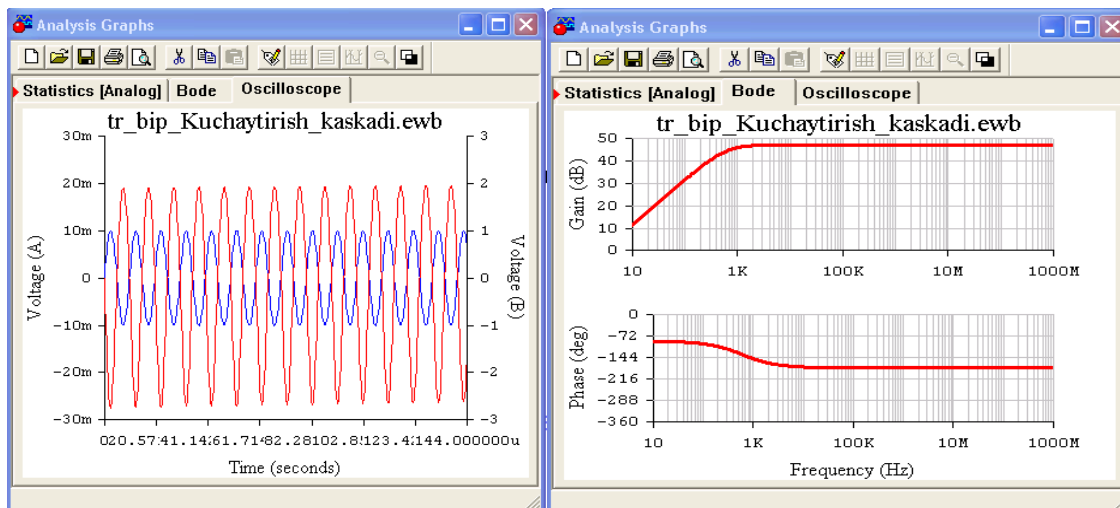
8. SS ulab-uzgichni 10 mA li tok manbasiga ulang va tajribaning 5, 6 va 7 punktlarini qaytadan bajaring.

9. Olingan natijalarga asosan umumiy bazali sxema bo'yicha ulangan tranzistorning chiqish xarakteristikalarini emitter tokining 1 mA va 10 mA qiymatlari uchun quring.

3-rasm. Display Graphs ni ishga tushirish

6. Kuchaytirgichning kirish va chiqishidagi signallarning ossillogrammalarini ko'rish uchun Display Graphs ning Oscilloscope bo'limini, ACHX, FCHX larni ko'rish uchun Bode bo'limini oching (4-rasm).

4-rasm. Modellash natijalari

7. Kuchaytirish kaskadining chiqishiga qarshiligi 1 kOm bo'lgan yuklamani Spase (probel) klavishasini bosish yo'li bilan ulang va tajribaning 3, 4, 5, 6-bo'limlarini qaytadan bajaring.

ADABIYOTLAR

1. Abdullayeva X.A. Mashg'ulotlarda faol ta'lim usullaridan foydalanish / – Farg'ona: FarDU, 2008.
2. Avliyakov N.X., Musayeva N.N. Pedagogik texnologiyalar / – T.: “Fan va texnologiyalar” nashriyoti, 2008.
3. Azizxo'jayeva N.N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik maxorat /– T.: “O'zbekiston yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg'armasi” nashriyoti. 2006.
4. Yo'ldoshev J., Hasanov S. Pedagogik texnologiyalar / – T.: Moliyaiqtisod” nashriyoti, 2009.
5. Yo'ldoshev J.G'. Xorijda ta'lim / –T.: Sharq, 1995.
6. Muslimov N.A., Usmonboyeva M.H., Sayfurov D.M., To'rayev A. B. Innovatsion ta'lim texnologiyalari / - T.: “Sano standart” nashriyoti, 2015.
7. Muxina S.A., Solovyova A.A. Sovremenniy innovatsionniye texnologii obucheniya / – M.: “GEOTAR-Mediya”, 2008. Omonov N.T. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat / – T.: “Iqtisod-moliya”. 2009.
8. Elektron ta'lim resurslari O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi: www.edu.uz
9. O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi: www.uzedu.uz

UO'K: 37.016:74

Muzaffarjon MANSUROV,
A.Avloniy nomidagi milliy-tadqiqot instituti yetakchi ilmiy xodimi, PhD
E-mail: muzaffarzhon.mansurov.86@mail.ru

QDPI dotsenti O.Bozorov taqrizi asosida

SPECIFIC CHARACTERISTICS OF THE DEVELOPMENT OF TOURISM IN UZBEKISTAN IN THE 70-90S OF THE 20TH CENTURY

Abstract

The purpose of the research is to reveal the role and importance of cultural tourism in the tourism industry in Uzbekistan during the years of the Soviet Union. The time limit includes the years 1924-1991. The research work was analyzed on the basis of comparative-gradual, periodical methods based on foreign sources and newspapers and magazines published during the years of the Soviet Union. V.A. Kvartal'noy, G.A. Papiriana, B.C. Malysheva, R. Yu. Popovoy, O.P. Berezkinoy, N.V. Mikhailovoy, I.I. Ilinoy.

Key words: Tourism, Intourist, Sputnik, foreign tourism, domestic tourism.

ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ ТУРИЗМА В УЗБЕКИСТАНЕ В 70-90-Е ГГ. XX ВЕКА

Аннотация

Цель исследования - выявить роль и значение культурного туризма в туристической индустрии Узбекистана в годы существования Советского Союза. Срок включает 1924-1991 годы. Исследовательская работа анализировалась на основе сравнительно-постепенного, периодического методов с опорой на зарубежные источники и газеты и журналы, издававшиеся в годы существования Советского Союза. В.А.Квартальной, Г.А. Папириана, Британская Колумбия Малышева, Р.Ю. Поповой, О.П. Березкиной, Н.В. Михайловой, И. И. Ильиной. методы анализа таких ученых.

Ключевые слова: Туризм, Интурист, Спутник, иностранный туризм, внутренний туризм.

XX ASRNING 70-90-YILLARIDA O'ZBEKISTONDA TURIZMNING RIVOJLANISHINING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Annotatsiya

Tadqiqot maqsadi Sovet Ittifoqi yillarida O'zbekistonda madaniy turizmning turizm industriyasidagi o'rni va ahamiyatini ochib berishdan iborat. Davriy chegarasi 1924-1991-yillarni o'z ichiga oladi. Tadqiqot ishi qiyosiy-tadrijiy, davriylik metodlari asosida xorij manbalari hamda Sovet Ittifoqi yillarida nashr etilgan gazeta va jurnallar asosida tahlil qilingan. V.A.Kvartal'noy, G.A. Papiriana, B.C. Malysheva, R.Yu. Popovoy, O.P. Berezkinoy, N.V. Mixaylovoy, I.I.Ilinoy. kabi olimlarning analiz metodlaridan samarali foydalanilgan.

Kalit so'zlar: Turizm, Inturist, Sputnik, xorijiy turizm, ichki turizm.

Kirish. XX asrning oxiri va XXI asr boshlarida turizm jahon iqtisodiyotida muhim o'rin egalladi. Dunyo aholisi moddiy farovonligi darajasining ortishi dam olish va sayohat qilishga bo'lgan ehtiyojning kuchayishiga olib keldi. Natijada, har bir mamlakatda turizm jozibadorligini oshirish orqali sayyohlar oqimini boshqarish zarurati paydo bo'ldi. Jahonning barcha mintaqalarida, hususan, O'zbekistonda ham turistlarning reklama-axborotga bo'lgan ehtiyojini qondirish, mavjud infratuzilmani mukammallashtirish, turistlar xavfsizligini ta'minlash strategik maqsadlardan biriga aylandi.

Mavzuga doir adabiyotlar tahlili. Sovet Ittifoqida tashqi va ichki turizmning o'ziga xos xususiyatlari hamda turizmdan kommunistik mafkura targ'ibot "quroli" sifatida qaratilganligi V.Kvartal'nov, R.Abdumalikov, B.Rogatin, M.Pikulina, V.Vitkovich, M.Jo'raev, N.Qalandarov, X.Nurmuhamedov, G.Vasilev, O'. Rustamov, X.3iyaev, I.To'xtasinov, G.Semivol, A.Yo'ldoshevlar tomonidan o'rganilgan. Mavjud manbalar XX asr-70-90-yillarida O'zbekistondagi turizmning ahvolini yoritishda samarali foydalanildi.

Tadqiqot metodologiyasi. XX asrning 90-yillarida turizm mustaqil biznes turiga aylandi. Mamlakatda XX asrning 90-yillarida boshlangan chuqur tarkibiy iqtisodiy inqiroz fonida turizm ulkan o'zgarishlarga uchragan holda jadal rivojlandi. Budjetni moliyalashtirish va turistik

vaucherlarni markazlashtirilgan taqsimlash tizimi o'rniga, tadbirkorlik faoliyatining turli shakllari jumladan, aksiyadorlik jamiyatlari, mas'uliyati cheklangan jamiyatlar, yakka tartibdagi xususiy tadbirkorlikni birlashtirgan bozor turizmi sanoati yaratildi. Turizm murakkab ko'p funksional ijtimoiy-madaniy hodisa bo'lib, madaniy qadriyatlarni targ'ib qilish fenomeni sifatida tavsiflanishi mumkin.

Tahlil va natijalar. Sovet Ittifoqining 70-90-yillariga kelganda barcha sohalarida bo'lgani singari turizm sohasida ham ma'lum qiyinchilik va turg'unlikni boshidan o'tkazdi. Bu davrda turistlarning xarakatlanishi uchun nisbatan erkinliklar berilgan bo'lsa-da, amalda sohada mavjud muammolar bartaraf etilmadi. Jumladan, 1970-yildan Inturist tarkibida turizmni yanada rivojlantirish maqsadida turizm ilmiy-tadqiqot laboratoriyasi xorijlik va mahalliy turistlar bilan sotsiologik so'rovnoma o'tkazish, turizm bozorini tadqiq qilish bilan shug'ullangan[1.10 S]. Tadqiqot natijalariga ko'ra Sovet davlatida xorijlik sayyohlarni televidion dasturlarning bir xilligidan norozi bo'lgan. Angliyadan turistlar hatto shahar markazidagi kvartirlarda ham qulayliklar mavjud emasligini qayd etgan[2.]. Toshkent menal suvinning yetarli darajada menallashmaganligi[3.], ko'chalarning changligi, yer osti kommunikatsiyalarini olib boruvchi tashkilot ruxsatsiz transheyalar qazigani va Toshkent vokzaliga yaqin taksilar turar joyini boshqa joyga ko'chirilganligi[4.] kabi

muammolar to'g'risida ham to'xtalib o'tgan. 1970-yillardan turistik safarlar asta tijorat maqsadidagi safarlarga aylana boshladi. O'zbekistonda kamyob sanoat mollarini arzon garov jo'natish avj oldi. Turistik safar sayohat uchun emas tijorat uchun xizmat qila boshladi[5].

Mehnatkashlarning ishdan bo'sh vaqtini va dam olish kunlarini ko'ngildagidek o'tkazishda shahar madaniyat va istirohat bog'larining o'rni katta bo'lgan. Toshkent shahridagi "Rohat" ko'lida mavsum davomida kamida 60 ming kishi dam olgan. Biroq bog'dagi o'rindiqlar kamligi, yozgi lektoriyning tartibsiz xolda yotgani[6.] dam oluvchilar noroziligiga sabab bo'lgan. Istirohat bog'larida chiqindilar bilan bog'liq muammolar hal etilmaganligi sayyohlar noroziligiga sabab bo'lgan. Planetariy esa mutloq ta'mir qilinmagani, anxorlar qazilmagani Toshkentdagi "Dendropark" esa dam oluvchilar uchun mutloq sharoit mavjud bo'lmaganligi, Abdulla Nabiev, Furqat nomidagi bog'larning ahvoli ham og'ir bo'lgan[7.]. Toshkent shahridagi Komsomol ko'liga kelgan xar bir sayyoh albatta bu yerga tashrif buyurar edi. Ammo transport sohasidagi muammolar, bog' ichi tozalikka rioya qilinmagani, tartibsiz qurilishlar olib borilishi sayyohlar noroziligiga sabab bo'lgan[8.].

Ammo Toshkent shahar aholisining dam olishini tashkil qilish maqsadida 1970-yilda Chorvoq dam olish zonasi hududida 100 dan ortiq dam olish uyi, 800 metrlik sim yo'li barpo etildi. 500 o'rinli kafe ishga tushdi. 400 kishi dam olishi mumkin bo'lgan yog'och uylar qurib bitkazildi. Toshkent shahriga kelgan mehmonlar uchun "Do'stlik" restorani turli sevimli maskaniga aylandi. Bu yerda 25-30 xil taomlar tayyorlangan. Toshkent shahridagi "Marhamat" kafesida ham barcha sharoitlar mavjud bo'lgan. Bu yerning tashqi xovlisida xatto muzqaymoq buyurtma qilish mumkin bo'lgan.

AQSh– Osiyo – Yevropa aylanma trassasida uchgan mingdan ortiq dam oluvchilar Amerikaning "Alyaska Air Layner" kompaniyasi bilan o'zbek aviatsiyasi xizmat qildi. Toshkent orqali Yevropa, Amerika va Yaponiya havo trassasi hamda London – Moskva – Singapur – Manila – Gongkong – Tokio – Moskva –London aylanma liniyasi ishga tushgan. Afg'oniston, Pokiston, Indoneziya, Vetnam, reyslari ko'paytirilgan. Xorijlik sayyohlarni tinchlik va do'stlik shahri Toshkent haqida ijobiy taasurot olishi uchun barcha sharoitlar yaratilgan[13.]. O'zbekiston havo yo'llarida reeslar ko'paytirilishi natijasida Misr, Nigeriya, Sudan, Efiopiya, Eron, AQSh, Pokiston, Birma, Yaman va Gresiyadan sayyohlar tashrif buyurgan.

1971-yil iyun oyida Amerika-Sovet do'stlik jamiyati vakillari O'zbekistonga sayohat qilgan. Ular Toshkent va Samarqand shaharlarida bo'lgan. Amerikalik sayyohlarni ayniqsa Samarqand o'zgacha taasurot qoldirgan. Ammo Toshkent shahar yo'llarining ta'mirlash ishlariga ahamiyat qaratilmagani, yuk mashinalar qatnovining ortgani tufayli xarakatlanish qiyin holga kelib qolgan. Chuqurlar soni kundan-kunga ortib borgan. Toshkent shahrida Vengriyada ishlab chiqarilgan turistik "Ekarus" avtobuslari oddiy chuqurchaga ham bardosh bera olmagan. Toshkent shahrida zamonaviy avtobus va xorijlik avtomobillarda kelgan sayyohlar xarakatlanishi uchun mutloq talabga javob bermasligi qayd etilgan. "Ekarus" turistik avtobuslari barcha qulayliklarga ega bo'lgan. Kiyim yechib ilish imkoniyatlari yaratilgan. Ikki ta alohida televizor barcha yo'lovchi-larga ko'rindigan yerga ilingan. Avtobusda telefon, qo'l yuvgich, ventilyatsiya tizimi mavjud bo'lgan[18.]. Shuningdek, Toshkent shahriga "Turist" tipidagi OAZ 699 N rusumli yangi avtobuslari ham olib kelingan.

Bu vaqtga kelib xizmatlar sohasida ham bir qancha o'zgarishlar amalga oshirilgan. Jumladan, Samarqand shahrida joylashgan "Samarqand" mehmonxonasi barcha qulayliklarga ega. Shahar yubileyi arafasida asfalt ko'chalar ta'mirlangan.

Gazoprovod shaxobchalari barpo etildi. Birgina "Leningrad" mehmonxonasining xar bir xonasida televizor, xolodelnik, dushxona bo'lgan. Ikkinchi qavatda bufet bo'lib, unda doim issiq taomlar tayyorlash yo'lga qo'yilgan. Ammo Samarqand shahari "Sharq" mehmonxonasida mehmonxonaga "joylashtirish" masalasi bilan shu yerda shakllangan yulg'uch to'dalar tomonidan amalga oshirganligi ma'lum bo'lgan. Bundan tashqari bir o'rin joy uchun bir kunga 70 tiyin bo'lgan holda mehmonlardan 1 so'm 40 tiyin, 2 so'm 10 tiyin hatto 5 so'mgacha narx qo'ygan xolda bu sayyohlarga xatto chek ham yozib berilmagani ma'lum bo'lgan.

Toshkent temir yo'l vokzalida sayyohlarni vaqtini tejash maqsadida qulayliklar yaratilgan. Vokzal xizmat telefonlariga qaysi shaharga borishni xoxlasa telefon orqali buyurtma berish va xizmat evaziga xatto yashash manziliga biletlarni yetkazib berish xizmatlari joriy etilgan. Yerevan, Omsk, Minsk, Olmaota, Toshkent shaharlarida markaziy dispechirlik xizmatlari joriy qilindi. Chustda sovg'a qilinadigan pichoq tayyorlovchi temirchilar, Rishton kulollari, Toshkentda "Sovg'a" fabrikasi, Andijon va Namangan shaharlarida badiiy buyumlar fabrikasi, Shofirkon, Shahrisabz, Urgut, G'allaorolda qo'lda gilam to'qish markazlarida turistlar uchun suvenir buyumlar tayyorlash yo'lga qo'yildi. O'zbekiston eksportida suvenir buyumlar sezilarli o'rin egalladi. 1977-yilda Angliyaga 200 mingdan ziyod uyinchoklar jo'natildi. Toshkentdagi "Suvenir" fabrikasining mahsuloti 15 ta mamlakat, jumladan Meksika, Chexoslovakiya, GDR, GFR kabi mamlakatlarga eksport qilgan.

1974-yilda ishga tushgan "O'zbekiston" mehmonxonasi O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan arxitektori I.A.Merport loyihasi asosida beton konstruksiyali usulda barpo etilgan. Samarqand oblast Zarafshonning daryosidagi Qoradaryo ko'prigi yaqinida "Sayohat" restorani barpo qilingan. Bu yerda milliy taomlar kabob, lag'mon, palov, manti va sho'rva tayyorlangan. Biroq jixozlanishi va bezatilishi hamon eski tartibda ekanligi noroziliklarga sabab bo'lgan. Namangan mehmonxonasi radiolarning ishlamasligi, televizor bilan xonalarning ta'minlanmagani, sanitariya-gigiena qoidalariga amal qilinmagan. 157 ta o'ringa ega bo'lgan mehmonxonada faqat 4 tagina umivalnik bo'lgan. Mehmonxona xodimlarida esa allaqachon muloqot madaniyatini unutganligi ko'zga tashlanadi. Kiyimlarni dazmol qilish yoki yuvish xizmati yo'lga qo'yilmagan. Samarqand shahriga xar yili 500 ming sayyohlar kelib ketadi. Ammo bu sayyohlarni barchasini joy bilan ta'minlash eng asosiy muammolardan biri xisoblangan. Bu vaqtda shaharda 1600 o'rinli 8 ta mehmonxona mavjud bo'lgan. 400 o'rinli 2 ta kemping, 600 o'rinli turistik baza, 200 o'rinli motel barpo etilgan.

O'zbekiston o'zining Samarqand, Buxoro va Xiva kabi shaharlari bilan bir qatorda Farg'ona vodiysi singari industrial hududlari bilan ham sayyohlarni o'ziga jalb etgan. Samarqand shahri Registon maydoni, Ulug'bek observatoriyasi, Shohizinda ansambli bilan ham mashxur. Buxoro shahri Ismoil Somoniy maqbarasi, Buxoro arki, Minorai kaloni bilan mashxur.

O'zbekistonda 1977-yilda 1976-yilga nisbatan maishiy xizmat ko'rsatish darajasi 6,4 foizga oshganligini ko'rish mumkin[8.]. Yozgi mavsum davomida yozgi choyxonalarda choynak va piyolalar sanitariya gigiena talablariga javob bermasligi qayd etilgan. Umumiy ovqatlanish shaxobchalarida non maxsulotlarining usti ochiq holatda olib kelinishi sayyohlarni noroziligiga sabab bo'lgan. Shuningdek turli limonat va mineral suvlarning bo'lishi zarurligi to'g'risida shikoyatlar qilishgan. Umumiy ovqatlanish shohobchalarida oziq-ovqat turlari kamligi hamda sifati yuqori emasligi bo'yicha murojaatlar bo'lgan. Surxondaryo oblastida ham

turizm sohasini rivojlantirishga alohida ahamiyat qaratildi. Jumladan, 1977-yilda 2500 kishi temir yo'l va havo yo'llari orqali boshqa mamlakatlarga turistik sayohatlarga chiqdi. 65 ming kishi dam olish kunlari turistik ekskuriyalarga chiqqan. Qariyb 10 ming kishi esa Termiz sun'iy ko'lida xordiq chiqargan.

Farg'ona oblastida Shohimardon, Yordon, Chimyon, Karkidon, Qiziltepa, Beshalish asosiy turistik baza bo'lgan. Shohimardonda xar yili 12-15 ming kishi dam olgan. Turistlar uchun kurort mehmonxonalari— barpo etilgan. Turistlarni zarur narsalar bilan ta'minlab turish maqsadida prokat punkti ochilgan. Bu yerda avtomobil transportini remont qiladigan ustaxona, moylash materiallari stansiyasi tashkil qilingan.

Urganch shahrida mehnatkashlar dam olishini namunali tashkil qilish uchun qator tadbirlar amalga oshirilgan. Shovot kanali bo'yidagi dam olish zonalarida ko'ngilli xordiq chiqarishni ta'minlash maqsadida 100 o'rinli "Qayrag'och" kafesi ishga tushirilgan. 1980-yilga kelganda mamlakatda turistik avtobuslarning yetishmasligi, borlarining texnik nosozligi borasida ko'plab noroziliklar kelib chiqdi. Bu o'z navbatida turistik oqimga va narxlarning oshishiga olib keldi. 1981-yilda boshlangan iqtisodiy inqiroz turizm sohasiga ham salbiy ta'sir ko'rsatdi. Shuningdek, Sovet turizmida mavsumiylik xarakter yetishmas, marketing tadqiqotlari amalga oshirilmaligi talab va taklif qonuniyatlariga mos emaslik natijasida turizm o'z jozibasini tez yo'qotgan.

1980-yil 31-oktabrda Sovet Ittifoqi Vazirlar Kengashining "Turistik sohani yanada rivojlantirish to'g'risida"gi Qarori qabul qilindi. Turistik xizmat va turlari takomillashtirildi. Mafkuraviy samaradorligini oshirishga alohida urg'u berildi. Turizm mehnat samaradorligini oshirishga xizmat ko'rsatishini inobatga olingan holda ularni maroqli xordiq chiqarishini ta'minlash tizimi mustahkamlandi. Turli diskoteka, sauna va tungi klublar ochishga ham e'tibor qaratildi. 1982-yilda Toshkent shahrida 9 ta mehmonxona hamda Chimyon mehmonanasi va O'zbekistonda ilk marotaba chang'i kompleksi barpo etildi. Turistik mahsulot va vaucherlar narxi shu vaqtda qayta xisoblab chiqildi. Sovet Ittifoqi bu davrda "Harbiy shon-shuhrat joylarida", "Oltin uzuk shaharlarida" sayohat marshrutlari o'zining ahamiyatini saqlab qoldi.

O'zbekistonda mahalliy tarixiy joylar bilan bog'liq 18 ta turistik marshrutlar ishlab chiqilgan. Mintaqadagi tabiiy muhofaza qilinadigan so'lim maskanlar bo'ylab 55 ta tur marshrutlar ishlab chiqildi. Ushbu marshrutlar davomiyligi 6 kundan 22 kungacha uzaytirilgan. Ushbu marshrutlar bo'ylab hatto oilaviy sayohatga chiqish uchun ham sharoitlar qilingan. 1986-1990-yillarga mo'ljallangan turizmni rivojlantirish dasturi bo'yicha eng asosiy vazifa sifatida oilaviy sayohatni yanada rag'barlantirishga alohida ahamiyat qaratilgan. Xatto buni maxsus ta'riflari ishlab chiqildi. Jumladan, 5 yoshgacha farzandi bilan sayohatga chiqqan ota-onalar uchun, 7 yoshgacha farzandi bor ota-onalar uchun, 12 yoshgacha farzandi bor ona-onalar uchun alohida tur paketlar ishlab chiqildi.

1987-yilda Andijon oblastiga Moskva, Leningrad, Xarkov, Arxangelsk kabi shaharlar Ukraina, Belorusiya, Latviya, Litva kabi respublikalardan 42 ming sayyohlar tashrif

buyurgan. Turistlar uchun "Andijon – oq oltin diyori", "O'rta Osiyo fani va adabiyoti tarixi sahifalari", "Ipak jilolari", "Suv – bu xayot", "Andijon s'ezdan – s'ezdgacha" kabi tematik marshrutlar taklif etilgan. Andijon, Sovetobod, Shahrixon, Leninsk, shaharlari bilan tanishish istagi turistlarda ortgan. Biroq oblastdagi aksariyat mehmonxonalar talablarga javob bermagan. Xatto Andijon shahridagi "Zolotoya dolina" va Shirmonbuloq turistik bazasi sifatiz ta'mirlangan. Bu esa xorijlik turistlarning xaqli e'tiroziga sabab bo'lgan. Xorijlik turistlarni qabul qila olmaslikning asosiy sababi ham shu bo'lgan.

Turizmga bo'lgan talabning ortishi natijasida 27-sentabr Xalqaro turizm kuni sifatida e'tirof etildi. Ayniqsa maktablarda turizm ishlarini rivojlantirish uchun oblast xalq maorifi bo'limi qoshida tuzilgan "Yosh turistlar" stansiyasi piyoda turizm, tog' turizmi, velosiped turizmi to'garaklari muntazam ishlab turgan. 1987-1988-yillarda Jizzax oblastida 500 nafar o'quvchilar "SSSR turisti" ko'krak nishoni oldi.

1989-yilda O'zbekistonda turizmdan jami 104 million rubl miqdorda daromad olingan bo'lsa, belgilangan reja 96 million rublni tashkil etgan. Xorijlik turistlar 1248 nafarni tashkil etdi. 2967 nafar mahalliy aholi xorij mamlakatlariga turistik safarlar uyushtirildi. Xorijlik turistlarni Toshkent–Samarqand–Buxoro–Xiva turistik marshruti qiziqitirgan. Mehmonlarni qabul qilish va joy bilan ta'minlash darajasi Urganch shahrida 500 o'rinli, Farg'ona 300 o'rinli, Toshkent 1300 o'rinli, Buxoro 500 o'rinli mehmonxonalar mavjud edi. Jami xorijlik turistlarga xizmat ko'rsatuvchi ekskursavodlar 1000 nafarni tashkil etgan.

O'zbekiston SSR Ministrlar Sovetining 1990-yil 9-aprelda 168-sonli "O'zbekiston SSR Ministrlar Soveti huzuridagi O'zbekiston Respublikasi xo'jalik xisobidagi "Sayyoh-intur" Birlashmasi to'g'risida" Nizom tasdiqlandi. "Sayyoh intur" Birlashmasi O'zbekistonning turistik imkoniyatlaridan keng foydalanish, eng yaxshi turistik marshrutlarni u bilan bog'liq kommersiya vositachilik qilish xizmatlarini rivojlantirish, turistik korxonalar uchun shart-sharoit yaratish, moddiy-texnik bazalarini mustahkamlash belgilandi. Mazkur tartib qoidalar buzilsa "Sayyoh intur" birlashmasi hisobiga 100 foiz jarima to'lashi belgilandi. Vositachilik va kommersiyadan tushgan mablag'ning 10 foizi komission mukofot sifatida olish imkonini oldi. Birlashma vazifasi sifatida chet el turistlariga xizmat ko'rsatish darajasini oshirish, xorijiy valyuta oqimini oshirish kabi vazifalar belgilangan.

90-yillarning boshlariga kelib, turizm infratuzilmasi va turistik mahsulotning darajasi va sifati jihatidan ko'plab mamlakatlardan orqada qoldi. Sovet davrida sayyohlikni rejalashtirishning tan olingan vositalarini qo'llash yo'lini topa olmadi[10].

Xulosa va takliflar. Xulosa o'rnida shuni alohida ta'kidlash lozimki, O'zbekistonda XX asrning 70-90-yillarida turizm sohasi tashqi jihatdan baholansa rivojlangan va ayrim sun'iy to'siqlar olib tashlangan bo'lsa-da, amalda bu davrda turizm sovuq urush fonida siyosiy oshish darajasi ortgan. Shuningdek, turizm infratuzilmasini rivojlantirishga yoki tizimli muammolarni bartaraf etishga bu davrda ahamiyat qaratilmadi.

ADABIYOTLAR

1. Путрик Ю. Современные проблемы сервиса и туризма иностранный туризм в СССР: Отражение в научной учебной литературе № 4.2016 г. 10 с.
2. Попов А. Организация приема иностранных туристов в Крыму во второй половине 1950-х – 1980гг. // Исторична панорама: 36. наук. статей. – Чернівці, 2008. – Вип.
3. Ўз.Таг. "Тошкент минерал сувидан ичинг" "Тошкент окшоми" Тошкент шаҳар Комитети ва Тошкент шаҳар Советининг органи газетаси: 1970 й., 13 февраль, № 37 (1105)
4. Ўз.Таг. "Кўча ва ҳиёбонлар кўркам, озода бўлсин" "Тошкент окшоми" Тошкент шаҳар Комитети ва Тошкент шаҳар Советининг органи газетаси: 1970 й. 21 февраль, № 44 (1112)

5. З.Сирожиддинов “Саёҳатми, савдогарчилик?” Ленин йўли” Ўзбекистон КП Самарқанд область Комитети ва меҳнаткашлар депутатлари область Советининг органи газетаси: 1972 й., 5 сентябрь, № 175 (12.720)
6. Т. Нажмий “Боғлар мавсумга шайми?” “Тошкент оқшоми” Тошкент шаҳар Комитети ва Тошкент шаҳар Советининг органи газетаси: 1971 й., 13 апрель, № 87 (1155)
7. С.Ёқубов “Истироҳат боғлари мавсумга тахтми?” “Тошкент оқшоми” Тошкент шаҳар Комитети ва Тошкент шаҳар Советининг органи газетаси: 1971 й., 12 апрель, № 85(1460)
8. М.Комилжонов “Мавсум ёпилишига ҳали эртаку” “Тошкент оқшоми” Тошкент шаҳар Комитети ва Тошкент шаҳар Советининг органи газетаси: 1971 й., 30 август, № 203 (1578)
9. В.Гильманов “Озода ва роҳатбахш бўлсин” “Тошкент оқшоми” Тошкент шаҳар Комитети ва Тошкент шаҳар Советининг органи газетаси: 1972 й., 31 май, № 126 (1805)
10. Ўз.Таг. “Чорвоқ чиройи” “Тошкент оқшоми” Тошкент шаҳар Комитети ва Тошкент шаҳар Советининг органи газетаси: 1971 й., 22 январь, № 18 (1393)

Komal MAXMUDOV,
Toshkent moliya instituti dotsenti, PhD
E-mail: Maxmudovks@mail.ru

TQAI professori, f.f.d. N.A.Nazarov taqrizi asosida

YOSHLARDA SIYOSIY LIDERLIKNI SHAKLLANTIRISHDA YETAKCHILIKNING TURLARI VA SHAKLLARINING O'ZIGA XOS JIHATLARI

Аннотация

Mazkur maqolada yoshlar liderligining mazmun mohiyati va yetakchilik turlari va shakllari, yetakchilik turlari va shakllarining mazmun-mohiyati, yoshlar o'rtasida liderlik ko'nikmalarini shakllantiruvchi va rivojlantiruvchi tashkilotlarni o'rni va ahamiyati, yoshlarda liderlikni shakllantirish yo'llari va usullari yoritilgan bo'lib, bugungi kunda ijtimoiy hayotda olib borilayotgan tub o'zgarishlar davrida yoshlarda liderlik, yetakchilik, bilim, malaka va ko'nikmalarni shakllantirish mexanizmlari ochib berilgan.

Kalit so'zlar: lider, rahbarlik, avtokratik yetakchilik, demokratik yetakchilik, laissez-faire rahbariyati, xizmatkor yetakchilik, tranzaksion yetakchilik, vaziyatga asoslangan yetakchilik, xarizmatik yetakchilik, transformatsion yetakchilik, haqiqiy yetakchilik.

ОСОБЕННОСТИ ВИДОВ И ФОРМ ЛИДЕРСТВА В ФОРМИРОВАНИИ ПОЛИТИЧЕСКОГО ЛИДЕРСТВА МОЛОДЕЖИ

Аннотация

В данной статье рассмотрены содержание и сущность молодежного лидерства и виды и формы лидерства, содержание и сущность видов и форм лидерства, роль и значение организаций, формирующих и развивающих лидерские качества у молодежи, пути и методы формирования лидерских качеств у молодежи, механизмы формирования лидерских качеств, лидерских качеств, знаний, умений и навыков у молодежи в период кардинальных изменений в современной общественной жизни.

Ключевые слова: лидер, лидерство, автократическое лидерство, демократическое лидерство, лидерство laissez-faire, лидерство-служение, транзакционное лидерство, ситуационное лидерство, харизматическое лидерство, трансформационное лидерство, подлинное лидерство.

SPECIFIC ASPECTS OF THE TYPES AND FORMS OF LEADERSHIP IN THE FORMATION OF POLITICAL LEADERSHIP AMONG YOUNG PEOPLE

Annotation

This article describes the content and essence of youth leadership and the types and forms of leadership, the content and essence of the types and forms of leadership, the role and importance of organizations that shape and develop leadership skills among young people, and the ways and methods of forming leadership in young people. , the mechanisms of formation of leadership, leadership, knowledge, skills and abilities in young people during the period of radical changes in social life today.

Key words: leader, leadership, autocratic leadership, democratic leadership, laissez-faire leadership, servant leadership, transactional leadership, situational leadership, charismatic leadership, transformational leadership, authentic leadership.

“Fikr eksang-harakatlaringni o'rib olasan, harakatni eksang-odatni o'rib olasan. Odatni eksang-fe'l-atvorni o'rib olasan, fe'l-atvorni eksang-taqdirmi o'rib olasan”. Samyuel Smaylz (1812-1904), Life and Lobs 1887

Hozirda dunyoning ko'pchilik mamlakatlarida yoshlar davlat hokimiyatini shakllantiruvchi, uning faoliyatida ishtirok etuvchi, mamlakatning ichki va tashqi siyosatiga ta'sir ko'rsatuvchi asosiy kuchga aylandi. Davlat va jamiyatning o'zaro munosabatlarida yoshlarning roli sezilarli darajada oshib bormoqda.

Yoshlarda yetakchilik fazilatlarini shakllantirish uzoq muddatli jarayon bo'lib, inson, jamiyat, davlat va ta'lim muassasalarining birgalikdagi sa'y-harakatlarini talab qiladi. Biroq, bu jamiyat taraqqiyoti uchun mas'uliyatni o'z zimmasiga olishga qodir bo'lgan yangi yosh avlod rahbarlarini shakllantirishga yordam beradigan kelajakka sarmoyadir.

Bu kompleks yondashuv va barcha manfaatdor tomonlarning faol ishtirokini talab qiluvchi muhim vazifadir. Eng avvalo, yoshlarda bilim olish, tashkilot va jamiyat hayotida faol ishtirok etish kabi yetakchilik faoliyatlarini shakllantirish va rivojlantirish uchun shart-sharoit yaratish

zarur. Qolaversa, yoshlar ongiga yetakchilik qadriyatini, o'z harakatlariga mas'uliyatni singdirish muhim ahamiyatga ega. Buni turli loyiha, dastur va tadbirlar orqali amalga oshirish mumkin, bu esa yoshlarga yetakchilik nafaqat imtiyoz, balki jamiyat oldidagi mas'uliyat ekanligini tushinishga yordam beradi.

Shaxsiy o'sish o'z-o'zini o'rganmasdan va o'z-o'zini bilmasdan ro'y berishi mumkin emas”[1].

Nihoyat, yosh yetakchilarni qo'llab-quvvatlash, yoshlarga motivatsiya berish, yoshlar tashabbusi bo'lgan g'oya va loyihalarini amalga oshirishlari uchun sharoit yaratish zarur. Bu ularga tajriba o'ttirish, o'ziga va o'z qobiliyatlariga ishonchni oshirishga yordam beradi.

“Muvaffaqiyatli inson tafakkurini shakllantirish uchun muvaffaqiyatni ko'rish, u haqida o'ylash, gapirish, eshitish, his qilish, muvaffaqiyatli odamlar kabi kiyinishni, muvaffaqiyatli insonlar qo'rshovida bo'lish, ularning turmush

tarzini olib borish, xarakteriga ega bo'lish, orzu qilish, rejalashtirish va uni izlab topish zarur. Ongoingizda fikrlar, his-tuyg'ular, tasvirlar va g'oyalar uyg'unligi shakllanishi kerak" [2].

Yoshlarda yetakchilik fazilatlarini shakllantirish doimiy e'tibor va harakatni talab qiladigan jarayondir. Biroq bu kelajak sarmoyasi bo'lib, o'z xayoti va jamiyat taraqqiyoti uchun mas'uliyatni o'z zimmasiga olishga qodir bo'lgan rahbarlarning yangi avlodini shakllantirishga xizmat qiladi.

Liderlik har qanday muvaffaqiyatli tashkilotning muhim jihati hisoblanadi. Bu odamlarni umumiy maqsadlarga erishish uchun ilhomlantirish va yo'naltirish qobiliyatini o'z ichiga oladi. Yaxshi rahbar – bu nafaqat bilimli va malakali, balki odamlar bilan aloqa o'rnatish va ularni o'z imkoniyatlarini to'liq ro'yobga chiqarishga ilhomlantirish qobiliyatiga ega bo'lgan odamdur. Yetakchilik faqat odamlarga nima qilish kerakligini aytishdan iborat emas. Bu ko'rishni yaratish, yo'nalishni belgilash va odamlarga o'z harakatlariga egalik qilish va mas'uliyatni oshirishga qaratilgan. Yaxshi rahbar – bu o'z jamoasini umumiy maqsad sari birgalikda ishlashga unday oladigan va ilhomlantiradigan odam. Ular o'z jamoasining kuchli va zaif tomonlarini qanday aniqlashni biladilar va bu ma'lumotlardan har bir a'zoni o'zlarining to'liq salohiyatini rivojlantirish uchun foydalanadilar.

"Eng muhimi, boshqalarga rahbarlik qilishdan oldin, siz o'zingizni boshqarishni o'rganishingiz kerak. Shu o'rinda ijobi o'zgarishlarga erishish istagingiz yuqori bo'lish shart"[3].

Bundan tashqari, voyaga yetgan yoshlarga siyosiy huquq va erkinliklaridan faol foydalanishlari uchun yoshlarni saylovlarda qatnashish yoki nodavlat va notijorat tashkilotlarda faol bo'lishi, ishlashi orqali jamiyat va davlat hayotida ishtirok etishga undash kerak. Bu ularga jamoa bo'lib ishlash hamda jamoada faol bo'lish ko'nikma va malakalarini shakllanishida yordam beradi. Yetakchi yoshlarni qarorlar qabul qilish va muammolarni hal qilishda tajriba o'tirtirishga yordam beradi.

"Liderlar tug'ilmaydi va boshqalar tomonidan yaratilmaydi, balki ular o'zlarini o'zlari kashf qiladi"[4].

Yetakchilikning ko'plab turlari va shakllari mavjud, jumladan, avtokratik yetakchilik (rahbar barcha qarorlarni qabul qiladigan va hamma narsani nazorat qiladigan yetakchilik) uslubi, demokratik yetakchilik (yetakchi o'z jamoasini qarorlar qabul qilish jarayoniga jalb qiladigan va hamkorlikni rag'batlantiradigan yetakchilik) uslubi, laissez-faire (Laissez-faire) rahbariyati (yetakchi o'z jamoasi a'zolariga qaror qabul qilish va vazifalarni bajarish uchun katta erkinlik beradigan yetakchilik) uslubi, xizmatkor yetakchilik (yetakchi asosiy e'tiborini o'z jamoasi a'zolariga xizmat qilishga va ularning maqsadlariga erishishga yordam berishga qaratadigan yetakchilik) uslubi, tranzaksion yetakchilik (rahbar o'z jamoasi a'zolarini rag'batlantirish uchun mukofot va jazolardan foydalanadigan yetakchilik) uslubi, vaziyatga asoslangan yetakchilik (yetakchi vaziyat va o'z jamoasi ehtiyojlaridan kelib chiqqan holda o'z yondashuvini moslashtirgan yetakchilik) uslubi, xarizmatik yetakchilik (rahbar o'z xarizmasi va shaxsiyati orqali o'z jamoasini ilhomlantiradi va rag'batlantiradigan yetakchilik) uslubi, haqiqiy yetakchilik (rahbar haqiqiy, oshkora va o'ziga sodiq bo'lgan yetakchilik) uslubi, transformatsion yetakchilik (rahbar o'z jamoasini umumiy qarash yoki maqsadga erishish uchun ilhomlantiradigan va undaydigan, ijodkorlik va innovatsiyalarni rag'batlantiradigan yetakchilik) uslublaridagi yetakchi va rahbar shaxslar mavjud bo'lib ular ko'rsatib o'tilgan shakl va uslublarda o'z faoliyatlarini olib borishadi.

Liderlar xamma vaqt inson, jamiyat va davlat manfaatlaridan kelib chiqib o'z oldilariga maqsadlarni belgilab olishadi hamda jamiyat a'zolarini umummilliy

manfaat va maqsad sari odimlashi uchun eng avvalo o'zlari oldingi saflarda xarakatlanadilar.

"Liberalizmning zamonaviy shakllarini amaliy nuqtai nazardan anglab yetish va joriy etish uchun avvalo uning mumtoz mazmuniga nisbatan metodologik munosabatni aniqlab olish talab etiladi. Xatto, ma'lum bir muddatda, deylik siyosiy yoki iqtisodiy islohotlar jarayonida uning boshlangich g'oyalarini mafkuraviy asos qilib olish maqsadga muvofiq bo'ladi. Demokratiya va liberalizm – jamiyatning o'zini-o'z boshqarish va o'zini-o'zi tashkil etish qonunlariga asoslangan ijtimoiy tuzumdur" [5].

Demokratiya va uning qadriyatlarining ulug'vorligi shundaki, uning real amal qilishi shartida fuqarolarning erkin harakat qilishi yuzaga keladi va ularning o'z manfaatlarini amalga oshirishi uchun imkoniyatlari kengayib boradi. Demokratik qadriyatlar amal qilingan sharoitlarda davlat faoliyati fuqarolar nazorati ostida bo'ladi. Shuning uchun ham jamiyat xayotida sodir bo'ladigan turli o'zgarishlar va jarayonlarda davlatdan ko'ra fuqarolar mas'ulligi kuchayadi. Huddi ana shu ma'noda "demokratiya"ni xalq hokimiyatining ko'rinishi, amal qilishi sifatida ta'rif qilinadi.

Demokratik qadriyatlarining yuqoridagi xususiyatlaridan kelib chiqib, dunyodagi bir qator mamlakatlarda namoyon bo'lgan tajribalariga asoslanib jahonning ko'zga ko'ringan siyosatdonlari uning quyidagi mezonlarini ishlab chiqqanlar. Birinchidan, xalqning davlat va jamiyat xayoti bilan bog'liq bo'lgan qonunlardan xabardorligi, ikkinchidan, qonunlarning qabul qilinishi jarayonida fuqarolarning bevosita yoki bilvosita hech qanday tazyiqsiz ishtirok qilishlari uchun shart-sharoit yaratilganligi, uchinchidan, qabul qilingan qonunlarning ijrosi ustidan xalq nazoratining ta'minlanganligi, to'rtinchidan, oddiy fuqarolarning davlat va jamiyat faoliyati bilan bog'liq o'zini qiziqtirgan ma'lumotlarni bemalol olishlari uchun imkoniyat yaratilganligi kabilardir.

Demokratik yetakchilikning ba'zi muhim xususiyatlari quyidagilardir:

- demokratik yetakchilikda yetakchi jamiyat a'zolari bilan birgalikda ishlaydi, ularning g'oyalariga e'tibor beradi;
- demokratik yetakchilikda yetakchi jamiyat a'zolarini birgalikda qaror qabul qilishga undaydi;
- demokratik yetakchilikda lider jamiyat a'zolari bilan birgalikda maqsadlarni belgilaydi va ularni qo'llab-quvvatlaydi;
- demokratik yetakchilikda rahbar jamiyat a'zolari bilan ijtimoiy munosabatlarni o'zgartirishni maqsad qiladi;
- demokratik yetakchilik innovatsiya va yangilikni rag'batlantiradi.

Demokratik yetakchilik jamiyat a'zolari bilan ishlashga, ularning g'oyalariga e'tibor berishga undaydi. Ushbu uslub jamiyat a'zolari o'rtasida hamkorlik va uniamalga oshirishga yordam beradi va innovatsiya va yangilikni rag'batlantiradi.

Demokratik yetakchilik, liderlikda jamiyat a'zolari bilan ishlash, ularning fikrlarini eshitish va ularning qarorlariga e'tibor berishga asoslangan liderlik uslubi hisoblanadi. Bu uslubda lider, jamiyat a'zolari bilan birgalikda maqsadlarni aniqlab, ularning fikrlariga e'tibor qaratadi va ularning qarorlariga muvofiq harakat qilishga intiladi.

Vaziyatga asoslangan yetakchilik - bu muayyan vaziyatga mos keladigan yetakchilik yondashuvini moslashtirishni o'z ichiga olgan yetakchilik uslubi. Bu uslub har xil vaziyatlar har xil liderlik turlarini talab qilishini va samarali rahbarlar o'zlarining yetakchilik uslubini shunga mos ravishda moslashtira olishlarini tan oladi.

Vaziyatli yetakchilik modeli Pol Xersi va Ken Blanchard tomonidan ishlab chiqilgan bo'lib, u to'rt xil yetakchilik uslubini o'z ichiga oladi: rahbarlik, murabbiylik,

qo'llab-quvvatlash va vakolat berish. Rahbar vaziyatni baholaydi va topshiriq uchun qaysi uslub eng mos kelishini aniqlaydi.

Misol uchun, agar jamoa yangi va tajribasiz bo'lsa, rahbar aniq ko'rsatmalar berib, taraqqiyotni diqqat bilan kuzatib boradigan yo'naltirish uslubidan foydalanishi mumkin. Jamoa tajriba orttirgan sari, rahbar murabbiylik uslubiga o'tishi mumkin, bu esa jamoaga qaror qabul qilishiga imkon berib, yo'l-yo'riq va yordam ko'rsatishi mumkin. Jamoa yanada malakali bo'lgan sari, rahbar qo'llab-quvvatlovchi uslubga o'tishi mumkin, bu esa jamoaga ko'proq avtonomiya berib, rag'batlantirish va maqtashi mumkin. Nihoyat, jamoa yuqori malakaga ega bo'lib, o'zini o'zi boshqarish qobiliyatiga ega bo'lganda, rahbar jamoaga o'z ishi uchun to'liq mas'uliyatni o'z zimmasiga olishga imkon beradigan vakillik uslubiga o'tishi mumkin.

Vaziyatga asoslangan yetakchilik samaralidir, chunki u yetakchilikka barchaga mos keladigan yondashuv yo'qligini tan oladi. Har bir vaziyatning o'ziga xos ehtiyojlariga moslashish orqali rahbarlar o'z samaradorligini maksimal darajada oshirishga va yaxshi natijalarga erishishga qodir. Biroq, bu yondashuv rahbardan yuqori darajadagi moslashuvchanlik va moslashuvchanlikni, shuningdek, kutganlarni samarali yetkazish va fikr-mulohazalarni taqdim etish uchun kuchli muloqot qobiliyatlarini talab qiladi.

Bundan tashqari, demokratik yetakchilik jamiyat a'zolari o'rtasida mulkchilik va mas'uliyat hissini rivojlantiradi, chunki ular qaror qabul qilish jarayonida ishtirok etadilar. Bu umumiy maqsadlarga erishish uchun motivatsiya va sadoqatni oshirishga olib kelishi mumkin.

Biroq, demokratik yetakchilik ko'p vaqt talab qilishi va qaror qabul qilish jarayonlarining sekinlashishiga olib kelishi mumkin. Rahbar uchun jamiyat a'zolarining fikr-mulohazalarini o'z vaqtida va samarali qaror qabul qilish zarurati bilan muvozanatlashi muhimdir.

Umuman olganda, demokratik yetakchilik jamiyat a'zolari o'rtasida hamjamiyat va hamkorlik tuyg'usini yaratish uchun samarali uslubdir. Bu innovatsiyalarni rag'batlantiradi va odamlarga o'z harakatlari va qarorlariga egalik qilish huquqini beradi.

Fikr-mulohaza: Boshqalarning fikr-mulohazalarini olish yoshlarga yetakchilik qobiliyatlarini yaxshilashga va boshqalar bilan qanday qilib yaxshiroq muloqot qilishni o'rganishga yordam beradi.

Boshqa tomondan, demokratik yetakchilik qaror qabul qilish jarayoniga o'z jamoasini jalb qiladigan liderni o'z ichiga oladi. Ushbu uslub jamoa a'zolari bilan maslahatlashish uchun

vaqt bo'lgan va rahbar hamkorlik va jamoaviy ish madaniyatini rivojlantirishni xohlaydigan holatlarda samarali bo'lishi mumkin.

Qo'llaniladigan yetakchilik uslubidan qat'i nazar, barcha yaxshi rahbarlarga xos umumiy (o'xshash) fazilatlar mavjud. Bularga halollik, hamdardlik, muloqot qobiliyatlari va kerak bo'lganda qiyin qarorlar qabul qilish qobiliyati kiradi.

Yaxshi rahbarning eng muhim fazilatlaridan biri bu halollikdir. Halol, shaffof va o'z harakatlarida izchil bo'lgan rahbar o'z jamoasining ishonchi va hurmatini qozonadi. Ushbu ishonch va hurmat umumiy maqsadlarga erishish uchun muhim bo'lgan samarali muloqot va hamkorlik uchun zarurdir.

Daxldorlik va hamdardlik ham yaxshi rahbarning muhim fazilati hisoblanadi. Jamoa a'zolarining his-tuyg'ulari va qarashlarini tushuna oladigan va ularga munosabat bildiradigan lider kuchli munosabatlar o'rnatishi va jamoada ham jamiyat hissini rivojlantirishi mumkin.

"Olimlarning tadqiq qilishicha, har bir inson o'z oldiga qo'ygan maqsadining umri davomida 60 foizini amalga oshira olar ekan. Tasavvur qiling, oldingizga 5 ta maqsad qo'ysangiz, 3 tasini amalga oshirar ekansiz. 10 ta maqsaddan, demak 6 tasini amalga oshirishingiz ehtimoli yuqori. Sizning foizingiz oshadi. Qancha ko'p maqsad qo'ysangiz, shuncha ko'p amaliy natijalardan bahramand bo'laverasiz. Demak, inson orzu-maqsadlar qilishdan to'xtamasligi va maqsadlari sari intilaverishi kerak" [6].

Muloqot qobiliyatlari ham samarali liderlik uchun juda muhimdir. Yaxshi rahbar o'z qarashlari, umidlari va fikr-mulohazalarini o'z jamoasiga aniq va samarali yetkaza olishi kerak. Shuningdek, ular o'z jamoa a'zolarining fikr-mulohazalari va tashvishlarini faol tinglay olishlari kerak.

Va nihoyat, yaxshi rahbar kerak bo'lganda qattiq qarorlar qabul qila olishi kerak. Bu tavakkal qilish yoki mashhur bo'lmagan qarorlar qabul qilishni o'z ichiga olishi mumkin, ammo yaxshi rahbar har doim tashkilot va uning jamoa a'zolarining uzoq muddatli muvaffaqiyatini qisqa muddatli yutuqlardan ustun qo'yadi.

Xulosa qilib aytganda, liderlik har qanday muvaffaqiyatli muassasa va tashkilotning muhim jihati hisoblanadi. Yaxshi rahbar – bu o'z jamoasini umumiy maqsadlarga erishish uchun ilhomlantiradigan, boshqara oladigan va yo'naltiradigan faol insondir. Qo'llaniladigan yetakchilik uslubidan qat'iy nazar, yaxshi rahbar halollik, daxldorlik, hamdardlik, muloqot qobiliyatlari va kerak bo'lganda qattiq qarorlar qabul qilish qobiliyati kabi fazilatlarga ega bo'lishi kerak.

ADABIYOTLAR

1. <https://pravacheloveka.uz/uz/articles/zhamijat-izhtimoiy-siesij-manavij-aetida> - eshlarning-rni-va-ishtiroki
2. Jon Baldoni Rahbarning oltin kitobi. "Zukko kitobxon" nashriyoti. T: 2021 yil. 5-7-bet.
3. Saidmurod Davlatov Mening kuchli tomonim "MATRIX" nashriyoti. T: 2022 yil 246-bet.
4. Otabek Xasanov Liderlar kitobi. "Muharrir" nashriyoti. Toshkent-2020 yil.133-bet.
5. Itsxak Kalderon Adizes Mukammal rahbar. "Zukko kitobxon" nomli nashriyoti-matbaa uyi. T:-2022 yil. 243-bet.
6. <https://uzlidep.uz/news-of-uzbekistan/3214>

UDK: 372.31(021)

Namuna MAHMUDOVA,
ShahDPI "Boshlang'ich ta'lim" kafedrası o'qituvchisi
E-mail: namunayqubqizi@gmail.com

ShahDPI "Boshlang'ich ta'lim" kafedrası mudiri, pfn. Sh.Hamroyev taqrizi asosida

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINING MANTIQUIY TAFAKKURINI O'STIRISHDA O'QISH SAVODXONLIGINING AHAMIYATI

Annotatsiya

Respublikaning dunyo miqyosida tutgan o'rni, ta'limiy reytingini aniqlash, o'zidan ilg'or davlatlar ta'lim tajribasini o'rganish maqsadida jahon miqyosida xalqaro baholash tadqiqotlari tizimi yo'lga qo'yilgan. Maqolada xalqaro baholash dasturlaridan biri bo'lgan PIRLS tadqiqoti doirasida o'quvchilar mantiqiy tafakkurini rivojlantirish holati tahlil qilingan hamda o'qish savodxonligini oshirish haqida so'z borgan.

Kalit so'zlar: mantiqiy tafakkur, o'qish savodxonligi, xalqaro baholash dasturlari, PIRLS tadqiqoti, ilg'or xorijiy tajribalar, Milliy markaz, ePIRLS raqamli tadqiqoti va h.k.

"THE IMPORTANCE OF READING LITERACY IN DEVELOPING THE LOGICAL THINKING OF PRIMARY CLASS STUDENTS"

Abstract

In order to determine the place of the republic in the world, its educational rating, and to study the educational experience of more advanced countries, a system of international evaluation studies has been established. The article analyzes the state of development of students' logical thinking within the PIRLS study, one of the international assessment programs, and talks about improving reading literacy.

Keywords: logical thinking, reading literacy, international assessment programs, PIRLS research, advanced foreign experiences, National Center, ePIRLS digital research, etc.

"ЗНАЧЕНИЕ ЧИТАТЕЛЬСКОЙ ГРАМОТНОСТИ В РАЗВИТИИ ЛОГИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ У УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ"

Аннотация

В целях определения места республики в мире, ее образовательного рейтинга, изучения образовательного опыта более передовых стран создана система международных оценочных исследований. В статье анализируется состояние развития логического мышления учащихся в рамках исследования PIRLS, одной из международных оценочных программ, и говорится о повышении читательской грамотности.

Ключевые слова: логическое мышление, грамотность чтения, международные оценочные программы, исследование PIRLS, передовой зарубежный опыт, Национальный центр, цифровое исследование ePIRLS и др.

Kirish. Hamma o'quvchilarda o'qishga nisbatan ijobiy munosabatni shakllantirish lozim, faqat shu yo'l bilangina ularning shaxsiy xususiyatlaridagi farqlarni barobarlashtirish mumkin. O'quv jarayoni va amaliyotida o'quvchilarning mahoratini shakllantirish, qiziqishini yanada yuqori darajaga ko'tarish kerak.

Har bir o'quvchining o'ziga xos biror kuchli tomoni bo'lishi mumkin. Ulardagi shu xislatga tayanib fanga bo'lgan qiziqishini oshirish mumkin. Yuqorida aytib o'tilgan xususiyat egalarining harakati psixologik nuqtayi nazardan ularning tafakkuriga bog'liq deb izohlanadi.

Tafakkur qanday jarayon degan savolga mazkur bobda batafsil javob beriladi.

Tafakkur inson aqliy faoliyati, aql-zakovati, ongli xatti-harakatining yuksak shakli hisoblanadi. Tafakkur jarayonida insonda fikr-mulohaza, g'oya, faraz vujudga keladi va ular ongda tushunchalar, hukmlar, xulosalar shaklida ifodalandi. Tafakkur til va nutq bilan chambarchas bog'liq ravishda namoyon bo'ladi.

Tafakkur sezgi, idrok, tasavvur yordamida atrof-muhit bilan bevosita bog'lanadi. So'ngra voqelikdagi narsa va hodisalarni, ularning bevosita bog'lanadi. So'ngra voqelikdagi

narsa va hodisalarni, ularning belgi va sifatlarini bosh miya yarim sharlarida aks ettiradi.

Aniq tafakkurning ikki turi mavjud:

a) kuzatish, sezish;

b) olingan bilimlar asosida obyekt va modul orasidagi bog'lanishni o'rganishga kirishish.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Boshlang'ich sinf o'quvchilari ko'rgazmali qurollar yordamida kuzatish va sezish orqali aniq tafakkurga ega bo'ladi.

2. Abstrakt tafakkur – bu fanni o'rganish jarayonida vujudga keladi. Abstrakt tafakkurni ikki qismga bo'lib o'rganish mumkin.

1. Analitik tafakkur

2. Mantiqiy tafakkur

Ta'lim jarayonida o'quvchilar bilimlar sistemasini, o'quv ko'nikmalari va

malakalarini egallash orqali o'zlarining bilim fondlarini ko'paytiradilar, shuning bilan birga ilmiy tushunchalarning tub ma'nosi ular ongiga singa boradi. Bu ishlarning hammasini izchillik bilan ketma – ket, bir tekis amalga oshirish uchun o'quvchi ma'lum darajada bilimlar va ko'nikmalarni egallagan, qolaversa tafakkur formalari va mantiqiy fikr yuritish qoidalarini o'zlashtirib olgan bo'lishlari kerak.

O'qishdan ko'zlangan maqsadlar asosan, matnlar bilan bog'liqligi barchamizga ayon. Masalan, badiiy tajriba orttirish uchun odatda fantastik asarlarni mutolaa qilishadi, vaholanki axborotga ega bo'lish va undan foydalanish ma'lumotga boy maqolalarni o'qish bilan amalga oshiriladi. Shunday bo'lsa-da, o'qishdan ko'zlangan maqsadlar alohida matn turiga bog'liq, deb cheklanmaydi.. Matnlarni turlarga ajratishda, ularda mazmunning qay usulda shakllantirilgani va matnni tashkil etuvchi fikr-mulohazalar qay tartibda keltirilganiga e'tibor qilinadi. Matnlar tuzilishi va shakliga ko'ra, yozma materiallari tartib bilan joylashtirilgan matnlardan to tasvirli va jadvali ma'lumotlar bilan to'ldirilgan qisqa so'zlar va iborali matnlargacha bo'lib, ular bir-biridan keskin farq qiladi. O'qib tushunishda ham asosan, ma'lum janrga xos bo'lgan mazmun va uslubning roli katta.

Xalqaro baholash dasturlari orasida PIRLS tadqiqoti boshlang'ich sinflarning 4- sinflari uchun mo'ljallangan bo'lib, bugungi kunda O'zbekiston ham ushbu dasturda ishtirok eta boshladi. Tadqiqotga tayyorgarlik ko'rish birinchi sinfdanoq boshlanib, boshlang'ich sinf o'quvchilarining mantiqiy tafakkurini rivojlantirishda g'oyat muhim ahamiyatga ega. Mamlakatimiz ta'lim tizimiga kirib kelganiga ko'p bo'lmagan bo'lsa-da, xalqaro baholash dasturlari bugunning dolzarb masalasi sifatida qaralmoqda. Chunonchi, O'zbekistonning 2021-yilda PIRLS tadqiqotida ishtiroki ushbu dastur borasida ko'plab izlanishlar olib borishni, ularni maktab amaliyotiga joriy etishni taqozo etadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Ko'pchilikka ma'lumki, PIRLS (Progress in International Reading and Literacy Study) bu – 4-sinf o'quvchilarining matnni o'qib tushunish darajasini baholovchi xalqaro tadqiqot. Har besh yilda o'tkazilib kelinayotgan ushbu dastur 2001-yilda joriy etilgan bo'lib, 2021-yilda beshinchi marta tashkil etildi. Xalqaro baholashning ushbu turi o'quvchilarning matnni o'qib, to'g'ri talqin qilishlari, mustaqil mulohaza yurita olishlari hamda xulosalar chiqara olishlarini tekshirishga qaratilgan. Ushbu jihatdan PIRLS jahonning turli mamlakatlaridagi o'qitish tajribalarini qiyoslaydi hamda ular o'rtasida reytingni aniqlaydi. PIRLS tadqiqoti faqatgina o'quvchilar savodxonligini aniqlashga yo'naltirilgan topshiriqlar tizimidan iborat bo'lib qolmay, o'z ichiga bu borada ta'limda olib borilayotgan islohotlarni aniqlovchi so'rovnomalarni ham oladi. Bunday so'rovnomalarda maktab ma'muriyati, o'qituvchilar hamda ota-onalar yoki vasiylar o'rtasida tashkil etiladi. O'quvchilarning ta'lim olishidagi imkoniyatlari hamda sharoitlari haqidagi so'rovnoma ma'lumotlari ta'lim natijalarini talqin qilishda muhim rol o'ynaydi. PIRLS tadqiqotining muhim jihatlardan biri shuki, dasturda erishilgan natijalar tahlili hamda o'tkazilgan so'rovnomalarda ma'lumotlarining umumlashtirilishi dunyo bo'ylabo'qish

savodxonligini oshirishdagi eng yaxshi tajribalarga doir qimmatli ma'lumotlarni to'plash imkonini beradi.

Hozirgi vaqtda PIRLS ta'rifiga ko'ra, "o'qish savodxonligi jamiyat tomonidan talab qilinadigan va inson tomonidan qadrlanadigan yozma til shakllarini tushunish va ulardan foydalanish, shuningdek, matnlardan turli shakllarda ma'no hosil qila olish qobiliyati hamdir".

O'quvchilar matndan ma'no hosil qilar ekan, bunda o'qish savodxonligining ikki muhim jihati yuzaga chiqadi – interaktiv hamda konstruktiv. Interaktivlik xususiyati matn bilan ishlash asnosida o'quvchi hamda asar o'rtasidagi muloqotni aks ettirsa, konstruktivlik esa o'z nomi bilan (construction – ing. qurish, tuzish) matndan yangi ma'noni, xulosalarni yaratishni taqozo etadi.

Tahlil va natijalar. PIRLS o'quvchilarning badiiy va axborot olish ko'nikmasini aniqlashga qaratilgan bo'lib, shunga ko'ra ikki xil ko'rinishdagi matnlar asosida topshiriqlar ishlab chiqiladi:

- badiiy matnlar;
- axborot matnlari.

Bunda quyidagicha o'qitish maqsadlari qo'yiladi:

- badiiy tajriba orttirish;
- ma'lumot olish va undan foydalanish uchun o'qish.

O'quvchilar tilni tushunishi hamda badiiy shakl va vositalarni aniqlay olishi matnni qay darajada o'zlashtirganliklarini belgilovchi muhim omillardan biri hisoblanadi hamda bu badiiy tajriba orttirish maqsadini aks ettiradi. Ushbu maqsadni amalga oshirishda badiiy matnlar tanlanadi. Bunday matnlar o'quvchilarga voqea-hodisani shunchaki tasvirlabgina qolmay, badiiy vositalar yordamida voqelikni his qilishlari hamda aniq tasavvur etishlariga ko'maklashadi. Ma'lumot olish va undan foydalanish maqsadini yuzaga chiqarish uchun esa ko'proq axborot matnlaridan foydalaniladi. Yosh o'quvchilarga ilmiy, tarixiy, geografik va boshqa turdagi bir qator axborot matnlarini o'qish tavsiya etiladi. Bunda o'quvchilarning yosh va individual xususiyatlaridan kelib chiqqan holda matnlar tanlanadi.

PIRLS tadqiqoti tomonidan o'qish savodxonligiga berilgan ta'rif IEA xalqaro assotsiatsiyasining 2001-yildagi tadqiqotiga asoslangan bo'lib, unda o'qish savodxonligi "tushunish va shaxs tomonidan qadrlanadigan va/yoki jamiyat tomonidan talab etiladigan barcha yozma til shakllaridan foydalana olish qobiliyati" deb izohlangan.

2016-yilda muqobil tanlov asosida bugungi kunda dolzarblashi borayotgan onlayn o'qish savodxonligini aniqlashga qaratilgan ePIRLS tadqiqot dasturi ham ishlab chiqildi.

Xulosa va takliflar. PIRLS va ePIRLSda o'qish maqsadlari hamda tushunish jarayonlarining foizlardagi ulushini quyidagicha tasvirlash mumkin:

O'QISH SAVODXONLIGINING MAQSADI	PIRLS	Epirls
Badiiy tajriba orttirish	50%	0%
Axborot olish va undan foydalanish	50%	100%
TUSHUNISH JARAYONI	PIRLS	ePIRLS
Diqqatni jamlash va aniq ko'rsatilgan ma'lumotlarni topish	20%	20%
To'g'ridan to'g'ri xulosalar chiqarish	30%	30%
G'oyalar va axborotni talqin qilish hamda uyg'unlashtirish	30%	30%
Kontent va matn elementlarini baholash va tanqid qilish	20%	20%

O'qish savodxonligini aniqlashda 4 turdagi topshiriqlardan foydalaniladi:

- Diqqatni jamlash va aniq ko'rsatilgan ma'lumotlarni topishga doir;
- to'g'ridan to'g'ri xulosalar chiqarishga doir;

- g'oyalar va axborotni talqin qilish va uyg'unlashtirishga doir;

- kontent va matn elementlarini baholash va tanqid qilishga oid.

ADABIYOTLAR

1. "Xalq ta'limi tizimida ta'lim sifatini baholash sohasidagi xalqaro tadqiqotlarni tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi Qarori. 10.12.2018-yil, 09/18/997/2289-son.
2. "O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Prezidenti farmoni. Toshkent.2019 yil, 29-aprel.
3. Ismailov A. A., Daminov X. J. va b. O'quvchilarni xalqaro tadqiqotlarga tayyorlashga mo'ljallangan axborotnoma. Toshkent, 2021. 148 b.
4. Ismailov A. A., Daminova X. J. va b. Kreativ fikrlashni baholash . T.: "Milliy markaz", 2021, 95 b.
5. Rajiyev A. B., Ismailov A. A., Narziyev J. R. va b. O'quvchilar savodxonligini baholash bo'yicha xalqaro tadqiqotlar dasturi. Qo'llanma. Toshkent -2019. 62 bet.
6. Ismailov A., Norboyeva D. va b. Xalqaro tadqiqotlarda boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'qish savodxonligini baholash. Metodik qo'llanma. T.: "Sharq", 2019. 92 bet.
7. Boshlang'ich sinf o'quvchilari bilimini baholashda xalqaro tajribalardan foydalanish: muammo va yechimlar. Vazirlik miqyosidagi ilmiy-amaliy anjuman materiallari. 2020-yil 14-mart. -288 b.
8. Ina V.S.Mullis va Michail O. Martin. PIRLS -2021 aholash qamrov doirasi. Ta'lim sifatini baholash o'yicha xalqaro tadqiqotlarni amalga oshirish Milliy markazi matbaa bo'limi. Toshkent-2021

Kenjaboy MASHARIPOV,

T.N.Qori-Niyoziy nomidagi O'zbekiston PFITI Qoraqalpog'iston filiali mustaqil izlanuvchisi

Email: mashariipovk65@gmail.com

PhD N.Abdullayev taqrizi asosida

O'QUVCHILARNI KASBGA YO'NALTIRISHDA MAKTAB TIZIMIDAGI UZLUKSIZLIKNING MAZMUNI

Annotatsiya

Mazkur makolada umumta'lim maktablarida o'quvchi yoshlarni kasbga yo'naltirish ishlarida maktab tizimidagi uzluksizlikning mazmun-mohiyati hamda tarbiyaviy ahamiyati haqida fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: kasb, yo'naltirish, jarayon, yoshlar, mehnat, ta'lim, tarbiya, hunarmandchilik.

СОДЕРЖАНИЕ НЕПРЕРЫВНОЙ ПРОФОРИЕНТАЦИИ УЧАЩИХСЯ В СИСТЕМЕ ШКОЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ.

Аннотация

В данной статье рассматривается содержание и воспитательное значение преемственности в системе школьного образования в профориентации учащихся общеобразовательных школ.

Ключевые слова: профессия, направленность, процесс, молодежь, труд, образование, воспитание, ремесло.

THE CONTENT OF CONTINUOUS VOCATIONAL GUIDANCE OF STUDENTS IN THE SYSTEM OF SCHOOL EDUCATION

Annotation

This article discusses the content and educational importance of continuity in the school system in the career orientation of young people studying in general education schools.

Key words: Profession, orientation, process, youth, labor, education, bringing-up, craftsmanship.

Kirish. O'zbekiston Respublikasida maktab ta'limi tizimidagi amalga oshiriliyotgan islohotlar jarayonida uzluksiz ta'lim tizimining bosqichlaridan biri hisoblangan umumiy o'rta ta'lim maktablari faoliyatining muhim vazifalaridan biri o'quvchilarni hayotga tayyorlash va kasb tanlashga yo'naltirishdan iboratdir. Kasbga yo'naltirish - shaxsning bo'lg'usi kasbiy faoliyat subyekti sifatida o'ziga nisbatan shakllanish jarayonini o'taydi, yani kelajakda bozor iqtisodiyoti munosabatlariga hamda ziddat bilan o'zgarib kelayotgan hayotga moslashib borishga zamin yaratadi. Ma'lumki, maktab o'quvchilarini kasbga yo'naltirish ishlari boshlang'ich sinflarda texnologiya fani o'quv jarayoni davomida boshlanadi. Bunda o'quvchilar bilan mashg'ulotlar birinchi navbatda suhbat, savol-javob, hayotiy qiziqishlar, hurmatga sazovor bo'lgan kasb egalari misolini olib boriladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. 1. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021 yil 30 dekabrda "Umumiy o'rta ta'lim muassasalarining 10-11-sinf o'quvchilarini kasb-hunarga tayyorlash chora-tadbirlari to'g'risida"gi 792-sonli qarori. 2. Umumiy o'rta va o'rta maxsus ta'lim muassasalarida o'quvchi - yoshlarni harbiy vatanparvarlik ruhida tarbiyalash jarayonini takomillashtirish va chaqiruvga qadar boshlang'ich tayyorgarlik fani o'qitilishi samaradorligini yanada oshirish chora-tadbirlari to'g'risida O'zbekiston Respublikasi Mudofaa Vazirligi O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta-maxsus ta'lim vazirligining qarori. 2019 y. 19-yanvar. 3. A.Y. Sotvoldiyev. "Chaqiruvga qadar boshlang'ich tayyorlash fanini kasbiy sohalarga yo'naltirib o'qitish". O'quv metodik qo'llanma 2012 yil. 4. N. Muslimov R. Mullaxmetov. Kasb tanlashga yo'llash. O'quv qo'llanma. 2007 yil. 5. O'zbekiston Respublikasi

Prezidentining o'qituvchilar bilan norasmiy uchrashuvi QALAMPIR.UZ.sayti.2022 yil.

Tadqiqot obyekti va uslubi. Tajriba-sinov ishlari Sirdaryo, Namangan, Xorazm viloyatlarida faoliyat yuritayotgan Xalq ta'limi boshqarmalari tasarrufidagi umumta'lim maktablarida olib borildi. Tadqiqot ishida ilmiy, ilmiy-metodik, nazariy tahlil, amaliy jarayon, pedagogik kuzatish, anketa, savol-javob, suhbat, ekspert baholash, pedagogik eksperiment, matematik-statistik tahlil va natijalarni umumlashtirish usullaridan foydalanilgan.

Natijalar va muhokamalar. Tadqiqot ishing ahamiyati o'quvchilarni kasbga yo'naltirish jarayonida amaliy mashg'ulotlarni o'tkazish, o'quvchilar yangi bilimlarni egallashni ta'minlovchi omillar ko'rsatilgani, fanni o'qitish standart darajalarini shakllantirish, dars va darsdan tashqari jarayonda o'quvchilarni tashkilotchilik kompetentligini shakllantirishga xizmat qiladigan usullar, metodlar va texnologiyalarni qo'llash imkoniyatlari aniqlangani, o'quvchilarning hayotiy hamda tashkilotchiliklik ko'nikmalari innovatsion g'oyalar asosida rivojlantirilgani bilan belgilanadi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarga kelajakda kim bo'lmoqchisan? yoki kaysi kasbni egasi bo'lasan? deb savol berilsa, ular hech ikkilanmasdan o'zlari orzu qilgan kasblarni aytib darrov javob berishadi. Xuddi shu savolni 5-7-sinf o'quvchilariga berilganda, endi o'quvchilar oldingidek darrov javob berishmaydi. Buni sababini o'rganganimizda bu yoshdagi o'quvchilar biror bir kasbni aytishga o'z sinfdoshlaridan tortinib turishlarini yoki bir-birlarini ustilaridan kulishlari mumkinligini aytishadi. Ayrimlari esa bilmasam hali o'ylab ko'rganim yo'q, haqiqatini ham "Kim bo'lsam ekan" degan savolni o'zlariga berishadi. 8-9-sinf o'quvchilarida esa ancha mustaqil fikrlar paydo bo'lganligi sababli, ular biron-bir kasbni yoqtirishlari, bu kasbni egallash uchun nimalar qilishlari zarurligi haqida so'rab surishtirishadi.

Mana shunday paytlarda o'quvchilarga yaqindan yordam beradigan maktab amaliyotchi psixologlari, texnologiya fani o'qituvchilar, sinf rahbarlari va barcha pedagoglar hisoblansa, oilada bu yo'nalish bo'yicha ularga yaqindan yordamchilar ota-onalar va o'z yaqinlari hisoblanishadi. Hozircha 10-11-sinf o'quv rejasida texnologiya yoki kasbga yo'naltirish bo'yicha dars soatlari kiritilmagan, lekin keyingi o'quv yilidan bu jihatga ham e'tibor qaratiladi. Shu munosabat bilan O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan 2021 yil 30 dekabrda "Umumiy o'rta ta'lim muassasalarining 10-11 sinflari o'quvchilarini kasb-hunarga tayyorlash chora-tadbirlari to'g'risida"gi 792-sonli qarori qabul qilindi.[1]

Kasbga yo'naltirishga yoshlarning kasbni erkin va mustaqil ishlashning ilmiy-amaliy tizimi sifatida qarash lozim. U har bir shaxsning ham individual xususiyatlarini va bozor iqtisodiyoti ehtiyojlarini hisobga olish kerak. Umumiy o'rta ta'lim maktablarida o'quvchilarning texnologiya darslarida olgan bilimlari, amaliy ko'nikma va malakalari, ularda umumiy mehnat tayyorgarliklarini, bozor iqtisodiyotining aniq bir sohasida qo'llash imkoniyatlarini ochib berish lozim. Shu bilan birgalikda umumta'lim fan o'qituvchilari ham o'rganilayotgan mavzuni dasturlari asosida, yani mantiqiy ketma-ketlikda, fan xususiyatlarini hisobga olgan holda o'quvchilarni mehnat jarayonlari, mehnat turlari va texnologiyalari bilan tanishtirib borish, Respublikamizning iqtisodiy imkoniyatlarini ochib berishga qaratmog'i lozim. Kasbga yo'naltirish ishini amalga oshirishning umumiy tizimida maktab tizimi dastlabki bosqich hisoblanadi. Kasbga yo'naltirish ishi maktab tizimining vazifalari nimalardan iborat:

- shaxsning milliy g'oya asosida yuksak ma'naviy-axloqiy fazilatlariga ega bo'lgan fuqarolarni tarbiyalashdan;
- politexnik va boshlang'ich kasbiy malakalarning muayyan tizimini egallagan bo'lg'usi malakali mutaxassisi tayyorlashdan;
- ham shaxsiy mehnat, ham jamoa mehnati muayyan tashkilotchilik malakalarini shakllantirishdan iborat.

O'quvchilarni kasb tanlashga tayyorlash — butun pedagoglar jamoasining, ota-onalar va tashkilot - korxonalar jamoatchiligining ko'p yillik ta'lim-tarbiya ishidir. Yoshlarni ma'naviy-psixologik jihatdan mehnat faoliyatiga tayyorlashga shaxsni har tomonlama kamol toptirishning o'zaro bog'liq jarayoni deb qaraladi, bu jarayonda kobiliyat va e'tiqod bilan birga o'smirning shaxsi xarakteratiruvchi kuch sifatida namoyon bo'ladi.

Qobiliyat va qiziqishlarini shakllantirishning psixologik asoslari va maktab yoshlarni boshlang'ich mehnat tayyorgarligini kengaytirish bilan uzviy bog'liq bo'lishi ishchi kasblarini egallashga yo'naltirishning hal qiluvchi shartidir.

Mehnat tarbiyasi jarayoni birmuncha ilk bosqichda amalga oshirilgan taqdirda bunga erishiladi.

Ta'lim va kasbga yo'naltirish bilan qo'shilgan unumli mehnatgacha muntazam qatnashish eng ko'p pedagogik samara beradi. O'rta umumta'lim maktabni tamomlab yoki kasb-hunar kollej ta'limi tuzilmasida, o'quv texnik markazlarida zarur tayyorgarlikdan o'tib, bozor iqtisodiyotining turli tarmoqlarida darhol ishlay boshlagan yoshlarning soni yil sayin ko'payib bormoqda.[2]

Maktabda kasbga yo'naltirish sohasidagi hamma ishlarning bir-biriga muvofiqlashtirilishini ta'minlash maqsadida maktab rahbari raisligida kasbga yo'naltiruvchi kengash tuziladi.

Kengash tarkibiga maktab rahbarining tarbiyaviy ishlar bo'yicha o'rinbosari, kasbga yo'naltiruvchi o'quv-metodik xona mudiri, amaliyotchi psixologlar, texnologik ta'lim, o'quvchilarning ijtimoiy-foydali, unumli mehnatini

kasbga yo'naltiruvchi o'qituvchi yoki tashkilotchi, bitiruvchi sinflarning sinf rahbari, maktab kutubxonachisi, maktab o'quvchilar tashkilotining vakillari, maktab shifokori, ota-onalar qo'mitasining a'zolari, xokimiyat va xalk ta'limi bo'limlari, tashxiz markazlari vakillari kiradi.

Kasbga yo'naltiruvchi kengashning ish rejasini xalk ta'limi bo'yicha maktab kengashi ko'rib chiqadi va tasdiqlaydi.

Kasbga yo'naltirish ishini rejalashtirgan chog'da kengash mahalliy sharoitlarni va maktab ishining o'ziga xos-xususiyatlarini hisobga olishi lozim. Kengashning kasbga yo'naltirish ish rejasini maktab ta'lim-tarbiya ishi umummaktab rejasining tarkibiy qismidir.

O'quvchilarni kasbga yo'naltirish ishini o'tkazgan vaqtda maktab xodimlari va maktab ma'muriyatining vazifalari o'quvchilarni kasbga yo'naltirishga oid yo'riqnoma, buyruqlar, qarorlar bilan tanishishdan, ilmiy-metodik adabiyotni o'rganishdan, chiqarilgan metodik tavsiyanomalarni o'rganish va o'z ishlarida foydalanishdan iborat.

Sinf rahbarining vazifalari avvalo o'quvchining shakllanayotgan shaxsini, uning mayllari, kiziqishlari, qobiliyatlarini chuqur va har tomonlama o'rganishdan iborat. Bu sohada unga fan o'qituvchilari, ota-onalar bilan suhbatlar, savol varaqasini to'ldirish va o'quvchining shaxsiy varaqacha tavsifnomasini to'ldirgan holda uni muntazam ravishda kuzatishga yordam beradi. Sinf rahbari o'quvchining shaxsini o'rganish negizida muayyan dastur asosida bir maqsadga qaratib kasbga yo'naltirish ishini olib boradi. Bunda sinf soatlaridan, fakultativ mashg'ulotlardan va ekskursiyadan foydalanadi. Kasbga yo'naltirish ishi o'quvchilarning ota-onalari bilan mustahkam aloqada o'tkaziladi.

O'quvchilar yiliga bir marta savol varaqasini to'ldiradi. Bundan maqsad o'quvchilarning xayotni rejalarini aniqlab olishdir. Sinf rahbarlari savol varakasi asosida o'kib uni oxirida kasbga yo'naltiruvchi maktab kengashiga topshirish uchun u yoki bu kasbni ongli ravishda tanlagan yoki zarur malaka darajasi bo'yicha kasb egallagan hamda o'kish va ish xususidagi o'z istaklarini bildirgan IX sinf o'quvchilarining ro'yxatlarini tuzadilar.

O'quvchilar texnologiya darslarida mehnatning har xil turlariga oid bilimlarnigina olib qolmay, shu bilan birga o'z faoliyatlari jarayonida maxsus malakalarga ham ega bo'lalilar, o'z kobiliyatlarini rivojlantiradilar, mehnatda o'z kuchlarinn sinab ko'radilar. Shu boisdan texnologiya fani o'qituvchisi texnologiya darsini shunday tashkil qilishi kerakki, toki har bir o'quvchi mehnatni sevisini o'rganib olsin, odamlarga naf keltiradigan bo'lsin, ish jarayonidan va uning natijalaridan zavqlansin.

Texnologiya fani o'qituvchisi mehnat ta'limi jarayonida kasb qilib olingan mehnat to'g'risidagi ma'lumotlarni aniq mavzularni o'rganish bilan mantiqiy bog'lashi mumkin.

5-9-sinf o'quvchilarini kasb tanlashga, mustaqil hayot yo'lini tanlashga tayyorlash kerakmi?

O'n besh, o'n olti yoshli o'smir hisoblangan to'qqizinchi sinf o'quvchisi o'z mayllarini va mehnatga bo'lgan qiziqishlarini ozmi-ko'pmi aniq belgilab olishi lozim.

Maktab o'quvchilarga fan asoslaridan mustahkam bilim berishi, ularda dunyoqarashni hamda ish harakat va hulk-atvorda umuminsoniy yo'nashishlarni shakllantirish lozim.

Darhaqiqat, maktab o'smirlarning shaxsiy kiziqishlari, iste'dod kurtaklari va qobiliyatlarini shakllantirishga qaratilgan xilma-xil ishlarni tashkil qilib, bola shaxsini har tomonlama rivojlantirishga ko'maklashadi, sevimli ishini aniqlab olishga yordam beradi. Xo'sh, maktab

o'kuvchilarining kasbkorlik masalasini muvaffaqiyatli hal qilish uchun barcha zarur ma'lumotlar bera oladimi, har bir o'kuvchida kasb tanlash muammosiga puxta o'ylab munosabatda bo'lish his-tuyg'usni tarbiyalay oladimi, shu muammoni hal qilishning to'g'ri yo'llarini ko'rsatib bera biladimi?

Afsuski, xozirgi vaqtda ko'pgina maktablar ana shu vazifani eplay olmayaptilar. To'qqizinchi sinflarning o'quvchilariga emas, balki bundan yuqori sinflarning kasb-hunar maktablari va akademik lisey o'kuvchilari ham kasb tanlash masalasiga ko'pincha chuqur o'ylab, jiddiy munosabatda bo'lmayaptilar. Ko'pgina maktablarda "Men kim bo'lmoqchiman" mavzuida o'tkazilgan anketa va ro'znoma sahifalarida hamda boshqa vositalarda iste'dod mavzuida davom etayotgan munozara ana shundan dalolat bermokda.

Birok o'smirlarning "Men kim bo'lishni hohlayman" degan savolga kaytargan javoblari qanchalik xilma-xil bo'lmasin, boshka bir narsa orzu qilinayotgan kasblar to'g'risida ularning g'oyat noaniq tasavvurlari va kelgusidagi mehnat faoliyatiga tayyorgarlik ko'rish munosabati bilan o'z burchlari xakida muayyan tasavvurga ega emasliklari fikr yuritishga majbur etmokda. Ko'pgina o'quvchilar o'z insholarida bo'lg'usi kasbga tayyorgarlik ko'rish borasida hozircha hech bir ish kilmayotganliklarini oshkora yozadilar. Ularning ba'zilar u yoki bu kasbga tayyorgarlik ko'rish uchun umuman nima qilish kerakligini aytib o'tishga urinadilar-u, lekin o'zlari nima qilayotganliklari haqida lom-lim demaydilar.

Odatda javoblar kuyidagichadir: "Shifokorning irodasi kuchli bo'lishi, qo'llari yumshoq va muloyim bo'lishi lozim, men esa shifokor bo'lish uchun ko'p narsani bilishim va hamma narsani qila olishim kerak"; yoki "O'qituvchi, shifokor yoki muxandis bo'lish uchun yaxshi o'qish kerak. Odboli, halol, intizomli bo'lish kerak, biz hammamiz bunga erishishimiz zarur".

Bundan ham umumiy tarzda javoblar bor. Bu javoblarda shunday dsyilgan: "U yoki bu kasbni egallash uchun uzoq vaqt davomida astoydil ishlash kerak" yoki "Buning uchun esa ko'p narsani bilish lozim, demak yaxshi o'qish zarur".

Ammo shunday o'quvchilar ham borki, ular u yoki bu kasb to'g'risida orzu qilibgina qolmay, balki bu hayotda ko'p narsalarni bilishga ham intiladilar, shu kasb bilan bog'liq bo'lgan kitoblarni o'qiydilar. Biroq, ular zarur adabiyotni ko'pincha tanlab olishni bilmaydilar, tasodifiy kitoblarni o'qiydilar, ularni o'qigan chog'larida nimaga z'tibor berish kerakligini bilmaydilar.

Chunonchi, ularning ba'zilar insholarida ko'p kitob o'qiyotganliklarini umumiy tarzda bayon qiladilar, boshqalari esa "barcha fanlarga oid" yoki muayyan fan bo'yicha, masalan, fizika, kimyoga doir adabiyot o'qiyotganliklarini aytadilar. Birmuncha aniq javoblar ham bor: "Salomatlik to'g'risidagi o'ynomani o'qidim", "Opamning IX sinf uchun

mo'ljallangan astronomiyaga oid darsligini o'qiyman, ko'p narsalarni tushunmayapman, ro'znomalarda bosilayotgai raketa, yo'ldosh haqidagi habarlarni o'qiyman" (astronom bo'lishni orzu qiladi), "Bolalar haqidagi va bolalar uchun mo'ljallangap kitoblarni o'qiyman" (o'qituvchi bo'lmoqchi), "Adabiyotga oid kitoblarni o'qiyman", "Dvigatellar to'g'risidagi adabiyotni o'qiyman" [3] va hokazo.

Ko'pgina o'quvchilar kasblar bilan tanishishni shu kasblar haqidagi adabiyotni o'qish bilan cheklaydilar, mazkur faoliyatga bo'lgan o'z qobiliyatlari va qiziqishlarining barqarorligini tekshirib ko'rish uchun maktabda shunga o'xshash narsalar bilan shug'ullanishga urinib ko'rmaydilar, u yoki bu kasb uchun zarur bo'lgan o'z qobiliyatlarini qanday qilib rivojlantirish va boshqarish kerakligini bir tomonlama, sodda tasavvur qiladilar.

Biroq shunday o'quvchilar ham borki, ular bo'lg'usi kasb to'g'risida ko'proq narsalarni bilishga harakat qilib qolmay, balki unga amaliy tayyorgarlik ko'rishga ham urinadilar. Bunday o'quvchilar turli to'g'raklarda, xilma-xil ijtimoiy foydali ishlarda qatnashadilar.

Xo'sh, maktab o'quvchilarining kasb tanlashdagi xatolari nimalardan iborat, bulardan eng tipiklari qanday?

Kasbning tashqi jihati bilangina qiziqish, o'smirlarni romantika bilan yo'g'rilgan kasblar qiziqitiradi. Ular uchuvchi, geolog, ixtirochi bo'lishni orzu qiladilar. Bu — mutlaqo tabiiy hol, albatta. Lekin o'quvchilar ko'pincha o'zlarini qiziqigirayotgan kasblarning faqat romantik jihatlarinigina ko'rib, shu kasblarga xos bo'lgan qiyinchiliklarni bilmaydilar.

Uchuvchi kasbi esa ko'pincha turli jasoratlar, odatdan tashqari ko'p parvozlar, kahromonlarcha qutqaruv ekspeditsiyalari, dadil uchishlar va shu kabilar haqidagi tasavvurlar bilan bog'langan. Holbuki, uchuvchilar avvalo va hammadan ko'proq yo'lovchi, yuk va bagaj tashish bilan shug'ullanadilar, uchuvchining faoliyati esa haydovchining ishini eslatadi.[4]

Ayni vaqtda umumta'lim maktablarida o'qitilayotgan fanlar orasidan texnologiya faniga alohida e'tibor qaratish, maktab bitiruvchilari 2 ta tilni va 1 ta hunarni mukammal egalashlari zarurligi O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyev tomonidan 2022 yil 27 dekabr kuni bir guruh o'qituvchilar bilan bo'lib o'tgan uchrashuvida alohida tilga olib o'tildi. [5]

Xulosa va takliflar. Xozirgi kunda maktab o'quvchilarni kasb-hunarga yo'naltirish maqsadida ularga 64 ta kasblar taklif etilmoqda. Bu esa ertangi kunda bitiruvchilarni o'z-o'zini band qilish va jamiyatda o'z o'rinlarini topishdek jarayonda muhim ahamiyat kasb etadi. Maktab o'quvchilarni kasbga yo'naltirish ishlari jarayonida ulardagi tashkilotchilik qobiliyatlarni inobatga olish o'z samarasini beradi. Mana shu ishlarni amalga oshirsak yutboshimiz atganlaridek har biri maktab bitiruvchisi kamida bitta kasbning mukammal egasi bo'lib yetishadi.

ADABIYOTLAR

1. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2021 йил 30 декабрдаги "Умумий ўрта таълим муассасаларининг 10-11-синф ўқувчиларини касб-хунарга тайёрлаш чора-тадбирлари тўғрисида"ги 792-сонли қарори.
2. Умумий ўрта ва ўрта махсус таълим муассасаларида ўқувчи - ёшларни ҳарбий ватанпарварлик руҳида тарбиялаш жараёнини такомиллаштириш ва қакирувга қадар бошланғич тайёргарлик фани ўқитилиши самарадорлигини янада ошириш чора-тадбирлари тўғрисида Ўзбекистон Республикаси Мудофаа Вазирлиги Ўзбекистон Республикаси Халқ таълими вазирлиги Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта-махсус таълим вазирлигининг қарори. 2019 й. 19-январь.
3. Сотволдиев А.Ю.. "Қакирувга қадар бошланғич тайёрлаш фанини касбий соҳаларга йўналтириб ўқитиш". Ўқув методик қўлланма 2012 йил.
4. Муслимов Н.Р. Муллаҳметов . Касб танлашга йўллаш. Ўқув қўлланма. 2007 йил.
5. Ўзбекистон Республикаси Президентининг ўқитувчилар билан норасмий учрашуви QALAMPIR.UZ.сайти. 2022 йил.

UDK: 796.011.3

Bobur MENGLIYEV,

Termiz agrotexnologiyalar va innovatsion rivojlanish instituti o'qituvchisi

E-mail: mengliyevbobur98@gmail.com

P.f.d., professor O.Hayitov taqrizi asosida

APPLICATION OF THE CONCEPTS OF COMPETENCY AND COMPETENCE IN MODERN SCIENCE (ON THE EXAMPLE OF PROFESSIONAL AND PEDAGOGICAL COMPETENCY)

Annotation

The article analyzes the mechanisms of increasing professional competency (hard skills) and pedagogical competency (soft skills) of teachers of physical culture in secondary schools.

Key words: Lesson, physical culture, competence, competency, professional competency, pedagogical competency, hard skills, soft skills.

ПРИМЕНЕНИЕ ПОНЯТИЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ И КОМПЕТЕНЦИИ В СОВРЕМЕННОЙ НАУКЕ (НА ПРИМЕРЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНО-ПЕДАГОГИЧЕСКИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ)

Аннотация

В статье анализируются механизмы повышения профессиональной компетентности (hard skills) и педагогической компетентности (soft skills) учителей физической культуры общеобразовательных школ.

Ключевые слова: Урок, физическое культура, компетенция, компетентность, профессиональная компетентность, педагогическая компетентность, hard skills, soft skills.

ZAMONAVIY ILM-FANDA KOMPETENTLIK VA KOMPETENSIYALAR TUSHUNCHALARINING QO'LLANILISHI (PROFESSIONAL-PEDAGOGIK KOMPETENTLIK MISOLIDA)

Annotatsiya

Ushbu maqolada umumiy o'rta ta'lim maktablari jismoniy tarbiya fani o'qituvchilarining professional kompetentligi (hard skills) va pedagogik kompetentligi (soft skills)ni takomillashtirish mexanizmlari tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Dars, jismoniy tarbiya, kompetensiya, kompetentlik, professional kompetentlik, pedagogik kompetentlik, hard skills, soft skills.

Kirish. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 25-yanvardagi PQ-4963-son "Xalq ta'limi sohasidagi ilmiy-tadqiqot faoliyatini qo'llab-quvvatlash hamda uzluksiz kasbiy rivojlantirish tizimini joriy qilish chora-tadbirlari to'g'risida" [1] qarori ijrosini ta'minlash maqsadida Vazirlar Mahkamasining "Xalq ta'limi xodimlarini uzluksiz kasbiy rivojlantirish tizimini tashkil etish tartibi to'g'risidagi nizomni tasdiqlash haqida" 25-son [2] qarori qabul qilingan. Qaror matnida keltirilgan, xalq ta'limi xodimlarining shaxsiy kasbiy salohiyatining individual va jamiyat ehtiyojlariga mos ravishda hayot davomida o'sishi jarayonini qamrab olgan "uzluksiz kasbiy ta'lim" maxsus elektron platformasi orqali kompetentlik darajasini oshirish va kasbiy mahoratini takomillashtirish mexanizmiga ko'ra – "xodimlarning individual kasbiy rivojlanish traektoriyasi asosida kompetentlik darajasini oshirish va kasbiy mahoratini takomillashtirish" – asosiy vazifalardan biri sifatida qayd etib qo'yilganligi tanlangan tadqiqot muammosining dolzarbligini bayon qiladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. "Kompetensiya" va "kompetentlik" so'zlari o'zbek tiliga chetdan kirib kelgani uchun, bu so'zlarning lug'aviy hamda etimologik jihatlariga e'tiborni qaratish zarur bo'ladi.

Internet nashrlardagi xorijiy so'zlar lug'atida "kompetentlik" atamasi lotin tilidan – competentis – mos, qobiliyatli, ya'ni kompetensiyalarga ega, kompetensiya tushunchasi – competentia – taalluqli, tegishli degan mazmunni ifodalovchi izohlarni uchratish mumkin.

"Kompetensiya" tushunchasining va uning mohiyatini turli xil talqinlari mavjud bo'lib, asosan ular 3 xilda turkumlanadi.

1. Amerikacha yondashuvga ko'ra, to'g'ri xulq-atvorni namoyish etadigan va ishda yuqori natijalarga erisha oladigan xodimning asosiy tavsifi – bu kompetensiyadir.

2. Yevropacha yondashuv bo'yicha – xodimning tashkilotda qabul qilingan me'yorlarga muvofiq harakat qilish qobiliyati (ya'ni, xodim erishishi kerak bo'lgan minimal standartni belgilash) kompetensiya hisoblanadi.

3. Amaliy yondashuvda esa xodimning mehnat funksiyalarini muvaffaqiyatli bajarishi uchun zarur bo'lgan xulq-atvor tavsifi va u o'zini namunadagidek tutishning zarur me'yorlarini o'zida aks ettirishiga kompetensiya deyiladi [3].

O.E. Hayitovga ko'ra, kompetentlik – bu xodimning o'z ishini juda ham yaxshi bajarishida nimalar zarurligini aniq va ravshan qilib anglab yetishidagi bir qator standartlar majmui bo'lib, o'z ichiga malakalar, bilimlar va qator tushunchalarni qamrab oladi. Ta'rif ishlab chiqarishda ishtirok etuvchi barcha ishtirokchilar o'rtasida sababiy bog'lanishlar mavjudligini ko'rsatadi hamda tashqi muhit va konkret vaziyat shaxs xulq-atvori, ma'naviyatini belgilovchi muhim omil ekanligini tushunish imkoniyatini beradi [4; 88]. Nazarimizda shu yo'nalishdagi ilmiy yondashuvlar va tahlillar nafaqat "professional kompetentlik", balki "pedagogik kompetentlik" mohiyatini ham tushuntirib berishda keladi.

Xorijiy tadqiqotchilar "professional kompetentlik"ni amaliy jihatlarini, ya'ni: muhitga ta'sir etuvchi (I.Borg, M.Muller, T.Staufenbiel); vazifani muvaffaqiyatli uddalashga

xizmat qiluvchi bilim, ko'nikma va malakalar majmuasi (M.Perlmutter, M.Kaplan, L.Nyquist); faoliyat tuzilmasidagi alohida xatti-harakatlarni amalga oshirishni ta'minotchi (G.Schreder, M.Vorwerger); amaliyotga tatbiq etiladigan usullarni bilish jarayonlariga qo'llovchi (S.P.Dyrstra, S.Dollinger) sifatida o'rganishgan [5].

Mazkur tadqiqotlarda professional kompetentlik ko'proq rahbar-kadrlar va (yoki) boshqaruvchilar faoliyati kontekstida modellastirilgan. Jumladan, Amerikada menejerlarning professional kompetentligini shakllantirish modeli quyidagi:

1. O'zgarishlarni boshqarish (xususan, kelajakni ko'ra bilish, tashqi muhitni to'g'ri anglash, innovatsiya va ijodiy yondashuv, loyihaviy-tadqiqotchilik yondashuvi, strategik tafakkur, hayot davomida ta'lim, motivatsiya va shu kabilar).

2. Personalni boshqarish (xususan, nizolarni boshqarish, madaniy omillarni tushuna bilish, jamoani shakllantirish, shaffoflik va boshqalar).

3. Resurslarni boshqarish (jumladan, moliyaviy resurslarni boshqarish, inson resurslarini boshqarish, texnologiyalarni boshqarish va hokazo).

4. Natijalarga erishish (ya'ni, mas'uliyatlilik, muammoni hal qila bilish, tashabbuskorlik, ma'muriy ko'nikmalar, iste'molchi ehtiyojlariga yo'nalganlik va boshqalar).

5. Muloqotni tashkil qilish (og'zaki muloqot, yozma muloqot, muzokaralar olib borish, hamkorlik qilish va shu kabilar) kabi kompetensiyalar majmuini o'z ichiga qamrab oladi.

Masalan, D. Bartram, izlanishlarida, boshqaruv kadrlarining shaxsiy va professional kompetensiyalarini integratsiyalashtiruvchi "sifat indikatorlari"ni ajratib ko'rsatgan va o'zining "Katta sakkiztalik" deb nomlanuvchi mashhur kompetensiyalar modelini taklif etadi [6; 118-203]. Ushbu kompetensiyalar modeli asosan, jismoniy tarbiya fani o'qituvchilari uchun mo'ljallanmagan bo'lsa-da, ammo uning tarkibidagi kompetensiyalar turkumini zamonaviy fan o'qituvchilari (shu jumladan, jismoniy tarbiya o'qituvchisi)ning nafaqat kasbiy, balki pedagogik faoliyati samaradorligini ta'minlaydigan asosiy mezon sifatida ham qarash mumkin.

Kattalarni o'qitishning Gamburg deklaratsiyasida esa "professional kompetentlik – bu pedagogik va boshqaruv vazifalarining samarali yechimini ta'minlaydigan bilim, ko'nikma va malakalarga egalik hamda ulardan amaliyotda samarali foydalana olish qobiliyatidir" deya e'tirof etilgan [7].

Yuqorida keltirilgan nazariy tahlillardan shuni xulosa qilishimiz mumkinki, professional kompetentlik – jismoniy tarbiya mutaxassislar shaxsi(psixikasi)ga xos xususiyatlar va holatning murakkab majmui sanalib, u jismoniy tarbiya fani sohasidagi bilim, ko'nikma va tajribani mujassamlashtirgan holda jismoniy tarbiya o'qituvchisiga sport-sog'lomlashtirish va jismoniy kamol toptirish (rivojlantirish) masalalarida fikr yuritish, qarorlar (shu jumladan, boshqaruv) qabul qilishda ishtirok etish va (yoki) o'zi qaror qabul qilish imkoni tushuntirishda qo'l keladi.

Demak, jismoniy tarbiya o'qituvchisining professional kompetentligini tashkil etuvchi ikki muhim jihat – bu nazariy va amaliy tayyorgarlik darajasi hisoblanib, ular jismoniy tarbiya mutaxassisining kasbiy vazifalarni muvaffaqiyatli uddalashini belgilab beruvchi bilimlar yig'indisi va shaxsiy tajribasi bilan baholanadi.

Shuningdek, bosma va internet nashrlardagi ilmiy-uslubiy adabiyotlar tahliliga tayanadigan bo'lsak, "pedagogik kompetentlik"ni aniqlashga doir tadqiqotchilar tomonidan turli yondashuvlar mavjudligini guvohi bo'lamiz. Xususan, "pedagogik kompetentlik" mazmuni "bilimlar majmui", "ko'nikmalar", "muloqot me'yorlari" kabi tayanch

tushunchalar orqali aniqlanib, har bir tushunchaning tarkibiy komponentlari quyidagicha farqlanadi:

1. Bilimlar majmui – ishini bajarish uchun zarur bo'lgan ma'lumotlarga ega bo'lish va shaxsning intellektual salohiyatini aniqlashga qaratilgan komponentlardan tashkil topgan.

2. Ko'nikmalar esa muayyan vazifalarni bajarish uchun vosita va usullarga ega bo'lishlikni ifodalovchi komponentlardan iborat bo'lib, ular o'zlarini jismoniy kuch va ephillikdan maxsus tayyorgarlikka qadar bo'lgan keng doirada namoyon qiladilar.

3. Muloqot me'yorlarining tarkibiy komponentlarini xodimga zarur bo'lgan xulq-atvor standartini aks ettiruvchi ish funksiyalarini muvaffaqiyatli bajarish uchun zarur bo'lgan xulqiy xususiyatlarida ko'rishimiz mumkin [3].

L.M. Mitinaning ilmiy ta'rifiga ko'ra, "pedagogik kompetentlik – bu bilim, ko'nikma, malakalarini shaxs faoliyati (o'yin, o'qish, mehnat, muloqot), rivojlanishi (shu jumladan, o'zini o'zi rivojlantirishida) jarayonlarida ro'yobga chiqarish usullari va yo'llarini o'z ichiga oladigan kompleks tushunchadir" [8; 400]. U qarashlaridan kelib chiqadigan bo'lsak, jismoniy tarbiya o'qituvchisining pedagogik kompetentligi mazmuni: faoliyat (pedagogik faoliyatni amalga oshirish bilimlari, ko'nikma, malaka va usullari) va kommunikativ (pedagogik muloqotni amalga oshirish bilimlari, malaka, ko'nikmalari va usullari) tuzilmalar mohiyatida o'z aksini topadi.

Demak, pedagogik kompetentlik tuzilmasi va mazmuni tavsifining faoliyatli aspekti nafaqat jismoniy tarbiya o'qituvchisining bilim, ko'nikma va malakalarni, balki jismoniy tarbiya darslarini (pedagogik jarayonni) tashkil etish va o'tkazish usullarini ham o'zi ichiga qamrab oladi. Ayni davrda kommunikativ aspekt jismoniy tarbiya o'qituvchisi va o'quvchi-sportchilar o'rtasidagi muloqotning psixologik (kommunikativ, interaktiv, perseptiv) tomonlarini qo'llashda zarur bo'ladigan kompetensiyalar mazmunida o'z ifodasini topadi. Shu jihatdan olib qaraganda, pedagogik kompetentlikning birinchisi kabi ikkinchi komponenti ham ta'lim jarayonida o'zaro aloqadorlikka ega.

Tadqiqot metodologiyasi. Adabiyotlar tahliliga ko'ra, zamonaviy jismoniy tarbiya o'qituvchisining professional-pedagogik kompetentliklarini shakllantiruvchi mexanizmlar va ularni takomillashtirishni ilmiy jihatdan o'rganishda quyidagilar: "O'zini o'zi faollashtirish va motivatsiyalash" nazariyalari (self-actualization: Kurt Goldshteyn, Karl Rojers va Abraham Maslou); "O'zini o'zi determinatsiya qilish (self-determination: Edvard L.Desi, Richard M.Rayan)" nazariyasi; "Faoliyat nazariyalari va shaxs professional faoliyat subyekti konsepsiyasi" (S.L.Rubinshteyn, A.N.Leontiy, L.S.Vigoskiy, K.A.Abulxanova-Slavskaya); "Faoliyatga nisbatan konseptual yondoshuvlar, reaktivlik va proaktivlik" kabilar metodologik asos sifatida xizmat qiladi.

Tahlil va natijalar. Tadqiqot ishimizda qo'llanilgan "Jismoniy tarbiya o'qituvchilarining psixologik portretini ekspert baholash metodikasi" natijalariga ko'ra, ekspertlar tomonidan baholangan 353 nafar tinglovchi 10 ballik shkala bo'yicha "professional kompetentligi" to'g'risida quyidagilarni alohida ta'kidlash mumkin. Jumladan, individ sifatleri reestrda respondent sifatida tadqiqotda ishtirok etgan jismoniy tarbiya o'qituvchilarining "g'ayratlilik", "kuch-quvvatga to'ralik" va "shijoatlilik" kabi sifatleri ekspertlar tomonidan o'rta (mos ravishda – 5.24, 5.31, 5.47 ball) baholangan. Aqliy salohiyatni namoyon etuvchi sifatlar ichida eng past ko'rsatkich bu o'qituvchilarning "mustaqil fikrlash" xususiyatiga (7.27 ball) berilgan. Shuningdek, malaka oshirishga jalb etilgan o'qituvchilarning o'z kasbiga nisbatan "bo'shashgan" (2.51 ball) kayfiyatda bo'lishlari, "odamovilik" (3.5 ball) va "tortinchoqlik" (2.48 ball) munosabatlarini

ko'rsatishlari, uyatchanlik (1.79 ball) va "yopiqlik" (2.76 ball) holatlarida turishlari va hatto "itoatkor va (yoki) tobe" shaxs sifatida atrofdagilarga ko'rinish berishlari, istiqbolida malaka oshirish yo'nalishi o'quv rejasidan o'rin oladigan o'quv modullari mazmuniga tinglovchilarning kasbiy faoliyatda ustuvor ahamiyat kasb etadigan shaxsiy sifat va xususiyatlarini rivojlantirish, zarur hollarda korreksiya qilish bilan bog'liq mavzularni ham kiritish zarurati borligidan dalolat beradi.

Jumladan, xodimning "pedagogik kompetentligi" kelajak kasbiy faoliyatda vakolatlar kengligi va mehnat natijalari uchun mas'uliyatni shakllanishida muhim rol o'ynasa-da, asosiysi uning jamoaviy mehnat taqsimotidagi o'rini belgilab beradi. Bu esa mehnat egasining Oliy ta'lim dasturlari orqali olingan bilim, ko'nikma va malakalarni mujassamlashtirgan akademik darajasini, professional standart talablarga qanchalik mos kelishi va (yoki) kelmasligini, bir so'z bilan aytganda kompetentligini aniqlashda qo'l keladi.

Masalan, AQShning [Pittsburg](#) shahridagi Karnegi-Melona universiteti (Carnegie Mellon University) tomonidan olib borilgan ilmiy tadqiqotlar yuzasidan bergan hisobotlarda "zamonaviy ta'lim mazmunini "pedagogik kompetentlik"ni shakllantirishga yo'naltirish, modernizatsiyalash, kompetensiyalarga asoslangan innovatsion ta'lim muhitini yaratish, o'quvchi-yoshlarda nostandart tafakkur tarzi hamda kreativlik xislat va fazilatlarini shakllantirish zarurati" sifatida e'tirof etilmoqda.

Xalqaro tajribadan kelib chiqib yondashadigan bo'lsak, tadqiqot ishimizda – jismoniy tarbiya o'qituvchilarining kasbiy faoliyatda "jamoadi ishlash", "muloqot", "motivatsiya", "liderlik", "muammolarni hal qilish qobiliyati", "vaqtni boshqarish" va "moslashuvchanlik" kabi "muloqot va (yoki) shaxslararo ko'nikmalar(i)" darajasini belgilab beruvchi "pedagogik kompetentlik"ni ham ekspertlar tomonidan baholashga muvaffaq bo'lindi. Unga ko'ra, jismoniy tarbiya o'qituvchilaridagi quyidagi fazilat va xislatlarni malaka oshirish jarayonlarida korreksiya qilish zarur sanaladi. Ya'ni, sinalluvchilar tabiatidagi "qo'rslik"ni (6.44 ball), "qaysarlik"ni (9.05 ball), "jizzakilik"ni (6.29 ball) kamaytirishga xizmat qiladigan korreksion dasturlarni zudlik bilan ishlab chiqish lozim. Faoliyatiga daxldor quyidagi sifat va xususiyatlar: "savolni to'g'ri ifoda qilish" (2.13 ball), "fikrini erkin tarzda bayon etish" (3.18 ball), "notiqlik"ni (3.36 ball) kabilarni rivojlantirish va takomillashtirishga qaratilgan maxsus kurslarni amaliyotga joriy qilish kerak.

Fikrimizcha, jismoniy tarbiya o'qituvchilari shaxsiyatidagi aynan ushbu xislat va fazilatlarini korreksiyalash hamda faoliyatidagi sifat va xususiyatlarni rivojlantirish istiqbolida hozirgi "Z-avlod" va "a-avlod" sanalgan o'quvchi-yoshlar bilan bo'ladigan ustoz-shogird munosabatlarga doir tarangliklarni va pedagogik nizolarni kelib chiqishini oldini oladi. Malaka oshirish dasturlari orqali jismoniy tarbiya o'qituvchilarida shakllantirilgan "pedagogik kompetentlik" xususiyatlari, kelajakda o'qituvchi-o'quvchi munosabatlari tizimligini ta'minlab, ommaviy sog'lomlashtirish tadbirlari orqali o'quvchi-yoshlar ongida jamoani shakllantirish, liderlik xususiyatlarini erta rivojlantirish hamda kommunikativ kompetensiyalarni takomillashtirish imkoniyatini keltirib chiqaradi.

Xulosa va takliflar. Mehnat bozorida jismoniy tarbiya o'qituvchilariga bo'lgan talab va taklifni muvofiqlashtirish, ta'lim xizmatlari bozorida pedagog-xodimlarning raqobatbardoshligini ta'minlashning bazaviy mexanizmi sanalgan qonunchilik hujjatlarini tahlil etish va ekspert baholash asosida yaratilgan psixologik portret hamda ulardagi "professional kompetentlik"ning pedagogik kompetentlik shakllanishidagi rolini aniqlashga qaratilgan ilmiy tadqiqot quyidagi xulosalarni ilgari surish imkoniyatini berdi:

Birinchidan, "Kasbiy malakalar, bilim va ko'nikmalarni rivojlantirish milliy tizimi to'g'risida Nizom", "Jismoniy tarbiya va sport tarmoq malaka ramkasi" kabi qonunchilik hujjatlarining qabul qilinishi hamda ularning mazmunidan o'rin olgan bo'lajak kasb egasining "hard va soft skills"ga qo'yilgan professional standart talablar – jismoniy tarbiya o'qituvchilarida pedagogik kompetentlikni shakllantirishning bosh mezonidir.

Ikkinchidan, bunda, professional kompetentlik – bo'lajak mutaxassisning pedagogik faoliyatni tashkil qilish yuzasidan bilim va ko'nikmalari, o'qituvchi (instruktor) lavozimining professional standart talablariga muvofiqligini baholashga xizmat qiladigan asosiy indikatore.

Uchinchidan, bo'lajak o'qituvchi (instruktor)ning maqsadga erishish yo'lida o'z oldiga qo'yiladigan vazifalarni mustaqil belgilash hamda natijalarni oldindan ko'ra bilish kompetensiyalariga egaligi – "pedagogik kompetentlik"ni qaror toptirish hamda faoliyatni muvaffaqiyatli amalga oshirishning muhim shartidir.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 25-yanvardagi PQ-4963-son "Xalq ta'limi sohasidagi ilmiy-tadqiqot faoliyatini qo'llab-quvvatlash hamda uzluksiz kasbiy rivojlantirish tizimini joriy qilish chora-tadbirlari to'g'risida" qarori // <https://lex.uz/uz/docs/-5239538>
2. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Xalq ta'limi xodimlarini uzluksiz kasbiy rivojlantirish tizimini tashkil etish tartibi to'g'risidagi nizomni tasdiqlash haqida" 25-son qarori // <https://lex.uz/uz/docs/-5828765>
3. <http://earchive.tpu.ru/bitstream/11683/45880/1/TPU464160.pdf>
4. Хайитов О.Э. Олий таълим муассасаси ўрта бўғин раҳбарлари психологик компетентлигини моделлаштириш: Психол. фан. док-ри (DSc) ... дис-я: 19.00.05. – Тошкент: ТДПУ, 2020. – 250 б.
5. Рогачев В.В. Формирование конфликтной компетентности сотрудников таможи для профилактики межличностных конфликтов: Дис. ... канд. психол. наук: 19.00.05. – Ярославль: ЯрГУ, 2002. – 152 с.
6. Bartram D. (2005). The Great Eight Competencies: A Criterion-Centric Approach to Validation. *Journal of Applied Psychology*, 90 (6), 185-203.
7. The Hamburg Declaration on Adult Learning. Adult education: The Hamburg Declaration; The agenda for the Future. 1997. URL: <http://uil.unesco.org/adult-education/confintea/adult-education-hamburg-declaration-agenda-future>
8. Митина Л.М. Психология развития конкурентоспособной личности. – Москва: Изд.: НПО «МОДЭК», 2002. – 400 с.

UDK: 152.26.(0.45)

Dilnoza MUSTAFAYEVA,
Qarshi davlat universiteti Psixologiya kafedrası tadqiqotchisi

Psixologiya fanlari doktori (DSc) B.Jo'rayev taqrizi ostida

KEKSAYISH DAVRINING ILMIY-NAZARIY VA METODOLOGIK MUAMMOLARI

Annotatsiya

Maqolada keksayish davrining ilmiy-nazariy va metodologik muammolari o'rganilgan. Unda muammoning o'rganilish tarixi, xoriy, sobiq ittifoq va mamlakatimiz olimlari tomonidan amalga oshirilgan ilmiy tadqiqot ishlari haqida so'z borgan. Muallif tomonidan olib borilgan tadqiqotlar mazkur muammoni o'rganish bugungi kunda ham juda dolzarb ekanligini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: Mustaqillik, jamiyat, oila, gerontologiya, inson, keksalar, keksayish davri, yosh avlod, vorisiylik, milliy qadriyat, umuminsoniy qadriyat.

НАУЧНЫЕ ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ СТАРЕНИЯ

Аннотация

В статье исследуются научно-теоретические и методологические проблемы старения. В ней рассказывается об истории изучения проблемы, ее научно-исследовательских работах, проведенных учеными из-за рубежа, бывшего Союза и нашей страны. Исследования, проведенные автором, показывают, что изучение данной проблемы остается весьма актуальным и на сегодняшний день.

Ключевые слова: Независимость, общество, семья, геронтология, человек, пожилой, старость, молодое поколение, преемственность, национальная ценность, общечеловеческая ценность.

SCIENTIFIC THEORETICAL AND METHODOLOGICAL PROBLEMS OF AGING

Annotation

The article explores the scientific, theoretical and methodological problems of aging. It tells about the history of studying the problem, its research work carried out by scientists from abroad, the former Soviet Union and our country. The studies conducted by the author show that the study of this problem remains very relevant today.

Key words: Independence, society, family, gerontology, person, elderly, old age, young generation, continuity, national value, universal human value.

Mustaqillikning ilk kunlaridanoq mamlakatimizda inson qadri, uning baxt-saodati bosh g'oyalardan biriga aylandi. Ayniqsa, ona yurtimizning og'ir yukini, uning quvonch va tashvishini umr bo'yi yelkasida ko'tarib kelgan mo'tabar keksalarni hurmat qilish, ularga e'tibor va g'amxo'rlik ko'rsatish jamiyatimizda alohida qadriyat sifatida ulug'lanib kelmog'da. O'tgan yillar davomida mamlakatimiz hukumati tomonidan qabul qilingan qarorlarda keksalarimizga g'amxo'rlik ko'rsatish, ularning hayot darajasi va sifatini oshirish uchun qulay shart-sharoitlar yaratish, har bir keksaga har tomonlama e'tibor qaratish bo'yicha amalga oshirilayotgan ishlar samaradorligini kuchaytirish va oshirish, keksalarning hayot faoliyati va dam olishini namunalı tashkil etish tizimini sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarish masalalariga alohida e'tibor qaratildi. Jumladan, ular uchun mamlakatimizning tuman va shaharlarida "Nuroniylar maskani" majmualari tashkil etildi, barcha ishlovchi pensionerlarga pensiyalarni to'liq miqdorda to'lash yo'lga qo'yildi, viloyatlar, tumanlar va shaharlarda nuroniylar jamoatchilik kengashlari, mahallalarda "Keksalar maslahati" guruhları tashkil etildi, "Keksalar haftaligi" va "Keksalar uchun turizm oyligi"ni o'tkazish an'anaga aylandi.

Bundan tashqari oila va jamiyatda yoshi ulug' insonlarning o'rni va obro'sini oshirish, bolalar va yoshlarni ota-onalarni, har bir nuroniyni chuqur hurmat qilish, e'zozlash va ularga g'amxo'rlik ko'rsatish tuyg'usi ruhida tarbiyalash bo'yicha aniq tadbirlarni amalga oshirish masalalariga alohida e'tibor qaratilayotganligi quvonarli holdir. Chunki azaldan yoshi ulug'lar qadrlanib, nuroniylar davraning to'riga o'tqazilgan. Ularga ko'rsatadigan cheksiz hurmat va e'tibor

natijasida shu elda tarbiyalayotgan yosh avlod ongida avlodlar o'rtasidagi muvozanatni saqlab qolish, ularni ma'naviy yaqinlashtiradigan vorisiylikni ta'minlash, qadr-qimmatni saqlash, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga amal qilish kabi muhim jihatlari shakllanayotganligi diqqatga sazovordir.

Umrning yetuklik fasli bo'lgan keksayish va keksalik davrlarini o'rganishga nafaqat tibbiyot sohasi, balki falsafa, sotsiologiya va psixologiya fanlarida ham e'tibor qaratib kelingan. Qadimgi sivilizatsiyalar paydo bo'lgan paytdan boshlab qarish jarayonlari va qarilikning o'ziga xos xususiyatlari haqida turli xil g'oyalar mavjud. Ular gerontologik bilimlar mazmunini tashkil qiladi (yunoncha, "geront" - keksa, qari, "logos" - o'qitish). Shu o'rinda, Konfutsiy, Lao-Szi, Gippokrat, Geraklit, Demokrit, Platon, Aristotel, Sitseron, Ibn Sino va boshqalarni ta'kidlash o'rinli bo'lib, ularning tadqiqotlarida "keksayish", "keksalik" va "qarilik" bilan bog'liq muhim nazariyalar o'z ifodasini topgan.

"Keksayish" muammosining ilmiy-nazariy jihatdan o'rganish tarixi uzoq davrlarga borib taqaladi. Ayniqsa, xoriyda F.Bekon, Volter, I.Kant, A.Shopengauer, F.Nitsche, S.Kerkegor, A.Kamyu, K.Yaspers, J.P.Satr, M.Xaydegger, A.Shvaytser, I.A.Ilin, V.V.Rozanov, N.F.Fedorov, P.A.Sorokin, V.Franchi, S.L.Frank va boshqalar tomonidan olib borilgan tadqiqotlar juda muhim bo'lib, ular keksayish, keksalik va qarilik hodisalarini anglashning falsafiy va psixologik konsepsiyalarining yanada rivojlanishiga asos soldilar.

AQShlik demograf Z.G.Frennel aholini qarish yosh guruhini quyidagicha tasniflaydi: 1) 65-74 yoshdagilar -

pensiyaga erta chiqish yoshi; 2) 75 va undan katta yoshdagilar – qarilik yoshi.

Yana bir demograf olim D.Boug esa aholining qarish yosh guruhini quyidagicha ta'riflab beradi: 1) 45–64 yoshdagilar – o'rta mo'ysafidlik; 2) 65–74 yoshdagilar – ilk qarilik; 3) 75 va undan yuqori yoshdagilar – qarilik.

B.S.Urlandis boshqa demograf olimlardan farqli ravishda, inson umriga mehnatga layoqatlilik jihatidan qarab, qarilik davrini mehnatdan keyingi yosh, deb ta'rifladi. Uning ta'rifiga ko'ra, 60–69 yosh – qarilik, 70–79 yosh – ilk keksalik, 80 va undan yuqori yoshdagilar chuqur kesalik, deb izohlanadi.

Keksayishning falsafiy va psixologik tahlili rus tadqiqotchilarning asarlarida muhim o'rin tutadi, xususan: V.D.Alperovich, C.B.Getsenok, V.P.Demidova, T.V.Karsayevskaya, K.S.Pigrov, I. A.Podolskaya, A.A.Telegin va boshqalarning asarlari keksalik davrining muhim psixologik xususiyatlarini o'rganishga qaratilganligi bilan alohida ahamiyatga ega. Mazkur olimlarning ilmiy izlanishlarida keksayish davrining o'ziga xos psixologik xususiyatlari, keksa inson shaxsi va uning xarakter xususiyatlari, qariyalarning hayot tarzi, dunyoqarashi, e'tiqodi, ma'naviyati, an'ana va qadriyatlarga munosabati masalalarini falsafiy-psixologik jihatdan o'rganishga alohida ahamiyat qaratilgan.

Amerikalik V.Shevchuk mazkur yoshdagi odamlarning ijtimoiy faoliyatda qatnashishi xususiyatini tekshirib, 65 yoshlilarning 24,1 foizi 70 yoshlilarning 17,4 foizi, 75 yoshlarning 7,7 foizi ijtimoiy faoliyatdan voz kechganligini aniqlagan. Oliy maktab muallimlarining ilmiy mahsuldorligi dinamikasini tadqiq qilgan M.D.Aleksandrova matematika, fizika, biologiya, psixologiya va boshqa sohalarining vakillari o'rtasida keksayishning birinchi bosqichida (61–66 yoshlarda) bir oz farq mavjud bo'lsa-da, uning ikkinchi bosqichida (67–72 yoshlarda) o'sha tafovut ham yo'qolib borishini ta'kidlaydi. L.I.Zaxarova esa keksayish davridagi erkak va ayollarning oliy nerv faoliyatini tekshirib, ularda ranglarni ko'rish maydonining chegarasi uchun quyidagilar muhim rol uynashini uqtiradi: 1) ko'rish yo'llari analizatori chekka qismlarining holati; 2) markaziy nerv sistemasining umumiy faolligi; 3) insonning yoshi; 4) ko'rish analizatorining faoliyat ko'rsatish sharoiti; 5) insonning jinsi.

V.V.Boltenko o'z ilmiy tadqiqotlarida psixologik qarish muammolarini o'rganib, uning pasport yoshiga bog'liq bo'lmagan bir qancha bosqichlarini ajratib ko'rsatadi. Jumladan:

birinchi bosqichda nafaqaga chiqishdan oldin inson uchun yetakchi bo'lgan faoliyat turi, kasb-kori bilan bog'liqlik saqlanib qoladi. Ayniqsa, buni aqliy mehnat odamlari bo'lgan o'qituvchilar, shifokorlarda hayotida tez-tez uchratish mumkin.

ikkinchi bosqichda insonning kasb-kori bilan bog'liqlikning pasayishi, uning o'rnini atrofdegilar bilan kundalik mavzularda muloqot qilish, oilaviy voqealar, bolalar va nabiralarning muvaffaqiyatlari yoki muvaffaqiyatsizliklarini muhokama qilish, televizor dasturlarini tomosha qilish va boshqalar ustunlik qiladi.

uchinchi bosqichda esa insonning shaxsiy salomatligi birinchi o'rinda chiqadi hamda asosiy suhbat mavzulari ham dori-darmonlar, davolash usullari, tibbiy giyohlarga qaratiladi, gazetalari va teledasturlarda ham bu mavzulardagi chiqishlarga alohida e'tibor qaratiladi.

to'rtinchi bosqichda inson hayotining mazmun-mohiyati hayotning o'zini saqlab qolishdan iborat bo'ladi. Mazkur bosqichda ularning atrofdegilar bilan aloqa doirasi torayadi, asosan oila a'zolari, eng yaqin masofadagi qo'ni-qo'shnilar, davolovchi shifokor va boshqalar bilan aloqaga kirishib turadi.

beshinchida bosqichda sof hayotiy ehtiyojlarga, jumladan, oziq-ovqat, dam olish, uyqu va boshqalarga bo'lgan ehtiyojlarning pasayishi kuzatiladi. Ushbu bosqich uchun xarakterli xususiyatlardan yana biri atrofdegilarga nisbatan his-tuyg'u va ular bilan aloqalarning keskin tushib ketganligi bilan izohlanadi[2].

Keksayish davrining psixologik xususiyatlarni o'rganish bo'yicha mamlakatimiz psixologiya fanida ham muhim tadqiqotlar amalga oshirilgan. Shu o'rinda E.G'oziyev, G.Shoumarov, V.Karimova, A.Jabborov va boshqalar tomonidan amalga oshirilgan ilmiy-tadqiqot ishlarini misol qilib keltirish o'rinlidir.

Atoqli olim E.G'oziyev keksayish davri haqida to'xtalib, mazkur yoshga 61 (56)–74 yoshli erkak va ayollar kirishini ta'kidlab o'tgan. Uning fikricha, bu davrdagi kishilar xilma-xil xususiyatlari, shaxslararo munosabatlari bilan boshqa yosh davrlardagilardan ajralib turadi. Mazkur yoshdagilarni shartli ravishda ikkita katta guruhga ajratish mumkin: a) mutlaqo iste'foga chiqqan, ijtimoiy faol bo'lmagan erkak va ayollar; b) nafaqaxo'r erkak va ayollar, lekin ijtimoiy hayotning u yoki bu jabhalarida faoliyat ko'rsatayotgan keksalik alomatlarini bosayotgan odamlar. Ularning histuyg'ulari yashash tarziga muvofiq namoyon bo'ladi. Ularning his-tuyg'ulari vujudga kelishi jihatidan ikki xildir: 1) barqaror kayfiyat, hotirjamlik tuyg'usiga ega bo'lgan, o'z qadr-qimmatini saqlayotgan, nufuz talab erkak va ayollar; b) kayfiyati barqaror, osoyishta xulq-atvorli, oila muhitining sardoriga aylangan, tabiat va jamiyat go'zalliklaridan bahramand bo'layotgan, ijtimoiy faoliyatdan qariyb uzoqlashgan, qarilik gashtini surayotgan kishilar. Ularning bir guruhi moddiy boylik ma'naviyat bilan qo'shib olib borishga intilsalar, boshqalari to'plangan moddiy boylik bilan qanoat hosil qiluvchilar, qolgan umrini hotirjam, zahmat chekmay o'tkazishga ahdu paymon qilgan erkak va ayollardan iboratdir. Mazkur yoshda yuzaga keladigan inqiroz ham mana shu ikkala omilning mahsuli hisoblanadi[6].

Psixolog V.Karimovanning fikricha, keksayish davri inson hayotining muhim bosqichi bo'lib, turli kasb-korda faoliyat ko'rsatgan odamlar uchun falsafiy bekat vazifasini bajaradi. Hayoti mobaynida jamiyat ravnaqi, oilasi farovonligi uchun qilgan halol mehnati orqasidan boy tajriba o'ttirish, uni xolis tarzda o'z farzandlari, yaqinlari, hamkasblari va mahalladoshlariga uzatish davrini donishmandlikka, faylasuflikka tenglashtirish mumkin. Masalan, yoshlikda tez gapiradigan odam birdan mulohazakor, vazmin bo'lib qoladi, hadeb yaqinlari bilan janjallashib turadigan odam bosiq, bama'ni kishiga aylanadi. Ko'p uxlashni yaxshi ko'radigan ayol sahar turib, toatibodat qilishga odatlanadi va hokazo. Ya'ni, qariya har bir narsani ongli tarzda boshqarish, mulohaza yuritish va shoshmay xulosa chiqarish qobiliyatini o'zida tarbiyalay boshlaydi. Og'ir-bosiqlik, vazminlik, mulohaza qilib, so'ngra fikrini aytish yoshi ulug' kishilarga xos bo'lib, aynan shu sifatlar keksalarga o'z bosib o'tgan hayot yo'llarini to'g'ri va oqilona baholash, xulosa chiqarish, tajribasini o'git tarzida yoshlarga yetkazish imkoniyatini beradi[3].

F.Akromova esa o'z tadqiqotlarida o'zbek oilalarida ma'naviy-axloqiy muhitni shakllantirishda keksalarning ta'siri masalalarini o'rganib, keksa avlod vakillaridagi tajriba, o'git, nasihatning oilaviy munosabatlarni tashkil etishda o'ziga xos ta'siri xususiyatlarini ochib berishga alohida e'tibor qaratgan. Muallifning fikricha, xalq donoligi, ming yillik tajribalar, milliy an'analar qariyalarimiz ongi, faoliyati, turmush tarzida jamlangandir. Ular yosh avlodning ustoz, murabbiysi, hayot dorilfununidir. Donishmandlar "Qari bilganini pari bilmas", deb bejiz aytishmagan. Yosh avlodni tarbiyalashda keksa avlodning xizmati benihoya bo'lib, bobo va buvilar oilada tarbiyani mukammal yo'lga qo'yishda, chinakam xalqchil

tarbiya, oilaviy tarbiyani yaratishda jonkuyarlik qilib kelganlar, yoshlarga ta'sir etishning eng samarali shakllarini tanlaganlar. Katta avlod vakillari oilaning ma'naviy rahbarlari ham bo'lishadi. Xuddi shu keksalar tufayli xonadonimiz fayzli, to'kin va osoyishtadir. Ular bolalarni jonlaridan ortiq suyardilar, nevaralariyu chevaralarini "danagimning mag'izi" deb quvvatlanadilar, ertagu naqlar aytib hayot sabog'ini beradilar[1].

Xulosa. Organizm hayotining yoshga bog'liq muayyan bir davri, muqarrar ravishda yuz beradigan jarayon hisoblanadi. Yer yuzining deyarli barcha mamlakatlarida aholining keksayish jarayonini o'rganish o'z ahamiyatiga ko'ra, allaqachon milliy chegaralar doirasidan chiqib ketgan. Buning oqibatlarini bilan bog'liq turli xususiyatlar faqat

demograflar, sotsiologlar, statistiklarnigina emas, balki siyosatshunoslar, faylasuflar, psixologlar, shuningdek, mamlakat rahbarlari uchun jo'shqin bahs va munozaralar mavzusiga aylangan. Xalqimizda ham "qarisi bor uying parisi bor" deb bejiz aytilmagan. Chunki keksalari bor xonadonlarimiz fayzli, bunday uylarda tinchlik, xotirjamlik, osoyishtalik kezadi, chehralarda, ko'zlarda samimiyat balqiydi. Zero, bobo buvilarimizning purhikmat ugitanasihatlarini kattadan kichikkacha, barchamiz uchun yo'l chirog'idir, desak aslo mublag'a bo'lmaydi. Shuning uchun ham ularning salohiyotini ishga solishiga faol yordam berishimiz, keksalarni jamiyat hayotida to'liq va ahamiyatli ishtirokini ta'minlashimizga erishishimiz zarur.

ADABIYOTLAR

1. Akromova F. O'zbek oilalarida ma'naviy-axloqiy muhitni shakllantirishda keksalarning ta'siri. "Zamonaviy ta'lim" jurnali, 2015, №6 son.
2. Болтенко В. В. Изменение личности у престарелых, проживающих в домах-интернатах: автореф. дис. ... канд. психол. наук. М.: Изд-во Моск. ун-та, 1980. 21 с
3. Keksalari e'zoz topgan yurt: metodik-bibliogr. qo'llanma / tuzuvchilar : L. Narziyev, K. Komilova. – T.: Alisher Navoiy nom. O'zbekiston Milliy k-nasi nashriyoti, 2015. – 90 b.
4. Полькина Т.М. Особенности понимания феномена старости на разных этапах психолого-философского осмысления, Вестник Башкирского университета. 2012. Т. 17. №3.
5. Словарь-справочник по социальной геронтологии / ответственный редактор Б. Г. Тукумцев. Самара: Самарский университет, 2003. 208 с.
6. G'oziyev E. Ontogenez psixologiyasi. –T.: Noshir, 360 b.

UO'K: 37.026

Lobar MUXTAROVA,

Termiz davlat pedagogika instituti katta o'qituvchisi, pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

E-mail: rustamkhurramov@mail.ru

TerDPI pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori, PhD D.Shabbozova taqrizi asosida

SPECIFIC CHARACTERISTICS OF INTERDISCIPLINARY IMPROVEMENT OF ENVIRONMENTAL SAFETY CULTURE IN STUDENTS

Annotation

This article is written about the peculiarities of interdisciplinary improvement of environmental safety culture in students. The formation of environmental safety culture among elementary school students is a long-term process, it has continuity, coherence, systematic organization in a holistic way, variability (variability), unpredictability of results and duality.

Key words: Environmental safety, culture, cognitive, acmeological, axiological factors, students, natural sciences, natural literacy.

ОСОБЕННОСТИ МЕЖДИСЦИПЛИНАРНОГО ПОВЫШЕНИЯ КУЛЬТУРЫ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ У СТУДЕНТОВ

Аннотация

В данной статье написано об особенностях междисциплинарного повышения культуры экологической безопасности у студентов. Формирование культуры экологической безопасности у младших школьников - процесс длительный, он имеет преемственность, согласованность, системную организацию в целостном виде, вариативность (вариативность), непредсказуемость результатов и двойственность.

Ключевые слова: Экологическая безопасность, культура, познавательный, акмеологический, аксиологический факторы, студенты, естествознание, природоведческая грамотность.

O'QUVCHILARDA EKOLOGIK XAVFSIZLIK MADANIYATINI FANLARARO TAKOMILLASHTIRISHNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Annotatsiya

Ushbu maqola o'quvchilarda ekologik xavfsizlik madaniyatini fanlararo takomillashtirishning o'ziga xos xususiyatlari haqida yozilgan. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida ekologik xavfsizlik madaniyatini shakllantirish uzoq muddatli jarayon bo'lib, uzluksizligi, uzviyligi, yaxlit tarzda tizimli tashkila etilishi, variativligi (o'zgaruvchanligi), natijalarning oldindan aniqlanmasligi hamda ikki tomonlama xususiyatga ega.

Kalit so'zlar: Ekologik xavfsizlik, madaniyat, kognitiv, akmeologik, aksiologik omillar, o'quvchilar, tabiiy fanlar, tabiiy savodxonlik.

Kirish. Fanlararo aloqadorlik asosida ekologik mazmundagi mavzularni o'rganishda ekologik xavfsizlikka oid bilim, ko'nikma, malaka va kompetensiyalarni yuksak darajada egallash va samarali qo'llay olish, tabaqalashtirilgan ta'lim mazmuniga mos ravishda fanlararo aloqadorlik alohida soha doirasida o'rganiladigan o'quv materialining eng maqbul va natijaviylik munosabatlarining o'rnatilishi, fanlar integratsiyasi asosi-ga birlashtira oladigan asosiy farazni oydinlashtirish kompetensiyasiga ega bo'lishlik muhim, alaxusus, bu vaziyatda fanlararo aloqadorlikdan foydalanish o'qitishning ijobiy samarasini oshirish uchun turfa imkoniyatlar eishigini ochadi, zero bir biriga yaqin, aloqador fanlar asnosida o'quvchilar ulkan, chuqur bilimlarni o'zlashtiradilar.

Mavzuga oid adabiyotlar sharhi. Professor B.S.Abdullaeva fanlararo aloqadorlikni dolzarb pedagogik muammo ekanligi metodologik-didaktik jihatdan asoslab, uning mazmunli; operatsion; metodik; tashkiliy shakllarini ajratsa, A.A.Xasanov fanlarning mazmunini ilmiy-nazariy jihatlarini tasniflab, quyidagi turlarga ajratadi: real bog'lanish (turli o'rganiladigan fanlarning umumiy g'oyalari va nazariyalarini tasdiqlovchi va yorituvchi dalillarni o'rnatish); nazariy dolzarblik (bu fanning ma'lum bir sohasiga oid ilmiy tushunchalar tizimi bo'lib, unda dalillar, qonunlar, oqibatlar, asosiy qoidalarni aks ettiradi).

N.M.Ahmedova o'z tadqiqot ishlarida integratsiya ob'ektlarining o'zaro joylashuviga ko'ra ular yangi integratsion tuzilmaning asosi sifatida ma'lum tuzilishiga: integratsiya ob'ektlari zanjir bo'g'inlari kabi ketma-ket joylashishi; bitta ob'ekt boshqalari uchun aloqa vositasi bo'lib xizmat qilishi; bir ob'ekt boshqalarini o'z ichiga olishini ko'rsatadi.

F.T.Otabaeva ta'limda integratsiya muammosini o'rganib, fanlararo aloqadorlikning amaliy jihatlarini quyidagi turlarga ajratadi:

- o'quv dasturlaridagi integratsiya (mavzulararo uyg'unlik);
- modullashgan integratsiya (turdosh o'quv fanlariga oid bilim va tushunchalarni tizimlashtirgan holda taqdim etish);
- integrativ dasturlar (dasturlarda bir necha o'quv fani yoki o'quv fanlariga oid mavzularni uyg'unlashtirgan holda taqdim etish);
- mavzulararo integratsiya (ayni bir sinf doirasida beriladigan o'quv materiallarini boshqa bir sinf o'quv materiali bilan uyg'unlashtirish);
- mavzularni ketma-ket bayon etish asosidagi integratsiya (o'quv materialini bayon etishdagi konsentrizm

tamoyili, ya'ni oldingi o'quv materialining keyingisini mazmunan to'ldirishi);

- axborot texnologiyalari asosidagi integratsiya (o'quv fanlarini kompyuter texnologiyalari asosida o'qitish kabi integratsiyaning turli darajalaridan foydalanish mumkinligini e'tirof etadi. Ekologiya ta'limi tizimini takomillashtirish dasturiy o'quv rejada ifodalangan tabiatshunoslik va uni o'qitish jarayonida integratsiyalashgan yondashuvni amalga oshirish ushbu tizim yaxlitligini belgilashda muhim o'rin tutadi.

L.N.Vavilova "Boshlang'ich ta'lim o'quv fanlari aloqadorligini o'rnatishda fanlararo integrativ darsning imkoniyatlarini ochish, eng samarali o'qitish jarayonini ta'minlash, uni tashkil etish uchun zarur elementlarni izlash, o'quv faoliyatining metodlari va tuzilishini takomillashtirish, mavjud kamchiliklarni bartaraf etish zarur" deb hisoblasa, metodist olim T.P.Lakonenina qayd qilganidek: "Boshlang'ich ta'lim samaradorligini oshirishda fanlararo aloqadorlikning imkoniyatlari nihoyatda kengligi o'quv-bilish jarayonini qayta ko'rib chiqish kerakligini va uni takomillashtirish zarur"ligini keltiradi. L.N.Vavilova hamda T.P.Lakoneninaning mulohazalarini tahliliy solishtirakanmiz, fanlar integratsiyasi ob'ektining imkoniyatlari nihoyatda kengligi, mavzulararo aloqadorlikning ichki qatlamiga kirib borishi g'oyat mukammallashtirilganligini ko'ramiz. Ular tomondan keltirilgan mulohaza o'ziga xos metodga ega bo'lib, yanada qat'iyilashganligini sezamiz.

Biz T.P.Lakonenina fikrlarini quvvatlagan holda boshlang'ich sinf o'quvchilarida ekologik xavfsizlik madaniyatini fanlararo takomil-lashtirishda DTS, o'quv dastur, o'quv reja va darsliklarni qayta ko'rib chiqish va ularni optimallashtirish zarurligini ko'rsatib o'tmoqchimiz. Chunonchi, dasturda fanlar integratsiyasi elementlarini o'rnatish uchun qulay bo'lgan tushunchalar, ob'ektlar o'z ifodasini topib, "predmet haqidagi tushunchalarini, faoliyatlarini kengaytirish, ularning erkin fikrlay olish, o'zgalar fikrini anglash ko'nikma va malakalarini egallashlariga erishish" boshlang'ich ta'limining asosiy maqsadi sifatida qayd etilgan.

Yu.G'.Mahmudov, X.B.Norbo'taevlar fanlararo ekologik mazmundagi topishmoqlik masalalarni bajarishda o'quvchilar qiziqishi va kuzatuvchanligining ortib borishi, fanlararo tafakkur rivoji va kelgusida fanlararo masalalarni yechishda murakkab matematik hisoblashlarga o'rin qolmasligini ta'kidlab o'tganlar.

A.A.Xasanov ta'kidlab yozadi, "O'quv mavzularini o'rganishda takrorlashning yo'qolishi turfa imkoniyatlarni keltirishini izohlab, alohida masalalarni o'rganishda muddatni belgilash imkoniyati, ilmiy tushuncha tavsifidagi o'xshashlik, izchillik, o'ziga xoslik hamda ular orasidagi aloqadorlik muhim pedagogik vazifalarni hal etadi". Muallif o'z mulohazalarida asosli ta'kidanganidek, fanlararo aloqadorlik konsentrizm tamoyiliga mos ravishda takroriylikning imkoniyatini cheklaydi hamda ichki va tashqi to'g'onoqlarni bartaraf etadi.

Tahlil va natijalar. Fanlararo aloqadorlikning didaktik asosi boshlang'ich maktab o'quv dasturlarida tasvir vositalarini birlashtirib, mavzulararo turdosh manbalar yaqinligi-yu rang-barangligini ifodalovchi manbalar zanjirini hosil qiluvchi yaxlit bilimlar shakllanishini inkor etmaydi. Chunonchi, boshlang'ich sinf o'quv dasturi va fanlari bir-biriga yaqinligi jihatidan, o'quv fanlarini o'zlashtirish asnosida to'plangan kontent-bilimlarni fanlararo aloqadorlik maqsadiga ko'ra boshqasiga ko'chirishda foydalanish usuli o'quvchilarda ekologik xavfsizlik madaniyatini fanlararo takomillashtirish metodikasi samaradorligining zaruriy didaktik sharti hisoblanadi.

Bizningcha, boshlang'ich sinfda fanlararo aloqadorlik maqsadlariga erishish uchun tabiatshunoslik, tarbiya, ona tili va o'kish savodxonligi fanlari o'quv dasturlari, mavzularida didaktik aloqalar izchilligi o'rnatilishi muhim.

1. O'quvchilarda xavfli vaziyatlarda oqilona qaror qabul qilish ko'nikma va malakalarni egallash, o'zgaruvchan vaziyatlarga o'rgatish, faol fuqaro sifatida ekologik xavfsizlik bilan bog'liq muammolarni hal qila olish qobiliyatlarini rivojlantirish.

2. O'quvchilarga atrof-muhitdagi hodisalar mazmun-mohiyatini ilmiy jihatdan tushuntirish, tavsiflash, qiyoslash, taqqoslash, umumlashtirish, bilimlarni yangi vaziyatga o'tkazish kabi ijodkorlik sifatlarini shakllantirish. O'quvchilarni ijodiy fikrlashga yo'naltirish, erkin raqobat asosida muhim.

3. O'quvchilarda olamning yaxlit manzarasi haqidagi ma'lumot va dalillarni ilmiy jihatdan majmuaviy talqin qilish, idrok va tasavvurlarini boyitish, o'z-o'zini anglash, mustaqil faoliyatini tashkil etish faoliyatiga yo'naltirish zarur.

4. Ekologik madaniyatni yuksaltirishda motivatsion, kognitiv, amaliy-faoliyatli, ijodiy-refleksiv komponentlarni aniqlash lozim.

Dars – ta'lim tashkil etishning asosiy shakli. Darsda har bir o'quvchining o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olinadi, barcha o'quvchilarning sinfda o'rganiladigan fan asoslarini o'zlashtirishlari, ularning bilim qobiliyatlari va madaniy-axloqiy fazilatlarini tarbiyalash va rivoj-lantirish uchun qulay shart-sharoitlar yaratiladi.

Tabiatshunoslik fanida bu yondashuv atrof-muhit, olam va odam, umuman, borliqni qamrab olgan holda birmuncha to'liq ma'lumotlarni o'z ichiga qamrab oladi. Ona tili, matematika, o'qish, tasviriy san'at va musiqa fanlari mazmuniga bevosita tabiatga daxldorlikni singdirish, keltirilgan badiiy asar namunalariidagi tabiat tasviri va undagi go'zallikni his ettira olish, asar qahramonlarining tabiatni e'zozlash ruhida yoki aksincha, qarashlarini tahlil qilish, ularni chizgilarda aks ettirish kabi holatlarga e'tibor qaratish lozim bo'ladi. Shuningdek, boshqa fanlar mazmuniga ham ushbu tushunchalar mohiyatini singdirib borish irodasi kuchli hamda ruhan sog'lom fikrlovchi barkamol shaxsni voyaga yetkazishdek mas'uliyatli vazifani ado etishga yordam beradi.

Fanlar integratsiyasi asosidagi darslarning shakli nostandart, mazmunli va juda qiziqarli. Dars davomida turli xil faoliyat turlaridan foydalanish o'quvchilar diqqatini yuqori darajada ushlab turadi, bu esa darslarning etarli darajada samaradorligi haqida gapirishga imkon beradi. Integratsiyalashgan yondashuvdan foydalangan holda darslar muhim pedagogik imkoniyatlarni ochib beradi, kognitiv qiziqishni sezilarli darajada oshiradi, tasavvur, e'tibor, fikrlash, nutq va xotirani rivojlantirishga xizmat qiladi.

Har bir darsning maqsadi oldindan aniqlanishi lozim. Fanlararo aloqadorlik talablaridan kelib chiqib, turlicha emas ta'lim berish maqsadiga mos keluvchi o'rganilayotgan ob'ektga oid katta hajmdagi ma'lumotlarda keltirilgan material ilmiy, to'g'ri, tizimlashtirilgan, tushunarli va oson o'zlashtirilishi, o'rganilayotgan materialning ketma-ketligi va aloqadorligi bilan tavsiflanadi.

Fanlararo aloqadorlik nazariyasining taraqqiyotida tabaqalashtiril-gan holat hukm sursa ham amaliyotda integratsiya, o'zaro aloqadorlik fanning ijtimoiy ahamiyatini yanada oshiradi. Boshlang'ich maktabda integratsiyani amalga oshiruvchi bo'g'in vazifasini o'qituvchining o'zi amalga oshiradi. Pedagogik faoliyati jarayonida u o'quvchilarni savod va chiroyli yozuv, arifmetik amallarni bajarish, tabiiy-ilmiy tushunchalarni o'zlashtirish bilan birga kreativ fikrlashga o'rgatadi. O'z kuch va imkoniyatlari darajasida bu ishni amalga oshiradi.

Boshlang'ich sinflarda bir o'qituvchining dars berishini, integratsiyaning bir usuli deb hisoblasak ham bo'ladi. Muammoning bunday qo'yilishi integratsiyaning turli ta'lim pog'onalarida turli xususiyatlarga ega ekanligini ko'rsatadi. Boshlang'ich maktabda integratsiyani bir-biriga nisbatan yaqin fanlarni birlashtirish asosida ko'rish maqsadga muvofiq. Ta'limning keyingi pog'onalaridan u asosiy fanlarning chegaralarini birlashtirishga harakat qiladi.

Bugungi kunga qadar boshlang'ich ta'lim bo'yicha metodik adabiyotlarda yagona tizimga birlashtirilgan ta'lim faoliyatining murakkab, yaxlit va fanlararo integratsiyalashgan turlari va xususiyatlarining aniq ta'rifi mavjud emasligini hisobga olgan holda integratsiyalashgan o'qitish usulini o'quv faoliyati jarayonida an'anaviy o'qitish metodi bilan solishtirib ular o'rtasidagi farq sezilarli ekanligi, tajriba-sinov natijalari fanlararo integratsiyalashgan sinflarni tashkil etish samaradorligi darajasi yuqoriligini ko'rsatib turibdi.

Fanlararo bog'langan dars o'quvchilarning fan bo'yicha bilim, ko'nikma, malaka va kompetensiyalarni egallashi, ularning ilmiy dunyoqarashini kengaytirish, intellektual rivojlanishi, shaxsini kamol toptirish, ekologik tafakkurini rivojlantirish orqali atrof-muhitga ongli munosabatni shakllantirishga xizmat qiladi.

"Sog'lom turmush tarzi" mavzusini o'rganish asosida o'quvchilar shaxsiy gigiena va uning qoidalari haqida asosiy

tushunchalarni egallashadi. Sog'lom turmush tarzining muhim komponentlari: kun tartibiga rioya qilish, shaxsiy gigiena talablariga amal qilish, tanani chiniqtirish, jismoniy tarbiya bilan muntazam shug'ullanish, to'g'ri ovqatlanish, zararli odatlardan saqlanish ko'nikmalari shakllantiriladi. Gigienik bilimlar hamda ko'nik-malarni egallab olishga bolalarni odam tanasining tuzilishi va a'zolarining vazifalari to'g'risidagi oddiy ma'lumotlar bilan tanish-tirish yordam beradi. Bolalar odam organizmining bir butun ekanligini tushunib olishlari kerak.

Xulosa. Ekologik madaniyatni shakllantirish muammosi uzoq yillar davomida tadqiq etilayotgan bo'lishiga qaramay, boshlang'ich sinf o'quvchilarida ekologik xavfsizlik madaniyatini fanlararo takomillashtirish masalasi maxsus pedagogik tadqiqot predmeti sifatida tadqiq etilmagan.

Boshlang'ich ta'limda fanlararo aloqadorlikni bir-biriga nisbatan yaqin fanlarni birlashtirish asosida qurish maqsadga muvofiq. Fanlararo aloqadorlik asosidagi darslarni tashkil etishda fanlar bo'yicha o'quv rejasini nazarda tutib, o'zaro yondosh bo'lgan mavzularni belgilash, ularning umumiy jihatlarini qamrab olib asoslash muhim. Ushbu jihatdan ona tili va o'qish savodxonligi, tarbiya, tabiiy fanlar bo'yicha boshlang'ich maktab misolida fanlararo integratsion mashg'ulotlar yo'lga qo'yildi.

ADABIYOTLAR

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 29 апрелдаги "Ўзбекистон Республикаси Халқ таълими тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиqlаш тўғрисидаги ПФ – 5712- сонли Фармони. ПФ-5712-сон 29.04.2019. (lex.uz)
2. Mukhtarova L.A. Ways of formation of ecological culture in children of primary age // AJMR:Asian Journal of Multidimensional Research Journal. Vol 10, Issue 4, April, 2021. - Pp 648-652. (Impact Factor 7.699).
3. Muxtarova L.A. Yoshlarda ekologik xavfsizlik madaniyatini shakllantirishga doir masalalarda innovatsion yondashuv. Ilim ham jamiyet. Илмий-методик журнал. - Нукус, 2020. 4-сон. - Б. 84-86 б.
4. Muxtarova L.A. Boshlang'ich ta'limda ekologik xavfsizlik madaniyatini shakllantirishning metodologik asoslari // Наманган давлат университети илмий ахборотномаси ilmiy-nazariy jurnali. 2021, 12-сон. – Б. 657-662.

УДК:336 (075) 15.151.8

Фируза НАРЗИКУЛОВА,

Доктор психологических наук (DSc),

Национальный Центр Обучения Педагогов Новым Методикам Самаркандской Области,

E-mail: firuza-narzikulova@mail.ru

Рецензент: профессор НУУз Д.Мухамедова

СОЦИАЛЬНО – ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УЧИТЕЛЯ В РАЗВИТИИ МОТИВАЦИОННО - ЦЕННОСТНОГО КОМПОНЕНТА

Аннотация

В статье представлен анализ развития мотивационно-ценностного компонента, как социально-психологическая особенность в профессиональной деятельности учителя. Выделены специфика педагогической деятельности, средства педагогической деятельности. Развитие мотивационно-ценностного компонента представлен, как основа эффективного развития педагогической деятельности учителя.

Ключевые слова: Социально-психологические особенности, профессиональная деятельность, личность учителя, мотивационно-ценностный компонент, ценностные ориентации, социальные установки, склонности, интересы, потребности, способности и т.д.

MOTIVATION-QADRIYAT KOMPLEMENTINI ISHLAB CHIQUISHDA O'QITUVCHINING KASBIY FAOLIYATINING IJTIMOIIY-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Annotatsiya

Maqolada o'qituvchining kasbiy faoliyatida ijtimoiy-psixologik xususiyat sifatida motivatsion-qiymat komponentining rivojlanishi tahlili keltirilgan. Pedagogik faoliyatning o'ziga xos xususiyatlari, pedagogik faoliyat vositalari alohida ajratilgan. Motivatsion-qiymatli komponentni ishlab chiqish o'qituvchining pedagogik faoliyatini samarali rivojlantirish uchun asos sifatida taqdim etiladi.

Kalit so'zlar: Ijtimoiy-psixologik xususiyatlar, kasbiy faoliyat, o'qituvchining shaxsiyati, motivatsion-qadriyat komponenti, qadriyat yo'nalishlari, ijtimoiy munosabatlar, moyillik, qiziqish, ehtiyoj, qobiliyat va boshqalar.

SOCIO - PSYCHOLOGICAL FEATURES OF THE PROFESSIONAL ACTIVITY OF A TEACHER IN THE DEVELOPMENT OF THE MOTIVATIONAL - VALUE COMPONENT

Annotation

The article presents an analysis of the development of the motivational and value component as a socio-psychological feature in the professional activity of a teacher. The specifics of pedagogical activity, means of pedagogical activity are highlighted. The development of the motivational and value component is presented as the basis for the effective development of the teacher's pedagogical activity.

Key words: Socio-psychological characteristics, professional activity, teacher's personality, motivational and value component, value orientations, social attitudes, inclinations, interests, needs, abilities, etc.

Введение. Современный этап развития Нового Узбекистана, характеризуется быстрой сменой технологий, что обуславливает формирование новой системы образования, предполагающей постоянное обновление. В современных образовательных учреждениях мира в образовательные процессы внедряются креативные модели совершенствования социально-психологических условий развития профессионального уровня, индивидуально-психологических характеристик, профессионального имиджа педагогов и их потенциала. Успешность реализации непрерывного образования зависит от того, насколько будут способны все субъекты системы образования поддерживать конкурентоспособность, важнейшими условиями которой становятся такие качества личности, как активность, инициативность, способность творчески мыслить и находить нестандартные решения. Поэтому одним из перспективных направлений развития образования в Новом Узбекистане становится повышение профессионального мастерства, распространение

передового опыта, создание инновационной образовательной среды.

Современное образование ориентировано на активного и мобильного педагога, проявляющего инициативу, четко осознающего свои профессиональные цели, открытого для всего нового и оптимистично настроенного по отношению к инновациям. Именно такой педагог сможет эффективно реализовать ключевые направления, отраженные в послании Президента Узбекистана Шавката Мирзиёева на 2023 год, поэтому, по инициативе нашего Президента, мы в первую очередь должны уделять внимание поддержке образования, как самой важной инвестиции в Новом Узбекистане [1].

Обзор литературы. Проведенный нами анализ научной литературы по исследуемой проблеме, а так же эмпирическое исследование, показывают, что психологическое содержание эффективной профессиональной деятельности педагогических кадров являются относительно переменными, которые, как правило, предопределяются не только развитием общества, но и развитием личности самого учителя в

процессе ежедневной практической, творческой деятельности[2]. В мире проводятся научные исследования по совершенствованию методов формирования и развития профессионального имиджа педагогов по следующим приоритетным направлениям, в том числе получены следующие научные результаты: усовершенствованы габитарные и коммуникативные характеристики личностного образа путем воздействия педагога на самого себя с помощью нейролингвистической программы (Бостонский Северо-восточный университет, США); за счет реализации механизмов саморегуляции личности обеспечивается раскрытие содержания перцептивных аспектов профессионального образа педагога (Мюнхенский университет, Германия); усовершенствовалась модель-прототип исходя из потребностей, направленных на восприятие социальной среды, описание изучаемого учителем явления, самосовершенствование и достижение больших успехов в профессиональной деятельности (Университет Риджентс, Великобритания); путем определения конкурентной среды, постоянно меняющихся социально-экономических условий рынка образовательных услуг совершенствуется формирование целостного видения характерных черт современного типа личности и соответствующих направлений педагога (МГУ, Россия); при помощи ассоциаций достигнуто формирование специального имиджа путем дальнейшего улучшения восприятия учителем социальной среды, дающей дополнительные ценности (Сеульский национальный университет, Южная Корея).

Вместе с тем, согласно позициям ряда исследователей эффективная педагогическая деятельность имеет свою характерную специфику отличающаяся преимущественно социально-психологическим контекстом:

современная педагогическая деятельность представляется, как процесс взаимодействия между человеком, который овладел культурой, и человеком, который только овладевает ею. Это, в свою очередь, определяет умственный характер педагогического труда;

современная педагогическая деятельность осложняется тем, что ее объектом выступают другие люди, в частности дети. В ходе неё осуществляется психолого-педагогическое воздействие на объект, побуждение к активности, в результате которых порождается сознание, редуцирующаяся сознанием учителя;

специфическим является продукт педагогической деятельности, т.е. обучаемый, который является составляющей социального целого, совокупностью общественных взаимоотношений, имеет неповторимые индивидуальные качества.

Кроме того, специфическими являются также средства педагогической деятельности, с помощью которых педагог воздействует на обучаемого. Прежде всего - это личность самого учителя, его знания, умения, эмоции, чувства, воля, нравственность, профессионализм и пр. Эффективность педагогической деятельности также специфична, поскольку учитель работает с обучаемыми, а потому процесс и результаты этой деятельности материализованы в них, результаты усилий педагога проявляются не сразу, их довольно сложно объективно оценить и сопоставить [4].

Обобщение различных научных исследований посвященных изучению эффективности педагогической деятельности позволяют нам выделить следующие её содержательные компоненты [2]:

Мотивационно-ценностный;

Когнитивный;

Процессуальный;

Аналитико-результативный.

При этом, вышеизложенные компоненты имеют условный характер, в реальной педагогической деятельности они существуют в тесной взаимосвязи. Их условное выделение необходимо для облегчения понимания изучаемой проблемы, раскрытия психологических особенностей эффективной современной деятельности учителя. Так, в рамках мотивационно-ценностного компонента, деятельность педагога может, будет успешной лишь в том случае, если учитель постоянно стремится к повышению своей квалификации, совершенствованию педагогического профессионализма. Это возможно только в условиях личностного роста, формирования активной жизненной позиции, выявления инициативы. Для выявления инициативы педагогу необходимы соответствующие мотивы, заинтересованность, ориентация на определенные ценности. Таким образом, педагогическая деятельность учителя может проявляться лишь в неразрывном единстве с ценностями личности, в условиях глубокой заинтересованности и мотивации к данному виду деятельности.

Методология исследования. В настоящее время новые образовательные тенденции и требования дают нам возможность в использовании новых подходов. Так, мотивационно-ценностный компонент педагогической деятельности, как составляющая мотивационной сферы учителя является интегральным качеством, которое характеризуется совокупностью ценностных ориентаций, социальных установок, склонностей, интересов, потребностей, что составляют основу мотивов, т.е. все то, что включает в себя понятие направленность личности. Психологическая практика показывает, что эффективная профессиональная деятельность современного учителя отличается своей сложностью, творческим характером, наличием довольно широкого спектра функций и насыщенностью социально-психологического содержания. При этом, арсенал форм и средств, с помощью которых учитель осуществляет профессиональную деятельность достаточно широк и включает учебную, внеклассную работу, работу с коллегами, а также с родителями учеников и пр. Осуществление профессиональной деятельности требует от учителя индивидуально-дифференцированного подхода к обучаемым детям, установления субъект-субъектных взаимоотношений педагог-обучаемый, организации взаимодействия с учениками, учебно-воспитательного процесса в целом, применение передовых образовательных технологий и пр [5].

Анализ и результаты исследования. Рассматривая аспект направленности личности учителя, полагается целесообразным отметить, что в психологической науке данная сфера определяется по-разному, в частности как: интерес к педагогической профессии, личностные наклонности заниматься ею;

обобщённая характеристика личности учителя, комплекс его личностных качеств, побуждающих педагога к самореализации именно в соответствующей профессиональной деятельности; взаимодействие интереса, любви к обучаемым детям, ответственности за выбранное дело перед обществом, целеустремленность в овладении профессии с целью достижения соответствующего мастерства, потребность в педагогической деятельности.

Наиболее полно направленность личности современного педагога можно охарактеризовать в виде следующих взаимосвязанных составляющих:

социально-нравственная, сущность, которой заключается в идейной убежденности, она в целом, предопределяет все другие свойства и характеристики личности учителя; педагогическая, которая вступает неким фундаментом, на нем строятся основные профессионально-важные качества личности учителя;

познавательная, которая отражается в тяги к знаниям, а также охватывает познавательные интересы учителя.

Важнейшим аспектом мотивационно-ценностного компонента деятельности учителя вступает осознание им главных принципов образовательного процесса. Это, прежде всего, требует от педагога осознать и признать: личность каждого обучающегося, его ценность именно с теми способностями, которые даны ему природой; право обучающегося на свое личное мнение, которое может отличаться;

что главная задача учителя найти те средства, формы и методы, которые позволят заинтересовать, привлечь обучающегося к получению соответствующих знаний.

Для педагога необходимо также осознание то, что образовательный процесс будет результативным тогда, когда он будет вызывать в обучаемых детей внутреннее желание учиться, постигать соответствующие знания, увлеченность обучением, формировать ответственность за собственное будущее, что предполагает создание благоприятных условий, которые, как правило, раскрываются в свободе выбора, достижении успеха, диалогического взаимодействия, стимулирование учащихся на всех этапах учебно-познавательной деятельности и пр.

В этом аспекте нельзя не обратить внимание на такую значимую особенность деятельности педагога, как его отношение к обучаемым и те способы, через которые он привлекает их к обучению. По мнению исследователей, существует три таких основных способа — это страх, честность и любовь. Учитывая современные подходы к организации начального образования, педагог должен полностью отказаться от первых двух, порождающих страх и культ оценок, и по возможности опираться преимущественно на третий способ, т.е. любить обучаемых детей [6].

Именно на этом, здоровом развитии детей через обучение с любовью, акцентируют внимание много исследователей. Так, Н.В. Корепанова, П.И. Пидкасистый, А. Тареева [8] отмечают, что педагог, это, прежде всего, человек любви. Обучаемых детей необходимо любить, и тогда все проблемы с ним будут решены максимально результативно. Более того, существует тесная связь между познанием и любовью. Они направлены на углубленное постижение объекта и предмета внимания человека. Любовь педагога к обучаемым детям не может не порождать такого же отношения ребенка к учителю и соответственно к предмету, который он преподаст. И если обучаемый будет любить учиться, иметь жажду познания, стремиться к проникновению в сущность явлений и событий, к творческой самостоятельности, то такой процесс будет способствовать здоровому, гармоничному развитию ребенка. Не менее важно для педагога является глубокая заинтересованность в деятельности, направленной на развитие собственного профессионализма, раскрытие своих резервных возможностей, на повышение уровня жизнедеятельности и высокой работоспособности. Особенно это касается педагога начального образования. Так как данный период в жизни любого обучающегося ребенка является особым,

педагог начинает занимать одно из центральных мест в жизни ученика. И именно педагог для ребенка становится безусловным авторитетом, о чем свидетельствуют достаточно распространены ссылки младших школьников на педагога при обсуждении практически любых вопросов [7].

Выводы и предложения. Таким образом, направленность педагога на осуществление своей профессиональной деятельности предполагает сформированность совокупности свойств и качеств, которые можно выделить следующим образом:

гуманистическое мировоззрение и ценностные ориентации, позволяющие рассматривать человека, как наивысшую социальную ценность;

наставления на познание и понимание обучающегося, проникновение в мотивацию его поведения, распознавание существенных черт личности;

развитый интерес к другому человеку, уважение к его неповторимости, личная заинтересованность в благополучии других людей;

сознательное желание осуществлять духовное наставничество ребенка на пути его гармоничного развития, поддерживать процессы самопознания, самоопределения, самореализации обучающегося;

готовность к ненасильственной личностно-профессиональной деятельности, к сотрудничеству и установление педагогически целесообразных взаимоотношений с участниками педагогического процесса (учениками, их родителями, с другими учителями и др.);

совокупность значимых качеств (целеустремленность, ответственность, работоспособность, справедливость, педагогический такт, эмпатия, уравновешенность и т. п.); сознательное отношение к своему здоровью, мотивацию на его сохранение и укрепление, осуществление здорового образа жизни;

потребность в самообразовании, саморазвитии, совершенствовании профессионализма [7].

Таким образом, исходя из вышеизложенного можно заключить, что эффективная профессиональная деятельность современного учителя отличается своей сложностью, творческим характером, наличием довольно широкого спектра функций и насыщенностью социально-психологического содержания. При этом, арсенал форм и средств, с помощью которых учитель осуществляет профессиональную деятельность достаточно широк и включает учебную, внеклассную работу, работу с коллегами, а также с родителями учеников и пр. Осуществление профессиональной деятельности требует от учителя индивидуально-дифференцированного подхода к обучаемым детям, установления субъект-субъектных взаимоотношений педагог-обучаемый, организации взаимодействия с учениками, учебно-воспитательного процесса в целом, применение передовых образовательных технологий и пр. Конкретизируя содержательно-психологический аспект, целесообразно выделить следующий структурный компонент эффективной профессиональной деятельности современного учителя: мотивационно-ценностный, который, охватывает преимущественно сформированность соответствующей направленности учителя на осуществление педагогической деятельности, а так же способствует профессиональному самосовершенствованию.

ЛИТЕРАТУРА

1. Послание Президента Узбекистана Шавката Мирзиёева на 2023 год <https://review.uz/post/ozbekiston-respublikasi-prezidenti-shavkat-mirziyoyevning-2023-yil-uchun-murojaatnomasi-toliq-matn>.
2. Нарзикулова Ф.Б. Теоретико-методологические основы исследования развития профессионального имиджа педагога в психологической науке. // Монография. - Самарканд: РЦППКИППКРНОСО, 2019. - 206 с.
3. Нарзикулова Ф.Б. Социально-психологическая модель и условия развития профессионального имиджа учителя в последипломном образовании. // Вестник интегративной психологии. - 2020. - № 20. - С. 89-93. (19.00.00; №2).
4. Нарзикулова Ф.Б. Педагогическая позиция и педагогическое сознание как условие формирования профессионального имиджа учителя начальных классов. // European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences. – 2019. – том 7, № 10. - С. 19-22. (19.00.00; №2).
5. Нарзикулова Ф.Б. Профессиональная направленность учителя как условие развития его педагогического имиджа. // Международный научно-методический журнал дискурса по инновациям, интеграции и образованию. - 2020. – т.1, № 1. – С. 46-50.
6. Нарзикулова Ф.Б. Формирование педагогической позиции и педагогического сознания, как условие развития профессионального имиджа учителя. // Инновации в педагогике и психологии. - Тошкент. - 2019. - № 10. - С. 40-46.
7. Нарзикулова Ф.Б. Совершенствование социально-психологических условий развития профессионально-имиджевого потенциала учителя. //Диссертация на соискание ученой степени доктора (DSC) по психологическим наукам. 19.00.05- Социальная психология. Этнопсихология. – Ташкент: ЎзМУ хабарлари. – 2023 г. – 250 стр.
8. Пидкасистый П.И. Искусство преподавания. - М.: Педагогическое общество России, 2006. - 212 с.
9. Пискунов Н.С. Имидж педагогических кадров: структура и механизмы формирования // Мониторинг и стандарты в образовании. – 2009. - №7. - С. 55-62.
10. Тареева А. Формирование индивидуального стиля педагогической деятельности. - М.: LAP LambertAcademicPublishing, 2011. - 156 с.

УДК:338.48-2-057.875(575/1)

Даниёр НАФАСОВ,
*Заведующий кафедрой «Педагогика, методика начального и дошкольного образования»
Ургенчского государственного педагогического института.
nafasovdoniyor@gmail.com.*

Под редакцией Ходжаниязова Сардора Умаровича, доктора педагогических наук, профессора

PEDAGOGICAL POSSIBILITIES OF STUDENT TOURISM IN THE EDUCATIONAL SYSTEM

Annotation

This article presents the pedagogical possibilities of student tourism in the educational system, the specific characteristics of student tourism, the pedagogical tasks of tourist activity, the form, goals and tasks of organizing student tourism.

Key words: Tourism, student tourism, social and cultural environment, tourism pedagogy, local studies, altruistic

TA'LIM TIZIMIDA TALABALAR TURIZMINING PEDAGOGIK IMKONIYATLARI

Annotatsiya

Ushbu maqolada ta'lim tizimida talabalar turizmining pedagogik imkoniyatlari, talabalar turizmining o'ziga xos xususiyatlari, turistik faoliyatning pedagogik vazifalari, talabalar turizmini tashkil etishning shakli, maqsad va vazifalari haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: Turizm, talabalar turizmi, ijtimoiy – madaniy muhit, turizm pedagogikasi, o'lkashunoslik, altruistik

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ВОЗМОЖНОСТИ СТУДЕНЧЕСКОГО ТУРИЗМА В СИСТЕМЕ ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация

В данной статье представлены педагогические возможности студенческого туризма в системе образования, специфика студенческого туризма, педагогические задачи туристской деятельности, формы, цели и задачи организации студенческого туризма.

Ключевые слова: Туризм, студенческий туризм, социокультурная среда, педагогика туризма, краеведение, альтруистический

Введение. В республике за короткий срок реализован ряд мероприятий по развитию туристической отрасли. Принято более двадцати нормативно-правовых документов, направленных на комплексное развитие туристического потенциала Узбекистана. Согласно постановлению Президента Республики Узбекистан № ПФ-5611 от 5 января 2019 года о совершенствовании системы подготовки, переподготовки и повышения квалификации кадров для сферы туризма, разработке и реализации социальных, культурно-развивающих, в программах экологического, этнокультурного и сельского туризма представлены вопросы включения туристско-экскурсионной деятельности в программы общего и профессионального образования. Поэтому, исходя из вышеперечисленных вопросов, на сегодняшний день актуальным является вопрос повышения социально-культурной активности учащихся общего среднего, среднего специального профессионального образования, семейных образовательных учреждений, развития их туристских компетенций.

Студенческий туризм - это увлекательное занятие, способ активного отдыха, а для учителя - средство познания воспитанников и активного влияния на их развитие. Своих целей учитель достигает быстрее и легче через удовлетворение потребностей детей, интереса к путешествиям. Туризм позволяет получить результат: пережить радостные эмоции, яркие впечатления, непосредственно получить интересную полезную информацию, укрепить здоровье. Занятия физкультурой в вузе не могут в полной мере повысить двигательную активность, необходимую растущему организму. Занятия туризмом восполняет этот пробел, т.к. закаляют организм,

улучшают здоровье, укрепляют сердечно-сосудистую систему, воспитывают волю и любознательность, обогащают встречами с новыми людьми, развивают наблюдательность, сообразительность, смелость, решительность, самостоятельность.

Анализ литературы по теме. Вопросы, связанные с туристской деятельностью студентов, в некоторой степени изучались в научных исследованиях А. А. Остапца, В. Л. Погодина, Т. В. Пономарева, которые в основном изучали научно-теоретические основы педагогики туризма, туризма как инновационного метода обучения [2]. Также в исследованиях Д. Нафасова изучались вопросы совершенствования педагогических механизмов развития социокультурной компетентности студентов в туристской деятельности [3]. В настоящее время общественное развитие страны требует от педагогов воспитания социально активных, самостоятельных, творческих личностей, адаптированных к условиям современной жизни. Образовательные учреждения же уделяют основное внимание обучению, а не воспитанию и развитию личности (понимая под воспитанием организацию деятельности обучающихся, которая обеспечивает развитие личностных качеств воспитанников, создание условий и ситуаций, дающих возможность проявить себя в разнообразных ролях и качествах); не учат принимать жизненно важные решения и нести за них реальную ответственность. Отсутствие единства образования, воспитания и развития противостоит решению стратегических задач образования. Комплексный характер воздействия интегративной краеведческой деятельности на её субъектов позволяет решить данную проблему.

Краеведческая деятельность может являться содержательной и организационной основой образовательного процесса в том числе, школы полного дня. Практика показывает, что для решения образовательных и воспитательных задач образовательными учреждениями недостаточно полно используются социокультурные и рекреационные ресурсы региона, учителя пренебрегают краеведческим принципом преподавания. Снижается количество образовательных учреждений, ведущих краеведческую работу. Даже в тех образовательных учреждениях, где действуют краеведческие объединения учащихся, как правило, наблюдается отсутствие системы работы, связей с другими краеведческими объединениями, материалы работы практически не используются в образовательном процессе школы.

Все это свидетельствует о наличии противоречия между потребностями образовательных учреждений, имеющимися образовательными и воспитательными ресурсами краеведческой деятельности и недостаточным уровнем его использования, решение которого возможно при определении содержания и организации краеведческой деятельности как системообразующего компонента педагогической системы образовательных учреждений.

Методология исследования. Педагогика туризма имеет ряд специфических особенностей, выделяющих его среди остальных направлений образовательной деятельности:

- приоритет воспитательных задач;
- возможности реализации принципов адаптивной педагогики;
- интегративный характер содержания (многопрофильность содержательной стороны изучаемой территории: природа, хозяйство, экология, культура, история, современность и др.); применение обще-учебных навыков познания и способов деятельности для формирования целостного взгляда на регион;
- самые широкие возможности использования образовательных и воспитательных ресурсов социокультурного пространства микросреды, субрегиона;
- реализация личностного, исследовательского подходов в процессе деятельности;
- внешняя привлекательность деятельности для учащихся, вызывающая непосредственный интерес, формирующий познавательную мотивацию учащихся;
- практически неограниченный спектр возможностей использования и сочетания всех форм образовательной деятельности.

• культивирует альтруистический взгляд [4]. Все это требует особого подхода к организации учебно-познавательной деятельности учащихся, методике организации учебно-воспитательного процесса в учреждениях образования каждого региона.

Туристическая деятельность студентов является одним из эффективных средств комплексного воздействия на формирование их личности. В ней при правильном педагогическом построении формируются все основные стороны воспитания: идейно-политическое, нравственное, трудовое, эстетическое, физическое, значительно расширяется кругозор учащихся - идет интенсивное умственное развитие.

Не смотря на огромное воспитательное и образовательное значение, туристическая деятельность реже используется в школе и вузе. Несмотря на то, что отдельные ее компоненты в той или иной мере рассматриваются в содержании учебных курсов, этого

явно не достаточно для формирования единой картины мира, включающей природный компонент. Возникает потребность в разработке целостной концепции туристической подготовки студентов и школьников, наполненной современным содержанием, отражающим новые научные подходы и требования жизни.

Туристическая деятельность студентов позволяет им, совершать прогулки, экскурсии, экспедиции и походы, познакомиться со своим краем, изучить страну, познать традиции своего народа; обучает науке общения со сверстниками, взрослыми, окружающим миром; создает возможность для проявления патриотических чувств в добрых делах. Подобная деятельность успешна при опоре на особенности детей младшего школьного возраста, использовании потенциала этого периода жизни ребенка; связи со школьными базовыми программами; естественной среды жизнедеятельности; разнообразии форм деятельности (тематическая прогулка, экспедиция, слет, поход, мини-поиск); четкой дозировке физических нагрузок; обязательном подведении итогов.

Туризм по своей природе всегда содержит элементы познания родного края. Невозможно путешествовать, ничего не узнавая, и в любом походе проводятся те или иные наблюдения. Но в сочетании туризма (перемещения в пространстве) в доминантной его форме (поход) с познанием края (созерцанием объектов в пути) приоритетным является прохождение намеченного маршрута. Туризм как форма активного отдыха и дополнительного образования полезен всем, он необходим каждому, по мнению Гете, «без странствий не создается ни одна индивидуальность».

Туризм решает следующие педагогические задачи:

- комплексное воздействие на студента: обучение, оздоровление, профессиональная ориентация, социальная адаптация и воспитание;
- коррекция недостатков, сложившихся в системе образования, совершенствование взаимоотношений педагога и студентов [5].

Туризм - прекрасное и эффективное средство воспитания здорового и закаленного человека. Пусть он не дает такого развития мускулатуры, как другие виды спорта, но зато здоровью туриста могут позавидовать многие. Ему не страшно промочить ноги, он не боится простудиться на ветру, промокнуть под дождем. Туризм закаляет так, как ни один другой вид спорта.

Занятия туризмом вырабатывают у человека ряд очень ценных качеств. Турист умеет правильно ходить, развести огонь, сварить кашу, правильно ориентироваться и не заблудиться в лесу, быстро починить одежду.

В туристических походах студентов оживают и получают совершенно новое звучание многие знания, полученные на уроках географии, биологии, математики, астрономии, которые подчас усваиваются формально и остаются обременяющим память балластом, негодным ни к какому употреблению. Но туризм - это не только средство физического и прикладного воспитания. Велика роль туризма в нравственном и духовном воспитании, социализации и развитии коммуникативных качеств подростков.

Туризм - средство расширения кругозора и обогащения духовной жизни подростков. В туристическом походе вырабатывается умение преодолевать трудности, ребята учатся коллективизму не на словах, а на деле. Регулярное занятие туризмом вырабатывает у подростков сознательную дисциплину, настойчивость, ответственность.

Контакты, которые устанавливаются в походе, способствуют пониманию и установлению

сотрудничества между участниками похода. Данная концепция определяет основные цели, задачи, идеи развития детско-юношеского туризма. В ней рассматриваются вопросы организации группы, выбор маршрута и другие вопросы, связанные с организацией походов.

Форма, цели и задачи организации студенческого туризма в вузе.

Туристские походы по форме их организации, целям и задачам подразделяются на спортивные, тренировочные и на туристские экспедиции. Спортивные походы имеют цель прохождения маршрута определённой категории сложности, выполнения установленных спортивных нормативов.

Туристские экспедиции организуются с целью освоения новых районов, испытание новых видов снаряжения, разработки новых технических приёмов. В экспедициях могут проводиться медико биологические, физиологические, геологические и другие исследования.

В вузе наиболее приемлемыми являются учебно-тренировочные походы, которые могут иметь разные цели: оздоровительные, учебные, спортивные, познавательные и другие цели. Чётко сформулировать одну цель похода трудно, но непременно она должна быть сформулирована и доведена до сведения каждого участника похода. Кроме прикладных целей туристского похода можно выделить и другие группы целей.

Содержательные цели студенческого туризма:

Физическая активность - туризм прекрасно подходит для привлечения детей и подростков к занятиям спортивного туризма, чтобы дать им возможность самим понять преимущества регулярных занятий. Поддержка хорошего состояния здоровья - одна из основных задач всех организаций, занимающихся спортом. Она заключается в том, чтобы поощрять желание детей заниматься спортивным туризмом для сохранения здоровья. Хорошее физическое здоровье достигается за счёт активного образа жизни. Спортивный туризм создаёт для этого уникальные возможности.

Социальная активность - создание команды и социальная активность в ходе выполнения программы спортивного похода. Это программа, в которой каждый член команды имеет большую ценность. Пропаганда спортивного туризма как командного вида спорта стимулирует детей для совместной работы и для понимания важности сотрудничества. Спортивный туризм усиливает воспитательные возможности в вузе. Характер приключения - ожидание результата туристского похода, стимулирует подростка к всемирной подготовке к походу. Основным признаком туристского похода является неизвестность конечного результата, и делают его интересным.

Анализ и результаты. Понятие «студенческого-юношеский туризм» включает в себя студенческий-юношеский туризм как форму самоопределения учащихся и туристско-краеведческую деятельность, применяемую в процессе обучения, что позволяет говорить об образовательной системе туристско-краеведческой направленности. Неслучайно детско-юношеский туризм занял достойное место в системе дополнительного образования. Образовательный процесс представляет собой систему педагогической деятельности, а его результаты определяются изменениями в знаниях, способностях, отношениях, ценностных ориентациях, физическом состоянии воспитанников.

Традиционно дополнительное образование ориентировано на удовлетворение познавательно-образовательных потребностей личности. Туристская деятельность довольно успешно (по сравнению с другими видами деятельности) связывает подростка с учебной деятельностью. Что позволяет учителю использовать её как средство расширения кругозора и накопления знания, формирования интереса к учёбе в целом. Отмечают, что туризм усиливает восприятие учащимися окружающего мира. Активизация восприятия учащимися достигается за счёт зримости, «жизненности» объекта, происходит конкретизация знаний, усвоенных в школе, параллельно идёт обогащение новыми знаниями и закрепление их в практической деятельности. Новый материал прочно оседает в сознании ещё и потому, что турист несколько раз его перерабатывает во время подготовки похода, самого похода и в период подготовки отчёта о походе.

Туризм предоставляет учащимся воочию увидеть места исторических событий, природу и сохранившееся памятники определённой эпохи, у студентах начинает работать воображение, что значительно усиливает восприятие слов учителя и материала учебника.

Большое преимущество туризма перед другими видами деятельности, которые доступны учащимся это - возможность широкого, активного, эмоционального познания окружающей действительности.

Познавательный процесс меняет существенным образом отношение личности:

- предметы, преподаваемые в университете;
- способствует развитию связи учебного заведения с жизнью;
- учит самостоятельности и активности учащихся;
- развивает отношения внутри коллектива;
- устанавливает межсубъектные связи.

Туристическая деятельность способствует глубокому пониманию изучаемых в вузе материалов, приучает учащихся не только смотреть, но и видеть, не только знать, но и понимать.

Если общественная деятельность в вузе формирует, в основном, нравственные понятия, представления, то туристская деятельность учащихся служит основой для закрепления этих понятий в их поступках и поведении. Особенно необходимы эти качества сейчас, когда молодёжь постоянно испытывает негативное влияние через средства массовой информации, практически не встречающее противодействие.

Стихийный процесс развития социальной активности в современных противоречивых условиях зачастую приводят к агрессивности, жестокости, насилию. Студенты, не реализовавшие себя в социальных рамках образовательного учреждения, в семье, объединяются на основе собственных интересов в неформальные сообщества, которые могут возникнуть на базе вуза, аудитория, репетитор, общественной организации, во дворе и иметь различную целевую направленность.

Заключение. В заключение следует сказать, что туризм и его педагогические возможности очень велики. Одной из форм самосознания школьника сегодня является общение и деятельность среди сверстников, детей, подростков и молодежных коллективов. Стремление детей к объединению – это возможность самозащиты, самосознания, самопредставления в обществе, важные для себя социальные характеристики и переживания. Такие условия реализуются в процессе туристской деятельности.

ЛИТЕРАТУРА

1. Президент Республики Узбекистан Мирзиёев Ш. «О дополнительных мерах по опережающему развитию туризма в Республике Узбекистан» г. Ташкент, 5 января 2019 года, № ПФ-5611. - Б.1. www.lex.uz.
2. Остапец А.А. Педагогика туризма. – М.: 2003 г. – С. 235.
3. Нафасов Д.Ш. Совершенствование педагогических механизмов развития социокультурной компетентности студентов в туристской деятельности. Пед.наук.философия д.ф.н.,...дис.Т.:2022.-145 с.
4. Nafasov D.Sh. Theoretical and pedagogical aspects of developing students socio-cultural competence. Scientific collection "Interconf".//Science and practice: Implementation to modern society.–Manchester, Great Britain, №3(39) December,2020. 516-521 pages.
5. Nafasov D.Sh. Theoretical and pedagogical aspects of forming sociocultural competence of students in tourism. // European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences. – Great Britain, 2020. Vol.8. No.12. – PP.70-73(13.00.00; – № 3).

UDK:378.1

Mirzomurod NAFASOV,
Buxoro muhandislik-texnologiya instituti, katta o'qituvchi
E-mail: nafasovm@gmail.com
Laziza AXTAMOVA,
Buxoro muhandislik-texnologiya instituti, tayanch doktorant
E-mail: axtamovaziza@gmail.com
Firuz SADULLAYEVA,
Buxoro muhandislik-texnologiya instituti, magistrant
E-mail: abdulaxatovnafuruza@gmail.com

BuxDU professori Sh.Sh. Olimov taqrizi asosida

TA'LIMGA OID MOBIL ILOVALARNI YARATISH METODOLOGIYASI

Annotatsiya

Maqola ta'limga oid mobil ilovalarni ishlab chiqishning standartlashtirilgan metodologiyalari haqida so'z boradi. Mobil ilovalar ishlab chiqishdagi turli yondashuvlarning o'ziga xos xususiyatlari, shu bilan birga SCRUM metodologiyasining afzal jihatlari yoritib o'tilgan.

Kalit so'zlar: Mobil ilova, waterfall, kanban, scrum, sprint, backlog, EduMobileApp.

МЕТОДОЛОГИЯ СОЗДАНИЯ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ МОБИЛЬНЫХ ПРИЛОЖЕНИЙ

Аннотация

В статье рассматриваются стандартизированные методологии разработки образовательных мобильных приложений. Освещается специфика различных подходов к разработке мобильных приложений, а также преимущества методологии SCRUM.

Ключевые слова: Мобильное приложение, waterfall, kanban, scrum, sprint, backlog, EduMobileApp.

METHODOLOGY FOR CREATING EDUCATIONAL MOBILE APPLICATIONS

Annotation

The article discusses standardized methodologies for developing educational mobile applications. The specifics of different approaches to mobile application development, as well as the advantages of SCRUM methodology, are highlighted.

Key words: Mobile application, waterfall, kanban, scrum, sprint, backlog, EduMobileApp.

Kirish. Mobil ilovalar kundalik hayotimizning ajralmas qismiga aylandi. Ijtimoiy tarmoqlardan oddiy hisoblashdan tortib, elektron tijoratga qadar mobil ilovalar texnologiya bilan o'zaro munosabatimizda inqilob qildi. Mobil ilovani yaratish asosan rejalashtirish, loyihalash, ishlab chiqish va sinovdan o'tkazishning turli bosqichlarini o'z ichiga olgan tizimli yondashuvni talab qiladi. Mobil ilovani yaratishda birinchi qadam bu g'oyadir. Bu g'oyalar aqliy hujum qilish va dasturning maqsadini aniqlashni o'z ichiga oladi. G'oya yakunlangandan so'ng, keyingi qadam dasturning xususiyatlari, funktsionalligi va foydalanuvchi tajribasini rejalashtirishdir. Ushbu bosqich dastur dizayni va tartibini belgilaydigan prototipni yaratishni o'z ichiga oladi va bular o'z navbatida ta'limga oid mobil ilovalarni ishlab chiqish metodologiyasining asosini tashkil etadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Mobil ilovalarni yaratish metodologiyasining turli jihatlari muhokama qiladigan, mobil ilovalarni ishlab chiqish sohasidagi tadqiqotchilar va mutaxassislar tomonidan yozilgan turli tadqiqot ishlari va maqolalar mavjud. Ba'zi diqqatga sazovor misollar orasida Anand Pol va Vinod Kumarning "Mobil ilovalarni ishlab chiqish: muammolar va eng yaxshi amaliyotlar", Raja Kumar Murugesan va S.Selvarani tomonidan "Mobil ilovalarni ishlab chiqish yondashuvlarini qiyosiy o'rganish" va S.S.Iyengar va K.S.Sujataning "Mobil

ilovalarni ishlab chiqish: adabiyotlar sharhi va kelajakdagi tadqiqotlar uchun yo'nalishlar" kabi ilmiy tadqiqotlarni keltirish mumkin. Bundan tashqari U.Lynch mobil qurilmalar yordamida o'qitishni tadqiq etgan bo'lsa, M.Callum mobil texnologiyalarni ta'lim jarayoniga jalb qilish va qo'llab-quvvatlash zarurligini ta'kidlagan. Bundan tashqari K.Tiitinen, Y.Huangu, S.Brown, S.Sophonhiranrak, B.Chen va boshqalar mobil qurilmalardan foydalangan holda ta'lim samaradorligini oshirish bilan bog'liq bir qator muammolarni o'z ilmiy ishlarida yoritib o'tganlar.

Tadqiqot metodologiyasi. Dasturiy ta'minotni, shu jumladan mobil ilovani ishlab chiqish va unga xizmat ko'rsatishning asosiy muammolaridan biri bu jarayonni tashkil etishdir. Ishning barcha bosqichlarida iloji boricha samarali bo'lishi muvaffaqiyatni kafolatlaydi. Buning uchun turli xil standartlashtirilgan metodologiya va texnikalar qo'llaniladi [1]. Bugungi kunda ishlab chiqarishning turli sohalarida keng qo'llanilayotgan metodologiyalarga Waterfall, KANBAN, SCRUM va boshqalarni misol sifatida keltirish mumkin.

Waterfall – (Ingliz tilidan tarjima qilinganda – sharhara) metodologiya harakatlar ketma-ketligida iborat bo'lganligi uchun shunday nomlangan. Yondashuvning muhim farqi shundaki, u moslashuvchan emas. Rivojlanish bosqichma-bosqich amalga oshiriladi: bir bosqich tugamaguncha, keyingisi boshlanmaydi.

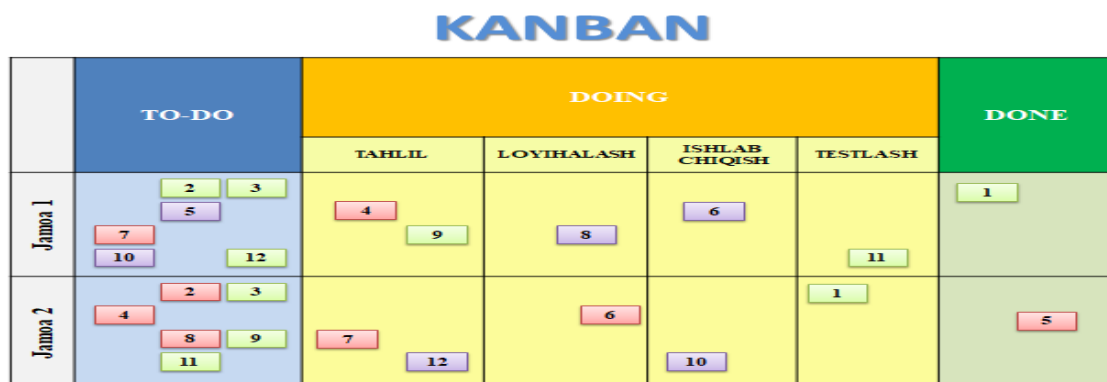
Rasm 1. Waterfall metodologiyasining grafik tasnifi.

Aniq muddatlari va byudjetlari bo'lgan loyihalar (Fix Price loyihalari) ushbu modelga mos keladi. Xaridor barcha talablarga ishonch hosil qilganda va ishlab chiqish jarayonida hech narsani o'zgartirishni xohlamasa aynan shu model ish beradi.

Sharshara modelining asosiy kamchiligi shundaki, siz yopiq yoki tugallangan bosqichlarga o'zgartirish kirita olmaysiz. Misol uchun, agar tahlil va dizayn amalga oshirilsa va ishlab chiqish boshlangan bo'lsa, tuzatishlar endi mumkin emas [2].

Kanban – (yapon tilidan "e'lonlar taxtasi") bu loyiha davridan boshlab to'liq tayyor mahsulot bo'lgunga qadar barcha vazifa va jarayonlarning doskaga chiqarilishidan iborat. Bu vizual rivojlanish tizimi bo'lib, u nimani, qachon va qancha yaratish kerakligini ko'rsatadi. Usul dastlab Toyota ishlab chiqarish tizimida tadbiiq etilgan.

Ko'pincha Kanban-dan mavjud loyihalarni texnik qo'llab-quvvatlash uchun foydalaniladi.

Rasm 2. KANBAN metodologiyasining grafik tasnifi.

Scrum (ingliz tilidan "scramble – tutmoq, ushlab turmoq") regbidan olingan sport atamasi. Dastlab u jamoalarning o'yin boshida, to'p tushirilishidan oldingi holatini bildirgan. Scrum - metodologiya shundan iboratki, vazifalar bir haftadan bir oygacha davom etishi mumkin bo'lgan vaqt davrlariga (sprintlar) taqsimlanadi. Shunday qilib, katta loyiha bir nechta kichik vazifalarga bo'linadi.

Jamoa sprint davomida barcha vazifalarni bajarish majburiyatini oladi [6].

SCRUM metodologiyasi birinchi marta Ostindagi OOPSLA'95 da Shvaber va Jeff Sazerlend tomonidan hujjatlashtirilib, aniq belgilangan holda keng jamoatchilikka taqdim etildi.

Rasm 3. SCRUM metodologiyasining grafik tasnifi.

Tahlil va natijalar. Agar ushbu metodologiyalarni jadvalga solib qiyoslaydigan bo'lsak, ular orasida Scrum ishlab chiqish metodologiyasi eng yuqori ustuvorlikka ega ekanligini ko'rishimiz mumkin [3]. Bu sprintlar deb ataladigan ma'lum bir vaqt oralig'idagi kichik davrlar (sikllar) uchun amalga oshiriladi.

Scrum moslashuvchan metodologiya - bu vaqtni boshqarish (vaqtni boshqarish) tamoyillariga asoslangan boshqaruv tizimi hamdir. Metodologiya jamoaviy ishlashni o'z ichiga oladi,

uning har bir a'zosi dasturiy mahsulotni yaratish jarayonida ishtirok etadi. Scrum tizimi bo'yicha ishlab chiqish bosh ish rejasi, shuningdek, dasturiy ta'minotni ishlab chiqish jarayonini alohida bosqichlarga (iteratsiyalarga) ajratuvchi oraliq rejalar asosida amalga oshiriladi. Yaratilishning muhim sharti - bu erishilgan natijalarni tahlil qilish, muammolarni hal qilish va keyingi maqsadlarni belgilashdan iborat bo'lgan muntazam uchrashuvlarda iborat.

1-jadval.

Waterfall	KANBAN	SCRUM
Talablar Loyiha Amalgala oshirish Testlash Xizmat ko'rsatish	Story To-do Doing • Tahlil • Loyiha • Ishlab chiqish • Testlash Done	Product backlog (texnik topshiriq) Sprintni loyihalash Sprint backlog (Sprint uchun texnik topshiriq) Sprint (1-4 hafta) • Kunlik muhokama - skram (har 24 soat) • Topshiriqlarni "kuydirish" jadvali Sprint natijalari muhokamasi Retrospektiv uchrashuv Tayyor dasturiy mahsulot

Product owner (Mahsulot egasi) maqsadlar qo'yadi va ularga ustuvorlik beradi. U ilovaning kerakli xususiyatlarga mos kelishini nazorat qiladi. Mijoz va ijrochilar jamoasi o'rtasida vositachilikni amalga oshiradi. Mobil ilovani yaratish uchun zarur bo'lgan harakatlarni baholash uchun javobgardir [7]. Mahsulot egasi mijoz, uning vakili yoki ishlab chiqaruvchi kompaniyaning vakili bo'lishi mumkin.

scrum team (ishlab chiqish guruhi) loyihalarning murakkabligiga va ish hajmiga qarab 5 dan 9 kishigacha bo'lishi mumkin. Jamoaning barcha a'zolari topshirilgan vazifalar uchun teng javobgardir.

scrum-master (guruh koordinatori) jarayonning sur'ati uchun mas'uldir va u yordamchi sifatida harakat qilishi mumkin. Jamoaga yuzaga kelgan muammolarni hal qilishda yordam beradi.

product-backlog (beklog mahsulot) - yakuniy mahsulotga qo'yiladigan talablar va vazifalar ro'yxati.

sprint-backlog (sprint beklog) vaqt bo'yicha belgilangan vazifalar ro'yxati. Sprint Backlogdagi muammolar

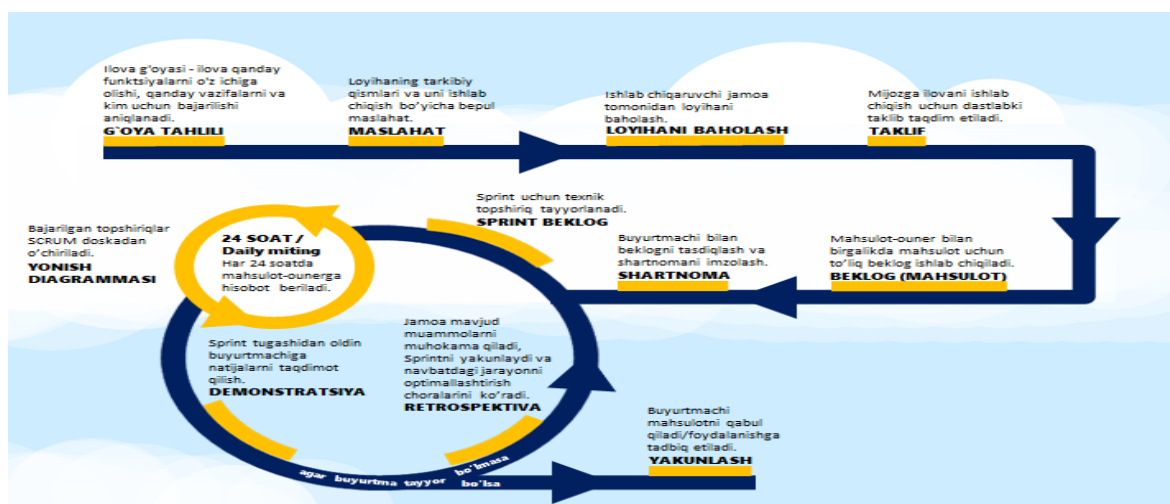
Mahsulotlar to'plamidan qo'shiladi. Vazifalar soni ishlab chiquvchilarning potentsial imkoniyatlariga qarab belgilanadi.

Sprint - bu vaqt davri bo'lib, uning davomiyligi bir haftadan bir necha haftagacha bo'lishi mumkin va butun dasturlash davrida o'zgarishsiz qoladi. Har bir sprint oxirida mijozga mahsulotning o'sishi deb ataladigan mobil ilovaning ishlash funksiyasi ko'rsatiladi.

daily-meeting (kundalik uchrashuv) - ijrochi guruh a'zolarining guruh koordinatori bilan kundalik uchrashuvi. Bundan maqsad o'tgan yig'ilish yakunidan buyon qanday ishlar amalga oshirilgani, nima qilish kerakligi va belgilangan vazifalarni hal etish jarayonida qanday muammolar yuzaga kelganini ko'rishdir. 15-20 daqiqa davom etadigan yig'ilish yakuniga ko'ra yuzaga kelgan muammolar muhokama qilinadi.

Sprint Retrospective – (retrospektiv tahlil) - sprint uchun jamoaning ish usullarini baholash. Odatda, oxirgi sprint yakunida chuqurroq tahlil qilinadi.

Scrum-dan foydalangan holda EduMobileApp mobil ilovasini quyidagi sxema bo'yicha yaratamiz:

Rasm 4. SCRUMdan foydalanib mobil ilovani yaratish sxemasi.

Xulosa va takliflar. Yuqoridagi sxemadan ko'rinib turibdiki, SCRUM metodologiyasidan foydalanish o'zining bir qator afzalliklartiga ega. Jumladan:

Xaridor o'z qo'llash g'oyasi yoki dastur yaratish orqali hal qilmoqchi bo'lgan biznes muammosi haqida gapiradi. Tahlilchi g'oyani yaxshilash variantlarini taklif qiladi.

Ishlab chiqish guruhi mijozning g'oyasini va belgilangan xususiyatlarga ega mahsulotni yaratish imkoniyatini tahlil qiladi va baholaydi.

Mijoz bilan birgalikda vazifa rejasi tuziladi, sprintning SCRUM-ning afzalliklariga qoshimcha qilib, yana shularni aytish mumkinki, Scrum mijozni dasturiy mahsulotni ishlab chiqish jarayoniga imkon qadar ko'proq jalb qilish, ish muddatini qisqartirish va barcha jamoa a'zolarining mahsuldorligini oshirish imkonini beradi. Shuningdek, u

mijozga har bir sprint oxirida ma'lum funksiyalarni olish va kerak bo'lganda dasturga o'zgartirishlar kiritish imkonini beradi.

davomiyligi va har bir sprint oxirida tayyor bo'lishi kerak bo'lgan funksionallik kelishiladi. Buyurtmachi bilan shartnoma tuziladi.

Har kuni jamoa mahsulot egasi bilan birgalikda erishilgan natijalarni tahlil qiladi va yuzaga kelgan muammolarni bartaraf etadi.

Funksionallikni namoyish qilish bilan nima qilinganligini haftalik tahlil qilish.

Mijoz tayyor mahsulotni qabul qilgunga qadar barcha jarayondan xabardor bo'lib turadi.

ADABIYOTLAR

1. Nafasov M.M. The effectiveness of the use of mobile technologies in the educational process //EPRA International Journal of Multidisciplinary Research (IJMR). – 2020. – C. 142-166.

2. Akhtamova L.A. Forms of conducting an electronic learning course // Academic research in educational sciences. 2021. №1. – С. 392-400.
3. Zakirova F.M., Nafasov M.M. Ta'lim jarayonida mobil ilovalardan foydalanishning pedagogik asoslari // Academic research in educational sciences. 2022. №4. –С. 917-925.
4. Nafasov M.M. O'zbekiston sharoitida ta'limiy mobil ilovalardan foydalanish //innovation in the modern education system. – 2022. – Т. 2. – №. 18. – С. 857-860.
5. Nafasov M.M. Akhtamova L.A., Sadullaeva F.A. Technology of creating educational mobile applications // Academic research in educational sciences. 2022. №4. – P. 926-933.
6. Kotenko D. Elektron resurs. <https://infoshell.ru/blog/metodologija-scrum/> (murojaat sanasi: 02.07.2022-y).
7. Сазерленд Дж. SCRUM. Революционный метод управления проектами - SCRUM. // The art of doing twice the work in half the time. — Манн, Иванов и Фербер, 2016. — 288 с. — ISBN 978-5-00057-722-6.

UDK:373.29

Gulnoza NIYOZOVA,
Guliston davlat pedagogika instituti o'qituvchisi
E-mail: niyozova.info@gmail.com

Pedagogika fanlari nomzodi, dotsent, D.E.Toshtemirov taqrizi asosida

РОЛЬ И ЗНАЧЕНИЕ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В РАЗВИТИИ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНЫХ СПОСОБНОСТЕЙ ПОДРАСТАЮЩЕГО ПОКОЛЕНИЯ

Аннотация

Представлены мнения о роли и значении цифровых технологий в развитии интеллектуальных способностей подрастающего поколения в условиях дошкольного образования, а также с помощью цифровых технологий создается база для развития интеллектуальных способностей дошкольников. и дает возможность повысить эффективность образования.

Ключевые слова: Молодое поколение, цифровые технологии, интеллектуальные способности, развитие, дошкольное образование.

THE ROLE AND IMPORTANCE OF DIGITAL TECHNOLOGIES IN THE DEVELOPMENT OF THE INTELLECTUAL ABILITIES OF THE YOUNGER GENERATION

Annotation

Opinions on the role and importance of digital technologies in the development of the intellectual abilities of the young generation in preschool education are presented, and with the help of digital technologies, it creates a basis for the development of the intellectual abilities of preschool children and provides an opportunity to increase the effectiveness of education.

Key words: Young generation, digital technology, intellectual ability, development, preschool education.

YOSH AVLODNI INTELLEKTUAL QOBILIYATLARINI RIVOJLANTIRISHDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR O'RNI VA AHAMIYATI

Annotatsiya

Maktabgacha ta'limda yosh avlodni intellektual qobiliyatlarini rivojlantirishda raqamli texnologiyalarning o'rni va ahamiyati xaqida fikrlar bayon etilgan bo'lib, raqamli texnologiyalar vositasi yordamida maktabgacha yoshdagi bolalarning intellektual qobiliyatlarini rivojlanishtirishga zamin yaratadi va ta'lim-tarbiya samaradorligini oshirish imkoniyatini beradi.

Kalit so'zlar: Yosh avlod, raqamli texnologiya, intellektual qobiliyat, rivojlanish, maktabgacha ta'lim.

Kirish. Bugungi kunda jamiyatimizda amalga oshirilayotgan ko'plab islohotlarga davlatimizning rivoji va kelajagining mustahkam asosi sifatida jiddiy e'tibor bilan qaralmoqda. Davlatning kelajagi va ravnaqi unda kamol topayotgan yosh avlodning intellektual salohiyati va har jabhadagi faolliklari, yutuqlariga bog'liq.

Yosh avlodning intellektual va ijodiy salohiyatini rivojlantirish, iqtidorli bolalarni qo'llab-quvvatlash va rag'batlantirish, ularning har bir sohada amalga oshiradigan faoliyati uchun zarur shart-sharoitlarni yaratish, yigit-qizlarning ijtimoiy-siyosiy salohiyati, huquqiy ongi va huquqiy madaniyati darajasini yuksaltirish jamiyatimizda amalga oshirilayotgan islohotlar davlat siyosati darajasida ekanligini namoyon etadi. Ilm-fan, san'at, madaniyat, sport, adabiyot kabi ko'plab sohalarda yosh iste'dodlarni aniqlash, iqtidorli bolalarni tanlab olish va o'qitish, salohiyatini yanada yuksaltirish tizimini tashkil qilish, o'sib kelayotgan avlodning intellektual imkoniyatlarini namoyon etishga yordam beruvchi maxsus ko'p tarmoqli ta'lim muhitini yaratish bo'yicha ishlar sifatini oshirish zarurati bugungi rivojlanish asrining asosiy talablari bilan birga aylanmoqda. Iqtidorli bolalarni aniqlash, ularning ijodiy qobiliyatlarini shakllantirish ta'lim jarayonida ilg'or texnologiyalarni qo'llagan holda ularni o'qitish va tarbiyalash bo'yicha yaxlit tizim yaratish, iste'dodli yoshlarni yanada qo'llab-quvvatlash va rag'batlantirish, ularni har tomonlama yetuk va intellektual barkamol avlod qilib

shakllantirish, O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi qonunida ham o'z ifodasini topgan.

Barkamol avlod ta'lim-tarbiyasida turli texnologiyalarni, jumladan, raqamli texnologiyalarni tatbiq etish bugungi kunning asosiy vazifalaridan biri hisoblanadi. Maktabgacha ta'lim uzluksiz ta'limning birinchi turi bo'libgina qolmay, balki ijodkor, ijtimoiy faol, ma'naviy jihatdan boy shaxsni shakllantiruvchi birinchi pog'ona hamdir. Bola faoliyatining 80 foizini turli o'yinlar, jumladan, didaktik o'yinlar tashkil etadi. O'yin orqali bolalarda mashg'ulotlar jarayonida muvaffaqiyatli bilim olishi, intellektual qobiliyatlari rivojlantiriladi. Bugungi kunda raqamli texnologiyalar barcha sohalarda keng qo'llanilmoqda. Shuning uchun, yosh avlodning raqamli texnologiyalardan foydalanish savodxonligini shakllantirish maktabgacha ta'lim tashkilotlaridan boshlanishi maqsadga muvofiqdir.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Bugungi kunda pedagog va psixolog olimlar tomonidan yosh avlodlar o'rtasida qobiliyatlarning shakllanishiga doir qator ilmiy izlanishlar olib borilgan. Ular iqtidorli yoshlarni aniqlash hamda ulardagi qobiliyatni shakllantirish, har bir shaxs qobiliyatini namoyon bo'lishiga ko'ra tavsiflanishi bo'yicha ma'lumotlar berilgan. Shunga ko'ra, qobiliyatlar faqat faoliyat natijasida namoyon bo'luvchi, ijtimoiy muhit omillarining ta'siri natijasida shaxsiy layoqatlarning kamol topishi bilan belgilanadi. Qobiliyat bilim va malakalarning o'zida ko'rinmaydi, balki ularni egallash tizimida namoyon bo'ladi,

ya'ni, mazkur faoliyat uchun muhim bo'lgan bilim va ko'nikmalarni o'zlashtirish jarayonida turli sharoitlarda qanchalik tez, chuqur, yengil va mustahkam amalga oshirishida namoyon bo'ladi.

Respublikamizda ta'lim-tarbiya jarayonini rivojlantirishga oid tadqiqotlar bolalarni har tomonlama intellektual qobiliyatlarini rivojlantirish bo'yicha F.Qodirova, N.Djamilova, G.Djanpeisova, Sh.Sodiqova, D.Boboeva, N.Abdullaeva, N.Rejаметovalar va boshqa olimlar tomonidan shuningdek xorijiy olimlar tomonidan J.J. Piaje, L.A.Vengera, L.S.Vigotskogo, A.V.Zaporojtsa, Z.A.Mixaylovoy, A.A.Stolyara, N.N.Poddyakova, M.A.Xolodnoy va boshqalar tomonidan tadqiqot ishlari olib borilgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Maktabgacha yoshdagi bolaning intellektual qobiliyatlarni rivojlanishi uning aqliy rivojlanishining eng muhim tarkibiy qismidir. Inson intellekti, hissiy tajribasining asosi bola hayotining birinchi yillarida qo'yiladi. Maktabgacha yoshdagi bolalikda idrok, e'tibor, xotira, tasavvurni rivojlantirish, shuningdek, mavhumlashtirish, umumlashtirish va oddiy xulosalar chiqarishning birinchi shakllarini shakllantirish, amaliy fikrlashdan mantiqiy fikrlashga o'tish sodir bo'ladi.

Maktabgacha katta yoshdagi bolalarning intellektual rivojlanishi kognitiv jarayonlar majmuasi bilan belgilanadi: diqqat, idrok, fikrlash, xotira, tasavvur. Maktabgacha katta yoshda bolani boshlang'ich maktab yoshidagi etakchi faoliyatga - ta'limga tayyorlash kerak, bu holda intellektual qobiliyatlarini rivojlantirish va bolalarda tegishli ko'nikmalarni shakllantirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Maktabgacha ta'lim jarayonida yosh avlodni intellektual qobiliyatlarni rivojlantirish va takomillashtirish jarayonida raqamli texnologiyalarining o'rni va samaradorligi beqiyosdir.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning intellektual qobiliyatlarini rivojlantirish faqat uning uchun eng tabiiy, eng jozibali faoliyat shaklida - o'yinda amalga oshirilishi mumkin. O'yin g'oyasiga berilib ketgan bola, u "o'rganayotganini" sezmaydi, garchi u bir vaqtning o'zida o'rganishda qiyinchiliklarga duch keladi va ularni engadi. Intellektual qobiliyatlar iste'dod emas, balki har kim o'zi xohlagan holda rivojlantira oladigan qobiliyatdir, shuning uchun intellektual rivojlanishda etakchi rol tizimli intellektual ta'limga tegishlidir.

Tahlil va natijalar. Maktabgacha ta'lim tashkilotlaridagi mashg'ulotlarda raqamli texnologiyalaridan foydalanish ancha nozik masala hisoblanib, ko'plab munozara va turli xil fikrlarni kelib chiqishiga sabab bo'lishiga qaramay, maktabgacha yoshdagi bolalarni tarbiyalash va ularni har tomonlama yetuk inson bo'lib rivojlanishida, mashg'ulot jarayonida tarbiyalanuvchilarning badiiy-musiqiy faoliyatini, matnlarni o'qish, rasmlarni ko'rish va ajrata bilish tasavvurlarini kengaytirish, kompyuterli o'yin dasturlari orqali fikrlash va mustaqil qarorlar qabul qilish bilim, malaka va ko'nikmalarini shakllantirishda raqamli texnologiya vositalaridan foydalanish o'zining ijobiy samarasini bermoqda.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning intellektual qobiliyatlarini rivojlanishi uchun mo'ljallangan barcha kompyuterli o'yin dasturlarining hammasi ham ta'lim jarayonida o'z samarasini beravermaydi. Shuning uchun ham kompyuter o'yinlarini tanlash va ulardan foydalanish uchun jiddiy yondoshuv va e'tibor kerak bo'ladi. Kompyuterli o'yin dasturlari shunday yaratilgan bo'lishi kerakki, unda bajariladigan har bir harakat bolalar tomonidan to'g'ri qabul qilinishi, bajarilishi va tasavvur etilishi lozim. O'yin dasturidagi har bir harakatni bola tushuna olish, uni qanday bajarish kerakligini o'ylash va amalga oshirish imkoniyatiga ega bo'lishi lozim.

Bundan tashqari maktabgacha ta'lim tashkilotlarida tarbiyalanuvchilarni raqamli texnologiyalar bo'yicha boshlang'ich savodxonligini ham oshirish mumkin, ya'ni kompyuterning umumiy tuzilishi, asosiy qurilmalari to'g'risida umumiy tushunchalarni, klaviaturadan foydalana olish malakalarini hosil qilish mumkin. Bu bolalarni kompyuter o'yinlaridan foydalana olish bilim va ko'nikmalarini shakllanishida asosiy omil bo'lib hisoblanadi.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida kompyuterli o'yin dasturlaridan foydalanish bolalarda bir qancha pedagogik-psixologik funksiyalarni amalga oshiradi va shakllantiradi:

Charchoq va quvvatsizlikni yo'qotadi;

O'z qobiliyati va iqtidorini namoyish qilish ikonini beradi;

Mustaqil harakat qilish imkonini beradi;

Hamkorlik qilish usullarini ishlab chiqish imkonini beradi;

Muloqot qilish ko'rinishlarini shakllantiradi;

Insonlar bilan qanday munosabatda bo'lishni o'rgatadi;

O'z-o'zini nazorat qilishni shakllantiradi;

Obrazli tasvurlash va fikrlash rivojlanadi;

Nutq, kreativ fikrlash va kognitiv qobiliyatlari rivojlanadi.

Bugungi kunda respublikamizda maktabgacha ta'lim tizimini kompyuter, multimediali elektron qo'llanmalar, internet, elektron ma'lumotlar bazasi va shu kabi yangi axborot texnologiyalari asosida tashkil etish hamda mashg'ulot va boshqarish jarayonida ulardan keng foydalanishga oid bir qator ishlar amalga oshirilmoqda.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida raqamli texnologiyalar vositalari asosida tashkil etiladigan mashg'ulotlar quyidagi talablarga javob bera olishi lozim:

mashg'ulotda pedagogik va axborot texnologiyalar yordamida barcha didaktik tamoyil va qoidalarining aniq nisbatlarini ta'minlash;

raqamli texnologiyalar asosida tarbiyalanuvchilarning qiziqishlari, intellektual qobiliyatlarini, layoqati va talablarini hisobga olish asosida ular tomonidan bilimlarning puxta o'zlashtirilishi uchun kerakli imkoniyatlarni yaratish;

raqamli texnologiyalar vositalari asosida ta'lim-tarbiya jarayonining barcha bosqichlari mantiqiy va idrokliligini oshirish;

1-rasm. Maktabgacha ta'lim tashkiloti mashg'ulotlarida raqamli texnologiyalardan foydalanish shakllari

Hozirgi yosh avlodni eng ko'p qiziqtiradigan, eng yaqin, tanish va qulay his-tuyg'ularni uyg'otadigan ma'lumotlarni o'zlashtiradi. Shu sababli, zamonaviy maktabgacha yoshdagi bolaning motivatsiyasini oshirish va ta'limini yaxshilash, uning intellektual qobiliyatlarini rivojlantirish va ta'lim faoliyati uchun ijobiy ta'sirga ega bo'lgan vositalardan biri bu raqamli texnologiyalardir. O'quv jarayoniga raqamli texnologiyalarni joriy etish bo'yicha pedagogik munozaralar anchadan beri davom etib kelmoqda. Ammo zamonaviy dunyoda bir joyda turish qiyin, shuning uchun biz xohlaymizmi yoki yo'qmi, raqamli texnologiyalarni maktabgacha ta'lim tashkilotlarining ta'lim jarayoniga kiritilgan.

Raqamli texnologiyalar nafaqat kattalar hayotining zaruriy va muhim qismiga, balki bolalarni o'qitish vositasiga ham aylandi. Raqamli texnologiyalar - bu bola bilan ishlashda uning rivojlanishiga yordam beradigan maxsus yo'nalish. Hozirda u mamlakatimizda hali yetarli darajada rivojlanmagan. Maktabgacha ta'lim tizimida raqamli texnologiyalardan foydalanish maqsadga muvofiq, chunki tarbiyachi bola bilan bir tilda muloqot qilish uchun zamonaviy metodlar va yangi ta'lim texnologiyalari bilan qurollangan

bo'lishi kerak. Hatto e'tiborini uzoq vaqt ushlab turish juda qiyin bo'lgan giperaktiv bolalar ham katta ekranda taqdim etilgan ma'lumotlarni, hatto turli o'yinlar va musiqaqlar jo'rligida katta qiziqish bilan qabul qilishadi.

Xulosa va takliflar. Yuqorida bayon etilganlardan kelib chiqib quyidagi xulosaga kelish mumkin:

maktabgacha ta'lim – uzluksiz ta'limning birinchi turi bo'lgani uchun uni uzluksiz ta'lim tizimida boshqa ta'lim turlari bilan uzviyligini ta'minlash;

maktabgacha ta'limga tegishli o'ziga xos va mos raqamli texnologiyadan foydalanish, yangi pedagogik texnologiyalarni ishlab chiqish, yaratish va ularning metodikasini shakllantirish;

maktabgacha ta'lim tashkilotlarida raqamli texnologiyalari yordamida kompyuter va mobil o'yinlarni ta'lim-tarbiya jarayoniga tatbiq etish.

Shunday qilib, Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida raqamli texnologiyalardan foydalanish maktabgacha yoshdagi bolalarning intellektual qobiliyatlarini rivojlantirishga zamin yaratadi shuningdek ta'lim faoliyati samaradorligini oshirishga imkon beradi.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. 2020-yil 23-sentyabr, O'RQ-637-son.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 16-dekabrda "Maktabgacha ta'lim va tarbiya to'g'risida"gi O'RQ-595-son.
3. Abduqodirov A.A., Begmatova N.X. Maktabgacha ta'lim muassasalarida multimedia texnologiyasidan foydalanish uslubi (o'quv-uslubiy qo'llanma). – Qarshi: Nasaf, 2011. -257-b.
4. Begmatova N.X. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarining ta'lim-tarbiya jarayoniga multimedia asoslangan kompyuter o'yinlarini qo'llash // Zamonaviy ta'lim 2022, 3(112), 59-67-b.
5. Toshmurov D.E., Jonibekov Sh. Zamonaviy ta'limda raqamli texnologiyalarning o'rni va ahamiyati // "Ta'limni raqamlashtirish sharoitida pedagogika va psixologiyaning muamolari va istiqbollari" respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi, Guliston-2022-yil 6-7-may, 69-70-b.
6. To'xtasinova G.R., O'rmonova T.I., Bolalar bog'chasida intellektual psixologik o'yinlar T.:2005
7. Бабаева Д.Ю. Развитие творческих способностей у детей - дошкольного возраста// Материалы IX Международной научной конференции.
8. Rasulova G., Tashtayeva F. Maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarning intellektual salohiyati rivojlanishidagi dolzarb masalalar // Academic research in educational sciences volume 1 | issue 3 | 2020, 1276-1280-b.

UDK:37.03

Sadoqat NORMURODOVA,
Shahrisabz davlat pedagogika instituti tadqiqotchisi
E-mail: sadoqatnormurodova33@gmail.com

Matematika-informatika kafedrası professori, p.f.d, A.G'aniyev taqrizi asosida

FORMATION OF STUDENTS' PROGRAMMING SKILLS BASED ON CREATING GAMES

Annotation

In this article, it is the need of today to educate young people who think independently and can approach the problem creatively. There are issues of instilling in students that it is possible not only to use ready-made products on computers, but also to create new programs for computers with the help of programming languages. The role of the Scratch programming language in the formation of programming skills and the stages of creating a game program in it are mentioned.

Key words: Creative Thinker, Scratch, sprite, script, game script, scene, library, actions.

ФОРМИРОВАНИЕ У УЧАЩИХСЯ НАВЫКОВ ПРОГРАММИРОВАНИЯ НА ОСНОВЕ СОЗДАНИЯ ИГРЫ

Аннотация

В данной статье речь идет о необходимости воспитания молодых людей, которые мыслят самостоятельно и могут подойти к проблеме творчески. Возникают вопросы привития учащимся возможности не только использовать на компьютерах готовые продукты, но и создавать новые программы для компьютеров с помощью языков программирования. Упомянуты роль языка программирования Scratch в формировании навыков программирования и этапы создания на нем игровой программы.

Ключевые слова: Creative Thinker, Scratch, спрайт, сценарий, сценарий игры, сцена, библиотека, действия.

O'YINLAR YARATISH ASOSIDA O'QUVCHILARGA DASTURLASH KO'NIKMALARINI SHAKLLANTIRISH

Annotatsiya

Ushbu maqolada mustaqil fikrlaydigan, masalaga ijodiy yondasha oladigan yoshlarni tarbiyalash bugungi kun talabi ekanligi. Kompyuterlarda nafaqat tayyor mahsulotlardan foydalana olish balki dasturlash tillari yordamida kompyuterlar uchun yangi dasturlar tuzish imkoniyati borligini o'quvchilarga singdirish masalalari keltirilgan. Dasturlash ko'nikmasini shakllantirishda Scratch dasturlash tilining o'rni va unda o'yin dasturini yaratish bosqichlari keltirib o'tilgan.

Kalit so'zlar: Ijodiy fikrlovchi, Scratch, sprite, script, o'yin ssenariysi, sahna, kutubxona, harakatlar.

Kirish. Bugungi kunda ta'lim sohasida amalga oshirilayotgan islohotlar, Prezidentimizning e'tiborlari, davlat siyosatining asosiy maqsadi jamiyat va uning har bir fuqarosining ehtiyojlariga javob beradigan ta'limning qulayligi va sifatini oshirishdan iborat. Ushbu maqsadga erishishda O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan qator Farmon va Qarorlar, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar mahkamasining Qarorlari qabul qilinmoqda. O'zbekiston Respublikasi davlat ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasida "ta'lim uslublarini takomillashtirish, ta'lim jarayoniga individuallashtirish tamoyillarini bosqichma-bosqich joriy etish; xalq ta'limi sohasiga zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va innovatsion loyihalarni joriy etish" [1] kabi muhim masalalar keltirilgan. Shu jihatdan ta'lim jarayonida ta'lim berish uslublarini takomillashtirish lozim, ayniqsa, umumta'lim maktablarida bu ishlarni amalga oshirish muhim ahamiyat kasb etadi. Bunga xalq ta'limi sohasiga, ta'lim jarayoniga zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish orqali ham erishish mumkin. Shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "“Raqamli O'zbekiston - 2030” strategiyasini tasdiqlash va uni samarali tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida”gi PF-6079-sonli Farmoni [2] orqali O'zbekistonni 2030-yilgacha raqamlashtirish strategiyasini, shuningdek, davlatimiz tomonidan ta'limga axborot texnologiyalarni joriy etish va ta'lim samaradorligini oshirish bo'yicha katta e'tibor qaratilayotganligini ko'rishimiz mumkin. Ta'lim jarayonida

axborot texnologiyalaridan foydalangan holda elektron darslik, elektron o'quv qo'llanmalar orqali dars jarayonini olib borish o'quvchilarning bilim olish darajasini oshishiga xizmat qiladi.

Asosiy qism. Fan va texnikaning jadal taraqqiyoti ishlab chiqarishning yangi yo'nalishlarini va bu yo'nalishlarda faoliyat olib boruvchi malakali mutaxassislarini tayyorlashni ham taqozo qiladi. Ularni tayyorlash va qayta tayyorlash ulkan mablag'lar sarflanishiga olib keladi. Ushbu vaziyatda, sarflanadigan mablag'larni kamaytirish, umuman olganda yangi sohalar ehtiyojlarini qondira oladigan mutaxassislarini tayyorlashning boshqa yo'li bormi? - degan savol tug'iladi.

Bor, agar mutaxassisning o'zi yangi texnologiyalarni yaratasa, bu muammoning eng maqbul yechimi bo'lar edi. Buning uchun ular qanday bilim va ko'nikmalarga ega bo'lishlari kerak?

Ulkan ma'lumotlar oqimidan eng dolzarblarini ajrata bilish va unga aloqador bilimlarni egallash;

egallagan bilimlariga tayanib eng muhim muammolarni ajrata bilish;

mavjud bilimlarini yangi vaziyatda qo'llay olish;

muammolarning yechimlarini topib, ularni ishlab chiqarishga tadbir eta olishlari kerak. Bunday talablarga javob beradiganlarga «ijodiy fikrlovchi» mutaxassislar deyiladi [3].

Ijodiy fikrlovchi mutaxassislar nafaqat ishlab chiqarish texnologiyalarining doimiy ravishda yangilanib turishiga tayyor turmasdan, balki vujudga keladigan muammolarni aniqlab ularni yechishdan ruhiy qoniqish ham oladilar.

Inson faoliyatining barcha sohalarida: xoh u ishlab chiqarish bo'lsin, xoh madaniyat va san'at, xoh ilmiy yoki pedagogik faoliyat bo'lsin "ijodiy faoliyat" yuqori baholanadi va rag'batlantiriladi. Chunki u har qanday faoliyat samaradorligining ortishiga olib keladi. Shuning uchun ham «ijodiy faoliyat» bilan shug'ullanuvchi, ya'ni «ijodiy fikrlash» ko'nikmalariga ega bo'lgan mutaxassislar doimo yuqori baholanib kelingan. Hozirgi paytda esa ularning «bahosi» yanada ortmoqda. «Ijodiy fikrlash» ni o'rgatish esa ta'lim jarayonida amalga oshiriladi.

«Fikrlash»-biror muammo haqida muayyan bir xulosaga kelish maqsadida mulohaza yuritmoq yoki o'ylamoqdan iborat bo'lgan psixologik jarayondir [4].

Boshlang'ich sinflarni bitirib yuqori sinflarning 5-sinfiga o'tgan o'quvchilar o'zlarini mustaqil fikr yuritadigan yoshga yetgandek tuta boshlaydilar. Kichik o'smirlar davri 11dan 15 yoshgacha bo'lgan davrni o'z ichiga oladi. Bu davrda tengdoshlari bilan muloqotga intilish. Jamiyatda mavjud munosabatlarni o'zlashtirishga harakat. O'z individualligini, o'ziga xos inson ekanligini anglash qobiliyati shakllanadi [5]. Bunday vaziyatlarda o'qituvchi oldiga qo'yilgan asosiy maqsad o'quvchini to'g'ri yo'naltira olishdir. Bu esa o'qituvchidan o'quvchilarda ijodiy fikrlash va o'z imkoniyatlarini ko'rsata olish qobiliyatlarini rivojlantirishni talab etadi.

Tan olish kerak, maktab ko'ngilochar muassasa emas. Bolalar bog'chasidan farqli ravishda bu yerda bolani ovqatni oxirigacha yeb qo'yganligi yoki uxlagani uchun maqtashmaydi ham. Bolalar maktabga bilim olish uchun boradi va bu jarayon ko'chada o'ynash yoki multfilm tomosha qilish kabi maroqli emas.

Agar farzandingiz o'qishni istamasligini ma'lum qilsa, buning sabablarini aniqlab, muammo yechimini topishga harakat qilishingiz lozim. Axir bola uchun hech narsaning qizig'i bo'lmasligi mumkin emas. Uning maktabdan tashqari biror qiziqarli mashg'ulotini aniqlang va uni maktab fanlari bilan bog'lang.

Masalan, o'g'il bola kompyuter o'yinlariga qiziqsa, uni dasturlashga qiziqtirish, bu orqali o'g'il bolalarda dasturchi bo'lishga undash hamda tasviriy san'atga, qolaversa, savodxonlikka bo'lgan qiziqishni oshirish mumkin. Axir dasturlarda buyruqlar bexato yozish talab etiladi [6].

Umumiy o'rta ta'lim maktablarida boshqa fanlar singari Informatika va axborot texnologiyalari fanining sinflar bo'yicha yangi darsliklari ishlab chiqilmoqda va darsda foydalanila boshlanmoqda. Ushbu darsliklar bugungi kunning dolzarb mavzularini qamrab olgan va so'ngi dasturlar, mashhur va yuqori o'rinda turuvchi dasturlash tillari, zamonaviy tushunchalar bilan boyitilgan.

Informatika darslari 5-sinfdan boshlab o'qitilishi esa boshlang'ich sinf o'quvchilaridagi kompyuterlar faqat o'yinlar

o'ynash, multfilmlar ko'rish yoki musiqa tinglash, qisqa qilib aytganda tayyor mahsulotdan foydalanish vositasi fikrini tubdan o'zgartirishdan iborat. Informatika darslarida o'quvchilar kompyuterlarda nafaqat o'yinlar o'ynash mumkin balki o'zlari ham o'yin yarata olishlari mumkinligini o'qitira olish va amalga oshirish zarur. 5-sinf Informatika darsligida kiritilgan Scratch dasturlash tili esa bunday vazifani amalga oshirishda asosiy vosita bo'lib xizmat qiladi.

Spraytlarning harakati –bu dastur. Dastur nima? Bu buyruqlarning qat'iy ketmaketligi, algoritmi. Ulani biror kodda yoziladi. Bizning misolimizda – bu kodma'lum bloklar to'plamidan mantiqiy mos kelgan bloklarni ketma-ket joylashtirishdir. Bizning dasturimiz Scratch va uning muhitida biz bloklarni joylashtirib, bloklarni bir biriga bog'lab sahnadagi tatalag'ich mshukchani harakat qildirishimiz mumkin, masalan, uni bir tomondan ikkinchi tomonga harakatini amalga oshiraylik. Shunday qilib, bu darsda biz siz bilan spraytni harakat qildirishni o'rganamiz. Uni harakatga keltirish uchun chiroqlik ko'k rangli bloklarni mantiqiy o'ylab quyishimiz zarurligini ta'kidlaymiz, yani ular yordamida kod yozamiz, mantiqiy ma'noli gaplarni tuzishimiz kerakki, ularning bajarilishida kodimiz ishlashi kerak. Scratch dasuri dasturlashtirish uchun yaratilgan. Spraytni turli hil o'zgartirish bizni dastur yaratishga olib keladi. Biz rang-barang bloklardan, g'ishtchalardan yoki lego ko'rinishidagi bloklardan uy ko'rinishidagi turli shakllardagi mantiqiy bloklardan biror natijaga olib keluvchi blok ko'rinishidagi mantiqiy gaplardan dastur tuzib, uning natijasida o'yin, multfilm, animatsiya yaratishimiz mumkin. Bloklardan iborat dastur tuzar ekanmiz, kod yozar ekanmiz, bu nima degan savolga javob berib ketish lozim albatta. Dastur-bu dasturlashtirishning o'zagi. Uning orqali har bir insonga, shu qatorda bolajonlarga ham dasturlash dunyosi eshiklari ochiladi. Dastur-ketma-ket terilgan qat'iy buyruqlar ketma-ketligi. Dasturlashtirishni bilish uchun o'qishni, yozishni bilish hamda eng asosiysi mantiqiy fikrlashni bilish zarur. Bizning misolimizda bu dasturlashtirish Scratch dasturi bloklari yordamida amalga oshiriladi. Dasturni yaratish uchun bizga sohachalar bilan ishlash kerak bo'ladi: spraytlar, scriptlar, sriptning tashqi ko'rinishini o'zgartirish, yozilgan ovozni qayta eshitish va ovozlarni bo'limlari bilan ishlashga to'g'ri keladi [7].

Scratch dasurlash tili imkoniyatlarni qo'llagan holda bir soatli dars uchun o'yin ssenariysini keltiramiz.

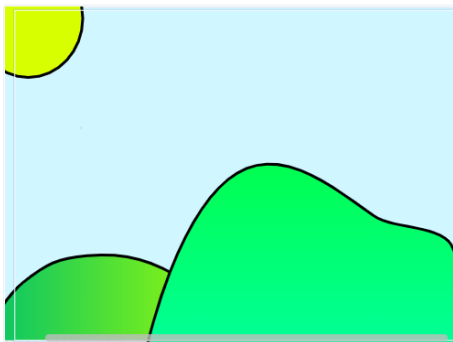
Scratch dasturlash tilida "Chaqqon jo'ja o'yini":

O'yin sahnasini

Scratch sahna kutubxonasidan

Scratchning chizish imkoniyatini qo'llagan holda yangi sahna

Tayyor sahnaga qo'shimcha elementlar qo'shish orqali yangi yarateng.

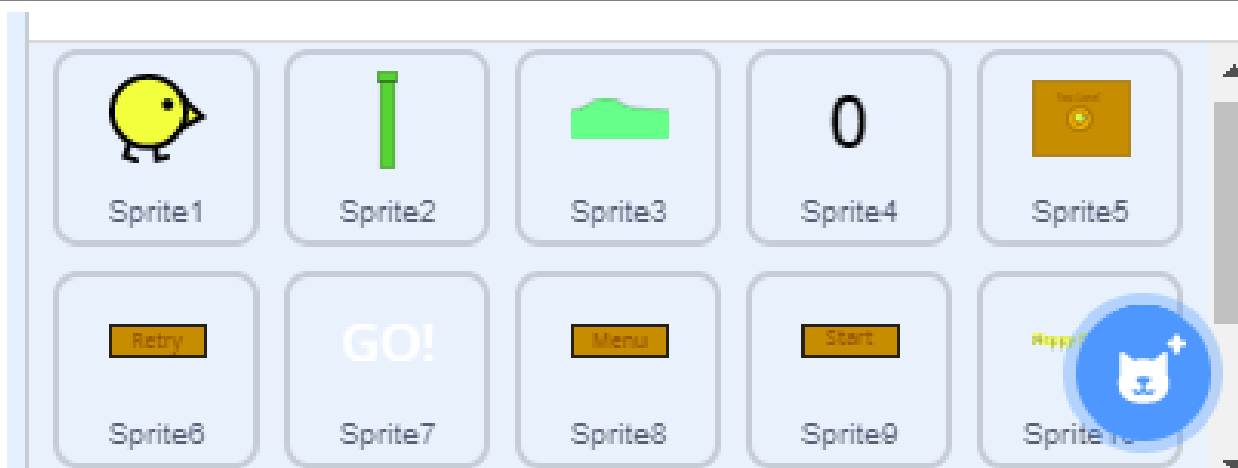

O'yin qahramonlarini

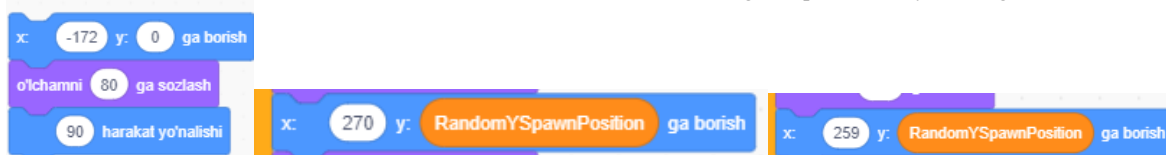
Scratch kutubxonasidan

Scratchning chizish imkoniyatini qo'llagan holda

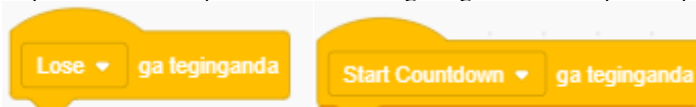
Tayyor qahramonga qo'shimcha elementlar qo'shish orqali yangi qahramon yarateng.

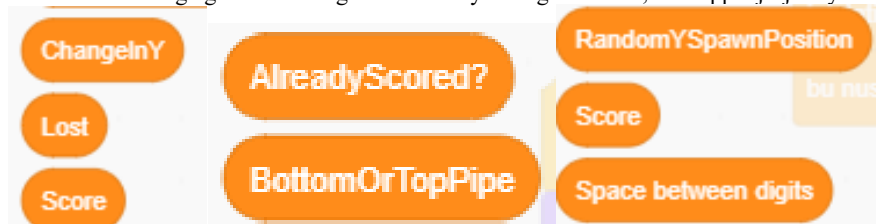
O'yin qahramonlarini harakatlantirish uchun HAKATLAR bo'limidagi skriptlaridan foydalaning. Masalan:

Hodisalar bo'limidan qahramonlarni to'qnashish hodisalaridagi o'zgarishlarni skriptlar orqali amalga oshiring. Masalan,

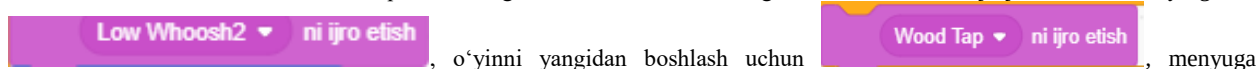
O'zgaruvchi bo'limida o'zingizga kerakli o'zgaruvchilarni yarating. Masalan, "Chaqqon jo'ja o'yini" uchun

Ko'rinishlar bo'limida sprite o'lchami va ko'rinishlarini o'zgartiring. Masalan:

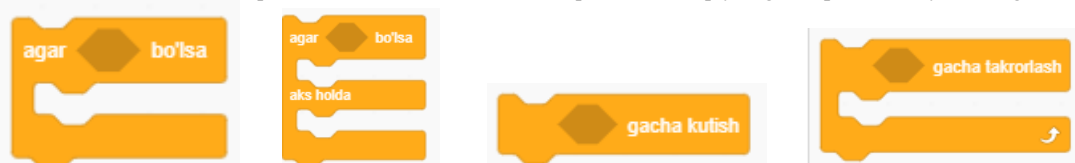

Ovozlar bo'limidan qahramonlarga ovoz o'rnatib. Masalan, jo'jamiz sakrayotganda

qaytish uchun skriptlaridan foydalaning.

Boshqaruvchi bo'limidan qahramonlarni harakatlarini boshqarish uchun quyidagi skriptlardan foydalaning.

Sezgirlik bo'limidan qahramonlarimiz biror to'siqqa yoki o'zaro to'qnashganda sodir bo'ladigan jarayonni hosil qilish uchun quyidagi skriptlardan foydalaning.

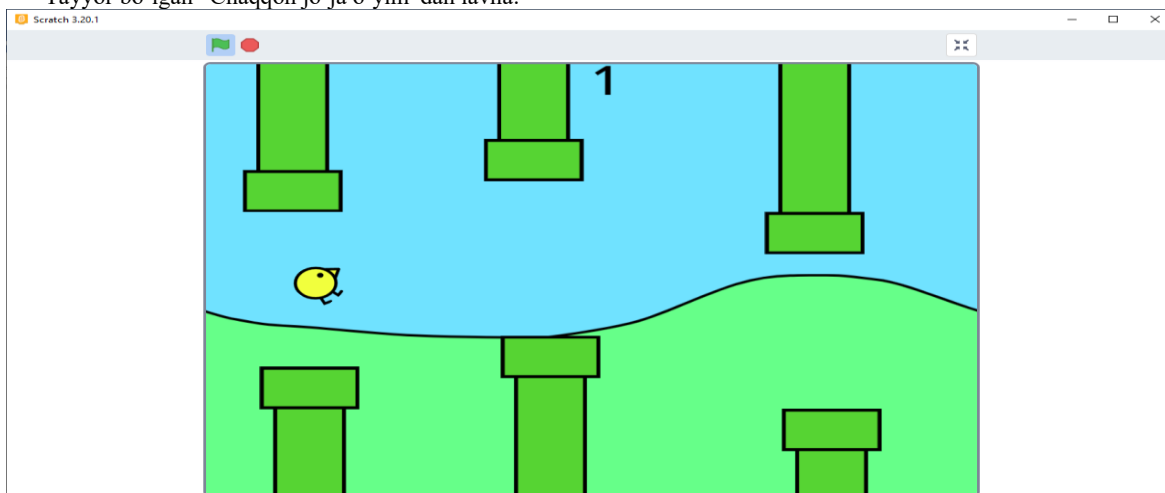
Sezgirlik

O'yin shartlarini amalga oshirish uchun Amallar bo'limidagi quyidagi skriptlardan foydalaning.

Tayyor bo'lgan "Chaqqon jo'ja o'yini" dan lavha:

Bunday o'yinlarni yaratish o'quvchilarda ijodiy fikrlash jarayonlarini rivojlantiribgina qolmay balki ularda dasturlashga bo'lgan qiziqishni, yangidan-yangi dasturlar yaratish istaklarini hosil qiladi.

Xulosa. Scratch dasturlash tilida bolalar o'zlari yaratgan o'yinlarni ko'rishlari hamda o'ynashlari ularda kelajakda dasturlash ko'nikmalarini yanada rivojlantirishga harakat qilishlari uchun qo'yilgan ilk qadam bo'lib xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni. O'zbekiston Respublikasi xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida. (Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 29.04.2019 y., 06/19/5712/3034-son).
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni. "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida. (Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 05.10.2020 y., 06/20/6079/1349-son).
3. Меерович М.И., Шрагина Л.И. Технология творческого мышления практическое пособие. Минск. Харвест. 2003 г.
4. Ўзбек тилининг изохли луғати. Тўртинчи жилд. «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти. Тошкент. 2008 йил 345 бет.
5. G'aniyev G. Ta'lim jarayonida o'quvchilarda «ijodiy fikrlash» ko'nikmalarini rivojlantirishning ahamiyati. Фалсафа ва ҳуқуқ. №2 2020
6. <https://daryo.uz/2017/02/03/> Bolani o'quv mashg'ulotlariga qiziqitirish yo'llari.
7. Yunusova G.N. Scratch dasturi orqali dasturlashtirishni uzluksiz ta'lim bosqichlarida o'qitish metodikasi. O'quv qo'llanma. 2021-yil.
8. <https://scratch.mit.edu/>

UDK: 02KBK: 78.34 (5 O'zb)H – 80

O'ktam NOSIROV,

O'zbekiston davlat san'at va madaniyat instituti dotsent v.b., falsafa fanlari nomzodi

E-mail: uktamnosiroy@gmail.com

O'zDSMI professori, f.f.d I.J.Yuldashev taqrizi asosida

INNOVATIVE MANAGEMENT OF LIBRARY AND INFORMATION INSTITUTIONS

Annotation

This article illustrates about the specific features of innovative management for library as well as duties.

Key words: Innovation, innovative mechanism, innovative process, innovative risk, innovative program, subjective factor, development.

ИННОВАЦИОННОЕ УПРАВЛЕНИЕ БИБЛИОТЕЧНО-ИНФОРМАЦИОННЫМИ УЧРЕЖДЕНИЯМИ

Аннотация

В научной статье освещаются особенности и задачи инновационного управления библиотечно-информационных учреждений.

Ключевые слова: Инновация, инновационный механизм, инновационный процесс, инновационный риск, инновационная программа, субъективный фактор, развитие.

KUTUBXONA-AXBOROT MUASSASALARINI INNOVATSION BOSHQARISH

Annotatsiya

Ilmiy maqolada kutubxona-axborot muassasalarini innovatsion boshqarishning o'ziga xos xususiyatlari va vazifalari yoritilgan.

Kalit so'zlar: Innovatsiya, innovatsion mexanizm, innovatsion jarayon, innovatsion tavakkalchilik, innovatsion dastur, subyektiv omil, taraqqiyot.

Kirish. Innovatsiya maqsadga yo'naltirilgan o'zgarishlar bo'lib, xususiyl holda ma'lum ijtimoiy birlikka uyushgan muassasa, tashkilot, korxona miqyosidagi; uyushgan holda esa bir butun mamlakatdagi ma'naviy-madaniy munosabatlar, ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish bilan uzviy bog'liq bo'lgan yangiliklardir [1]. Innovatsiya jarayon sifatida ham talqin qilinib, bunda yangiliklar kiritishning rivojlanishi vaqtga bog'liq bo'lib, bosqichlarga ham ajratiladi. Innovatsiyalar xilma-xil tashabbuslar va yangiliklar asosida vujudga keladigan kutubxona-axborot faoliyati evolyutsiyasi uchun istiqbolli bo'ladi hamda uning rivojlanishiga, shuningdek, ancha keng madaniy kutubxona-axborot makonining rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadigan dolzarb ahamiyatli va o'zi tizim hosil qiladigan yangiliklardir. Kutubxona-axborot tizimini rivojlantirishning innovatsion mexanizmlari quyidagilarni o'z ichiga oladi:

barcha kutubxona-axborot muassasalarida va tuzilmalarida ijodiy muhit yaratish, xodimlarda tashabbuslar va yangiliklarga qiziqishlar paydo qilish;

turli ijobiy yangiliklarning qabul qilinishi va amal qilishi uchun ijtimoiy-madaniy va moddiy (iqtisodiy) sharoitlar yaratish;

izlanuvchan kutubxona-axborot faoliyati tizimlarini hamda ularni har tomonlama qo'llab-quvvatlash mexanizmlarini yaratish;

eng istiqbolli yangiliklar va mahsuldor loyihalarni real faoliyat ko'rsatayotgan kutubxona-axborot tizimlariga integratsiyalash hamda to'plangan innovatsiyalarni doimiy amal qiluvchi izlanuvchan va eksperimental tizimlar jadvaliga o'tkazish.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Kutubxona-axborot muassasalari faoliyatini rivojlantirishning innovatsion mexanizmlari quyidagilarni o'z ichiga oladi:

Innovatsiya ko'p hollarda "yangilik kiritish" tushunchasi sifatida anglanadi. "Innovatsion jarayon" tushunchasi esa yaratish va ularni o'zlashtirishi hamda kutubxona-axborot muassasasi amaliy faoliyatida samarali qo'llashni ifodalaydi. Amaliy faoliyatda "yangilik", "yangilanish", "yangilik kiritish" tushunchalari ko'pincha sinonim tarzida qo'llanilsada, ularning o'rtasidagi farq quyidagilardan iborat: yangilik – yangi tartib, yangi uslub, yangi ixtirolarga nisbatan qo'llaniladigan tushunchalardir. Yangilik kiritishi qo'llanilgan yangilikdir. Yangiliklarning amaliyotdagi qo'llanilishi va ommalashtirilishi yangi sifat holatiga o'tishini anglatadi va innovatsiyalar yuz beradi. Yangilik kiritishning ommalashtirilishi va tashkil etilishi – innovatsion jarayonlarning tarkibiy qismlari bo'lib hisoblanadi.

Innovatsion jarayonning muassasa ichidagi oddiy jarayon, muassasalar aro oddiy jarayon va kengaytirilgan jarayon singari uchta mantiqiy shakllari mavjuddir. Muassasa ichidagi oddiy innovatsion jarayon bitta muassasa doirasida bo'lib, ichki yangilik ommalashtirish tarzida bo'lmaydi. Muassasalararo oddiy innovatsion jarayonda, yangiliklar buyumlarni almashtirish tarzida almashtiriladi. Innovatsion jarayonning bu shakli yangilikni yaratuvchilarning funksiyasi iste'molchilarning funksiyasidan farq qilishini ko'rsatadi. Mavjud yangiliklarni amaliyotga joriy etuvchi yangi ishlab chiqaruvchilarning vujudga kelishida kengaytirilgan innovatsion jarayon yuzaga keladi va o'zaro raqobat tufayli natijaning xususiyatlari takomillashib boradi.

Innovatsiyalar diffuziyasi ijtimoiy tizim a'zolari o'rtasida yangiliklarning kommunikatsion vositalar orqali uzatilishi jarayonidir. Ma'lum bir subyekt uchun yangi bo'lgan g'oya, narsa va texnologiyalar yangiliklarni tashkil etishi mumkin. Boshqacha so'z bilan aytganda, diffuziya avval ishlatilgan, o'zlashtirilgan innovatsiyalarni yangi sharoitda

yoki yangi joyda ommalashtirish demakdir. Diffuziya natijasida yangiliklarning tashkilotchilari sifatida yangiliklardan foydalanuvchilar soni ko'payadi.

Boshqaruv murakkab, ko'p darajali jarayon bo'lib, dialektiklik, davriylik, asoslanganlik darajasi, ziddiyatlik, ahamiyatlik, tavakkalchilik, rahbarlik uslublarini tavsiflash qobiliyati, vaziyatga aloqadorlik, tarkibiy tuzilishga egaligi, innovatsion harakatlar strategiyasini shakllantirish imkoniyati, boshqaruvchanlik, ijtimoiy mo'ljallanganlik, insonlarni qiziqishlari bo'yicha tabaqalashtirish qobiliyati, innovatsiyalarning subyekt tomonidan qabul qilinishi kabilar uning asosiy xususiyatlaridir.

Innovatsion jarayon jarayonida eng kamida ikkita subyekt yangilik kiritishning tashkilotchilari va iste'molchilari (foydalanuvchilar) faoliyat ko'rsatadi. Agar yangilik texnologik jarayon bo'lsa uning tashkilotchilari (ishlab chiqaruvchi) va iste'molchilar bitta subyekt sifatida faoliyat ko'rsatishi mumkin.

Oddiy innovatsion jarayon, birinchidan, yangiliklarni yaratish va ularni ommaviylashtirish, ikkinchidan, yangiliklardiffuziyasidan iborat bo'lgan ikkita davr orqali hayotiy odat tusiga o'tadi. Birinchi davr – bu ilmiy tadqiqotning ketma-ketlikdagi bosqichlari, loyihalash ishlari, tajriba ishlarni tashkil etish, ishlab chiqarishni tashkil etish kabi bosqichlarni o'z ichiga oladi. Bu davrda yangilik kiritish va samaradorlikka erishish amalga oshirilmaydi, faqat uni amalga oshirib samaradorlikka erishish mumkinligi ko'rsatiladi.

Ikkinchi davrda ijtimoiy foydali natija yangiliklarni ishlab chiqaruvchilar o'rtasida, shuningdek, ishlab chiqaruvchilar va iste'molchilar o'rtasida qayta taqsimlanadi.

Innovatsiyalarni ommalashtirish – bu axborotlar jarayonida kommunikatsiya vositalarining qudratiga bog'liq bo'lgan axborotlar almashinuvining shakli va to'lig'i, subyektlarning axborotlarni qabul qilish xususiyatlari va mazkur axborotlardan amaliyotda foydalanish qobiliyatlari kabilardir.

Dialektika – bu quyidan yuqoriga, oddiydan murakkabga tomon umumiy aloqadorlikka, bosqichma-bosqich rivojlanish taraqqiyoti, yangilanish jarayonini ifodalovchi jarayonlardir. Shunga asosan innovatsiyalar mavjud an'analardan ijdodiy ziddiyatlarni vujudga keltiradi, ular asosida amalga oshadi va rivojlanadi. Ushbu tizimning doimiyliigi va uzluksizligi muassasaning innovatsion rivojlanish ko'rsatgichini belgilaydi. Innovatsiyalarning davriyligi mavjud an'analarning maqsadga muvofiq holda, bosqichma-boschiq almashib borishida ifodalanadi. Chunki, avvaldan mustahkam o'rnatilgan fikrlar, tushunchalarni o'zlashtirish ancha murakkab kechadigan jarayondir [3].

Innovatsiyalarning asoslanganlik darajasi – sifat o'zgarishlarining miqdoriy o'zgarishlarga o'tishi bilan belgilanadi. Innovatsiya shu paytgacha mavjud bo'lgan harakatdagi standartlardan qanchalik ko'p darajada farq qilsa, uning o'zgartirish salohiyati va asoslanganlik darajasi ham shunchalik yuqori bo'ladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Innovatsiyalarning ziddiyatligi. Yaratilgan yangiliklarni joriy etish muayyan holatlarda ziddiyatli vaziyatlarni vujudga keltirish mumkin. Paydo bo'lgan murakkab vaziyat muassasada an'ana tarziga aylangan munosabatlarni o'zgartiradi. Innovatsiyalarning ahamiyatligi – innovatsion jarayonlar muassasalar rahbarlarining xodimlarning yangiliklarga bo'lgan munosabatlarini obyektiv baholash imkoniyatlarini yaratadi, jamoada vujudga kelgan keskin ichki munosabatlarning o'zgarishi natijasida unga mos keluvchi boshqaruv taktikalarini ishlab chiqish imkoniyati yaratiladi.

Innovatsion tavakkalchilik – innovatsiyaning ehtimol tutilgan xususiyatlariga bog'liqdir. Natijaviylikka nisbatan

ishonchsizlik innovatsiya subyektini tavakkalchilik va xavotirlik hissiyatini vujudga keltirishdan tashqari pirovard natijalarga ham o'z ta'sirini o'tkazishi mumkin.

Innovatsiyalarning rahbarlik uslublarini tavsiflash qobiliyati. Innovatsion yo'naltirilgan rahbarlik uslubi innovatsion jarayonning natijasiga har bir xodimning qiziqishini vujudga keltirishni nazarda tutadi.

Innovatsiyaning vaziyatga aloqadorligi. Muassasa innovatsiyani muvaffaqiyatli amalga oshirish jamoa muhitiga va uning yangiliklarni qabul qilish darajasiga ham bog'liqdir.

Innovatsiyalarning tizimliliigi. Yangiliklar bilan to'la tanishlik, baholash, sanash, ma'qullash va qabul qilish innovatsiyaning amaliyotga tatbiq etishning asosiy bosqichlarini ifodalaydi.

Innovatsiyalarning rahbarlikning innovatsion uslublari strategiyasini shakllantirish imkoniyatidir.

Innovatsion dasturlarni amaliyotga tatbiq etishning samaradorligini innovatsiya subyektlarining qiziqishlariga innovatsion jarayonlarga individlarning psixologik tayyorgarligining shakllantirish hamda tayyorgarlik darajasining oshirilishiga bog'liqdir.

Innovatsiyalarning boshqaruvchanligi. Yangiliklarni tatbiq etish tashkiliy vaziyatlarni rivojlantirishning dasturlashtirish imkoniyatlariga bog'liq va vazifalarni tashkiliy tizimning maqsad va vazifalari bilan muvofiqlashtirish asosida innovatsion jarayon subyektlarining o'z-o'zini rivojlantirish, shaxsiy rivojlanish istiqbollarini belgilaydi. Innovatsiyalarning insonlar qiziqishi bo'yicha tabaqalashtirilishi. Innovatsiyalarning joriy qilinishi natijasida ma'lum xodimlarning qo'shimcha imtiyoz olishi muayyan tabaqalanishni vujudga keltiradi va shuningdek boshqalarning ham qiziqish va intilishlarining kuchayishiga ta'sir ko'rsatadi.

Innovatsiyalarning subyekt tomonidan qabul qilinishi. Muayyan yangiliklarning shaxslar tomonidan qabul qilinishi harakatdagi mavjud tizimning o'ziga xos xususiyatlariga qay darajada mos kelishiga hamda shaxs faoliyatining ijobiy yoki salbiy yo'nalishlariga bog'liq bo'ladi. Yuqorida ta'kidlab o'tilgan barcha sifatlar ijtimoiy-madaniy va ijtimoiy-psixologik tizimlarning ajralmas qismi sifatida o'z-o'zini yangilovchi ekanligini ko'rsatadi. Innovatsion faoliyatni amalga oshirishga yetaklovchi omillar obyektiv va subyektiv xususiyatga ega bo'lib uning asosiy yo'nalishini belgilaydi.

Kutubxona-axborot muassasasida amalga oshirilayotgan innovatsion faoliyat jarayonidagi maqsadga yo'naltirilganlik, ilmiy asoslanganlik innovatsiyalar rivojlanishini takomillashtirish uchun imkoniyatlarni yanada kengaytiradi.

Innovatsion faoliyatini rivojlantirishning yuqori samaradorligiga erishish uchun ushbu faoliyatni tashkil etish jarayonini modellashtirish zarur. Kutubxona-axborot muassasalarida innovatsion jarayonlarni boshqarish modeli muassasada o'zaro ta'sir ko'rsatuvchi, funksional vazifalari aniq belgilangan mutaxassislar, boshqaruv subyektini tizimini tasvirlaydi [4]. Eng avvalo, umumiy maqsadlarning mavjudligi, boshqaruv tizimining qulay va demokratik xususiyati, rahbarning o'z sohasiga mosligi, jamoada ijtimoiy-psixologik muhitning mavjudligi, innovatsion faoliyatda jamoa asosiy qismining ishtirok etishi singaridar kutubxona-axborot muassasalari amaliyotiga innovatsion modellarni samarali tatbiq etishning boshlang'ich shartlari hisoblanadi.

Innovatsion jarayonni tashkil etish hamda ko'zlangan natijalarga erishishda, eng avvalo, kutubxona-axborot muassasasidagi mavjud muammolarni o'rganish va tahlil qilish, muammolarni bartaraf etishda bajarilishi zarur bo'lgan vazifalarni aniq belgilab olish alohida egadir.

Kutubxona-axborot muassasasining imkoniyati va ehtiyojlaridan kelib chiqib innovatsion jarayonning mazmun va mohiyatini belgilashning sifati va basharilish samaradorligi

subyektlarning faoliyatiga qay darajada bog'liq bo'lsa, kutubxona-axborot muassasasi faoliyatida belgilangan maqsadlarga ko'ra yuqori natijalarga erishish ularning innovatsion faoliyati hamda innovatsion jarayonlarni tashkil etish qobiliyatlariga shu darajada bog'liq bo'ladi. Shuningdek, barcha ko'rsatgichlar bo'yicha ma'lumotlar olish uchun anketa so'rovnomalari, hujjatlar tahlili singari bir qator metodlar ham qo'llaniladi.

Ushbu metodlarni qo'llash yordamida olingan ma'lumotlar ishlab chiqilgan innovatsion modelning hayotiy ahamiyatini aniqlashga imkoniyat yaratadi. Kutubxona-axborot muassasasida innovatsion jarayonlarni boshqarishning turli modellarni tatbiq etish boshqarish jarayonlari samaradorligini (boshqaruv sifatleri, innovatsion faoliyatga qiziqish va tayyorlanish) ta'minlovchi, tatbiq etish (kuzatish, eksperiment, hujjatlar tahlili, seminarlar, maslahatlar) shakllari, vosita va metodlarini ishlab chiqishni nazarda tutadi. "Innovatsiya" va "innovatsion jarayonlar" iboralari o'zaro yaqin o'xshash bo'lsada, bir xil ma'noni anglatmaydi.

Innovatsion jarayon. Innovatsiyalarni yaratish, amaliyotga tatbiq etish va ommalashtirish faoliyatlari bilan bog'liq bo'lgan innovatsion salohiyatiga ko'ra yangiliklar: modernizatsiya faoliyatini takomillashtirish, shakllan o'zgartirish, rivojlantirish bilan bog'liq bo'lgan modifikatsion innovatsiyalar; oldindan ma'lum bo'lgan metodlar eksperimentlarining yangi tizimga birikishini nazarda tutuvchi birikkan innovatsiyalar; o'xshashlikka va umumiylikka ega bo'lmagan radikal innovatsiyalar islohotlarning asosi sifatida belgilanadi.

Tahlil va natijalar. Kutubxona-axborot muassasasi jamoasi a'zolarini innovatsion jarayonga jalb etish alohida bir jamoa a'zosining faoliyatiga yoki butun jamoa faoliyatiga bog'liq bo'lishi mumkin. Innovatsiyalarni tatbiq etishning natijaviyligini tekshirish, ularning samaradorligini baholash masalalarini talab etadi va bunga quyidagilar misol bo'lishi mumkin:

Kutubxona-axborot muassasasi jamoasining kasbiy mahoratining o'sishi; kutubxona-axborot muassasasida turli xizmatlarning takomillashishi; jamoada sog'lom ijtimoiy-psixologik muhitning mavjudligi; jamoaning ilmiy va ilmiy-metodik salohiyatini oshirishga moyilligi; xodimlar o'rtasida, xodimlar va foydalanuvchilar, foydalanuvchilaro axborotlar almashinuvda sifatining o'sishi; foydalanuvchilarning axborotga, ma'lumotga va bilim olishga bo'lgan ehtiyojlarini maksimal darajada qondirilishiga intilish. Kutubxona-axborot muassasasi innovatsion faoliyatida xodimlarning ishtirok etish asoslari ham muhim ahamiyatga ega (masalan, kutubxona-axborot muassasalari faoliyatini o'zgartirish va yangilanish jarayonida xodimlar o'z ishtirokini muhim va zarur deb hisobladimi yoki hisoblamaydimi va h.k. Jamoadagi munosabatlarni ham tahlil qilish muhim hisoblanadi, chunki bu jamoada sohlom ruhiy muhitning shakllantirilganligi to'g'risidagi ma'lumotlarni olishga imkoniyat yaratadi [5]. Kutubxona-axborot muassasasi jamoasidagi o'zaro

munosabatlar "o'zaro yordam va hissiy qo'llab-quvvatlashlar", "ishonch va bir biriga nisbatan yuqori darajadagi talabchanlik" jamoaga tegishli bo'lgan masala yuzasidan muhokamada o'z fikrini erkin ifodalash va h.k.

Kutubxona-axborot muassasalarida innovatsion jarayonlarni samarali boshqarishni amalga oshirish uchun quyidagi talablar qo'yiladi:

- kutubxona-axborot faoliyati tizimini boshqarishning mavjud tizimi bilan uning integratsiyalanuvini amalga oshirish;

Boshqaruv faoliyati asosan innovatsion jarayonlar natijasida rivojlanadi. Innovatsion boshqaruvning turli xil modellarni samarali tatbiq etishning asosiy shartlari quyidagilardir: boshqaruv tizimining qulay va demokratik xususiyatlari; tizimlararo va tizimosti tizimlarini muvofiqlashtirishning aniqligi; rahbar xususiyatlarining kutubxona-axborot faoliyati tizimining rivojlanish va harakatlanish samaradorligini ta'minlashga mos kelishi; kutubxona-axborot muassasasi jamoasi xususiyatlari majmuasi; kadrlarning malakasini oshirish va qayta tayyorlash; ularni innovatsion jarayonlarga jalb etish, qo'llab-quvvatlash bo'yicha chora-tadbirlar belgilash va amalga oshirish hisoblanadi. Kutubxona-axborot faoliyati boshqaruvida innovatsion faoliyatni ta'minlashning nazariy tahlili uning obyektivligini, foydalanuvchilar ehtiyojlarini har tomonlama qondirishiga oid tamoyillar asosida zamonaviy talablarga mos yangi vazifalarni bajarish, foydalanuvchilar ehtiyojini qondirishda guruhlashtirish tarzda yondashuv, kutubxona-axborot xizmati jarayoniga innovatsiyalarni, yangi axborot texnologiyalarini keng joriy etish zaruriyatini isbotlaydi.

Bugungi kunda kutubxona-axborot muassasasining har bir xodimi uzluksiz innovatsion izlanishda bo'lishi, tafakkur yuritishi, o'z faoliyatiga nisbatan munosabatini o'zgartirishi, boshqalarda ham innovativ g'oyalarni shakllantirish asosida faoliyat ko'rsatishi zarur.

Xulosa va takliflar. Birinchidan, Kutubxona-axborot muassasalarida innovatsion boshqarishning mexanizmlari ijodiy muhit yaratishi, xodimlarda tashabbuslar va yangiliklarga qiziqishlar paydo qilish, shart-sharoitlar yaratish, loyihalarni mavjud tizimlarga integratsiyalash, innovatsiyalarni doimiy amal qiluvchi izlanuvchan va eksperimental tizimlar jadvaliga o'tkazish kabilardan iboratdir.

Ikkinchidan, kutubxona-axborot muassasalarida innovatsion faoliyatni tashkil etishning asosiy sharoitlari uning o'ziga xos xususiyatlarini aks ettiruvchi ilmiy-amaliy qoidalarini ishlab chiqish, ilmiy-tadqiqot salohiyatini shakllantirish, faoliyatni tashkil etishga yo'naltirilgan, yangilangan boshqaruv tizimini tashkil etish kabilardir.

Uchinchidan, innovatsiyalarni qo'llash samaradorligi ko'rsatgichlari kutubxona-axborot muassasalari xodimlarining metodik qo'llanmalar va ko'rsatmalartayyorlash, ilmiy-tadqiqot ishlarini bajarishlaridagi faolliklarini o'z ichiga qamrab oladi.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlis va O'zbekiston xalqiga Murojaatnomasi. – Yangi O'zbekiston, 2022-yil, 22-dekabr.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "2022-2026-yillarda O'zbekiston Respublikasining innovatsion rivojlanish strategiyasini amalga oshirish bo'yicha tashkiliy chora-tadbirlar to'g'risida" gi Qarori. – Yangi O'zbekiston", 2022-yil, 7-iyul.
3. Инновационная деятельность библиотек. – Москва, "Книга", 2016. – 370 с.
4. Ishmuxamedov R., Mirsoliyeva M. O'quv jarayonida innovatsion ta'lim texnologiyalari. – T.: "Fan va texnologiya". 2014. – 60 bet.
5. Muslimov N.A., Usmonboyeva M.H., Sayfurov D.M., To'rayev A.B. Innovatsion ta'lim texnologiyalari. – Toshkent: 2015. – 208-bet.

UDK:378.0(021)

Lutfulla NURMAXMATOV,
Shahrisabz davlat pedagogika instituti o'qituvchisi
E-mail: lutfulla27061991@gmail.com

ShahDPI "Boshlang'ich ta'lim" kafedrasini mudiri, pfn. Sh.Hmaroyev taqrizi asosida

OLIV TA'LIM MUASSASALARIDA MASOFAYIV TA'LIMNI TASHKIL ETISH OMILLARI

Annotatsiya

Maqolada oliy ta'lim tizimida masofaviy ta'lim shaklini tatbiq etish omillari hamda ulardan foydalanish haqida so'z boradi. Shuningdek, masofaviy ta'limda qo'llash mumkin bo'lgan interfaol metodlar keltirib o'tilgan. Masofaviy ta'limning muhim xususiyatlari, uning afzalliklari, ta'lim jarayoniga tatbiq etish qonuniyatlarini ochib berish asosida, har bir texnologiyani ahamiyati ochib berilgan.

Kalit so'zlar: Masofaviy ta'lim, "D-learning", interaktiv ta'lim, "hamkorlikda ishlash", "guruhlarda ishlash", "loyihalash", videokonferensiya.

"FACTORS OF ORGANIZING DISTANCE EDUCATION IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS"

Annotation

The article discusses the factors of distance education implementation in the higher education system and their use. Interactive methods that can be used in distance education are also mentioned. The importance of each technology is revealed in the process of revealing the important features of distance education, its advantages, and the laws of its application to the educational process.

Key words: Distance education, "D-learning", interactive education, "collaborative work", "work in groups", "project", video conference.

"ФАКТОРЫ ОРГАНИЗАЦИИ ДИСТАНЦИОННОГО ОБРАЗОВАНИЯ В ВУЗЕ"

Аннотация

В статье рассматриваются факторы внедрения дистанционного образования в систему высшего образования и их использование. Также упоминаются интерактивные методы, которые можно использовать в дистанционном обучении. Значимость каждой технологии раскрывается в процессе раскрытия важных особенностей дистанционного обучения, его преимуществ и закономерностей его применения в образовательном процессе.

Ключевые слова: Дистанционное обучение, «D-learning», интерактивное обучение, «совместная работа», «работа в группах», «проект», видеоконференция.

Kirish. Respublikamiz ta'lim tizimida kun sayin bo'layotgan o'zgarish va islohotlarning barchasi yetuk, bilimlil kardlarni yetishtirish, oliy ma'lumotli kadrlar ko'lamini kengaytirishga qaratilmoqda. Axborot texnologiyalarining keng tatbiqi natijasida ta'lim tizimimizga masofaviy ta'limning kirib kelishi ayni shu maqsadning in'ikosidir. Barcha OTMlarda masofadan o'qitish ta'lim texnologiyalarini joriy etish maqsadida 2022-yil 3-oktabrda Vazirlar Mahkamasining 599-son qarorida oliy ta'lim tizimiga masofaviy o'qitish shaklini keng joriy etish masalasi ko'rildi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Masofaviy ta'limda qo'llaniladigan axborot va telekommunikatsiya texnologiyalar bilan tanishish, o'rganish va kerakli texnikaviy imkoniyatlarga ega bo'lgan kompyuter va dasturiy majmuani yaratish bo'yicha ishlar. XXI asrda axborot jamiyati asridir. Bu yo'lda axborot savodxonlik targ'iboti ma'naviy jamiyatimiz kishilari orasida keng lozim. Bunda interaktiv ta'lim kuchga kiradi va shu asosda mazkur ta'limning pedagogikasi shakllanadi. Kelajakda taraqqiyotning yetakchi jabhalaridan bo'lib qoluvchi interfaol masofaviy ta'limning ommalashishida Internetning roli, telekommunikatsiyalarning o'rni, barcha insonlarning Internetga barobar ochiq tashrif eta olishi uchun ajoyib yo'lak WWW (Web) texnologiyasini yaratgan olim Tim Berners Lining xizmati beqiyosdir.

Dunyoda masofali ta'limning ko'plab bazalari mavjud, jumladan, Britaniya Ochiq Universitetiga qarashli masofaviy ta'lim Umumjahon markazining ma'lumotlar

bazasini misol qilib keltirish mumkin. Distant uslubida o'qitish bo'yicha Xalqaro Kengash faoliyat ko'rsatmoqda, «D – Learning» – masofaviy ta'lim olayotgan tinglovchilarning soni kun sayin oshib borayapti.

Masofaviy ta'limning qulayliklari quyidagicha:

- O'qish bilan bir qatorda ish bilan ham shug'ullanish imkoniyati mavjud. Onlayn ta'limda dam olish kunlarida, ishdan qaytgandan so'ngva hatto yarim kechada o'qish mumkin;

- Sarf-xarajat qisqaradi. Ko'pchilik resurslarning elektron variantda ekanligi bu shalning asosiy yutug'idir;

- Ortiqcha vaqt ketmaydi. Istalgan hududda o'qish imkoniyati mavjud;

Masofaviy ta'limning kamchiliklari:

- Diqqatni uzoq muddat ushlab turish qiyinligi. Yuzma-yuz muloqotdagi kabi o'qituvchilar va topshiriqlar haqida doimiy ravishda eslatib turuvchi kursdoshlar yo'q.

- Tarmoqdagi xatoliklar. Onlayn ta'limning eng katta kamchiligi bu internet provayderlarining sekin ishlashi yoki aloqa uzilib qolishi.

- Nazoratlarda shaffoflikning kamligi. Topshiriqlarni qay darajada bajarganligini absolyut baholash imkoniyati juda kam.

Masofaviy o'qitishni tashkil qiluvchi asosiy auditoriyaning o'ziga xos xususiyatlari:

- ikkinchi oliy ta'lim yoki qo'shimcha ma'lumot olish, malaka oshirish va qayta tayyorgarlik o'tash maqsadidagilar;
- mintaqaviy hokimiyat va boshqaruv rahbarlari;
- an'anaviy ta'lim tizimining imkoniyatlari cheklanganligi tufayli ma'lumot olish imkoni bo'lmagan yoshlar;
- o'z ma'lumot maqomini zamonaviy talablar darajasiga ko'tarish istagida bo'lgan firma va korxona xodimlari;
- ikkinchi parallel ma'lumot olishni xohlagan tinglovchilar;
- markazdan uzoqda, kam o'zlashtirilgan mintaqalar aholisi;
- erkin ko'chib yurishi cheklangan shaxslar;
- jismoniy nuqsonlari bo'lgan shaxslar;
- harbiy xizmatda bo'lgan shaxslar va boshqalar.

2006 – yilda republikamizda ilk bor Jamg'arma bazasida tashkil etilgan o'zbek tilidagi “ Ma'naviyat va ma'rifat “, “ Axborot texnologiyalari va masofali o'qitish ” (shu jumladan, rus va ingliz tillarida ham) va “ Innovatsion texnologiyalar”, “ Ta'lim muassasalari boshqaruvi ” kurslari bo'yicha Jamg'arma portalida elektron ko'rinishdagi kurslar yaratildi. Ushbu kurslar republikamizning ta'lim muassasalari va ilmiy – tatqiqot institutlarida faoliyat ko'rsatayotgan yosh, istiqbolli pedagog va ilmiy xodimlar uchun mo'ljallangan bo'lib, hozirgacha 4114 nafar tinglovchi masofali malaka oshirishda qatnashdi. Shulardan 1334 nafari masofali kurslarni muvaffaqiyatli yakunladi va elektron sertifikatlariga ega bo'ldi.

Respublikamizda faoliyat ko'rsatayotgan pedagogika oliy ta'lim muassasalariga mo'ljallangan Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universitetining jamoasi yaratgan portalida masofali o'qitish kurslari ham mavjud. Ushbu kurslar respublika o'rta maxsus, kasb – hunar ta'limi muassasalari o'qituvchilari uchun mo'ljallangan. 2007 – 2008- o'quv yilidan boshlab, ushbu portal ishga tushirildi.

Ikkala holda ham, masofali kurslarda o'qish uchun Internet brauzeri yordamida “Iste'dod” jamg'armasi va “Pedagog” saytidagi masofali ta'lim bo'limiga kiritiladi. Tinglovchilar ro'yxatdan o'tish amallarini bajarganlaridan so'ng, kurslar ro'yxatini ko'rsatuvchi reyting daftarchasidagi mavzularni o'qishlari va joriy attestatsiya o'tkazishlari mumkin bo'ladi. Birinchi mavzuga mo'ljallangan testlar topshiriladi va nazorat testlari muvaffaqiyatli topshirilgan (masalan, o'zlashtirish darajasi 75 va undan yuqori foiz)da navbatdagi mavzuga o'tishga ruxsat beriladi. Joriy nazorat testlari natijasiga ko'ra o'zlashtirish darajasi 75foizdan kam bo'lgan taqdirida, navbatdagi mavzuni o'qish va undan test topshiriqlarini bajarishga ruxsat berilmaydi.

Tahlil va natijalar. Masofaviy o'qitishning tashkiliy asoslari. Masofaviy o'qitish texnologiyasidan foydalanuvchi o'quv tashkilotlari faoliyatini tahlil qilish, umumiy tashkillashtirishning o'ziga xosligini ochib beradi: - uzluksiz ta'lim; - o'quv jarayonining olib borilishiga individual yondashish; - geografik joylashishi uzoq bo'lgan o'quv muassasalarini yetakchi oliy o'quv yurtlari bazasi markazida masofaviy o'qitishni markazlashtirish; - tinglovchilar yo'nalishiga ko'ra o'qituvchi(pedagog)-maslahatchilarning mavjudligi. Masofaviy o'qitishning qulayligi. Kelgusida maqsadga muvofiq ravishda laboratoriya amaliyotlarini o'tkazishni qisqartirish mumkin[2].

Kursga mo'ljallangan barcha mavzular [muvaffaqiyatli topshirilgach](#), kompyuter joriy attestatsiyadan olgan jami ballarni umumiy ro'yxatga joylashtiriladi va tinglovchiga kurs bo'yicha yakuniy imtihon topshirishga ruxsat beradi. Yakuniy

imtihon natijalariga tinglovchi 75 va undan yuqori ball to'plagan taqdirda elektron sertifikatga ega bo'ladi[1].

Masofaviy ta'lim tizimida o'qitish maqsadini samarali va kafolatli ta'minlashning asosini o'quv jarayoni modeli tashkil etadi.O'quv jarayonini quyidagi 3 ta model bilan izohlash mumkin:

- O'qitish;
- Mashq qilish;
- Emotsional-intellektual muloqat.

Elektron ta'limni tashkillashtirishning ko'pgina manbalari orasidan quyidagilarni ko'rsatish mumkin:

- Mualliflik dasturiy mahsulotlari (Authoring tools);
- Virtual ta'lim jarayonini boshqaruvchi tizimlar LMS

(Learning Management Systems);

Yurtimiz O'zbekiston kuchli iqtisodiyotga ega bo'lgan, ezgu istiqbolli huquqiy davlat qurish yo'lidan borar ekan, xalqimizning axborot savodxonligini hamda huquqiy madaniyatini oshirish zamon talabidir. Bu talabni amalga oshirishda asoslari endi shakllanayotgan interfaol ta'lim xizmatga kirishishi kerak. Masofaviy o'qish ta'lim berishda ikki asosiy yondashuv mavjud – bular kengaytirish va transformatsiya modellari. Kengaytirish modelida o'qitish texnologiyasi hozirgi ana'naviy usuldan deyarli farq qilmaydi.

Pedagogik texnologiyalar orasida masofaviy ta'lim uchun eng ommabop guruhlarda ishlash, hamkorlikda o'qitish, faol kognitiv jarayon va turli xil ma'lumot manbalari bilan ishlash texnologiyalaridir. Aynan shu texnologiyalar tadqiqotdan, muammoli usullardan keng foydalanishni, olingan bilimlarni birgalikda yoki individual faoliyatda qo'llashni, nafaqat mustaqil tanqidiy fikrlashni, balki muloqot madaniyatini, turli ijtimoiy rollarni bajarish qobiliyatini rivojlantirishni ta'minlaydi. qo'shma tadbirlarda. Shuningdek, ushbu texnologiyalar talabalarga yo'naltirilgan ta'lim muammolarini eng samarali hal qiladi.

Hamkorlikda o'rganish.An'anaviy sinf tizimiga muqobil sifatida hamkorlikda o'qitish texnologiyasi paydo bo'ldi. Uning mualliflari uchta fikrni bitta jarayonda birlashtirgan:

- Jamoaviy mashg'ulotlar,
- Kichik guruhlarda mashg'ulotlar.

Hamkorlikda o'rganishda quyidagi vazifalar hal qilinadi:

• Talabada ijtimoiy madaniyat shakllanadi hamda birgalikda ishlansa, ancha yaxshi o'rganadi;

• Talabalarning to'g'ri va mantiqiy yozish qobiliyati jamoaning boshqa a'zolari bilan muloqot qilish qobiliyatiga bog'liq;

• Talabalar o'rtasidagi ijtimoiy aloqalar jarayonida yangi bilimlar o'zlashtirish va ma'lumot almashish imkoni oshadi.

Guruh ishi. O'qituvchi o'quvchilarni guruhlariga ajratadi va ularga topshiriq beradi (elektron pochta orqali, veb-saytga ma'lumot joylashtirish va h.k.). Ushbu topshiriqda o'rganish uchun umumiy mavzu (muammoli vaziyat, mavzuning alohida savoli va boshqalar) belgilanadi. Sinxron yoki asinxron aloqadan foydalanib, talabalar olingan topshiriqni tahlil qilishlari (tuzilmalari) va uni bir nechta kichik vazifalarga (ikkidan to'rtgacha) ajratishlari kerak. Keyin ular o'z ishlarini rejalashtiradilar va kim nima uchun javobgarligini aniqlaydilar (kim topshiriqning qaysi qismini tayyorlaydi).

Keyingi ish quyidagi rejaga asoslanadi.

1. Mutaxassislarning muloqoti. Muayyan masala uchun mas'ul bo'lgan talabalar ushbu bosqichda xuddi shu vazifani olgan boshqa guruhlardagi "hamkasblari" bilan tarmoq aloqalarini o'rnatishlari mumkin. Ularning umumiy vazifasi ushbu materialni qidirish va guruhning boshqa

a'zolariga taqdim etish strategiyasini bir-biri bilan muhokama qilish, o'rganilayotgan masala bo'yicha ma'lum ma'lumotlarni almashishdir.

2. Axborotni izlash va tahlil qilish. Bu bosqichda o'quvchilar individual ishlaydi, ma'lumotlarni to'playdi va tahlil qiladi. Ushbu bosqichda ularning vazifasi masalani iloji boricha batafsilroq bilish, materialni o'rganish, bu ularga ushbu sohada "mutaxassis" darajasiga erishish imkonini beradi.

3. Ekspertlar tayyorlash. Axborotni to'plash va dastlabki tahlildan so'ng mutaxassislar yana birgalikda ishlaydi. Ular to'plangan ma'lumotlarni bir-birlariga (yoki uchinchi shaxsga, masalan, taklif qilingan "mustaqil" ekspertga) taqdim etadilar, bajarilgan ishlarni umumlashtiradilar, mavzu bo'yicha taqdimotning yakuniy versiyasini ishlab chiqadilar, so'ngra boshqa guruh a'zolariga taqdim etadilar.

4. Guruhning umumiy yig'ilishi. Ekspertlarning har biri belgilangan vaqtda o'z guruhiga "qaytib keladi" va taqdimot qiladi. Uning vazifasi shundan iboratki, u minimal vaqt ichida sinfdoshlariga o'zi o'rgangan narsalarni o'rgatishi va seminarga tayyorgarlik ko'rishda foydalangan o'quv materiallarini taqdim etishi kerak. Internetda bunday tadbirlar eng qulay tarzda yoki pochta ro'yxatlaridagi talabalar o'rtasidagi aloqa shaklida (siz matnli materiallarni va PowerPoint taqdimotlarini ham o'tkazishingiz mumkin) yoki multimedia telekonferentsiyasi (videokonferentsiya) shaklida amalga oshiriladi.

5. Ishning tahlili. Taqdimotlar almashinuvini tugatgandan va taqdimotlarda aniq aks etilmagan masalalarni muhokama qilgandan so'ng, talabalar umumiy guruh ishini muhokama qilish va baholashga o'tadilar. Har birining umumiy ishga qo'shgan hissasi qayd etiladi, jamoa bo'lib ishlash mumkinmi, o'quv jarayoni muhokama qilinadi (bir-birimiz bilan muloqot qilish qanchalik qulay edi, hamma narsa aniq edi va hokazo).

Hamkorlik guruhlarining muvaffaqiyati bevosita o'qituvchining guruhlar ishini rejalashtirish qobiliyatiga va o'quvchilarning o'zlarining o'quv faoliyatini qurish qobiliyatiga, yakka ishni juftlik va butun guruhda ishlash bilan uyg'unlashtirishga bog'liq. Bunday ishning maqsadlari aniq va

talabalar uchun ochiq bo'lishi kerak. Shu bilan birga, talabalar bu birgalikdagi faoliyat ekanligini tushunishlari kerak, lekin ularning har biri bu faoliyatda "o'z yuziga" ega, o'ziga xosligini saqlab qoladi.

Loyiha usuli - bu o'quv jarayonini o'quvchilarning manfaatlaridan kelib chiqqan holda qurishga imkon beradigan, o'quvchilarga o'zlarining o'quv va kognitiv faoliyatini rejalashtirish, tashkil etish va nazorat qilishda mustaqillik ko'rsatishga imkon beradigan murakkab o'qitish usuli bo'lib, uning natijasi mahsulot yoki mahsulot yaratishdir.

Tugallangan loyihalarning natijalari aniq bo'lishi kerak, ya'ni agar bu nazariy muammo bo'lsa, uning o'ziga xos yechimi, agar amaliy bo'lsa - amalga oshirishga tayyor aniq natija. Loyiha usulining asosi talabalarning kognitiv, ijodiy qiziqishlarini rivojlantirish, o'z bilimlarini mustaqil ravishda qurish qobiliyati, axborot makonida harakat qilish qobiliyati, tanqidiy fikrlashni rivojlantirishdir. Loyiha usuli har doim o'quvchilarning mustaqil faoliyatiga yo'naltirilgan - individual, juftlik, guruh, talabalar ma'lum vaqt davomida bajaradilar. Bu metod hamkorlikda o'qitish metodi, muammoli va tadqiqotchi o'qitish metodi bilan uzviy birlashtirilgan.

Loyiha ustidagi ish o'qituvchi tomonidan puxta rejalashtiriladi va talabalar bilan muhokama qilinadi. Shu bilan birga, bosqichma-bosqich natijalar va natijalarni guruhning boshqa talabalariga, ekspertlarga yoki boshqa mutaxassislariga taqdim etish muddatlarini ko'rsatgan holda loyiha mazmunini batafsil tuzilish amalga oshiriladi.

Xulosa va takliflar. Hozirgi vaqtda loyiha bo'yicha ishning yettita asosiy bosqichini ajratish odatiy holdir:

1. Tashkiliy; 2. Kelajakdagi loyihaning asosiy g'oyasi, maqsad va vazifalarini tanlash va muhokama qilish; 3. Uslubiy jihatlarini muhokama qilish va talabalar ishini tashkil etish; 4. Muayyan talabalar guruhlar uchun kichik vazifalarni ajratish, kerakli materiallarni tanlash bilan loyihani tuzish; 5. Loyiha ustida ishlash; 6. Natijalarni sarhisob qilish, rasmiylashtirish; 7. Loyihaning taqdimoti.

Xulosa o'rinda aytish mumkinki, masofaviy ta'limni tashkil etish oliy ta'lim tizimida bir qancha qulayliklarni keltirib chiqaradi. Masofali ta'lim omillaridan unumli foydalanish o'qitishning samarasini oshirishga yordam beradi.

ADABIYOTLAR

1. Abduqodirov A.A. Axborot texnologiyalari va masofadan o'qitish. – T.: Iste'dod. 2006. 240-b.
2. Omonov H.T., Xo'jayev N.X. va boshq. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. Darslik. Toshkent. "Iqtisod-Moliya" -2009-y. 240-b.
3. Ishmuhamedov R.J. Innovatsiya texnologiyalari yordamida ta'lim samaradorligini oshirish yo'llari. – T.: TDP, 2004. 220-b.
4. Ochilov M. Yangi pedagogik texnologiyalar. - Qarshi: Nasaf, 2000. 180-b.
5. Og'ayev S. Yangi pedagogik texnologiya-hayotiy ehtiyoj. «Xalq ta'limi» jurnali, 2001, №3, 69-71-b.
6. Farberman B.L. Ilg'or pedagogik texnologiyalar. – T.: Fan, 2000. 237-b.

Maftuna OMONOVA,
Teacher, Chirchik State Pedagogical University
E-mail: shahzoda20202@gmail.com

In review doctor pedagogical sciences by O.Olimov

DEVELOPING FOREIGN LANGUAGE COMPETENCE OF NON-PHILOLOGY LEARNERS

Annotation

The purpose of this article is to show how to help non-linguistic learners improve their English skills. In this article, the English language was considered as the object of study. Teaching non-linguists how to learn a language is the subject of work. Various articles and monographs written on this topic were revised as scientific sources for the article. Some linguistic sites are no exception.

Key words: Higher education, institutions, highly qualified, native language, communication, verbal, non-verbal, theoretical, practical, general, developmental.

РАЗВИТИЕ ИНОЯЗЫЧНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ НЕФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ УЧАЩИЕСЯ

Аннотация

Цель этой статьи — показать, как помочь незнающим языка учащимся улучшить свои навыки владения английским языком. В данной статье в качестве объекта изучения был взят английский язык. Предметом работы является обучение не лингвистов тому, как выучить язык. В качестве научных источников для статьи использованы различные статьи и монографии, написанные на эту тему. Некоторые лингвистические сайты не являются исключением.

Ключевые слова: Высшее образование, вузы, высшая квалификация, родной язык, общение, вербальное, невербальное, теоретическое, практическое, общее, развивающее.

NOFOLOGIK YO'NALISH O'RGANUVCHILARINING CHET TILI KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISH

Annotatsiya

Ushbu maqolaning maqsadi yo'nalishi lingvistika bo'lmagan o'quvchilarga ingliz tili ko'nikmalarini rivojlantirishga qanday yordam berishni ko'rsatishdir. Ushbu maqolada o'rganish ob'ekti sifatida ingliz tili olindi. Maqola uchun ilmiy manba sifatida shu mavzuda yozilgan turli maqola va monografiyalardan foydalanildi. Ba'zi lingvistik saytlar ham bundan mustasno emas.

Kalit so'zlar: Oliy ta'lim, muassasalar, yuqori malakali, ona tili, muloqot, og'zaki, noverbal, nazariy, amaliy, umumiy, rivojlantiruvchi.

Introduction. In globalized world, we can not imagine development without English language. Political and socio-cultural transformations in Uzbekistan have created new opportunities and conditions for studying foreign languages in the higher education system aimed at training highly qualified specialists capable of professionally directed communication not only in their native language, but also in a foreign language. Therefore, in the course of professionally oriented foreign language study it is necessary to prepare students for communication in this language in situations typical for their future professional sphere.

With the acceleration of globalization and the integration of the world economy, English is increasingly viewed as a means of achieving competitive economic advantage. English has also become a key strand in the debate on what makes good human capital and what skills are needed by labor in order to produce economic value. English skills can attract mobile flows of capital and inward investment from multinational firms. English is also often cited as part of the '21st century skill set', and a 'must have' for participation in the global knowledge economy. This is particularly relevant to developing countries, which regard English as the key to higher value, knowledge-based economic activities which can accelerate progress up the value chain.

Literature analysis and methodology. Modern professionally oriented training is aimed at mastering the language as a means of communication within the chosen profession. In this case, the foreign language is a means of

increasing communicative competence and personal and professional development of students and is a prerequisite for the successful professional activity of a specialist graduate of a modern higher school, able to conduct business contacts with foreign partners. However, the success of verbal communication depends not only on the speaker's desire to come into contact, but also on the ability to realize his or her verbal intention, which depends on the degree of knowledge of language units and the ability to use them in specific situations of communication.

Whether you love learning foreign language or hate it, there are compelling reasons to put foreign language skills on your list for personal or professional development. Language skills are practical for your career and have benefits far beyond simple communication. Here is what you need to know to add a foreign language to your development plan today.

First of all, it improves native language understanding. Studying a second language helps students better understand their own native language. As students learn the grammar, structure, and quirks of a second language, they begin to notice "what they know" about their first language. This helps students command their first language with more skill.

Besides that, enhances analytical skills. Studying a foreign language may also improve analytical skills. To learn a new language, people engage with multiple cognitive strategies such as problem-solving and abstract concept

visualization. This process builds cognitive strategies students can use in other areas.

A number of these papers illustrate the benefits of English for facilitating flows of trade and investment. English is the lingua franca for international trade and plays a significant role in promoting trade between countries. In some sectors English is a pre-requisite for attracting inward investment. For example, business process outsourcing industries have grown over the last 10 years due to the availability of skilled, English-proficient labor in countries like India, Malaysia and the Philippines. There is also a sectorial bias; English is more important in more international sectors like finance, accounting, law, management consulting and IT.

Analysis and results. Taking into account the goals and objectives of teaching English in higher education institutions, they can be divided into two groups:

1. Foreign language - universities, institutes, faculties that train specialists in English.

2. Foreign language is a non-English educational institution that does not train specialists in English.

These two groups have different English teaching objectives, with the first group of universities providing English language proficiency, both profoundly theoretical and practical. The second group, namely non-philological educational institutions, has a comprehensive English language objective. The purpose of the student's education is to teach English to use English in his or her future profession, partial communication in the profession, studies vocabulary and translates texts. Teaching foreign languages in higher education institutions includes:

- 1) practical or communicative;
- 2) general education;
- 3) education;
- 4) the use of acquired skills and abilities for other purposes.

Universal educational and developmental goals occur in the achievement of communicative goals. We will look at these 4 goals in more detail:

1. Communicative (practical) purpose: For this purpose, students will gain skills in English language skills. Students should be able to use lexical and grammatical pronunciation materials independently in speech. It develops speaking, reading and writing skills.

2. General Purpose: To increase students' thinking, learn and provide English language knowledge, gain a deeper understanding of English, new knowledge of English and the history of the people of the country where the language is being studied, and enhancing the students' worldview through the acquisition of knowledge and understanding of their culture. Increasing students' understanding, thinking, and outlook is at the expense of foreign language or English.

3. Educational Purpose: The purpose of this course is to teach international, ethical and aesthetic education and to develop a working attitude in the foreign language. Of course, they do this by analyzing the English language - the content of the English speech and the content of the English texts.

4. Developmental Objective: This goal is to guide the learner, the students, to learn personally and to teach. It develops the ability to analyze, summarize, and draw

independent conclusions, listening, speaking, and acting on language facts. It involves teaching imagination, speaking skills, logical connection in speech, ability to think independently, understanding the meaning of words, working independently with dictionaries, manuals, and in optional activities, develops and conduct independent preparation for extracurricular activities.

The above four objectives are always complementary and interrelated. These four objectives should be achieved through the use of English language teaching materials and the lessons learned in each lesson. As students graduate from higher education, they are required to speak English in writing, to understand, and to be able to express their opinion in writing. In higher education institutions that do not have a language, the number of school hours is assigned to programs in these institutions. In non-linguistic institutions foreign languages are taught in accordance with the special program and manuals. As there are no curricula and textbooks available for our special non-philological educational institutions, Uzbek-language teachers use a variety of textbooks and manuals, taking into account their specifics.

Conclusion and recommendations. Currently, foreign languages (English, German, French) are selected for higher education institution. The right content will help you achieve your goals. When selecting content, learning objectives are taken into account and led by them. When selecting content, speech patterns are selected along with language materials. They are the basis for teaching speech. Content selection includes training, methodological organization of teaching. The content of the training depends on the conditions of the training. The purpose of learning a foreign language also influences the amount of learning content.

At present, it envisages a radical change in the teaching of foreign languages. It has 3 requirements.

1. Increase the academic level and practice of language teaching;
2. Strengthening the educational aspect of a foreign language;
3. Independent study of foreign language.

In conclusion, foreign language teaching is essential in non-linguistic higher education institutions, because foreign language is of great importance in preparing students for their full development.

Given the economic, social, cultural, and political benefits of English, research clearly shows the increasing global demand for English language education from both state and independent school systems. As a result, the number and scale of English-medium schools and programs is also growing, and at the national level, bilingual and trilingual education policies have been mandated to address the demand for English from students and parents around the world. However, the research also shows the challenges faced by countries looking to improve national English ability, evidenced by the gaps in essential infrastructure ranging from learning approaches to teacher supply, curriculum design to classroom materials, and also in assessment. These challenges extend to financial capacity, the technical knowledge required to implement English education reforms, and the political resolve to plan and make evidence based decisions on policy.

REFERENCES

1. Umaraliev Z.B., To'ychiev I.K., Akramova N.M. Problems encountered in learning English for specific purposes // Voprosy nauki i obrazovaniya, 2019. № 3 (47).
2. Zimina I.A. Psychological aspects of teaching speaking a foreign language. M., 1988. Pp. 34-37.
3. Decree of the President of the Republic of Uzbekistan Strategy of action for further development of the Republic of Uzbekistan / Collection of legislation of the Republic of Uzbekistan, No. 6, 2017.
4. Hashimov U., I. Yakubov. Methods of teaching English - Tashkent 2003

5. Coleman H. 2009a. Are 'International Standard Schools' really a response to globalisation? Paper presented at the International Seminar 'Responding to Global Education Challenges', held at Universitas Negeri Yogyakarta, Indonesia, 19 May 2009. *The English Language in Development* 18.
6. Coleman H. 2009b. Indonesia's 'International Standard Schools' : What are they for? Paper presented at the 8th Language and Development Conference, Dhaka, 23-25 June 2009.
7. Crystal D. 2006. *Language and the Internet*. 2nd ed. Cambridge : Cambridge University Press.
8. Desai, V. and Potter, R.B. 2008. The nature of development and development studies. In V.Desai and R.B.Potter (eds), *The Companion to Development Studies*, 1-2. London : Hodder Education.
9. Dodds K. 2008. The Third World, developing countries, the South, poor countries. In V.Desai and R.B.Potter (eds), *The Companion to Development Studies*, 3-7. London : Hodder Education.
10. Kenny B. and Savage, W. 1997. Setting the scene. In B.Kenny and W.Savage (eds), *Language and Development : Teachers in a Changing World*, 1-12. Harlow : Longman.

Shuhrat OTAQULOV,

MTTDMQTMOI "Ijtimoiy fanlar" kafedrası dotsenti, PhD

MTTDMQTMOI professori f.f.d. N.Mamatov taqrizi asosida

THE ISSUE OF GENDER EQUALITY AS THE MAIN DIRECTION OF STATE SOCIAL POLICY

Abstract

This article examines the relevance of the issue of gender equality in society and highlights the trends of further improvement of legal mechanisms aimed at protecting human rights in our country, including equal rights and opportunities for women and men. In particular, the implementation of a unified state policy in the field of ensuring equal rights and opportunities for women and men, the development of state programs, national action plans and strategies in this area.

Key words: Gender equality, gender policy, society, trends, strategy, right, law.

GENDER TENGLIK MASALASI DAVLAT IJTIMOY SIYOSATINING ASOSIY YO'NALISHI SIFATIDA

Annotatsiya

Ushbu maqolada jamiyatda gender tenglikni ta'minlash masalasining dolzarbligi haqida fikr yuritilib, mamlakatimizda inson huquqlarini himoya qilish, jumladan xotin-qizlar va erkaklarga teng huquq va imkoniyatlarni ta'minlashga qaratilgan huquqiy mexanizmlarni yanada takomillashtirish tendensiyalari yoritilgan. Xususan xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlarni ta'minlash sohasidagi yagona davlat siyosatini amalga oshirish, ushbu sohadagi davlat dasturlarini, milliy harakatlar rejalarini va strategiyalarini ishlab chiqish masalalari haqida so'z ketadi.

Kalit so'zlar: Gender tenglik, gender siyosat, jamiyat, tendensiya, strategiya, huquq, qonun.

ВОПРОС ГЕНДЕРНОГО РАВЕНСТВА КАК ОСНОВНОЕ НАПРАВЛЕНИЕ ГОСУДАРСТВЕННОЙ СОЦИАЛЬНОЙ ПОЛИТИКИ

Аннотация

В данной статье рассматривается актуальность вопроса гендерного равенства в обществе и выделяются тенденции дальнейшего совершенствования правовых механизмов, направленных на защиту прав человека в нашей стране, в том числе равных прав и возможностей женщин и мужчин. В частности, реализация единой государственной политики в области обеспечения равных прав и возможностей женщин и мужчин, разработка государственных программ, национальных планов действий и стратегий в этой сфере.

Ключевые слова: Гендерное равенство, гендерная политика, общество, тенденции, стратегия, право, закон.

Kirish. So'nggi o'n yillikda butun dunyo hamjamiyatida demokratik me'yor va tamoyillarni qaror toptirish uchun kurashning dolzarblashuvi munosabati bilan gender tengligi muammosi tobora keskinlashib bormoqda. Gender tengligi asosiy ijtimoiy qadriyat sifatida umumiy tenglik konsepsiyasining ajralmas qismiga aylanib bormoqda. Bu borada O'zbekistonda samarali ishlar amalga oshirilmoqda. Jumladan gender strategiyasini qabul qilinishi ushbu sohada olib borilayotgan ishlarning namunasidir. Gender strategiyasining asosiy maqsadi - irqi, millati, tili, dini, ijtimoiy kelib chiqishi, e'tiqodi, shaxsiy va ijtimoiy mavqeidan qat'iy nazar xotin-qizlar va erkaklarning haqiqiy tengligini ta'minlashdan iboratdir. Gender strategiyasining asosiy vazifalari va maqsadlari quyidagilar hisoblanadi:

xotin-qizlarning yer va mulkka nisbatan egalik qilish imkoniyatlarini yanada kengaytirish, jamiyat hayoti va faoliyatining barcha sohalarida, shu jumladan, siyosat, iqtisodiyot, huquq, madaniyat, ta'lim, ilm-fan hamda sport sohalarida xotin-qizlarning erkaklar bilan teng ishtirok etishlarini qo'llab-quvvatlash va kafolatlash, qaror qabul qilishda ularning yetakchilik qilishlari uchun teng imkoniyatlarni yaratish;

xotin-qizlarning siyosiy faolligini oshirish, ularning jamiyatdagi o'rni bilan bog'liq salbiy qarashlarni o'zgartirish, aholi bandligi sohasida xotin-qizlar va erkaklar uchun kafolatlangan teng huquq hamda imkoniyatlarni, shuningdek, munosib ish o'rinlarini yaratish, ayollar tadbirkorligini

rivojlantirish, xotin-qizlarning tijorat banklaridan imtiyozli kredit olishga bo'lgan imkoniyatlarini kengaytirish;

xotin-qizlar va erkaklarni butun umri davomida o'qishga bo'lgan imkoniyatlarini rag'batlantirish, ularning oilani rejalashtirish borasidagi tibbiy madaniyatini oshirish va reproduktiv salomatligini mustahkamlash, ular o'rtasida sog'lom turmush tarzini yuksaltirish, odam savdosi va majburiy mehnatga qarshi kurashish mexanizmlarini yanada takomillashtirish;

tazyiq va zo'ravonlikni oldini olish, ularni aniqlash va barham berish bo'yicha samarali tashkiliy-huquqiy mexanizmlarni yaratish, oilani mustahkamlash, oilaviy munosabatlarda barcha oila a'zolarining mas'ulligini oshirish, erta nikoh, yaqin qarindoshlar o'rtasidagi nikoh, erta tug'ruq hamda oilaviy ajralishlarning oldini olish;

gender tenglik tamoyillarini ilgari surishda, xotin-qizlar va erkaklarning huquq hamda imkoniyatlarini teng amalga oshirishda byudjetni rejalashtirish;

gender masalalarini byudjet jarayonlariga integratsiyalash, gender statistikasi yuritilishini takomillashtirish, gender tenglik, ayollar tadbirkorligi, xotin-qizlar va erkaklarga nisbatan tazyiq va zo'ravonlik holatlarini baholovchi xalqaro reyting va indekslarda O'zbekistonning o'rnini yaxshilash bo'yicha kompleks chora-tadbirlarni amalga oshirish;

2030 yilgacha bo'lgan davrda barqaror rivojlanish sohasidagi gender tenglikni ta'minlash va barcha xotin-qizlarning huquq va imkoniyatlarini kengaytirish milliy

maqsadlariga erishishda parlament, fuqarolik jamiyati institutlari va ommaviy axborot vositalarining rolini oshirish, gender tenglik sohasidagi xalqaro shartnomalardan kelib chiqadigan majburiyatlarning bajarilishini ta'minlash, O'zbekiston Respublikasining milliy manfaatlariga mos bo'lgan xalqaro shartnomalarni ratifikatsiya qilish bo'yicha chora-tadbirlarni amalga oshirish.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Gender strategiyasi doirasida belgilangan vazifalarni bajarish bilan birga, tizimli aniq maqsadlar orqali quyidagi natijalarga erishish nazarda tutilmoqda:

yuqori va quyi tizimdagi davlat organlarining rahbarlik lavozimlariga xotin-qizlarni tayinlash amaliyoti kengaytirish, siyosiy partiyalarni rag'batlantirish orqali xotin-qizlarni saylov jarayonlariga keng jalb qilish, aholi bandligi sohasida xotin-qizlar va erkaklar uchun kafolatlangan teng huquq hamda imkoniyatlar, shuningdek, ular uchun munosib ish o'rinlarini yaratish, ijtimoiy himoyaga muhtoj va kam ta'minlangan, ayniqsa qishloq joylardagi oilalarni ish bilan ta'minlash, ularni ijtimoiy qo'llab-quvvatlash borasidagi ishlarning samaradorligi oshirish;

o'zini o'zi band qilgan shaxslar ko'lamini kengaytirish, xotin-qizlar va erkaklarga nisbatan tazyiq va zo'rvonlik holatlarining oldini olish tizimini takomillashtirish, jamiyatda xotin-qizlarga nisbatan shakllangan salbiy qarashlar darajasi kamaytirish, xotin-qizlar va erkaklar uchun mehnat faoliyatini, jamiyat hayotida ishtirok etishni oilaviy majburiyatlar bilan birga olib borish uchun zarur sharoitlar yaratish;

mehnat migrantlari bo'lgan xotin-qizlar va erkaklarning huquq va erkinliklarini himoya qilish tizimini rivojlantirish, ularning huquqiy savodxonligini yuksaltirish, jamiyatda oilaviy qadriyatlarini mustahkamlash, farzandlarni har tomonlama intellektual, axloqiy, estetik va jismoniy rivojlantirishda xotin-qizlar va erkaklarning mas'uliyati hamda rolini oshirish;

oilaviy ajrimlarning oldini olish, bu kabi salbiy holatlarda xotin-qizlar, erkaklar hamda bolalarning huquqlarini ta'minlash mexanizmlarini rivojlantirish;

xotin-qizlar va erkaklarning oilani rejalashtirish borasidagi tibbiy madaniyatini oshirish, zarur axborot va xizmatlardan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish, hududlarda, ayniqsa qishloq joylarida xotin-qizlar va erkaklarga ko'rsatiladigan tibbiy-ijtimoiy xizmatlar sifatini yanada yaxshilash;

ijtimoiy ahamiyatli va yuqumli kasalliklar bilan kasallangan bemorlarni qo'llab-quvvatlash, ularga tibbiy-ijtimoiy xizmatlar ko'rsatish tizimini takomillashtirish, xotin-qizlarning ehtiyoji yuqori bo'lgan sohalarda mahalliy va xorijiy ta'lim muassasalarini tashkil etish;

maktabgacha ta'lim, umumiy o'rta ta'lim, tibbiyot hamda erkaklar ulushi kam bo'lgan boshqa sohalarga erkaklarni jalb qilish, ochiq va shaffof byudjet siyosatini amalga oshirish orqali xotin-qizlar va erkaklar o'rtasidagi tengsizlikni kamaytirish;

xotin-qizlar va erkaklarga manzilli davlat xizmatlarini ko'rsatish, ularning sifati va samaradorligini oshirish choralari ko'rish;

"Genderga yo'naltirilgan byudjetlashtirish" tizimini bosqichma-bosqich joriy etish, vazirlik va idoralarning gender nuqtai nazaridan rejalashtirish va byudjetlashtirish bo'yicha salohiyatini oshirish shuningdek byudjet masalalariga doir barcha normativ-huquqiy va boshqa tushadigan hujjatlar loyihalari majburiy tartibda gender ekspertizasidan o'tkazish amaliyoti joriy etiladi[1].

Xulosa. 2030 yilga kelib barcha xotin-qizlarga nisbatan kamsitishlarning har qanday shakliga barham berish, siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy hayotda qarorlar qabul qilishning barcha darajalarida ayollarning to'liq va samarali ishtirokini

va yetakchilik qilish uchun teng imkoniyatlar ta'minlanishi, shuningdek, Davlat dasturlarini qabul qilish jarayonida gender tenglik tamoyillarini joriy qilishni o'z ichiga olishi zarur.

Ta'kidlanganidek, bugungi kunda gender tengligi nafaqat axloqiy tamoyil, balki samarali iqtisodiy va ijtimoiy taraqqiyotning muhim omili hisoblanadi. Shu boisdan mamlakatimizda xotin-qizlarning o'z intilish va qobiliyatlarini to'laqonli ro'yobga chiqarish uchun yanada qulay shart-sharoitlar ta'minlash davlat siyosati darajasiga ko'tarilgan. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 7 martdagi "Xotin-qizlarning mehnat huquqlari kafolatlarini yanada kuchaytirish va tadbirkorlik faoliyatini qo'llab-quvvatlashga oid chora-tadbirlar to'g'risida"gi Qarori[2] ham shu maqsadga qaratilgan.

Bu boradagi asosiy vazifalar qatorida mamlakatimizda gender tengligini ta'minlashga va ayollarning ijtimoiy turmush sharoitlarini yaxshilashga qaratilgan davlat siyosatini amalga oshirishda faol ishtirok etish, davlat organlari va boshqa tashkilotlar tomonidan ayollarning gender tengligi buzilishiga oid murojaatlarini ko'rib chiqish belgilandi. Shuningdek, aholining iqtisodiy faol qatlami orasida ayollarning ulushini ko'paytirish masalalari bo'yicha chora-tadbirlarni amalga oshirish vazifasi bilan birgalikda, ayollar huquqlari kamsitilishining barcha shakllariga barham berish bo'yicha umume'tirof etilgan xalqaro normalarni milliy qonun hujjatlariga implementatsiya qilish yuzasidan takliflar ishlab chiqadi. Bu borada xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlikni amalga oshirish, ayollarning huquqiy madaniyatini oshirishga qaratilgan choralarni belgilashi va samarali ijro etilishini ta'minlash hamda keng qamrovli targ'ibot ishlarini tashkil etish lozim.

Gender tenglik nafaqat inson huquqini ta'minlash, balki, jamiyatni siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadigan e'zgu qadriyatdir. Qolaversa, gender tenglik - bu, mamlakatning demokratik taraqqiyot darajasini belgilovchi indikatorlardan biri hisoblanadi. Shu bois, bugungi globallashtirish davrida jamiyatda bu masalaga ustuvor e'tibor qaratilmoqda. Gender - xotin-qizlar va erkaklar o'rtasidagi munosabatlarning jamiyat hayoti va faoliyatining barcha sohalarida, shu jumladan siyosat, iqtisodiyot, huquq, mafkura va madaniyat, ta'lim hamda ilmiy sohalarida namoyon bo'ladigan muhim ijtimoiy ko'rinish. Shu jihatdan olganda, gender tushunchasi faqat ayollar manfaatlarini ifodalamaydi, balki, har ikki jins vakillarining o'z orzu va maqsadlari sari dadil odimlashi, hayot sifatini oshirish uchun bir xil imkon berish kerakligini ifoda etadi. Aynan rivojlangan jamiyatning talablaridan biri - bu erkak va ayol huquqlari tengligini ta'minlashdan iborat. Zero, jamiyatdagi bu muvozanat insoniyatning barqaror taraqqiyoti va farovon kelajagi kafolatidir. Shu bois, azal-azaldan kishilik jamiyati tarixida bu qadriyat yuksak e'zozlangan. Gender tenglikning huquqiy rivojiga e'tibor beradigan bo'lsak, bu borada 1948 yilda BMT Bosh assambleyasi tomonidan qabul qilingan Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasida belgilangan umuminsoniy tamoyillarni alohida e'tirof etish joiz. Unda erkak va ayollarning tengligi alohida e'tirof etilgan bo'lib, Deklaratsiyaning 1-moddasida "Hamma odamlar o'z qadr-qimmatini hamda huquqlarida erkin va teng bo'lib tug'iladilar. Ularga aql va vijdon ato qilingan, binobarin bir-birlariga nisbatan birodarlik ruhida munosabatda bo'lishlari kerak"[3], deya ta'rif berilgan. BMT tomonidan 1966 yilda qabul qilingan yana bir xalqaro hujjat - Fuqarolik va siyosiy huquqlar to'g'risidagi xalqaro paktning 3-moddasida "Mazkur paktida ishtirok etuvchi davlatlar erkaklar va ayollar uchun ushbu Paktga ko'rib chiqilgan barcha fuqarolik va siyosiy huquqlardan bir xilda foydalanishini ta'minlash majburiyatini oladi"[4], deb ta'kidlangan.

Ushbu xalqaro hujjatlarni ratifikatsiya qilgan mustaqil davlatimiz xalqaro huquqning umume'tirof etilgan talablaridan kelib chiqib o'z milliy qonunchiligida ayollar va erkaklar tengligi masalasiga jiddiy ahamiyat bermogda. Xususan, so'nggi yillarda bu sohadagi huquqiy va amaliy ishlar yangi bosqichga ko'tarildi.

Keyingi yillar mobaynida gender tenglikni ta'minlash, xotin-qizlarni qo'llab-quvvatlash, ularning davlat va jamiyat boshqaruvidagi rolini oshirish bilan bog'liq ikkita qonun, Respublika Prezidentining 6 ta farmon va qarori, hukumatning 16 ta qarori qabul qilindi. Jumladan, 2019 yil 2 sentyabrda qabul qilingan O'zbekiston Respublikasining "Xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlar kafolatlari to'g'risida"gi qonuni mamlakatimizda gender tenglikni ta'minlashga qaratilgan yaxlit va asosiy qonun hujjati hisoblanadi[5]. Ushbu qonun bilan ilk bor milliy qonunchiligimizda "gender" tushunchasiga ta'rif berilgan. Qonunda xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlarni ta'minlash sohasidagi davlat siyosatining asosiy yo'nalishlari, ushbu sohada davlat boshqaruvi mexanizmlari belgilandi. Xususan, xotin-qizlarning gender kamsitilishiga yo'l qo'ymaslik maqsadida O'zbekiston Respublikasida Gender tenglikni ta'minlash masalalari bo'yicha komissiya tashkil etildi. Vazirlik va idoralarda gender tenglik masalalari bo'yicha maslahat kengashi faoliyati yo'lga qo'yildi. Siyosiy, ijtimoiy, iqtisodiy sohalarida xotin-qizlar hamda erkaklar uchun teng huquq va imkoniyatlarni ta'minlashga qaratilgan "2020-2030 yillarda O'zbekiston Respublikasida gender tenglikka erishish strategiyasi" loyihasi ishlab chiqildi.

Aytish kerakki, so'nggi yillarda mamlakatimizda ayollar va erkaklarning teng huquqliligini ta'minlash, xotin-qizlarning davlat boshqaruvidagi rolini oshirish, ayollarni turli mas'ul lavozimlarga tayinlashga alohida e'tibor qaratilmoqda. Natijada ayollarimiz deputat, senator, vazir, hokim, elchi, prokuror, sud'ya kabi mas'uliyatli lavozimlarda mehnat qilmoqda.

Davlat boshqaruvida xotin-qizlarning ishtirokini yanada oshirish maqsadida 6 mingdan ziyod faol xotin-qizlardan iborat kadrlar zahirasi shakllantirildi. Hozirgi vaqtda ularni turli rahbarlik lavozimlariga tayyorlash bo'yicha tizimli o'quvlar tashkil etilmoqda. Aytish kerakki, garchi hayotimizda ayollarning zo'ravonlikka uchrashi bilan bog'liq holatlar qayd etilib, bu oila va jamiyat rivojiga o'z salbiy ta'sirini namoyon etsa-da, yaqin-yaqingacha bu muammo yopiq mavzu bo'lgan. Bu holatni o'rganish tugul, u haqda so'z ochish ham mushkul edi. So'nggi yillarda bu boradagi vaziyat tubdan o'zgardi, muammolar ochiq-oshkora tahlil etilib, ularning yechimlari bo'yicha samarali mexanizmlar ishlab chiqilmoqda. Xususan, Prezidentimiz tashabbusi bilan 2019 yil 2 sentyabrda "Xotin-qizlarni tazyiq va zo'ravonlikdan himoya qilish to'g'risida"gi qonun qabul qilinishi bu boradagi muammolar yechimi yo'lida muhim qadam bo'ldi[6]. Hozirgi kunda yurtimizda zo'rlik ishlatishdan jabr ko'rgan shaxslarni reabilitatsiya qilish va hayotga moslashtirish bo'yicha ikki yuzga yaqin markazlar faoliyat olib bormoqda. Gender tenglikni ta'minlash masalalari bo'yicha komissiya huzurida tashkil etilgan nodavlat notijorat tashkilotlar birlashmasi ham bu boradagi ishlarga o'z ulushini qo'shmoqda.

Ijtimoiy himoyaga muhtoj xotin-qizlarni qo'llab-quvvatlash borasida amalga oshirilayotgan ishlar ham muhim samara bermogda. Xotin-qizlarning bandligini ta'minlash va ayollar tadbirkorligini rivojlantirish borasida izchil ish olib borilyapti. Ayni paytda Gender tenglik komissiyasi tomonidan xotin-qizlar tadbirkorligini rivojlantirish maqsadida tadbirkorlik maslahat kengashlari faoliyat yuritaypti.

O'zbekistonda gender tenglikni ta'minlash sohasida amalga oshirilayotgan ishlar to'g'risida xalqaro hamjamiyatni

xabardor etish va bu borada davlatimiz imijini oshirish maqsadida O'zbekiston delegatsiyasining dunyoning qator davlatlariga xizmat safarlari tashkil etildi. Xorijiy tashkilotlar bilan hamkorlik aloqalarini mustahkamlash maqsadida bir qator xalqaro tashkilotlar bilan ikki tomonlama maqsadli rejalashtirildi.

BMning xotin-qizlarga nisbatan kamsitishning har qanday shakllariga barham berish to'g'risidagi konvensiyasi yuzasidan qabul qilingan milliy harakatlar rejasi ijrosi bo'yicha monitoring o'tkazildi. Tashkilot va idoralardagi mas'ul xodimlar uchun hisobotlarni tayyorlash haqida amaliy mashg'ulot tashkil etildi. 2030 yilgacha bo'lgan davrda barqaror rivojlanish maqsadlarining gender sohasiga tegishli bandlari bo'yicha indikatorlar shakllantirildi. Bu borada, avvalo, gender masalasida aholining dunyoqarashini rivojlantirish zarur. Gender tenglik degani erkak va ayolning manfaatini birdek himoya qiladigan qadriyat ekanini barcha anglashi lozim. To'g'ri, hozirda yurtimizda bu yo'nalishda ayollar faolligini oshirishga ko'proq e'tibor berilayapti. Buning ham o'ziga yarasha sabablari bor - bizning jamiyatimizda erkaklar hamisha yetakchi mavqeda va faol bo'lib kelgan. Ammo, ayollar masalasida hali qilinadigan ishlar ko'p. Shu bois, gender tenglik bilan bog'liq loyihalarimiz ko'proq ayollarning faolligini oshirishga yo'naltirilgan. Tabiiyki, bu yo'nalishdagi ishlar bir tizimga tushgach, gender tenglik loyihalari erkaklar va ayollar uchun teng muhit yaratishda davom ettiriladi.

Hozirda qator vazirlik va idoralarda gender tenglik masalalari bo'yicha maslahat kengashi faoliyat yuritadi. Ko'pincha, ushbu kengash a'zolari bu kengashga kim rahbarlik qilishi kerak, bu yo'nalishda ishlarni qanday tashkil qilish kerak, degan savollarga duch keladi.

Shuningdek, har yili "Gender tenglik faoli" milliy tanlovini tashkil etishdan maqsad ham bu yo'nalishda amalga oshirilayotgan ishlarni chuqur tahlil va targ'ib etish, ilg'or tajribalarni ommalashtirish, xotin-qizlarning huquq va manfaatlarini himoyalash, jamiyat hayotida faolligini yanada oshirishdan iborat. An'anaviy tarzda o'tkazilishi rejalashtirilgan tanlovda har joriy yil yakunlari bo'yicha gender tenglikni ta'minlash sohasida yuqori natijalarga erishgan, bu borada jamiyat rivoji uchun tashabbus ko'rsatayotgan, xotin-qizlar huquqlarini himoya qilish, o'z sohasiga tegishli yo'nalishlarda dolzarb vazifalarni amalga oshirayotgan vazirliklar, idoralar, nodavlat notijorat tashkilotlari va jurnalistlar ishtirok etadi. Bugungi kunda jamiyatimizda gender tenglik masalasi ustuvor vazifa sifatida kun tartibiga ko'tarildi.

Bu borada huquqiy va amaliy jihatdan keng qamrovli ishlar boshlab yuborilgan. Eng muhimi, bu chora-tadbirlarning natijasi oila mustahkamligini ta'minlash va jamiyatda ma'naviy-ma'rifiy muhitni barqarorlashtirishda qisqa muddatda o'z samarasini ko'rsatayapti.

Ma'lumki, gender - xotin-qizlar va erkaklar o'rtasidagi munosabatlarning jamiyat hayoti va faoliyatining barcha sohalarida, shu jumladan siyosat, iqtisodiyot, huquq, mafkura va madaniyat, ta'lim hamda ilm-fan sohalarida namoyon bo'ladigan ijtimoiy jihat hisoblanadi. Jumladan, mamlakatimizda ham xotin-qizlarning huquq va qonuniy manfaatlarini himoya qilish, ularning iqtisodiy, ijtimoiy va siyosiy faolligini oshirish, sog'lig'ini saqlash, kasbga o'qitish va bandligini ta'minlash, tadbirkorlikka keng jalb etish, ehtiyojmand xotin-qizlarni ijtimoiy qo'llab-quvvatlash, gender tenglikni ta'minlash borasida olib borilayotgan islohotlarni tizimli davom ettirilmoqda.

Xususan, O'zbekiston Respublikasining "Xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlar kafolatlari to'g'risida"gi hamda "Xotin-qizlarni tazyiq va zo'ravonlikdan himoya qilish to'g'risida"gi Qonunlari va shu sohaga oid

qonun hujjatlari asosida xotin-qizlarning huquqlari, erkinliklari hamda qonuniy manfaatlarini ta'minlash bo'yidagi ishlar samaradorligini oshirish maqsadida bir qator chora-tadbirlar belgilanishi, O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Senati tarkibida ayollar huquqlarini ta'minlash va kamsitishning har qanday shakliga barham berish bo'yicha milliy qonunchilikda xalqaro standartlarni uyg'unlashtirish

bilan shug'ullanuvchi yangi Xotin-qizlar va gender tenglik masalalari qo'mitasi tashkil qilinishi, mehnatga oid huquqlarning kafolatlari va qo'llab-quvvatlashni yanada kuchaytirish, uydagi zo'ravonlik qurbonlariga yordam berish maqsadida Zo'rlik ishlatishdan jabr ko'rgan shaxslarni reabilitatsiya qilish va moslashtirish tuzilmalarini tashkil etish va bu boradagi chora-tadbirlarning uzviy davom ettirish dolzarb ahamiyat kasb etadi.

ADABIYOTLAR

1. 2030 yilga qadar O'zbekiston Respublikasida gender tenglikka erishish strategiyasi. Toshkent. 2021 yil.
2. "Xotin-qizlarning mehnat huquqlari kafolatlarini yanada kuchaytirish va tadbirkorlik faoliyatini qo'llab-quvvatlashga oid chora-tadbirlar to'g'risida"gi Prezident Qarori. 2019 yil 7 mart.
3. Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi. BMT Bosh Assambleyasi. 1948 yil 10 dekabr
4. Fuqarolik va siyosiy huquqlar to'g'risidagi xalqaro pakt. BMT Bosh Assambleyasi 1966 yil 16 dekabr
5. "Xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlar kafolatlari to'g'risida"gi Qonun. T.: 2019 yil 2 sentyabr, O'RQ-562-son
6. Xotin-qizlarni ta'ziriq va zo'ravonlikdan himoya qilish to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Qonuni. 2019 yil 2 sentyabr. O'RQ-561-son

Nilufar RAJABOVA,
Urganch davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi
E-mail: ozodbek.radjabov.94@inbox.ru

Chirchiq davlat pedagogika universiteti professori Y.Gaffarov taqrizi asosida

THE HISTORY OF SAYYID MOHIROYI JAHAN COMPLEX AND ITS IMPORTANCE IN RAISING YOUNG PEOPLE SPIRITUALLY

Annotation

The article tells about the history of the creation of the complex "Sayyid Mohiroi Jahan", located in the city of Khiva, Khorezm region, the origin of the names "Sayyid" and "mohi roy jahan", as well as the educational value of the complex among young people today.

Key words: Sayyid, tomb, Khiva, ulama, Feruz, peshtoq, education, faith, Islam, madrasa, shrine, sharia.

ИСТОРИЯ КОМПЛЕКСА САЙИД МОХИРОЙ ДЖАХАН И ЕГО ЗНАЧЕНИЕ В ДУХОВНОМ ВОСПИТАНИИ МОЛОДЕЖИ

Аннотация

В статье рассказывается об истории создания комплекса «Сайид Мохирои Джахан», расположенного в городе Хиве Хорезмской области, происхождении названий «Сайид» и «мохи рой джахон», а также о воспитательном значении комплекса среди молодежи.

Ключевые слова: Сайид, гробница, Хива, улемы, феруз, пешток, образование, вера, ислам, медресе, святыня, шариат.

SAYYID MOHIRO'YI JAHON MAJMUASI TARIXI VA UNING YOSHLARNI MA'NAVIY BARKAMOL ETIB TARBIYALASHDAGI AHAMIYATI

Annotatsiya

Maqolada Xorazm viloyati Xiva shaxrida joylashgan Sayyid Mohiro'yi Jahon majmuasining barpo qilinish tarixi va "Sayyid", "mohi ro'yi jahan" nomlarining kelib chiqishi hamda majmuaning bugungi kunda yoshlar o'rtasida tarbiyaviy ahamiyati yoritilgan.

Kalit so'zlar: Sayyid, maqbara, Xiva, ulamo, Feruz, peshtoq, tarbiya, e'tiqod, islom, madrasa, ziyoratgoh, shariat.

Kirish. Ma'lumki, ziyoratgohlarda mahalliy hududning boy tarixi, taraqqiyot bosqichlari va xalqning ruhiyati, ma'naviyati, o'zligi aks etadi. Aynan shuning uchun ham, ular bilan bog'liq holda tarix sinovlaridan o'tib kelayotgan tarbiyaviy ahamiyatga ega afsona va rivoyatlar, ziyorat davomida o'tkaziladigan marosimlarning tub mohiyatidan kelib chiqadigan chin insoniy fazilatlar va ularning jamiyat taraqqiyotida, kishilar o'rtasidagi birdamlik, sabr-toqat fazilatlarini takomillashtirishdagi o'rnini targ'ib qilish, milliy-tarbiyaviy dunyoqarashni qaror toptirish bilan bir qatorda, ularni komil inson bo'lib shakllanishiga xizmat qiladi. Bu esa o'z navbatida yosh avlodni ma'naviy barkamol etib tarbiyalash usullaridan biri hisoblanadi. Umuman olganda, ziyoratgohlar va u yerda o'tkaziladigan marosimlar jamiyatdagi milliy va diniy qarashlar bilan bir qatorda kishilarning ajdodlariga bo'lgan hurmat hissini aks ettiradi. Muqaddas qadamjo va ziyoratgohlarda tashkil etiladigan turli marosimlarda yosh avlod vakillarining ishtiroki milliy an'analar va urfodatlarining saqlanishiga olib kelgani holda, ularning turmush tarziga ham singib borishini ta'minlaydi[1].

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning qarorlari asosida respublikaning barcha hududlarida ziyorat turizmini rivojlantirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Respublikamizdagi boshqa viloyatlar singari Xorazm viloyatining Xiva shahrida ham ziyoratgohlarni obod qilish, ziyoratchilar uchun zarur sharoitlarni yaratib berish, shuningdek yangi ziyorat yo'nalishlarini tashki qilish ishlari amalga oshirilmoqda. Xiva shahri markazida va boshqa yirik aholi punktlarida ziyoratgohlarga olib keluvchi yo'nalishni

ko'rsatuvchi yo'l ko'rsatkich va axborot belgilari o'rnatish ishlari olib borilmoqda[2].

Xiva shahrida Ichon Qal'adan tashqari Deshon Qal'ada ham ziyoratga tashrif buyuruvchilar uchun turizm salohiyati yuqori bo'lgan madaniy meros ob'ektlaridan biri bu Said Muhammad Mohi ro'yi Jahon majmuasidir[3].

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili.

Respublikamizda jami 321 ta turizmi yo'nalishlarida foydalanila- digan madaniy meros obyektlarining 2021-2025-yillarda ustuvor ravishda restavratsiya qilish to'g'risidagi qaror ilovasining 278-bandiga Said Muhammad Mohi ro'yi Jahon majmuasi ham kiritilgan[4]. Ushbu majmua o'z davrining mahobatli inshootlaridan biri bo'lib, hozirgi kunimizda ushbu aziz maskan ta'mirlanib, kelajakda mahalliy va chet ellik sayyohlarning qadam ranjida qiladigan maskaniga aylantirilmoqda.

Sayyid Mohi ro'yi jahon majmuasiga XIX asrning boshlarida asos solingan bo'lib, bu majmua Xiva shahrining shimoliy qismida, Sirchali ariq bo'yida so'lim maskanda joylashgan. Sayyid Mohi ro'yi jahon majmuasi 1884-yilda qurilgan Muhammad Mohi ro'y nomli madrasa, yozgi va qishki masjidlar, 1864-yilda qurilgan maqbara va qorixonalar, shu majmuaning g'arbiy qismida 1903-yilda qurilgan Ibrohim Xo'ja maqbarasi va qorixonasi, 1913-yilda qurilgan Sayyid Islomxo'ja maqbarasi va majmuaning shimoliy qismida yillar o'tishi mobaynida yuzaga kelgan qabristondan iborat[5].

Tadqiqot metodologiyasi. Binolarning eng kattasidan uch gumbazli vestyubl orqali prizasimon bo'laklarga bo'lingan yo'l o'tgan. Maqbaraning peshtoqi va gumbazi katta hajmda bo'lib, me'morchilik uslubi har xil bo'lgan ikkita

xonadan iborat. Maqbarani alohida olib qaraydigan bo'lsak ko'ndalang kesimdagi kompozitsiyani tashkil qiladi. Mozori Sharifdagi Muhammad Besharo (XIV asr Tojikiston), Xivadagi Pahlavon Mahmud maqbaralarning tuzilishi ham shu tarzda ishlangan[6]. Kompleksning shimoliy-g'arbiy burchaklari ikkita guldasta bilan bezatilgan. Maqbara kompleksining janubiy-sharqida joylashgan ko'rkam va bir-biriga biriktirilgan xonalar, olti gumbazli masjid, darvozaxona, ziyoratxona, qabrxona va hujralar tashkil qiladi. Madrasa harbida ko'p xonali maqbara qurilgan. Bu yerda ikkita va uchta kichkina xonalar yagona to'g'riburchakda loyihalashtirilib o'rnatilgan. Maqbara xonalari sferiksimon va xujralari "balx uslubi"da yopilgan. Maqbaraning bosh fasadi va ustki qismi silliqlangan pishiq g'ishtdan terilgan[7].

Tahlil va natijalar. Majmuaning bunyod qilinishiga to'htaladigan bo'lsak, **Sayyid** Muhammadning qabri Amudaryoning shimolidagi To'rtko'l tumanida joylashgan bo'lib, uning xonaqoh va minoralari daryo bo'yida bo'lgani uchun 1887-yilning bahoridagi Amudaryoning toshqini sababli daryoga oqib ketish xavfi paydo bo'lgan. Uning avlod nabiralardan bo'lgan Ibrohim Xo'ja (Muhammad Rahimxon Feruz davrida Vaziri - akbar lavozimida faoliyat ko'rsatgan) Xiva xoni Muhammad Rahimxonga aytganki, Sayyid Mohi ro'yi jahon uni tushiga kirib, "meni jasadimni boshqa joyga oling, meni suv bosdi" degan. Uni Muhammad Rahimxon eshitib "mo'tabar jasad Xivaga keltirilsin" deb buyruq bergan[8]. "Riyozi al zokirin"da yozilishicha, Sayyid Muhammadning chiroyi misli Yusuf payg'ambardek bo'lgan va u yigitlik chog'ida vafot etgan ekan. O'zining husni benihoya chiroyli bo'lgani uchun "Mohi ro'yi jahon" (jahondagi oy yuzli, yer yuzining chiroylisi) laqabiga musharraf bo'lgan. Xorazmda dafn qilingan avliyolar tazkirasini yozgan Mahzun shunday yozadi, "Uning hoki Sayyid Ibrohim xo'janing sa'i bila hijriy sana 1304 da keltirildi. Uch yildan keyin o'zi ham vafot qilib, Sayyid mohi ro'yni ustida o'zining sa'i bilan bino bo'lgan ulug' gumbazning kunchiqar tarafidin doxil bo'laturg'on (kiriladigan) eshigining tarafi shimolida qo'yulundi, o'zlarining vasiyati bilan. Olarning ahvolidin ogoh bo'lmoq istagan kishi maqbaralarining ustindagi yozilg'on lavhni o'qub ko'rib bilsunlar[9]. O'lchamlari 66x99 sm. bo'lgan bu lavh bugungi kunda Xiva —Ichon qal'a muzey qo'riqxonasining Amaliy san'at bo'limida saqlanmoqda[10].

Ayrim hollarda Muhammad alayhissalomning qizlari Fotima, kuyovi hazrati Alidan bo'lgan nevaralari Hasan avlodi sharif, Husayn avlodi said unvonlari bilan alohida ajratiladi.

Asli arab bo'lgan saidlarning Xorazmga kelish tarixini biroz bo'lsa-da ushbu majmuadagi marmar toshga bitilgan yozuvlardan bilish mumkin. Ushbu maqbaraga Muhammad Rahimxon Feruz (1910) va uning nevarasi Temurg'oz to'ra, tog'asi, bosh vazir Sayid Ibrohimxo'ja (1889) va uning farzandi, bosh vazir Sayid Islomxo'ja (1913) dafn qilingan. Yuqoridagi ma'lumotlardan ko'rinib turibdiki, ziyoratgoh Sayid Muhammadxon (xonlik davri 1856-1864) davridan boshlab, u va undan keyingi xon va to'ralarni xilxonasi (qo'myosi) ga aylangan. Sayyid Mohi ro'yi jahon maqbarasi Xiva xonligini boshqargan Qo'ng'iro't sulolasi vakillarining qo'nim topgan maskani bo'lib, bu maqbara atrofida to 1923-yilgacha xon avlodlari va Xiva xonligida faoliyat olib borgan ulug' zotlar dafn etilgan. O'zbekiston Respublikasi Markaziy Davlat arxivining 125 fondi, 2 ro'yxat, 101 ishda saqlanayotgan "Xiva qorixonalari va mazoratlari" deb nomlangan hujjatda Xiva shahri va uning atrofidagi qabristonlar va qorixonalarida dafn qilingan insonlar to'g'risida ma'lumotlar berilgan[11].

Majmua 1994-yil Muhammad Rahimxon Feruz tavalludining 150 yilligi munosabati bilan obodonlashtirilgan. 1997-yil Xivaning 2500 yilligi nishonlanishi munosabati bilan qayta ta'mirlash ishlari olib borilgan.

Muqaddas joylarni ziyorat qilish kishilar ruhiyatiga katta ta'sir ko'rsatadi va o'zbek xalqining muhim etnik xususiyatlaridan biridir. Shu bois hadislaridan birida: «Men sizlarni qabrlarni ziyorat qilish qilinglar, chunki ziyorat qilmoq qalblarni yumshatadi, ko'zlarni yoshartiradi, oxiratni eslatadi», deyilgan[12].

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, ziyoratgohlar ommaviy e'tiqodni ifoda etuvchi muqaddas joylar sifatida, uzoq tarixiy jarayonlarda ma'naviy ozuqa beruvchi omillar bo'lib aholining maishiy turmushida o'ziga xos vazifalarni o'tab kelgan. Shuning bilan birga ziyoratgohlar yiroq-yaqindan ziyorat qilish uchun kelgan oz sonlik jamoat bilan keng doirdagi jamoat ahlini uchrashish, madaniyat almashtirish nuqtasi sifatida va yoshlarda oliy tuyg'ularni shakllantirishda juda muhim rol o'ynab kelgan. Yana shuni ham ta'kidlash joizki, ziyoratgohlar vositasida yoshlarga ta'limtarbiya berishdan ko'zlangan maqsad, avalambor, ular ongiga milliy qadriyatlarini singdirish, milliy o'zlikni anglash, vatanparvarlik hisini qator toptirish bilan bir qatorda, ularni turli yomon illatlardan uzoq yurishga insofli, diyonatli bo'lishga, o'zidan faqat yaxshilik qoldirish singari xayrli ishlarga undashdir.

ADABIYOTLAR

1. Акчаев Ф. Ш. Ёшлар тарбиясида зиёратгоҳларнинг тугган ўрни (Жиззах воҳаси мисолида). Абай Қўнонбоев Ва Шарқ Мутафаккирларининг Педагогик Қарашлари Халқаро илмий-амалий конференция 2020-йил, 16-17-октябрь. 174-бет.
2. "ПФ-6165-сон 09.02.2021. Ўзбекистон Республикасида ички ва зиёрат туризмни янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида" <https://lex.uz/ru/docs/5283956?ONDATE=10.02.2021%2000.1-илова,12-банд>.
3. Матёкубов Ш., Жуманиязов Ф., Аминов Х. Буюклар мангу қўним топган маскан. - Бухоро: 2022. 6- 5.
4. Вазирлар Маҳкамасининг 2021-йил 24-февралдаги 100-сон қарорига 1-ИЛОВА. 100-сон 24.02.2021. Ички ва зиёрат туризмни ривожлантириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида" <https://lex.uz/docs/5315060>. 2-илова. 278-банд.
5. Матёкубов Ш., Жуманиязов Ф., Аминов Х. Буюклар мангу қўним топган маскан. - Бухоро: 2022. 32-б.
6. "Sadriddin Salim Buxoriy" Durdona, 2022.-5-б.
7. Маньковская Л.Ю. Булатова В.А. Памятнике зодчества Хорезма. — Т. , 1978. — С. 174.
8. Искандаров Р, Худайберганов К. Саид Моҳруйи Жаҳон комплекси. //Хива журнали 1994-йил . №2. Б.14
9. Абдурасулов А. Саййид Моҳи рўйи жаҳон мажмуаси – Хива хонларининг хилхонаси. Xorazm Ma'mun akademiyasi axborotnomasi 4/2015.
10. Аллоҳёр ибн Худойберди. —Риёз ал зокирин. 536- 537-б.
11. Худойберганов К. Саййид Моҳи рўйи жаҳон мажмуаси. Xorazm Ma'mun Akademiyasi Axborotnomasi 3/2014.32-бет.
12. Абдурасулов А. Саййид Моҳи рўйи жаҳон мажмуаси – Хива хонларининг хилхонаси. Xorazm ma'mun akademiyasi axborotnomasi 4/2015.

Dilnoza RAYIMOVA,

Qarshi Davlat Universiteti Sport fakulteti Jismoniy tarbiya va sport turlari kafedrası o'qituvchisi

Qarshi davlat universiteti dotsenti v.b. f.f.f.d (PhD) Z.O.Amirova taqrizi asosida

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARNI GIMNASTIKA VOSITALARI ORQALI JISMONIY TAYYORGARLIGINI RIVOJLANTIRISH

Annotatsiya

Ushbu maqolada boshlang'ich sinif o'quvchilarni gimnastika vositalari orqali jismoniy tayyorgarligini rivojlantirish sifatlarini harakatli o'yinlar orqali rivojlantirish mazmuni va usullari haqida fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: Jismoniy tarbiya, insoniyat rivoji, milliy qadriyatlar, smirlarning shakllanishi, jismoniy mashg'ulotlar tizimi, xalq milliy harakatli o'yinlari, jismoniy sifat.

DEVELOPMENT OF PHYSICAL FITNESS OF ELEMENTARY SCHOOL STUDENTS THROUGH GYMNASTIC EQUIPMENT

Annotation

This article discusses the content and methods of developing the qualities of physical fitness of elementary school students through gymnastics.

Key words: Physical education, human development, national values, formation of smirs, system of physical training, people's national movement games, physical quality.

РАЗВИТИЕ ФИЗИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВЛЕННОСТИ УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ С ПОМОЩЬЮ ГИМНАСТИЧЕСКИХ СНАРЯДОВ

Аннотация

В данной статье рассматриваются содержание и методы развития качеств физической подготовленности учащихся начальной школы средствами гимнастики.

Ключевые слова: Физическое воспитание, развитие человека, национальные ценности, формирование мировоззрения, система физического воспитания, народно-двигательные игры, физические качества.

Kirish. Bugun O'zbekiston Respublikasi barcha rivojlangan davlatlar tan olgan va dunyo hamjamiyatida o'z o'rniga ega bo'lgan mustaqil davlatlardan biridir. Respublikamizda bo'layotgan jamiyatning barcha sohasidagi yangiliklar O'zbekistonimizning yanada gullab yashnashiga olib bormoqda. Yurtimizda ayniqsa ta'lim jarayoniga katta e'tibor berilayotgani yoshlar ta'lim-tarbiyasiga o'zining ijobiy hissasini qo'shmoqda. Ayni vaqtda, O'zbekistonda chet tillariga, ayniqsa ingliz tiliga, bo'lgan qiziqish va talabning ortib borishi natijasida ta'lim tizimida chet tillarini o'qitish bo'yicha yangi qaror va farmonlarning ijrosi davlatimiz miqyosida olib borilmoqda.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Jismoniy tarbiya nazariyasi va usuliyatining rivojlanishi bir necha davrlarni o'z ichiga oladi. Birinchi davr-bashariyat tarakkiyotining ilk davridagi harakat faoliyatini organizmga ta'siri haqida eng dastlabki bilimlar (Ponamarev N.I) ularning to'planishi mashqlanganlikning foydasini sezib ma'nosiga yetish va to'plangan tajribani avloddan-avlodga uzatish usullarini anglashga imkoniyat yaratilgan jismoniy mashqlarni va «jismoniy tarbiya»ni paydo bo'lishi uchun shart-sharoit yaratilishiga omillarni yuzaga kelgan davri. Ikkinchi davr jismoniy tarbiya jarayonida ko'llanila boshlangan birinchi usuliyatlarning yaratilishi qadimgi Yunonistonda quldorlik davlati davri za O'rta asrni o'z ichiga oladi. Jismoniy tarbiyadagi bu usuliyatlar tajribalar orqali yuzaga kelgan bo'lib filosoflar pedagoglar vrachlar odam organizmi faoliyati konuniyatlari bilan unchalik tanish emasligi o'rganib ulgurmaganliklari orkali jismoniy mashqlar ta'sirining mexanizmini aytarli tushuntira olmas edilar. Shunga ko'ra bu davr jismoniy mashqlar bilan shug'ullanishning foydasini

tashqi ko'rinishlarga qarab baholangan davr deb qaralgan. Bu davrda Yunonistonning jismoniy tarbiya usuliyati aytarli darajada keng tarqalgan bo'lib u mavjud vositalar va usuliyatlarni kuch chidamlilik va boshqa harakat sifatlarini rivojlantirish uchun ularni yagona tizimiga birlashtirgan davr deb qaralgan. O'rta asrning o'rtalarida jismoniy tarbiya usuliyatlarining xillari ortdi. Gimnastika suzish o'yinlar kamon otish otda chopish, qilichbozlik bo'yicha dastlabki qo'llanmalar paydo bo'ldi. Ajdodlarimiz Abu Nasr Farobiy, Abu Ali ibn Sino, Abu Rayhon Beruniylarning tan tarbiyasiga oid ilmiy dunyoqarashlari vujudga keldi. Uchinchi davr, jismoniy tarbiya haqidagi nazariy bilimlarni intensiv to'planishi uyg'onish davridan asrning oxirigacha bo'lgan davrni o'z ichiga oladi.

Jismoniy tarbiya nazariyasi va metodikasi fani mutaxassislikka yunaltilgan o'quv predmeti sifatida jismoniy tarbiya mutaxassislari uchun fundamental bilimlar tizimi inson jismoniy barkamolligi va unga erishish hamda boshqarishning umumiy qonuniyatlarini o'rgatadi. Jismoniy tarbiya nazariyasi ilmiy fan tarzida jismoniy tarbiyaga oid mavjud faktlarni izohlab beradi va umumlashtiradi. Amaliy fan sifatida insonni jismoniy kamolotining vositalari jismoniy tarbiyasi shakllari va uning usuliyatlari haqidagk amaliy nazariy bilimlarni beradi hamda hayotiy zaruriy harakat malakalari va ko'nikmalari zahirasini boyitadi. Jismoniy tarbiya nazariyasi va uning amaliyoti hamisha rivojlanishda va takomillashib boradi. Amaliyot natijalari ilmiy tadqiqot ma'lumotlari jismoniy tarbiya nazariyasini va uslubiyatini yangicha tamoillar va konunlar bilan boyita boradi. Shuning uchun xam jismoniy tarbiya nazariyasi va usuliyati predmeti qotib qolgan o'zgarmas ma'lumotlardan iborat bo'lishi

mumkin emas. Jismoniy tarbiya nazariyasi va usuliyati ijtimoiy tabiiy pedagogika fanlari erishgan yutuklarga tayanadi. Jismoniy tarbiya nazariyasi va usuliyati har qanday holatda ilmiy pedagogikaning negizi tashkil etuvchi eng umumiy qonunlardan tamoillardan usuliyatlardan foydalanadi shu jumladan barcha sport fanlari uchun xam bu konunlar koidalar moye keladi va o'ziga xos ma'no kasb etadi.

Tadqiqot metodologiyasi. O'quv fani sifatida shakllanishi va uning rivojlanishiga jamiyat a'zolarining jismoniy tayyorgarligini oshirish mumkinligi haqidagi nazariy fikrning vujudga kelishi za unga intilish sabab bo'ldi. Bu bilan insonning jismoniy rivojlanishini boshqarish mumkinligi haqidagi qoida va konunlar ijtimoiy mehnat va harbiy amaliyotda yuqori samara berishligi isbotlanadi. Jismoniy tarbiya nazariyasi va metodikasining mazmuniga kuyidagilar kiradi. Jismoniy tarbiya za uni ijtimoiy hodisa tarzida jamiyat mahsuli tarbiyaning boshqa shakllari bilan bog'liqligiga oid bilimlar jismoniy madaniyatning maksadi uning umumiy vazifalari va nazariy tamoillari jismoniy tarbiyaning vositalari va uni usuliyatlarining tamoillari harakatga o'rgatish o'kitishning uslubiyatlari jismoniy sifatarni rivojlantirish jismoniy mashqlar va uni o'qitish jarayonining tuzilishi jismoniy mashklar bilan shug'ullanish mashg'ulotlarini tashkillashning shakllari jismoniy tarbiya jarayoni va uni rejalashtirish jismoniy tarbiya uslubiyatining xususiyatlari maktabgacha yoshdagi va maktab yoshidagi bolalar jismoniy tarbiyasi

Tahlil va natijalar. Jismoniy tarbiya tizimi deganda jismoniy tarbiyaning prinsiplari vositalari metodlari va uni tashkillash shakllarining shunday umumiyli tushuniladiki u jamiyat a'zosini manan boy va har tomonlama garmonik rivojlantirishning maqsad va vazifalariga moyel bo'ladi. Vatanimiz mudofaasi masalasi xam jamiyatimizda yo'lga ko'yilgan jismoniy tarbiya jarayoniga qator talablar qo'yadiki bu talabalarni amalga oshirish natijasida jismoniy tarbiya tizimining obyektiv xususiyatlari namoyon bo'ladi. Mamlakatimiz xalklarining har tomonlama jismoniy tayyorgarligi jismoniy sifatlarini yaxshi rivojlanganligi ,vatan mudofaasiga tayyorgarligining ko'rsatkichi bo'lib xizmat qiladi. Shunday qilib O'zbekistonda jismoniy tarbiyaning maqsadi O'zbekiston xalqini jismonan kamolotga erishgan huquqiy davlatning aktiv quruvchilari ijodiy mehnatga va Vatan mudofaasiga tayyor qilib arbiyalashdir. Bu maqsad mamlakatda jismoniy tarbiyani amalga oshirayotgan barcha tashkilot va muassasalar uchun umumiydir. Jismoniy-madaniy ma'naviy va ommaviy-teatrlashtirilgan tomoshalarni bir-biri bilan muvofiqlashtirishdan namoyishlar va namoyishkorona chiqishlar vujudga keladi. Ularning tarbiyaviy ahamiyati bepoyondir. Jismoniy madaniyatni klassifikatsiyalash katta ahamiyatga egadir. U jamiyatda jismoniy madaniyatdan maqsadga muvofiq foydalanishni uning qaysi yo'ldan ketayotganligi yo'nalishini fizkultura amaliyoti vazifalarini hal kilish uchun tavsiya etilgan uning xilma-xil turlari imkoniyatlarini anglashga yordam beradi. Agarda maktabda jismoniy bilim ma'lumot umumiy jismoniy tayyorgarlik berish vazifalari hal qilinsa uning hayoti davomida foydalanadigan jismoniy madaniyatning bazasi yaratiladi. Madaniyatning boshqa barcha turlari qayd kilingan vazifalarni yechishi mumkin bo'lsa-da inson jismi madaniyati uchun o'rmini almashtira olmaydi. Jamiyatda jismoniy madaniyatning rivojlanganlik darajasi quyidagi ko'rsatkichlar bilan baholanadi jamiyat a'zolarining kundalik turmushga jismoniy

madaniyatning singdirilganligi darajasi bilan jamiyat a'zolarining salomatligi va jismoniy tayyorgarligi bilan jismi madaniyatining mashg'ulotlarining moddiy-texnik ta'minlanganligi va ularni sifati bilan jismoniy madaniyatga rahbarlik kilayotgan xodimlarning doimiy tarkibi kvalifikatsiyam va faolligi va iqtidori bila -jamiyat a'zolarining sportdagi natijalari bilan faxrlanadi. Mamlakatimiz mustaqilligi jamiyatimizdagi kechayotgan ijtimoiy iqtisodiy islohotlar yurtimiz farzandlarining jisman kamolotga erishgan bo'lishi kerakligi talabini qo'ymoqda.

Boshlang'ich sinf o'quvchilari o'yinlarining ruhi, tabiati, xarakteri, ishtirokchilarning xatti-harakatlari kabi jihatlariga ham e'tibor berish zarur. Boshlang'ich sinf o'quvchilari jismoniy tarbiyasini qiziqarli va foydali o'tkazish uchun biz tavsiya etayotgan ba'zi milliy o'yinlardan foydalanishda ham xuddi shu xususiyatlarga e'tibor berish kerak. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida jismoniy tarbiya darslarida qadriyatlarga muhabbat uyg'otish, xalq an'analarini avaylab-asrashga o'rgatish ko'p jihatdan xalq milliy harakatli o'yinlaridan unumli foydalana bilishga bog'liq bo'ladi. Sababi, milliy harakatli o'yinlar orqali bola bir tomondan jismoniy bilimlarni egallasa, ikkinchi tomondan, uni jismoniy tarbiyaga, shu orqali qadriyatlarga qiziqitirish muhim ahamiyat kasb etadi. 1-4 sinf bolalar yoshiga mos o'yinlarni jismoniy sifatarni rivojlantirishiga ko'ra quyidagi guruhlarga ajratish mumkin:

1. Bolalarda tezkorlikni va egiluvchanlikni tarbiyalovchi o'yinlar;
2. Bolalarda kuchni oshirib beruvchi o'yinlar.
3. Bolalarda chidamlilikni va chaqqonliknirivojlantiruvchi o'yinlar. Ayrim o'yin turlari bolalarning barcha bo'g'inlariga mos kelishi mumkin, ya'ni jismoniy sifatarni yaxlit holda tarbiyalashga qaratilgan o'yinlar ko'pchilikni tashkil etadi, ularda turli jismoniy sifatlar ketma-ket rivojlanishi mumkin.

Milliy harakatli o'yinlardan foydalanish jarayonida boshlang'ich maktab o'quvchilarining quyidagi o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olish kerak:

1. Boshlang'ich sinf o'quvchisining kattalar faoliyati, ularning predmetlarga munosabati va o'zaro muomalasiga, munosabatiga qiziqishining ortishi.
2. Bolalar xalq harakatli o'yinlari atrofda qo'rqinlikning eng tashqi ifodali, jo'shqin his-tuyg'uli jihatlarini aks ettirishini.
3. Xarakatli o'yinlarda boshlang'ich sinf o'quvchisining kattalar bilan bir xil sharoitda, yagona zaminda yashayotganini his etgan holda o'z istagini amaliyotga tadbqiq qila olishi.

Xulosa va takliflar. Xulosa o'rinda, shuni ta'kidlash lozimki, bolalar jismoniy tarbiyasi, jismoniy rivojlanishi va tayyorgarligini usuliy, pedagogik nuqtai nazardan to'g'ri aniqlash uchun bolalar fiziologiyasi hamda ruhiyatini yaxshi bilish shart, shularga suyanganda har bir mashg'ulot oldidan ma'lum vazifalar qo'yilishi lozim. Vazifalar soni ikki-uchtadan iborat bo'lib, ularni bir necha guruhlarga bo'lib o'tish, asosiy harakatlar va mashqlar, milliy harakatli o'yinlar tanlanadi. Tanlangan mashqlar, birinchidan, asosiy harakatlar bilan bog'liq bo'lishi lozim. Ikkinchidan, mashqlar o'quvchilarning yoshiga, tayyorgarlik darajasiga, jinsiga mos bo'lishi ham kerak. Bundan tashqari bu mashqlar bolaga oddiy, tushunarli, tanish va ular bajara oladigan bo'lishi lozim.

ADABIYOTLAR

1. The Modern Language Journal, 81(1), 15–27. <https://doi.org/10.1111/0362-6784.00120> Arnot, M., & Dillabough, J. A. (1999). Feminist politics and democratic values in education. Curriculum Inquiry, 29(2), 159–189. <https://doi.org/10.1111/0362-6784.00120> Beauchamp, C., & Thomas, L. (2009). Understanding teacher identity: An overview of issues in the literature and implications for teacher education.

2. Cambridge Journal of Education, 39(2), 175–189. <https://doi.org/10/1080/03057640902902252>
3. Dalland O. (2015). *Metode og Oppgaveskriving*. Oslo: Gyldendal Akademisk. Grønmo, S. (2016). *Samfunnsvitenskapelige Metoder*. Bergen: Fagbokforlaget. Harmer, J. (2007).
4. *The Practice of English Language Teaching*. Harlow: Pearson Education Limited. Howatt, A. P., & Smith, R. (2014). The history of teaching English as a foreign language, from a British and European perspective. *Language & History*, 57(1), 75-95. Johnson, K., & Morrow, K. (1981).
5. *Communication in the classroom: applications and methods for a communicative approach*. Harlow: Longman. Larsen-Freeman, D., & Anderson, M. (2011).
6. *Techniques and Principles in Language Teaching*. Oxford: Oxford University Press. Ministry of Education and Research. (2011). The Quality Framework. Retrieved from https://www.udir.no/globalassets/upload/larerplaner/fastsatte_lareplaner_for_kunn_skapsloeftet/5/prinsipper_lk06_eng.pdf
7. Nizomova Mohinur Baratboyevna. *Current research journal of philological sciences* 2(12): 21-25, December 2021 DOI: <https://doi.org/10.37547/philological-crjps-02-12-05> ISSN 2767-3758 ©2021 Master Journals. "Polysemantic features of pedagogical terms in english and uzbek translation"

UDK:123.04

Jumaniyoz RAMATOV,
Toshkent davlat transport universiteti, Falsafa fanlari doktori, professor
E-mail: jumaniyoz@gmail.com
Ro'zigul UMAROVA,
Toshkent davlat transport universiteti, Falsafa fanlari nomzodi, dotsent
E-mail: rozigul37@mail.ru

TDTTrU dots.nti.f.d.Matkarimova J.D taqrizi asosida

HUMAN SOCIAL ACTIVITY – ISSUES OF RESPONSIBILITY TO THE FATHERLAND

Annotation

The article deals with the socio-philosophical foundations of the dialectic of tradition and modernity in the development of spiritual and moral consciousness of students, objective factors in ensuring universal and national spiritual stability, scientifically based criteria for raising the spirituality of youth and the principles of creative thinking, non-standard decision making, strong civic position. the principles of internal and external dynamics of formation as a highly spiritual person, ways and means of raising the national educational paradigm (stratification, psychological analysis, social environment-based, cognitive approach) are scientifically based.

Key words: Youth, pragmatic thinking, ideological immunity, civic, creative thinking, non-standard decision, civic position, psychological analysis.

СОЦИАЛЬНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ЧЕЛОВЕКА – ВОПРОСЫ ОТВЕТСТВЕННОСТИ ПЕРЕД ОТЕЧЕСТВОМ

Аннотация

В статье рассматриваются социально-философские основы диалектики традиции и современности в развитии духовно-нравственного сознания студенческой молодежи, объективные факторы обеспечения общечеловеческой и национальной духовной устойчивости, научно-обоснованные критерии повышения духовности молодежи и принципы творческого мышления, нестандартность принятия решений, сильная гражданская позиция. научно обоснованы принципы внутренней и внешней динамики формирования как высокодуховной личности, пути и средства повышения национальной образовательной парадигмы (стратификация, психологический анализ, социально-средовой, когнитивный подход).

Ключевые слова: Молодость, прагматическое мышление, идеологический иммунитет, гражданственность, творческое мышление, нестандартное решение, гражданская позиция, психологический анализ.

INSONNING IJTIMOYIY FAOLIYATI – VATAN OLDIDAGI MAS'ULIYATI MASALALARI

Annotatsiya

Maqolada talaba-yoshlarning ma'naviy-axloqiy ongini rivojlantirishda an'anaviylik va zamonaviylik dialektikasining ijtimoiy-falsafiy asoslari, umumtamaddun va milliy ma'naviy barqarorlikni ta'minlashdagi obyektiv omillar, yoshlar ma'naviyatini yuksaltirishning ilmiy asoslangan mezonlari hamda kreativ tafakkur, nostandart qaror qabul qilish, mustahkam fuqarolik pozitsiyasi fazilatlarini shakllantirish tamoyillari, talabalarni yuksak ma'naviyatli shaxs sifatida shakllantirishning ichki va tashqi dinamikasi tamoyillari, milliy tarbiya paradigmasini yuksaltirish yo'llari va usullari (tabaqalashtirish, psixologik tahlil qilish, ijtimoiy muhitga asoslanish, kognitiv yondashuv) ilmiy asoslangan.

Kalit so'zlar: Yoshlar, pragmatik tafakkur, mafkuraviy immunitet, umumtamaddun, kreativ tafakkur, nostandart qaror, fuqarolik pozitsiya, psixologik tahlil.

Kirish. Bugungi kunda ko'pchilik olimlar biz yashayotgan XXI asrni – intellektual boylik hukmronlik qiladigan asr, zamonaviy va ilg'or texnologiyalarga asoslangan ishlab chiqarish sohalarini shiddatli o'sib borayotgan davr deb baholamoqda.

Biz yapon mu'jizasi, koreys tabiati kabi iqtisodiy o'sish namunalari o'rganar ekanmiz, avvalo ularda millat tafakkurini tubdan taraqqiy ettirishga asosiy urg'u berilganiga guvoh bo'lamiz. Yurtimizda belgilangan muammolarni bartaraf etish bo'yicha strategik yechimlar bosqichma-bosqich ishlab chiqarishga joriy etilishi boshlab yuborildi. Asosiysi, aholi ongida milliy tafakkurni o'zgartirish, qolaversa, o'sib kelayotgan avlod ongida milliy madaniyat va qadriyatlarga hurmat ko'nikmasini chuqur singdirib borish zarurati davrlar o'tib yanada oshib boraveradi. Zero, har tomonlama sog'lom fikrli xalq bilangina yuqorida belgilangan buyuk vazifalarni

amalga oshirish mumkin.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. O'zbekiston Respublikasining hozirgi davri, bundan keyingi taraqqiyoti va istiqboli hamda mustaqilligining ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, huquqiy, madaniy-ma'naviy zamin va qadriyatlarini mustahkamlash uchun yosh avlodga dunyo standartlari darajasida bilim berish hamda milliy ruhda tarbiyalash har doim jamiyatning eng dolzarb muammolaridan bo'lib kelgan. Mazkur vazifalarni o'z o'rnida, to'la-to'kis amalga oshirilmagan taqdirda ijtimoiy taraqqiyot ham ta'minlanmaydi. Chunki jamiyat manfaati yo'lida o'zidagi barcha bilim, qobiliyat va iste'dodini baxshida etadigan o'z kasbi va yurtiga fidoyi, yuksak bilim va ko'nikmaga ega, mustahkam hayotiy pozitsiyasi shakllangan, tadbirli va ishbilarmon yetuk kadrlargina O'zbekistonni dunyodagi har tomonlama ilg'or davlatlar safiga chiqib borishini ta'minlab

beradi.

Prezidentimiz, “Bizning asosiy vazifamiz – yoshlarning o‘z salohiyatini namoyon qilish uchun zarur sharoitlar yaratish, zo‘ravonlik g‘oyasi “virusi” tarqalishining oldini olishdir.

Buning uchun yosh avlodni ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash, uning huquq va manfaatlarini himoya qilish borasidagi ko‘p tomonlama hamkorlikni rivojlantirish lozim deb hisoblaymiz”[1] – deb ta’kidlaydi. Haqiqatda bugungi kunda yoshlar ongini manipulyatsiya qilishga qaratilgan hamda buzg‘unchi qarashlarni singdirishga bel bog‘lagan kuchlar ko‘plab topiladi. Bunday yovuz kuchlarga qarshi faqat va faqat ilm-fan, ta’lim-tarbiya sohalarida tanaffussiz islohotlar orqali kurashishni taqazo etadi.

Vatanga muhabbat shundan iboratki, har bir yosh avlodni ma’rifatli qilib voyaga yetkazish va yurt ravnaqi yo‘liga safarbar etishdir. Shuning uchun Islomda haqiqiy fidoyilik, bu ilm yo‘lidagi jiddu–jahd hisoblanadi. Bu esa shubhasiz mamlakatning gullab yashnashiga ta’sir etadi. Shundan kelib chiqib: “O‘n yillik foydani o‘ylasang daraxt ek, yuz yillik foydan o‘ylasang yoshlarni tarbiya qil va ularni bilimga ega qil”-degan naql xalq ichida mavjud.

Tadqiqot metodologiyasi. XXI asr kommunikatsiya asri, axborot asri sifatida baholanmoqda. Tom ma’noda internet yildan yilga keng taraqqiy topmoqda. Internetsiz bugungi kunda hech bir sohani tasavvur qila olmaymiz. Har qanday taraqqiyotning ijobiy hamda salbiy oqibatlarini bo‘lgani singari internet tarmoqlarining ham o‘ziga xos salbiy jihatlari ham borki, har bir shaxs o‘zida internetdan foydalanish mas’uliyatini singdirish talab etiladi.

“Mas’uliyat” – falsafiy kategoriya sifatida ijtimoiy voqelikda insonning anglanilgan hatti-harakatlarini ifodalaydi. Bu falsafiy kategoriya orqali insonlarning ijtimoiy-ma’naviy, moddiy-jismoniy, ruhiy-tabiiy mas’uliyat kabi xislatlari qamrab olinadi va tahlilga tortiladi. Ijtimoiy falsafada bu tushuncha shaxsning jamiyat oldidagi ma’naviy-axloqiy talablarni bajarishi nuqtai nazaridan olib qaraladi. Shaxs ma’naviy kamolotida mas’uliyat masalasi alohida ahamiyat kasb etadi.

Mas’uliyatning ijtimoiy–ma’naviy funksiyasi turli zamon va makonga qarab o‘zgacha mazmun kasb etib boradi. Bu bevosita shaxslararo, guruhlararo, davlat va jamiyatlara munosabatlar tarzida namoyon bo‘ladi. Shu bilan birga, shaxs ma’naviy taraqqiyotining har bir bosqichida o‘z ifodasini topgan mas’uliyat darajasi ham o‘zgarib boradi va shaxs ma’naviy faoliyati, uning turfa xususiyatlari bilan bir butunlikda kechadi. Demak, ijtimoiy mas’uliyat inson ma’naviy hayotining mazmun- mohiyatini tashkil qiluvchi bosh omil hisoblanadi. Har bir shaxs o‘zining vatan, xalq, jamiyat oldidagi fuqarolik burchi vijdon ishi ekanligini his qilmog‘i lozim. Zero, o‘z burchini, mas’uliyatini yaxshi his qilgan odamlarning xalq, yurt oldida obro‘yi, qadr-qimmat, mavqei oshib, bunday shaxslarni barcha birday e’zozlaydi[3].

Mutafakkir olim Abdurauf Fitrat mas’uliyatni shaxsning “ ma’naviy xatti – harakatlari majmui ” sifatida talqin etadi[4]. Darhaqiqat, inson ma’naviy mavjudot ekan, uning xatti – harakatlarida ham ma’naviylik aks etishi tabiiy holdir. Shaxs qachon o‘zining harakatlari oqibatini o‘ylasa va buning uchun ma’naviy javobgarligini vijdonan his etsa, ana shunda mas’uliyat haqiqiy ma’naviy xatti- harakatlar majmuasiga aylanadi. F.A.Mamadaliyeva tadqiqotida: “Mas’uliyatda shaxsning o‘ziga xos ma’naviy jihatlari namoyon bo‘ladi. Masalan iymon-e’tiqodlilik, vijdoniylik, or-nomuslilik, irodalilik, ruhan poklik, samimiylik, g‘ururlilik, insonparvarlik, vatanparvarlik”[5]. Demak, bugungi tahlil-kali bir davrda ma’naviy barkamol shaxsni shakllanishida mas’uliyatning o‘rni beqiyos.

Ma’lumki, jamiyat va mamlakatning barcha

jabhalardagi rivojlanishida insonning ijtimoiy faoliyati, xususan, uning Vatan oldidagi mas’uliyati birinchi o‘rinda turishi kerak. Ana shu jihat qancha yuqori bo‘lsa butun jamiyatda farovon hayot kechirishga imkon yaratiladi, chunki jamiyatning eng katta boyligi ana shu insonlar va ularning go‘zal fazilatlaridir. Agarda yuksak ma’naviyatli jamiyat shakllanishiga qat’iy ishongan, bunga chuqur e’tiqod etadigan kadrlar yetishtirilsa, avvalo shunday jamiyat bo‘lishiga komil ishonchi va e’tiqodi bo‘lgan imonli, barkamol insonlarni tarbiyalay olinsagina ana shu jamiyat va davlatda barqarorlik, farovonlik, osoyishtalik, taraqqiyot tezlashadi. Shuning uchun ham mamlakatimizda mustaqillikning dastlabki yillaridan boshlab, toki bugungi kunga qadar bu masalaga davlat siyosati darajasida qarab kelingan. «Bugungi kunda farzandlarimizning ma’naviy olamini yuksaltirish, ularni milliy va umuminsoniy qadriyatlar ruhida tarbiyalash masalasi biz uchun eng dolzarb vazifa bo‘lib qolmoqda.

Shuningdek, bugungi shiddatli o‘zgarishlar davrida mustaqillikni mustahkamlashning faol kurashchisi bo‘lib, milliy bayramlardan, g‘oyaviy targ‘ibotdan foydalanish, globallashuvning turli illatlariga, axborot xurujlarining har qanday ko‘rinishiga, «ommaviy madaniyat» tahdidiga nisbatan g‘oyaviy kurashchanlikni namoyon qilish, milliy o‘zlikni himoya qilish uchun kurasha olish, buzg‘unchi g‘oyalarga, xoinlikka, loqaydlikka, mahalliychilikka, terrorizmga, kosmopolitizmga qarshi kurashish, buyuk kelajakka ishonch hissi bilan yashash fazilatlarini shakllanadi.

Ta’limni tarbiyadan, tarbiyani esa ta’limdan ajratib bo‘lmaydi – bu sharqona qarash, sharqona hayot falsafasi[6]. Bu haqda fikr yuritganda, Abdulla Avloniyning, “Tarbiya biz uchun yo hayot – yo mamot, yo najot – yo halokat, yo saodat – yo falokat masalasidir”[7] degani hozirgi vaqtda ham o‘z dolzarbligini yo‘qotgan emas.

Tahlil va natijalar. Taraqqiyotning bugungi holatida inson omili bilan bog‘liq shunday muammolar yuzaga kelmoqdaki, ularning ko‘lami ijtimoiy falsafa sohasining muhim tadqiqot obyektiga aylandi. Insonning oliy tuyg‘ularidan biri sanalmish vatanparvarlik hissini shakllantirish va yuksaltirish masalasi ana shunday muammolar sirasiga kiradi. Vatanparvarlik tarbiyasida ijtimoiy muhit, an’ana, mafkura va g‘oyalar bilan bog‘liq jihatlarni ilmiy tadqiq etish muhim ahamiyatga ega. Ularni quyidagicha izohlash mumkin:

- Mustaqillik tufayli yangi ma’naviy qadriyatlarning yaratilishi, inson erkinligi va qadr-qimmatini bilan bog‘liq huquqiy, ijtimoiy-iqtisodiy va ma’naviy tushunchalarning paydo bo‘lishi ma’naviy-axloqiy ongning mohiyatini ijtimoiy-falsafiy tahlil qilishni talab qilmoqda;

- Yurtga sadoqat tuyg‘ularini ilmiy jihatlari keng ko‘lamli tadqiqotlarni taqozo etadi. Chunki, mamlakat taraqqiyotida vatanparvarlik, insonparvarlik an’analari va g‘oyalari bilan uyg‘un holda rivojlanishi o‘z o‘rnida, ijtimoiy-siyosiy, mafkuraviy vaziyat va muhit bilan bog‘liqdir. Shuning uchun turli an’ana, qadriyat va g‘oyalarning o‘zaro integratsiyasi ro‘y berayotgan hozirgi globallashuv sharoitida mazkur muammoni tadqiq etish har qachongidanda muhim ehtiyojga aylanib bormoqda;

- Xalqaro va davlatlararo ijtimoiy, siyosiy, iqtisodiy munosabatlarda asosan siyosiy va huquqiy mezonlar yetakchilik qilgan bo‘lsa, XXI asrga kelib bu jarayonlarga yuksak insoni fazilatlar ham katta ta’sir ko‘rsatmoqda. Bu ta’sirning ijtimoiy-falsafiy asoslarini ilmiy tadqiq etish g‘oyatda muhim masalalar sirasiga kiradi[8];

- Insoniyatni birlashtiruvchi ma’naviy integrativ tizim yaratilayotgan bir paytda yoshlar ongiga ko‘rinishdagi tahdidlar kuchayib bormoqda. Bugungi kunda turli xil shakl va ko‘rinishlardagi bu tahdidlarga qarshi kurashning ilmiy fundamental asoslarini yaratish zarurligini taqozo etmoqda;

- Globallashuv o'zining ijobiy jihatlari bilan birga ezgulik, bag'rikenglik, shafqatlilik, muruvvatlilik kabi umuminsoniy axloqiy qadriyatlarga qarshi «ommaviy madaniyat» nomi ostida kosmopolitik dunyoqarash singari tahdidlar ham yuzaga keltirayotganligini unutmaslik zarur. Bu borada mamlakatimiz Prezidenti Shavkat Mirziyoyev «Albatta, biz mustaqil fikrlaydigan, zamonaviy bilim va kasb-hunarlarni egallagan, mustaqil hayotiy pozitsiyaga ega bo'lgan yoshlarni tarbiyalash bo'yicha katta ishlarni amalga oshirmoqdamiz. Ammo, xolisona tan olib aytadigan bo'lsak, bugungi kunda butun dunyoda aholining, birinchi navbatda, yoshlarning ongi va qalbini egallash uchun qanday keskin kurash borayotganini, diniy ekstremizm, terrorizm, giyohvandlik, «ommaviy madaniyat» kabi tahdidlar kuchayayotganini hisobga oladigan bo'lsak, farzandlarimiz tarbiyasi, ma'naviy-ma'rifiy sohadagi ishlarimizni bir zum susaytirmasdan, aksincha, ularni yangi bosqichga ko'tarishimiz zarur»[2], – deya ta'kidlaydilar.

- Yoshlarning zamonaviy qiyofasini shakllantirishda ma'naviy-diniy qadriyatlar, allomalarning ilmiy merosi hamda xalq tafakkuri ijtimoiy ahamiyatga ega. Vatanparvarlikning tub mohiyati deyarli barcha xalqlarning diniy va falsafiy, ijtimoiy-axloqiy tasavvur, tushuncha va qonun-qoidalar bilan uyg'un holda o'z ifodasini topgan.

- Bugungi kunda ta'lim tizimida bo'layotgan o'zgarishlar faqat o'quv jarayonlarini takomillashtirishnigina nazarda tutmasdan, balki milliy falsafamizning yuksak ma'naviy-axloqiy qadriyatlaridan oqilona foydalanishni ham

taqozo qilmoqda. Bu jarayonda professor-o'qituvchilar, sohaning boshqaruv xodimlaridan ham yuksak mas'uliyat talab etiladi[9].

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, yoshlarda vatanparvarlik tuyg'ularini shakllantirishning an'anaviy va zamonaviy dialektikasida ma'naviy jihatdan yangicha dunyoqarash, o'zaro aloqadorlikda taraqqiy etish va bunday jarayonning jamiyat ijtimoiy-ma'naviy hayotining rivojlanishiga ta'siri haqida so'z yuritildi.

Demak, hozirgi davrdagi Uchinchi Renessansga xos bo'lgan yuksak ma'naviy-ma'rifiy yuksalish haqida, uning yoshlar orasida keng targ'ib etilishi borasida bir qancha muammolar borligiga e'tibor qaratish lozim, bu birinchidan[10].

Ikkinchidan, Vatanparvarlikning an'anaviy metodologik-nazariy asoslari (qadimgi ma'naviy yodgorliklar, allomalarning asarlari, zamonamiz olimlarining ilmiy-tadqiqot ishlari natijalari)dan ijobiy foydalanishni yo'lga qo'yish zarur. Zero, bu yoshlar ma'naviy dunyosining kengayishi hamda vatanparvarlik tuyg'ularini shakllanishida muhim vazifani bajaradi, shuningdek, ularda ajdodlariga nisbatan faxr va iftixor tuyg'ularini shakllantiradi.

Uchinchidan, falsafa, ma'naviyat asoslari, siyosatshunoslik, tarix, adabiyot darslari hamda «Murabbiylik va axborot soati»da talaba-yoshlarga yuksak ma'naviy kamolotga doir ma'lumotlar berib borilsa, ularda vatan olidagi mas'uliyat hissi yanada shakllanishiga zamin yaratiladi.

ADABIYOTLAR

1. Mirziyoyev Sh. Xalqimizning roziligi bizning faoliyatimizga berilgan eng oliy bahodir. 2-kitob, Toshkent: "O'zbekiston", 2018, -B. 252.
2. Mirziyoyev Sh. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. – Toshkent: O'zbekiston, 2017. – 17-b.
3. Ergashev I. S. Shaxs ma'naviy kamolotida erkinlik va ijtimoiy mas'uliyat uyg'unligi. nomz. Diss. Avtoreferati. - Toshkent: 2011, -B. 12.
4. Ma'naviyat asosiy tushunchalar izohli lug'ati. -Toshkent: 2010, -B. 633.
5. Mamadaliyeva F.A. Islomiy qadriyatlarda shaxs mas'uliyati muammosi. Diss. (PhD). - Toshkent: 2020, -B. 17
6. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat-yengilmas kuch.-Toshkent: Ma'naviyat, 2008.-176-b.
7. Avloniy A. Turkiy guliston yoxud axloq. – Toshkent, 1992. –B.
8. Ramatov J., & Umarova R. (2020). Theoretical and ideological sources of beruni's philosophical views. *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal*, 10(11), 1974-1980.
9. Ramatov J., Umarova R., Baratov R., Khasanov M., Sultonov S., & Kushakov F. (2022). Modern requirements for the spiritual image of young people and its manifestation in practice. *Academic research in educational sciences*, 3(10), 582-586.
10. Ramatov J., & Umarova R. (2020). Theoretical and ideological sources of beruni's philosophical views. *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal*, 10(11), 1974-1980.

Мухайё РАХИМОВА,

Старший преподаватель Национального университета Узбекистана

E-mail: moukhayyo75@bk.ru

По отзыву профессора УЗЖТУ Ж. Якубова

PEDAGOGICAL CONDITIONS FOR TEACHING A SECOND FOREIGN LANGUAGE IN THE CONDITIONS OF DIDACTIC BILINGUALISM

Annotation

The article deals with the problem of developing a professionally oriented textbook in French as a second foreign language for the initial stage of education. The task was to design and create conditions that allow students studying restaurant activities in a non-linguistic university to master the communicative competence for communicating orally and in writing in a foreign language to solve problems of interpersonal and intercultural interaction.

Key words: Text-book; French; second foreign language; methods of teaching French; methods of teaching French at university; students; professionally-oriented education; restaurant service; foreign language communicative competence.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ ОБУЧЕНИЯ ВТОРОМУ ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ В УСЛОВИЯХ ДИДАКТИЧЕСКОГО БИЛИНГВИЗМА

Аннотация

В статье рассматривается проблема разработки профессионально ориентированного учебного пособия по французскому языку как второму иностранному для начального этапа обучения. Поставлена задача спроектировать и создать условия, позволяющие студентам, обучающимся ресторанной деятельности в неязыковом вузе, овладеть коммуникативной компетенцией для общения в устной и письменной форме на иностранном языке для решения задач межличностного и межкультурного взаимодействия.

Ключевые слова: Учебные пособия; французский язык; второй иностранный язык; методика преподавания французского языка; методика французского языка в вузе; студенты; профессионально ориентированное обучение; ресторанный сервис; иноязычные компетенции.

DIDAKTIK IKKI TILLILIK SHAROITIDA IKKINCHI CHET TILINI O'QITISHNING PEDAGOGIK SHARTLARI

Annotatsiya

Maqolada ta'limning boshlang'ich bosqichi uchun ikkinchi chet tili sifatida fransuz tilidan professional yo'naltirilgan o'quv qo'llanmani ishlab chiqish muammosi ko'rib chiqiladi. Vazifa, nolingvistik universitetda restoran faoliyatini o'rganayotgan talabalarga shaxslararo va madaniyatlararo o'zaro munosabatlar muammolarini hal qilish uchun chet tilida og'zaki va yozma muloqot qilish uchun kommunikativ kompetentsiyani o'zlashtirishga imkon beradigan sharoitlarni loyihalash va yaratish edi.

Kalit so'zlar: O'quv qurollari; fransuz tili; ikkinchi chet tili; fransuz tilini o'qitish metodikasi; universitetda fransuz tili metodikasi; talabalar; kasbga yo'naltirilgan ta'lim; restoran xizmati; chet tili kompetensiyalari.

Введение. Возрастающая потребность к изучению второго иностранного языка в средних общеобразовательных и высших учебных заведениях объясняется в настоящее время интенсификацией сотрудничества с зарубежными странами не только в политической, но в большей степени в профессиональной и экономической сферах жизни.

Для эффективного процесса формирования коммуникативной компетенции обучающихся на втором иностранном языке необходимо учитывать совокупность педагогических условий, которые содействуют повышению эффективности учебного процесса в целом.

Анализ литературы по теме. С точки зрения педагогики мы рассматриваем условия как совокупность значимых обстоятельств, методов, организационных форм обучения при которых происходит функционирование и развитие учебного процесса. По мнению Л. В. Рагулиной, задача преподавателя при сопоставлении языков состоит в том, чтобы извлечь максимальную пользу из имеющегося лингвистического опыта обучающихся и с помощью этого облегчить овладение новым иностранным языком.

В условиях дидактического билингвизма преподаватель иностранного языка должен поставить

перед собой следующие задачи: 1) сформировать и развить коммуникативную компетенцию обучающихся в рамках изучаемого второго иностранного языка; 2) помочь перенести во второй иностранный язык лингвистический опыт первого иностранного языка (знания, умения и навыки), тем самым значительно облегчив изучение второго иностранного языка; 3) учитывать специфику условий обучения, а именно наличие у обучающихся трех контактирующих языков в процессе обучения – родного, первого и второго иностранного языков. 4) придать процессу обучения социокультурную направленность, расширить культуроведческие знания обучающихся о странах контрастирующих языков; 5) сформировать у обучающихся представление о диалоге культур; 6) придерживаться коммуникативно-когнитивного принципа в обучении второму иностранному языку.

А. В. Щепилова отмечает, что именно при изучении второго иностранного языка «обучающийся может идти путем естественного познания – от понимания свойств и назначения целого к ее структуре и ее составляющим». Поэтому соблюдение когнитивного принципа при обучении второму иностранному языку

необходимо для интенсификации учебного процесса в условиях ограниченного количества часов, отводимого на изучение нового языка. 7) ориентировать учебный процесс на личность учащегося, на учет его способностей и интересов. Такие факторы как более осознанный подход учащихся к изучению второго иностранного языка и уже имеющийся у них лингвистический опыт первого иностранного языка помогают преподавателю создать условия для более интенсифицированного обучения, учитывая индивидуальные особенности учащихся и их уровень знаний первого иностранного языка. 8) направить весь процесс обучения на решение определенных коммуникативных задач, достижение целей обучения и следование определенным принципам в условиях билингвального обучения. 9) развивать все виды речевой деятельности на втором иностранном языке во взаимосвязи друг с другом в рамках каждого занятия.

Методология исследования. Преподавателю следует уже на самом раннем этапе обучения второму иностранному языку использовать только аутентичные тексты для чтения, т.к. чтение является наиболее привычным для учащихся видом деятельности, во время которого они могут использовать языковую догадку, проводя аналогии встречающихся языковых явлений второго иностранного языка с явлениями на первом иностранном языке);

использовать контрастивный подход при обучении второму иностранному языку, чтобы у учащихся появилась возможность во время обучения выявлять сходства и различия между языками.

Рассмотрим специфику разработки учебного пособия по французскому языку как второму иностранному для специальности «Ресторанная деятельность». В соответствии с программой обучение начинается на третьем курсе экономического вуза и продолжается полтора года. Главной задачей данного курса является достижение уровня, достаточного для практического использования французского языка в будущей профессиональной деятельности. Конечная цель обучения заключается в обеспечении активного владения студентами французским языком как средством формулирования мыслей в сфере ресторанного бизнеса. Профессионально ориентированный процесс обучения основан на потребности студентов в изучении французского языка, диктуемой особенностями их специальности, которая в свою очередь требует его изучения для пополнения своих профессиональных компетенций.

Обучение французскому языку как второму иностранному после английского и немецкого требует учета общих принципов, действующих при обучении любому иностранному языку. Среди наиболее существенных принципов отметим следующие. 1. Целью обучения иностранному языку в вузе является формирование иноязычных коммуникативных компетенций. Ввиду того что студенты уже имеют опыт изучения первого иностранного языка, овладение вторым происходит более сознательно, они владеют навыками мыслительных операций с иноязычным материалом: могут анализировать и сравнивать языковые явления различных языков, делать самостоятельные выводы, формулировать правила, отмечать сходства, отличия и исключения. Это помогает найти аналогии, использовать положительное влияние переноса, а также выявить различия, чтобы избежать негативного влияния межъязыковой и внутри языковой интерференции. 2. Учебный процесс организуется с учетом личностно ориентированной деятельности обучаемых, индивидуализации их профессиональных потребностей,

интересов, мотивированности в изучении второго иностранного языка и нацелен на развитие самостоятельности и творческого потенциала. 3. В содержании обучения используются аутентичные материалы для формирования социокультурной компетенции, обеспечивающей межкультурное общение и взаимопонимание носителей различных культур. 4. Система упражнений строится по принципу от простого к сложному и включает задания, требующие выполнения речевых действий для решения коммуникативных задач, связанных с будущей специальностью. 5. Все основные виды речевой деятельности: аудирование, говорение, чтение, письмо должны развиваться параллельно. Знание латинского шрифта, навыки работы с иноязычным текстом, использование языковой догадки несколько облегчат обучение чтению французских аутентичных текстов по специальности. Однако необходимо учитывать ряд сложностей правил французского произношения и интерференцию с английским и немецким языками. 6. Сопоставительный подход играет особую роль при обучении второму иностранному языку. Выявление сходства и различия между иностранными языками с русским языком, знакомство с интернациональной лексикой и профессиональной терминологией, опора на положительное влияние переноса знаний и умений значительно облегчают процесс овладения французским языком как вторым иностранным. 7. Применение принципов экономии интенсификации обучения второму иностранному языку является также важным, так как на процесс обучения отводится всего полтора года. В этой связи целесообразно интенсифицировать вводно-фонетический курс, обучение правилам произношения и чтения провести в течение нескольких уроков, в таблицах звуков и в упражнениях для чтения предпосылка отдается профессиональной лексике и терминологии. С первых уроков для чтения предлагаются небольшие аутентичные тексты по специальности диалоги, свойственные ситуациям профессиональной сферы. По мнению О.В. Флерова, «минимизация теории как на уровне лексики, грамматики, так и на уровне произношения и фонетики – одна из основных черт коммуникативного обучения иностранному языку», а «преподавание нового иностранного языка с чистого листа дает отличную потенциальную возможность сделать обучение ему максимально практически ориентированным и прикладным». Разработанное учебное пособие представляет собой базовое средство обучения, входящее в компоненты учебно-методического комплекса дисциплины, а методика обучения предусматривает реализацию нескольких подходов: коммуникативно-компетентностного, интегративного, личностно ориентированного, когнитивного и социо-культурного. Перед тем как приступить к созданию учебного пособия по французскому языку для ресторанного сервиса (начальный этап обучения), необходимо определить трудности, с которыми могут столкнуться обучаемые. Эти трудности следует по возможности уменьшить или устранить. К объективным сложностям можно отнести следующие. 1. Объединенные группы, включающие студентов, изучавших английский или немецкий язык в качестве первого иностранного. Отрицательное влияние межъязыковой интерференции. 2. Специфика французских правил произношения и чтения, значительно отличающихся от английских и немецких правил. Наличие звуков, не существующих в других языках, связывание и сцепление звуков, ритмические группы. 3. Особенности французской грамматики: наличие согласований, слитных артиклей, сложная система времен

глаголов и согласования времен, особенности спряжения глаголов третьей группы. 4. Специфика французского профессионального лексикона и терминологического словаря по специальности. 5. Использование аутентичных профессионально ориентированных текстов и тем устного общения. 6. Строго регламентированная по определенным правилам французская гастрономия и сфера ресторанной деятельности. 7. Учет культурных традиций и особенностей в ресторанном сервисе. 8. Четкая система сочетаемости блюд и напитков. 9. Определенный французский этикет и правила хорошего тона. К трудностям субъективного характера можно отнести отсутствие специальных знаний ресторанного и гостиничного дела у преподавателей иностранного языка, недостаток знаний современных французских реалий в данной профессиональной сфере, значительные временные затраты на поиск аутентичных материалов по специальности, их переработку и адаптацию, потребность в консультациях профессионалов ресторанного бизнеса.

В данной связи необходимо пересмотреть роль и функции преподавателя французского языка как второго иностранного, разработать требования к уровню его профессиональной компетенции. Очевидным М. В. Плеханова называет и то, что обязательным требованием является высокий уровень владения преподавателем английским языком как первого иностранного языка, а также знание педагогических стратегий, техник и приемов, направленных на актуализацию опыта обучающихся, приобретенного в процессе изучения первого иностранного языка. Задача преподавателя научить студентов использовать этот опыт самостоятельно и эффективно.

Среди дидактических условий успешной организации процесса обучения второму иностранному языку на основе первого, необходимо отметить следующие: 1. Использование контрастного метода при обучении второму иностранному языку на основе лингвистического опыта первого иностранного языка. 2. Учет и выявление социокультурных сходств и различий при обучении второму иностранному языку. 3. Практико-ориентированный характер занятий, осуществление которого педагог обеспечивает широким набором методических средств и приемов, направленных на активизацию коммуникативного взаимодействия студентов в учебном процессе (групповая и проектная работа, метод кейсов, ролевые игры, дискуссии, дебаты, драматизации, симуляции) с привлечением опыта первого иностранного языка.

4. Включение в учебный процесс аутентичных материалов, имеющих не только учебный характер, но и отражающих реальную коммуникативную практику. 5. Развитие гуманистической направленности в отношении обучающихся, умение работать с обратной связью,

умение слушать и ясно излагать свои мысли, эмоциональная устойчивость и саморегулирование.

Анализ и результаты. Важным педагогическим условием эффективного процесса обучения является также необходимость систематически отслеживать успешное продвижение в изучении обучающимися второго иностранного языка, тем самым развивая у них рефлексию, способность к самоконтролю и самооценке. При работе с конкретным учебным материалом педагог предпринимает тактики сравнения, анализа, синтеза и компрессии на примере систем двух иностранных языков. Важным условием эффективного процесса обучения является готовность и способность обучающихся осуществлять когнитивную деятельность.

При изучении обучающимися второго иностранного языка, педагогу необходимо учитывать такие условия, способствующие эффективному процессу обучения, как: 1. Степень влияния (как положительного, так и отрицательного) со стороны первого иностранного языка. 2. Уровень сформированности умений, навыков и знаний на первом иностранном языке, чтобы усилить вероятность их положительного переноса во второй иностранный язык.

3. Разное проявление первого иностранного языка на всех языковых уровнях и в разных видах речевой деятельности. 4. Влияние родного языка на второй иностранный язык, несмотря на то, что оно не настолько значительно, как влияние первого иностранного языка. 5. Сложность сопоставляемых языковых явлений в обоих иностранных языках, т.к. от степени сложности зависит и взаимодействие языков в процессе обучения. 6. Направление внимания обучающихся на нахождение совпадения и различий в контрастирующих иностранных языках, с целью предотвращения интерферирующего влияния со стороны первого иностранного языка. 7. Подбор дифференцированных упражнений при работе над каждым языковым уровнем, сопровождающиеся разъяснениями о различиях и совпадениях языковых явлений.

Закключение. Одним из важных условий успешного овладения вторым иностранным языком является использование педагогом специально разработанных учебно-методических комплексов, в которых грамматические и лексические упражнения помогают обучающимся лучше усвоить новый материал, делая изучение второго иностранного языка интересным и увлекательным, а сам процесс обучения – быстрым и эффективным. Главным достоинством такого учебного пособия, по мнению И. Л. Бим, должно стать то, что обучение второму иностранному языку происходит с опорой на знания, умения и навыки, полученные обучающимися во время изучения первого иностранного языка.

ЛИТЕРАТУРА

1. Горина В. А. Формирование профессиональной компетенции преподавателя второго иностранного языка // Вестник МГЛУ. – Москва: 2014. – №3.
2. Щербакова М. В. Особенности обучения второму иностранному языку студентов языковых факультетов // Лингвистика и межкультурная коммуникация. – Воронеж: Вестник ВГУ, 2003. – № 2.
3. Ястребова Л. Н. Принципы обучения второму иностранному языку как специальности в языковом вузе. – Томск: Вестник ТГПУ, 2014. – №8.
4. Ключникова Н. В., Лобанова Н. Н., Скопова Л. В. Французский язык в сфере ресторанного сервиса (для лиц, не имеющих базовых знаний французского языка) : учеб пособие/ под общ. ред. Л. В. Скоповой. – Екатеринбург : УрГЭУ, 2011.

UDK:378.2

Sanobar RIZAYEVA,

Chirchiq davlat pedagogika universiteti, Informatika va axborot texnologiyalari kafedrasida o'qituvchisi
E-mail: sanobar2304@gmail.com

Geologiya fanlari universiteti, Aniq va tabiiy fanlar kafedrasida dotsenti M.Kosbergenova taqdiri asosida

DIRECTIONS OF INDIVIDUALIZATION OF THE CONTENT OF EDUCATION IN A HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTION

Annotation

The article discusses the directions of individualization of the content of education in higher education. There is a distinction between the principle of individual approach and the principle of individualization of training. The ways of realization of individualization of training are shown.

Key words: Individualization, individual approach, individual training, individual educational trajectory, existentialism.

НАПРАВЛЕНИЯ ИНДИВИДУАЛИЗАЦИИ СОДЕРЖАНИЯ ОБРАЗОВАНИЯ В ВЫСШЕМ УЧЕБНОМ ЗАВЕДЕНИИ

Аннотация

В статье рассматриваются направления индивидуализации содержания образования в высшем учебном заведении. Различают принцип индивидуального подхода и принцип индивидуализации обучения. Показаны пути реализации индивидуализации обучения.

Ключевые слова: Индивидуализация, индивидуальный подход, индивидуальное обучение, индивидуальная образовательная траектория, экзистенциализм

OLIIY TA'LIM MUASSASASIDA TA'LIM MAZMUNINI INDIVIDUALLASHTIRISH YO'NALISHLARI

Annotatsiya

Maqolada oliy ta'lim muassasasida ta'lim mazmunini individuallashtirish yo'nalishlari muhokama qilinadi. Individual yondashuv prinsipi va ta'limni individuallashtirish prinsipi farqlanadi. Ta'limni individuallashtirishni amalga oshirish yo'llari ko'rsatilgan.

Kalit so'zlar: Individuallashtirish, individual yondashuv, individual ta'lim, individual ta'lim trayektoriyasi, ekzistensializm.

Kirish. Hozirgi kunda inson hayotining deyarli barcha sohalarini qamrab oladigan zamonaviy kompyuter texnologiyalarisiz zamonaviy jamiyatni tasavvur qilish qiyin. Shuning uchun ta'lim muassasalarida axborot texnologiyalari fanini o'qitishga katta e'tibor berilmoqda.

Hozirgi bosqichda jamiyatni axborotlashtirish jarayoni pedagogika faniga ta'lim muassasalari talabalarini ta'lim va kasbiy faoliyatida axborot texnologiyalaridan mazmunli va ijodiy foydalanishga tayyor bo'ladigan tarzda tayyorlashni tashkil etish vazifasini qo'yadi. Bunday tayyorgarlikni amalga oshirish uchun talabani individuallik sifatida rivojlanishi uchun eng qulay sharoitlarni yaratish kerak.

O'qituvchining asosiy va juda mas'uliyatli vazifasi bolaning individualligini ochib berish, uning namoyon bo'lishiga, rivojlanishiga, joylashishiga, selektivlik va ijtimoiy ta'sirlarga chidamliligiga yordam berishdir. Shuning uchun qobiliyatni tanlash va hatto jamiyat uchun zarur bo'lgan shaxsiy fazilatlarni shakllantirish bilan emas, balki har bir talabani individuallik sifatida malakali pedagogik o'rganish bilan boshlash kerak.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. M. B. Utegov va G. V. Rindakning fikriga ko'ra, individual ta'lim yo'nalishi - bu o'qituvchi bilan hamkorlikda ishlab chiqilgan va buyurtma qilingan, pedagogik texnologiyalarda va o'quvchining ta'lim faoliyatida amalga oshirishga tayyor bo'lgan o'quvchining o'z ta'limdagi rivojlanishi haqidagi g'oyalari, ya'ni. o'qituvchi va talabani birgalikdagi ijodiy mahsulidir deb baholaydilar [4].

Shu bilan birga, boshqa tadqiqotchilar (S. V. Vorobeva va A. P. Tryapitsyna) individual ta'lim yo'nalishini maqsadli ishlab chiqilgan tabaqalashtirilgan ta'lim dasturi sifatida tushunishadi[2]

Falsafiy jihatdan individuallashtirish rivojlanish shakllaridan biri sifatida namoyon bo'ladi. "Har qanday rivojlanish, - deb ta'kidladi V. Solovyeva, - individual shakllanishlarni dastlabki birlashish va befarqlikdan ajratish. Eng yangi fan... dunyo tarixini bunday rivojlanish jarayoni yoki mavjudlikni bosqichma-bosqich individuallashtirish jarayoni sifatida ko'rsatishga tobora ko'proq intilmoqda[3]."

Individualizatsiya tushunchasining universalligini hisobga olgan holda, I.I. Rezvitskiy individualizatsiya prinsipi ob'ektiv dunyo mavjudligining ma'lum bir usulini ochib beradigan mavjudlik prinsipi sifatida ishlaydi degan xulosaga keladi.

Binobarin, jamiyat yaxlitlik sifatida rivojlanib, bir butun sifatida va uning elementida - shaxsda individuallashtadi. Shaxsning o'ziga xosligini zamonaviy ekzistensialistlar ham ta'kidlaydilar: "Har bir inson dunyoni o'ziga xos tarzda qabul qiladi va dunyo shaxs uni idrok etadigan tarzda mavjuddir".

Individuallashtirish uchun ekzistensializmning uchta asosiy pozitsiyasi muhimdir:

1) dunyo tartibining asosi mavjudlikning o'zi yoki mavjudlikdir;

2) inson erkinligi-bu tanlov erkinligi;

3) har kim o'zi uchun, o'z tanlovi uchun javobgardir. Inson hayoti-bu o'zini o'zi boshqarish va o'zini rivojlantirish jarayonidir[5].

Ta'lim mazmunini individuallashtirish g'oyasi bir qator olimlar tomonidan ko'rib chiqilmoqda va korreksion pedagogika yo'nalishi ayniqsa faol rivojlanmoqda. Ushbu holatda talabalar o'zlarining o'quv qobiliyatlari va psixologik tuzilishining o'ziga xos xususiyatlarini ifodalaydilar va ular,

birinchi navbatda, individual o'quv trayektoriyalariga ko'ra o'rganishlari kerak.

Tadqiqot metodologiyasi. Pedagogik amaliyotda o'qituvchilar ko'pincha muammolarga duch kelishadi: o'quv fanining materialini o'rganish va o'zlashtirishga individual talabalarning qiziqishi yo'qligi; o'quv materialining o'quvchilar tomonidan notekis o'zlashtirilishi. Pedagogik faoliyat tajribasi, pedagogika va psixologiya sohasidagi ilmiy tadqiqotlar natijalari [2,3,5] ushbu muammolarni tavsiflovchi bir qator qarama-qarshiliklarni aniqlashga imkon beradi, xususan:

- o'quv vaqtining doimiy va ba'zan kamayib borayotgan byudjeti va o'quv ma'lumotlarining doimiy ravishda o'sib borishi, bu talabalarning haddan tashqari yuklanishiga va natijada o'quv materialining to'liq va yuzaki o'zlashtirilishiga, norozilik, g'azablanish va nihoyat, befarqlikka olib keladi;

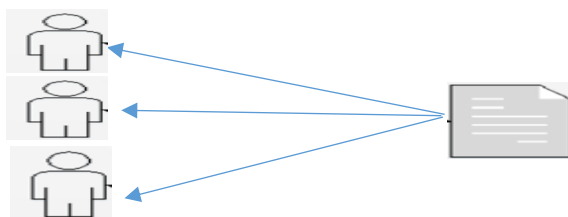
- o'quv materialini taqdim etishning talab qilinadigan darajasi va o'quvchining o'quv ma'lumotlarini o'zlashtirish va abstraktsiyaning tavsiya etilgan darajalarida idrok etishni xohlamasligi yoki qila olmasligi;

- barcha uchun yagona ta'lim dasturi va o'quvchilarda ma'lum bir fanga kognitiv qiziqishning yo'qligi;

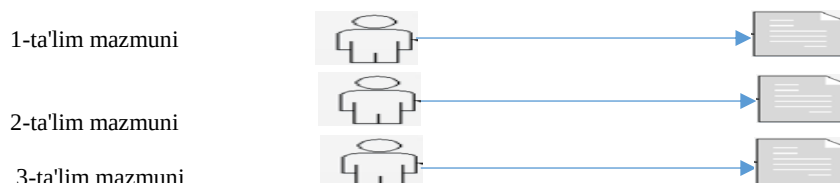
- hamma uchun bir xil mazmun va o'quv fanini o'rganish uchun ajratilgan vaqt va o'quv guruhi talabalarining o'quv materialini o'zlashtirish qobiliyatining teng emasligi.

Shaxs uchun kasb bo'yicha o'z yo'lini izlash, mualliflik, sub'yektiv faoliyat uslubiga, individual ta'lim

Individual yondashuv tamoyili bilan ta'limni individuallashtirish prinsipi o'rtasidagi farqni quyidagicha aniq ko'rsatish mumkin (1, 2-rasm).

1-rasm. Individual yondashuv tamoyili

2-rasm. Ta'limni individuallashtirish tamoyili

Shunday qilib, ta'limni individuallashtirishni amalga oshirish uchun asosiy va o'zgaruvchan qismga ega bo'lish kerak. Asosiy qism Oliy ta'limning davlat ta'lim standarti talablari bilan belgilanadi. O'zgaruvchan qism bilim, ko'nikma va malakalarni kengaytirish va chuqurlashtirishga imkon beradi va o'quvchiga muvaffaqiyatli kasbiy faoliyat uchun chuqur bilim va ko'nikmalarni olish imkonini beradi. Shu munosabat bilan, o'zgaruvchan qismda tanlov fanlari bo'lishi kerak. Bundan tashqari, o'zgaruvchan komponent har bir fanda bo'lishi kerak. O'zgaruvchan qismni amalga oshirish ish beruvchining ham, individual ta'lim traektoriyasini ongli ravishda tanlaydigan aniq talabning ehtiyojlariga javob beradigan yangi ta'lim sifatini olish imkonini beradi.

Ta'limni individuallashtirish jarayonida individuallik tamoyilini amalga oshirish zaruriy shartlardan biridir. Bu tamoyil oliy ta'lim muassasasining ta'lim muhitida repetitorlik mexanizmini amalga oshirish uchun zarur shart-sharoitlarni yaratadigan qo'shimcha ma'lumotlarning mavjudligini nazarda tutadi [7]. Bu talabada butun o'quv jarayonini va

traektoriyasiga bo'lgan huquqqa ega bo'lish dolzarb bo'lib qoladi. Ammo unga bo'lgan huquq talabning tanlash uchun juda ko'p narsaga ega ekanligini anglatadi, ta'lim dasturining o'zgaruvchan qismi mavjud bo'lib, talaba o'zi uchun eng qiziqarli bo'lgan qismlarni tanlashi mumkin. Ta'limning innovatsion mazmunini shakllantirish uchun talabalarga oqilona individual ta'lim traektoriyalaridan foydalanish taklif etiladi. Shuning uchun ikkita muhim tushunchaga ta'rif berish maqsadga muvofiqdir: "individual yondashuv" va "individuallashtirish". Individual yondashuv deganda "barcha o'quvchilar yagona standartni o'rganishi kerak bo'lgan o'qitish usuli tushuniladi, lekin shu bilan birga o'qituvchi o'quvchilarning individual xususiyatlariga (turli xil turlari) e'tibor qaratgan holda o'qitish usullari, shakllari va vositalarini tanlashi kerak. ma'lumotni idrok etish, ma'lum bir aqliy tipni o'rganishning o'ziga xos xususiyatlari va boshqalar)." [6, b.76]. Ta'limning individuallashtirish shundan iboratki, "har bir o'quvchi hozir o'zi uchun eng muhim bo'lgan bilimlarni o'zlashtirish yo'lidan boradi. Individual yondashuv prinsipidan farqli o'laroq (bu tamoyillar hali ham pedagogik adabiyotlarda ham, amaliyotda ham ko'pincha chalkashib ketadi), individuallashtirish prinsipi o'qituvchilarga birinchi navbatda har bir talabning individual ta'lim ustuvorliklariga e'tibor qaratish imkonini beradi. Ushbu tamoyilni amalga oshirishda o'qituvchining maqsadi har bir o'quvchiga o'z ta'lim yo'lini belgilashda yordam berish va individual ta'lim dasturini tuzishda unga hamrohlik qilishdir" [6, 76-77-betlar]

Individual yondashuv tamoyili bilan ta'limni individuallashtirish prinsipi o'rtasidagi farqni quyidagicha aniq ko'rsatish mumkin (1, 2-rasm).

o'rganilayotgan ta'lim sohasining mazmunini ko'rib chiqishda mumkin bo'lgan yondashuvlar to'g'risida to'liq tasavvur hosil qiladi. Individuallik printsipi nafaqat o'quv jarayoni bilan bevosita bog'liq bo'lgan haqiqiy ta'lim manfaatlarini, balki to'g'ridan-to'g'ri o'quv faoliyatidan tashqariga chiqadigan kengroq manfaatlarini, masalan, ilmiy faoliyatni va boshqalarni qamrab oladigan yetarlicha keng sohada ta'lim muhitini shakllantirishni o'z ichiga oladi shu bilan birga, bir xil maqsadga erishishga yordam beradigan bir nechta yo'llarning mavjudligini ta'minlash kerak. Bu yangi ta'lim paradigmasining asosiy qoidalarini amalga oshirishga erishadi:

- o'quv faoliyati sub'ektlariga o'zlari uchun eng qulay shart-sharoitlar, o'zaro ta'sir vositalari va usullarini tanlash imkoniyatini ta'minlash to'g'risida;

- talabalarga maqsadlarga erishish vositasi sifatida ta'lim muhitini loyihalashni talab qiladigan o'z ta'lim traektoriyasini tanlash erkinligini berish (kerakli vakolatlarini o'zlashtirish).

Xulosa va takliflar. Shuni ta'kidlash kerakki, individual ta'lim traektoriyalarini amalga oshirish uchun, birinchi navbatda, o'qituvchilar sifatli tayyorlanishi kerak. Bu ta'limni individuallashtirishning zaruriy sharti bo'lib, o'quvchilar uchun individual ta'lim traektoriyalarini shakllantirish imkonini beradi. Ta'limni

taqdim etish qobiliyatini ko'rsatadi va o'quvchilarning o'zlari ta'lim mazmunini tanlash orqali ta'limni individuallashtirishning eng yuqori darajasini ta'minlashga qaratilgan. Shuni ta'kidlash kerakki, har bir o'quvchining rivojlanish yo'llari ko'p qirrali va o'ziga xosdir.

Ilmiy maqola yuzasidan quyidagi amaliy takliflarni beramiz:

talabaning passiv rolini faol rolga aylantirishga qaratilgan.

individuallashtirishning ikkinchi zarur sharti - bu individual mazmunli ta'lim yo'nalishini tanlash imkoniyatini beruvchi mualliflik ta'lim dasturlari mavjudligi. Shunday qilib, ta'limning o'zgaruvchanligi ta'lim tizimining o'quvchilarga ta'lim traektoriyasining turli xil variantlarini

OTM larda individual ta'limni qo'llash bo'yicha strategiya ishlab chiqish lozim;

oliy ta'lim muassasalarining barcha yo'nalishlarida individual ta'lim texnologiyalarini qo'llash va joriy etish lozim; Ushbu texnologiyani qo'llash o'quv mashg'ulotlarida qatnashuvchi

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktyabrda "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida" PF-5847-sonli farmoni
2. Воробьева С. В. Теоретические основы дифференциации образовательных программ [Текст]: дис. ... доктора пед. Наук: 13.00.01 / Воробьева Светлана Викторовна. — СПб., 1999. — 460с.
3. Соловьева С. В. Некоторые аспекты проектирования индивидуальных образовательных программ для обучающихся с ОВЗ [Электронный ресурс] / Сайт окружного методического объединения специальных (коррекционных) школ северного округа. — Режим доступа: http://kmo sewer.ru/index.php?option=com_content&view=article&id=60:2010-12-19-09-21-11&catid=35:2010-12-19-09-10-16&Itemid=73 (дата обращения: 23.10.2013).
4. Рындак Г. В. К вопросу о проектировании индивидуального образовательного маршрута как средстве становления личностных достижений старшего школьника [Текст] / Г. В. Рындак, М. Б. Утепов // Вестник ОГУ. — 2003. — № 7. — С. 39–44.
5. Резвицкий И.И. Существует ли индивидуальная социальность, или На пути к индивидуализированной социальной теории. Филос. науки / Russ. J. Philos. Sci. 2019. 62(5)
6. Ковалёва Т. М., Кобыща Е. И., Попова С. и др. Профессия «Тьютор». / Т. М. Ковалева // М. — Тверь: «СФК — офис». 2012. — 246 с.
7. Солодова Е. А. Об актуальности тьюторства в современном образовании / Е. А. Солодова, П. П. Ефимов // Актуальные вопросы современной науки. — 2013. — №30. — С.190-198.

УДК:159.9

Юлианна САГДИЕВА,

*Институт повышения квалификации и дополнительного образования Национального
Университета имени аль-Фараби, Казахстан
E-mail: logotherapyincentralasia@gmail.com*

По отзыву профессора НУУз Д. Мухамедовой

ЭФФЕКТИВНОСТЬ ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО ТРЕНИНГА РАЗВИТИЯ СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩИХ ПЕДАГОГОВ-ПСИХОЛОГОВ

Аннотация

Статья посвящена эмпирическому исследованию практической эффективности подготовленной программы социально-психологического тренинга «Развитие социально-психологической компетентности будущих педагогов-психологов». В статье приводятся результаты с использованием непараметрического критерия Вилкоксона, Манна Уитни и параметрического критерия Стьюдента, которые подтверждают практическую эффективность подготовленной программы тренинга.

Ключевые слова: Программы социально-психологического тренинга, выборка, контрольная и экспериментальная группы, социально-психологическая компетентность, непараметрический критерий Вилкоксона, непараметрический критерий Манна Уитни, параметрический критерий Стьюдента.

BO'LAJAK PEDAGOG-PSIXOLOGLARNING IJTIMOY-PSIXOLOGIK KOMPETENTSIYASINI RIVOJLANTIRUVCHI IJTIMOY-PSIXOLOGIK TRENINGLAR SAMARADORLIGI

Annotatsiya

Maqola tayyorlangan “Bo'lajak pedagog-psixologlarning ijtimoiy-psixologik kompetentsiyasini rivojlantiruvchi ijtimoiy-psixologik treninglar samaradorligi”ni empirik o'rganishga bag'ishlangan. Maqolada tayyorlangan o'quv dasturining amaliy samaradorligini tasdiqlovchi Wilcoxon, Mann Whitney va parametrik Student testining parametrik bo'lmagan testidan foydalangan holda natijalar keltirilgan.

Kalit so'zlar: Ijtimoiy-psixologik trening dasturlari, namunaviy, nazorat va eksperimental guruhlar, ijtimoiy-psixologik kompetentsiya, parametrik bo'lmagan Wilcoxon testi, parametrik bo'lmagan Mann Whitney testi, parametrik Student testi.

THE EFFECTIVENESS OF SOCIO-PSYCHOLOGICAL TRAINING FOR DEVELOPMENT OF SOCIO- PSYCHOLOGICAL COMPETENCE OF FUTURE EDUCATIONAL PSYCHOLOGISTS

Annotation

The article is devoted to an empirical study of the practical effectiveness of the prepared program of socio-psychological training for “Development of socio-psychological competence of future educational psychologists”. The article presents the results using the non-parametric test of Wilcoxon, Mann Whitney and parametric Student's test, which confirm the practical effectiveness of the prepared training program.

Key words: Socio-psychological training programs, sample, control and experimental groups, socio-psychological competence, non-parametric Wilcoxon test, non-parametric Mann Whitney test, parametric Student's test.

Введение. Современное образование во многом зависит от последовательной демократизации и гуманизации взаимоотношений всех участников педагогического процесса, что, в свою очередь, требует более активного внедрения в педагогическую практику психологических знаний. Задачи по психологизации учебно-воспитательного процесса, созданию надлежащих социально-психологических условий развития личности обучаемого преимущественно возложены на психологическую службу образовательных учреждений, центральной фигурой которой выступает педагог-психолог. Практика показывает, что для максимального содействия гармоничному личностному развитию обучаемых, педагог-психолог должен комплексно влиять на всю совокупность факторов, обуславливающих этот, довольно сложный процесс, где основным объектом его усилий выступает система межличностных взаимоотношений участников педагогического процесса. Очевидно, что такая многоаспектная деятельность предъявляет определенные требования к индивидуально-психологическим особенностям педагога-психолога, в

частности, к уровню его социально-психологической компетентности. Это обусловлено тем, что данная профессия относится к социальным видам труда, в ходе которого коммуникативный процесс вступает профессионально-значимой стороной, где все основные работы реализуются, в конечном итоге, через целенаправленную организацию общения и взаимодействие с обучаемыми и другими участниками педагогического процесса. Анализ научной литературы по исследуемой проблеме, а также результаты нашего исследования показывают практическую необходимость совершенствования развития социально-психологической компетентности обучаемых в ходе их подготовки в высшем образовательном учреждении.

С данной целью, нами была подготовлена программа социально-психологического тренинга «Развитие социально-психологической компетентности будущих педагогов-психологов». Исходя из цели, тренинговая программа предусматривала решение задач направленных на оптимизацию, развитие структурных составляющих социально-психологической компетентности будущих

педагогов-психологов, выявленных нами в ходе нашего исследования, которые включают в себя следующие: коммуникативные способности; личностную зрелость; эмоциональный интеллект; личностно адаптационный потенциал; самоконтроль в общении; коммуникативную толерантность; способность преодолевать эмоциональные барьеры в межличностном общении; рефлексивность. Основу подготовленной программы социально-психологического тренинга составили 8 комплексных занятий, каждое из которых предусматривало три основных части (вступительная, основная и заключительная), а в целом 8 мини-лекций по соответствующей тематике и 32 специально подобранных упражнения. Сам социально-психологический тренинг проводился в течении восьми недель (одно занятие в неделю) во внеурочное время, в стандартной аудитории для проведения практических (семинарских) занятий. До и после проведения социально-психологического тренинга вся выборка экспериментального исследования

была обследована с помощью апробированного психодиагностического комплекса: многоуровневый личностный опросник «Адаптивность» А.Г. Маклакова, С.В. Чермянина; тест-опросник личностной зрелости Ю.З. Гильбуха; опросник эмоционального интеллекта Н.Холла; опросник оценки самоконтроля в общении М. Снайдера; опросник диагностики общей коммуникативной толерантности В.В. Бойко; опросник диагностики эмоциональных барьеров в межличностном общении В.В. Бойко; опросник диагностики уровня развития рефлексивности А.В. Карпова.

Для изучения практической эффективности подготовленной программы социально-психологического тренинга нами было организовано и проведено экспериментальное исследование, в котором приняло участие 75 студентов обучающихся в Казахском Национальном Университете имени Аль-Фараби, как женского, так мужского пола, разных возрастных категорий (рис. 1).

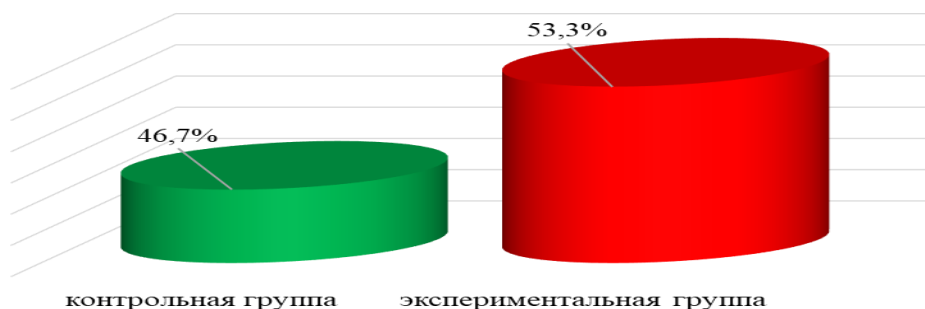

Рис. 1. Количественная характеристика групп сравнения экспериментального исследования эффективности подготовленной программы социально-психологического тренинга по полу (n=75)

При этом, выборка экспериментального исследования формировалась случайным образом при помощи сгенерированной таблицы случайных чисел в программе Microsoft Excel, т.е. был применён рандомизированный подход. Кроме того, для сравнимости данных, учета различных факторов, оказывающих влияние на исследуемое явление, вся выборка экспериментального исследования была разделена на две группы сравнения: экспериментальную группу, в которую вошли 40 (53,3 %) респондентов и которые непосредственно приняли участие в подготовленном социально-психологическом тренинге;

контрольную группу, в которую вошли 35 (46,7 %) респондентов и которые не принимали участие в подготовленном социально-психологическом тренинге.

В целом, дизайн экспериментального исследования приближён к классическому психологическому эксперименту, предусматривающий условия для проведения адекватного сравнительного анализа и позволяющий максимально исключить влияние различных факторов на изучаемое явление, что несомненно имеет позитивное влияние на его валидность. В целях выбора адекватного критерия для проведения сравнительного анализа, результаты комплексного психодиагностического обследования были исследованы на предмет их нормального распределения. Так, в результате применения одновыборочного непараметрического критерия Колмогорова-Смирнова с помощью программы SPSS выяснено, что анализируемые признаки имеют нормальное распределение за исключением признака - Уровень развития социально-психологической компетентности (обобщённый балл) в экспериментальной группе после проведения социально-психологического тренинга. Этому свидетельствуют полученные коэффициенты асимптотической значимости

(2-сторонняя), которые, в первом случае больше 0,05, соответственно во втором - меньше 0,05. Исходя из полученных данных, для сравнительного анализа, где задействован признак, отличающийся от нормального распределения (Уровень развития социально-психологической компетентности в экспериментальной группе после проведения социально-психологического тренинга) была применена непараметрическая статистика, в частности Т-критерий Вилкоксона для связанных выборок и U-критерий Манна Уитни для не связанных выборок. В остальных случаях - параметрическая статистика, т.е. критерий Стьюдента (t-критерий) для связанных и не связанных выборок.

Таким образом, применение параметрического t-критерия Стьюдента для не связанных выборок позволило выяснить, что до проведения социально-психологического тренинга результаты комплексного психодиагностического обследования в экспериментальной и контрольной группах статистически значимо не отличались. Этому свидетельствуют полученный коэффициент двухсторонней значимости - 0,923, который соответственно больше 0,05. Т.е. респонденты контрольной и экспериментальной групп до проведения тренинга по уровням развития социально-психологической компетентности не отличались.

В свою очередь применение непараметрического Т-критерия Вилкоксона для связанных выборок позволило выяснить, что результаты комплексного психодиагностического обследования респондентов экспериментальной группы до и после проведения социально-психологического тренинга имели статистически значимые различия. Этому свидетельствуют полученный коэффициент асимптотической значимости - 0,009, который соответственно меньше 0,05. Т.е. у респондентов

экспериментальной группы в результате социально-психологического тренинга изменился уровень социально-психологической компетентности.

Далее, применение параметрического t-критерия Стьюдента для связанных выборок позволило выяснить, что результаты комплексного психодиагностического обследования респондентов контрольной группы до и после проведения социально-психологического тренинга статистически значимо не отличались. Этому свидетельствуют полученный коэффициент двухсторонней значимости - 0,764, который соответственно больше 0,05. Т.е. респонденты контрольной группы до и после проведения социально-психологического тренинга по уровню развития социально-психологической компетентности не отличались.

Применение непараметрического U-критерия Манна Уитни для не связанных выборок позволило выяснить, что после проведения социально-психологического тренинга

Таблица 1

Динамика развития уровня социально-психологической компетентности у респондентов экспериментальной и контрольной групп (n=75)

			Экспериментальная группа	Контрольная группа	Всего
До проведения социально-психологического тренинга	выше среднего уровня	кол	8	9	17
		в %	20	25,7	22,6
	средний уровень	кол	25	19	44
		в %	62,5	54,3	58,7
	ниже среднего уровня	кол	7	7	14
		в %	17,5	20,0	18,7
	всего	кол	40	35	75
		в %	53,3	46,7	100
После проведения социально-психологического тренинга	выше среднего уровня	кол	26	8	34
		в %	65,0	22,9	45,3
	средний уровень	кол	13	21	34
		в %	32,5	60,0	45,3
	ниже среднего уровня	кол	1	6	7
		в %	2,5	17,1	9,3
	всего	кол	40	35	75
		в %	53,3	46,7	100

У 20 % (8 чел.) студентов наблюдался выше среднего уровня развития социально-психологической компетентности. Соответственно у 17,5 % (7 чел.) респондентов - ниже среднего уровня развития диагностируемого признака.

Как показал математико-статистический анализ, распределение изучаемого признака в контрольной группе было примерно идентичное и не имело различий. В частности, наибольшее количество студентов (54 % - 19 чел.) было выявлено с выше средним уровнем развития социально-психологической компетентности. Наименьшее количество респондентов (20% - 7 чел.) являлись обладателями ниже среднего уровня развития изучаемого признака. Соответственно, у 25,7 % (9 чел.) студентов наблюдался выше среднего уровня развития социально-психологической компетентности.

Таким образом, как сравнительный анализ, так и анализ по частоте встречаемого признака наглядно показал, что до поведения социально-психологического тренинга респонденты групп сравнения по уровню развития социально-психологической компетентности не отличались. Данный факт является важным, так как свидетельствует об одинаковых условиях в группах

результаты комплексного психодиагностического обследования в экспериментальной и контрольной группах статистически значимо отличались. Этому свидетельствуют полученный коэффициент асимптотической значимости - 0,020, который соответственно меньше 0,05. Т.е. респонденты контрольной и экспериментальной групп после проведения тренинга по уровням развития социально-психологической компетентности имели статистически значимые различия.

В целях уточнения динамики выявленных изменений (статистически значимых различий) нами был проведён анализ по частоте встречаемого признака, который показал, что до проведения социально-психологического тренинга преобладающее количество респондентов (62,5 % - 25 чел.) экспериментальной группы являлись обладателями среднего уровня развития социально-психологической компетентности (таб.1).

сравнения перед целенаправленным воздействием в ходе социально-психологического тренинга.

Второе психодиагностическое обследование показала другую динамику. Так, после целенаправленного воздействия по средствам реализации социально-психологического тренинга количество респондентов экспериментальной группы с (со):

выше средним уровнем развития социально-психологической компетентности значимо выросло с 20 % (8 чел.) до 65 % (26 чел.);

средним уровнем развития социально-психологической компетентности значимо снизилось с 62,5 % (25 чел.) до 32,5 % (13 чел.);

ниже средним уровнем развития социально-психологической компетентности значимо снизилось с 17,5 % (7 чел.) до 2,5 % (1 чел.).

Вместе с тем, подобной, позитивной динамики выявлено не было в контрольной группе. В частности, второе психодиагностическое обследование показало, что количество респондентов контрольной группы с (со):

выше средним уровнем развития социально-психологической компетентности незначительно снизилось с 25,7 % (9 чел.) до 22,9 % (8 чел.);

средним уровнем развития социально-психологической компетентности незначительно повысилось с 54,3 % (19 чел.) до 60 % (21 чел.);

ниже средним уровнем развития социально-психологической компетентности незначительно снизилось с 20 % (7 чел.) до 17,1 % (6 чел.).

Таким образом, исходя из вышеизложенного полагается целесообразным заключить, что экспериментальное исследование позволило подтвердить должную практическую эффективность подготовленной программы социально-психологического тренинга «Развитие социально-психологической компетентности будущих педагогов-психологов». Так, анализ полученных результатов двукратного комплексного психодиагностического обследования студентов показал, что после проведения подготовленного тренинга, уровень развития социально-психологической компетентности

будущих педагогов-психологов претерпел позитивные изменения в экспериментальной группе (n=40) в отличие от контрольной (n=35), где подобных преобразований не наблюдалось. В экспериментальной группе (n=40) количество студентов с (со): выше средним уровнем развития социально-психологической компетентности значимо выросло с 20 % (8 чел.) до 65 % (26 чел.); средним уровнем развития социально-психологической компетентности значимо снизилось с 62,5 % (25 чел.) до 32,5 % (13 чел.); ниже средним уровнем развития социально-психологической компетентности значимо снизилось с 17,5 % (7 чел.) до 2,5 % (1 чел.). Вышеизложенные изменения подтверждаются и статистически по непараметрическому критерию Вилкоксона, Манна Уитни и параметрическому критерию Стьюдента.

ЛИТЕРАТУРА

1. Агзамова Е.Ю., Рахиммирзаев С.Б. Особенности адаптации тест-опросника «Определение склонности к отклоняющемуся поведению» в Республике Узбекистан. // Педагогика и психология в деятельности сотрудников правоохранительных органов: интеграция теории и практики: материалы международной научно-практической конференции. - СПб.: Санкт-Петербургский университет МВД России. - 2022. - С. 9-20.
2. Агзамова Е.Ю., Рахиммирзаев С.Б. Особенности разработки психодиагностического инструментария. Учебно-методическое пособие. - Ташкент: НУУз им. Мирзо Улугбека. - 2021. - 45 с.
3. Бешелев С.Д., Гурвич Ф.Г. Экспертные оценки. - М.: Наука, 2003. - 79 с.
4. Бодаев А.А., Столин В.В., Аванесов В.С. Общая психодиагностика. - СПб.: Изд-во «Речь», 2000. - 440 с.
5. Бурлачук Л.Ф. Психодиагностика: Учебник для вузов. - СПб.: Питер, 2006. - 351 с.
6. Забродин Ю.М. Психодиагностика. - М.: Эксмо, 2010. - 678 с.
7. Литвак Б.Г. Экспертная информация. Методы получения и анализа. - М.: Радио и связь, 2008. - 184 с.
8. Мухамедова Д.Г. Совершенствование социально-психологических технологий подготовки менеджера образования к инновационной деятельности. // Автореф. дисс. доктора псих. наук (DSc): 19.00.05, Ташкент, 2015. - 75 с.
9. Райгородский Д.Я. Практическая психодиагностика. Методики и тесты. Учебное пособие. - Самара: Издательский Дом «БАХРАХ-М», 2001. - 672 с.
10. Сидоренко Е.В. Методы математической обработки в психологии. - СПб: ООО «Речь», 2000. - 350 с.

Norbodom SALIMOVA,
Termiz davlat pedagogika instituti magistranti
Sobir BAZAROV,
Termiz iqtisodiyot va servis universiteti, f.f.f.d(PhD)

TerDU dotsenti, filologiya fanlari nomzodi Sh.Yakubov taqrizi asosida

SYSTEM OF REQUIREMENTS AND SPELLING EXERCISES FOR MOTHER LANGUAGE AND READING LITERACY LESSONS

Annotation

In this article, the requirements for the mother tongue and reading literacy classes and the system of orthographic exercises, the requirements for the mother language classes, the system of orthographic exercises given in the 4th grade and the use of effective methods of analysis of orthographic exercises are covered.

Key words: Language, reading, literacy, lesson, spelling, exercise, method.

СИСТЕМА ТРЕБОВАНИЙ И ОРФОГРАФИЧЕСКИХ УПРАЖНЕНИЙ НА РОЖДЕННОМ ЯЗЫКЕ И ГРАМОТНОСТИ ЧТЕНИЯ

Аннотация

В данной статье требования к занятиям по родному языку и грамоте чтения и система орфографических упражнений, требования к занятиям по родному языку, система орфографических упражнений, данная в 4 классе и использование эффективных методов анализа орфографических упражнений покрыты.

Ключевые слова: Язык, чтение, грамотность, урок, правописание, упражнение, метод.

ONA TILI VA O'QISH SAVODXONLIGI DARSLARIGA QO'YILADIGAN TALABLAR VA ORFOGRAFIK MASHQLAR TIZIMI

Annotatsiya

Ushbu maqolada ona tili va o'qish savodxonligi darslariga qo'yiladigan talablar va orfografik mashqlar tizimi, ona tili darslariga qo'yiladigan dts talablari, 4-sinfda beriladigan orfografik mashqlar tizimi va orfografik mashqlarni tahlil qilishning samarali usullaridan foydalanish jihatlari yoritilgan.

Kalit so'zlar: Til, o'qish, savod, dars, orfografik, mashq, usul.

Kirish. Bugungi ta'lim tizimida olib boriyotgan keng islohatlarning tag zaminida intellektual salohiyatli kadrlarni tayyorlash, raqobatbardosh ta'lim bozorida o'z o'rnini topa olish kabi tushunchalar yotibdi.

Umumiy o'rta ta'limning birinchi bosqichi bo'lgan boshlang'ich ta'lim 1-4-sinflarni o'z ichiga oladi. Ta'kidlanganidek, bu bosqichda ta'limning yangicha tizimini va mazmunini shakllantirish uchun quyidagilar zarur:

o'quvchilarning qobiliyatlari va imkoniyatlariga muvofiq ravishda ta'limga tabaqalashtirilgan yondashuvni joriy etish;

ta'lim berishning ilg'or pedagogik texnologiyalarini, zamonaviy o'quv-uslubiy majmualarini yaratish va o'quv-tarbiya jarayonini didaktik jihatdan ta'minlash va hokazo.

Boshlang'ich sinflarda ona tili ta'limi o'z vazifalarini belgilab olishda ta'lim sohasidagi davlat hujjatlariga tayanadi. Keyingi yillarda mustaqillik sharofati bilan ta'limni tubdan isloh qilish davlat siyosatining asosiy yo'nalishiga aylandi. Ta'lim sohasini tubdan isloh qilish, rivojlangan demokratik davlatlar darajasida, yuksak ma'naviy va axloqiy talablarga javob beruvchi yuqori malakali kadrlar tayyorlash Milliy tizimini yaratish asosiy maqsad qilib olinganligi buning yaqqol dalilidir.

Shu o'rinda prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev Miromonovichning, "O'zbek tili xalqimiz uchun milliy o'zligimiz va mustaqil davlatchilik timsoli, bebaho ma'naviy boylik buyuk qadriyatdir" deya bildirgan fikrlari ham mamlakatimizda davlat tiliga qanchalik e'tibor va e'tirof kuchli ekanligini ko'rsatadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Ayni paytda ta'lim-tarbiya jarayonini zamonaviy pedagogik texnologiyalar bilan ta'minlash, bajariladigan asosiy vazifalardan biri sifatida belgilanadi.

Bu borada bir qator tadqiqotchi olimlar samarali faoliyat olib borganligini alohida ta'kidlash mumkin. Masalan, A.G'ulomov, G'.Abdurahmonov, S.Ashirboyev, A.Hojiyev, Sh.Shoabdurahmonov, Sh.Rahmatullayev, R.Qo'ng'urov, E.Begmatov, R.Sayfullayeva, Shomaqsudov A., Rasulov I., B. Mengliyev, D.Ganiyeva kabi tilshunolar keng o'rganganlar.

Tahlil va natijalar. Boshlang'ich sinf ona tili kursini o'rganishning etakchi lisoniy tamoyili tilning barcha tomonlarini (leksikasi, fonetikasi, grammatikasi, so'z yasashini) o'zaro bog'liq holda o'rganish hisoblanadi. mazkur tamoyil tilni yaxlit hodisa sifatida o'rganishni ta'minlaydi va til kishilarning aloqa vositasi ekanligini o'quvchilar tushunishlari uchun imkoniyat yaratadi.

Ona tili ta'limi bolalarning tafakkur qilish faoliyatlarini kengaytirishga, erkin fikrlay olishi, o'zgalar fikrini aniqlashi, o'z fikrlarini og'zaki va yozma ravishda ravyon bayon qila olishi, jamiyat a'zolari bilan erkin muloqatda bo'la olish ko'nikma va malakalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Bu o'rinda ona tili ta'limiga o'quv fani emas, balki, butun ta'lim tizimini uyushtiruvchi ta'lim jarayoni sifatida qaraladi.

Ona tili ta'limi standarti ko'rsatkichlari bolani fikrlay olish, ifodalangan fikrni aniqlash va o'z fikrini savodli, mantiqiy izchillikka rioya qilgan holda bayon eta olishga o'rgatish nuqtai nazaridan belgilanadi.

Boshlang'ich ta'lim bosqichida o'quvchining ona tili ta'limi sohasi bo'yicha tayyorgarlik darajasiga qo'yiladigan talablar quyidagi uch parametrlilik standart mezon orqali aks ettiriladi: o'qish texnikasi, o'zgalar fikrini va matn mazmunini aniqlash hamda fikrni yozma shaklda bayon etish malakasi.

O'qish texnikasi bolaning savodxonlik, yozma nutq belgilarini, talaffuzda ifodalash ko'nikmasini aniqlash maqsadida kiritilgan.

Bu parametr orqali o'quvshining notanish bo'lgan matnni ifodali o'qiy olish ko'nikmasi aniqlanadi. Bunda miqdoriy ko'rsatkich sifatida o'qish tezligi, ya'ni berilgan matndan minutiga nechta so'z o'qiy olish ko'rsatkichi belgilangan. Sinfdan sinfga o'tish, berilgan matn o'qishdagi talablar ham bolaning yoshiga monand ravishda o'tib boradi.

Matn mazmunini aniqlash, o'zgalar nutqini eshitish va fikrini aniqlash malakasi o'quvchining og'zaki bayon qilayotgan o'zgalar fikrini hamda yozma matn mazmunini aniqlay olish darajasini aniqlash maqsadida kiritilgan. Bu parametrning ko'rsatkichlari o'quvchi 10 minutda qancha sahifa matn o'qishi, o'zgalar fikrini va matn mazmunini aniqlash hamda uni og'zaki qayta bayon qilish darajasini aniqlaydi.

Fikrni yozma shaklda bayon etish malakasi murakkab jarayon bo'lib, ona tili ta'limining maqsadi shu parametrdan mujassamlashadi va o'quvchi tomonidan yaratilgan matnda aks etadi. Bu parametr buyicha ta'lim sifatining natijasini baholashda o'qituvchi tomonidan quyidagi ko'nikmalarning darajasi aniqlanadi:

1. Fikrning mantiqiy izshillikda ifodalanganligi;
2. Mavzuning murakkablik darajasi (sodda, murakkab, aniq yax.k);
3. Tavsifning mavzuga muvofiqligi va mukammalligi;
4. Tavsifda tilning ifoda vositalaridan foydalanish darajasi;
5. Imloviy (yozma) savodxonlik;

Mazkur standart mavzularning o'zaro uzviy bogliqligi (integratsiyasi)ni nazarda tutib, o'qish, ona tili ta'limida belgilangan vazifalarning amalga oshirishida asosiy omil hisoblanadi.

Ona tili ta'limi bolalarning tafakkur qilish faoliyatlarini kengaytirish, erkin fikrlay olish, o'zgalar fikrini anglash, o'z fikrlarini og'zaki va yozma ravishda ravon bayon qila olish, jamiyat a'zolari bilan erkin muloqotda bo'la olish ko'nikma va malakalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Bu o'rinda ona tili ta'limiga o'quv fani emas, balki, butun ta'lim tizimini uyushtiruvchi ta'lim jarayoni sifatida qaraladi.

Ona tili ta'limi standarti ko'rsatkichlari bolani fikrlay olish, ifodalangan fikrni anglash va o'z fikrini savodli, mantiqiy izshillikda bayon eta olishga o'rgatish nuqtai nazaridan belgilanadi.

Boshlang'ich ta'lim bosqichida o'quvchilarning ona tili ta'limi bo'yicha tayyorgarlik darajasiga qo'yiladigan talablar quyidagi uch parametrlilik standart mezon orqali aks ettiriladi: o'qish texnikasi, o'zgalar fikrini va matn mazmunini anglash hamda fikrni yozma shaklda bayon etish malakasi.

Ketma-ket kelgan bir xil unlilar imlosini ajrata olish; ketma-ket kelgan bir xil undoshlar imlosini farqlay olish; so'z oxirida talaffuzda tushib qoladigan undoshlar imlosini farqlay olish; so'z ma'nolarini farqlash va ularga so'roq bera olish; so'z va iboralarni to'g'ri yoza olish; gaplarni ifoda mazmuniga ko'ra farqlay olish; gaplarni ohangga rioya qilib o'qish va yozma to'g'ri shakllantira olish; gap tarkibida tinish belgilarini to'g'ri qo'ya olish; gapning bosh va ikkinchi darajali bo'laklarini farqlay olish; gapni ikkinchi darajali bo'laklar qo'shib kengaytira olish; gapda so'zlarni o'rinli qo'llay bilish; egalik va kelishik qo'shimchalarining imlosini farqlay bilish; fe'l zamonlari, shaxs-son qo'shimchalarining imlosini ajrata olish; sifat darajalarini to'g'ri qo'llay olish; sanoq son, tartib

sonlarning imlosini bilish; matndagi gaplarning mazmunan o'zaro bog'liqligi va aloqadorligi, ko'rsatilgan mavzu doirasida birlashishini anglay olish; tasvirda tilning ifoda vositalaridan foydalana olish; matnda so'zlarni takrorlashdan saqlanish va sinonimlarni qo'llay olish; diktant turlari: ta'limiy va nazorat diktantlarini farqlay olish; ma'nodosh, qarama-qarshi ma'noli, shakldosh, uyadosh so'zlar guruhini tuza olish; so'zlarning o'z va ko'chma ma'nolarini farqlay bilish; xabarnoma, xat, tabriknoma, taklifnoma, e'lon yoza olish, ro'yxat tuza bilish.

O'quv yili oxiridagi takrorlash, o'rganilgan bilimlarni eslatish orqali tizimga solish va umumlashtirish maqsadida o'tkaziladi. O'quvchilar bir darsda bir necha turdagi mujassam topshiriqlarni bajaradilar. Takrorlash darslari matn, gap, gap bo'laklari, tovush va harflar, tovushlarning turlari, bo'g'in, alifbo, o'zak, so'z yasovchi, so'z o'zgartiruvchi qo'shimcha, so'z turkumlari bo'yicha o'tkaziladi. O'quvchilar nutqi va yozuvdagi kamchiliklar hisobga olinadi. Bu o'qituvchining boshqa sinflarda ta'lim jarayonini to'g'ri tashkil etishini ta'minlaydi. O'quvchilar bilan o'quv yili davomida imlosi ustida ishlanadigan ayrim so'zlar darslik oxiridagi lug'atda berilgan. Darslikda so'zlar ma'nosi berilgan bo'lib, o'quvchilardan ularni o'zlashtirishlari talab qilinmaydi. Bog'lanishli nutq. Nutq, matn va gapni farqlash; og'zaki va yozma nutqni to'g'ri shakllantirish; matn mazmunini qayta hikoyalatish; matndagi asosiy fikrni aniqlay olish; matnning tuzilishini aniqlash, uni qismlarga ajratish; ular orasidagi bog'lanishni izohlay olish; matnga sarlavha topish.

Chiroyli yozish malakalari takomillashtiriladi. Bo'g'in, so'z, gap, matnni husnixat qoidalariga rioya qilgan holda ko'chirib yozish; eshitib yozish va mustaqil yozish; matnni yozishda sarlavhaning yozilishiga, xat boshidan boshlash; agarda, so'zlar orasidagi masofaning bir xilligiga, harflarning to'g'ri va aniq yozilishiga, tutashtirilishiga diqqat qaratiladi, hoshiyaga rioya qilish, o'zining va o'zgalarning yozuvini grafik tahlil qila olish.

O'quv yili davomida o'rganiladigan imlosi qiyin so'zlar: agronom, akvarium, antenna, artist, astoydil, atele, avtomobil, avtonazoratchi, bashariyat, binafsha, boychechak, brigada, daromad, dastyor, dastlab, dehqon, depo, drijyor, dollar, domino, do'kon, ehtiyoj, ehtiyot, ekskavator, eskalator, e'zozlamoq, fabrika, faoliyat, faxrlanmoq, ferma, festival, firma, fonarcha, futbol, gavjum, giyoh, gramm, go'sht, hadya etmoq, handalak, haqiqat, harbiy, hayvonot, hasharot, hikoya, hofiz, hudud (chegara), hunarmand, hunarmandchilik, hurriyat, ikkita, ilm-ma'rifat, iste'dodli, ishonch, jarroh, jahon, jayron, jonivor, kasseta, kilogramm, kilovatt, kofe, kolleksiya, kosmonavt, kungaboqar, ko'hna (qadimgi), la'l (qimmatbaho tosh), leytenant, madhiya, majmua, masjid, mavsum, mayyor, mehnatsevar, mehribon, mehr-oqibat, metall, metro, me'mor, militsioner, muhandis, murojaat qilmoq, muvaffaqiyat, mo'jiza, na'matak, ne'mat, nomzod, nota, ohangrabo, oromgoh, parashyut, patent, payvandlamoq, piyola, pomidor, portfel, projektor, pulemyot, qahramon, qandil (lyustra), qimmatbaho, qumursqa, rassom (musavvir), rostgo'y, ruhlanmoq, sabzavot, samolyot, samovar, sellofan, sentner, seyalka, sport, suxandon (diktor), tabiat, tanaffus, tashakkur, taassurot, telefon, tennis, termos, tramvay, transport, trolleybus, ufq, urf-odat, vagon, velosiped, vokzal, voleybol, xursand, xayrlashmoq, xiyobon, xizmatchi, xohlamoq, xokkey, elpig'ich, yiroq (uzoq), yop-yorug', zehnlilik, ziyrak, zog'orabaliq, zag'cha, o'qariq, o'chirg'ich, g'amxo'r, g'ijjak, g'ilof, g'o'zapoya, shaxmatchi, shifer, charm, choyshab, cho'tka.

Bu xildagi so'zlar darslikning oxirida lug'at sifatida beriladi. DTS talablariga ko'ra sinf yakunida o'quvchilar yozilishi va ma'nosi qiyin so'zlarni o'rganish talab etiladi. Bu

esa orfografik malakani shakllantirish bilan uzviy bog'lanib ketgan.

Boshlang'ich sinf ona tili darslarida orfografik mashqlar tizimi turli mavzu va til sathlari doirasida berib boriladi. O'quvchilarda to'g'ri yozuv malakasini shakllantirish grammatik nazariyani va imlo qoidasini o'zlashtirishga asoslanadi. Orfografik mashqlar tizimida imlo qoidalari ustida ishlash bir so'z yoki so'z birikmasi doirasida emas, balki umumiylik mavjud bo'lgan butun so'zlar doirasida amalga oshiriladi. Bu jarayonlar mavzular ko'lamidan kelib chiqqan holda, o'ziga xos xususiyati bilan o'quvchini mashq yozish jarayonida har bir so'zni yodda saqlash, xotirlashdan qutqaradi va imlo qoidasiga amal qilib, belgilangan me'yorga muvofiq butun so'zlar guruhini yozish imkonini yaratadi.

Orfografik mashqlar grammatik umumiylik asosida birlashgan so'zlarning yozilishini bir xillashtiradi. Bu yozma ravishdagi aloqani engillashtiradi va imlo qoidalarining ijtimoiy ahamiyatini ta'minlaydi.

Yig'ilgan materiallardan shu narsa ma'lum bo'ldiki, 4-sinf ona tili darsliklarida orfografik tahlil qilinadigan imloviy mashqlarni grammatik, fonetik, so'z yasallishi, so'z turkumlariga oid materiallarni ma'lum darajada bilmasdan turib o'zlashtirish mumkin emas. Grammatik nazariya imlo qoidalari uchun poydevor bo'lganligi sababli 4-sinfda ham imloviy mashqlar shu qoidaga asos bo'ladigan grammatik nazariyaga bog'liq holda o'rganiladi. Masalan, shakl yasovchi qo'shimchalarning yozilishi haqidagi qoidalar "Ot", "Sifat", "Son", "Kishilik olmoshlari", "Fe'l" mavzulari ichiga kiritilgan. Materialning bunday joylashtirilishi grammatika bilan orfografiyani bir-biriga bog'liq holda o'rganishni ta'minlaydi.

4-sinfda berilgan imloga doir mashqlar ham, shu asosga qurilgan bo'lib, imlo qoidasi bevosita grammatik nazariya elementlaridan so'ng o'rganiladi. Masalan, otlarning kelishiklar bilan turlanishi o'rganilgach, kelishik

qo'shimchalarining yozilishi haqidagi ko'nikma shakllantiriladi. "Sifat" mavzusini o'rganish -roq qo'shimchasining va qip-qizil, yum-yumaloq kabi sifatning yozilishiga, "Fe'l" mavzusini o'rganishda bo'lishsizlik (-ma) va o'tgan zamon (-di) qo'shimchalarining yozilishiga zamin yaratadi. Imlo qoidalarini o'rgatishga bunday yondashish 4-sinfda barcha orfografik materiallarni o'rganishda tipik hisoblanadi.

Ma'lumki, orfografik mashqlar sirasiga kiruvchi grammatik-orfografik tahlil valeksik-orfografik tahlillarda ham berilgan materiallarni o'rganish uchun orfografiyaning grammatika va leksikologiya bilan bog'lanishi muhim ahamiyat kasb etadi.

Xulosa .Xulosa shuki, orfografik mashqlarni tahlil qilish usullarini biz yuqorida ta'kidlangan mashq turlarini xuddi shu tahlil usullari asosida tahlil qilishga e'tibor berildi. 4-sinfda berilgan mashqlarni ham bir muncha tahlil qilishga qaratilgan ish turlari o'z ifodasini topdi. Orfografik mashqlarni tahlil qilishda leksik-orfografik, semantik-orfografik, morfologik-orfografik va sintaktik-orfografik tahlil usullaridan foydalanildi. Shuningdek, orfografik mashqlarni tahlil qilishda interfaol usullardan foydalanish asoslari ham inobatga olindi. Bunda kichik guruhlarda ishlash usullari turkumiga kiruvchi "Davra metodi", "Dumaloq stol metodi", "Ruchka stol o'rtasida metodi" kabi metodlardan foydalanib mashqlarni tahlil qilish usullari hamda ta'limiy va tekshiruv diktantlari orqali orfografik malakani takomillashtirish usullariga diqqat-e'tibor qaratildi. Orfografik mashqlarni tahlil etishda darsni ko'rgazmali qurollar vositasida tashkil etish ham nazardan chetda qolmadi.

Demak, dars jarayonini ko'rgazmali tashkil etish va o'quvchilarning shaxsiy ishtirokini ta'minlash bugungi sifat bosqichiga o'tayotgan ta'lim tizimi uchun dolzarb masala hisoblanadi.

ADABIYOTLAR

1. Zokirov J. G. O., & Xurramov, R. S. (2021). Formation Of Ethnopedagogical Views Among Students Through The Study Of The Life And Work Of Alisher Navoi. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 1(10), 339-343.
2. Sayfiddinovich K. R. (2021). Didactic Bases of Ethnopedagogical Training of the Future Teacher in the Educational Field of University. *Central Asian Journal of Theoretical and Applied Science*, 2(11), 226-228.
3. Sayfiddinovich K. R. (2021). The Role of using Interactive Methods in Primary School Lessons. *Barqarorlik va yetakchi tadqiqotlar onlayn ilmiy jurnali*, 1(6), 114-123.
4. Хуррамов Р. (2022, August). Ўқув топшириқлари ўқувчиларнинг эвристик қобилиятларини ривожлантириш воситаси. In *E Conference Zone* (pp. 138-142).
5. Хуррамов Р. (2022). Бошланғич синф ўқувчилари эвристик фикрлашини ривожлантиришнинг долзарб вазифалари. *Conferencea*, 80-84.

Komil SATTARKULOV,
Guliston davlat universiteti tadqiqotchisi
E-mail: sattarkulov73@mail.ru

GulDu dotsenti f.m.f.n. G'.B.Samatov taqrizi asosida

USE OF DIDACTIC PRINCIPLES IN FORMING THE SCIENTIFIC WORLD VIEW OF STUDENTS WHEN TEACHING "QUANTUM PHYSICS" IN ACADEMIC LYCEUMS

Abstract

The article proposes the use of didactic principles for teaching quantum physics in academic lyceums, including the inclusion of elements of quantum physics in physics programs and textbooks in advanced groups of general education schools and academic lyceums during the development of science and technology, coverage of topics in accordance with the abilities of students to the development and formation of the methodology.

Attention is drawn to the scientific content of educational materials and the pedagogical methods and technologies used in teaching.

Key words: Microcosm, macrocosm, methodology, Rayleigh-Jeans, energy quantum, energy, microobject, macroobject, macrophenomena, macrophenomena, quanta.

АКАДЕМИК ЛИТСЕЙЛАРДА "КВАНТ ФИЗИКА" БО'ЛИМИНИ О'ҚИТИШДА О'ҚУВЧИЛАРНИНГ ИЛМИЙ ДУНЮҚАРАШИНИ ШАКЛЛАНТИРИШДА ДИДАКТИК ТАМОЙИЛЛАРИДАН FOYDALANISH

Annotatsiya

Maqolada hozirgi fan va texnologiyalarning kuchli rivojlanayotgan davrida umumiy o'rta ta'lim maktablari va akademik litseylarning "Fizika" chuqurlashtirib o'tiladigan guruhlarida fizika fani dasturlari va darsliklariga kvant fizikasi elementlarini, mavzularning yoritilishini o'quvchilarning o'zlashtirish imkoniyatlariga moslagan holda kiritishni kiritgan holda, akademik litseylarda kvant fizikasi bo'limini o'qitish mazmuni va metodikasini shakllantirishda albatta kiritilayotgan o'quv materiallarning ilmiy mazmuni va o'qitishda qo'llaniladigan pedagogik metodlar va texnologiyalarga singdirilganligiga e'tibor qaratiladi.

Kalit so'zlar: Mikroolam, makroolam, metodologiya, Reley-Jins, energiya kvanti, energiya, mikroobyekt, makroobyekt, makrohodisalar, makrohodisalar, kvantlar.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ДИДАКТИЧЕСКИХ ПРИНЦИПОВ В ФОРМИРОВАНИИ НАУЧНОГО МИРОВОЗЗРЕНИЯ СТУДЕНТОВ ПРИ ПРЕПОДАВАНИИ "КВАНТОВАЯ ФИЗИКА" В АКАДЕМИЧЕСКИХ ЛИЦЕЯХ

Аннотация

В статье предложены использование дидактические принципы преподавания квантовой физики в академических лицеях, в том числе включение элементов квантовой физики в программы и учебники по физике в углубленных группах общеобразовательных школ и академических лицеев в период развития науки и техника, освещение тем в соответствии со способностями учащихся к освоению и при формировании методики.

Обращается внимание на научное содержание учебных материалов и применяемые в обучении педагогических методов и технологий.

Ключевые слова: Микромир, макромир, методология, Рэлей-Джинс, квант энергии, энергия, микрообъект, макрообъект, макроявления, макроявления, кванты.

Kirish. Respublikamizda zamonaviy umumiy o'rta ta'lim, shuningdek akademik litseylarda ayrim fanlarni chuqurlashtirib o'qitilish asosida beriladigan ta'lim, birinchidan o'quvchilarga tabiiy-matematik fanlar bo'yicha (fizika-matematika, tabiiy fanlar), ikkinchidan har tomonlama keng fikrlash qobiliyatiga ega bo'lgan, ijtimoiy-gumanitar fanlar (chet tillari), zamonaviy informatsion texnika va texnologiyalar hamda iqtisodiyot va boshqaruv asoslaridan chuqur ta'lim olgan barkamol shaxslarni tayyorlashga yo'naltirilgan.

Ta'lim muassasalarida keng ma'nodagi qo'yilgan maqsadlarni amalga oshirishda qo'yilgan asosiy talablar o'quvchilarda, tabiat sirlarini bosqichma-bosqich anglagan holda, masalalarni hal etishning umumiy metodlari (induksiya, deduksiya, analiz (tahlil), sintez, modellash) dan hamda kompyuterlardan va boshqa zamonaviy axborot ta'lim vositalaridan ilmiy-amaliy foydanishga yo'naltirilgan ilmiy-texnikaviy dunyoqarashni shakllantirishga xizmat qiladi.

V.I.Vernadskiyning ta'rifiga ko'ra, ilmiy dunyoqarash- bu eng avvalo, bizni o'rab turgan olamga bo'lgan munosabatdir.

Insonning yoshlik davridan ilmiy dunyoqarash elementlarini shakllantirilishi maktabgacha, umumiy o'rta ta'lim muassasalarida ta'lim olish davridan boshlanadi. Umumiy o'rta ta'lim muassasalarida ilmiy dunyoqarashni shakllantirishda tabiiy fanlar (Fizika, kimyo, biologiya) kabi fanlarning roli juda katta [7,8].

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Rossiyalik fiziklar olimlar V.G.Razumovskiy va V.V.Mayyorlar boshqa har qanday o'quv fanlariga nisbatan, fizikaning zamonaviy ilmiy dunyoqarash va olamni anglashni kengroq shakllantirishda hissalari kattaligi ta'kidlangan. Ilmiy dunyoqarashning shakllanishidagi birlamchi element-ilmiy bilimlar bo'lib, ularning o'zlashtirilishi natijasida o'quvchilarda olamning zamonaviy ilmiy manzarasi va fanda erishilgan yutuqlar to'g'risida mos tasavvurlar hosil bo'ladi hamda, olamning zamonaviy ilmiy manzarasi to'g'risida fikrlarning shakllanishi

faollashadi, bu esa kelgusida dunyoqarashning shakllanishida asosiy rol o'ynaydi.

1926-yillarda mustaqil fan sifatida shakllangan kvant mexanika, dastlab mikroolam zarrachalarning mexanik harakatini o'rganuvchi fizikaning bir bo'limi sifatida qaralgan bo'lsa, hozirgi kunda mikrozarrachalarning harakati va o'zaro ta'sirini o'rganadigan bo'limlari ya'ni, kvant elektrodinamikasi, kvant optikasi, elementar zarrachalar fizika va fizikaning boshqa bo'limlarining asosini ifodalaydigan tez rivojlanayotgan fan hisoblanadi. Kvant mexikaning fizika fanining rivojlanishidagi fundamental roli, hamda uning texnikaviy fanlarning rivojlanishiga qo'shayotgan hisssasi ta'lim tizimining barcha bo'g'inlarida shu jumladan oliy ta'lim tizimida fizik-mutaxassislar tayyorlashdagi eng muhim tashkil etuvchilar safining yuqori o'rinlarni egallashiga olib kelgan. Maktab darsliklarida kvant fizika bo'limining juda sayoz yozilganligidan o'quvchilarda kvant fizikasi bo'yicha elementar bilimlar ham shakllantirilmaydi. Mikroolam hodisalari to'g'risida o'quvchilarda bilimlarning yetarli emasligidan ularning ongida olamning fizikaviy manzarasi to'g'risida faqatgina klassik harakterdagi tasavvurlar shakllangan. Yuqoridagi kamchiliklarning oqibati hatto, oliy ta'lim muassasalarining fizika, kimyo, zamonaviy texnika va texnologiyalar sohalarida ta'lim olayotgan talabalarning davrlarida ham seziladi. Bu holatda ta'limning uzluksizlik konsepsiyasi tamoyillarining aniq buzilayotganligiga guvoh bo'lamiz.

Tadqiqot metodologiyasi. Hozirgi fan va texnologiyalarning kuchli rivojlanayotgan davrida umumiy o'rta ta'lim maktablari va akademik litseylarning "Fizika" chuqurlashtirib o'tiladigan guruhlarda fizika fani dasturlari va darsliklariga kvant fizikasi elementlarini, mavzularning yoritilishini o'quvchilarning o'zlashtirish imkoniyatlariga moslagan holda kiritishni maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz.

O'quvchilar akademik litseylarda fizika chuqurlashtirib o'rganiladigan guruhlarda fizika kursini o'rganayotgan davrda ularning umumiy o'rta ta'lim maktablarida fizika kursining 6 - 9 sinflarida kvant fizikaga aloqador fizikaviy tushunchalar, masalan moddalarning tarkibidagi zarrachalarning tartibsiz, haotik harakati, molekularlarning o'zaro ta'siri natijasida energiya almashinuvi kabi fizikaviy hodisalarni, o'rganganligini e'tiborga olgan holda, mavzularning mazmuni ularning o'zlashtirish qobiliyatlariga moslashtirilgan darajada yoritiladi. Fizikaviy ilmiy bilimlarni mazmunini o'quvchilarning o'zlashtirish darajasiga moslashtirilganligi, birinchidan ularning mavzular mazmunini qiziqgan va tushungan holda o'zlashtirishlariga hamda o'quvchilarda ilmiy dunyoqarashning sifatli shakllanishining asosi hisoblanadi[2,3].

Tabiiy fanlarni o'qitishni fundamental asoslarga tayangan holda amalga oshirilishini ta'minlash, o'quv adabiyotlari tuzilmasi va mazmunini ilmiy bilish metodologiyasi asosida shakllantirishni talab qiladi. Yuqoridagi talablarga asoslansak, akademik litseylarda ham fizika kursini, shu jumladan kvant fizika bo'limini mazmunini shakllantirishda ilmiy bilish metodologiyasi prinsiplari (tamoyillari) ga fizika fani mantiqina tayanish talab etiladi[3].

Tahlil va natijalar. Dastavval kvant mexanika (kvant fizika) ning mazmunini imkoniyat darajasida, mazmunning mag'izini, ilmiy haqiqatni buzmaydigan darajada saqlab qolish, lekin o'quvchilarning tushinishlarini e'tiborga olgan holda, soddalashtirish zaruriyati hosil bo'lsa, o'quv jarayonida qo'llaniladigan pedagogik texnologiyalar imkoniyatidan foydalanish hamda, fan o'qituvchisining pedagogik va metodik mahoratiga tayanish kerak.

Akademik litseylarda kvant fizikasi bo'limini o'qitish mazmuni va metodikasini shakllantirishda albatta kiritilayotgan o'quv materialining ilmiy mazmuni va mag'izi

va o'qitishda qo'llaniladigan pedagogik metodlar va texnologiyalarga singdirilganligiga e'tibor qaratiladi, lekin albatta birlamchi manba kvant fizikasi bo'limining fizikaviy mazmuni va mohiyati asos bo'ladi. Hozirgi kunda akademik litseylarning fizika chuqurlashtirib o'qitiladigan guruhlari uchun tuzilgan namunaviy o'quv dasturlari mazmuni zamonaviy kvant fizikasining rivojlanishiga nisbatan orqada qolgan, o'qitilayotgan mavzular bu asosan tarixiy materiallar, o'quv adabiyotlarida yoritilishi ham juda sayoz ekanligini e'tiborga olgan holda fizikaning bu bo'limini o'qitish ma'zmoni va mohiyatiga mos holda o'qitish mazmuni va texnologiyalarini kiritishni taklif etamiz.

Darsliklarda zamonaviy fizikaning asosi hisoblangan kvant fizikasi bo'limini mazmunining sifatsiz shakllantirilishi asosida o'quvchilarda ilmiy dunyoqarashni shakllantirish juda qiyin.

Akademik litseylarda chuqurlashtirib o'rganiladigan fizika kursining kvant fizikasi bo'limini o'rganish jarayonida zamonaviy ilmiy dunyoqarashni shakllantirishni mikrozarrachalarning holat funksiyasi to'liq funksiya tushunchasini kiritish va uning ehtimoliy harakterga egaligini asoslash hamda mikrozarrachalarning dinamik harakatini asosiy dinamik tenglama- Shredinger tenglamasi asosida o'rganish zaruriyatini asoslash kerak[3,5].

Akademik litseylarning fizika kursi tarkibiga kvantomexanik tasavvurlarni kiritish mikrozarrachalar harakatini chuqurroq o'rganishga hamda o'quvchilarda ehtimoliy-statistik tasavvurlarni chuqurroq anglash, mikrolamning o'ziga hos xususiyatlari to'g'risidagi yorqin tasavvurni shakllantirishga hamda ularning ilmiy dunyoqarashini kengaytirishga kata yordam beradi

XIX-asrning oxiri va XX-asrning boshlarida klassik fizika, termodinamika, klassik statistik fizika, elektrodinamikagi mavjud fizikaviy tasavvurlar asosida, absolyut qora jism nurlanishining energetik spektrida, energiya taqsimotining eksperimental egri chizig'ini fizikaviy mohiyatini tushuntirishga bo'lgan urinishlar ijobiy natijalar beraolmagan.

XX- va XXI-asr fizikasi kvant nazariyasi asosida rivojlanib bormoqda, ma'lum ma'noda zamonaviy fizikani to'la asosda, kvant fizikasi deb qarash ham mumkin. Kvant fizikasi ma'lum ma'noda, dinamik va statistik qonuniyatlarni tahlil etgan holda, tabiatdagi asosiy o'zaro ta'sir qonuniyati sifatida faqat statistik qonuniyatlarni tanlash mumkinligini ko'rsatmoqda.

Yuqoridagi fikrlar asosida, kvant fizikasi materiyaning hossalarni mikrohodisalar darajasida tavsiflovchi hamda mikroobyekt (mikroojism) larning harakat qonunlarini tadqiq etuvchi nazariya deb, ta'riflashimiz mumkin. Kvant fizikasida molekularlar, atomlar va elementar zarrachalar o'zaro ta'sirni amalga oshiruvchi zarrachalar deb qaraladi. Shu bilan birga kvant fizikasi modda va maydonlarning hossalari va tuzilmasi to'g'risidagi zamonaviy ilm (bilim) ning nazariy asosi hisoblanadi. Kvant fizikasi klassik fizika tomonidan hal etilmagan juda ko'p muammolarni chuqurroq va fundamental darajada hal etish imkoniyatiga ega bo'lgan nazariyadir[7].

Kvant fizikasi mikroobyektlardan odatdagi makroobyektlarga o'tishdagi chegaraviy hol hisoblanadi, ya'ni kvant fizikasining qonunlari yuqoridagi o'tish jarayonida klassik qonunlarga o'tadi.

Tabiatda alohida "Makroolam" va alohida "Mikroolam" mavjud emas, balki, mikroobyektlar (Mikrohodisalar), makroobyektlar (Makrohodisalar) mavjuddir.

O'quvchilarga yanada tushinarli bo'lishi uchun, makroobyektlar-mikroobyektlardan tuzilgan, yoki makrohodisalar zahirida mikrohodisalar mavjuddir deb qarash ma'qulroq bo'ladi. Kvant fizikasi mikroobyektlarni

o'rganishda o'rganishda aslida huddi o'sha makroobyektlarni, lekin yetarli darajada mukammalroq, fundamental darajada o'rganadi.

Kvant fizika tarkibiga bir nechta mustaqil fan, kvant mexanika, kvant elektrodinamika va kvant xromodinamika fanlari kiritiladi. Kvant mexanika mikroobyektlarning harakat qonunlari (mexanikaning qonunlari) hamda atom va molekullarning tuzilishini o'rganadi. Kvant elektrodinamika esa elektronlar va fotonlarning o'zaro ta'sirini o'rganadi. Kvant xromodinamika esa elementar zarrachalarning kvarklar asosidagi tuzilishi hamda o'zaro ta'sirini o'rganadi.

Keyinchalik kvant mexanika tarkibiga kiruvchi fanlar-kvant kimyosi, qattiq jismlarning kvant nazariyasi, kvant elektrodinamikasi kabi zamonaviy fanlar ochilgan.

Kvant fizikasi to'g'risidagi tasavvurlar "Absolyut qora jismning nurlanish qonunlari"ni eksperimental va nazariy o'rganish natijasida, nurlanishning moddalarda yutilish va nurlanish jarayonidagi energiya almashinish diskret harakterga ega degan inqilobiy hulosa asosida shakllangan. Kvant fizikasining "Tug'ilish yili" deb 1900-yil qabul qilingan, bunda Plank tomonidan jismlardan issiqlik nurlanish energiya "Porsiya" (kvantlar) ko'rinishida chiqariladi degan fikrning e'lon qilingan yili asos sifatida olingan. Nurlanish va yutilish jarayonida energiya tashuvchi zarracha ya'ni, energiya kvanti (ta'sir kvanti) ning energiyasi $E=h\omega$ impulsi esa $P=hk$ tengligi aniqlangan[5].

Eksperimental tadqiqotlar asosida olingan fizikaviy qonunlar (Stefan-Bolsman qonuni, Vinning siljish qonuni, Reley-Jins qonuni) nurlanish spektrining ma'lum bir qisminigina tushintiraolgan. Fizikada o'sha davrda shu yo'nalishda olib borilgan tadqiqotlarni natijalarini tarixiy ketma-ketlikni hamda, uzluksiz ta'limning turli

bosqichlarining o'ziga hos jihatlarini e'tiborga olgan holda o'rganish maqsadga muvofiq.

Plank g'oyasi hamda formulasining asosiy ahamiyati eksperimental aniqlangan energiyaning taqsimot qonunini tushuntirish bilan bog'langan. Bu masalalarga maktab darsligida deyarli e'tibor qaratilmagan, shu sababli kitobda keltirilgan ikki bet hajmidagi ma'lumotlar o'zaro bir-biriga bog'lanmaganligi sababli, o'quvchilarning o'quv materiallarini tushunmasligi yaqqol ko'rinib turibdi.

Akademik litseylar uchun tavsiya etilgan asosiy qo'llanmada kvant fizikasi bo'limi kengroq bayon etilgan.

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib aytganda, qo'llanmada "Yorug'likning kvant nazariyasining vujudga kelishi" deb nomlangan mavzu hamda "Yorug'lik kvantlari" mavzularining nomlanishida ham biroz hatolik bor. "Yorug'likning kvant nazariyasi" atamasi odatda "Fotoeffekt" va "Kompton effekti" mavzulari mazmuni bilan bog'langan. Shu sababli yuqoridagi mavzuni "Kvant nazariyasining vujudga kelishi" deb nomlansa maqsadga muvofiq bo'lar edi [4].

"Yorug'lik kvanti" gipotezasi fotoeffektini o'rganishda A.Eynshteyn tomonidan 1905-yilda kiritilgan. Bu bo'limning dastlabki paragrafida "Issiqlik nurlanishi" ta'rifi berilgan va Kirxgof tomonidan "Absolyut qora jism" tushunchasi, jismlarning nur chiqarish va nur yutish qobiliyatlari tushunchalari asosida kiritilganligi ta'kidlangan[1,3].

"Yorug'lik kvanti"ning mavjudligi 1926-yilda A. Kompton tomonidan eksperimental tasdiqlangan va G.Lyuis tomonidan foton deb nomlangan[3].

Plank tomonidan "Energiya kvanti" yoki "Kvant" tushunchasi kiritilgan. Fizikaning tarixiga oid faktlarni kiritishda, adabiyotlarda ko'rsatilgan aniq dalillardan foydalansalar o'quvchilar uchun fanni o'zlashtirishda natijalarni beradi.

ADABIYOTLAR

1. Akademik litseylar uchun namunaviy o'quv dasturi.- T.: 2021 y. 19 b.
2. Физика 11 синф, Ўрта таълим муассасаларининг 11 – синфи учун дарслик". - Т.: "Нисо Полиграф", 2018, 192 б.
3. Ўлмасова М.Н, Физика, оптика, атом ва ядро физикаси. – Т.: Чўлпон номидаги нашриёт, 2010, 200-234 б.
4. Милантьев В.П, История возникновения квантовой механики и развитие представлений об атоме.- М.: Книжный дом "Либроком". 2009, ст. 67 – 96
5. Блохинцев Д.И., Основы квантовой механики.- М. Наука.1976. 664 с
6. Мусахонов Д.И. Рахматов А.С. –Квант механикаси.-Т. Тафаккур бўстони, 2011, 200-209 б.
7. Джораев М.,Саматов Ф.Б., Хўжанов Э.Б. Академик лицейлар физика курси квант ва атом физика бўлимларининг эҳтимолий – статистик асослари.- Гулистон. "Университет", 2016. 100 б
8. В.И. Вернадский- На переломе философские дискуссии 20-х годов, Философия и мировоззрение - М,1990 - с.180 - 203
9. Джораев М. Физика ўқитиш методикаси. Ўқув қўлланма. Т. 2015 256 б.
10. Ландау Л.Д., Лифшиц Е.М. Статистическая физика, М.Наука,1976 с.584 с

UDK1:502:323.1(575.1)

Akbar SAFAROV,
Samarqand Davlat Arxitektura Qurilish Universiteti dotsenti, f.f.n.
E-mail: safarovakbar 1957 @ gmail. com

SamDChTI proffessori, f.f.d. O.G'aybullayev taqrizi asosida

YOSHLAR MA'NAVIYATI VA MAFKURAVIY IMMUNITETINI MUSTAHKAMLASHDA IJTIMOYIY FANLAR TARBIYAVIY TA'SIRCHANLIGINI OSHIRISH

Аннотасија

Maqolada yangi O'zbekiston bunyodkori bo'lgan yosh avlod tarbiyasida ularning ma'naviy axloqiy qiyofasini shakllantirish va ta'lim – tarbiyaviy jarayonining uzviy bog'liqligiga e'tibor qaratilgan. Shu ma'noda bugungi kunda oliy ta'lim tizimida amalga oshirilayotgan tub islohotlarning maqsadi zamon talablariga javob bera oladigan yangi avlod mutaxassis kadrlarini tayyorlashda ijtimoiy fanlarni o'qitishning ahamiyati yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: Ma'naviy yetuklik, axloqiy mas'uliyat, komillik, g'oyaviy tarbiya, g'oyaviy tahdidlar, mafkuraviy immunitet, kasbiy yetiket, yetuk mutaxassis.

ПОВЫШЕНИЕ ВОСПИТАТЕЛЬНОЙ ЭФФЕКТИВНОСТИ ОБЩЕСТВЕННЫХ НАУК В УСПЕХЕ УКРЕПЛЕНИЯ ДУХОВНОСТИ И ИДЕОЛОГИЧЕСКОГО ИММУНИТЕТА МОЛОДЁЖИ

Аннотация

В статье акцентируется внимание на неразрывной связи формирования их духовно-нравственного облика и учебно-воспитательного процесса в воспитании молодого поколения, являющегося творцами нового Узбекистана. В этом смысле цель кардинальных реформ, формирования их духовно- нравственного облика и учебноосуществляемых сегодня в системе высшего образования, состоит в том, чтобы подчеркнуть важность нового поколения специалистов, отвечающих требованиям времени.

Ключевые слова: Духовная зрелость, нравственная ответственность, совершенство, идеологическое воспитание, идеологические угрозы, идеологический иммунитет, профессиональный этикет, зрелый специалист.

INCREASING THE EDUCATIONAL EFFECTIVENESS OF SOCIAL SCIENCES IN STRENGTHENING YOUTH'S SPIRITUALITY AND IDEOLOGICAL IMMUNITY

Annotation

The article focuses on the inextricable connection between the formation of their spiritual and moral character and the educational process in the upbringing of the young generation, which is the creators of the new Uzbekistan. In this sense, the goal of cardinal reforms, the formation of their spiritual and moral image and the educational ones carried out today in the system of higher education, is to emphasize the importance of a new generation of specialists who meet the requirements of the time.

Key words: Spiritual maturity, moral responsibility, perfection, ideological education, ideological threats, ideological immunity, professional etiquette, mature specialist.

Kirish. Mustaqil taraqqiyot yo'limizni tanlab mamlakatimizda keng qamrovli yangilanish va o'zgarishlar jarayonini qat'iyat bilan davom ettirib kelar ekanmiz, amalga oshirilayotgan ijtimoiy-iqtisodiy islohotlar bilan bir vaqtda jamiyatning ma'naviy yangilanishi masalasiga ham jiddiy yondashmoqdamiz. Har ikkala holatda ham asosiy e'tibor inson omiliga yo'naltirilgandir. Bu borada barcha sa'y-harakatlarimiz xalqimiz, xususan, har bir fuqaro uchun munosib turmush sharoitini yaratish barobarida ularning dunyoqarashi va tafakkur tarzida mustaqillik g'oyalarining mustahkam o'rin egallashi uchun yo'naltirilgandir.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. O'zbekistonda ta'lim-tarbiya tizimida yoshlar ma'naviyati va mutaxassis axloqi masalalari mavzusi falsafa fanlari doktori, professor Q.Nazarov, falsafa fanlari doktori, professor O.G'aybullayev, falsafa fanlari nomzodi, dotsent M.Munavvarovalarning ilmiy tadqiqot ishlarida yetarlicha yoritilgan. Xususan, ushbu olimlar ijtimoiy fanlarni o'qitishning vazifalari sifatida talaba yoshlarning falsafiy mushohada qobiliyati, mustaqil fikr yuritish darajasi va tanqidiy mulohaza madaniyati singari muhim omillarga e'tibor qaratganlar.

Tadqiqot metodologiyasi. Umumlashtirish, tanqidiy tahlil, tarixiylik va mantiqiylik, qiyosiy tahlil.

Bugun biz amalga oshirilayotgan bunyodkorlik ishlarimiz, islohotlar samaradorligi jamiyatning eng faol, tashabbuskor kuchi bo'lgan barkamol avlod tarbiyasi samaradorligi bilan uzviy bog'lanib ketgan. Shu bois, asosiy e'tiborni yoshlarimizning ma'naviy - axloqiy yetukligi, aqliy va jismoniy sog'lomligi hamda g'oyaviy-mafkuraviy tarbiyasiga qaratayotganligimiz bejiz emas. Ushbu mas'uliyatli vazifani o'z zimmasiga oladigan ta'lim tizimi, unda amalga oshirilayotgan yangilanishlar, chuqur islohotlar doimiy diqqat markazimizda va davlat siyosati darajasidadir.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev o'zining Oliy Majlisga yo'llagan navbatdagi Murojaatnomasida ham aynan strategik fikr yuritadigan, bilimlari va malakali yangi avlod kadrlarini tarbiyalash masalasiga e'tibor qaratib, hammamiz uchun zamonaviy bilimlarni o'zlashtirish, chinakam ma'rifat va yuksak madaniyat egasi bo'lish uzluksiz hayotiy ehtiyojga aylanishi kerakligini ta'kidlab o'tdi.

Hech bir ikkilanishsiz aytish mumkinki, barkamol inson shaxsini tarbiyalash, sog'lom avlod kelajagi haqida

qayg'urish-jamiat va millat kelajagi bilan bog'liq jiddiy masaladir. "Yosh avlod tarbiyasi mamlakat rivojlanishining real talablariga mos yondashuvni, o'ziga xos aniqlikni taqozo etmoqda. Bu aniqlikda bizning millat va xalq sifatidagi zamonaviy o'zligimizni anglash darajamiz va zamonaviy taraqqiyot talablari taqozo etadigan milliy tafakkurimiz ifodalanishi kerak" [1].

Biz hamisha milliy yuksalishimiz oldingi saflarida yuksak ma'naviyat va ma'rifat sohiblari bo'lgan bilimli, ilmiy salohiyatli mutaxassislarni, yangi avlod kadrlarini ko'ramiz. Shunday ekan, bugungi kun talablariga javob beradigan, raqobatbardosh mutaxassis kadrlarni tayyorlash, ularni yetuk mutaxassis, o'z sohasining bilimdoni, ilmiy salohiyat hamda amaliy ko'nikmalarga ega bo'lgan zamonaviy kadrlar sifatida eng ilg'or texnika va texnologiyalar bilan jihozlanayotgan sohalar va tarmoqlarni ta'minlash oliy ta'limning birinchi darajali vazifasidir.

Shu o'rinda oliy ta'lim tizimi sohasida belgilangan dolzarb vazifalarni amalga oshirish samaradorligini ta'minlovchi yana bir muhim omilni ta'kidlash joizki, aynan shu omil ta'lim tizimini tubdan yangilash borasida olib borilayotgan islohotlarimizning mazmun mohiyatini belgilab beradi. Aniqlik kiritaylik, gap yetuk mutaxassis kadrlar tayyorlash haqida borar ekan, avvalo, eng ilg'or talablarga mos, zamonning intellektual, ilmiy - texnikaviy, ma'naviy-axloqiy va g'oyaviy-mafkuraviy shiddatlariga dosh bera oladigan mutaxassis shaxsi nazarda tutilmog'i lozim. Bunday moslik va tayyorgarlikni esa faqatgina mutaxassislik talablari bilan o'lchab bo'lmaydi. Shunday ekan, biz mutaxassis kadriga uning kasbiy tayyorgarligi, mahorati va qobiliyati bilan cheklanib ta'rif beradigan bo'lsak, u holda faqat o'z kasbiy manfaatlaridan kelib chiqib, vaziyatga baho beradigan, jamiyat uchun sarflanadigan bilimi va qobiliyati evaziga undan ikki hissa ko'proq naf ko'rishni rejalashtirgan "qashshoq mutaxassis" ta'rifidan nari o'tolmaymiz. Vaholanki, biz o'z mutaxassisligining ijtimoiy ahamiyatini mushohada qilib, professional mahoratini uzluksiz oshirib boradigan, uni jamiyat manfaatlari izmida milliy yuksalish maqsadlari sari safarbar etib, faxr va g'urur tuyg'usini, moddiy va ma'naviy qoniqish hissini anglab etadigan mutaxassis kadrlar tarbiyalab berishni maqsad qilib qo'yganimiz. Demak, oliy ta'limga faqat oliy ma'lumotli mutaxassis kadrlar etkazib beruvchi ta'lim muassasasi deb qaramasdan, ushbu tizimni yoshlarimizga ham bilim, ham kasb-hunar va ixtisoslik berish bilan bir vaqtda ularda erkin fikr madaniyati va mustaqil dunyoqarash ko'nikmalarini shakllantiradigan, ma'naviy-axloqiy qiyofasini qaror toptirib, ijtimoiy faollik, ijodkorlik va tashabbuskorlik sari yo'llaydigan, yuksak ma'naviyatli barkamol inson qiyofasidagi mutaxassis kadrlarni yetishtirib beruvchi ta'lim-tarbiya maskani deb bilmog'imiz kerak.

To'g'ri, oliy ta'limning, unga aloqador fan sohalar va tarmoqlarini rivojlantirish, uni jahon andozalari darajasiga ko'tarish uchun birinchi galda so'zsiz, o'z sohasining chuqur bilimdoni, nazariy bilim va amaliy ko'nikmalarini uyg'unlikda olib bora oladigan, ilmiy salohiyatga ega mutaxassislar tayyorlash vazifasi rad etib bo'lmaz haqiqatdir. Shuningdek, ta'kidlash kerakki, har qanday taraqqiyot va ilmiy faoliyat mahsuli shubhasiz, mushtarak maqsad sari - milliy va umuminsoniy qadriyatlar uyg'unligi negizida ijtimoiy taraqqiyotni jadallashtirish bilan birga milliy taraqqiyot uchun xizmat qilishi kerak. Shundagina biz tayyorlagan mutaxassislar qiyofasida yuksak ma'naviyat, kasbiy madaniyat, ma'rifat va milliy tarbiya xislatlarining ifodasini ko'ramiz.

Mutaxassis kadrlar ma'naviyati masalasiga to'xtalar ekanmiz, ta'kidlash kerakki, har bir mutaxassislik ta'limi o'zida individual va ijtimoiy fazilatlar uyg'unligini qamrab

olmog'i lozimki, bu uyg'unlik mutaxassisning bilim saviyasi va kasbiy etiketini namoyon qilish omiliga aylanadi. Ushbu omil mutaxassis saviyasi va kasbiy madaniyatining ma'naviy-axloqiy mezonlarini belgilab beradi. Ular quyidagilar:

- tanlagan yo'nalishi bo'yicha o'z kasbining mas'uliyatini his qilgan holda aniq maqsad va rejalar asosida faol pozitsiyaga ega bo'lish;

- o'z qobiliyati, bilimi va kasbiy mahorati, o'z o'rni va mavqeiga moslik darajasini namoyon qilish orqali hurmat va e'tiborga erishish;

- o'z fikri, g'oyasi va rejalarini aniq ravon nutqda bayon etib, atrofda qilargana ta'sir eta olish jur'ati bilan jamoaviy birlik va hamkorlikni qaror toptirish;

- zamonaviy bilimlar sohibi sifatida siyosiy ong va huquqiy madaniyat uyg'unligiga erishish;

- alohida ijtimoiy guruh vakili sifatida muayyan axloqiy me'yorlar doirasida o'z-o'zini idora etish orqali o'zgalarga o'rnak bo'lish;

- qabul qilgan har bir qaroriga o'zgalarni ishonitirish, uyushtirish va o'z ortidan ergashtirib bora olish;

- ijtimoiy faollik va tashabbuskorlik, mas'uliyat, javobgarlik, burch va majburiyatlarni namoyon etish.

Belgilangan barcha mezonlar sub'ektning shaxsiy fazilatlarini ustuvorligini taqozo qiladi. Mazmuni mazmunidan kelib chiqib, biror-bir fan yoki ta'lim sohasiga ortiqcha baho bermagan holda ta'kidlash o'rinliki, ta'lim tarbiyaviy yo'nalishda o'z maqsad va vazifalarini talaba -yoshlarning dunyoqarashi, fikrlash madaniyati, ijtimoiy faolligi va hayotiy pozitsiyasini shakllantirishga yo'naltirilgan ijtimoiy fanlar o'z mazmuniga monand mutaxassislik bilimlarining sifat samaradorligi va ijtimoiy yo'naltirilganligini mutaxassis ongiga singdirib, uning ma'naviy mas'uliyatini tarbiyalaydi [2]. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining - "Oliy ta'lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida" gi qarorida ta'kidlanganidek: "Oliy ta'limning ma'naviy-axloqiy mazmunini oshirish, talaba-yoshlarga mustaqillik g'oyalariga, yuksak ma'naviyat va insoniylikning milliy an'analariga sodiqlik ruhini chuqur singdirish, ularda yot g'oya va mafkuralarga nisbatan immunitet va tanqidiy tafakkurni mustahkamlash bo'yicha keng ko'lamli ma'rifiy va tarbiyaviy ishlarni olib borish" [3]. oliy ta'limni kompleks rivojlantirish va ijtimoiy fanlarni o'qitish samaradorligini oshirishga doir funksional vazifalari sifatida belgilab berildi.

Mazkur qaror talablaridan kelib chiqib, oliy ta'lim tizimida amalga oshirilayotgan islohotlar eng avvalo ta'lim sifati samaradorligiga erishish, bu borada eng ilg'or va zamonaviy xorijiy tajribalarni o'rgangan holda ulardan ijodiy foydalanib, milliy ta'lim tizimimizga tatbiq etish maqsadi sari yo'naltirilgandir. Tizimning moddiy texnik bazasini mustahkamlash, yetuk mutaxassislar, ilmiy - pedagogik kadrlar bilan ta'minlash, ilmiy salohiyatni ko'tarish va tajriba - konstruktorlik ishlarini izchil yo'lga qo'yish, hududiy iqtisodiy potensial imkoniyatlari bilan muvofiqlashtirish orqali "ta'lim-fan-ishlab chiqarish" integratsiyasini shakllantirish ushbu yo'nalishda amalga oshirilayotgan ishlarining pirovard maqsadidir.

Masalani yana bir muhim jihati shundaki, muammoga aslo biryozlama, ya'ni u yoki bu fan nuqtai nazaridan, uning manfaatlaridan kelib chiqib yondashmaslik kerak. Qolaversa, ta'lim sifati har doim ham o'quv soatlari hajmini oshirish yoki kamaytirish bilan belgilanavermaydi. Zero, miqdor sifatni belgilovchi yagona sabab emas.

Shu o'rinda masalaga biroz aniqlik kiritishni muhim deb hisoblaymiz. Mutaxassislikka aloqasi yo'q fanlarni mutaxassis uchun ham aloqasi yo'q, deb ayta olamizmi? Savolga to'g'ri javob esa biz to'g'ri falsafiy mushohada yuritib, mantiqiy xulosamiz asosida o'z yo'nalishimizda qaysi fanlarning aloqasi bor yoki yo'q deb hisoblashimizga

bog'liqdir. Demak, unutmashimiz kerakki, biz mutaxassislikka mos mutaxassis kadrlarni tayyorlab berar ekanmiz, uning qiyofasida albatta mukammal bilim va kasbiy ko'nikma bilan bir vaqtda o'z shaxsiy pozitsiyasiga ega, mustaqil dunyoqarash va erkin fikr madaniyati bilan bilimi va qobiliyatini aniq maqsad sari yo'llab sog'lom ma'naviyat bilan jamiyatga qadam tashlaydigan insonni tarbiyalaymiz.

Bildirilgan fikrlar yakunida belgilangan vazifalarning qay biri muhimroq, ya'ni qaysi omil birlamchi, hal qiluvchi ahamiyatga ega, mutaxassis omilimi, yoki inson omili, degan mazmunda muammoni qo'yadigan bo'lsak, mantiqiylikdan yiroqlashamiz.

Oliy ta'limning ma'naviy-axloqiy mazmunini oshirish bilan bevosita bog'liq fanlar, xususan, ijtimoiy fanlarning mavqei va maqomini mustahkamlash, mas'uliyatini oshirish, dunyo miqyosida kechayotgan voqealar shiddatiga bilimi va g'oyaviy e'tiqodi bilan bas kela oladigan barkamol avlod tarbiyasida ushbu fanlarning ta'sirchanligi va amaliy ishtirokini ta'minlash uchun yetarlicha imkoniyat yaratish sohadagi ijobiy o'zgarishlarning muhim omilidir. Bugungi kun talabi shunday – yetuk mutaxassis, g'oyaviy e'tiqod sohibi, ma'naviy-ahloqiy fazilatlar sub'ekti, yangilanish va o'zgarishlar tashabbuskori - bu biz saboq berib, tarbiya qilayotgan oliy ta'lim bitiruvchilariga qo'yilgan talabdir. Ijtimoiy fanlar ahamiyatini mutlaqlashtirish fikridan yiroq holda jiddiy bir masalaga e'tibor qaratmoqchimiz. Aytaylik, oliy ta'limda qamrab olingan yoshlarimizni faqat mutaxassislik bilimlari bilan band qilsa, ma'naviy - tarbiyaviy, kasbiy-axloqiy, dunyoqarashlik, milliy o'ziga xoslik va umuminsoniylik bilimlarini keyingi bosqichga, ya'ni yosh mutaxassisning amaliy faoliyati bosqichiga qoldirsak. Xo'sh, biz tayyorlab, ishonch bildirgan yosh mutaxassis qanday g'oya, qanday saviya bilan va qanday niyatda oldinga yuradi? Uni o'z qo'rshoviga oladigan g'oyalar dunyosida o'z fikri va qarorida qat'iy qolish uchun unda g'oyaviy sobitlik, ma'naviy jur'at, mas'uliyat va daxldorlik xislatlari yetarlicha bo'ladimi? Yoki aksincha, kibr va manmanlik, individualizm va egoizm, korruptsiya va axloqsiz madaniyat singari illatlar iskanjasida chorasiz qoladimi?

Darhaqiqat, ijtimoiy fanlarni o'qitishda ularning funksional vazifalaridan kelib chiqadigan o'ziga xoslikni alohida ta'kidlab o'tish kerak. Zero, ijtimoiy fanlar talaba yoshlarda tafakkur madaniyatini shakllantirish barobarida tashqi voqelikda sodir bo'layotgan o'zgarishlar, voqeahodisalarga o'z munosabatlarini bildirish, shaxsiy qarorlar qabul qilish va xulosalar chiqarish sari yo'llaydi. Masalaning muhimligi shundaki, yoshlarimizning voqelik haqidagi umumiy dunyoqarashini shakllantirishda birinchi galda shu voqelik mazmun-mohiyatini to'g'ri izohlab, sodir bo'layotgan voqealar, ularni yo'nalishi, harakatlantiruvchi kuchlari va maqsad mudaolari haqida aniq ma'lumotlar asosida yoshlarimiz fikrini oydinlashtirish lozim. Ana shunday mas'uliyatli vazifa ko'proq dunyoqarashlik maqomiga ega bo'lgan falsafiy fanlar zimmasiga tushadi.

Shuning uchun ijtimoiy fanlarni chuqur o'rganish tafakkur madaniyati orqali dunyoni anglash, uning mohiyati to'g'risida mantiqiy mushohada yuritish va shu orqali yaxlit tasavvur hosil qilish imkonini beradi. Shu ma'noda tashqi olam, bizni o'rab turgan borliq to'g'risida tushuncha va xulosalarimiz aqliy qobiliyatimiz mahsuli sifatida tizimli ta'sirning, ya'ni ta'lim jarayonining uzliksizligi va maqsadli yo'naltirilganligi natijasi deb qabul qilinishi mumkin. Binobarin, ta'lim tizimining yuqori bosqichlarida ushbu fanlarni o'qitishda fan dasturlari, o'quv adabiyotlari va ta'lim texnologiyalarida o'ziga xoslikka e'tibor qaratib, hech bir ayniylikka, o'xshashlikka va takrorlanishlarga yo'l qo'ymasligimiz lozim.

Ijtimoiy fanlarni o'qitishda biz avvalo fanning insonparvarlik mohiyatiga jiddiy e'tibor qaratmoq'imiz lozim. Shu bois yoshlarimiz ongi va qalbiga singdirayotgan g'oyalarda insonparvarlik, vatanparvarlik, ma'rifatparvarlik, mehnatsevarlik, bag'rikenglik va fidoyilik fazilatlarini ustuvorligini ta'minlamog'iimiz zarur. Ana shu maqsaddan kelib chiqadigan bo'lsak, yoshlarimizning ijtimoiy fanlarga doir bilimlarini yanada chuqurlashtirish maqsadida ularning aqliy yetukligi, bilim darajasi va fikrlash saviyasini o'stirish maqsadida aqliy tarbiyani; ma'naviy-axloqiy, insoniy fazilatlarini shakllantirish bilan bog'liq axloqiy tarbiyani; huquqiy, siyosiy bilim berish orqali siyosiy hamda huquqiy onglikni o'stirish, huquqiy madaniyatni oshirishga yo'naltirilgan huquqiy va siyosiy tarbiyani; estetik ongi va ijodkorlik mahoratini shakllantirishga yo'naltirilgan estetik tarbiyani amalga oshirish ta'lim- tarbiyaviy ishlarimizning bosh yo'nalishini tashkil qilish kerak.

Aynan ana shu nuqtada ijtimoiy fanlarning eng muhim va asosiy funksional vazifalaridan biri bo'lgan g'oyaviy-tarbiyaviy maqomi yaqqol seziladi. So'zsiz, mustaqil dunyoqarash, tafakkur erkinligi va sog'lom fikrni qaror toptirish bilan bir vaqtda yoshlarimiz ongu –shuurida turli zararli va yot g'oyalarga qarshi tura olish qobiliyatini rivojlantirish ijtimoiy fanlarning ta'lim –tarbiyaviy vazifasidir. Bir so'z bilan aytganda, mazkur fanlarni o'qitish yoshlarda mafkuraviy immunitetni shakllantirishning talablariga to'la mos keladi. Ijtimoiy fanlarning ushbu vazifasi bugungi globallashuv jarayonlarida o'z dolzarbligi bilan yaqqol ajralib turibdi. “Ayniqsa, kundan – kunga xatar va tahdidlarning sonusanog'i, turi va shakllari tobora ko'payib, hayotimizga ichkaridan ham, tashqaridan ham yopirilib kelayotgan bugungi g'oyat murakkab va sertashvish dunyoda haqiqatdan ham, bunday sertahlila zamonda ogohlik tuyg'usiz inson, jamiyat va xalq sezgirlikni yo'qotadi, ixtiyorini bilib bilmasdan yovuz kuchlar qo'lga berib qo'yib, hayotning, taraqqiyotning murakkab yo'llarida boshi berk ko'chalariga kirib, asosiy maqsadlardan chalg'ib ketadi” [4].

E'tibor qiladigan bo'lsak, Prezidentimiz o'zining har bir chiqishda ilm-fan taraqqiyotini ijtimoiy-iqtisodiy yuksalishni birinchi galda ma'naviyat va ma'rifat yuksakligi, g'oyaviy-mafkuraviy e'tiqod mustahkamligi bilan bog'lamoqda. Bu demak O'zbekistonda amalga oshirilayotgan tub o'zgarishlar, texnologik rivojlanish jarayonlari har tomonlama puxta ishlab chiqilgan kuchli milliy g'oyaga tayanadigan milliy dastur negizida ruyobga chiqishi lozimligini bildiradi.

Yana bir isbot talab qilmas haqiqat shuki, biz milliy yuksalish sari aniq maqsad va vazifalarni belgilab olgan ekanmiz. “Buning uchun, avvalambor, tashabbuskor islohotchi bo'lib maydonga chiqadigan, strategik fikr yuritadigan, bilimlari va malakali yangi avlod kadrlarini tarbiyala-shimiz zarur. Nafaqat yoshlar, balki butun jamiyatimiz a'zolarining bilimi, saviyasini oshirish uchun avvalo ilm-ma'rifat, yuksak ma'naviyat kerak” [5].

Xulosa va takliflar. Donishmand xalqimiz hikmatiga murojaat qiladigan bo'lsak, ayonki, ilm o'rgatmoq, ta'lim bermohlikni ma'naviyat va ma'rifatdan, madaniyatdan va albatta tarbiyadan aro yo'lda tasavvur qilib bo'lmaydi. Faqat ta'lim va tarbiya birligida yoshlarimizning dunyoqarashini boyitamiz, fikrini teranlashtiramiz, maqsadi va intilishlarini oydinlashtirib dunyoga yangicha ko'z bilan, ilm-ma'rifat ko'zi bilan qarashga undaymiz. Ana shunday xislatlar bilan yoshlarimiz bugun islohotlar tashabbuskoriga, o'zgarishlar ijodkoriga aylanmoqda. Darhaqiqat “Inson o'zgarsa, jamiyat o'zgaradi” degan fikr ayni haqiqatdir.

Biz o'z sohamiz mazmunidan kelib chiqib, oliy ma'lumotli mutaxassis kadrlarni tayyorlashda ijtimoiy fanlar ahamiyati qay darajada ekanligiga e'tibor qaratdik. Yuqorida

bildirilgan fikrlarga qo'shimcha qilib aytish mumkinki, agar mutaxassislik fanlari ta'limi yuqori malakali kadrlarni tayyorlash sari yo'naltirilgan ekan, ijtimoiy fanlarni o'qitishdan ko'zlangan asosiy maqsad sog'lom fikr va tafakkurga ega, atrof voqelikka

haqiqat va adolat ko'zi bilan qaraydigan, o'zining bilimi va kuchini jamiyat taraqqiyoti yo'lida milliy yuksalish sari yo'llashga qodir ma'naviy etuk, barkamol avlodni tarbiyalashdir.

ADABIYOTLAR

1. M.Munavvarova. Milliy g'oyaning ma'naviy ildizlari. T., "Ma'naviyat" 2011. 25-bet
2. Raxmonov A., Safarov A. O'zbekistonning milliy tiklanishdan yuksalish sari rivojlanish bosqichlari. T., "O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati" nashriyoti. 2020. 121 bet
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 20 apreldagi - Oliy ta'lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risidagi PQ -2909- sonli Qarori.// lex.uz
4. Qalandar Abdurahmonov. O'zbekistonda inson omili va manfaatlari – eng oliy qadriyat. T., G'ofur G'ulom nomidagi nashriyot matbaa ijodiy uyi. Toshkent – 2017. 219 bet
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Oliy Majlisga Murojaatnomasi. - // Xalq so'zi gazetasi, 2018 yil 23 dekabr.

UDK: 37(075)78:371.3C89

Kamola SUVANOVA,

Samarqand viloyati pedagoglari yangi metodikalarga o'rgatish milliy markazi, p.f.b.f.d.

E-mail: kamolasuvanova6@gmail.com

Samarqand viloyati pedagoglari yangi metodikalarga o'rgatish milliy markazi, p.f.b.f.d. D.U. Qarshiyeva taqrizi asosida

MAKTAB O'QUVCHILARIDA TASVIRIY SAN'AT DARS LARI ORQALI IJODKORLIKNI SHAKLLANTIRISHNING INNOVATSION SHAKL, VOSITA VA METODLARI

Аннотация

Maqolada maktab o'quvchilarida tasviriy san'at darslari orqali ijodkorlikni shakllantirishda ta'lim mazmuniga monand va muvofiq innovatsion shakl, vosita va metodlarni tanlash, ishlab chiqish va ularni o'quv jarayoniga tatbiq etish. Jahon madaniyati taraqqiyotida muhim o'rin tutadigan tasviriy san'at yildan-yilga rivojlanib bormoqda. Boshqa san'at turlari kabi tasviriy san'atda yangi usullar paydo bo'lib, uning yangi qirralari ochilmoqda. O'quvchini bilimlar bilan to'yintirish, uning tasavvurlari, xulosalari, kuzatuvchanligi, o'ylari, fantaziyasi, atrof-muhitni anglashida to'g'ri qarorlar qabul qilishini rivojlantirish va ta'minlash haqida fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar: Usul, vosita, yo'llar, analitik materiallar, fantaziyasi, kubizm, abstraksionizm, simvolizm.

ИННОВАЦИОННАЯ ФОРМА, СРЕДСТВА И МЕТОДЫ ФОРМИРОВАНИЯ ТВОРЧЕСТВА НА УРОКАХ ИЗОБРАЗИТЕЛЬНОГО ИСКУССТВА У ШКОЛЬНИКОВ

Аннотация

В статье речь идет о выборе, разработке и применении новаторских форм, средств и методов в формировании творческих способностей учащихся начальных классов при формировании креативности на примерах изобразительного искусства.

Ключевые слова: Метод, средства, способы, аналитические материалы, фантазия, кубизм, абстракционизм, символизм.

INNOVATIVE FORM, TOOLS AND METHODS OF FORMING CREATIVITY THROUGH FINE ART LESSONS IN SCHOOL STUDENTS

Annotation

The article deals with the selection, development and application of innovative forms, tools and methods in the formation of creativity in primary school students in the formation of creativity on the basis of examples of fine arts. The idea is to saturate the child with knowledge, to develop and ensure that the child's imagination, conclusions, observations, thoughts, fantasies, understanding of the environment make the right decisions.

Key words: Method, means, ways, analytical materials, fantasy, cubism, abstractionism, symbolism.

Kirish. Bugungi kunda ko'pchilik pedagog olimlarning ta'kidlashiga ko'ra, ta'lim jarayonining bosh maqsadi bolani bilimlar bilan to'yintirishgina emas, balki avvalo bola tasavvurlari, xulosalari, kuzatuvchanligi, o'ylari, fantaziyasi, atrof muhitni anglashida to'g'ri qarorlar qabul qilishini rivojlantirish va ta'minlashdan iboratdir. Ya'ni, bolani hayotda to'laqonli ravishda qarorlar qabul qilib yashashga o'rgatishdir. Aynan o'zi mustaqil har turli vaziyatlarda qarorlar qabul qilishga o'rgatilgan shaxs hayotning turli vaziyatlarida yashashga tayyor shaxs sifatida baholanmoqda. Mazkur malakalarning ichida esa shaxs ijodkorligiga alohida urg'u berilmoqda. Chunki aynan ijodkorlik shakllantirilgan shaxs yangi tovarlar, mahsulotlar, innovatsiyalarni yaratishga moyil shaxsdir. Ijodkor shaxsning qo'lidan turli qiyin vaziyatlarda uning yechimlarini nostandart yo'llar bilan topish keladi. Buning uchun esa tasviriy san'at darslarida o'quvchi ijodiylikni shakllantirish taqozo etiladi.

Shunga ko'ra, tasviriy san'at darslarida o'quvchi ijodkorligini rivojlantirish yaxshi samaralar beradi [1]. Chunki tasviriy san'at jarayonlari bilan shug'ullanish, zarur ko'nikmalarni shakllantirish boladan juda katta samimiylik,

fantaziya, ijodkorlikni, o'ylash, fikr qilish, o'z o'ylari va fantaziyalarini real qilish, ya'ni qog'ozga tushirish bo'yicha malakalarni talab etadi.

Jahon madaniyati taraqqiyotida muhim o'rin tutadigan tasviriy san'at yildan-yilga rivojlanib bormoqda. Boshqa san'at turlari kabi tasviriy san'atda yangi usullar paydo bo'lib, uning yangi qirralari ochilmoqda.

Ba'zi rassomlar chizish uchun shunchaki cho'tka va bo'yoqlarga ehtiyoj sezmaydilar va turli materiallar bilan tajribalarida oldinga boradilar[2.]

Tasviriy san'at darslari asosida o'quvchi ijodkorligini shakllantirishda qanday innovatsion shakl, vosita va metodlar qo'llash zarurligi masalasi ilmiy o'rganilganda tadqiqot doirasida quyidagi usul, vosita va yo'llar samarali ekanligi aniqlandi, ular:

Barmoqchalar usulida rasm ishlash texnikasi- Kerakli asboblari: Bo'yoqlar, qog'oz, suv. Avvalligi: o'quvchilarda ijodkorlikni shakllantirish, mayda barmoqchalar motorikasini, rang-tasvirlarni anglash va ifodalash mexanizmlarini rivojlantirishga yordam beradi.

Sham bilan rasm chizish usuli- Kerakli asboblari: Bo'yoqlar, qo'g'oz, suv, sham .

Qog'oz yuzasiga shunchaki sham bilan tasvir chiziladi va ranglar orqali ustidan bo'yoq beriladi sham bilan chizilgan tasvirda esa guzallik hosil bo'ladi.

Avzalligi: sham bilan chizish orqali o'quvchining layoqatlarini rivojlantirib boriladi. Sham bilan ishlash bolaning ruhiy-psixologik va ma'naviy-badiiy tasavvurlarini o'stirib borish mumkin.

Shar bilan rasm chizish usuli- Kerakli asboblari: Koller bo'yogi, shar qog'oz.

Avzalligi: Ijodiylikni rivojlantirishda ushbu usul yordam berib, kreativ fikrlashini shakllantiradi. Bola ongida «Rasm chizish qiyin emas ekan!» - «men buni bilib oldim» degan vaziyat tug'ilishi shart. Shu bois, o'qituvchi mana shu ta'lim harakatida o'quvchiga yo'ldosh bo'lib boradi. O'qituvchi aslida mana shu evristik jarayon tashkilotchisi bo'lmog'i darkor.

Qahva bilan rasm chizish usuli-Kerakli asboblari: Qahva, qo'g'oz, suv, cho'tka .

Afzalligi: Grizayl usulida rasm ishlashga o'xshashligi bilan va bolada aynan bo'yoqlarsiz ham rasm ishlash texnikasiga qiziqishi oshadi .Ushbu usul orqali o'quvchilar fantaziyasi yanada oshadi chunki bo'yoqlarsiz yana nimalarni ishlatishimiz mumkin deb o'ylay boshlaydi.

intellektual o'yinlar – tasviriy san'at asarlari namunalari, ijodkorlar va rassomlar hayoti va ijodi, turli stilistik yo'nalishlar xususiyatlari, milliy rassomchilik tarixi, miniatyuralar san'ati, tasviriy san'at janrlari bilan bog'liq turli ta'lim va tarbiya jarayonining didaktik, rivojlantiruvchi, mustahkamlovchi omillari;

analitik materiallar – suhbat, hikoya, ijodkorlar ijodi va hayot yo'li haqidagi verbal materiallar, sohaga oid she'r va qo'shiqlar, rassomlar haqidagi romanlarni so'zlab berish, fikrlash, mantiqiy o'yinlar, savol-javoblar, aqliy hujumlar, viktorinalar, bellashuvlar, klaster, idrok xaritalari, fikrlash, mantiqiy o'yinlar, savollar, illyustratsiyalar va ko'rgazmali materiallarni tahlil qilish va b.;

Ko'rinib turibdiki, ta'lim jarayonida rang-barang metod, vosita va yo'llarning qo'llanilishi ta'lim samaradorligini ta'minlaydi, o'qituvchi kompetensiyasining yanada amaliyroq, yorqinroq namoyon bo'lishi uchun xizmat qiladi va mashg'ulotlarning o'quvchilar uchun qiziqarli tashkil qilinishini ta'minlaydi. Muhim bo'lgan o'rin shundaki, har bir metod mashg'ulotda tanlangan mavzu va uning mazmuniga monand va muvofiq tarzda shakllantirilishi lozim, tanlangan

metodlar ta'lim maqsadlariga xizmat qilishi lozim. Bunda o'qituvchining yaratuvchanlik, tashkilotchilik, ijodiylik va kreativlik, o'z ustida ishlashi, o'z kasbini sevishi kabi kompetensiyalarining namoyon qilinishi taqozo etiladi.

Xulosa va tavsiyalar. Har bir dars tasviriy san'at texnikasi qoidalarini, mo'yqalamlarni ishlatish, molbert ushlash va sanitariya-gigiyena talablariga rioya qilgan holda tashkil etiladi.

Aynan mana shu davr, ya'ni boshlang'ich maktab ta'limi davri bola bilimlarini ta'minlashda eng intensiv davr hisoblanadi. Binobarin, mazkur pedagogik jarayonda an'anaviylik va milliylikdan voz kechmagan holda innovatsiyalarni ta'lim jarayoniga olib kirish, ta'lim va tarbiya jarayonini innovatsion tashkil qila bilish, an'anaviylik, milliylik, umumbashariylik uyg'unligi asosida ta'lim jarayonini tashkil qila olishlik maksimal darajada uning samaradorligini ta'minlaydi. Tasviriy san'at namunalari asosida o'quvchilarda ijodkorlikni shakllantirishda bolalar intellektual darajasi, ular psixologik va shaxsga doir xarakteristikasi va yosh differensiyasi (turli yosh) masalalariga ham alohida e'tibor qaratish muhim.

ADABIYOTLAR

1. Mirziyoyev Sh. Yangi O'zbekiston demokratik o'zgarishlar, keng imkoniyatlar va amaliy ishlar mamlakatiga aylanmoqda. – T.: "O'qituvchi" MU MChJ, 2021.-184 b.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi Farmoni // Xalq so'zi, 2017 yil. 8 fevral. № 28 (6722) // Yana barcha farmon va qarorlar matni bo'yicha qarang: O'zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi axborot tizimi (www.lex.uz).
3. Rustamova M.M., Arapbayeva D.K. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida ijodiy tafakkurni rivojlantirishning pedagogik psixologik diagnostikasi. – T.: Navro'z. 2016; [1]
4. Boshlang'ich ta'limda integratsiyaviy-innovatsion yondashuvlar. O'zbekiston Respublikasi miqiyosida 2019 yil 6 mayda o'tkazilgan respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallari. –Toshkent: 2019[2.]
5. Sharipov Sh., Aripov M., Begimkulov U., Yo'ldoshev U., Muslimov N. Bilim olishning intellektual tizimini ishlab chiqish nazariyasi va amaliyoti. Monografiya. – Toshkent: Fan, 2011. – 240 b.
6. To'raqulov X.A., To'raqulova I. X., Aslanova K. S. Boshlang'ich sinf o'quvchilari o'quv-bilish faoliyatini yuksaltirishning innovatsion texnologiyalari. – Toshkent: «Innovatsion rivojlanish nashriyot-matbaa uyi», 2020. – 336 b.
7. Umumiy o'rta ta'limning Milliy o'quv dasturi loyihasi. Toshkent: RTM, 2020.-80 b.

UDK:101.1

Abbos TESHABOYEV,
NamDU tadqiqotchisi

S.f.d, dots N.Dexkanov taqrizi asosida

O'ZBEKISTONDA MAHALLA INSTITUTINI SHAKLLANISHI VA RIVOJLANISHINING IJTIMOY-FALSAFIY ASOSLARI

Annotatsiya

Demokratiyaning eng ko'p tarqalgan shakllaridan biri fuqarolarning o'zini-o'zi boshqarishi hisoblanadi. O'zbekistonda fuqarolarning o'zini-o'zi boshqarish tizimining asosiy bo'g'inini mahallalar tashkil qiladi. Ushbu tadqiqot ishida mahalla institutini shakllanishi va rivojlanishining ijtimoiy-falsafiy asoslari tadqiq qilingan. O'zbekiston Respublikasida mahalliy davlat boshqaruvi evolutsiyasining ilmiy-nazariy asoslari o'rganilgan.

Kalit so'zlar: Nomarkazlashtirish, institutsionallashtirish, ilmiy-metodologik, ensiklopediya, "Hayrat ul-abror", селский сход, демократия, guzar, jamoa, elat, elod.

СОЦИАЛЬНО-ФИЛОСОФСКИЕ ОСНОВЫ СТАНОВЛЕНИЯ И РАЗВИТИЯ ИНСТИТУТА МАХАЛЛИ В УЗБЕКИСТАНЕ

Аннотация

Одной из наиболее распространенных форм демократии является гражданское самоуправление. в Узбекистане махалли являются основным звеном системы гражданского самоуправления. В данной исследовательской работе исследованы социально-философские основы формирования и развития института махалли. Изучены научно-теоретические основы эволюции местного государственного управления в Республике Узбекистан.

Ключевые слова: Децентрализация, институционализация, научно-методологический, энциклопедия, "Хайрат уль-Аброр", сельский сход, демократия, Гузар, сообщество, племя, Элод.

SOCIO-PHILOSOPHICAL FOUNDATIONS OF THE FORMATION AND DEVELOPMENT OF A MAHALLI INSTITUTE IN UZBEKISTAN

Annotation

One of the most prevalent forms of democracy is citizen self-government. Mahalli form the main link of the system of self-government of citizens in Uzbekistan. In this research were studied the socio-philosophical foundations of the formation and development of the mahalli Institute. In the Republic of Uzbekistan, the scientific and theoretical foundations of the evolution of local public administration have been studied.

Key words: Decentralization, institutionalization, scientific-methodological, encyclopedia, "Hayrat ul Abror", rural gathering, democracy, guzar, collective, nation(tribe) elod.

Kirish. Dunyoning rivojlangan davlatlarida vakolatlarni yuqori boshqaruv bo'g'inidan quyi bo'g'inga taqsimlash va keng jamoatchilikning ishtirokini oshirishga qaratilgan nomarkazlashtirish jarayonlari yuz bermokda. Mazkur jarayonlar vakillik davlat boshqaruvi tizimida jamoatchilik ishtirokisiz demokratik islohotlarni markazlashgan boshqaruv usullari va aholi manfaatlariga zid ravishda amalga oshirib bo'lmastligini ko'rsatmoqda. Ta'kidlash lozimki, mahalliy hokimiyatga o'zining saylovchilari manfaatlarini amalga oshirishga harakat qiluvchi tuzilma deb qaralsa, mahalliy bo'g'inlarga jamiyatning barcha toifa manfaatlarini ta'minlovchi va xizmatlar ko'rsatuvchi vosita sifatida yondashilmoqda. Shuningdek, mahalliy davlat hokimiyati vakillik organlarining institutsionallashtirish jarayoni kechmokda. Bugun mahalliy davlat hokimiyati vakillik organlari tizimini takomillashtirish dolzarb masalalardan hisoblanadi.

Asosiy qism. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning asarlaridagi O'zbekistonda davlat boshqaruvining samarali tashkil etilishiga oid fikr va g'oyalar mazkur tadqiqot ishiga ilmiy-metodologik asos bo'lib xizmat qildi. Shuningdek, mahalliy davlat hokimiyati organlarining nazariy masalalari mamlakatimizda: Sh.Jalilov, I.Jurayev, Yo.Ollamov, O.Xusanov, D.Bekchanov, Sh.Fayziyev va S.Xidirov kabi olimlarning izlanishlarida keng yoritib

berilgan. Mazkur tadqiqotchilar asarlarida asosiy e'tibor mahalliy hokimiyat faoliyatining tashkiliy-huquqiy asoslariga karatilgan bo'lib, unda mahalliy boshqaruv me'yoriy jihatdan ko'proq talqin etilgan.

O'zbekiston milliy ensiklopediyasida ko'rsatilishicha "mahalla" atamasi arabcha bo'lib, "o'rin-joy" degan ma'noni anglatgan. U turli mintaqalarda mahallot(joy)guzar, jamoa, elat, elod nomlarda atalib kelingan. Adabiyotlarda mahallalarning ko'pming yillik tarixga ega ekanligi haqida ma'lumotlar uchraydi. Alisher Navoiy o'zining "Hayrat ul-abror" asarida mahallani "mahalla shahar ichidagi shaharcha"dir deb ta'riflaydi. Hirot shahri yuz shaharcha ahamiyatiga ega bo'lgan mahallalardan tashkil topganligini aytib o'tadi. Mahallalar ayniqsa, Amir Temur davrida ravnaq topgan. Mahallalar fuqarolarning kasb-kori asosida shakllangan va shunga qarab nomlangan. Masalan, zargarlik, misgarlik, ko'nchilik, pichoqchilik, qoshiqchilik, temirchi, egarchi, taqachi va h.k [1].

Ba'zi bir ma'lumotlarda, mahalla milloddan avvalgi II asrda paydo bo'lgan bo'lib, u asosan katta tepaliklarni himoya devorlari bilan o'ralgan qo'rg'on shaklida mavjud bo'lgan. Qo'rg'onning quyi qismida aholi dehqonchilik va chorvachilik bilan shug'illangan. Kichik mahalla shaklidagi aholi istiqomat qiluvchi maskanlar ishlab chiqarish sur'atining rivojlanishi tufayli keyinchalik katta shaharlarga aylangan ta'kidlanadi.

Abu Rayhon Beruniy, Ibn Sino, Farobiy, Mahmud Qoshqariy va boshqa mutafakkirlarning asarlarida mahalla to'g'risidagi ma'lumotlar ko'plab uchraydi. Masalan, Farobiyning "Fozil odamlar shahri", Beruniyning "Uy xo'jaligini yuritish to'g'risida", Mahmud Qoshqariyning "Devoni lug'ati turk" asarlarida mahalla aholisi, ularning kasbi-kori, urf-odatlar, an'analari, diniy e'tiqodi, xo'jalik yuritishi va umuman o'ziga xos turmush tarzi haqida batafsil ma'lumotlar berib o'tganlar [2].

Demokratiyaning eng ko'p tarqalgan shakllaridan biri fuqarolarning o'zini-o'zi boshqarishi hisoblanadi. O'zbekistonda fuqarolarning o'zini-o'zi boshqarish tizimining asosiy bo'g'inini mahallalar tashkil qiladi. Demak, fuqarolarning o'zini-o'zi boshqarishini yaxshi bilishimiz uchun, avvalambor, uning asosiy bo'g'ini bo'lmish mahallalarning tarixini o'rganishimiz lozim, zero haqqoniy tarixni bilmasdan turib o'zlikni anglash mumkin emas [3].

Eng qadimiy qadriyatlarimizdan hisoblangan, xalqimizning qon-qoniga singib ketgan, o'zbek xalqining yashash tarzini o'zida to'la-to'kis mujassam etgan mahalla jamiyatdagi munosib o'rniga tiklab qo'yildi. O'zbek mahallasi - xalqimizga xos donishmandlik timsoli. U tarixda ham o'z jozibasi, hayotiyli, xalqchilligi, betakrorligi bilan dunyo axli tafakkurini o'ziga jalb qilib kelgan. Moziydan tortib hozirgacha davlatlar o'zining ko'pgina ezgu amallarini, xosiyatli, barakatli tadbirlarini, hayotiy muhim masalalarini mahallada oqsoqollar, faollar aql-zakovati, adolatli nazorati bilan amalga oshirib, hal qilib keladilar [4].

Chindan ham o'zbek mahallalari uzoq yillik tarixga ega bo'lib, hozirgi O'zbekiston hududida o'zini-o'zi boshqaruvchi ijtimoiy tashkilotning noyob shakli - mahalla azaldan mavjuddir. Odamlar to'da-to'da yashay boshlaganlarida bir-birlarining issiq-sovug'idan, hol-ahvoli, g'am-kulfati-u, hursandchilik - shodliklaridan doimo xabardor bo'lib kelganlar [5].

Metodlar va o'rganilish darajasi. Manbalarni o'rganish, taxlil etish jarayonida tug'ilgan mantiqiy xulosaga ko'ra, odamlar ibtidoiy jamoa tuzumi davridagi ko'chmanchilikdan o'troq hayotga o'tib, jamoa bo'lib yashay boshlaganlarida mahalla tizimining ibtidoiy unsurlari, qadriyatlar, kasb-hunar malakalari, ro'zg'or tebratish, o'zaro mol ayirboshlash, topilgan ne'matlarni o'rtada baham ko'rish asoslari shakllana boshlagan [6].

Sharqshunos olim M.G.Malliskiyning yozishicha keyinchalik mahallalarning nomi nafaqat kasb-kori, shuning bilan birga mahalliy xalqning o'ziga xos udumlari bilan ham atalib kelingan [7].

Osiyo qit'asi va musulmon Sharqida davlat qurilishi va boshqaruv tajribasi muayyan xususiyatlarga va o'ziga xos an'analarga ega. Arablar istilosi va islom dini qabul qilishidan ancha ilgari paydo bo'lgan mahalla muayyan kichik hududda istiqomat qiluvchi odamlar birlashmasi bo'lib, unda odamlar faqat qo'shnichilik rishtalari bilan emas, balki yuzlab yillar davomida yaratilgan ichki tartib-qoida, ma'naviy-ahloqiy normalar, urf-odatlar va an'analari bilan bog'langandir [8]. U - shahardagi ancha murakkab, jipslashib ketgan, hatto ma'lum darajada o'z qobig'iga o'ralashgan o'ziga xos kichik bir olamd.

Tarixiy adabiyotda ham mahallalarning ko'p ming yillik tarixga ega ekanligi to'g'risida guvohlik beruvchi dalillar keltirildi. Qadimgi Sharqning taniqli mutafakkirlaridan biri Abu Ja'far Narshaxiy IX asrda yozgan "Buxoro tarixi" kitobida Buxoroda bundan 1100 yil ilgari 19 ta katta-katta mahalla mavjud bo'lganligi va bu mahallalar o'zini-o'zi idora qilinganligi, bu qadimgi Sharq mamlakatlari, jumladan, O'zbekiston hududida vujudga kelgan ilk davlatlar va ularning boshqaruv faoliyatida ham yorqin ifodasini topganligini ta'kidlab o'tgan [9].

Faylasuf olim Farobiy esa shunday deb yozgan: har bir inson tabiatdan shunday tug'ilganki, u yashash va oliy darajadagi yetuklikka erishmoq uchun ko'p narsalarga muhtoj bo'ladi, ammo bir o'zi bunday narsalarni qo'lga kiritmaydi. Ulariga ega bo'lish uchun insonlar jamoasiga extiyoj tug'iladi [10].

Mahallalar ayniqsa Amir Temur tuzgan davlatda jadal rivojlangan, gullab - yashnagan. O'sha vaqtlarda mahallalar fuqarolarning kasb-kori asosida tashkil qilingan. Etikdo'zlar, pichoqchilar, temirchilar bir joyda yashab mehnat qilishganlar. Bu haqda "Temur tuzuklari"da yozilishicha, buyuk Amir Temur o'zi barpo etgan bepoyon va qudratli saltanatni boshqarishda mahallaning mutasaddi shaxslariga tayangan, ular bilan yaqin muloqotda, doimiy mashvaratda bo'lgan, kezi kelganda ularning faoliyatini bevosita qo'llab-quvvatlagan [11].

Alisher Navoiy o'zining "Majolisun-nafois" tazkirasida mahallalar xususida quyidagi ma'lumotlarni yozgan: "Do'stmuhammad-Marg'iloniy mahallasidandur. Ham she'rga, ham muammoga ta'bi yaxshidir". Alisher Navoiy mahalladoshlar o'rtasida hurmat, tenglik mavjud bo'lganligini, shoh-u gadoning bir-biriga munosabatida g'amxo'rlik qadrlanganligini yozgan [12].

Xalqimizning keyingi taraqqiyot bosqichlarida ham "Mahalla"ning rivojlanib kelganligi xaqida ko'plab tarixiy ma'lumotlar mavjud.

Sovet davri adabiyotlarida ham demokratiya xususida gap ketganda uning dastlabki bo'g'inini sifatida qishloq yig'inlari (сельский сход) sifatidagi iboralar qo'llanilgani ma'lum. O'zbek xalqi bosib o'tgan tarixiy jarayon isbotlaydiki, mahalla institutini hech qanday istilolar, bosqinchilik siyosati, sotsialistik eksperimentlar yo'q qila olmagan. Bu tizim tarixiy va ijtimoiy nuqtai-nazardan ham juda barqaror ijtimoiy institut sifatida o'zini saqlab keldi, mamlakatimiz davlat mustaqilligi yillarida esa qaytadan tiklandi va yangicha ma'no bilan to'ldirildi.

Tahlil va natijalar. Mahalla ishtirokchilari urf-odatlariga, shariat qoidalariga asosan jamoa muammolari va a'zolarining shaxsiy masalalarini muhokama etgan [13].

Shuning uchun ham mamlakatimiz o'z mustaqilligini qo'lga kiritgandan keyin xalqimizning urf-odat, an'ana, qadriyat va udumlarini tiklash hamda mamlakatimizda demokratik jamiyat qurishning asosiy omillaridan biri sifatida "mahalla" institutini tiklash, rivojlantirish va uning faoliyatini izchillik bilan amalga oshirishga katta e'tibor qaratadi.

Xulosa va tavsiyalar. Zamonaviy jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy barqarorligi va rivojlanishi sharoitida davlat va jamiyat boshqaruviga qo'yilgan talablar tobora ortib bormoqda. Shuning uchun ham ayni damga kelib, "Boshqaruvning ijtimoiy-siyosiy ehtiyoj ekanligi"ni har tomonlama chuqur anglash zarurati tug'iladi.

Maqolada, boshqaruvlar iyerarxiyasi, davlat boshqaruvi, xalqaro boshqaruv tajribasi, boshqaruvning ijtimoiy-siyosiy ehtiyoj ekanligi, boshqaruv bilan bog'liq ijtimoiy konfliktlar, suveren davlatlarning boshqaruv salohiyati hamda fuqarolik jamiyatining shakllari o'rganib chiqilgan. O'zini-o'zi boshqarish organlarining asosiy bo'g'inini bo'lmish mahalla instituti boshqa davlatlarda deyarli uchramaydi. Bundan bir necha yil avval xorijlik folklorshunos Yakob Zingter poytaxtimiz misolida o'zbek milliy urf-odat va an'analari bilan yaqindan tanishib, shunday degandi: "Men eng go'zal insoniy munosabatlar, qutlug' an'ana-yu, urf-odatlar mahallada tug'ilib, yashayotganiga guvoh bo'ldim. O'zbek xalqining bag'rikengligi, mehdaryo va donishmandligi zamirida ham mahalla degan tushuncha yotar ekan. Xorijda bunday gap yo'q hamma o'zi uchun yashaydi. Sizlarda esa mahalla odamlarni bir-biriga bog'lab turadi" [14]. Haqiqatda ham mahalla instituti diyorimizda tarixan tarkib

topgan o'ziga xos tuzilmadir. Mahallada odamlar bir-biriga shunday yordam turlaridan biri "hashar" deb ataladi. doimiy ravishda jamoatchilik asosida yordam qiladilar. Mana

ADABIYOTLAR

1. Қаранг: Ўзбекистон миллий энциклопедияси. Тошкент. : Ўзбекистон миллий энциклопедияси. 2003,548-550-б
2. Ғуломов М. Маҳалла – фуқаролик жамиятининг асоси. Т.: "Адолат". 2003. – Б. 23.
3. Тарихий хотирасиз келажак йўқ. Мулоқот. 1998. №5. 16-6.
4. Жалилов Ш.И., Кучли давлатдан - кучли жамият сари: тажриба, таҳлил, амалиёт. Ўзбекистон, 2001. 11-б.
5. Қодиров Д. Маҳалла тарбия маскани. -Т.: Ҳаёт ва қонун, 1999. №8. 19-216.
6. Раҳмонов Р. Истиқлол ва Маҳалла. -Т.: Демократлаштириш ва инсон ҳуқуқлари. 2001, №1.4-6.
7. Қаранг: Маллицкий М.Г . Тошкент Маҳалла ва мавзелари. (русчадан Усмон Қўчқор таржимаси) Тошкент.:Ғ.Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашри, 1996,3-9-б
8. Ваҳобов А. Давлат ҳокимиятининг маҳаллий бошқарув ва ўзини-ўзи бошқариш органлари А.Х.Саидов таҳрири остида чиқарилган "Ўзбекистон Республикаси мустақил давлат" тўплами -Т. Адолат 1995. 142-143. Б.
9. Мухаммад ибн Жаъфар аи Наршахий. Бухоро тарихи. Мерос. Т.: Камалак, 1991
10. Фаробий. "Фозил одамлар шаҳри". - Т.: Абдулла Қодирий номидаги Халқ. мероси нашриёти, 1993. 222. б.
11. Темур тузуклари. Я.Ғуломов номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти. - Т. 1993. 344. б.
12. А. Навоий. Мажолисун-нафоис.
13. Бўриев О. Қишлоқ. жамоасини бошқариш анъаналари. - Т: Ҳаёт ва қонун. 2000, №2. 76 б.
14. Жалилов Ш.И. Кучли давлатдан - кучли жамият сари: тажриба, таҳлил, амалиёт. - Т.: Ўзбекистон, 2001.

UDK:37.03

Oybek TOSHMATOV,
TDYU Xorijiy tillar kafedrası mudiri,
Chirchiq davlat pedagogika universiteti mustaqil tadqiqotchisi
E-mail: toshmatovo86@gmail.com

TDYU dotsenti, f.f.n., dotsent S.Akobirova taqrizi ostida

TALABALARNING MUSTAQIL TA'LIM KOMPETENSIYASINI SHAKLLANTIRISHDA MOBIL ILOVALARDAN FOYDALANISH

Annotatsiya

Mazkur maqola gumanitar, jumladan yuridik ta'lim muassasalarida chet tili (ingliz tili)ni o'rganish jarayonida mustaqil ta'lim kompetensiyasini shakllantirishda talabalarning tashkilotchilik qobiliyatlarini rivojlantirish mexanizmlarini takomillashtirishda mobil ilovalarning o'rni, mustaqil ta'lim olish ko'nikmasini rivojlantirishda mobil ilovalardan foydalanishning nazariy jihatlarini tahlil qilindi.

Kalit so'zlar: mobil ilova, mustaqil ta'lim, ko'nikma, motivatsiya, o'rgatish, baholash, kompetentlik yondashuv, me'yoriy talablar, M-learning, masofaviy ta'lim.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ МОБИЛЬНЫХ ПРИЛОЖЕНИЙ В ФОРМИРОВАНИИ САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ

Аннотация

В данной статье анализируется роль мобильных приложений в совершенствовании механизмов развития организаторских способностей студентов в процессе изучения иностранного языка (английского) в гуманитарных, в том числе юридических учебных заведениях, а также теоретические аспекты использования мобильных приложений в развитии самостоятельной навыка обучения.

Ключевые слова: мобильное приложение, самостоятельное обучение, навыки, мотивация, обучение, оценивание, компетентностный подход, нормативные требования, мобильное обучение, дистанционное обучение.

THE USE OF MOBILE APPLICATIONS IN THE FORMATION OF SELF-STUDY SKILLS

Annotation

This article analyzes the role of mobile applications in improving the mechanisms for developing organizational skills of students in the process of learning a foreign language (English) in the humanities, including law schools, as well as the theoretical aspects of using mobile applications in developing independent learning skills.

Keywords: mobile application, independent learning, skills, motivation, learning, assessment, competency-based approach, regulatory requirements, mobile learning, distance learning.

Kirish. Ma'lumki, har bir mamlakatning yuksalishi, rivojlanishi yoki aksincha, inqirozga yuz tutishi o'sha mamlakatdagi ta'lim tizimining qay darajada rivojlanganligiga bog'liqdir. Hozirda yangilanayotgan jamiyat hamda erkinlashayotgan iqtisodiy, ijtimoiy va siyosiy munosabatlar uchun, avvalo, shu sifatlariga mos tarzda faoliyat ko'rsatishga qodir ta'lim tizimi zarur. Shuning uchun ham O'zbekiston Respublikasi ijtimoiy taraqqiyoti sohasida ta'lim tizimiga ustuvor yunalish sifatida yondashiladi.

O'quv jarayonida mustaqil ta'lim kompetensiyasini shakllantirishda talabalarning tashkilotchilik qobiliyatlarini rivojlantirish mexanizmlarini takomillashtirish borasidagi muammolarni hal etish doimiy dolzarb hisoblangan masalalardan biri sanaladi. Shu bois ham "Ta'lim to'g'risida"gi Qonunda mustaqil fikrlaydigan, yuqori malakali mutaxassis kadrlar tayyorlash tizimi aks ettirilgan [1].

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Mustaqil ta'lim kompetensiyasini shakllantirish uchun axborot-kommunikatsiya texnologiyalariga oid turli vositalardan foydalanish mumkin. Jumladan, elektron kurslar, elektron ta'lim tizimlari, video ma'ruzalar, veb-seminarlar, elektron testlar va boshqalar. Sanab o'tilgan vositalardan tashqari, hozirgi vaqtda zamonaviy va ixcham mobil texnologiyalar xam mavjud. Gumanitar ta'lim yo'nalishida tahsil oluvchi

talabalarning mustaqil ta'limini mobil ilovalar asosida tashkil etishda, birinchi navbatda, muayyan vaqt va joyga bog'liq bo'lmagan holda ta'lim materiallari o'rganiladi. Bu esa o'rganilishi kerak bo'lgan ma'lumotlarni olishga imkon beradi. [2: 23] Bugungi kunda ko'plab xorijiy mamlakatlarning ta'lim tizimlarida mobil texnologiyaga asoslangan ta'limdan keng foydalanilmoqda. Amerika Qo'shma Shtatlari, Kanada, Evropa mamlakatlarida mobil ilovalar va ularning rivojlanish usullarini birlashtiruvchi yagona platformadan foydalanish orqali turli fanlarni o'qitishda mobil ta'lim texnologiyalari joriy etilganligini ta'kidlash mumkin [3]. Hozirgi kunda kompyuter, aloqa va hisoblash texnikasi ishlab chiqarishga ixtisoslashgan ko'plab firmalar yangi platformadagi ixcham sensorli zamonaviy kompyuterlarni yaratmoqdalar. Bularga planshet, smartfon va mobil qurilmalarni misol qilib keltirish mumkin. Rivojlangan mamlakatlarning statistik ma'lumotlariga ko'ra, mobil qurilmalar aksariyat hollarda intellektual tizim tashkil etuvchisi – smartfon yoki planshetlar hisoblanadi. Planshetni boshqarish uchun sensorli ekrandan foydalaniladi, mazkur qurilma bilan ishlash jarayoni klaviatura va sichqoncha qurilmasidan foydalanmasdan, barmoqlar yordamida amalga oshiriladi. Sensorli ekranda matnni kiritish tezligi, umuman olganda, klaviaturada terish tezligidan qolishmaydi. XX

asrning 70-yillarida hisoblash tizimlari nazariyasi bo'yicha amerikalik olim Alan Key «kitob o'lchamidagi kompyuter» g'oyasini taklif qilgan [4]. 90-yillarda cho'ntak kompyuterlarining paydo bo'lishi bilan mobil vositalarni o'rganish loyihalari va talabalar uchun mobil ta'limdan foydalanish bo'yicha g'oyalar ilgari surila boshlagan.

Tarmoqdan mobil texnologiya asosida bilim olish V.A.Kuklevning ilmiy tadqiqot ishlarida atroflicha o'rganilgan. Tadqiqot ishida mobil jihozlari asosida WiMAX simsiz tarmog'ida masofali ta'limdan foydalanish va bolalar uchun Intel Classmate turidagi kompyuterlarda ishlash bo'yicha ma'lumotlar o'z aksini topgan [5]. Shuningdek, M.A.Grigorevaning ilmiy tadqiqot ishlarida mobil kompyuter tizimlarida informatika fanini o'qitish, Savill-Smit, G.Stead va G.Colley loyihalarida mobil tizimlar asosida matematika va lingvistika fanlarini o'qitishni tashkil etish masalalari o'rganilgan.[6] Avstraliya, Buyuk Britaniya, Italiya, Kanada, Kipr, Meksika, Yangi Zelandiya, Polsha, AQSH, Turkiya, Chili, Shvetsiya va JAR davlatlarida ichki axborot va telekommunikatsion vositalari (mobil kompyuter tizimlari: telefon, planshet va smartfon) asosida ta'lim olish texnologiyalari keng qo'llanilmoqda.

Tadqiqot metodologiyasi. Mobil texnologiyalar yordamida ta'lim olish kundan-kunga rivojlanib borishi bilan bir qatorda o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lmoqda:

mobil ta'limda joy va vaqt tushunchalarining ahamiyati yo'q; mobil ta'lim bu – mobil texnologiya yordamida istalgan joyda va istalgan vaqtda ta'lim olish imkoniyatidir;

mobil texnologiyalardan ta'limiy maqsadlarda foydalanish talabalarining bilim olish motivatsiyasini oshirishga qaratilgan vosita hisoblanadi;

mobil ta'lim – bu o'quv materiallarini mobil telefonlarga shunchaki joylashtirishi emas, balki innovatsion metodlarni joriy etish yo'lidir;

mobil ta'lim jarayonida ishtirokchilar o'rtasida axborotlar almashinuvini zamonaviy simsiz texnologiyalar (Wi-Fi, Bluetooth, WAP, GPRS va h.k.) orqali amalga oshirish imkoniyati bo'ladi;

mobil ta'lim imkoniyati cheklangan insonlarga ham ta'lim olish imkonini yaratadi;

mobil ta'lim talabalarining imkoniyatlarini faollashtiradi va ularning mustaqil ishlash faoliyati samaradorligini oshiradi.

Mobil qurilmalarning imkoniyati tobora taraqqiy etib borayotganligi sababli ular ta'lim vositasi sifatida keng qo'llanilishi an'anaviy va noan'anaviy ta'limda asosiy o'rinni egallab bormoqda. Ta'lim olishning zamonaviy usullaridan biri mobil texnologiya asosida ta'lim olish bo'lib, u kun sayin rivojlanayotganini kuzatish mumkin. "Infonetics Research" kompaniyasining analitik ma'lumotlarida jahon bo'yicha so'nggi besh yilda mobil aloqa asosida global tarmoqdan foydalanish olti millionga yaqin ekanligini keltirgan [2].

Tahlil va natijalar. Hozirda mobil ta'lim atamasidan uch ko'rinishda foydalanish mumkin: M-learning – bu mobil jihozlari (telefon yoki cho'ntak kompyuter)ni WAP, GPRS yoki 3G texnologiyalar (asosiysi internet tarmog'iga kirish imkoniyati mavjudligi) bilan bilim olish va almashish texnologiyasi; M-learning – bu mobil aloqa vositalari (mobil telefon va kommunikatorlar) yordamida o'quv jarayonini tashkil etishda foydalaniladigan texnologiya; M-learning – bu shunday ta'limiy jarayonki, bunda shaxsiy o'qitish jihozi (noutbuk, cho'ntak kompyuteri yoki mobil telefon)laridan foydalanish tushuniladi [3: 9-23]. Mobil ta'lim bo'yicha ko'plab konferensiyalar va ko'rgazmalar o'tkazilmoqda. Bular jumlasiga mLearn, WMUTE va IADIS Mobile, Iordaniyada ISML, Malayziyada mobil ta'lim, Londonda portativ qurilmalar bilan ishlash, AQShda o'tkazilgan mobil ta'lim

kabi qator xalqaro anjumanlarni kiritish mumkin. Anjumanlarda ko'tariladigan asosiy muammo esa mobil ta'lim talabalarining o'zlashtirishiga qay darajada ta'sir ko'rsatayotganligi masalasidir.

Mobil ta'limning ahamiyati quyidagicha:

– ta'limga yangi texnologiyalarni jalb qilish imkonini beradi;

– mobil qurilmalar kitoblari, kompyuterlar va boshqa vositalarga nisbatan icham va kichikroq hajmga ega;

– ta'lim olishda ishtirok etayotgan talabalar tomonidan foydalanishini baholash mumkin [5].

Mobil qurilmalarning imkoniyati faqatgina qo'ng'iroq qilish yoki xabar almashish bilan cheklanib qolmaydi, balki undan kengroq vazifalarni bajarishga ham mo'ljallangan. Bugungi kunda bu qurilmalar ko'pgina foydalanuvchilar uchun axborot olish, bilimlarni shakllantirish, fikr almashish imkoniyatlarini taqdim etmoqda. Darhaqiqat, bugungi kunda mobil ta'lim yoki m-learning haqida ta'riflar ko'p keltirilgan. Bu vositalar talabalarining ma'lumotlar olishida asosiy vositalardan biri bo'lib qolmoqda. Talabalar smartfon yoki planshetlarda ta'lim resurslariga doimo ega bo'lishni xohlashadi. Bugungi kunda talabalarining ko'pchiligi internetga ulanishda shaxsiy va portativ kompyuterlarga nisbatan mobil texnologiyalarda ulanishlar soni bir necha barobarga oshib ketdi. Mutaxassislarining fikriga ko'ra, mobil aloqa kompaniyalari ko'rsatadigan xizmatlar tahlil qilinganda avval mobil kommunikatsiya vositalari faqat aloqa uchun ishlatilgan bo'lsa, hozir borgan sayin gaplashish o'rniga internet aloqasidan foydalanishga talab ko'payotgani ta'kidlanmoqda [5]. Talabalar darsdan tashqari vaqtlarida mustaqil ta'lim olishda mobil vositalardan va internetdan foydalanishga harakat qilishlari ularning bilimlarini oshirishga ijobiy ta'sir ko'rsatishi amaliyotlarda isbotlanmoqda. Ular ta'lim resurslariga doimo ega bo'lishni xohlashadi. Mobil ta'lim ko'p afzalliklarga ega. Talabalar ta'lim ma'lumotlari va tizimlarini egallashda mobil aloqadan foydalanishga harakat qilsalar, bu texnologiya o'quv jarayonining o'zini ancha yaxshilashi va boyitishi mumkin. Mobil vositalardan foydalanuvchilar axborotga bo'lgan ehtiyojlarini ta'minlashda turli mavzulardagi yangiliklarni o'qish, videolarni tomosha qilish, jonli efir va eksklyuziv ko'rsatuvlar va tijorat sohalari bo'yicha axborotlardan mobil ilovalarni qurilmaga o'rnatish orqali foydalanadilar. Buning uchun, avvalo, internet tarmog'i orqali mobil ilovalarni qurilmaga o'rnatish lozim.

Hozirgi vaqtda o'quv jarayonini tashkil etishni an'anaviy, texnologik, multimediyaviy darajalarga ajratishimiz mumkin. An'anaviy darajada o'qituvchi va talaba aloqasi doimo ta'minlanadi. Shuning uchun bilimlarni egallash darajasini doimiy ravishda nazorat qilish va amaliy ko'nikmalarni shakllantirish, xatolarni darhol aniqlash va to'g'rilash kerak bo'ladi. Ta'lim sifatining texnologik darajasi ta'limda axborotning ko'p kanallari mavjudligini aniqlaydi, bu uning rivojlanishi va mustahkamlanishini sezilarli darajada tezlashtiradi. O'quv jarayonida o'qitishga ko'proq e'tibor qaratiladi. Bunda og'zaki ta'limdan va televizor, shaxsiy kompyuter, texnik vositalar, o'qitishning butun majmuasidan foydalanish nazarda tutiladi. Talabalar o'rtasida mobil texnologiyalarning mashhurligini hisobga olib, biz ushbu muloqot turlarini intellektual bilimlarni oshirishga xizmat qilish uchun mustaqil ta'limda foydalanishga qanday hissa qo'shishini tahlil qilishimiz kerak. Mustaqil ta'limda mobil qurilmalardan foydalanishning bir qator usullari mavjud: – multimediali o'qitish veb-resurslari (audio fayllar, videofilmlar, podkastlar, grafikalar, xaritalar, rasmlar) ishlab chiqish uchun; – o'quv saytlari, resurslar, kataloglar, lug'atlarga tezkor kirishni ta'minlash; – haqiqiy ta'lim vositasi sifatida mobil aloqa platformalari uchun moslashtirilgan o'quv materiallarini ishlab chiqishni ta'minlash (SMS-testlar, o'quv

qo'llanmalari va mobil ilovalarga asoslangan yo'riqnomalar). Bugungi kunda mobil ta'lim talabalarga yangi aloqa va hamkorlik vositalarini taqdim etmoqda. Pedagogik nuqtai nazardan, bilimlarni o'zlashtirishda talabalar o'z-o'zini o'qitish vositasi sifatida mobil ta'limdan foydalanadilar. Shuning uchun mobil ta'limni rivojlantirish uchun bir qator qadamlar qo'yilishi kerak. Bular quyidagicha: ta'limni noan'anaviy tarzda tashkil etish, norasmiy yoki kundalik muhitda mobil o'quv vositalaridan foydalanib talabalar o'zini o'zi anglashga intilishlarini rag'batlantirish.

Amaliyot shuni ko'rsatmoqdaki, mobil texnologiyalar ta'lim jarayoniga mukammal darajada mos keladi va hatto uni yanada samarali qilish imkonini beradi. Ta'lim jarayonida mobil texnologiyalardan foydalanish konsepsiyasining ta'lim sohasida yangi standart darajasigacha ko'tarilishi soha mutaxassislarining ko'pchiligi tomonidan ishonch bilan aytilmoqda.

Xulosa va takliflar. Talabalar mobil texnologiyalarni yaxshi ko'radilar va ularni muntazam ravishda shaxsiy hayotlarida qo'llaydilar. Shu sababli yoshlar o'zlarining ta'lim olish jarayonlarini yanada qiziqarli va individuallashtirish uchun mobil qurilmalar bilan ishlashni istashlari bizni hech ajablantirmaydi. Texnologik jihatdan boy tadbirlar va dars mashg'ulotlari kamroq texnologiya jalb etilgan faoliyat bilan taqqoslanganda talabalar bilan ishlashning yuqori darajasi va talabalarining o'zaro hamkorligini qo'llab-quvvatlashi aniqlangan. Shu sababli zamonning o'zi, hozirgi XXI asr

ta'lim oluvchilarining talablari o'qituvchilardan tarbiyaviy maqsadlarni rejalashtirish va amalga oshirishda ta'lim samaradorligini oshirish, ta'lim sharoitlarini yaxshilash, bo'shliqlarini to'ldirish uchun mobil qurilma va texnologiyalarni ishga solishlari kerakligini ko'rsatmoqda. Mamlakat ravnaqi uchun biz keyingi avlod pedagoglarini, dasturchilarini, olimlarini, kashfiyotchilarini, muhandislarini va tadbirkorlarini tarbiyalashimiz kerak. Mobil ta'lim dars mashg'ulotlarini tashkil etish sharoitini ta'lim muassasasi imkoniyat darajasidan kengaytira olish, ta'lim olish vaqtini belgilangan chegaralaridan ham oshira olish imkonini beradi. Barchamizga ma'lumki, ta'lim muassasalarida har bir ta'lim oluvchini kompyuter bilan ta'minlashning iloji yo'q. Afsuski, har bir ta'lim oluvchiga kompyuter va internet tarmog'iga kirish imkoniyatini yaratish, boshqaruv va kommunikatsiya sifatini oshirish uchun ta'lim muassasasidan katta mablag' talab etiladi. Oddiy aloqa operatorlaridan ko'ra mobil qurilmalar yordamida xabarlar tezroq, ishonchliroq, sifatliroq va kamharajatli bo'lib yetkazilishi esa ta'lim oluvchi va pedagoglar axborot almashishda ko'pincha mobil qurilmalardan foydalanishni afzal bilishlarini asoslaydi. Mobil qurilmalarni ta'lim va dars jarayonlariga integratsiya qilish orqali pedagoglar talabalardan topshiriqlarga javoblarni tez va oson olishlari, ota-onalar esa o'z farzandlarining yutuqlari bo'yicha ma'lumotlardan xabardor bo'lib turishlari mumkin bo'ladi.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston respublikasining ta'lim to'g'risidagi qonuni, 23.09.2020 yildagi O'RQ-637-son, 23 b., <https://lex.uz/docs/-5013007>
2. Файн М.Б. Мобильное обучение в образовательном процессе: зарубежный опыт. // «Современные научные исследования и инновации», 2015. № 1. Ч.
3. Титова, С. В. Мобильное обучение сегодня: стратегии и перспективы. // Вестник Московского университета: Сер.19: Лингвистика и межкультурная коммуникация. – 2012, N1. –С. 9-23.
4. Григорьева М. А. Деятельностный подход в обучении школьников информатике с использованием мобильных компьютерных систем. Автореф. дисс. канд. пед. наук. - Москва: 2011. - 24 с.
5. Куклев В.А. Становление системы мобильного обучения в открытом дистанционном образовании. Автореф. дисс. канд. пед. наук. - Ульяновск: 2010. -46 с.
6. Сон И. С. Мобильное обучение в изучении иностранных языков, Теория и практика образования в современном мире: материалы III Междунар. науч. конф. (г. Санкт-Петербург, май 2013 г.).

DilraboXon TOSHPULATOVA,

Qo'qon davlat pedagogika instituti asistent-o'qituvchisi

E-mail: dilyatoshpulatova6@gmail.com

P.f.f.d.(PhD)M.M.Isabayeva taqrizi asosida

THEORETICAL FOUNDATIONS FOR THE DEVELOPMENT OF STUDENTS' CREATIVE SKILLS IN BIOLOGICAL EDUCATION

Annotation

Currently, one of the most important tasks of biological education is the development of methodological conditions that develop students' independence, research abilities, imagination, curiosity and creative activity in biology classes. The article discusses the importance of regular use of creative cognitive tasks, observations and experiments and the search for their solution in biology lessons to develop the imagination of students, enhance their knowledge and increase interest in the subject.

Key words: creativity, creativity, criterion, creative tasks, creative tasks, experience, observation.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ РАЗВИТИЯ ТВОРЧЕСКИХ НАВЫКОВ УЧЕНИКОВ В БИОЛОГИЧЕСКОМ ОБРАЗОВАНИИ

Аннотация

В настоящее время одной из важнейших задач биологического образования является разработка методических условий, развивающих у учащихся самостоятельность, исследовательские способности, воображение, любознательность и творческую активность на занятиях по биологии. В статье рассматривается важность регулярного использования творческих познавательных задач, наблюдений и экспериментов и поиска их решения на уроках биологии для развития воображения учащихся, активизации их знаний и повышения интереса к предмету.

Ключевые слова: креативность, творческая способность, развивающая креативность, творческая активность, формирование креативности, инновационная, образованность, качество, мышление.

BIOLOGIK TA'LIMDA O'QUVCHILAR KREATIVLIK QOBILIYATLARINI RIVOJLANTIRISHNING NAZARIY ASOSLARI

Annotatsiya

Hozirgi kunda biologik ta'limning eng muhim vazifalaridan biri biologiya darslarida o'quvchilarning mustaqilligi, tadqiqot qobiliyatlari, tasavvurlari, qiziquvchanligi va ijodiy faolligini rivojlantiradigan uslubiy sharoitlarni ishlab chiqishdir. Maqolada biologiya darslarida o'quvchilarning tasavvurlarini rivojlantirish, ularning bilim faoliyatini faollashtirish va mavzuga qiziqishlarini oshirishga oid ijodiy kognitiv vazifalar, kuzatuvlar va tajribalardan muntazam foydalanish va ularning yechimini izlashning ahamiyati to'g'risida fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar: kreativlik, kreativ qobiliyat, kreativlikni rivojlantirish, kreativ faoliyat, kreativlikni shakllantirish, yangilik, ta'lim, sifat, fikrlash.

Kirish. Mamlakatimizning iqtisodiy, ijtimoiy, siyosiy va madaniy hayotidagi muhim o'zgarishlar munosabati bilan mustaqil ravishda qaror qabul qila oladigan, o'z harakatlarini maqsadga yerishish uchun tashkil eta oladigan, muammolarni ijodiy hal qila oladigan shaxsning kreativ faoliyati, ijodiy tashabbuskorligi mazmunida motivasion muhitga moslashuvchanlik qobiliyatini rivojlantirish masalalariga keng e'tibor qaratilmoqda. Mazkur jarayonda umumiy o'rta ta'lim maktablarini biologiya ta'limi mazmunida o'quvchilarning kreativ qobiliyatni rivojlantirish omillarini aniqlash va metodik jihatdan ta'lim tarbiya jarayoniga tadbiiq etish muhim ahamiyat kasb etadi.

Bu jarayonlarni samarali tashkil etish va natijaga erishishda uzluksiz ta'limni uzviyligini ta'minlash katta ahamiyatga ega. Uzluksiz ta'lim milliy modelining asosiy tarkibiy qismlaridan biri O'zbekiston Respublikasining ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotini ta'minlovchi, shaxs, jamiyat va davlatning iqtisodiy, ijtimoiy, ilmiy-texnikaviy va madaniy ehtiyojlarini qondiruvchi ustuvor sohadir. Uzluksiz ta'lim ijodkor, ijtimoiy faol, ma'naviy boy shaxs shakllanishi va yuqori malakali raqobatbardosh kadrlar tayyorlash uchun zarur shart – sharoitlar yaratadi. Uzluksiz ta'limning faoliyat ko'rsatish tamoyillari ichida quyidagilari ahamiytga ega:

ta'limning insonparvarlashuvi – Inson qobiliyatlarining ochilishi va uning ta'limga bo'lgan turli-tuman ehtiyojlarining qondirilishi, milliy va umumbashariy qadriyatlar ustuvorligining ta'minlanishi, inson, jamiyat va atrof – muhit o'zaro munosabatlarining uyg'unlashuvi; ta'limning ijtimoiylashuvi - ta'lim oluvchilarda estetik boy dunyoqarashni hosil qilish, ularda yuksak ma'naviyat, madaniyat va ijodiy fikrlashni shakllantirish; ta'lim va tarbiyaning uzviy bog'liqligi, bu jarayonning har tomonlama kamol topgan insonni shakllantirishga yo'naltirilganligi; iqtidorli yoshlarni aniqlash, ularga ta'limning eng yuqori darajasida, izchil ravishda fundamental va maxsus bilim olishlari uchun shart - sharoitlar yaratish. Bu tamoyillarni qo'llagan holda tadqiqot rivojida biologiya o'qitishning barcha shakllarida dars, darsdan tashqari ishlar va sinfdan tashqari mashg'ulotlar jarayonida o'quvchilarni o'quv bilish faolligini oshirish, ularda kreativlik qobiliyatni rivojlantirishni mazmuni, metod va vositalarini aniqlash va nazariy va amaliy ahamiyati aniqlab borildi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Jahon ta'limi o'quvchilarning kreativlik faoliyatini rivojlantirish uchun ta'lim jarayonini innovasion metodik ta'minotini yaratish, shu asosda ularda kreativlik qobiliyatlarini rivojlantirish masalalari

dolzarb yo'nalishlardan biri sifatida tadqiq etilmoqda. Ana shu nuqtai-nazardan ilg'or xorijiy tajribalar asosida biologik ta'limda o'quvchilarning kreativlik faoliyatini rivojlantirishning metodik tizimini takomillashtirish va amaliyotga keng tatbiq etishning pedagogik mexanizmlarini yanada takomillashtirish muhim o'rin tutadi.

Kreativlik – shaxsda ijod qilish qobiliyati mavjudligini ko'rsatuvchi tavsifdir. O'quvchilarning kreativ – qobiliyati shaxs, jamiyat va mamlakatning eng katta boyligi bo'lib, yosh avlodda bunday qobiliyatni o'quvchilik davridanoq rivojlantirish va butun umri davomida uzluksiz takomillashtirib borish tezkor o'rganilishi va tadqiq qilinishi zarur masala sanaladi. Demak, zamonaviy ta'limning barcha bosqichlarida yoshlardagi kreativlik qobiliyatini rivojlantirish davlat ahamiyatiga molik ijtimoiy-pedagogik muammo hisoblanadi.

Kreativ qobiliyatning asosiy mezonlari aqlan tafakkur qilish, oz vaqtda ko'p va o'zgacha g'oyalar o'ylab topish, ularning tafsilotlarini idrok etish, qiziqish bilan yondashish, aniq fikrlash, fikrlarni takomillashtirish, natijani aniqlash asosida rivojlanadi [2].

VII-XI sinf o'quvchilarda biologik fanlarni o'rganishga bo'lgan qiziqishlarini rivojlantirish uchun kreativlik qobiliyatlarini rivojlantirishning ilmiy jihatdan asoslangan mezonlari, mazmuni, tizimi, texnologiyalari, metodlari, metodikasini ishlab chiqish talab etiladi.

Hozirgi kunda biologik ta'limning eng muhim vazifalaridan biri biologiya darslarida o'quvchilarning mustaqilligi, tadqiqot qobiliyatlari, tasavvurlari, qiziquvchanligi va ijodiy faolligini rivojlantiradigan uslubiy sharoitlarni ishlab chiqishdir. O'quvchilar faktlar va xulosalarni yodlamasliklari, balki mustaqil ravishda yangi bilimlarni olishlari va o'zlashtirishlari, ularni hayotda, yangi sharoitlarda qo'llashlari kerak. Shu bilan birga, o'quv materialini o'zlashtirish uchun faol aqliy jarayonlar amalga oshiriladi.

Biologiya darslarida ijodiy kognitiv vazifalar, kuzatuvlar va tajribalardan muntazam foydalanish va ularning yechimini izlash maktab o'quvchilarining tasavvurlarini rivojlantiradi, ularning bilim faoliyatini faollashtiradi va mavzuga qiziqishlarini oshiradi [3].

O'quvchilarning ijodiy tafakkuri muammolarni hal qilishga qaratilgan. Fikrlashning ushbu funksiyasi ijodiy muammolarni hal qilish jarayonida amalga oshiriladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Darsda va uy vazifalarida ishlatiladigan biologiyadagi ijodiy vazifalar o'quv jarayonida maktab o'quvchilarining ijodiy faoliyatining bir turi hisoblanadi. Ijodiy muammolarni hal qilish o'quvchilardan o'rganilgan materialni chuqurroq tushunishni, tayyor standart yechimlardan voz kechishni, fikrlashning moslashuvchanligini, ularning hayotiy tajribasini tahlil qilishni, faol qidiruv faoliyatini talab qiladi, buning natijasida o'quvchi allaqachon ma'lum bo'lgan faktlar bilan aloqani o'rnatadi va uni tanqidiy baholaydi.

Ijodiy vazifalarni bajarishda o'quv faoliyatining asosiy tarkibiy qismlari quyidagilar bo'lishi kerak:

- muammoning mazmunini tahlil qilish;
- qaror usulini tanlash;
- oqilona yechimlarni topish;
- natijalarni tuzatish;
- xulosalarni shakllantirish.

Ijodiy vazifalar o'quvchilarning o'quv ehtiyojlarini shakllantirishga yordam beradi, mavzuga qiziqishni oshiradi, ijodiy bilim faolligini rivojlantiradi, mustaqillik, o'z faoliyatini tanqidiy tushunishga bo'lgan ehtiyoj kabi shaxsiy fazilatlarini tarbiyalashga yordam beradi.

Tajriba - bu muntazam ravishda olib boriladigan kuzatuv; ularga bog'liq bo'lgan hodisalarni o'rganish uchun

rejali jarayon. Shu bilan birgalikda tajriba-bu turli xil vositalar, asboblardan yordamida jarayonni kuzatish, aniq hisobga olingan sharoitlarda hodisani maqsadli o'rganish.

Kuzatish- ob'ektlarni va hodisalarni ular mavjud bo'lgan shaklda o'rganish usuli. Shunday qilib kuzatish-bu maqsadga muvofiq idrok etish, aralashuvsiz sodir bo'layotgan voqealarni qayd etish.

Kuzatuvlar va tajribalarning quyidagi bosqichlari bo'ladi:

- faktlar va kuzatuvlarni tahlil qilish;
- muammoni hal qilish;
- g'oyani ilgari surish;
- g'oyani tekshirishni rejalashtirish (vazifalar, sharoitlar va tajriba yo'nalishini aniqlash);
- ilgari surilgan taxminlarni eksperimental tekshirish;
- xulosalarni shakllantirish;
- olingan eksperimental ma'lumotlarni muhokama qilish, natijalarni tuzatish.

Kuzatuvlar va tajribalar davomida o'quvchilar ilmiy bilimlarga qo'shilishadi, tajribani rejalashtirish, tadqiqot o'tkazish, o'rganilayotgan biologik ob'ektlar va hodisalar to'g'risida farazlarni ilgari surish, kuzatuvlar va tajribalar natijalari asosida ularni tasdiqlash yoki rad etish, eksperimental ishlarni har tomonlama baholash kabi ko'nikmalarni egallaydilar. Tadqiqot ishlari o'quvchilarni mustaqillikka o'rgatadi, ularning ijodiy faolligini oshiradi, fikrlash va ijodkorlikni rivojlantiradi. O'quv tajribalar va kuzatuvlar biologik tushunchlarni aniqlashda muhim ahamiyatga ega, o'quvchilarni ilmiy tadqiqotlar usullari bilan tanishtiradi, ilmiy va ishonchli bilimlar qanday olinishini ko'rsatadi [4].

Tahlil va natijalar. Yuqoridagilardan kelib chiqib quyidagi xulosaga kelish mumkin:

1. O'quvchilarning ijodiy faolligini rivojlantirish muammosi XIX-XX-asrlarda psixologlar, o'qituvchilar va metodistlar tomonidan ishlab chiqilgan bo'lib, ular o'rganishda ijodkorlikning katta rolini ko'rsatdi. Ularning ma'lumotlariga ko'ra, muammoli vaziyatni yaratishdan oldin kuzatuvlar, tajribalar o'tkaziladi. Ularning asosida muammoni hal qilish yo'lini topishga imkon beradigan g'oyalar topiladi, buning natijasida o'quvchilarda faol qidiruv faoliyati rag'batlantiriladi;

2. Mustaqil ravishda olingan bilimlar o'quvchilarning ishga, o'qishga bo'lgan qiziqishini oshiradi, fikrlash, tasavvur, ijodkorlikni rivojlantiradi;

3. O'quvchilarning ijodiy bilim faolligini rivojlantirishning uslubiy shartlari sifatida maqbul usullar (ijodiy muammolarni hal qilish, kuzatish va tajriba) ko'rib chiqiladi; vositalar (ijodiy vazifalar, tajribalar, modellar, o'yinlar); ijodiy muhitni yaratish (rag'batlantirish, xayrixohlik, ijodiy harakatlar paytida tanqidlarning yo'qligi, hamkorlik), bosqichma-bosqich ijodiy kognitiv faoliyatni rivojlantiriladi[5].

O'quvchilarda kreativ qobiliyatni rivojlantirishga quyidagilarni nazariy asos sifatida quyidagicha yondashuvlarni tatbiq etish maqsadga muvofiqdir:

motivatsion yondashuv – o'qituvchining innovatsion faoliyati asosida o'quv motivlarini tanlay olishi va o'quvchilarni o'quv bilish faoliyatini rivojlantiruvchi shart-sharoitlardan samarali foydalanish, ularda kreativ faollikni amalga oshiruvchi bilim, ko'nikma, malakalarni izchil o'zlashtirish imkoniyatini yaratuvchi o'quv materiallarni saralash va amaliyotga joriy etish;

individual faoliyatli yondashuv - bunda pedagoglar o'zlarining individual imkoniyatlari, qobiliyatlari, tajribalariga tayangan holda amaliy faoliyatda pedagogik innovatsiyalarni qo'llashda muayyan izchillikka erishishi, o'quvchilarni bilish faoliyatini rivojlantirishga asoslangan reproduktiv, produktiv,

adaptiv va kreativ o'quv topshiriqlar ustida individual ishlash ko'nikmalarini shakllantirish;

insonparvarlik yondashuvi - pedagogik jarayonda innovatsiyalarni qo'llashda ta'lim oluvchilarning imkoniyatlari, xohish-istaklari, qiziqishlari, bilim, ko'nikma va malakalari darajasini inobatga olish maqsadga muvofiqligini yoritish;

ijodiy yondashuv - pedagog faoliyatini o'rganilayotgan mavzu, o'quv materialining mohiyati,

shuningdek, o'z imkoniyatlari, salohiyati, mahorati, ish tajribasidan kelib chiqqan holda kreativ qobiliyatni rivojlantirishga oid ijodiy ishlanmalar asosida tashkil etishdan iborat.

Biologik ta'lim mazmunida o'quvchilarni kreativ faoliyatni rivojlantirishning pedagogik va psixologik xususiyatlari fan mazmunini to'laqonli yoritish va o'quv bilish faoliyatini rivojlantirish imkoniyatini beradi.

ADABIYOTLAR

1. Притуляк С.П. Развитие творческой познавательной активности учащихся при изучении раздела биологии «Человек и его здоровье» Диссертация . канд. пед. наук. –М.: 2004. – С.117.
2. Румер М.А. Развитие творческой активности обучающихся («Развитие диалогового влияния на формирование личности»). - М., 1991. –С. 52.
3. Toshpulatova D.S. Biologik ta'limda o'quvchilarni kreativ faoliyatini rivojlantirish imkoniyatlari // O'zMU xabarlari. – 2022, №1/5. – В.24.
4. Серовайская, Д.Е. К вопросу о развитии креативности обучающихся во внеурочной работе по биологии // Сборник статей Международной научнопрактической конференции (19 – 21 ноября 2019г., г.Санкт-Петербург). Вып. 17. – СПб.: Своё издательство. – 2019. –С. 156.
5. Тошпулатова Д.С. Развитие креативных способностей учащихся на уроках биологии // 4-я Международная научно-методическая конференция «Образование. Наука. Карьера». Курск.:–2021. –С. 17.
6. Toshpulatova D.S. Razvitie kreativnykh sposobnostey uchashixsya na urokax biologii // 4-ya Mejdunarodnaya nauchno-metodicheskaya konferensiya «Obrazovanie. Nauka. Kar'era». Kursk.:–2021. –С. 17.

UDK: 37.01/09

Dilshod TURDIBOYEV,
Guliston davlat universiteti dotsenti, PhD
Email: dilshod.turdiyev.82@mail.ru

GDU dotsenti, p.f.b.f.d. O.Dushaboyev taqrizi asosida

XALQARO TADQIQOT ME'ZONLARI ASOSIDA FANLARDAN O'QUV MATERIALLARI ISHLAB CHIQUISHNING PEDAGOGIK TAMOIYILLARI

Аннотация

Ushbu maqolada, umumta'lim muassasalarida xalqaro tadqiqot me'zonlari asosida fanlardan o'quv materiallari ishlab chiqishda o'quvchilarning o'zlashtirish kompetensiyalari va pedagogik omillarni inobatga olgan holda pedagogik tamoyillar ishlab chiqish bo'yicha tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: OESD, PISA, TIMSS, STEAM, esga olish, aniqlashtirish, tartibga solish, xisoblash, asoslash, integrativ, ijtimoiy omil, tabiiy va ilmiy savodxonlik, matematik savodxonlik, tanqidiy tafakkur.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ПРИНЦИПЫ РАЗРАБОТКИ НАУЧНО-УЧЕБНЫХ МАТЕРИАЛОВ НА ОСНОВЕ МЕЖДУНАРОДНЫХ ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИХ КРИТЕРИЙ

Аннотация

В данной статье даны рекомендации по разработке педагогических принципов с учетом овладения компетенциями учащихся и педагогических факторов при разработке учебных материалов по предметам на основе международных критериев исследования в общеобразовательных учреждениях.

Ключевые слова: OESD, PISA, TIMSS, STEAM, вспомнить, уточнить, организовать, вычислить, обосновать, интегративный, социальный фактор, естественно-научная грамотность, математическая грамотность, критическое мышление.

PEDAGOGICAL PRINCIPLES OF DEVELOPMENT OF SCIENCE TEACHING MATERIALS BASED ON INTERNATIONAL RESEARCH CRITERIA

Annotation

In this article, there are recommendations on the development of pedagogical principles, taking into account the mastery competencies of students and pedagogical factors, in the development of educational materials for subjects based on international research criteria in general education institutions.

Key words: OESD, PISA, TIMSS, STEAM, recall, clarify, organize, calculate, justify, integrative, social factor, natural and scientific literacy, mathematical literacy, critical thinking.

Kirish. Dunyo globallashuv sharoitida rivojlanib borayotgan bir davrda, ta'lim sohasini rivojlantirishning dolzarbligi ortib borayotganligini kuzatishimiz mumkin. IX asrning ikkinchi yarmida "Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti (OESD)" tomonidan dunyo miqyosida yuzaga kelgan turli ijtimoiy va iqtisodiy muammolarning yechimini topish maqsadida ilmiy izlanishlar olib borildi. Ayniqsa, ushbu tashkilot negizida dunyo bo'yicha ta'limning asosiy bo'g'inlaridan biri bo'lgan umumiy o'rta ta'lim tizimini rivojlantirish maqsadida xalqaro tadqiqot (PISA, TIMSS) me'zonlari asosida ta'lim jarayonini tashkil qilish bo'yicha tadbirlar amalga oshirilmoqda. Ushbu OESD tashkilotining umumiy o'rta ta'lim tizimiga e'tibor qaratishining boisi, shundan iborat-ki, jamiyatdagi har qanday tashkilot uchun raqobatbardosh va kreativ fikrlaydigan kadrlarni yetishtirish maktab ta'limining sifatiga bog'liq degan g'oyasini ilgari surishidir.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 29 apreldagi "O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish kontseptsiyasini tasdiqlash to'g'risida" № PF 5712 sonli Farmonining 3 bob, 8 bandida Xalq ta'limi tizimida ta'lim sifatini baholash sohasidagi xalqaro tadqiqotlarni tashkil etish maqsadida o'quvchilarning o'qish, matematika va tabiiy yo'nalishdagi fanlardan savodxonlik darajasini baholashga yo'naltirilgan muhim vazifalar va O'zbekiston Respublikasi Vazirlar

Mahkamasining 2018 yil 8 dekabrda "Xalq ta'limi tizimida ta'lim sifatini baholash sohasidagi xalqaro tadqiqotlarni tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 997-sonli Qarorda xalq ta'limi tizimida xalqaro baholash dasturlaridan foydalanish va dastur tadqiqotlarida ishtirok etish bo'yicha vazifalar ijrosini bajarishda ushbu tadqiqot ishi muayan darajada xizmat qiladi. Bu borada, boshlang'ich ta'lim tizimida yangi ta'lim muhitini shakllantirish, ya'ni o'quvchilar faolligini oshirishga yo'naltirilgan zamonaviy o'quv-metodik ta'minoti yaratish va uni amaliyotga joriy qilish, xalqaro baholash dasturlarida ishtirokini ta'minlash hamda mazkur faoliyatni muvofiqlashtirish maqsadida Vazirlar Mahkamasi huzuridagi ta'lim sifatini nazorat qilish inspeksiyasi qoshida "Ta'lim sifatini baholash bo'yicha xalqaro tadqiqotlarni amalga oshirish milliy markazi" tashkil etilganligi mazkur maqolaning dolzarb ahamiyatga ega ekanligini bildiradi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. E.N.Ilin va R.G.Xazankin kabi olimlarning tadqiqot ishlari va pedagogik tajribalaridan shuni kuzatish mumkin-ki, ular o'quvchilarni savodxonligin oshirishda kreativ va ijodkorlik qobiliyatlarini shakllantirishga e'tibor qaratgan. Savodxonlikning ushbu faoliyati natijasida o'quvchilarning matematik savodxonlik qobiliyatlari o'sadi, tadqiqotchilikka oid qiziqishlari ortadi hamda o'quv materialining samarali o'zlashtirishga erishadilar.

Olimlarning ilmiy tadqiqot ishlarini o'rganish va tahlil qilish natijasida, xalqaro baholash mezonlari asosida o'quvchilarni matematik savodxonligini rivojlantirishning pedagogik imkoniyatlarini rivojlantirishga mo'ljallangan o'quv va uslubiy qo'llanmalar, yangi adabiyot darsliklari va pedagogik vositalar yaratish hamda ularni ta'lim jarayoniga tadqiq qilish masalasi dolzarb ekan degan xulosaga keldik.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotimiz bo'yicha ilmiy-nazariy xulosalardan kelib chiqib, xalqaro baholash mezonlari asosida ta'lim jarayonini tashkil qilish metodikasini yaratishda o'quvchilarning quyidagi asosiy o'zlashtirish kompetentsiyalarini aniqlashga e'tibor qaratish lozim bo'ladi:

Esga olish – o'rganilayotgan tushunchaning ta'riflarini va xossalarini esga olish;

Aniqlashtirish – sonlar, algebraik ifodalar va miqdorlar, shakllarni aniqlash. Yangi tushunchalar bo'yicha ma'lumotlarni manba'lardan aniqlashtirish va tahlil qilish;

Tartibga solish - sonlar, algebraik ifodalar va miqdorlar, shakllarni ta'riflari va xossalarini tizimlashtirish;

Xisoblash – aniqlashtirilgan algoritm asosida to'g'ri algebraik amallarni bajarish.

Qo'llash – berilgan masalalarni hayotiy vaziyatlardan tuzib, o'quvchilarga ularni echimin amalga oshirish qoidalarini ishlab chiqish.

Tasavvur qilish – qo'yilgan masalani echish uchun mos amallar va usullar va vositalarni aniqlashtirish hamda uni amalga oshirish.

Mulohaza yuritish – bunda o'quvchilarning mantiqiy, tizimli fikrlash muhim bo'lib, bunda masala echimini topishda foydalanish mumkin bo'lgan matematik qonuniyat va qoidalarga asoslangan induktiv va deduktiv mulohazalar yuritiladi.

Tahlil qilish – sonli ifodalar, miqdorlar va shakllar orasida mantiqiy munosabatlarni tahlil qilish va tavsiflash.

Integratsiyalash – o'zlashtirilgan mavzular asosida bilimlarni turli elementlarini va o'quvchilarning tasavvur qobiliyatlarini rivojlantirish mexanizmlarini yaratish.

Umumlashtirish – mavzular orasidagi o'zaro mantiqiy munosabatlarni umulashtirib xulosalar qabul qilish.

Asoslash - qo'yilgan masalaning echimini matematik asoslarini ifodalovchi mulohazalarni ishlab chiqish.

Xalqaro baholash tadqiqotlar doirasida topshiriqlar tuzishda quyidagi omillar e'tiborga olinadi:

topshiriqlarni tuzishda o'quvchilarni tasavvur qilish va kreativlik qobiliyatlarini rivojlantirishga yo'naltirilganligi;
topshiriqlarni tuzishda dizaynga e'tibor qaratish;
tuzilgan topshiriqlar kognitiv kompetentsiyadagi mezonlarga amal qilish;

“Aniqlik” topshiriqlarni tuzishda berilganlar va topish kerak bo'lgan noma'lumni sodda va ravon tilda taqdim etish;

topshiriqlarni tuzishda uni echish uchun belgilangan vaqt me'yorlari(reglament)ga amal qilish;

topshiriqlarni tuzishda noaniqlik yo'l qo'ymaslik;
topshiriqlarni ishlab chiqishda gender tengligi printslariga rioya qilish;

topshiriqlarni boshqa tilga tarjima qilish uchun qulay bo'lgan atamalardan foydalanish.

Xalqaro tadqiqot me'zonlari asosida boshlang'ich ta'lim fanlaridan o'quv materiallari ishlab chiqishda quyidagi tamoyillarga e'tibor qaratish maqsadga muvofiq:

Tabiiy va ilmiy savodxonlik – o'quvchilarning dunyodagi tabiiy xodisalarining ro'y berish qonuniyatlari va ularning kelib chiqish sabablari, tabiiy ofatlarning kelib chiqish sabablari va ularni bartaraf qilishning ilmiy nazariy usullarini echa olish qobiliyatlarini shakllantirishdir.

Matematik savodxonlik – bu o'quvchilarning turli kundalik hayotda duch keladigan muammoli vaziyatlarda

matematik mulohaza yuritish, muammoni matematik ifodalay olish ko'nikmasini shakllantirishdir.

Tanqidiy tafakkur – bu o'quvchi qo'yilgan masala yoki muammo yuzasidan mustaqil fikr bildirishi, boshqalarning fikrlarini tanqidiy idrok qilish, o'z fikrini asoslab berish imkoniyatiga ega bo'lishi tushuniladi.

Ijodkorlik va kreativlik – o'quvchilarni yangi g'oyalarni yaratish, o'quvchilarning yaratuvchanlik qobiliyatlarini shakllantirishdir.

Qiziquvchanlik - o'quvchilarning hayyotga va fanga bo'lgan munosabati bo'lib, bunda o'quvchilarning intilish, faollik, zehnlilik qobiliyatlarini shakllantirishdir.

Tashabbuskorlik – o'quvchilarni amaliy hayotga yangicha dunyoqarash va ijodkorlik, kreativ, ijtimoiy faollik nuqtai nazardan ta'lim olishi nazarda tutiladi.

Moslashuvchanlik – bu o'quvchilarni o'ziga ishonch, boshqalar bilan intellektual va ma'naviy yetuk muloqot qilish, internallik, ustunlikka intilish ko'nikmalarini shakllantirish tushuniladi

Yetakchilik – o'quvchilarni o'zini ortidan ergashtira oluvchi, boshqaruvchilik va rahbarlik qobiliyatlarini shakllantirish tushuniladi.

AKT savodxonlik – o'quvchilarni zamonaviy axborot texnologiyalaridan kundalik hayotdagi masalalarni yechishda foydalanish malakalari va kommunikativ qobiliyatlarini rivojlantirish tushuniladi. Bunda, o'quvchilar qo'yilgan muammoni kompyuter amaliy dasturilaridan foydalanib yechish malakasi shakllanadi.

O'qib tushunish – bu o'quvchilarning qo'yilgan masalani o'qib, uning mantiqiy jihatdan tuzilishi, mazmuni va mohiyati, masalaning shart va xulosa qismlarini ajratish, masaladagi topish kerak bo'lgan shartni o'qib tushinish va mantiqiy xulosa yurita olish ko'nikmasini shakllantirish tushuniladi.

Tahlil va natijalar. PISA (The Programme for International Student Assessment)xalqaro baholash tizimi asosida o'quv materiallari tuzishda 4 ta asosiy omillarga e'tibor qaratiladi.

Shaxsiy omil - bunday mazmundagi topshiriqlar o'quvchining turmush hayoti bilan bog'langan ijtimoiy xarakterga ega bo'ladi. Bunday topshiriqlarni tuzishda o'quvchining ijtimoiy muhitda duch keladigan kundalik mashg'ulotlaridagi vaziyatlar e'tiborga olinadi.

Kasbiy omil - bunday mazmundagi topshiriqlar o'quvchining oiladagi yaqinlari (ota-ona va yaqin qarindoshlar) kasbiy faoliyatidan, ro'zg'ordagi yumushlardan, savdo va pul munosabatlaridan kelib chiqib ishlab chiqiladi.

Ijtimoiy omil – bunday topshiriqlar jamiyat hayoti, mahalla, urf odat va qadriyatlariga oid muammolar va vaziyatlardan paydo bo'ladi.

Ilmiy omil – bunday topshiriqlar dunyodagi fan va texnikaning rivojlanishi bilan bog'liq, tabiatda sodir bo'ladigan jarayonlar, nazariy xarakterga ega bo'lgan muammolardan iborat bo'ladi. Bunday topshiriqlar o'quvchilarni ilmiy izlanuvchanlik va evristik xarakterlik qobiliyatlarini shakllantiradi.

Xulosa va tavsiyalar. Shu asosda ishlab chiqilgan mashqlar, topshiriqlar va didaktik materiallar tajriba maydonlarida ajratib olingan sinflarda sinovdan o'tkazildi. Olingan natijalar nazorat guruhlar bilan solishtirilib, natijalarning qiyosiy-solishtirma ko'rsatkichlari aniqlandi. Yuqorida keltirilganidek, umuta'lim muassasalarida xalqaro baholash mezonlari asosida ta'lim jarayonini tashkil qilish metodikasi asos qilib olindi.

Yuqorida keltirilgan tadqiqot ishlarining natijalaridan shunday xulosa qilish mumkin-ki, umuta'lim muassasalarida ta'lim jarayonini xalqaro baholash mezonlari asosida ta'lim

jarayonini tashkil qilish metodikasini yaratishda quyidagi omillarga e'tibor qaratish muhim sanaladi:

boshlang'ich ta'lim fanlaridan, jumladan matematika va tabiiy fanlaridan yangi o'quv adabiyotlarini yaratishda ijodkorlik va kreativ, tanqidiy fikrlash, tizimli tafakkur qilish ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan o'quv mazmun yaratish;

boshlang'ich ta'lim fanlaridan o'quvchilarni o'zlashtirishini baholashda tabiiy va ilmiy savodxonlik,

qiziquvchanlik, tashabbuskorlik, moslashuvchanlik, yetakchilik va AKT savodxonlik kompetentsiyalarini shakllanganligiga e'tibor qaratish;

o'qitishning (fanlar orasida va fanning ichida) interatsiyani ta'minlash;

o'quv materialini mustaqil o'zlashtirish uchun yetarli sharoit yaratish.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 5 sentyabrda "2018–2021 yillarda O'zbekiston Respublikasi xalq ta'limi tizimini yanada takomillashtirish bo'yicha chora-tadbirlar dasturi to'g'risida"gi № PQ–3931- son Qarori.
2. Tolipova J. Pedagogik kvalimetriya/Toshkent, 2016 y.
3. Ismailov A.A., Karimov N.A., Haydarov B.Q., Ismoilov Sh.N. Xalqaro tadqiqotlarda o'quvchilarning matematik savodxonligini baholash // Toshkent, 2019 y.
4. Turdiboyev D. "Matematik savodxonlik" va "Kreativlik" omillari o'rtasidagi bog'liqlik darajasini aniqlash// Toshkent, O'zMU XABARLARI, № 1, 2023 y.

Bobir-Mirzo TO'XTAYEV,

O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasining Mehnat va ijtimoiy masalalar qo'mitasi kotibiyati Katta referenti, O'zbekiston Milliy universiteti mustaqil izlanuvchisi

E-mail: boburmirzo.toxtayev@mail.ru

O'zbekiston Respublikasi Strategik tahlil va istiqbolni belgilash oliy maktabi o'qituvchisi siyosiy fanlar bo'yicha falsafa doktori (PhD) A.Gulyamov taqrizi asosida

O'ZBEKISTONDA "ELEKTRON PARLAMENT" TIZIMI ASOSIY RIVOJLANISHI BOSQICHLARI

Annotatsiya

Mazkur maqolada mamlakatimizda "elektron parlament" tizimining asosiy shakllanish bosqichlari qisqa tarixiy jarayonlari tizimli tarzda ochib berilgan. Xususan, O'zbekistonda ilk parlamentarizm shakllanishi, sohada ma'lum o'zgarishlar va zamonaviy davrdagi holati bayon etilgan. Shuningdek, tarixan shakllanish bosqichlarining o'ziga xos jihatlari va tendensiyalari tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Oliy Majlis, palatalar, strategiya, dastur, qonun, qaror, "elektron parlament", Internet jahon tarmog'i, raqamli texnologiyalar, axborot-kommuniaksiya texnologiyalari, raqamli dasturlar, platformalar, ijtimoiy tarmoqlar, veb-sahifa.

ОСНОВНЫЕ ЭТАПЫ РАЗВИТИЯ СИСТЕМЫ ЭЛЕКТРОННОГО ПАРЛАМЕНТА В УЗБЕКИСТАНЕ

Аннотация

В данной статье систематически раскрываются краткие исторические процессы основных этапов становления системы «электронного парламента» в нашей стране. В частности, описывается становление первого парламентаризма в Узбекистане, определенные изменения в этой сфере, ее состояние в современную эпоху. Также анализируются специфические аспекты и тенденции этапов исторического становления.

Ключевые слова: Олий Мажлис, палаты, стратегия, программа, закон, положение, «электронный парламент», мировая сеть Интернет, цифровые технологии, информационно-коммуникационные технологии, цифровые программы, платформы, социальные сети, веб-страница.

MAIN STAGES OF DEVELOPMENT OF THE SYSTEM OF ELECTRONIC PARLIAMENT IN UZBEKISTAN

Annotation

This article systematically reveals the brief historical processes of the main stages in the formation of the "electronic parliament" system in our country. In particular, the formation of the first parliamentarism in Uzbekistan, certain changes in this area, its state in the modern era are described. Specific aspects and trends of the stages of historical formation are also analyzed.

Key words: Oliy Majlis, chambers, strategy, program, law, regulation, "electronic parliament", world web Internet, digital technologies, information and communication technologies, digital programs, platforms, social networks, web page.

Kirish. Mamlakatimizda "elektron parlament" tizimini rivojlantirish jarayonlari va bosqichlari dastlab 2017 – 2021-yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasining 2017-yil "Xalq bilan muloqot va inson manfaatlarini yili" Davlat dasturida "elektron parlament" tizimini shakllantirish bo'yicha vazifalarda belgilandi. Mazkur davrdan boshlab "elektron parlament" tizimini shakllantirish bo'yicha faol sa'y-harakatlar va chora-tadbirlar amalga oshirildi.

Shunday bo'lsa-da, "elektron parlament" tizimining tarkibiy qismlari bo'lgan Oliy Majlis palatalarining Internet jahon tarmog'idagi rasmiy veb-saytlari, ijtimoiy tarmoqlardagi rasmiy sahifalari va boshqa resurslar mazkur strategiyadan oldin shakllana boshladi. Shundan kelib chiqib, mamlakatimizda "elektron parlament" tizimi shakllanish va rivojlanish bosqichlarini shartli ravishda uch davrga bo'lish mumkin.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Mamlakatimizda "elektron parlament" tizimini shakllantirish bo'yicha asosiy sa'y-harakatlar 2017-yilda boshlangan bo'lib, mazkur sohada tadqiqot olib borgan tadqiqotchilari olimlar ko'pchilikni tashkil etmaydi.

Xususan, sohada yurtimiz olimlari ichida I.Z. Abdullaev, Q.A. Jo'rayev, D.K. Kuvandikova,

Z.O. Muxamedjanov, M.M. Mamasiddiqov, A.A. Otajonov, I. Ergashev, Sh.I. Paxrutdinova, A.G. Muminova, D.B. Sayfullayev, Sh.A. Yovqochev, F.X. Otaxonov, U.X. Butayev, A. Utamurodov, K.M. Mirzaaxmedov kabi tadqiqotchilari olimlar, MDH olimlari ichida G.A. Vladimirov, A.S. Koshel, A.A. Kerimov, R.V. Puzikov, N.A. Zaxarova, A.M. Oreshina, S.G. Kamolov, P.V. Artemova hamda AQSH va Yevropa mamlakatlari tadqiqotchilari G. Lauson, D. Betam, A. Armit, G. Sultanyan, T. Kingxam, X. Dai, P. Norton, D. Griffith, A. Papaloi, D. Gouskos kabi olimlar tadqiqotlar olib borishgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqot ishida tahlil, sintez, umumiyashtirish, deduksiya, induksiya, mantiqiylik, qiyosiy tahlil va boshqa falsafiy usullardan foydalanildi. Bundan tashqari, mamlakatimizda "elektron parlament" tizimining asosiy shakllanish bosqichlarini O'zbekistonda parlamentarizm rivojlanishi bosqichlarini asosida tizimli tahlil usuli yordamida ochib berildi.

Tahlil va natijalar. Tarixiy shakllanish asosiy va o'ziga xos jihatlari hisobga olib, mamlakatimizda "elektron parlamentni rivojlanish bosqichlarini quyidagi uch davrga bo'lib tahlil qilish mumkin:

1-Jadval. Mamlakatimizda "elektron parlament" tizimini shakllanish bosqichlari.

Bosqichlar	Parlament sohasidagi asosiy o'zgarishlar
1991-2003 yillar	parlament shakllandi; ilk saylovlar bo'lib o'tdi.
2004-2016 yillar	ikki palatali parlamentga o'tildi; Oliy Majlis faoliyatida axborot-kommunikatsiya texnologiyalari joriy etila boshlandi; palatalarning rasmiy veb-sahifalari ishga tushirildi; Normativ-huquqiy hujjatlari loyihalarini muhokama qilish portali regulation.gov.uz faoliyati yo'lga qo'yildi.
2017 yilda keyingi davr	"Elektron parlament" tizimini joriy etish bo'yicha kompleks chora-tadbirlar dasturi belgilandi; "Mening fikrim" maxsus veb-portali ishga tushirildi; Oliy Majlis, deputatlar va senatorlarning faoliyati ijtimoiy tarmoqlarda keng yo'lga qo'yildi; "Elektron parlament" faoliyatining muhim tarkibiy qismlari bo'lgan turli platforma, portal va dasturlar ishga tushirildi; Zamonaviy parlament kutubxonasi o'zining faoliyatini boshladi.

Birinchi bosqich, 1991-2003-yillarni o'z ichiga oladi. Mazkur bosqichda mamlakatimiz parlament faoliyati yo'lga qo'yilib, birinchi saylov bo'lib o'tadi. Oliy Kengash o'rni O'zbekiston Respublikasining bir palatali parlamenti – Oliy Majlis shakllantirildi. Mazkur bosqichda qonun ijodkorligi deputatlar ishinin bosh yo'nalishiga aylandi.

Ikkinchi bosqich, 2004-2016-yillarni o'z ichiga oladi. Ushbu davrda Oliy Majlis ikki palatali parlamentga aylantirildi. Xususan, Oliy Majlis Qonunchilik palatasi va Senatining 2005 yil 28 yanvardagi qo'shma majlisi yangi ikki palatali parlament sifatida o'z ishini boshlaydi.

Shuningdek, Oliy Majlis faoliyatida axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish sohasida ham keng ko'lamli ishlar amalga oshirildi. Jumladan, 2006 yildan Oliy Majlis Qonunchilik palatasining rasmiy veb-sayti parliament.gov.uz [1] hamda Oliy Majlis Senatining rasmiy veb sayti senat.uz [2] o'z faoliyatini yo'lga qo'ydi. Bundan tashqari, palatalarning ijtimoiy tarmoqlardagi sahifalari ham faoliyat olib bora boshladi.

Parlament veb-sayti (parliament.gov.uz)ga nazar tashlasak, ushbu sayt 2006-yildan buyon faoliyat yuritib kelayotganini, mazkur saytda Qonunchilik palatasi faoliyati va yangiliklar, fuqarolar uchun murojaat qilish imkoniyati, hisobotlar bilan tanishish imkoniyati yaratilganini ko'rishimiz mumkin. Saytda Qonunchilik palatasi, tadbirlar, saylovchilar bilan uchrashuv, Qonunchilik palatasi ish rejasi, matbuot xizmati, xalqaro hamkorlik, qonunchilik faoliyati, nazorat-tahlil faoliyati va axborot-tahlil hujjatlar kabi bo'limlar mavjud.

Oliy Majlis Senatining rasmiy veb-sayti (senat.uz) 2006-yildan buyon faoliyat yuritib kelmoqda, mazkur saytda Senat haqida umumiy ma'lumotlar, xususan, senatorlar, rahbariyati, kengashi, qo'mita va komissiyalar, yangiliklar, majlislar, interaktiv xizmatlar, tadbirlar va boshqa qator havoalar mavjud. Bundan tashqari saytda Senat (O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi, O'zbekistonda parlamentarizmning rivojlantirish tarixi, Senat haqida, Senat rahbariyati, Senat kengashi, Qo'mitalar, Komissiyalar, Senatorlar, Senat devoni), hujjatlar (qonunlar va qarorlar), yalpi majlislar, Kengash majlislar, tadbirlar (palatalarning qo'shma majlislari, qo'mita va komissiyalar majlislari, konferensiyalar, davra suhbatlari, seminarlar va boshqa tadbirlar, tabriklar, hamdardlik va fuqaro murojaati), xalqaro hamkorlik (xorijiy delegatsiyalar tashrifi, Senat delegatsiyalarining xorijga safarlari va parlamentlararo hamkorlik), nazorat-tahlil faoliyati (parlament eshituvlari va qonun hujjatlarining ijrosini o'rganish) va taraqqiyot strategiyasi kabi bo'limlar mavjud.

Bundan tashqari, Senat rasmiy sahifasida Interaktiv xizmatlar uchun maxsus ruhn ham tashkil etilgan bo'lib, unda qabul jadvali, virtual qabulxona, senatarga murojaat, ko'p so'raladigan savollar, so'rovnoma va ochiq ma'lumotlar bo'yicha xizmatlar mavjud. Veb-sahifa interaktiv xaritada orqali hududlardan saylangan senatorlarning oson qidirib topish imkoniyatini beradi. Senat rasmiy sahifasida yangiliklar, asosan Senat faoliyatiga daxldor bo'lgan tadbirlar, majlislar, qonunchilik loyihalarini, hamkorlik aloqalari va boshqa mavzular haqida ma'lumot beradi.

Normativ-huquqiy hujjatlari loyihalarini muhokama qilish portali (regulation.gov.uz) 2015-yilda O'zbekiston Respublikasi normativ huquqiy hujjatlarning muhokamasi portali regulation.gov.uz sayti faoliyati yo'lga qo'yilgan bo'lib, mazkur tizim dastlab Yagona davlat interaktiv xizmatlari portalining alohida bo'limida aholi e'tiboriga havola etildi. O'zbekiston Respublikasi normativ huquqiy hujjatlarning muhokamasi portali O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining (2014 yil) qaroriga asosan ishlab chiqilgan bo'lib, Qonun hujjatlari ta'sirini baholash tizimining birinchi talqinidir. [3]

Uchinchi bosqich, 2017 yildan boshlab hozirgacha bo'lgan davrni o'z ichiga oladi. Ushbu davrda mamlakatimizda elektron parlamentni rivojlantirish borasida sezilarli ishlar amalga oshirildi. Xususan, 2017–2021-yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasini "Xalq bilan muloqot va inson manfaatlari yili"da amalga oshirishga oid Davlat dasturining 5-bandiga asosan aholining senatorlar va deputatlar bilan o'zaro munosabatlarini, Oliy Majlisning xalq bilan muloqotini takomillashtirish maqsadida "Elektron parlament" tizimini joriy etish bo'yicha kompleks chora-tadbirlar dasturini ishlab chiqish vazifasi belgilanadi. [4]

Mazkur bandning ijrosi yuzasidan O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi Kengashining va O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Senati Kengashining 2017-yil 25-apreldagi "elektron parlament" tizimini rivojlantirishning kompleks dasturi loyihasini tayyorlash bo'yicha ishchi guruh tuzish to'g'risida"gi Qo'shma qarori bilan "Elektron parlament" kompleks dasturi loyihasini tayyorlash bo'yicha deputat va senatorlar, Oliy Majlis palatalari devonlari mas'ul xodimlari hamda axborot sohasi mutaxassislaridan iborat ishchi guruh shakllantirildi.

Ishchi guruh tomonidan dastlab "elektron parlament" tizimini takomillashtirish bo'yicha xorijiy tajriba o'rganilib, Oliy Majlis Qonunchilik palatasi, Senati, Axborot texnologiyalari va kommunikatsiyalarini rivojlantirish vazirligi bilan hamkorlikda soha mutaxassislari jalb qilgan holda davra suhbatlari tashkil qilindi. Shuningdek, kompleks chora-tadbirlar dasturi loyihasini tayyorlash uchun keng jamoatchilik fikrini o'rganish maqsadida ijtimoiy tarmoqlarda, xususan, "facebook"da alohida sahifa yaratilib, muhokamalar tashkil etildi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyevning 2017 yil 22 dekabr kuni Oliy Majlisga Murojaatnomasida qonunlar muhokamasiga keng xalq ommasini jalb qilish, buning uchun zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish, jumladan, Internet jahon tarmog'ida maxsus "maydon"lar yaratishi zarurligini alohida ta'kidladi[5].

Yuqoridagilardan kelib chiqib, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 22-yanvardagi Qarori bilan tasdiqlangan Davlat dasturining 34-bandida "Mening fikrim" maxsus veb-portali orqali O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi palatalari, xalq deputatlari viloyat, tuman va shahar Kengashlariga elektron jamoaviy murojaat qilish tartibini joriy etish belgilandi[6].

Internet jahon tarmog'ida Qonunchilik palatasi Elektron hujjat aylanish tizimi 2021-yil yanvardan boshlab oliymajlis.gov.uz domeni ostida ishga tushirildi[7]. Mazkur tizim hujjat qo'shish, Mening vazifalarim, kiruvchi hujjatlar: xat, murojaat, qonun loyihasi, topshiriq va normativ-huquqiy hujjatlar, chiquvchi hujjatlar: xat, murojaatga javob, Oliy Majlisdagi qonun loyihalari, deputatlik so'rovi va parlament so'rovi, qonun ijodkorligi bo'limi, ichki telefon raqamlar va bino ichki xizmatlari funksiyalarni o'z ichiga oladi.

Oliy Majlis Qonunchilik palatasining oliymajlis.gov.uz elektron tizimi ishga tushirilishi Qonunchilik palatasi deputatlari va Devon xodimlariga bir qator qulayliklar yaratganiga qaramasdan, bu tizimni yanada takomillashtirish zarurati mavjud. Xususan, tizimda hujjat yaratish, uni tahrirlash, mas'ul shaxsni belgilash va imzolash bilan bog'liq, shuningdek, Qonunchilik palatasi va qo'mitalar uchun ish rejani yuklash, eslatma xizmati va hisobot berish kabi imkoniyatlarni yo'lga qo'yish kabi texnik imkoniyatlarni takomillashtirish zarurat mavjud.

Elektron ovoz berish tizimi bo'yicha Qonunchilik palatasi katta majlislar zalida ovoz berish jarayoniga zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish borasida ham muayyan ishlar amalga oshirildi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yildagi Farmoyishiga asosan Oliy Majlis palatalarining elektron ovoz berish tizimini texnik-dasturiy modernizatsiya qilish belgilangan bo'lib, hozirgi kunda Qonunchilik palatasi katta majlislar zalida elektron ovoz berish tizimida Bosch markali 300 dan ortiq pultlar, 3 ta tablo, 6 ta yuqori sifatli videokamera, miksher pulti va akustika tizimi hamda rayosatga monitorlar hamda ovoz chiqarish tizimi o'rnatilgan [8].

"Mening parlamentim" (parl.uz) portali [9] O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi huzuridagi Axborot sohasi va ommaviy kommunikatsiyalarni rivojlantirish bo'yicha jamoat kengashi tashabbusi bilan yaratilgan. Portalning asosiy maqsadi jamiyatda katta qiziqish uyg'otayotgan masalalarni faol jamoatchilik va ekspertlar tomonidan muhokama qilinadigan maydonga aylantirish va shu mavzuda ijtimoiy so'rovlar o'tkazishdan iborat.

Parlament (deputat va senator)ning ijtimoiy tarmoqlardagi sahifalari ham "elektron parlament" tizimida muhim ahamiyatga ega bo'lmoqda. So'nggi 5-6 yil ichida Oliy Majlis Qonunchilik palatasi deputatlari va Oliy Majlis Senati senatorlarining ijtimoiy tarmoqlarda o'z sahifalarini yaratishi va mazkur tarmoqlarda faollashuvi kuzatildi. Hozirda Qonunchilik palatasi deputatlari va Senat a'zolarining facebook, telegram, instagram kabi ijtimoiy tarmoqlarda o'zlarining shaxsiy sahifa va kanallari mavjud. Ular qonunchilikka kiritilayotgan yangilik, o'zgartirish va qo'shimchalar bo'yicha fikr hamda mulohazalari, jamiyatimizdagi turli sohalaridagi muammoli masalalar yuzasidan o'z qarashlari yoritib boriladi.

Xulosa va takliflar. Xulosa sifatida shuni ta'kidlash joizki, 2017 yildan so'ng mamlakatimizda "elektron

parlament" tizimini shakllantirish va rivojlantirish bo'yicha keng miqyosli va tizimli chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Garchi, qayd etish kerakki, undan oldin ham mamlakatimizda parlament faoliyatida axborot texnologiyalarning joriy etilishi, veb-saytlarining yaratilishi va boshqa raqamli texnologiyalardan foydalanish bilan bog'liq ishlar amalga oshirilgan bo'lsa-da, biroq so'nggi 5-6 yilda ishlar tizimli yo'lga qo'yildi.

Alohida qayd etish kerakki, 2020 yildan boshlaridan boshlangan koronavirus pandemiyasi butun dunyo bo'ylab o'zining salbiy ta'sirini ko'rsata boshladi. Dunyodagi davlatlar [10] pandemiya davrida sohalar faoliyatini unga moslashtirish, onlayn xizmat ko'rsatishni kengaytirish va masofaviy ishlash tartiblariga tezkir bilan o'tishdi. Mazkur davrda mamlakatimizda ham zaruriy chora-tadbirlar amalga oshirilib, pandemiya davrida faoliyat olib borishga moslashdi.

Xususan, Oliy Majlis palatalari yig'ilishlarni ayrim cheklovlar bilan parlament a'zolarining ishtirokida o'tkazishni davom ettirildi. Jahon sog'liqni saqlash tashkilotining tavsiyalari asosida yalpi majlis, qo'mita va fraksiyalarning yig'ilishlarining soni qisqartirildi. Tadbirlar asosan videokonferensaloqa ko'rinishida o'tkazildi. Parlament a'zolari va Devon xodimlarining soni qisqartirildi. Ba'zilar masofadan ishlash usuliga o'tdi. Majlislar va boshqa parlament tadbirlari ijtimoiy masofalanish qoidalariga rioya etilgan holda o'tkazildi.

O'tgan qisqa davr, 2017 – 2022-yillar davomida mamlakatimiz "elektron parlament"ni rivojlantirish bo'yicha huquqiy asoslari, bosqichli chora-tadbir va rejalar ishlab chiqildi. Endilikda "elektron parlament" tizimi faoliyatini samaradorligi oshirishga xizmat qiladigan, raqamli infrastrukturani yanada takomillashtirish, zamonaviylashtirish, veb-sayt, onlayn platforma, dastur va ilovalarni ilg'or mamlakatlar tajribasidan kelib chiqib takomillashtirish bo'yicha sa'y-harakatlar olib borilmoqda.

Mamlakatimizda "elektron parlament" tizimini rivojlanish asosiy bosqichlaridan kelib chiqib, mamlakatimizda sohani takomillashtirish borasida qator takliflarni keltirib o'tish mumkin. Xususan, "elektron parlament" tizimini rivojlantirishda huquqiy bazani mustahkamlash muhim ahamiyatga egadir. Shu sababdan, "elektron parlament" tizimini rivojlantirish konsepsiyasini ishlab chiqish, tasdiqlash ishlarini tezlashtirish va konsepsiyasi doirasidagi loyihalarni hayotga izchil tatbiq etish lozim. Shuningdek, "elektron parlament" tizimi faoliyatini qay tarzda tashkil etilishini aniq tartibga solish maqsadida, "elektron parlament" tizimi faoliyatini tashkil etish to'g'risida nizom ishlab chiqish zarurdir.

Bundan tashqari, "elektron parlament" tizimini dasturiy va texnik jihatdan ta'minlab borish, veb-sahifa, ijtimoiy tarmoqlar va portallardagi ma'lumotlarni doimiy yangilab va boyitib borilishi bo'yicha mas'ul xodimlar sonini oshirish, shu jumladan, "elektron parlament" tizimini joriy etilishini tezlashtirish maqsadida axborot kommunikatsiyalar bo'limi xodimlari sonini ko'paytirish zarur.

ADABIYOTLAR

1. Oliy Majlis Qonunchilik palatasining rasmiy veb-sayti // parliament.gov.uz
2. Oliy Majlis Senatining rasmiy veb-sayti // senat.uz
3. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2014-yil 2-dekabrda "Qonun hujjatlarining tadbirkorlik faoliyatiga ta'sirini baholash tizimini joriy etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 328-son Qarori // <https://lex.uz/docs/2509053>
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, 22.01.2018 yildagi PF-5308-son. <https://lex.uz/docs/-3516847>
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyevning 2017 yil 22 dekabr kuni Oliy Majlisga Murojaatnomasi // <https://uza.uz/oz/posts/o-zbekiston-respublikasi-prezidenti-shavkat-mirziyoyevning-o-22-12-2017>
6. "Mening fikrim" veb-portali // <https://meningfikrim.uz/uz/pages/about>
7. Олий Мажлис Қонунчилик Палатаси Электрон ҳужжат айланиш тизими // <https://oliymajlis.gov.uz/>
8. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi Kengashining 2018-yil 11-iyundagi «O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasining zamonaviy axborot texnologiyalari va kommunikatsiyalarini joriy etish bo'yicha faoliyatini yanada takomillashtirish to'g'risida»gi 1725-III-son Qarori // <https://lex.uz/docs/3884478?otherlang=1>

9. "Mening parlamentim" portali // parl.uz

10. Parlamentlar pandemiya paytida qanday ishlayapti? <https://qalampir.uz/uz/news/foto-mumiyolangan-jasadda-eng-qadimgi-tatuirovka-aniqlandi-17202>

Farhodjon UMAROV,
Qarshi Davlat universiteti tadqiqotchisi
E-mail: finaledition2@mail.ru

Qarshi davlat universiteti professori pfd. R.D.Shodiyev taqrizi asosida

YO'L HARAKATI QOIDALARINI TUSHUNTIRISHDA FANLAR INTEGRATSIYASINING O'RNI

Annotatsiya

Mazkur maqolada yo'l harakati qoidalarini tushuntirishda fanlar integratsiyasining o'rni, yo'l harakati xavfsizligi bo'yicha profilaktik tadbirlarni tashkil etishda o'quvchilarning psixo-fiziologik xususiyatlarining ahamiyati, yo'l harakati qoidalarini o'quvchilarga tushuntirishda pedagoglarning bir qator fanlardan xabardor bo'lishi muhimligi va bundan tashqari o'quvchilarning yo'l harakati xavfsizligini ta'minlashda ularning psixologik va fiziologik xususiyatlarining o'rni haqida fikr bildirilgan.

Kalit so'zlar: Tarbiya, xuquqiy tarbiya, jarayon, ma'naviyat, yo'l qoidalar, integrativ bilimlar, shaxs, psixo-fiziologik xususiyat, individuallik, yosh davrlari va boshqalar.

РОЛЬ ИНТЕГРАЦИИ ДИСЦИПЛИН В ОБЪЯСНЕНИИ ПРАВИЛ ДОРОЖНОГО ДВИЖЕНИЯ

Аннотация

В данной статье высказывается мнение о роли интеграции дисциплин в разъяснении правил дорожного движения, о значении психофизиологических особенностей обучающихся в организации профилактических мероприятий по безопасности дорожного движения, о важности осведомленности педагогов по ряду дисциплин при разъяснении учащимся правил дорожного движения и, кроме того, о роли их психологических и физиологических особенностей в обеспечении безопасности дорожного движения обучающихся.

Ключевые слова: Воспитание, правовое воспитание, процесс, духовность, правила дорожного движения, интегративные знания, личность, психофизиологическая особенность, индивидуальность, возрастные периоды и др.

THE ROLE OF SCIENCE INTEGRATION IN EXPLAINING TRAFFIC RULES

Annotations

This article comments on the role of science integration in explaining traffic rules, the importance of psycho-physiological characteristics of students in organizing preventive measures for road safety, the importance of educators being aware of a number of subjects in explaining traffic rules to students, and, in addition, the role of their psychological and physiological characteristics in ensuring the safety of

Key words: Upbringing, collective education, process, spirituality, rules of the road, integrative knowledge, personality, psycho-physiological trait, individuality, age periods, etc.

Kirish. Ko'p sonli transport vositalari bilan to'yingan zamonaviy yo'l harakati sharoitida odamning harakati nafaqat transport tashkilotchilaridan o'rganish va maxsus tadbirlarni talab qiladigan muammoga aylandi, balki va har tomonlama bilim, shuningdek, harakatning barcha ishtirokchilari — piyodalar, haydovchilar, yo'lovchilar uchun psixologik tayyorgarlik hamdir [1].

Bugungi kunda muammo bo'yicha jamoatchilik fikrini tubdan o'zgartirish zarur yo'l harakati xavfsizligi. Afsuski, jamiyat passiv qarashga odatlangan yo'l-transport hodisalari va ularning qurbonlari uchun. Muammoga individualistik yondashuv, bunga ko'ra, yo'l-transport hodisalari yo'l foydalanuvchilari yoki transport tashkilotchilari va boshqa rasmiylarning hammasi yoki bir qismi ishlamay qolishi yoki bo'shashishi natijasida yuzaga keladi, na kontseptual echimlarni, na konstruktiv choralarni ishlab chiqishni o'z ichiga olmaydi [1].

Yo'l harakati ishtirokchilarining o'zaro ta'sirini fanlarning o'ziga xos qonunlari yordamida amalga oshirish muhim va ahamiyatli. Akademik A.Kedrovning fanlar tasnifiga ko'ra, psixologiya boshqa barcha fanlarning mahsuli sifatidagina emas, balki ularning shakllanishi va rivojlanishini tushuntirishning mumkin bo'lgan manbasi sifatida ham markaziy o'rinni egallaydi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili.
L.D.Stolyarenko shunday deydi: "Psixologiya fanlarning bu

barcha ma'lumotlarini (texnika, ijtimoiy va tabiiy fanlar) birlashtiradi va o'z navbatida, ularga ta'sir qiladi, inson bilimlarining umumiy modeliga aylanadi. Psixologiyani xulq-atvorni ilmiy o'rganish Shaxsning aqliy faoliyati, shuningdek, olingan bilimlarni amalda qo'llash sifatida ko'rish kerak". Zamonaviy psixologiya - bu bir qator individual fanlar va ilmiy yo'nalishlarni o'z ichiga olgan, keng rivojlangan bilim sohasi. O'quvchilarni yo'l transport xavfsizligi yuzasidan muammoni hal etar ekanmiz quyidagi psixologiyaning ba'zi bo'limlari bilan aloqadorlikda hal etishga harakat qilamiz [2].

Tadqiqot metodologiyasi. Transport psixologiyasi - haydovchi, yo'lovchi va piyodaning psixologik xususiyatlarini tahlil qiladi.

Psixoeologiya - harakat ishtirokchilari psixikasiga atrof-muhit omillarining ta'sirini o'rganadi.

Tibbiy psixologiya - insonning sog'lig'ida yoki kasalligida og'ishlar, shu jumladan yo'l-transport hodisalarida shikastlanishlar mavjudligida xatti-harakatlarining psixologik xususiyatlarini o'rganadi; kasalliklarning oldini olish, davolash va psixoterapiyaning psixologik usullarini ishlab chiqadi.

Xavfsizlik psixologiyasi - hayot xavfsizligini ta'minlashdagi qonunlar va inson zaxiralarini o'rganadi.

Psixologiyaning alohida bo'limlari ko'pincha bir-biridan sezilarli darajada farq qilishga qaramay, ular umumiy o'rganish mavzusini - psixikaning faktlarini, qonuniyatlarini va mexanizmlarini saqlab qoladilar. Shu bilan birga,

psixologiyaning differentsiatsiyasi barcha fanlar integratsiyalashuvining qarshi jarayoni bilan to'ldiriladi[2].

Tahlil va natijalar. Yo'l harakati holatidagi o'zgarishlarning mavjud qonuniyatlaridan kelib chiqqan holda va yo'l harakati ishtirokchilari tomonidan yo'l harakati holatini idrok etish jarayonlarining ob'ektiv rasmini olish, ushbu vaziyatlarda inson xatti-harakatlarining sabablarini aniqlash uchun biz sintetik-psixologik tahlil o'tkazdik. tadqiqot mavzusi bo'yicha ilmiy adabiyotlar. Barcha yo'l harakati qatnashchilarining xatti-harakatlari bilan bog'liq masalalar o'rganildi. Yo'l jarayonida odamlar harakati xavfsizligini ta'minlash muammosini ko'rib chiqsak, uning xatti-harakati atrof-muhitning "xulq-atvori" bilan chambarchas bog'liqligini hisobga olish kerak. Atrof-muhitning o'zgarishi bilan inson, uning psixologiyasi, xatti-harakati, tajribasi, reaksiyasi va idroki ham o'zgaradi". Idrok nafaqat ma'lumotlar yig'indisi, balki fikrlash va qaror qabul qilishni o'z ichiga olgan juda murakkab kognitiv jarayondir. Idrok to'g'ridan-to'g'ri harakatga olib keladigan vaziyatlar mavjud, masalan, odam tezda yoqimsiz muhitni tark etishga qaror qilganda[3].

Inson atrof-muhitni ob'ektlar, yuzalar, shakllar, ranglar, hidlar to'plami sifatida emas. U alohida tafsilotlarni ajratib ko'rsatish mumkin bo'lgan bir butun sifatida qabul qilinadi. Shu bilan birga, atrof-muhitni idrok etish har doim ham integral, ham tanlab olinadi. Bu bilish jarayonining fiziologiyasi va psixologiyasi bilan bog'liq.

Atrof-muhit kimyoviy tarkibi va jismoniy konfiguratsiyasi bilan inson psixikasiga ta'sir qiladi. U turli yo'llar bilan tuzilgan hamda tabiat va inson tomonidan yaratilgan, shunchalik ulkan va xilma-xilki, u muqarrar ravishda butun reaksiyalarni keltirib chiqaradi – jismoniy, biologik, psixologik. Bu reaksiyalar orqali inson atrof-muhitni tushuntiradi, unga ijtimoiy, madaniy va tarixiy taraqqiyot tufayli ko'p qatlamli ma'no beradi. Atrof-muhitning insonga fizik, kimyoviy va biologik ta'siri nisbatan yaxshi o'rganilgan va tadqiqotlar olib borilgan.

Bizning fikrimizcha, yo'l harakati ishtirokchilari, shu jumladan piyodalar uchun atrof - bu odamga doimo ta'sir qiladigan murakkab, doimo o'zgarib turadigan tizim. Atrof-muhitning harakat ishtirokchilariga ta'siri ko'pincha ikkinchisining foydasiga emas va ularning xavf ulushini sezilarli darajada oshiradi, ba'zan esa vaziyatni noto'g'ri baholashga bevosita yordam beradi, buning natijasida ishtirokchilarning xatti-harakatlari yomonlashadi. Nafaqat o'zlari uchun, balki boshqalar uchun ham xavf tug'diradi.

Ma'lumki, "atrof-muhit"ni shartli ravishda tashqi va ichki qismlarga bo'lish xato bo'lmaydi. Agar bizni haqiqatda o'rab turgan moddiy muhitni birinchisiga bog'lash mumkin bo'lsa, ikkinchisiga insonning ichki holatini kiritish mumkin. Harakatni boshqarishda tashqi muhit ob'ektiv, ichki muhit esa sub'ektiv rol o'ynaydi". Omillar quyidagi asosda bo'lishi mumkin:

aholi punkti (ko'p qavatli binolari bo'lgan yirik shahar yoki qishloq hududidagi qishloq) yoki shahar atrofidagi hudud;

landshaft (dasht, baland tog'lar, tepaliklar va boshqalar);

yo'lning toifasi (avtomobil yo'li, blok ichidagi o'tish joyi, hovli, qishloq yo'li, hajmi va uni yaxshilash darajasi) va muhandislik inshootlarining turlari (ko'priq, tunnel, er osti yoki baland piyodalar o'tish joylari va boshqalar);

turli xil transport vositalarining mavjudligi va harakat intensivligi;

harakatni boshqarishning texnik vositalarining mavjudligi;

- harakat ishtirokchisining transport vositasiga munosabati;

- haydovchi va ushbu transport vositasini boshqarishda uning qulaylik darajasi;

- yo'lovchi va uning haydash paytida qulaylik darajasi;

- piyoda va uning qulaylik darajasi, birinchi navbatda, piyodalar va transport vositalarining harakatlanish intensivligi, shuningdek, uning butun muhitining qulayligi bilan belgilanadi;

b) vaqtinchalik o'ziga xos muhit, ya'ni atrof-muhit va shaxsning ma'lum bir vaqtda holatini belgilovchi xususiyatlar va omillar. Bularga quyidagilar kiradi:

- yil vaqti (bahor, yoz, kuz yoki qish);

- hafta va oyning kuni (ish va dam olish kuni, haftaning boshi, oy yoki ularning tugashi va boshqalar);

- kunning vaqti (kunduz, kechqurun, tun yoki ertalab);

- harakat ishtirokchilarining tezlik xususiyatlari (tezlik vaqt o'tishi bilan bosib o'tilgan masofaning o'zgarishining nisbiy ko'rsatkichidir);

- nazorat signallarining o'zgarishining davomiyligi va chastotasi;

- yo'lning ma'lum bir segmentini yengish uchun rejalashtirilgan vaqt

atrof-muhitning o'zgarishini va harakat ishtirokchilarining o'z vaqtda joylashishini belgilovchi boshqa xususiyatlar va omillar;

c) atrof-muhitning fizik-kimyoviy holati:

-atmosfera hodisalari (yomg'ir, momaqaldiroq, muz, qor, shamol, havo harorati, atmosfera bosimi, magnit bo'ronlari, havo shaffofligi va boshqalar);

- shovqin, tebranish, yorug'lik;

- gazning ifloslanishi va changlanishi;

- boshqa xususiyatlar.

"Ichki muhit" insonning o'zi holatini o'z ichiga olishi kerak, xususan:

a) insonning fiziologik holati;

b) aqliy jarayonlar, ya'ni shaxsning bevosita kognitiv faoliyati bilan bog'liq bo'lgan hodisalar: diqqat, sezish, idrok, xotira, fikrlash, nutq, tasavvur va ularning ma'lum bir vaqtda faollik darajasi;

v) insonning ruhiy fazilatlari va holatlari, masalan, his-tuyg'ular, irodasi va ularning rivojlanish darajasi va faolligi, farovonligi va kayfiyati;

d) shaxsning ruhiy xususiyatlari yoki insonning temperamenti, uning xarakteri va qobiliyatlari, shuningdek, shaxsning yo'nalishi bilan tavsiflangan xususiyatlar, ya'ni. qiziqishlar, moyillik, ehtiyojlar, xatti-harakatlar motivlari, ideallar kabi fazilatlarning kombinatsiyasi;

e) harakat ishtirokchilarining yoshi;

f) harakat ishtirokchisining tayyorgarlik darajasi, uning tajribasi[4].

Xulosa va takliflar. Yuqoridagilarga shuni qo'shimcha qilish kerakki, yo'lda "favqulodda holat" paydo bo'lish ehtimoli ko'p jihatdan nafaqat atrof-muhit holatiga bog'liq. Shu bilan birga, yo'l harakati xavfsizligini ta'minlash choralarga e'tibor bermaslik ham istisno qilinmaydi. Bunday holda, atrof-muhit inson xavfsizligi holatiga bevosita ta'sir qiladi. Bu uning xavfli xatti-harakatlarini qo'zg'atadi. Buning teskarisi yo'ldagi xavf-xatarlarga e'tibor bermaslik, o'z imkoniyatlarini ortiqcha baholash yoki shoshqaloqlik bo'lishi mumkin[5].

ADABIYOTLAR

1. Жульнев Н.Я. Правила безопасного дорожного движения для 1 - 4 классов. М.:Ливр, 1997.
2. Клебельсберг Д. Транспортная психология. М.: Транспорт, 1989.
3. Ковалев В.И. Мотивы поведения и деятельности. М.: Наука, 1988.

4. Матюхин В.А., Панченко О.Г., Рубин А.В. Методические рекомендации по обучению школьников Правилам дорожного движения / под общ. ред. А.В. Рубина. – Красноярск, Си- БЮИ МВД России, 2006. – 192 с.
5. Коган М.С. Правила дорожные знать каждому положено: Познавательные игры с дошколятами и школьниками/Авт.-сост. М.С. Коган. – Новосибирск: Сиб. унив. изд-во, 2006.
6. Котсиолис А. А., Осолков, А. П., & Шадиев, Р. (1990). Асимптотическая устойчивость и периодичность по времени “малых” решений уравнений движения жидкостей Олдройта и жидкостей Кельвина–Фойгта. Записки научных семинаров ПОМИ, 180(0), 63-75.
7. Осолков А. П., & Шадиев, Р. (1990). К теории глобальной разрешимости на $(0, \infty)$ начально-краевых задач для уравнений движения жидкостей Олдройта и жидкостей Кельвина–Фойгта. Записки научных семинаров ПОМИ, 180(0), 121-141.
8. Oskolkov A. P., & Shadiev, R. (1990). To the theory of global solvability on $(0, \infty)$ initial boundary-value problems for the equations of motion of Oldroyd type fluids and Kelvin–Voight type fluids. Zapiski Nauchnykh Seminarov POMI, 180, 121-141.
9. Cotsiolis A., Oskolkov, A. P., & Shadiev, R. (1992). Nonlocal problems for some class nonlinear dissipative Sobolev type equations. Zapiski Nauchnykh Seminarov POMI, 199, 91-113.
10. Шадиев Р. Д., & Камолов, И. Б. (2014). Педагогическая модель профессионального образования в ювелирном искусстве: основные параметры концепции. Austrian Journal of Humanities and Social Sciences, (11-12), 137-141.

Muqaddas UMAROVA,
Qo'qon davlat pedagogika instituti dotsenti, PhD
Muqaddam KADIROVA,
Qirg'iziston Respublikasi, Qirg'iz-O'sh Universiteti dotsenti, PhD
E-mail: asqarov.dm.94@gmail.com

TDIU professori, psix.f.d. Karimova Vasila Mamanosirovna taqrizi asosida

SHARQ MUTAFAKKIRLARINING OILAGA OID TASAVVURLARNI SHAKLLANTIRISH TO'G'RISIDAGI QARASHLARI

Annotasiya

Ushbu maqolada Sharq mutafakkirlarining qarashlarida ijtimoiy psixologiya uchun muhim metodologik tamoyillar borligi, ulardan eng muhimi – har bir shaxsning jamiyat va uning me'yorlari ijobiy xulq shakllariga aylanishi uchun, eng avvalo, muhim ijtimoiylashuv instituti bo'lmish oila va undagi qadriyatlarini to'g'ri idrok etish yotishini tushunish, bu jarayon ijtimoiylashuvning ijtimoiy – psixologik mexanizmi bo'lmish tasavvurlar, ijtimoiy persepsiya hamda ustanovkalar orqali ro'y berishi xususida so'z yuritilgan

Kalit so'zlar: Oilaviy qadriyatlar, etnopsixologik xususiyatlar, ijtimoiy xulq, ijtimoiylashuv instituti, ijtimoiy persepsiya, ustanovkalar, ijobiy xulq shakllari.

ВЗГЛЯДЫ ВОСТОЧНЫХ МЫСЛИТЕЛЕЙ НА ФОРМИРОВАНИЕ ПРЕДСТАВЛЕНИЙ О СЕМЬЕ

Аннотация

В данной статье показано, что во взглядах восточных мыслителей есть важные для социальной психологии методологические положения, важнейшее из которых состоит в том, что для того, чтобы каждый человек стал положительной формой поведения в обществе и его нормами, прежде всего, семья, являющаяся важным институтом социализации, и ее ценности должны быть скорректированы. Говорят, что этот процесс происходит посредством воображения, социального восприятия и предположений, являющихся социально-психологическим механизмом социализации.

Ключевые слова: Семейные ценности, этнопсихологические характеристики, социальное поведение, институт социализации, социальное восприятие, нормы, формы позитивного поведения.

THE VIEWS OF EASTERN THINKERS ON THE FORMATION OF IDEAS ABOUT THE FAMILY

Annotation

This article shows that there are important methodological principles for social psychology in the views of Eastern thinkers, the most important of which is that in order for each person to become a positive form of behavior in society and its norms, first of all, the family, which is an important institution of socialization, and its values must be corrected. It is said that this process takes place through imagination, social perception, and assumptions, which are the social-psychological mechanism of socialization.

Key words: Family values, ethnopsychological characteristics, social behavior, institution of socialization, social perception, norms, forms of positive behavior.

Kirish. Markaziy Osiyo madaniyati tarixida o'z nomlarini qoldirgan mutafakkirlarning ilmiy, falsafiy va axloqiy qarashlarida inson eng buyuk zot ekanligi uchun uning baxtli farovon hayoti, kamolotga erishishi, oila va oilaviy munosabatlari, pok muhabbat, sadoqat, oilaviy totuvlik kabi g'oyalari keng o'rin olgan.

Milliy qadriyatlarimiz, jumladan, oilaviy munosabatlariga oid fikrlar buyuk allomalar va tarixiy – ma'naviy meroslarimiz bo'lmish – “Avesto” mafkurasida, O'rxun – Enasoy bitiklarida, Yusuf Xos Hojibning “Qutadg'u bilig”, Abu Nasr Forobiyning “Fozil odamlar shahri”, Abu Rayhon Beruniyning “Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar”, Abu Ali ibn Sinoning “Tib qonunlari” va boshqa asarlarda, xalqni safarbar qiluvchi g'oyalar sifatida “Temur tuzuklari”da, Mir Alisher Navoiyning tasavvufiy qarashlarida, Boburiylar davri va Akbarshoxning ijtimoiy-pedagogik tajribasi bayon etilgan kitoblarda, jadidchilarning mafkuraviy tarbiya uslublari yoritilgan asarlarida aks ettirilgan.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. X.Toshtemirov (1977, 1980), L.S.Yaxyoyev (1980), G.M.Hamidova (1984),

T.T.To'ychiyeva (2000), M.Xolmatova (2000)lar tomonidan oilaviy turmushning falsafiy jihatlarini, oila-nikoh munosabatlarining takomillashish an'analari va hozirgi zamon o'zbek oilasining turmush tarzi o'rganilgan. Sh.A.Isroilov (1979), F.M.Otaxo'jayev (1995) va boshqalar o'z tadqiqotlarida o'zbek ayollarining huquqiy masalalari, oila-nikoh munosabatlarining huquqiy jihatlarini o'rganishgan. M.R.Bo'riyeva (1997) o'z tadqiqotlarida o'zbek oilasining demografik jihatlarini tadqiq etgan.

B.Z.Umarov (1986) esa o'z ishlarida o'zbek oilasining sotsiologik jihatlarini tadqiq etgan. Ayniqsa, Respublikamiz pedagog olimlarining mazkur sohada amalga oshirgan tadqiqotlari e'tiborga loyiqdir. A. Q. Munavvarov (1984, 1994), M. I. Sangilov (1986), O.Musurmonova (1999), H.Uzoqov (1992,1994), O.To'rayeva (1990) va boshqalar o'z tadqiqotlarida o'zbek oilasining o'ziga xosligi, tarbiyaviy imkoniyatlari va shart-sharoitlari, o'zaro munosabatlar shakllanishining ma'naviy asoslarini keng o'rganishgan.

Oilaviy hayot psixologiyasi, oila-nikoh munosabatlari, oiladagi o'zaro munosabatlar, undagi ziddiyatlar, ajralishlar va uning oqibatlarini keyingi yillarda psixologiya fanining keng

tadqiqot obyektiga aylanib bormoqda. Bu sohada psixolog olimlardan G'.B.Shoumarov (1986, 1990, 1994, 2001), YE.A.Morshinina(1986), E.G'oziyev (1994, 2002). V.M.Karimova (1987, 1994, 1999), M.G.Davletshin (1993,1994), N.A.Sog'inov (1990), S.A.Oxunjonova (1991), A.Shojalilov (1994), T.M.Adizova (1994), E.Usmonov (1993), X.Karimov (1994), Sh.SH.Jo'rayeva (1994), R.S.Samarov (1997), O.Shamiyeva (2000) N.Salayeva (2001), F.R.Ro'ziqulov (2002) va boshqalar olib borayotgan ilmiy tadqiqot ishlari diqqatga sazovordir.

Tadqiqot metodologiyasi. Sharq mutafakkirlarining barchasini g'oyaviy jihatdan birlashtirgan asos shu bo'lganki, ular shaxs tarbiyasi va kamolotida oilaning, oilaviy tarbiyaning rolini yuqori qo'yishgan, ayniqsa, shaxsning aqliy va axloqiy kamolotida oilaning o'rni, ota-ona va yaqin kishilarning yo'naltiruvchi va tarbiyalovchi vazifalariga alohida e'tibor berganlar. Ular faqat oiladagina rivojlanishi mumkin bo'lgan sifatlar — halollik, poklik, mardliq, mehribonlik, haqgo'ylik kabi qator fazilatlarini barcha sifatlardan yuqori qo'yishlari bilan birga insoniy munosabatlarda namoyon bo'ladigan yuksak fazilatlar, avvalo, ota-onadan bolaga o'tishi va ularning jamiyat taraqqiyotiga ijobiy ta'siri kabi qimmatli fikrlar va bu boradagi amaliy ko'rsatmalarni o'z falsafiy-axloqiy, sotsiologik va psixologik qarashlarida ifodalab berganlar.

Zardushtiylikning qadimiy kitobi — «Avesto»da oila muqaddas dargoh ekanligi, oila barqarorligida er va xotinning teng mas'ulligi, farzand tarbiyasi to'g'risidagi fikrlar bayon etilgan.

Oilaning tinch va farovon bo'lishi nimalarga bog'liq ekanligi haqida esa: «Porso, inson uy tiklab, olovga, oilasiga, xotin va farzandlariga o'rin ajratib bersa, uyida noz-ne'matlari muhayyo bo'lib, xotin va farzandlari farovon yashasa, uyida e'tiqod, sobit olovi alangali, boshqa narsalari ham mo'l-ko'l bo'lsa, o'sha manzil muhtaramdir», — deb yozilgan. Bu kitobda ko'rsatilishicha, oilada ota yetakchi bo'lgani ma'qul. Shuningdek, unda ifodalangan oila va oilaviy munosabatlarga hamma rioya etishi lozim bo'lgan. Eng ahamiyatli jihati shundaki, unda er-xotinni o'zaro sodiq, g'amxo'r, mehribon bo'lishlari lozimligi va ayolning haq-huquqini himoya qilish o'sha davrda ham qonun darajasiga ko'tarilganligi ma'lumdir. Umuman olganda, zardushtiylik davridanoq oila masalalariga katta e'tibor qaratilgan bo'lib, bu esa oilaning jamiyatda tutgan o'rni va mavqeyini mustahkamlash uchun azal davrlardanoq zamin yaratilganligini kuzatamiz.

Ma'lumki, Islom dinining muqaddas manbalaridan bo'lmish Qur'on va Hadislarda ham odob-axloq, ayollarning turmushdagi o'rni va vazifalari, er va xotin o'rtasidagi munosabatlar, bolalar tarbiyasi, oila yuritish, nikoh va muhabbat masalalariga keng o'rin berilgan.

Quyida hadislar to'plamidan bir necha misollar keltiramiz: «Tangri nazdida bandalarning eng yaxshisi o'z ahli-ayoliga foydasi ko'p tegadigan kishidir» /18-hadis/ , «Odamlar ichida xotin kishiga nisbatan haqlirog'i uning eridir. Erkak kishiga nisbatan odamlarning haqlirog'i — bu uning onasidir» /34- hadis/;

«Farzandlaringizni izzat-ikrom qilish bilan birga axloqodobini ham yaxshilangiz» /38-hadis/; «Qachonki er o'z xotiniga va xotin o'z eriga qarashsa, Tangri ham ularga rahmat nazari bilan qaraydi, bordi-yu kaftini kaftiga qo'ysa, barmoqlari orasidan gunohlari duv-duv to'kiladi» /44-hadis/; «Sizlarning har biringiz bamisoli cho'pondirsizlar va o'z qo'l ostingizdagilarga mas'uldirsizlar, Podshoh o'z fuqarolariga, er o'z ahli ayoliga, xotin erining uyiga, xodim o'z xojasi moliga, farzand o'z otasi mulkiga mas'uldir. Demak har birlaringiz mas'uldirsizlar» /116-hadis/; «Hech bir ota o'z farzandiga xulqu odobdan buyukroq meros berolmaydi /136-hadis/.

Zamonamiz olimlari o'z izlanishlarida jamiyatimiz taraqqiyotining ijtimoiy- siyosiy jihatlarini, ilg'or fikrlarning tarixiy- falsafiy negizlarini o'rgangan holda, o'tmishdagi allomalarning falsafiy- g'oyaviy qarashlariga, xususan, buyuk mutafakkirlar Ahmad Al Farg'oniy, Mahmud az Zamaushariy, Abu Nasr Forobiy, Abu Rayhon Beruniy, Ibn Sinolarning oila muhitida shakllanayotgan farzand xislatlariga va bunda milliy qadriyatlarining qiymatiga oid ilmiy merosiga tayanadilar.

Tahlil va natijalar. Sharq mutafakkirlari shaxs kamoloti, uning ma'naviy poklanishi, e'tiqod va dunyoqarashlarning teranligiga bevosita aloqador ilg'or fikrlarini ko'proq ota-onaning ta'siri va oila davrasida tasavvur etganlar. Bu noyob qarashlar milliy- ma'naviy qadriyatlar sifatida xalqimizning madaniyati, adabiyoti va san'atida, jumladan, Mahmud Koshg'ariy, Yusuf Xos Hojib, Ahmad Yugnakiy, Lutfiy, Abdurahmon Jomiy, Alisher Navoiy ijodida chuqur egallagan. Ushbu g'oyalar va qarashlarni umumlashtirgan holda ular jamiyatning ma'naviy poklanishiga xizmat qiluvchi, yurtini obod, xalq hayotini farovon qilishdek oliy maqsadlarga qaratilgan bunyodkor g'oyalar edi, deyishimiz mumkin. Bu eziguliklarning tarixiy ildizlari bundan 2700 yil oldin yashab irod etgan vatandoshimiz Zardushtning mafkuraviy qarashlarini bunga misol qilsa bo'ladi. Chunki u yaratgan "Avesto" kitobida quyidagi satrlar mavjud: "Ezgu fikr, ezgu so'z va ezgu ishlar bilan ezgu fikr, ezgu so'z va ezgu ishni alqayman. O'zimni bori ezgu fikrga, ezgu so'zlar aytishga, ezgu ishlar amaliga baxshida qilaman, barcha yomon fikrlardan, yomon so'zu yomon ishlardan yuz o'giraman". Ko'rib turganimizdek, "Avesto" da inson axloq – odobi, ma'naviyati quyidagi uchlikda : Gumata – yaxshi fikr, Gugta – yaxshi so'z, Gvarshta – yaxshi ishda ifodalanadi. Yaxshi fikr deganda, yaqin kishilarga mehribonlik, muhtojlik va xavf – xatar ostida qolganlarga yordam berishga shaylik, kishilar baxt va saodati uchun faol kurashishga doim tayyor turish, hamma bilan ahil va totuv yashash va boshqalar tushuniladi.

Yaxshi so'zlar deganda esa o'z va'dasiga rioya qilish, uning ustidan chiqish, savdo- sotiq ishlarida halol bo'lishga, qarzini o'z vaqtida to'lash, o'g'rilik va talonchilik qilmaslik, buzuvlikdan o'zini tiyish va hokazolar tushunilgan.

Kaykovusning "Qobusnoma" asarida ham aynan shu jihatlariga e'tibor qaratilgan, zero, u ham inson hayoti va faoliyatining barcha qirralari qamrab olingan mukammal asardir. Unda ota – ona munosabatlari, farzand kamolotining tamoyillari, mehmonga borish va mehmon kutish, savdogarchilik odobidan tortib, to chavgon o'yini – sportchi odobigacha qamrab olinadi. Kaykovus bola tarbiyasining muhimligini ta'kidlab, shaxs shakllanishida tug'ma omillar hamda hayotiy ijtimoiy ta'sirning ikki asosiy vositasi ekanligiga diqqatni qaratadi, oilaning, ota (birinchi navbatda) va onaning rolini alohida - alohida ko'rsatadi.

Qobusnomada qator ibratli va hayotiy pand nasihatlar bilan birgalikda "Ishq va uning odatlari zikrida", "Xotin olmoq zikrida" ham qimmatli ma'lumotlar berilgan. "Ey, farzand, to kishining ta'bi latif bo'lmaguncha oshiq bo'lmasdir, nedinkim ishq beshak ta'bi latiflikdan paydo bo'lur. Har narsaki ta'bi latiflikdan paydo bo'lsa, ul beshak latif bo'lur". Bu erda insonning qalbi toza, pok va axloqdan yuksak bo'lsa, uning ko'ngli, sifat va fazilatlarini ham, hissiy kechinmalari ham sof va chiroyli bo'lishiga ishora qilingan. "Bas, agar oshiq bo'lsang shundoq kishiga bo'lgilki, ul ma'shuqlikka loyiq bo'lsin". Bunda bo'lg'usi er-xotinning nikohgacha davri bir-birini ko'rib-bilib, sinab ma'shuqaning oqila, orasta, tejamkor, saranjom-sarishta, bola tarbiyasini,

uyro'zg'or ishlarini o'rninga qo'yadigankamtarin va eriga sadoqatli bo'lishi nazarda tutiladi.

Boshqacha qilib aytganda, oilaviy qadriyatlar va ma'naviy – madaniy merosimizning oila rivojlanishiga oid ijobiy tomonlari allomalar asarlarida quyidagicha ta'riflangan:

milliy qadriyatlarning merosimiz ta'sirida oilaning ijobiy rivojlanishi;

milliy madaniy merosimiz ta'sirida oilaning ijobiy rivojlanishi;

milliy madaniy merosimiz va ma'naviy qadriyatlarimizning shaxs shakllanishiga ijobiy ta'siri;

milliy madaniy merosimiz va ma'naviy qadriyatlarimizning shaxs kamoloti bilan bog'liq ijtimoiy-psixologik muhitga ta'siri.

Shunday qilib, Sharq mutafakkirlari shaxsning oilada va oilaviy qadriyatlar asosida shakllanishi borasidagi fikrlaridan keltirib chiqarish mumkin bo'lgan umumiy xulosalar shundan iboratki, birinchidan, ularda shaxs va jamiyat taraqqiyoti uyg'unligi g'oyasi birinchi o'rinda turadi.

Ikkinchidan, allomalarimizning qarashlarida shaxsning sog'lom dunyoqarashining muhim omili sifatida uning ma'naviyati va jamiyatdagi madaniyati muhim ekanligi fikri mujassamlashadi va bunda ham oila birlamchi ijtimoiy muhit sifatida talqin etiladi.

Uchinchidan, shaxsning kamoli va undagi sog'lom qarashlar va tasavvurlarda otaning alohida nufuzi ko'zga tashlanadi.

To'rtinchidan, barcha qarashlarda oila takomil topadigan shaxs ma'naviyati va dunyoqarashining ijtimoiy – psixologik mexanizmlari sifatida undagi iymon va insof, aql – zakovat va farosat, e'tiqod va diyonat kategoriyalari ilgari surilgan.

Oilaviy hayot va undagi munosabatlar bobida Ahmad Donish o'zining “Nodir voqealar” asarida oilaviy hayotning turli jabhalari, jumladan nikoh odoblari, uylanish shartlari, ishq muhabbat va sevishtanlarning odobi, qaynona-kelin nizolari, farzandlarga vasiyat, kasb-hunarlarining foydasi haqida qimmatli fikrlarni bayon etgan. Uning fikricha, har bir inson muayyan yoshga etgandan keyingina unda uylanish va oila qurishga zarurat hosil bo'ladi. Bu davrga kelib inson oila – nikoh munosabatlari, oilaviy hayot quvonchlari va tashvishlaridan boxabar, oilaviy baxt, farzand tarbiyasi, er-xotinlik va ota-onalik burchlarini tushunib etgandirlar. Ahmad Donish uylanish shartlariga o'sha davr uchun xos bo'lgan xislatli turmush quruvchilarning biron-bir kasb sohibi bo'lishini, oila va oilaviy hayot masalalarini egallab olganliklarini nazarda tutadi. O'sha davrga xos uylanish shartlari (qiz tomondan qo'yilgan) yangi oilaning farovonligi, to'kisligini ta'minlaydigan omillardan hisoblangan.

Xulosa va takliflar. Bularning ta'sirida shakllangan insoniy fazilatlar esa shaxs komilligining omillaridandir. Demak, shaxs va uning komillikka intilishi va bunga eltuvchi oilaviy shart – sharoitlar va jamiyaddagi real imkoniyatlarning yoritilishi allomalar fikrlariga tayangan holda, bugungi mafkuraviy ishlar uchun metodologik hamda nazariy asoslarni belgilashga ko'mak beradi.

Demak, allomalarimizning qarashlarida ijtimoiy psixologiya uchun muhim metodologik tamoyillar borki, ulardan eng muhimi – har bir shaxsning jamiyat va uning me'yorlari ijobiy xulq shakllariga aylanishi uchun, eng avvalo, muhim ijtimoiylashuv instituti bo'lmish oila va undagi qadriyatlarni to'g'ri idrok etish yotishini tushunish mumkin. Bu jarayon ijtimoiylashuvning ijtimoiy – psixologik mexanizmi bo'lmish tasavvurlar, ijtimoiy persepsiya hamda ustanovkalar orqali ro'y berishini ta'kidlash maqsadga muvofiq.

ADABIYOTLAR

1. Умарова М.М. Оила ва маънавият. Монография. Тошкент.” ФАН” нашриёти.2011.
2. Умарова М.М., Мирзажоннова Д.М. “Оила аънавлари ва талаба –қизлар”.”Оила”илмий-маърифий,ижтимоий-психологик журнал.2005.№ 3
3. Умарова М.М. “Оила ва унинг кадрийатлари ёшлар тасаввурида” “Оила” илмий-маърифий, ижтимоий-психологик журнал. 2005.№ 02
4. Умарова М.М. Мафкуравий тарбия ва инновацион таълим. “Халқ таълими”. 2001,5-сон.
5. Умарова М.М. Ёшларда соғлом ғоялар ва янги билимларни шакллантиришда оила ва мактаб ҳамкорлигини такомиллаштириш. Заминавий технологияларни амалиётга татбиқ этишининг назарий ва амалий масалалари. Республика илмий-амалий конференция материаллари. Қўқон, 2002.
6. Умарова М.М. Оилавий муносабатлар тизимида соғлом ғоя ва мафкуравий тасаввурларни шакллантирувчи психологик услуб ва омиллар. Педагогика ва психология соҳасидаги илмий ишлар танлови ғолибларининг мақолалари тўплами. Т.:2002.
7. Умарова М.М. Оилавий аънавлар таъсирида болаларни мафкуравий жиҳатдан тарбиялашда оиланинг роли.” Аёллар психологияси : аънавийлик ва ўзгарувчанлик”. Республика илмий-амалий анжумани маърузалар тўплами. Т.:2002.

UDK:372.8

Gullola FARKHODOVA,

3rd-year student at Urgench State University, Urgench, Khorezm, Uzbekistan.

E-mail: gullolafarhadova9@gmail.com

In review doctor pedagogical sciences by O.Olimov

MODERN APPLICATIONS FOR TEACHING FOREIGN LANGUAGES

Annotation

This article explores the use of modern technologies in foreign language teaching and learning. The article provides an overview of the latest research on the use of online and mobile technologies, gamification, virtual reality, podcasts, news articles, interactive whiteboards, and gamified apps for teaching foreign languages. The article also discusses effective methods for teaching foreign languages using modern technologies, such as task-based learning, communicative language teaching, flipped classroom, content and language integrated learning (CLIL), and project-based learning. The article emphasizes the importance of balancing the use of modern technologies with traditional teaching methods to ensure that students develop a well-rounded set of language skills. The article also highlights the potential drawbacks of using modern technologies, such as students becoming too reliant on technology and struggling to develop their language skills in the absence of technology.

Key words: Modern applications, teaching, language learning, foreign languages, online learning platforms, mobile technologies, gamification, virtual reality, augmented reality, interactive whiteboards, language exchange apps, translation apps, vocabulary apps, grammar apps, pronunciation apps.

СОВРЕМЕННЫЕ ПРИЛОЖЕНИЯ ДЛЯ ОБУЧЕНИЯ ИНОСТРАННЫМ ЯЗЫКАМ

Аннотация

В данной статье исследуется использование современных технологий в обучении и изучении иностранных языков. В статье представлен обзор последних исследований по использованию онлайн и мобильных технологий, геймификации, виртуальной реальности, подкастов, новостных статей, интерактивных досок и геймифицированных приложений для обучения иностранным языкам. В статье также рассматриваются эффективные методы обучения иностранным языкам с использованием современных технологий, таких как обучение на основе задач, коммуникативное обучение языку, перевернутый класс, предметно-языковое интегрированное обучение (CLIL) и проектное обучение. В статье подчеркивается важность сбалансированного использования современных технологий с традиционными методами обучения, чтобы гарантировать, что учащиеся разовьют всесторонний набор языковых навыков. В статье также подчеркиваются потенциальные недостатки использования современных технологий, например, учащиеся становятся слишком зависимыми от технологий и изо всех сил пытаются развить свои языковые навыки в отсутствие технологий.

Ключевые слова: Современные приложения, обучение, изучение языков, иностранные языки, онлайн-платформы обучения, мобильные технологии, геймификация, виртуальная реальность, дополненная реальность, интерактивные доски, язык. приложения ge exchange, приложения для перевода, приложения для словарного запаса, приложения для грамматики, приложения для произношения.

CHET TILLARNI O'QITISH UCHUN ZAMONAVIY ILOVALAR

Annotatsiya

Ushbu maqolada xorijiy tillarni o'rgatish va o'rganishda zamonaviy texnologiyalardan foydalanish yoritilgan. Maqolada onlayn va mobil texnologiyalar, gamifikatsiya, virtual reallik, podkastlar, yangiliklar maqolalari, interaktiv doskalar, chet tillarini o'rgatish uchun gamifikatsiyalangan ilovalardan foydalanish bo'yicha so'nggi tadqiqotlar haqida umumiy ma'lumot berilgan. Maqolada, shuningdek, zamonaviy texnologiyalardan foydalangan holda chet tillarini o'qitishning samarali usullari, masalan, vazifaga asoslangan ta'lim, kommunikativ tillarni o'rgatish, teskari sinf, kontent va tilni integratsiyalashgan o'rganish (CLIL) va loyihaga asoslangan ta'lim masalalari muhokama qilinadi. Maqolada o'quvchilarda har tomonlama til ko'nikmalarini shakllantirish uchun zamonaviy texnologiyalarni an'anaviy o'qitish usullari bilan muvozanatlash muhimligi ta'kidlangan. Maqolada, shuningdek, zamonaviy texnologiyalardan foydalanishning mumkin bo'lgan kamchiliklari, masalan, talabalarining texnologiyaga haddan tashqari qaram bo'lib qolishlari va texnologiya yo'qligida til ko'nikmalarini rivojlantirish uchun kurash olib borishlari haqida gapiriladi.

Kalit so'zlar: Zamonaviy ilovalar, o'qitish, til o'rganish, xorijiy tillar, onlayn ta'lim platformalari, mobil texnologiyalar, gamifikatsiya, virtual, interaktiv, o'zaro bog'liqlik uage almashish ilovalari, tarjima ilovalari, lug'at ilovalari, grammatika ilovalari, talaffuz ilovalari.

Introduction. In recent years, modern technologies have revolutionized the way foreign languages are taught and learned. From online language learning platforms to gamified language learning apps, there are now countless digital tools available to language learners and educators alike. These modern applications offer a range of benefits, from providing an immersive and engaging learning experience to allowing

learners to study at their own pace and on their own schedule. In this article, we will explore some of the latest and most effective modern applications for teaching foreign languages. We will discuss the benefits of each application and provide examples of how they can be used in language learning contexts. By the end of this article, readers will have a better

understanding of the potential of modern technologies for teaching and learning foreign languages.

Materials and methods. Interactive whiteboards: Interactive whiteboards are an excellent tool for language teachers as they allow them to create engaging and interactive lessons. Teachers can use interactive whiteboards to display multimedia content, such as videos and audio recordings, and to create interactive activities that students can complete individually or in groups.

Online learning platforms: Online learning platforms, such as Duolingo and Babbel, offer a range of language courses that can be accessed from anywhere with an internet connection. These platforms provide learners with a structured and systematic approach to language learning, with lessons and activities designed to develop all aspects of language proficiency.

Podcasts: Podcasts are an excellent tool for developing listening skills as they provide learners with authentic language input. Language learners can listen to podcasts on a range of topics, from news and current affairs to entertainment and culture, and can use them to develop their listening comprehension and vocabulary.

News articles: News articles are an excellent tool for developing reading skills as they provide learners with authentic language input and expose them to a range of vocabulary and grammar structures. Language learners can read news articles on a range of topics, from politics and economics to sports and entertainment, and can use them to develop their reading comprehension and vocabulary.

Gamified apps: Gamified language learning apps, such as Memrise and Lingodeer, offer a fun and engaging way to learn a new language. These apps use game-like features, such as rewards and leaderboards, to motivate learners and encourage them to continue learning.

Task-based learning: Task-based learning is an approach to language teaching that focuses on the completion of communicative tasks. In this approach, learners are given a task to complete, such as planning a trip or ordering food in a restaurant, and are required to use language to complete the task. This approach is effective as it provides learners with a context for language use and encourages them to develop their communicative skills.

Communicative language teaching: Communicative language teaching is an approach to language teaching that focuses on developing communicative competence. In this approach, learners are encouraged to use language to communicate with others, with a focus on developing their ability to use language in real-life situations.

Flipped classroom: The flipped classroom is an approach to language teaching that involves reversing the traditional classroom model. In this approach, learners are provided with learning materials, such as videos or podcasts, to study before class. Class time is then used for interactive activities, such as discussion and practice, with the teacher acting as a facilitator.

Content and language integrated learning (CLIL): CLIL is an approach to language teaching that involves teaching subject content through the medium of a foreign language. In this approach, learners are exposed to both language and subject content, with a focus on developing both language proficiency and subject knowledge.

Project-based learning: Project-based learning is an approach to language teaching that involves learners completing projects that require the use of language skills. In this approach, learners are given a project to complete, such as creating a video or designing a website, and are required to use language to complete the project. This approach is effective as it provides learners with a context for language

use and encourages them to develop their language skills in a meaningful way.

Literature review. The use of modern technologies has revolutionized the way foreign languages are taught and learned. Recent research has shown that incorporating technology in language education can enhance students' motivation, engagement, and language proficiency (Chen & Lin, 2021; Hsu, Wang, & Comacu, 2020). Online learning platforms, gamified apps, and virtual reality tools have been found to be effective in promoting students' language learning and providing an immersive and authentic learning experience (Li & Li, 2020; Li, Li, & Liang, 2021). Additionally, task-based learning, communicative language teaching, and project-based learning approaches have been found to be effective in promoting students' language skills and their ability to use language in real-world contexts (Chen & Lin, 2021; Hsu et al., 2020).

Results. Recent research has shown that the use of modern technologies in foreign language teaching can significantly enhance students' language learning experiences. Online and mobile technologies, gamification, and virtual reality have been found to be particularly effective in improving students' listening, speaking, reading, and writing skills. Additionally, the use of podcasts, news articles, interactive whiteboards, and gamified apps can provide students with engaging and immersive language learning experiences.

Task-based learning, communicative language teaching, flipped classroom, content and language integrated learning (CLIL), and project-based learning have also been found to be effective methods for teaching foreign languages using modern technologies. These approaches focus on providing students with real-world language learning opportunities and promoting communication and collaboration among students.

Overall, the use of modern technologies in foreign language teaching can provide students with a more engaging and immersive language learning experience, while also promoting the development of essential language skills. However, it is important to balance the use of modern technologies with traditional teaching methods to ensure that students develop a well-rounded set of language skills.

Discussion and conclusion. The use of modern technologies in foreign language teaching has the potential to revolutionize the way in which students learn foreign languages. Online and mobile technologies, gamification, and virtual reality can provide students with engaging and immersive language learning experiences that can significantly enhance their language skills. Additionally, the use of podcasts, news articles, interactive whiteboards, and gamified apps can provide students with a variety of language learning opportunities that cater to different learning styles.

Task-based learning, communicative language teaching, flipped classroom, content and language integrated learning (CLIL), and project-based learning are all effective methods for teaching foreign languages using modern technologies. These approaches focus on providing students with real-world language learning opportunities and promoting communication and collaboration among students.

However, it is important to balance the use of modern technologies with traditional teaching methods to ensure that students develop a well-rounded set of language skills. While modern technologies can provide an immersive and engaging learning experience, some students may become too reliant on technology and may struggle to develop their language skills in the absence of technology.

In conclusion, the use of modern technologies in foreign language teaching can provide students with a more

engaging and immersive language learning experience, while also promoting the development of essential language skills. However, it is important to use modern technologies in

moderation and balance them with traditional teaching methods to ensure that students develop a well-rounded set of language skills.

REFERENCES

1. Chen Y.-C., & Lin, C.-H. (2021). The effects of task-based language teaching with technology on EFL learners' language performance and motivation. *Computer Assisted Language Learning*, 34(1), 1-28.
2. Hsu Y.-C., Wang, Y.-T., & Comacu, A. (2020). The effects of gamification on EFL learners' English listening and speaking skills. *Computer Assisted Language Learning*, 33(5-6), 505-525.
3. Li L., & Li, Y. (2020). The Application of Modern Educational Technology in College English Teaching. *International Journal of Emerging Technologies in Learning*, 15(17), 114-125.
4. Li L., & Li, Y. (2020). Virtual reality and language learning: A systematic review and future directions. *Computers & Education*, 146, 103770.
5. Li Y., Li, L., & Liang, W. (2021). Effects of gamification on EFL learners' reading comprehension and vocabulary learning. *Journal of Educational Computing Research*, 59(1), 1-22.
6. Wang Y. (2021). A Study on the Application of Modern Educational Technology in College English Teaching. *International Journal of Emerging Technologies in Learning*, 16(1), 71-82.
7. Yang X., & Liu, Y. (2021). The Application of Modern Educational Technology in Foreign Language Teaching. *International Journal of Emerging Technologies in Learning*, 16(3), 95-106.

Паризод ХАСАНОВА,

Преподаватель Национального Университета

E-mail: xasanovaparizod@gmail.com

Ольга АХМЕДЖАНОВА,

Преподаватель Национального Университета имени Мирзо Улугбека

E-mail: axmedjanova@gmail.com

PhD Sh.Raximov taqrizi asosida

METHODS OF TEACHING RUSSIAN AS A FOREIGN LANGUAGE

Annotation

The modern methodology of teaching Russian as a foreign language (RFL) is a multifaceted system in which a number of different areas can be distinguished. The purpose of this work is to identify, based on the elements of content analysis, the most relevant areas in the methodology of teaching Russian as a foreign language over the past 5 years. The relevance of the study lies in the identification of the main paradigm settings of this science at the present stage of its development.

Keywords: Russian as a foreign language, methods of teaching Russian as a foreign language, methodological direction, content analysis, trends in modern language education

RUS TILINI CHET TILI SIFATIDA O'QITISH METODIKASI

Annotatsiya

Rus tilini chet tili sifatida o'qitishning zamonaviy metodologiyasi (RFL) ko'p qirrali tizim bo'lib, unda bir qator turli sohalarni ajratib ko'rsatish mumkin. Ushbu ishning maqsadi so'nggi 5 yil ichida rus tilini chet tili sifatida o'qitish metodikasining eng dolzarb yo'nalishlarini kontent-tahlil elementlari asosida aniqlashdir. Tadqiqotning dolzarbligi uning rivojlanishining hozirgi bosqichida ushbu fanning asosiy paradigma parametrlarini aniqlashdadir.

Kalit so'zlar: rus tili chet tili sifatida, rus tilini chet tili sifatida o'qitish metodikasi, uslubiy yo'nalish, mazmun tahlili, zamonaviy til ta'limi tendentsiyalari

МЕТОДИКА ПРЕПОДАВАНИЯ РУССКОГО ЯЗЫКА КАК ИНОСТРАННОГО

Аннотация

Современная методика преподавания русского языка как иностранного (РКИ) представляет собой многоаспектную систему, в которой можно выделить ряд различных направлений. Целью данной работы является выявление на основе элементов контент-анализа наиболее актуальных направлений в методике преподавания РКИ за последние 5 лет. Актуальность исследования заключается в выявлении основных парадигмальных установок этой науки на современном этапе ее развития.

Ключевые слова: Русский язык как иностранный, методика преподавания русского языка как иностранного, методическое направление, контент-анализ, тенденции современного языкового образования

Введение. Методология, педагогика и философия относятся к общественным наукам. Эти науки исследуют направление человека. Методология и эти две науки исследуют языковые основы, цели и задачи обучения языку. Методология русского языка работает с методологией философии, психологии, педагогики и лингвистики. Это очень хорошо определено в книге Бабайцевана «Русская жалость». Наука о языке работает непосредственно с другими отраслями науки.

Методология и философия напрямую связаны. Язык и наука о мышлении напрямую связаны. Общество и отдельные науки непосредственно связаны между собой. Эти результаты помогают улучшить методологию (Барабанова, 2014). Согласно другому представлению, методика обучения русскому языку включает в себя языковые навыки учащихся, грамматику, усвоение и русскую литературу (Литневская, 2006). Языковая методология; дисциплина на стыке других дисциплин, а именно педагогики, психологии и философии. Эти дисциплины представляют общий интерес (Барабанова, 2014).

Он делит его на две формы обучения: Ученик находит истину с помощью учителя (эвристический

метод) или усваиваются текущие знания о языке (догматический метод). Обычно предпочтение отдается первому способу. Эти стили обучения. Алферована «Родная жалость в средней школе, метод опыта», изданная в 1911 г.

Учебники «русского языка», написанные Щербой в 1952 году, способствовали развитию методики обучения. В этих книгах описываются языковые системы, которые необходимо развивать посредством говорения, аудирования, чтения и письма. Таким образом, он основывает свою методологическую систему. Щерба считает, что лучшие методы обучения русскому языку это - читать грамматику, читать литературные примеры, и делать систематические упражнения. На протяжении всей своей жизни Щерба работал над повышением качества советских вузов, над подготовкой учебников русского и иностранных языков, и делать школьные программы. Работа Щербы и его учеников явилась большой работой в подготовке словарей русского языка (Ларин, 1977).

Обзор литературы. Русский язык как национальный язык русского народа является основой формирования и совершенствования речи. Язык является

не только средством точной речи, но и инструментом мышления. Развитие языка ведет к развитию мышления, и наоборот. При анализе возникает декомпозиция объектов по элементам, а синтез изучает объекты комплексно и интерактивно. Изучение феномена языка и речи затрагиваются универсальные методы анализа и синтеза. Анализ фонетический состав слова, части речи, синтаксический разбор подсказывает разложение объектов на элементы. Русский язык является одним из самых богатых языков в мире, это общепризнанный факт. К.Г. Паустовский писал: «Настоящая любовь к родине невозможна без любви к своему языку». «Примерная программа...» одна из целей изучения русского языка – воспитание гражданина и патриота, формирование представления о русском языке как о духовно-нравственной и культурной ценности. Подборка материалов для уроков, аудио наглядные материалы, виды заданий мотивированы учащимися стремлением раскрыть сокровищницу русской лексики и фразеологии, совершенствовать умение выражать все особенности русского языка его языковыми средствами «все тонов и оттенков», вызвать восхищение русским языком у учащихся, слишком гордящихся его разнообразием, выразить мысли и чувства по-русски хорошо.

Методология исследования. Поиск литературы проводился на основе печатных академических исследований о методике преподавания русского языка и литературы в исследовании. Рассматриваются научные исследования по методике изучения языка, статьи, магистерские диссертации и печатные научные книги.

Принцип соединения с изучением русскоязычной литературы. В практике преподавания русского языка используются произведения художественной литературы. Учащиеся учатся создавать разнообразные речевые типы языковых моделей: описание, рассуждение, повествование. Этот принцип достигается индивидуальным подходом к учащимся, исходя из их компетентности и умений. Примером такого дифференцированного подхода к учащимся в зависимости от их компетенции является достаточно традиционное задание по написанию списков «легко ошибающихся» слов под диктовку. Затем учащимся предлагается изучить:

- 1) Определить, из каких частей речи эти слова,
- 2) Составьте предложение, включив в него это слово,
- 3) Составьте из этого слова другие слова, причем чем больше, тем лучше.

Эти задания очень полезны для совершенствования на внимательность, когда учащиеся всматриваются в алфавитный строй слов, запоминают их. В этих заданиях соблюдаются три уровня сложности: сначала механическое копирование, потом анализ

- определить, из какой части речи оно произошло, и на каком наиболее творческом уровне

- синтез

- образование новых слов в предложении.

В школе у учащихся формируются базовые навыки. Никто не может запомнить все возможные случаи употребления слов, правила сочетаемости, стилистические особенности лексики и идиоматического состава и т. д. Вот почему больше времени нужно тратить на формирование и совершенствование языковой интуиции, которой отводится при рождении, но у разных людей она проявляется на разном уровне.

Гоголь писал: «Перед вами бардак - русский язык! Вас зовет наслаждение, наслаждение погрузиться во все его необъятное и уловить его чудесные законы...» Чтобы сохранить интерес учеников к урокам русского языка, а не

скучать на них, ответ очевиден. • Развивайте естественную склонность детей к играм. • Дифференцируйте задачи по их сложности. • Создавайте уроки с высокой / положительной средой достижений, о которых мы сейчас так много говорим. Одним из основных предметов, подготавливающих учащихся к профессиональной карьере учителя начальных классов, является русский язык. Методы обучения русскому языку – это процесс изучения языка и его практическое использование. Эта наука помогает преподавать русский язык как средство общения, а также учитывать различные социальные потребности общества. Методика русского языка поможет учащимся понять закономерности формирования умений учащихся в области языка, системы изучения научных понятий грамматики и других разделов науки о языке. Ряд лингвистических наук, таких как фонетика и фонология, лексикология и фразеология, словообразование, грамматика, стилевая основа и орфография, являются важнейшими основами методики обучения русскому языку. Литературный метод чтения основан на теории литературы. Этот метод позволяет студентам развивать теоретические и практические знания в процессе обучения русскому языку, помогает понять основные понятия, совершенствовать профессиональные навыки, а также позволяет студентам самостоятельно исследовать и оперировать учебной литературой. Метод обучения чтению и письму, то есть элементарные навыки чтения и письма. Задача предмета «литературное чтение» в начальной школе направлена на развитие навыков быстрого, точного и выразительного чтения, формирование у них особого отношения к литературе как к искусству слова.

Принцип общения в развитии языка и мышления.

Язык

- это не только средство выражения, но и инструмент мысли. Он способствует развитию речи и развитию мышления, и наоборот. Анализ звукового состава слов, частей речи, предложений производится путем разбиения их на составные элементы и исследования их взаимосвязей.

Принцип комбинированного обучения. Русский язык

- один из самых богатых языков мира, это общепризнанный факт. К.Г.Паустовский писал:

«Настоящая любовь к родине невозможна без любви к ее языку». В «Образцовой программе...» одной из целей русского языка является воспитание гражданина и патриота, формирование представлений о русском языке как о духовно-нравственной и культурной ценности.

Анализ и результаты. Подборка материалов к урокам, иллюстративных речевых материалов, мотивированы стремлением раскрыть сокровищницу русской лексики и фразеологии, совершенствовать умение выражать «все тона и оттенки» средствами русского языка, побуждать учащихся восхищаться русским языком. , гордиться своим разнообразием и выражать мысли и чувства хорошей русской речью. Русский язык необычайно богат. Где на свете вы найдете такое богатство и разнообразие речевых единиц, например глагол плавать может иметь 12 различных форм и союзов.

Выводы и рекомендации. Метод исследования является важной составляющей общей методологической - лучевая система - способ взаимодействия учителя и учащихся, это совокупность приемов их совместной деятельности. В теории и на практике преподавания русского языка нет единой классификации, меньше шансов на обучение. Некоторые ученые используют классификацию дидактических, в основе которой лежат

особенности познавательной деятельности учащихся. Лернер выделяет пять методов: Объясните по существу - иллюстративный, репродуктивный, проблемный метод - декомпозиция, частичный поиск (эвристический) и исследовательский. Лернер выделяет пять методов: Объяснить по существу - иллюстративный, репродуктивный метод - декомпозиция, частичный поиск (эвристика) и исследователь. Приведена классификация методов обучения. Во-первых, источники знаний, во-вторых, способ организации совместной деятельности местных учителей и учащихся.

По источникам познания выделяют следующие методы: словесный (источник - живые слои учителя): лекция, обсуждение, объяснение и разбор языкового (языка наблюдения) разбора; визуально: эксперимент, наблюдение, практика: различные виды упражнений, лабораторная работа.

В деятельности учителя и учащихся выделяются методы: обсуждение, объяснение, самостоятельная

работа. Профессор Л.П. Федоренко выделяет следующие методы обучения: - Практические методы изучения языка - объяснение непосредственно натуральных слов, подготовка устных и письменных сообщений, составленных на

-составление, подготовка планов, рефератов, конспектов, исправление грамматических и стилистических ошибок в речи обучающихся работе со справочниками. - Методы теоретического изучения языка - сообщение, беседа, чтение в своде правил;

Методики теоретического и практического изучения языка

-упражнение: анализ языкового материала, изучение грамматики

-разбор, модификация, экспозиция, грамматическое оформление, композиция, орфографическая и пунктуационная критика, списывание, диктант, учебный стиль.

ЛИТЕРАТУРА

1. Алферова, А.Д. (1911). Родной язык в средней школе. ОПЫТ МЕТОДИКИ
2. Бабайцева, В. (1997). Русский язык. Москва.
3. Барабанова, М.Ю. (2014). Методика преподавания русского языка. Москва: Тула.
4. Долгова, А. (2000). русское обучение. Стамбул: Бесир Китап
5. Егорова, Н.В. (2008). Производственные разработки по -русскому, языку. Москва: Холм
6. Галай, Д.А. (2012). Русский язык. Практический анализ. Чернева: Куйбышев.
7. Ларин, Б.А. (1977). История русского языка и общее языкознание. Москва: ЛКЛ
8. Литневская, Ю. (2006). Методика преподавания русского языка в средней школе. Москва
9. Львов М.Р. (2007). Лингвистический анализ, Москва.
10. Нуанс, (2017). Русская рукописная практика. Стамбул: Нуанс
11. Зитрих, АР (2008). русская грамматика. Стамбул: Каппадокия Яин.
12. Щерба, Л. (1974). Преподавание иностранных языков в средней школе. Москва:ЛКЛ
13. Владимировья, Р. (1998). Методика РЯШ: История методики преподавания русского. Москва:ЛКЛ - стилистический анализ, «редактирование».

UDK:37.014.51

Eldor XUDOYBERDIYEV,
A.Avloniy nomidagi milliy-tadqiqot instituti maqsadli tayanch doktoranti
E-mail: xudoyberdiyeveldor1234@gmail.com

P.f.n., dotsent M.Raximqulova taqrizi ostida

THE IMPORTANCE OF STRATEGIC PLANNING IN IMPROVING THE QUALITY OF SCHOOL EDUCATION

Annotation

This article specifies the concepts of plan, planning, strategic plan, strategic planning, and strategic thinking. Also, an opinion was expressed about the role of strategic planning in improving the quality of school education. Strategic planning includes consideration of modern trends, the needs of learners, internal and external environment, school values, and the opinions of teaching staff.

Key words: School, quality of education, plan, planning, strategic plan, strategic planning, strategy, leader.

ЗНАЧЕНИЕ СТРАТЕГИЧЕСКОГО ПЛАНИРОВАНИЯ В ПОВЫШЕНИИ КАЧЕСТВА ШКОЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация

В этой статье разъясняются понятия плана, планирования, стратегического плана, стратегического планирования и стратегического мышления. Также было высказано мнение о роли стратегического планирования в повышении качества школьного образования. Стратегическое планирование включает в себя учет современных тенденций, потребностей учащихся, внутренней и внешней среды, школьных ценностей, мнения педагогического коллектива.

Ключевые слова: Школа, качество образования, план, планирование, стратегический план, стратегическое планирование, стратегия, лидер.

MAKTAB TA'LIMI SIFATINI OSHIRISHDA STRATEGIK REJALASHTIRISHNING AHAMIYATI

Annotatsiya

Mazkur maqolada reja, rejalashtirish, strategik reja, strategik rejalashtirish, strategik fikrlash tushunchalariga aniqlik kiritilgan. Shuningdek, strategik rejalashtirishning maktab ta'limi sifatini oshirishdagi o'rni haqida fikr bildirilgan. Strategik rejalashtirishda zamonaviy tendensiyalar, ta'lim oluvchilarning ehtiyojlari, ichki va tashqi muhit, maktab qadriyatlarini, pedagog xodimlar fikrini inobatga olish xususida mulohazalar yuritilgan.

Kalit so'zlar: Maktab, ta'lim sifati, reja, rejalashtirish, strategik reja, strategik rejalashtirish, strategiya, rahbar.

Kirish. O'quvchilarda XXI asr ko'nikmalarini shakllantirish, ularni mustaqil hayotga tayyorlash, olgan nazariy bilimlarini amaliyotda qo'llay olishga o'rgatish bugungi kunda maktabning asosiy vazifasi hisoblanadi. Chunki XXI asr – bu axborot asri, bundan keyin insonlar axborot ummonida suzishni o'rganishga majburlar. Shuningdek, raqamli texnologiyalar, sun'iy intellektning rivojlanishi odamlarda bo'sh ish o'rinlarini izlab topish emas, balki yangi ish o'rinlarini yaratish zaruratini yuzaga keltirmoqda. Bu jarayon yaqin kelajakda yanada tezlashadi. Bunday sharoitda insonlarning hayotda o'z o'rniga ega bo'lishi uchun yuqori sifatli ta'lim olishga bo'lgan ehtiyoji ortib boradi. Shu sababli maktablar oldida o'quvchilarning ehtiyojlarini qondirish, ta'lim sifatini oshirish asosiy maqsadga aylanib ulgurdi. Endi maktablar ta'lim sifatini nazorat qilishi emas, ta'lim sifatini ta'minlashi zarur. Bunday zaruriy maqsad va vazifalarni amalga oshirish uchun esa har bir maktab o'zining boshqaruv strategiyasiga ega bo'lishi dolzarb hisoblanadi.

Strategiyaning samarali ishlashi uning rejalashtirilishi bilan bog'liq. Sifat to'satdan paydo bo'lib qolmaydi. Uni rejalashtirish lozim. Sifat muassasa strategiyasining eng muhim ko'rsatkichi bo'lishi va unga strategik rejalashtirish jarayoniga muvofiq muntazam erishilishi dardkor. Strategik rejalashtirish – ta'lim sifatini boshqarish tizimidagi eng asosiy ko'rsatkichlardan biridir" [15].

Dunyo qiyofasi, insonlar ehtiyoji tez o'zgarib turadigan davrda yashar ekanmiz, maktabni boshqarishda

strategik rejalashtirishsiz muvaffaqiyatga erishish murakkablashib boraveradi. Bundan keyin maktab rahbarlaridan strategik rejalashtirish ko'nikmasiga ega bo'lish talab etiladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Sh.Qurbonov va E.Seytxalilovlarga ko'ra, reja – bu, ular (maqsad va vazifalar) o'rtasidagi harakat va aloqalar majmui bo'lib, ularning amalga oshishi xohlanayotgan kelajakka erishish imkoni beradi. Bu "boridan talab etilganiga" o'tishga imkon beradigan jarayon modelidir [15]. Rejalashtirish esa faoliyat ko'rinishlaridan biri bo'lib, uni bajarish natijasida kelgusida qanday natijalarga erishilishi (maqsadlar qo'yilishi) ko'zda tutilayotganligi, buning uchun qanaqa harakatlar qanday izchillikda va qaysi muddatlarda bajarilishi kerakligi, ya'ni nima, qayerda va qay yo'sinda amalga oshirilishi lozimligi belgilanadi. Kelgusi faoliyatni rejalashtirish ularga erishish uchun zarur bo'lgan ishning maqsadi, tarkibi tuzilmasi va bajarish muddatlarini belgilash demakdir [15].

R.X.Djurayev va S.T.Turg'unovlar strategik reja – bu muassasada ta'lim tizimini rivojlantirish, tarbiya-jarayonida ko'zlangan maqsadga erishish – raqobatbardosh bitiruvchilar tayyorlash yo'nalishida uzoq muddatlarga mo'ljallangan vazifalarni o'z ichiga olgan dastur bo'lib, u ta'lim muassasasining hamda rahbar-xodimlarning yillik va joriy rejalari uchun asos sifatida xizmat qilishini ta'kidlaydi [14]. Sh.Po'latov ham ushbu fikrni qo'llab-quvvatlaydi va "istiqbol reja" ekanligini qo'shimcha qiladi [16].

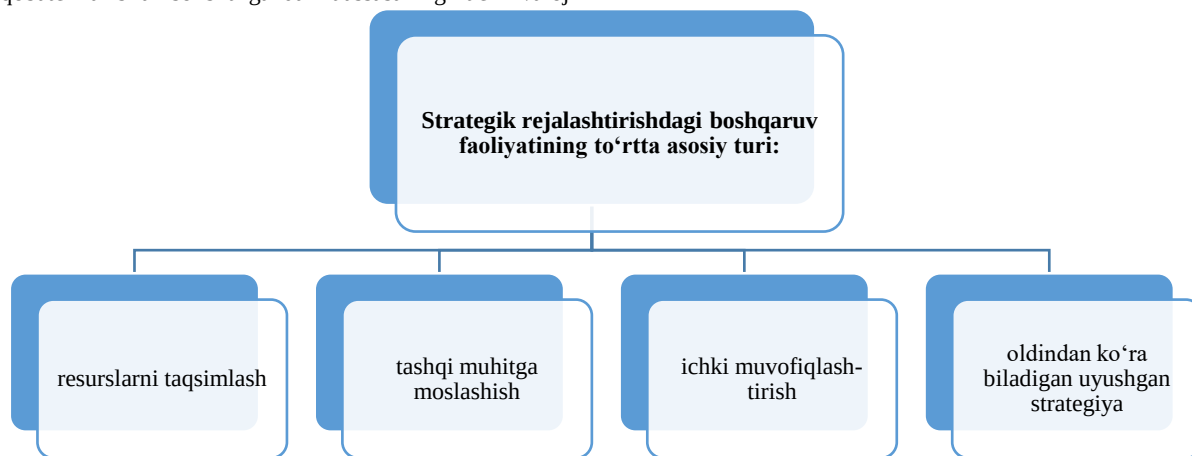
S. Sheytanich o'z tadqiqotlarida strategik rejalashtirish haqida atroflicha to'xtalib, maktablarda strategik rejalashtirish maktab menejerlari turli sabablarga ko'ra o'z ishini va o'qituvchilar ishini har xil turdagi innovatsion ishlar orqali yaxshilash uchun strategik va tanqidiy fikrlagan paytdan boshlanishini, strategik rejalashtirishning juda muhim segmenti maktab menejerlari o'zlari rahbarlik qilayotgan muassasa haqida aniq tasavvur va missiyaga ega bo'lishlari, o'qituvchilarni maktab strategik rejalarini yaratishga jalb qilishlari hamda o'qituvchilarning ish sifatini oshirishga olib keladigan o'zgarishlarni qabul qilishga ishontrishlari kerakligiga diqqat qiladi. Shuningdek, strategik rejalashtirish - bu belgilangan maqsadlarga qanday erishish kerakligini, maktab maqsadiga erishish uchun qanday resurslar zarurligini tavsiflovchi jarayon ekanligini ta'kidlaydi [11;1236]. Oddiy qilib aytganda, strategik rejalashtirishni tashkilotning uzoq muddatli kelajagini belgilash va keyin tashkilot a'zolarini uning asosiy intilayotgan kelajak holatiga erishish uchun tegishli yo'nalishga ko'chirishga yondashuv sifatida tushunish mumkin [2].

R.X.Djurayev va S.T.Turg'unovlar esa strategik rejalashtirish ta'lim muassasasining maqsadlaridan kelib chiqib amalga oshirish zarur bo'lgan vazifalarni belgilash, mazkur vazifalarni amalga oshirish uchun boshqaruv funksiyalari, metodlari hamda maqsadlarini aniqlash va amalga oshirish yuzasidan strategik rejalar ishlab chiqish jarayoni bo'lib, bunda maqsad va vazifalarning ilmiy asoslanganligi, belgilangan muddatlarning aniqligi va obyektivligi, ijrochilarning bilimi va kasb mahorati, tashqi muhit ta'siri, fan-texnika va texnologiyalarning rivojlanishi, muassasa imkoniyatlari, shuningdek, boshqaruv strategiyasi, ya'ni strategiyani amalga oshirishni boshqarish yo'nalishlari o'rganilib tahlil qilinadi degan fikrda [14]. Sh.Po'latov ham strategik rejalashtirish haqidagi ushbu fikrga qo'shiladi [16] va strategik rejalashtirishda strategik fikrlashning muhim ekanligini inobatga olib, strategik fikrlash - rahbarning ta'lim mazmunini takomillashtirishdagi tendensiya, mavjud va kutilayotgan (ichki va tashqi) samaralar, shuningdek, raqobatchilar bilan solishtirganda muassasaning kuchli va ojiz

tomonlarini tahlil qila olish qobiliyati ekanligi, yana bir jihatdan ta'lim islohatlari bilan amaliy faoliyatning tahliliga asoslangan boshqa ta'lim muassasalariga nisbatan salohiyat imkoniyatlari ko'proq, uzoq muddatli (3-5 yillik) ta'lim muassasasi faoliyati istiqbolini yarata olish va uni boshqarish imkonini beradigan kompetensiya ekanligini aytib o'tadi [16]. Shunday qilib, strategik rejalashtirishni tashkilot faoliyatini uning atrof-muhit va resurslari imkoniyatlariga moslashtirish deb tushunish mumkin [6].

Tadqiqot metodologiyasi. Maktab faoliyatini kuzatish, rahbar xodimlar bilan suhbatlar natijasi va imliy adabiyotlar tahlili boshqaruv samaradorligini oshirish uchun faqat rejaning o'zi yetarli emasligini ko'rsatmoqda. Odamlar birgalikda samarali ishlashi uchun kim va qanday ishlarni bajarishi (funktional majburiyatlari, huquqlari, javobgarligi), bunda kim bilan va qay yo'sinda o'zaro munosabatda bo'lishi lozimligini belgilash (taqsimlash) kerak. Bunday vazifalar hal etiladigan ishni tashkil qilish deb ataladi. Birgalikdagi ishning samarali bo'lishi uchun, birinchidan, ijrochilar ulardan qanday natijalar va qachon kutilayotganligini yaxshi tushunishlari; ikkinchidan, ular bunga erishishdan manfaatdor bo'lishlari; uchunchidan, ular o'z ishlaridan qoniqish hosil qilishlari; to'rtinchidan, jamoadagi ijtimoiy-psixologik muhit unumli ishlash uchun qulay bo'lishi zarur [15]. Shu bilan birgalikda strategiyani amalga oshirishda tashkilot hamda xodimlarning maqsad va ehtiyojlari uyg'unlashtirilishi, xodimlarga motivatsiya - rag'batlar berilishi lozim.

Strategik rejalashtirish boshqaruv faoliyatining to'rtta asosiy turini o'z ichiga qamrab oladi (1-rasm) va ular strategik rejalashtirishda muhim ahamiyatga ega. Shuningdek, strategiyani amalga oshirish boshqaruv fuksiyasi bo'lmish rejalashtirishning eng muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Strategiyani amalga oshirish uchun, avvalo, taktika zarur. Tashkilotning strategiyasida aks ettirilgan uzoq muddatli maqsadlari bosqichlarga yoki qisqa muddatli maqsadlarga bo'linishi kerak. Qisqa muddatli maqsadlarga erishish esa batafsil ishlab chiqilgan rejaga, taktika deb nomlanuvchi o'ziga xos qisqa muddatli strategiyaga asoslanishi lozim [15].

1-rasm

Taktika strategiyani rivojlantirishda ishlab chiqiladi. U strategiyaga nisbatan birmuncha qisqa muddatga mo'ljallangan. Strategiya natijalari, odatda, bir necha yildan keyin, taktika natijalari esa tez orada namoyon bo'lib, qo'yilgan muayyan maqsadlar bilan oson taqqoslanadi [15].

Strategik rejaning amalga oshirilishida taktika siyosat va qoidalarni ishlab chiqish bilan birga, qo'yilgan vazifalarning bajarilishi yuzasidan nazorat qilishni nazarda tutadi. Bunda nazorat topshiriqlarining hajmi va muddatlari, belgilangan ko'rsatgichlarning butun majmui bo'yicha bajarilishini tekshirishni taqozo qiladi. Bundan tashqari

nazorat ta'sirchan bo'lishi, ya'ni aniqlangan kamchiliklar bartaraf etilishi kerak [15].

Tahlil va natijalar. Strategik rejalashtirish uzoq muddatli ustuvor jihatlarni shakllantirishga imkon beradi va oqilona o'zgarishlarga ko'maklashadi. Muassasa strategiyaga ega bo'lmay turib, yangi imkoniyatlardan juda yaxshi foydalanish uchun maqbul vaziyatda ekanligiga ishonch hosil qila olmaydi. Strategik rejalashtirishning yetakchi maqsadlari ta'lim muassasasini rivojlantirishning muayyan vaqt oralig'iga mo'ljallangan umumiy dasturini ishlab chiqish bilangina emas, balki ushbu ta'lim muassasasi ko'rsatadigan ta'lim xizmatlarining eng muhim yo'nalishlarini, shuningdek, bu

yo'nalishning iste'molchilar ehtiyojiga nechog'li mosligini tushunib olish va ularni qayta ko'rib chiqish bilan belgilanadi [15].

Maktab rahbari va jamoasi tomonidan ta'lim sifatini oshirishga mo'ljallangan strategik rejalashtirish ma'lum

Rejalashtirish bosqichlari	Javob topilishi zarur bo'lgan savollar
Bosh maqsad	Maqsadimiz nima? Bizning nuqtai nazarimiz, asosiy vazifamiz va qadriyatlarimiz nimalardan iborat?
Iste'molchi (o'quvchining talablari)	Iste'molchilarimiz kim? Iste'molchilar bizdan nimani kutadi? Ularning kutganlariga javob berish uchun biz nimada kuchli bo'lishimiz kerak? O'quvchilar muassasalardan nimani talab qilishadi? Biz iste'molchi (o'quvchi)ning ehtiyojlarini aniqlash uchun qanday metodlardan foydalanamiz?
Muvaffaqiyatga eltuvchi yo'llar	Kuchli (zaif) tomonlarimiz, imkoniyatlarimiz va bizga tahdid solib turgan xavf-xatarlar nimalardan iborat? Qanday omillar bizning muvaffaqiyatlarimiz uchun xatarli hisoblanadi? Biz qanday qilib muvaffaqiyatga erishmoqchimiz?
Sifatni amalga oshirish	Qanday standartlarni joriy qilmoqchimiz? Sifatni qanday amalga oshirmoqchimiz? Sifat bizga qanchaga tushadi?
Kadrlar	Xodimlar jamoasini qanday tanlab olamiz? Jamoaga va ularning rivojiga qilinayotgan sarflar yetarli?
Jarayonni baholash	Muvaffaqiyatsizlik yoki xatoga yo'l qo'yilgan hollarda ishga solinadigan mexanizmlar bormi bizda? Muvaffaqiyatli ishlayotganligimizni qanday qilib bilib olamiz?

1-jadval [15]

Shunday qilib, muassasaning farqli xususiyati belgilab olingach, uning uchun sifat tavsifnomasini aniqlash ancha oson bo'ladi [15]. Strategik rejalashtirish tashkilotning asosiy maqsadlari, siyosatlar va harakatlarini yaxlit bir butunlikka birlashtirishdir. U quyidagilardan iborat: Tashkilotga ta'sir ko'rsatishi mumkin bo'lgan ichki va tashqi omillarni sinchkovlik bilan tahlil qilish natijasida ma'lum bir vaqt oralig'ida erishish uchun buyurtma qilingan harakatlar ro'yxati, bu esa tashkilotni o'z faoliyatini o'zgartirishga undaydi. Mavjud ma'lumotlar tahliliga asoslangan strategik rejalashtirish – tashkilot raqobat dunyosida o'z mavqeini aniqlash uchun foydalanadigan narsadir [10]. Bugungi kunda kelib rejalashtirishning maqsadi endi maktablarning markaziy hukumat tomonidan o'zlariga topshirilgan tashabbuslarni amalga oshirishini ta'minlashga aylandi [2].

Handiy ta'kidlaganidek, biz oldindan aytib bo'lmaydigan dunyoga duch kelamiz, unda yagona ishonch noaniqlikdir. Bunday muhit rejalashtirishga yondashuvni talab qiladi, u o'zgarimas, tashqaridan qo'yilgan maqsadlar to'plamiga emas, balki muzokaralar olib borilgan va umumiy qadriyatlardan kelib chiqadigan qisqa muddatli bir qator maqsadlar bo'yicha kelishuvga erishishga asoslanishi mumkin [5].

Rejalashtirishga bunday yondashuv muvaffaqiyatli bo'lishi uchun maktabda an'anaviy ierarxik asosga ega bo'lmagan asosiy qadriyatlar va keng qabul qilinadigan vositalar to'g'risida kelishuv bo'lishi kerak. Boshqaruv modeli o'zining qoidalarga bog'liq bo'lmagan moslashuvchanligi va funksiyalarni ajratishga urg'u beradi. Ish munosabatlari kamroq ierarxik, ko'p funksiyali va tashkilot ichida hokimiyatni kengroq taqsimlashga asoslangan bo'lishi kerak [2].

Maktablarda strategiyani ishlab chiqish asosiy boshqaruv jarayoni bo'lib, u institutsional qadriyatlar va maqsadlarni birlashtiradi, ta'lim sifatini ta'minlash va resurslarni joylashtirish uchun asos yaratadi [9]. Maktablarni strategik rejalashtirishda o'rta va uzoq muddatli rejalar tuzish muhim. Reja moslashuvchan va favqulotda holatlarda o'zgartirishlar kiritishga qulash bo'lishi zarur [3].

Biz ham maktablarda strategik rejalashtirishda ushbu xususiyatlarni inobatga olish tarafdorimiz. Chunki dunyodagi globallashtirish, ijtimoiy va iqtisodiy tendensiyalarning tez o'zgarishi natijasida insonlarning ehtiyojlari ham shunga mos tarzda o'zgarib turadi. O'zgaruvchan ehtiyojlarni qondirish uchun esa ta'limni boshqarish strategiyasining moslashuvchanligi va qadriyatlarni inobatga olishi katta ahamiyatga ega.

M.F.M.Yakob, A.Habibiy, M.R.Musa va R.Othmanning tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, maktabda strategik boshqaruv va strategik rejalashtirishning ahamiyatini tushunishmaydi. Shuningdek, strategik boshqaruv o'qituvchilardan doimiy shaxsiy va kasbiy rivojlanishni, maxsus tayyorgarlikni talab qiladi hamda jiddiy mas'uliyat bilan ishlashni taqozo etadi [8;2]. Haqiqatdan ham strategik

sxemalar asosida amalga oshiriladi. Aynan ushbu sxemalardan strategik rejalashtirish jarayonida foydalanish muvaffaqiyatni kafolatlaydi. Strategik rejalashtirish jarayonining sxemasi 1-jadvalda aks etgan.

rejalashtirishda maktab rahbarlaridan zamonaviy boshqaruv usullarini bilish, pedagog xodimlaridan yuqori kasbiy kompetentlikka ega bo'lish, har ikkalasidan tanqidiy, ijodiy va strategik fikrlash talab etiladi. Agar strategiya maktab jamoasi tomonidan chuqur anglab yetilmasa, samaradorlik o'z-o'zidan pasaysa pasayadi-ki, ammo ko'tarilmaydi. Ushbu fikrning tasdig'i sifatida U.Vidodoning "hamma tashkilotlar ham o'z strategiyalari bilan muvaffaqiyat qozona olmaydi" [12] degan xulosasini keltirish mumkin. Shuningdek, O.Y.Yureva, O.V.Yureva, L.A.Burganovlar strategik boshqaruvning xavfli boshqaruv ekanligini ta'kidlashadi. Ammo uning ijobiy tomonlari haqida ham fikr bildirib, ta'lim tizimi orqali strategik rejalashtirish rejalashtiruvchilarga kelajak, texnologiya va umuman atrof-muhitga faol harakat qilish uchun potentsial imkoniyatlar berishini aytadi [13].

Xulosa va takliflar. Strategik boshqaruvning xavfli boshqaruv ekanligi haqidagi xulosa strategiyani belgilashda noto'g'ri tahlil va baholash, rejani aniq va puxta tuzmaslik, ichki va tashqi omillarni inobatga olmaslik natijasida yuzaga kelgan salbiy oqibatlardan kelib chiqqan. Ushbu kamchiliklarga qurilgan har qanday strategiya ta'lim muassasasining muvaffaqiyatsizligiga sababchi bo'lishi aniq. Yana bir xavfli jihat shundaki, strategik rejalar rahbarlarning o'zi ishlab chiqib, qolgan jamoa a'zolari ishtirok etmasa va uni o'zini deb his qilmasa ham strategiya amalga oshmay qolishi mumkin.

Agar maktab rahbarlari yuqorida aytilgan kamchiliklarni bartaraf etib, pedagog xodimlarning mas'uliyati oshirilsa, strategik boshqaruv xavfli boshqaruvdan muvaffaqiyatli boshqaruvga aylanadi. Bunga misol sifatida Malayziya ta'lim tizimini keltirish mumkin. Chunki Malayziya ta'lim tizimi milliy rivojlanish va iqtisodiy o'sishni qo'llab-quvvatlash uchun ishlab chiqilgan namunaviy model hisoblanadi [4]. Ushbu mamlakat ta'lim tizimi islohatlarni amalga oshirishda strategik boshqaruv va strategik rejalashtirishdan foydalanganligi muvaffaqiyatning asosiy sababidir [8].

Strategik rejalashtirishda biz belgilamoqchi bo'lgan kelajak, avvalambor, manfaatdor ta'lim hamkorlarining turli tarmoqlari hamkorligi orqali belgilanishi kerak. Keyinchalik, bunday kelajakni rejalashtirish uchun o'quv tizimi ishlab chiqilishi mumkin. Boshqacha qilib aytadigan bo'lsak, tegishli ta'lim tizimi va siyosatining tasviri bu bosqichda ta'minlanishi lozim, so'ngra ketma-ket texnik tahlil va o'zgartirish orqali kelishuvga erishiladi [1]. Shuningdek, tashkilot ichida va tashqarisida kuchli, zaif tomonlar, mavjud imkoniyatlar va tahdidlarni o'rganish orqali strategik rejalashtirishni amalga oshirish mumkin [7].

Shunday qilib, strategik rejalashtirish maktab boshqaruv samaradorligi va ta'lim sifatining oshishiga xizmat qiladi. Shu bilan birga maktablarning raqobatbardoshligini, davlat ta'lim standartlarini va jamiyat ehtiyojlarini ta'minlashda kuchli vosita hamdir. Yana bir muhim jihati shundaki, maktablarda ta'lim muhitini yaxshilashga,

pedagoglarning kasbiy rivojlanishiga, o'quvchilarning zamoniy ko'nikmalarni egallashiga imkon yaratadi.

ADABIYOTLAR

1. Amoli S.J., & Aghashahi, F. (2016). An investigation on strategic management success factors in an educational complex. *Procedia Social and Behavioral Sciences*, 230, 447-454.
2. Bell L. Strategic Planning and School Management: full of sound and fury, signifying nothing? Les Bell Inaugural Lecture, 19 February 2002, pp. 2, 6, 12-13.
3. Bell L. (2002), Strategic Planning and School Management: full of sound and fury, signifying nothing?, *The Journal of Educational Administration*, pp 4. DOI: 10.1108/09578230210440276
4. Gholamhosseini et al., 2012; Okwukweka & Obiageli, 2015; UNESCO, 2006.
5. Handy C. (1995), *The Empty Raincoat; Making sense of the future*, London, Arrow Business Books.
6. Johnson, G. and Scholes, K. (1989), *Exploring Corporate Strategy*, Hemel Hempstead, Prentice Hall.
7. Kaufman R., & Herman, J. (1991). *Strategic planning in education: Rethinking, restructuring, revitalizing*. Lancaster, PA: Technomic.
8. Yakob M.F.M., Habibiy A., Musa M.R. va R.Othman (2019), Strategic management and strategic planning in school: Is it worth for teachers?, *Academy of Strategic Management Journal* · January 2019, pp 2.
9. Preedy M., Glatter R. and Levačić R. (1997), (eds.), *Educational Management; Strategy, quality and resources*, Buckingham, Open University Press.
10. Quinn J. (1980), *Strategies for Change, Logical Incrementalism*, Homewood, Illinois, Irwin
11. Semir Šejtanić. Strategies for efficient management by school managers at elementary schools. Article in *International Journal of Advanced Research*. May 2017, pp. 1236. DOI: 10.21474/IJAR01/4237#sthash.e0e2a3fl.dpuf
12. Widodo U. (2018). Grand theory model of strategy quality: Strategic asset approach at industry. *Academy of Strategic Management Journal*, 17(2).
13. Yureva O.Y., Yureva, O.V., & Burganova, L.A. (2016). Strategic management in higher education system: Methodological approaches. *Academy of Strategic Management Journal*, 15(2).
14. Джураев Р.Х. Турғунов С.Т. Таълим менежменти. Тошкент. “VORIS-NASHRIYOT”, 2006. – Б. 263.
15. Курбонов Ш., Сейтхалилов Э. Таълим сифатини бошқариш. Т.: “Турон-Иқбол”: 2006. – Б. 591.
16. Пўлатов Ш. Талим менежменти ёхуд таълим муассасасини илмий-методик бошқариш стратегияси. “Yosh kuch”. Тошкент – 2019. – Б. 590.

UDK:327.8

Shuhratjon HAYDARALIYEV,
NamDU tadqiqotchisi

S.f.d.dosent N.Dexkanov taqrizi asosida

O'ZBEKISTONNING MARKAZIY OSIYODA MINTAQAVIY XAVFSIZLIK VA HAMKORLIKDA TA'MINLASHDAGI AHAMIYATI

Аннотация

Maqolada Markaziy osiyoda minataqaviy havfsizlik va hamkorlikning o'ziga hos xususiyatlari tahlil etilib, nazariy hulosalar va takliflar ilgari surilgan. Shuningdek, Markaziy Osiyoda minataqaviy havfsizlik va hamkorlikni ta'minlashda O'zbekistonni o'rni muhimligi bo'yicha hulosalar va takliflar berilgan.

Kalit so'zlar: Demokratiya, tinchlik, manfaatlar, strategiya, qadriyatlar, tashqi omil, qo'shnichilik, mintaq.

ЗНАЧЕНИЕ УЗБЕКИСТАНА В ОБЕСПЕЧЕНИИ РЕГИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ И СОТРУДНИЧЕСТВА В ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ

Аннотация

В статье анализируются особенности региональной безопасности и сотрудничества в Центральной Азии, выдвигаются теоретические выводы и предложения. Также были даны выводы и предложения о значении роли Узбекистана в обеспечении региональной безопасности и сотрудничества в Центральной Азии.

Ключевые слова: Демократия, мир, интересы, стратегия, ценности, внешний фактор, соседство, регион.

IMPORTANCE OF UZBEKISTAN IN PROVIDING REGIONAL SECURITY AND COOPERATION IN CENTRAL ASIA

Annotation

The article analyzes the specific features of regional security and cooperation in Central Asia, and puts forward theoretical conclusions and proposals. Also, conclusions and suggestions were given on the importance of Uzbekistan's role in ensuring regional security and cooperation in Central Asia.

Key words: Democracy, peace, interests, strategy, values, external factor, neighborhood, region.

Kirish. O'zbekiston sivilizatsiyalar, turli madaniy qatlamlar, xilma-xil e'tiqod va dunyoqarashlar tutashgan joyda o'rnatilgan. Aholisi jihatdan ko'pchilikni tashkil etadigan o'zbek xalqi mintaq hamjihat bo'lishida qadimdan muhim rolni o'tab kelgan. "Bugun O'zbekiston – faqat juda boy tabiiy xom ashyo zahiralari, cheksiz bozor va sarmoya sarflanadigan sohagina emas. Ayni chog'da mamlakatimiz g'oyat ulkan aql-zakovat, ma'naviy va madaniy imkoniyatlarga ega. Bularning barchasi dunyoda yangi siyosiy va iqtisodiy tartib faol shakllanib borayotgan bir sharoitda, yurtimizning noyob jug'rofiy o'rni bilan qo'shilgan holda juda katta jug'rofiy-siyosiy va jug'rofiy-strategik qiziqish uyg'otadi".

Markaziy Osiyoda tinchlik va barqarorlik tayanchi bo'lgan O'zbekistonning mintaqada geografik joylashuvi, iqtisodiy salohiyati, harbiy imkoniyati, aholi soni, xalqaro miqyosdagi obro'-e'tibori, qadimgi davlatchilik an'analari bu vazifalarni amalga oshirishga imkon beradi. Tajribali diplomat va olim S.Safayev ta'kidlaganidek, "geografik joylashuv, iqtisodiy salohiyat, aholi soni kabi omillar majmui O'zbekistonning mintaqadagi nafaqat mavqeini, balki mazkur holat uchun uning alohida ma'suliyatini ham belgilaydi"[1].

Tadqiqot metodologiyasi. Davlatimiz xomashyo va energetika jihatidan mustaqil, iste'mol bozori uchun zarur bo'lgan ko'plab xomashyo resurslariga ega. O'zbekiston hukumati mustaqillikning dastlabki yillaridanoq xomashyo va energetikaresurslari bo'yicha mustaqil bo'lishga harakat qildi. 1998 yilga kelib, neft va gaz kondensati ishlab chiqarish 1990 yildagiga nisbatan 3 barobar oshdi. Yurtimiz don mustaqilligini qo'lga kiritgan. Agar 1990 yilda respublikada iste'mol qilinadigan bug'doyning 90 foizidan ziyodi importga to'g'ri kelgan bo'lsa, 1998 yilda import ulushi 19 foizdan

kamroqni tashkil qildi[2]. G'alla ishlab chiqarish hajmi 1990 yildagi 1899 ming tonnadan 2010 yilda 6952 ming tonnaga yetib, 3,7 baravarga oshdi. 2014 yilda esa g'allakorlarimiz 8000 ming tonnadan ortiq g'alla yetkazdilar. Bugungi kunda O'zbekiston qo'shni davlatlarga, hatto Afg'onistonga g'alla yetkazib bermoqda. 2000-2010 yillar mobaynida barcha turdagi qishloq xo'jaligi mahsulotlarining o'sishiga erishildi. O'tgan davr mobaynida don ishlab chiqarish hajmi 197,1 foizga, sabzavotlar 235,1 foizga, poliz mahsulotlari 276,4 foizga, meva 214,5 foizga, go'sht yetishtirish 291,2 foizga sut 169,8 foizga tuxum yetishtirish 243,8 foizga oshdi[3].

Yurtimiz paxta tolasini yetkazish bo'yicha jahonda to'rtinchi o'rinda, jahon bozoriga sotishda ikkinchi o'rinda turadi. Markaziy Osiyoda yiliga o'rtacha 2 mln tonna paxta tolasini yetishtirilsa, O'zbekistonning ulushi 1 mln 400 ming tonnani tashkil qiladi. O'zbekiston mintaqadagi ipakchilik va pillachilik texnikasi ishlab chiqaruvchi yagona davlatdir. Respublika yiliga 70 ming tonnaga yaqin pilla yetishtiradi, uning 21 tonnasi korxonalarimizda qayta ishlansa, qolganlari eksport qilinadi[4]. O'zbekiston oltin qazib olishda dunyoda yettinchi o'rinda, zahiralari bo'yicha to'rtinchi o'rinda turadi[5]. Respublikamizdagi Qizilqum va Muruntauv tilla konlari dunyodagi eng ulkan konlar qatoriga kiradi. Mamlakatimiz hududida aniqlangan neft zahiralari 4 mlrd tonnadan ko'proq bo'lgan 160 dan ortiq neft konlari mavjud. Kondensatsiyalangan gaz zahiralari 630 milliard tonnani, tabiiy gaz zahiralari 5,5 trillion m³ni tashkil etadi. Aniqlangan ko'mir zahiralari 2 mlrd tonnadan ortiq. Yurtimizdan 50 xildan ortiq mineral resurslar qazib olinib, ularning qiymati 3,3 trillion AQSH dollarini tashkil etadi[6]. Bundan tashqari, mintaqada ishlab chiqariladigan mashinasozlik mahsulotlarining uchdan

ikki qismi O'zbekistonda ishlab chiqariladi[7]. Keyingi yillarda bu boradagi imkoniyatlarni yanada oshirishga e'tibor qaratilmoqda. Jumladan, 2017–2021 yillarda O'zbekistonni rivojlantirish harakatlar strategiyasining uchinchi ustuvor yo'nalishida iqtisodiyotni rivojlantirish va liberallashtirish ustivor vazifa sifatida ko'rsatilgan[8]. Bu ham O'zbekistonning iqtisodiy imkoniyatlari va taraqqiyotini yanada oshirishga xizmat qiladi.

Mintaqa davlatlari iqtisodida agrar soha salmoqli o'rinda turadi. Bu yerda agrar sohaning qadimiy dehqonchilik tajribasi saqlanib qolgan. Yurtimizda miloddan avvalgi IV ming yillikda, sug'orma dehqonchilik shakllangan edi. Zamonboq manzilgohi va shunga o'xshagan madaniy yodgorliklardan topilgan daliliy ashyolar fikrimizni tasdiqlaydi[9]. Ana shu tajribalar asosida shakllangan paxtachilik, bog'dorchilik, sabzavotchilikda yurtimiz dunyoda yetakchi o'rinni egallab turibdi.

XXI asrda kommunikatsiya taraqqiyotini ta'minlovchi omilga aylandi. Ukatta tabiiy boyliklarga ega bo'lgan Markaziy Osiyo uchun beqiyos ahamiyat kasb etadi. Shularni hisobga olgan mintaqada davlatlari o'z resurslarini jahon bozoriga olib chiquvchi yangi yo'nalishlarni barpo etishga harakat qilmoqda. Bu muammo yechimi davlatlarni iqtisodiy taraqqiyoti uchun ulkan ahamiyat kasb etadi. Ularni tashqi kuchlarga bog'liqligini oldini oladi. O'zbekiston hukumati tashabbusi bilan ushbu masalada quyidagi yo'nalishlar ustida ish olib borilmoqda. Bular:

a) O'zbekiston-Turkmaniston-Eron yo'nalishi. Temir yo'l Markaziy Osiyo davlatlarini Eronning Bandar-Abbos porti bilan birlashtiradi. O'zbekiston va Turkmaniston ishtirok etayotgan bu loyiha Markaziy Osiyoni dengiz portlariga chiqishini hozirgi mavjud yo'nalishga nisbatan 4500 kmga qisqartiradi.

b) O'zbekiston-Qozog'iston-Xitoy yo'nalishi Markaziy Osiyoni Xitoyning Lyanyungan, Shanxay portlari bilan bog'laydi.

v) Transafg'on yo'nalishi mintaqani O'zbekiston-Afg'oniston-Pokiston-Hind okeani bilan bog'lab, yuk tashish samaradorligini 1,5 – 2 baravarga oshiradi. Mintaqa ulkan neft va gaz zahiralari ega. Jahonbozorida bu resurslarga talab oshib borayotgan paytda quvur yo'llari ulkan ahamiyat kasb etadi. Bu borada O'zbekiston gaz quvurlari tizimi alohida o'rin tutadi. Qozog'iston, Qirg'iziston, Tojikistonning mamlakatimiz gazi bilan ta'minlanishi, mintaqada eng ko'p gaz zahirasiga ega bo'lgan Turkmaniston o'z gazini eksport qilishda O'zbekiston gaz quvurlari tizimidan foydalanmoqda.

g) O'zbekiston – Turkmaniston – Eron – Ummon transport koridori. O'zbekiston tashabbusi bilan ilgari surilgan bu transport koridori mintaqani Fors va Ummon ko'rfazlari bilan bog'laydi. 2011 yil 25 aprelda Ashxobodda O'zbekiston – Turkmaniston – Eron – Ummon – Qatar transport koridorini yaratish to'g'risida hukumatlararo kelishuv imzolandi[10]. 2014 yil 7 avgustda Ummon poytaxti Mashxadda O'zbekiston – Turkmaniston – Eron – Ummon o'rtasida loyihani amalga oshirishga doir Memorandum imzolandi. 2015 yilda bu kelishuvga Qozog'istonni qo'shilishi transport koridorini mintaqamiz uchun katta ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatdi. Istiqbolda bu loyihaga Rossiya va Xitoy ham qo'shilishi mumkin.

d) O'zbekiston – Qirg'iziston – Xitoy temir yo'li. Bu loyiha ham temir yo'l orqali mintaqani Xitoy bilan bog'laydi. Istiqbolda bu loyihaga Turkmanistonning ham qo'shilishi natijasida Xitoyni fors ko'rfazi bilan bog'lash imkoniyati vujudga keladi[11].

Ma'lumki, mintaqaviy muammolar taraqqiyotdagi asosiy to'siqlardan hisoblanadi. O'zbekiston hukumati mintaqada muammolarining kelib chiqishi, uning oldini olishmasalalarida pragmatik qarashlari va bartaraf etishdagi

amaliy faoliyati bilan mintaqaviy hamkorlikka ijobiy ta'sir ko'rsatib kelmoqda. Mamlakatimiz mustaqillikning dastlabki yillaridan mintaqadagi muammolarni bartaraf etishga jiddiy yondashib, jahon jamoatchiligi e'tiborini qaratishga harakat qilib keladi. Afg'oniston, Tojikistondagi fuqarolar urushini bartaraf etish(1992-1997), mintaqaviy xavfsizlik, diniy ekstremizm va terrorizm muammolari shular jumlasidandir. O'zbekiston rahbariyati taklif etgan Afg'onistondagi beqarorlikni bartaraf etishga qaratilgan "6+3" muloqot guruhini tashkil etish tashabbusi, yoki 2010 yil yozida Qirg'izistondagi O'sh voqealari oqibatida millatlararo nizolarni kelib chiqishiga yo'l qo'ymaslik borasidagi sayi-harakatlari xalqaro hamjamiyat tomonidan qo'llab-quvvatlandi.

Tojikiston va Afg'oniston mojarolarini butun mintaqaga tarqalib ketishi oldini olishda O'zbekiston harbiy-strategik jihatdan yetakchi rol o'ynadi. Mamlakatimizning mintaqada yuzaga kelgan muammolarni hal qilishdagi roli dunyoning yetakchi olimlar tomonidan ham e'tirof etilmokda. Buni ko'plab tadqiqotchilar o'z asarlarida ko'rsatib berganlar. Z.Bjezinskiy O'zbekiston mustaqilligi O'rta Osiyodagi boshqa davlatlarning yashab qolishida muhim rol o'ynaydi, undan tashqari Rossiyaning mintaqada hukmronlik o'rnatish uchun olib borishi mumkin bo'lgan siyosatiga asosiy qarshi turadigan kuch bo'lishi mumkin, degan fikrlarni bildiradi.

Mintaqaga jadal suratlar bilan kirib kelayotgan yovuz kuchlarning ko'rsatayotgan tahdididan ogoh qilish va unga qarshi kurashda hamkorlik zarurlik g'oyasini respublikamiz birinchi prezidenti mintaqada mustaqil davlatlar vujudga kelgan dastlabki paytlardan ilgari surgan edi. U Afg'onistonda yuzaga kelgan mushkul vaziyatga 90-yillarning boshlaridayoq jahon jamoatchiligi e'tiborini qaratib, uni hal etish uchun aniq takliflar kiritgan edi.

O'zbekistonning mintaqadagi xavfsizlikni ta'minlashdagi xizmatlari shundaki, u Afg'oniston va Tojikiston muammosining mintaqaga tarqalib ketishiga yo'l qo'ymadi hamda ularni bartaraf etishda faollik ko'rsatdi.

Shunday qilib, Markaziy Osiyo taraqqiyotida "O'zbekiston o'rni" o'zining iqtisodiy salohiyati, xom-ashyo resurslariga boyligi, ishchi kuchi va demografik imkoniyati, harbiy qudrati, geosiyosiy joylashuviga ko'ra mintaqada muhim o'rin tutadi. O'zbekistonga qaratilgan har qanday xavf-xatar butun mintaqaga ta'sir qiladi.

O'zbekistonning hamkorlik jarayonidagi tashabbuslari va uning natijalari ham muhim masaladir.

Mintaqaviy hamkorlik Markaziy Osiyoning barqarorligi, taraqqiyoti kafolati hisoblanarkan, bu jarayonlarni rivojlantirishdan O'zbekiston manfaatdordir. S.Safoyev ta'biri bilan aytganda "...Ko'p jihatli mintaqaviy hamkorlikning muvaffaqiyatli rivojlanishi avvalo, O'zbekiston manfaatlariga mos keladi. Ayni vaqtda, aynan O'zbekiston o'z o'rni va mavqeiga ko'ra, Markaziy Osiyodagi hamkorlik jarayonlarining borishiga hammadan ko'proq ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Mustaqillikning dastlabki yillarida O'zbekiston rahbariyati mintaqada hamkorlik jarayonlarini rivojlantirish zaruriyatini tushunib yetib, uning g'oyaviy asosi sifatida "Turkiston umumiy uyimiz" g'oyasini ilgari surdi. O'zbekistonning birinchi Prezidenti I.Karimov qayd etganidek, bu shior mintaqada mavjud bo'lgan tarixiy an'analarni davom ettirish, ularni yangi tarixiy sharoitlarda boyitib borish va shu orqali xalqlarimiz o'rtasida mustahkam qardoshlik munosabatlarini qaror toptirishga qaratilgandir".

Xulosa va takliflar. O'zbekiston va Turkmanistonning o'zaro do'stona va strategik hamkorligi uchun muhim jihati bilan ajralib turadi.

Birinchidan, hamkorlik aniq tarmoq, soha va yo'nalishlar kesimida amalga oshirilmoqda. Xususan, ikki

davlat o'rtasidagi aloqalar, ayniqsa, siyosiy, savdo-iqtisodiy, ilmiy-texnikaviy, transport-kommunikatsiya va madaniy-gumanitar sohalarida yanada kengaytirildi.

Ikkinchidan, strategik sheriklik munosabatlari shartnomaviy-huquqiy jihatdan mustahkamlanib, o'zaro majburiyatlarni ta'minlash borasidagi yuksak mas'uliyatni anglash va samarali bajarish uchun turtki bo'lmoqda.

Uchinchidan, o'zaro manfaatli hamkorlik muhim strategik masalalar yuzasidan yagona va to'g'ri bo'lgan qarashlarning shakllanishiga sabab bo'lmoqda. Xususan, mintaqada ekologik vaziyatni sog'lomlashtirish, Markaziy Osiyo suv resurslaridan oqilona foydalanish, ularni muhofaza qilish, ishonchli va xavfsiz transport yo'laklarini yaratish, Markaziy Osiyoda yadro qurolidan xoli zona to'g'risidagi Shartnoma doirasida hamkorlik kabi masalalar shular jumlasidan[12].

O'zbekiston Prezidentining 2018 yil 24 avgustdagi, 2019 yil 10 oktyabrdagi, 2021 yil 29 apreldagi Turkmanistonga amaliy tashriflari davomida ham O'zbekiston va Turkmaniston o'rtasidagi do'stlik, yaxshi qo'shnichilik va strategik sheriklik munosabatlari yanada mustahkamlash, ko'p qirrali hamkorlik va mintaqaviy sheriklikni kengaytirish masalalari muhokama qilindi.

Shuningdek, Turkmaniston Prezidentining 2018 yil 23-24 aprel kunlari O'zbekistonga davlat tashrifi ham do'stlik munosabatlari va strategik sheriklikni rivojlantirishda muhim voqea bo'ldi. Tashrif davomida Shavkat Mirziyoyev va Gurbanguli Berdimuxamedovning Qo'shma bayonoti imzolandi.

Bundan tashqari, tashrif davomida ikki davlat o'rtasida 17 ta hukumatlararo va idoralararo hujjatlar, shuningdek, umumiy qiymati 250 million AQSH dollaridan ortiq bo'lgan savdo shartnomalari va bitimlari paketi imzolandi. Ushbu hamkorlik xalqlarimiz hayotida o'z ifodasini topishi maqsadida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 19 oktyabrdagi "Turkmaniston Prezidentining O'zbekiston Respublikasiga davlat tashrifi yakunlari bo'yicha imzolangan shartnomalar va bitimlarni amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori qabul qilindi.

Ushbu hujjatlar asosida amalga oshirilgan ishlarining natijasini bugun ikki davlat xalqlari o'z hayoti va taqdirida his etmoqda desak, ayni haqiqatni aytgan bo'lamiz.

Mazkur hujjatlar misolida ham ko'rish mumkinki, O'zbekiston va Turkmaniston eng ishonchli hamkorlar sifatida tarixiy do'stlik aloqalarini yanada rivojlantirishdan birdek manfaatdordir.

Uchinchidan, O'zbekiston va Turkmaniston parlamentlari o'rtasida hamkorlik aloqalari rivojlandi.

2020 yilning 10 iyun kuni O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi va Senati Kengashlarining "O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Turkmaniston

Mejlisi bilan hamkorlik bo'yicha parlamentlararo guruhini tashkil etish to'g'risida"gi qarori qabul qilindi.

Hozirgi vaqtda O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Turkmaniston Mejlisi bilan hamkorlik bo'yicha parlamentlararo guruhi tomonidan faol amaliy harakatlar amalga oshirilmoqda.

To'rtinchidan, so'nggi yillarda savdo-iqtisodiy sohadagi o'zaro hamkorlik shartnomaviy-huquqiy jihatdan yanada mustahkamlandi.

Shu asosda ikki tomonlama imtiyozlar va savdo sohasida ishlab chiqaruvchilarni qo'llab-quvvatlash bo'yicha yangi tartiblar joriy etildi. Aytish kerakki, Turkmaniston erkin savdo rejimini yaratgan holda savdo-iqtisodiy hamkorlik sohasidagi bitimlar imzolangan 10 ta davlat sirasiga kiradi.

Beshinchidan, ikki buyuk xalq o'rtasidagi qadimiy tarix va madaniyatga e'tibor mutlaqo o'zgardi.

Bir makonda mushtarak maqsadlar asosida yashab kelgan o'zbek-turkman xalqlarining o'zaro uyg'unlikdagi etnografik madaniyatini targ'ib etish maqsadida O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020 yil 29 dekabrda "Xorazm viloyatidagi "O'zbek-Turkman do'stlik uyi" va "Ulli hovli" majmuasi" direksiyasini tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori asosida Urganch tumani G'oybu qishlog'i "Turkmanlar" mahallasi hududidagi "O'zbek-Turkman do'stlik uyi" va "Ulli hovli" majmuasida joylashgan bino va inshootlarni saqlash, kelajak avlodga yetkazish bo'yicha ko'plab sa'y harakatlar amalga oshirildi.

2018 yil 23 aprel kuni Toshkent shahrida Ashxobod sayilgohi ochildi, 2016 yil noyabrda mamlakatimizda Turkmaniston madaniyati kunlari, 2017 yil noyabrda esa Turkmanistonda O'zbekiston madaniyati kunlari o'tkazildi.

Bu ham ikki qardosh xalqning mushtarak madaniyati va tarixiga qaratayotgan yuksak e'tibori namunasidir.

Oltinchidan, Turkmaniston bilan yaqin qo'shnichilik va oqilona tashqi siyosatni amalga oshirish masalasi yillik davlat dasturlari va strategik rejalarda alohida nazarda tutilmoqda.

O'zbekistonning tub aholisini o'zbeklar tashkil qiladi. Shuningdek, yurtimizda qoraqalpqlar, tojiklar, qozoqlar, qirg'izlar, turkmanlar, tatar, qrim tatar, ozarbayjon, boshqird, slavyanlar kabi 130dan ortiq millat va elat vakillari vakillari yashaydi. Ularning milliy haq-huquqlari, urf-odatlarini kamsitilmasligi uchun barcha shart-sharoit yaratilgan. Maktablarda yetti tilda o'qitish yo'lga qo'yilgan, kadrlarni tanlash va joy-joyiga qo'yish, madaniyat va ma'naviy boyliklarni taqsimlash masalasida ijtimoiy adolat tamoyiliga bo'ysiniladi. Yetti tilda gazetalari, kitoblari, darsliklari, o'quv qo'llanmalari va boshqa adabiyotlar nashr qilinmoqda. Ko'pchilik millatlarning ehtiyojlarini hisobga olib televidion ko'rsatuv va radio eshittirishlar yo'lga qo'yilgan. Boshqa millat vakillari davlat va jamoat ishlariga keng jalb qilinmoqda.

ADABIYOTLAR

1. Safojev S. Markaziy Osiyo geosiyosati. – T.: JIDU. 2005. 32-b.
2. Jo'rayev T. Milliy davlatchilik: xavfsizlik va barqarorlik. – T.: "Akademiya", 2007. -35 b.
3. Buyuk va muqaddassan, mustaqil Vatan. To'plam. – T.: "O'qituvchi" 2011. -87-b.
4. Buyuk va muqaddassan, mustaqil Vatan. To'plam. – T.: "O'qituvchi" 2011. -357-b.
5. Alchinov V.M. Mejdunarodnaya ekonomicheskaya integratsiya i SNG. M., 2006. – S.16.
6. Safojev S. Markaziy Osiyo geosiyosati. – T.: JIDU. 2005. - 31 b.
7. Mixeyev V.V. Globalizatsiya i aziatskiy regionalizm: Vyzovy dlya Rossii. M., 2001, -S. 302.
8. O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha harakatlar strategiyasi to'g'risida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni. Xalq so'zi 8 fevral 2017 yil.
9. Asqarov A. O'zbek xalqining kelib chiqish tarixi. – T.: O'zbekiston, 2015. 224-225-betlar.
10. Tolipov F. Teoriya i praktika regionalnoy integratsii v Syentralnoy Azii. <http://www.analiticaphp.story>
11. Arifxonov Sh.R. Syentralnaya Aziya: regionalnaya integratsiya i bezopasnost. – T.: 2007. - s-44-45.
12. Teshaboyev A. O'zbekiston – Turkmaniston: do'stona va ahil qo'shnichilik munosabatlari rivojlanmoqda. <https://yuz.uz/news/ozbekiston--turkmaniston-dostona-va-ahil-qoshnichilik-munosabatlari-rivojlanmoqda>

Dilfuza SHABBOZOVA,

Termiz davlat pedagogika instituti katta o'qituvchisi, pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD).

E-mail: rustamkhurramov@mail.ru

TerDPIning pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori, PhD L. Muxtarova taqrizi asosida

A PERSONAL VALUE APPROACH MODEL TO PRIMARY CLASS LITERACY LESSONS

Annotation

Understanding value approaches as moral ideals increases the conflict between sociality and individuality. In the conflict that has arisen, in turn, one becomes a victim instead of the other. However, a humane person acts according to the requirements of the moral ideal. Moral ideals, in turn, determine the level of development of a person and his achievements, which corresponds to the identity of a humanitarian person.

Key words: Value, upbringing, behavior, personality, conflict, educational activity, psychological-pedagogical.

МОДЕЛЬ ЛИЧНОСТНО-ЦЕННОСТНОГО ПОДХОДА НА УРОКАХ ГРАМОТНОСТИ В НАЧАЛЬНЫХ КЛАССАХ

Аннотация

Понимание ценностных подходов как нравственных идеалов усиливает конфликт между социальностью и индивидуальностью. В возникшем конфликте, в свою очередь, один становится жертвой вместо другого. Однако гуманный человек действует согласно требованиям нравственного идеала. Нравственные идеалы, в свою очередь, определяют уровень развития человека и его достижений, что соответствует личности гуманитарного человека.

Ключевые слова: Ценность, воспитание, поведение, личность, конфликт, воспитательная деятельность, психолого-педагог.

BOSHLANG'ICH SINIF SAVODXONLIK DARSLARIGA SHAXSIY QADRIYATLI YONDASHUV MODELI

Annotatsiya

Qadriyatli yondashuvlarni axloqiy ideallar sifatida tushunish ijtimoiylik va shaxsiylik o'rtasidagi ziddiyatni kuchaytiradi. Yuzaga kalgan ziddiyatda o'z navbatida, biri boshqasining o'miga qurbon bo'ladi. Biroq insonparvar kishi axloqiy ideal talablari asosida ishni amalga oshiradi. Axloqiy ideallar, o'z navbatida, shaxs rivojlanish darajasini yutuqlarini shartlaydiki, bu esa aynan insonparvar kishining o'zligiga to'g'ri keladi.

Kalit so'zlar: Qadriyat, tarbiya, xulq-atvor, shaxs, ziddiyat, o'quv faoliyat, psixologik-pedagogik.

Kirish. Jahonda amalga oshayotgan ijtimoiy-iqtisodiy globalashuv jarayoni ta'lim tizimida ko'zga tashlanmoqda. Elementar bilimlar bilan qurollantirish hamda savodxonlikni oshirishda muhim bosqich hisoblangan boshlang'ich ta'limga ham alohida e'tibor qaratib kelinmoqda. Boshlang'ich ta'limga, ta'lim jarayoniga individual yondashuv muammosiga turli mamlakatlar ta'lim sohasi vakillarida turlicha yondashuv amalga oshirilayotganligini kuzatishimiz mumkin. Xususan, bugungi kunda rivojlangan mamlakatlar ta'lim tizimida bola shaxsiga qaratilgan ta'lim texnologiyalari, boshlang'ich sinf o'quvchilari savodxonligini oshirish muammosi, ularning individual xususiyatlarini ro'yobga chiqarish, qiziqishlari hamda ehtiyojlariga tayanish tendensiyalari ustunlik qiladi.

Dunyo ta'lim tizimida bolalarning bilim olish jarayoniga shaxsiy qadriyatli yondashuvni amalga oshirish boshlang'ich ta'lim sohasidagi yangilanishlarning alohida ko'rinishi hisoblanadi. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining yosh xususiyatlariga tayanib, ta'lim jarayonida o'quvchilarga qadriyatli yondashib, ularni qo'llab-quvvatlab va rag'batlantirish orqali rivojlantirish borasida tadqiqotlar amalga oshirilmoqda. Yevropa va yaqin xorij pedagogik soha izlanishlari natijasida yosh avlodning qadriyat yo'nalishi bo'yicha moddiy-pragmatik yondashuvga o'tish jarayonida shaxs ma'naviyatida salbiy jihatlar ko'payib borish havfi kuchli ekanligi aniqlanmoqda. Shaxsiy-qadriyatli yondashuvga asoslangan ta'limda o'quvchilarning qiziqishi,

ehtiyojlari va shaxsiy qadriyatlari borasidagi izlanishlar muhim ahamiyatga ega.

Inson ehtiyojini qondira oladigan har qanday ob'ekt, jarayon yoki hodisa uning uchun qadrlidir. Qadriyatlar yo'nalishlari insonning u boshdan kechirayotgan ehtiyojlari xususiyatiga qarab ma'lum qadriyatlarga yo'naltirilganligini ifodalaydi. Muayyan qadriyatlarga e'tiborni qaratgan holda, inson o'z xatti-harakatlarini ushbu qadriyatlarning xususiyatiga qarab quradi. Agar inson moddiy, moliyaviy farovonlikka (qadriyatga) kuchli ehtiyoj sezsa, u shunday farovonlikka erishishga harakat qiladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Qadriyatlar shakllanishi muammosi ko'p jihatli bo'lib, u falsafiy-sotsiologik (S.F.Anisimova, A.G.Zdravomislova, V.I.Sagatovskaya, V.P.Tugariova, L.P.Fomina, M.I.Babneva, O.I.Zotova, V.L.Ossovskiy, Yu.Pismak, P.I.Smirnov, V.A.Yadov va boshqalar), shuningdek, psixologik-pedagogik ishlar (B.G.Anan'ev, G.E.Zaleskiy, A.N.Leontev, V.N.Myasimov, S.L.Rubinshteyn, E.A.Nesimova, Ye.N.Shiyanova, G.I.Xukina va boshqalar) da talqin etilgan. Bu tadqiqotlarda qadriyatlar muammosining xilma-xil jihatlari ko'rib chiqilgan, "qadriyat" tushunchasining o'ziga ta'riflar berilgan, ularning turlari va tuzilishi tahlil qilingan, rivojlanish darajalari, tarkib topishi xususiyatlari masalasi ko'tarilgan. Har qanday kishi o'ziga xos qadriyatlar yo'nalishlariga xos bo'lgan individual xususiyatga ega. Qadriyatga yo'naltirish insoniyatning jamiyatdagi xulq-atvorining eng muhim

regulyatori bo'lib, uning o'ziga, atrofdagi odamlarga, dunyoga bo'lgan munosabatini belgilaydi.

Tahlil va natijalar. Pedagogning milliy va umuminsoniy qadriyatlarga bo'lgan munosabati, atrofdagilar va o'quvchilar bilan amalga oshiradigan munosabatlari hamda unda shakllangan pedagogik madaniyat o'quvchilarda qadriyatli munosabat tajribasini shakllantirishda o'ziga xos o'rin egallaydi. O'quvchilarda qadriyatli munosabat tajribasini shakllantirish sohasida rang-barang pedagogik nuqtai nazarlar mavjud. Bunda qadriyatli munosabat tajribasi o'quvchilar ma'naviy kamolotini ta'minlashi alohida e'tirof etiladi.

Xalqimiz tarixida alohida o'rin egallagan "Ustoz-shogird" munosabatlari, atrofdagilarga nisbatan toqatli munosabatda bo'lish, ularning fikrlarini bardosh bilan tinglash va qabul qilish, hayotbaxsh g'oyalarni qo'llab-quvvatlash, ezgulikka intilish, yaxshi amallarni egallash kabilar o'zbek xalqi ijtimoiy tajribasidan o'rin olgan muhim shaxsiy qadriyatli yondashuvning ko'rinishlari hisoblanadi.

O'quvchilarda qadriyatli munosabat tajribasini shakllantirish uchun muayyan nuqtai nazarlar yig'indisi, yaxlitligi, munosabatlar turini ajratish lozim. Qadriyatli munosabatlar dastlab, farzandlar bilan ota-onalar, o'quvchilar bilan o'qituvchilar orasida vujudga keladi. O'quvchilarda qadriyatli munosabat tajribasini shakllantirishda ma'naviy-axloqiy tarbiyaning maqsadlaridan kelib chiqish lozim.

Qadriyatli yo'nalishlar o'qituvchi qiziqishlarining ko'rsatkichlari, ehtiyojlari, qarashlari va kasbiy faoliyatini mujassamlashtiradi. O'qituvchi tajribasining natijasi uning kelajakdagi faoliyati va xulq-atvorini belgilaydi. Har qanday fikr shaxsiy tajribaning tarkibiy qismi sifatida dastlab o'qituvchining o'zida tug'ilishi lozim. Agar o'qituvchining o'zida shaxsiy qadriyatli munosabat tajribasi mavjud bo'lmasa, u o'quvchilarda mazkur tajribani hosil qila olmaydi.

Boshlang'ich sinflarda o'quv, o'yin, mehnat, hordiq chiqari faoliyatning yetakchi turlari hisoblanadi. Boshlang'ich sinflarda uzluksiz ma'naviy tarbiya jarayonining o'ziga xos imkoniyati sifatida: mazkur yetakchi faoliyat turlari jarayonida bolaning shaxsiy va ahloqiy sifatlarini shakllantirish; hayotiy xavfsizlik madaniyati to'g'risida tushunchalarni kengaytirib borish; kasb tanlash va kasblarning jamiyat hayotidagi o'rni to'g'risida tasavvurlarni kengaytirish, mehnatga ongli munosabatni shakllantirish, uning inson hayotidagi rolini tushuntirish; kattalar tomonidan rag'batlantiriladigan faoliyat turlarida o'zini ko'rsatishga intilishni rag'batlantirish; muvaffaqiyatga erishish motivlarini mustahkamlash; o'z-o'zini baholashga o'rgatish; tengdoshlari bilan munosabatlar ta'sirining oshishi; milliy qadriyatlarni o'rganish jarayonida milliy va umuminsoniy qadriyatlar uyg'unlashuvi; qiziqishlari bo'yicha ham fikr uyushmalarga jalb qilinishi nazarda tutiladi.

Pedagogik adabiyotlar tahlilidan ko'ramizki, ta'limning maqsadi uning imkoniyatlaridan to'g'ri, o'rinli va aniq foydalanish ko'nikma va malakalarini hosil qilish, bolaning aqliy, ijodiy, mantiqiy tafakkurni rivojlantirib borish, kommunikativ qobiliyatlarini oshirish, o'quvchi ongiga milliy g'oya hamda sharqona tarbiyani singdirish, tarbiyada qadriyat va an'analardan foydalanish, shaxsda barkamollik sifatlarini boyitishdan iboratligi ta'kidlangan.

Ta'limiy maqsad asosida o'quvchilarda mustaqil fikrlash, og'zaki va yozma savodxonlikni oshirish, mantiqiy tafakkurni rivojlantirish orqali ularning muloqot madaniyati takomillashtiriladi. Tarbiyaviy maqsad asosida esa ma'naviy, g'oyaviy, nafosat tarbiyasi beriladi. Til o'rganish jarayonida xalqning madaniy-axloqiy qadriyatlariga yaqinlashtirish imkonini paydo bo'ladi.

Shaxsning xulq-atvori uning o'ziga xosligini ifodalovchi muhim ko'rsatkichdir. O'quvchining tashqi xatti-harakatlari uning ichki holatlari haqida har tomonlama hukm chiqarish imkonini bermaydi. M.M.Baxtinning ta'biricha,

shaxs xatti-harakatlar sub'ekti emas, balki xatti-harakatlar tizimining sub'ektidir. Shaxsning xatti-harakatlari haqidagi zamonaviy yondashuvlar ularni uyg'un tarzda tahlil qilish lozimligi haqidagi nazariy xulosalarni ilgari surishga asos bo'lmoqda.

Boshlang'ich sinfda shaxsiy qadriyatli yondashuv asosida savodxonlikni oshirishning texnologik modeli (2.1 rasm) da asosiy e'tibor 3-4 sinflarda o'qish va ona tili darslaridan mustaqil ishlarni bajarish jarayonida o'quvchilarda: milliy, ma'naviy-axloqiy va shaxsiy qadriyatlarni shakllantirishga qaratiladi. Model bo'yicha mazkur jarayon uch bosqichda amalga oshiriladi.

Birinchi bosqichda boshlang'ich sinf o'qituvchilarida pedagogik-psixologik diagnostik tadqiqot metodikalari (kuzatish, test, suhbat) orqali o'qituvchilarning terminal va instrumental, shaxsiy qadriyatlari tizimi diagnostika qilinadi. Tadqiqot ishimizda boshlang'ich sinf o'quvchilarida qadriyatlar shakllanishi, o'qituvchining ustun qadriyatlariga bog'liq bo'lishini asosiy mezon sifatida qaraladi. Ayni paytda boshlang'ich sinf o'quvchilarida milliy, ma'naviy-axloqiy, shaxsiy qadriyatlari tizimining shakllanganligi diagnostika qilinadi.

Ikkinchi bosqich trening va o'yinli texnologiyalar asosida o'qituvchi va o'quvchilarda o'ziga, odamlarga, Vatanga qadriyatli munosabatini tizimli rivojlantirishga qaratilgan bo'lib, bu boradagi ishlar quyidagi uchta yo'nalishda tashkil etiladi va barchasi boshlang'ich sinf o'quvchilari bilan shaxsiy qadriyatli yondashuv asosida olib boriladi:

- o'quvchilarda kommunikativ qobiliyatlarni shakllantiruvchi pedagogik-psixologik vositalar asosida shaxsiy qadriyatlarni shakllantirish;

- o'quvchilarda bilish faolligini oshirishning pedagogik-psixologik vositalari asosida milliy qadriyatlarni shakllantirish;

- o'quvchilarda hissiy sezgirlikni oshirishning pedagogik-psixologik vositalari asosida ma'naviy-ahloqiy qadriyatlarni shakllantirishdan iborat.

Shakllantiruvchi bosqichda "Mikrofon, Men a'lochi o'quvchi, Menga juda kerak, qadrlı mashg'ulotim"; "Men odobli o'quvchi"; "Menga yoqadigan bayramlar, Avlodlar merosi" deb nomlangan yo'nalishlarda to'g'arak ishlarni tashkil etish, pedagogik-psixologik trening mashg'ulotlarini o'tkazish, uyga vazifa berish amalga oshiriladi.

Mustaqil topshiriqlarni bajarish shakli va vositalari sifatida suhbat, viktorina, bahs-munozara, kitobxonlik kechalari kabilardan foydalaniladi.

Bugungi kunda o'qituvchining tarbiyaviy faoliyatiga innovatsion jarayon sifatida yondashish taqozo qilinmoqda. Bu faoliyat o'zida 3 ta muhim tarkibiy qismni mujassamlashtiradi: mustaqil fikrlash, ijodkorlikka asoslangan jarayonli hamda moyillikka asoslangan qadriyatli faoliyat ko'rinishlari. Ta'lim-tarbiya jarayoni o'quvchilarda mustaqil fikrlashni shakllantirish jarayoni sifatida talqin etilar ekan, bunda o'quvchilar ma'naviy shakllanish jarayonining sub'ekti sifatida namoyon bo'ladi. O'qituvchi o'zining pedagogik faoliyati davomida qadriyatlarni yaxshi bilishi, ularning ma'naviy-tarbiyaviy imkoniyatlarini tahlil qila olishi lozim. Bunda quyidagilarga alohida e'tibor qaratiladi: a) ijtimoiy-axloqiy me'yorlar bilan bog'liq bo'lgan qadriyatlarni bilish; b) pedagogik faoliyat maqsadiga moslashtirilgan vaziyatli, funksional yondashuvlarni o'zlashtirgan bo'lish; v) o'qituvchining shaxsiy-kasbiy qiziqishlari, kasbiy faoliyati, tajribasini belgilovchi yondashuvlarning mohiyatini anglab yetishlar kabilar.

Xulosa. Tadqiqotdan olingan natijalar izlanishimiz boshida ilgari surilgan g'oyalarimizning natijadorligini

ta'minladi. Ular yuzasidan quyidagicha xulosalarni keltirish mumkin:

Boshlang'ich sinf o'quvchilari va o'qituvchilarida o'tkazilgan metodika bo'yicha o'zaro korrelyatsion aloqalari guruhlararo farq jihatdan bir-birlaridan katta daraja bilan farq qilmaganligini ko'rsatib o'tish mumkin.

Boshlang'ich sinf o'qituvchilarining qadriyatlarini tizimini o'rganish orqali ularda bir qancha xususiyatlar, o'qituvchilarning terminal qadriyatlar guruhidagi quyidagi 3 ta pozitsiyasi (qadriyat) sifatida, o'ziga ishonch, sevgi, erkinlik, sodiq do'stlar birinchi o'rinni egallab, pedagoglar uchun bir vaqtning o'zida pedagog kasbiy talab bo'lgan (o'quvchilarni

sevish, fikr va so'z erkinligi, ishonch) qadriyatlar ustun ekanligini kuzatish mumkin.

Boshlang'ich sinf o'quvchilari qadriyatli munosabatlarini shakllantirishning shaxslilik xususiyatlaridan yana bir sifat ko'rsatkichi - "Boshlang'ich sinf o'quvchilarining qadriyatlarini ijtimoiy o'rganish so'rovnomasi" natijalari bilan tavsiflash imkonini yaratildi. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida qoidalarga amal qilish, ijtimoiy me'yorlarni buzmaslik, o'z kuchini safarbar etish kabilar ma'lum darajada o'quvchilarda boshlang'ich ko'nikmalarni egallaganligi bilan ajralib turadi.

ADABIYOTLAR

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 29 апрелдаги "Ўзбекистон Республикаси Халқ таълими тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиqlаш тўғрисидаги ПФ – 5712- сонли Фармони. ПФ-5712-сон 29.04.2019. (lex.uz)
2. Mukhtarova L.A. Ways of formation of ecological culture in children of primary age // AJMR:Asian Journal of Multidimensional Research Journal. Vol 10, Issue 4, April, 2021. - Pp 648-652. (Impact Factor 7.699).
3. Inomova M.O. "Oilada bolalarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalash". T.: 2000 y.
4. Umarova M., Xamroqulova X., Tojiyeva R. "O'qish kitobi" darsligi. Toshkent, 2019.
5. Matchonov S., SHojalilov A., G'ulomova X., SH.Sariyev, Z.Dolimov. "O'qish kitobi" darsligi. Toshkent, 2020.

Anjim SHAMSHETOVA,
O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti dotsenti, p.f.n
E-mail: anjim.shamshetova.1974@mail.ru

TDPU professor v.b, p.f.d N. UMAROVA taqrizi asosida

PSYCHOLOGICAL STUDY OF ENVIRONMENTAL PROBLEMS IN THE ARAL SEA REGION

Annotation

This article explains the information about the occurrence of a number of negative environmental conditions as a result of the drying of the Aral Sea, the deterioration of living conditions, and the sharp aggressive impact of environmental stress on the behavior of individuals. that they negatively affect personality traits.

Key words: population psychology of the Aral Sea region, environmental problems and human psychology, nature conservation, psychological services for the population, environmental behavior, environmental consciousness.

ПСИХОЛОГИЧЕСКОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ ЭКОЛОГИЧЕСКИХ ПРОБЛЕМ В ПРИАРАЛЬЕ

Аннотация

В данной статье разъясняются сведения о возникновении ряда негативных экологических условий в результате высыхания Аральского моря, ухудшения условий жизни, резкого агрессивного воздействия экологического стресса на поведение особей. тем, что они отрицательно влияют на черты личности.

Ключевые слова: психология населения Приаралья, экологические проблемы и психология человека, охрана природы, психологическое обслуживание населения, экологическое поведение, экологическое сознание.

OROLBO'YI MINTAQASIDA EKOLOGIK MUAMMOLARINI PSIXOLOGIK O'RGANISH

Аннотация

Ushbu maqolada Orol dengizining qurib borishi natijasida bir qator salbiy ekologik holatlar yuzaga kelishi, yashash sharoitlarining og'irlashuvi, ekologik tanglik shaxs xulq-atvorida keskin agressiv ta'siri haqida ma'lumotlar yoritilgan. Aholi o'rtasida tabiatni idrok etishdagi psixologik muammolari sodir bo'layotgani, ularni shaxs xususiyatlariga salbiy ta'sir ko'rsatayotgani bilan izohlangan.

Kalit so'zlar: Orolbo'yi mintaqasidagi aholi psixologiyasi, ekologik muammolar va inson psixologiyasi, tabiatni asrash, aholiga psixologik xizmat ko'rsatish, ekologik xulq-atvor, ekologik ong.

Kirish. Ekologik muammolar butun dunyoning barcha hududlarida tabiiy sharoitga qarab har xilligi bilan ajralib turishi hech kimga sir emas.

Bizning hududimizda yirik halokat - Orol dengizining yildan-yilga qurib borishi va butun Orolbo'yi iqlimining o'zgarishi bilan aholi og'ir holatga tushib qolganligi va turli ekologik noxush hodisalar yuzaga kelayotganligi hozirda keng jamoatchilikka ma'lum. Orol dengizi fojiasi global ekologik muammlarning biridir. Orol dengizining ekologik halokati tabiiy resurslardan savodsiz foydalanish namunasi hamda noto'g'ri o'ylangan inson faoliyatining yaqqol namunasidir. Dengizning yo'q bo'lib ketishi daryolar oqimini boshqa yoqqa burish bo'yicha loyihalar amalga oshirilishi bilan bog'liq. Tarixan Orol dengizi o'zbeklar, qozoqlar, qoraqalpoqlar va turkmanlar kabi xalqlarning taraqqiyot markazi hisoblangan.

Tadqiqot metodologiyasi

Bugungi kunda Orol dengizi yangi Orolqum cho'liga o'tib, dengizning qurib qolgan qismida bepoyon tuz konlari hosil bo'lgan. Har yili Orol dengizidan 75 million tonnadan ortiq chang va zaharli tuzlar ko'tariladi. Orol dengizi tubidan ko'tarilgan changli yo'llar uzunligi 400 km va kengligi 40 km ga yetadi. Orol dengizi tubidagi tuzlar katta masofaga tarqab, hatto Himolay tog'lariga va Mongoliyaga ham yetib borgan [9]. Orolbo'yi mintaqasidagi aholining qiyin sharoitlarda yashashining o'zi bir jasadir.

Hozirgi global sharoitda inson va tabiat o'rtasidagi munosabatlarni o'rganish, ekologik muhitni asrash, insonlarda ekologik ong va madaniyatni shakllantirish, tabiatga inson omilining ta'sirini kamaytirish kabi ishlar ko'plab fanlar

oldiga dolzarb vazifalar qo'ymoqda. Ekologik buzilishlarga qarshi kurashish uning oldini olish, qator iqtisodiy, ijtimoiy, tibbiy, biologik muammolarni hal etish bilan bir qatorda psixologik muammolarning ham maqsadga muvofiq hal etilishini taqozo etadi.

Tahlil va natijalar. Orol bo'yi aholisining psixologiyasi, ularga psixologik xizmat ko'rsatish hanzugacha aniq va mukammal tarzda ishlab chiqilgan va rasmiy tarzda tan olingan yagona ilmiy yo'nalish yoki konsepsiyaning qabul qilinmaganligi ayon.

Ekologik muammolar doim iqtisodiy muammolarni keltirib chiqarishi, bu esa aholining ko'pchilik qatlami zamonaviy talablarga mos yashash uchun kurash deb betartib hayotiy tamoyillarni o'ylab topish va ularga bo'ysinishi, albatta, o'z navbatida ijtimoiy-psixologik muammolarning yuzaga kelishiga imkon beradi.

Orol bo'yi aholisiga psixologik xizmat shaxsning faoliyat jarayonidagi o'z-o'ziga, o'zgalarga va faoliyatga bo'lgan munosabatlaridagi ierarxik tizim dinamikasini tadqiq qilishi va shu tizim asosida ijtimoiy psixologik muhitning yaratilishiga zamin hozirlay olishi bilan bog'liq izlanishlar ko'lamini kengaytirish lozim.

Orolbo'yi mintaqasidagi og'ir ekologik vaziyatni tasavvur qilishimiz qiyin emas, yuqorida keltirib o'tgan misollar dastlab inson kayfiyatini o'zgartirib qo'yadi. Ekologik tanglik holatida yashayotgan aholi kayfiyatini o'zi tez-tez o'zgarib turishi, aqliy quvvatining, ishchanlik qobiliyatining pasayishi, o'ylash va fikrlash qobiliyatining o'zgaruvchanligi kelgusi ishlariga ishonchsizlikni ortirib

borishi har qanday jamiyatning strategik ishlariga teskari ta'siri ko'rsatishi tabiiy. Salbiy ekologik omillar inson aqliy quvvatini zaiflashtirib boradi, xulq-atvoriga salbiy ta'siri o'tkazadi, psixologlar aynan ushbu jihatlariga befarq bo'lmisligi kerak.

Ushbu bobda esa biz Orol bo'yida istiqomat qilayotgan aholisining ijtimoiy-psixologik omillarining tadqiqot maqsadiga mos uslubda tadqiq etilishi bilan bog'liq tahlillarni bayon etmoqchimiz.

Tabiiyki, bunda Orol bo'yida istiqomat qilayotgan aholidagi tarkib topayotgan shaxslilik xususiyatlariga, o'zini-o'zi hissiy baholash ko'rsatkichlariga, hamda mavjud bo'lib turgan ziddiyatli holatlardan chiqish motivatsiya ko'rsatkichlarining namoyon etilishi bilan bog'liq muayyan ijtimoiy-psixologik omillarga alohida urg'u beriladi.

Shu ma'noda bugungi kunda Orol bo'yida istiqomat qilayotgan aholining ijtimoiy-psixologik muammolar yechimidan kelib chiqib har bir shaxsdagi o'ziga xos individual-psixologik imkoniyatlar ko'lamiga baho berish uchun ilg'or psixologiyada ma'lum va mashhur metodikalaridan foydalangan holda tegishli ilmiy-amaliy izlanishlar olib borildi.

Biz bu tadqiqotimizda aholidan shaxsning ekologik ruhiyati, ekologik ustanovkalari, ekologik madaniyati, atrof-muhitni subyektiv idrok etishi, milliy mentalitet ta'siridagi o'ziga xos xususiyatlari hamda ekologiya muammolarga munosabati jihatlarini o'rganish maqsadida savolnomalar olib bordik.

Xududlardagi ekologik tang holatlarda aholining ongida atrof-muhitga bo'lgan munosabatlar o'zgarib borganligini guvohi bo'lamiz. Bu esa aholining yoshlar qatlamida kelgusi ishlarida ishonchsiz harakatlar, xavotirli holatlar, ekologik madaniyat shakllanishiga teskari ta'siri, shaxsul-atvorlarida agressivlikni namoyon etishi, jahli tez-tez chiqib turishi tabiiy hol deb tushunishi ularni har bir ekologik xatti-harakatida aks etdi. Jumladan, xududlarda ekologik muammolar juda tang axvolda, bizni xech boshqa choramiz yuq, suv tanqisligi, tuproqlar sifatsiz, aholi orasida borgan sari kasallik kupayib borishini qayta-qayta ta'kidlab o'tdilar, 80% aholida ekologik muammolarni hal etishga bo'lgan xatti-harakatlari passiv ko'rinish berdi. Aholining 50 yoshdan oshgan kishilar "Biz bilmaymiz yoshlarimiz kelajagi nima bo'ladi, bu xududimiz ekologiyasi borgan sari tang ahvolga kelib qoldi"- degan xavotirli munosabatlari 88% ni tashkil etdi. Aksariyat yoshlarda esa harakatlari passiv, ishonchsiz fikrlari, tabiat ko'rinishi yoqimsiz, tashvishli ekanligi 75% i tashkil etdi. Respondentlardan yoshlar suhbatda faol qatnashdi, kelajakda qilishi kerak bo'lgan ishlar ko'p lekin bu juda qiyin ekanligini aytib o'tdi. Savolnomadagi "Orol muammolariga bog'liq muammolarni bartaraf etishda soatlab vaqt o'tkazishga rozimisiz?"-degan savolda juda ko'pchilik "qani edi", "albatta" deb javob berishdi. Ushbu savollardagi javoblardan xulosa qilishi mumkinki, aholi ekologiyasi qiyin, tang holatda ham imkoniyatlar izlashga umid qilayotganini ko'ramiz. Bunday aholiga albatta ruhan qullab-quvvatlash, mashaqatli ishlariga dalda berish, psixologik rag'batlarni kuchaytirib borishimiz lozim.

Ekologik tanglik mavjud bo'lgan xududlarda albatta, iqtisodiy muammolarni ham bo'lishi tabiiy. Aholini ish bilan ta'minlash ham kundalang masalalarning biri hisoblanadi. Orolbo'yining mintaqasidagi ekologik muammolar natijasida yuz bergan ijtimoiy, iqtisodiy, tibbiy va gumanitar muammolar borgan sari murakkablashib bormoqda.

Aholining ko'p qatlami o'rta hol, har qanday vaziyatda iqtisodiy muammolari borligini aytib o'tgan. Aholining yoshlar va o'rta yoshlilar chet davlatlarga borib ishlab kelayotganini bildirdi. O'z o'rnida bu ham yetarlicha oilaviy muammolarni keltirib chiqarib turibdi. ota-onalar uzoq ishlab qolishi, ularni farzandlari qarovsiz qolib ketganligi, albatta shaxslar orasida ko'plab psixologik muammolarni kelib chiqishi tabiiy. Ayniqsa, farzandlari bilan bo'ladigan munosabatlarda, ularni fikrlarida "Ota-ona chetga chiqib ishlab kelishi kerak"-degan tushunchalar mavjud.

Orolbo'yi mintaqasidagi ekologik muammolar bilan bog'liq bir qator psixologik muammolarni ko'rish mumkin. Ekologik tang vaziyatlardagi shaxs psixologiyasi, ekologik tang tabiatni shaxs idroki va unga munosabatlari, atrof-muhit ekologiyasi va shaxs psixikasining rivojlanshi, shaxs xususiyatlariga ta'siri masalalar psixologik olimlar tomonidan ilmiy tadqiqotlarni olib borishni taqozo qiladi.

Aholining ekologik tarbiyasi, ekologik bilimdonligi hamda odamlardagi ekologik ongni rivojlanganligi butun insoniyat taraqqiyoti tarixida asosiy rol o'ynaydi. Yuqorida o'rganilb chiqilgan global ekologik muammolarni kelib chiqishiga inson omillari deb ta'kidlab o'tsak, endi ona tabiatni asrab qolish ham inson omillari ta'sirida bo'ladi. Albatta, buning uchun insonda yuqori darajadagi rivojlangan ekologik ong orqali mavjud ekologik muammolarni avj olib ketmaslikni oldini olish va kelgusi iqlim o'zgarishlariga tayyorgarlik ko'rishimiz mumkin. Bu o'z navbatida bugungi kuni inson va atrof-muhit o'rtasidagi o'zaro munosabatlari psixologik muammo sifatida o'rganilishini taqozo etmoqda. Shu bilan birga barcha yuz bergan ekologik muammolar negizini o'rganishga psixolog mutaxassislarni jalb qilishni ham talab qiladi. Ekologik muammolar inson psixologiyasiga, psixofiziologiyasiga salbiy ta'sirini ko'rsatadi. Orolbo'yi mintaqasidagi mavjud ekologik muammolarga oid psixologik tadqiqotlarni o'tkazish, aholining psixologik salomatligini tashxislash va ularga turli turdagi psixologik xizmat ko'rsatish lozim. Aholi psixologik salomatligini o'rganish, psixoprofilaktika, psixodiagnostika va psixokorreksiya xizmat turlarini joriy etish maqsadga muvofiq.

Orolbo'yi mintaqasida aholiga psixologik xizmatni tashkil etish turli ijtimoiy sohalar – sog'liqni saqlash, ta'lim muassasalari, ishlab chiqarish, sport, huquq va boshqalarni psixologik qo'llab-quvvatlashdir.

Ekologik vaziyatlarni yaxshilashga oid psixologiyada keyingi vaqtlari bir qator ilmiy tadqiqot ishlari olib borildi. Shu sababli ekologik psixologiya barcha sohalar bilan bog'liq o'rganilishini hisobiga zamonaviy amaliy psixologiyadagi oxirgi sohalarini ham tavsiya etadi, ular quyidagicha;

- Ekologik tang vaziyatlarda klinik psixologiya (eng qadimgi yo'nalish);
- Ekologik muammolarni bartaraf etishdagi tashkiliy-psixologik (boshqaruv) maslahati;
- Aholiga imidj va jamoatchilik munosabatlari psixologiyasiga doir bilimlarni yetkazish.
- Aholi bilan maxsus joylarni tanlash, masalan, "Tabiatda psixologik zona" mavzusida muammolarga yechim topishga undash.

Orolbo'yi mintaqasida aholiga joylarda psixologik xizmat turlari ketma-ketlikni, bir-birini tuldiruvchi va aholiga tezkor amaliy psixologik yordam ko'rsata olishga qaratilgan bo'lishi lozim. Psixolog xizmatini tashkil etishni quyidagi qoidaga solib olish joizdir.

OROLBO'YI MINTAQASIDA AHOLOGA PSIXOLOGIK XIZMATNI TASHKIL ETISH MEZONLARI	
Asosiy maqsad	Aholiga psixologik yordam berish
Asosiy metodlar	psixodiagnostika, psixoterapiya, psixokorreksiya, psixologik maslahatlar berish, psixologik ishni rivojlantirish
Predmeti	konkret individ yoki shaxs guruhlari, tabiat ob'ektlari

Ishonchlik mezonlari	mutaxassisni ish samaradorligi va tajribasi
Bilimdonlik xususiyatlari	kasbiy faoliyatida shaxsni to'g'ri baholay olishi uchun ilmiy, nazariy va amaliy bilimlarga ega bo'lish.

Psixologik faoliyatda psixologlar tabiat bilan bog'liq bo'lgan muammolarga qaratilgan holda quyidagi umumiy huquqlar va majburiyatlarga ega:

1. Psixolog jamoaning teng huquqli a'zosi, mehnat jarayonining bevosita ishtirokchisi sifatida xodimlar uchun belgilangan barcha kafolatlar va imtiyozlardan foydalana oladi. Psixologik atrof-muhitga kishilarni ta'siri va tabiat ekologiyasining shaxs psixik rivojlanishiga ta'siri masalalarini o'rganishi va mavjud holat bo'yicha boshqaruv organlar, hokimiyat tashkilotlari bilan hamkorlikdagi ishlarni ta'minlashi va ularga amaliy psixologik yordam ko'rsata olishi lozim

2. O'z kasbiy sohasi talablaridan kelib chiqib, kasbiy majburiyatlarini muvaffaqiyatli ado etishi uchun zarur shart-sharoitlarni yaratish bo'yicha rahbariyatga, yuqori tashkilotlarga tegishli takliflar, talabnomalar taqdim etishi mumkin. Ekologik markazlar bilan hamkorlik qilishi ta'minlanadi. Ekologik qiyin vaziyatlar bilan bog'liq bo'lsada, psixologni ish o'rni, trening va maslahat xonasi, ularning jihozi, tegishli tashxis metodikalari, metodik qo'llanmalar, adabiyotlar, kanselyariya ashyolari bilan ta'minlanishi zarur.

3. Ekologik muammolarga psixologik yondashuvlarini ma'muriyat yig'ilishi, ilmiy kengashlarga, uslubiy birlashmalarning yig'ilishlarida taqdim etishi, fikr-mulohazalarni o'rganishi lozim. Psixolog o'z mutaxassisligi va asosiy faoliyat doirasidan tashqarida bo'lgan ishlarga jalb etilmaydi.

4. Psixolog o'z ish faoliyatini psixologik bilimlar targ'iboti va tashviqoti, psixologik profilaktika, psixologik diagnostika, psixologik korreksiya va rivojlantirish, psixologik maslahat, ekologik muammolar doirasida tashkil etadi, yillik, yarim yillik, oylik ish rejaları tuzadi va tasdiqlaydi. Hududiy tashxis Markaziga rejalashtirilgan va bajarilgan ishlar haqida axborot beradi.

5. Rahbariyat va jamoaga yil davomida olib boriladigan individual va ommaviy tadqiqotlari, olinadigan va kutiladigan natijalari haqida belgilangan tartibda axborot berib boradi, tegishli tavsiya va maslahatlar beradi, shaxs va jamoaning psixologik xizmat yuzasidan takliflari, mulohazalari va buyurtmalarini qabul qilinadi.

Psixologik xizmatni tashkil etishda psixolog xonalarini jihozlashga e'tibor beriladi. Psixologik xizmat xonasining asosiy vazifalari mavjud. Artterapiya, zooterapiya, ekoterapiya, kognitiv terapiyalarni olib borishga sharoitlari bo'lishi kerak.

Psixolog o'z faoliyatida Orolbo'yi mintaqasidagi og'ir ekologik vaziyatni tasavvur qilishimiz qiyin emas, yuqorida keltirib o'tgan misollar dastlab inson kayfiyatini o'zgartirib quyishi tabiiy. Ekologik qiyin sharoitdagi aholiga psixokorreksiya ishlarni taqdim eta olishda, mashg'ulotlar mazmunli va kelajakda deyarli barqaror fazilatlarini rivojlantiruvchi omil sifatida xizmat ko'rsatish lozim. Psixokorreksiya mashg'ulotlari tarkibga ko'ra, kognitiv soha, shaxs xususiyatlari, emotsional soha, xulq-atvor sifatlarini, shaxslararo munosabatlar, guruh ichidagi munosabatlar (oilaviy, jamoaviy), bola-ota-ona munosabatlarini o'z ichiga qamrab olgan umumiy kompleks tarzda ishlab chiqilishi zarur. Masalan, psixolog xizmatida ekoterapiya vazifalariga tegishli iskusstva talabalari bilan uyg'unlikni tasvirlash kelgusida tabiiy muhitga munosabat o'zgarishiga olib keladigan ekologik xulq-atvor faoliyati shakli sifatida berish lozim. Faoliyatimizda iskusstva tarixini o'rganish, san'at darslari odamlarning tabiiy dunyo va munosabatlarini bilan bog'liq

g'oyalar va qadriyatlar tizimini shakllantirishi va uzatishini tan olishga imkon beradi, ya'ni korreksiya qiladi.

Art terapiya fanlari va amaliyotini rivojlantirish Milliy assotsiatsiyasi raisi Kopitin Aleksandr Ivanovich "Art terapiya assotsiatsiyasi" faoliyatida ham ko'plab ekopoezis-ekologik sivilizatsiya manifesti, ekologik sivilizatsiya ekologik muammolarni hal qilish yo'llarini topish jarayonida muhim ahamiyat kasb etishi haqida ilmiy fikrlarini berib o'tadi. Ularni ilmiy ko'rsatmalaridan foydalangan holda ekologik vaziyatlarga tegishli ekologik sivilizatsiya kontseptsiyasi haqida yangicha yondashuvlar zarur. Bizga insoniyat yashash tarzining yangi usullari va ma'nolarini o'z ichiga olgan, ularni madaniy va tabiiy ekotizimlarning rivojlanishi bilan bog'laydigan sivilizatsiya kerak.

Orolbo'yi mintaqasidagi ekologik muammolar nafaqat aynan usha xududlar muammosi, bu global ekologik muammolarni biridir. Shu sababli aholida ekologik sivilizatsiya kontseptsiyasini ishlab chiqish zarur. Bu o'z navbatida aholi faolligini ta'minlash, barcha saholarda ekologik sivilizatsiyaning perspektivasini muhokama qilish, atrof-muhitni himoya qilish, uning istiqbollarini shakllantirish bilan bog'liq konstruktiv sa'y-harakatlarning ko'payishini ko'rsatib beradi. Hayotimiz yashash tarzimiz ekotizimlar bilan bog'liq bo'lib, uning turli shakllarining paydo bo'lishi, rivojlanishi, saqlanishi va kelajakka etaklashishi uchun shartdir.

Xulosa va takliflar. Insoniyatni global ekotizim bilan birgalikda tabiatning murakkab eksperimentining ishtirokchisi deb hisoblash mumkin. Shiddat bilan o'zgarib ketayotgan ekotizimda odamlar ekologik mavjudot sifatida o'zlaridagi o'zgarishlarni his qilmoqda. Zamonaviy ekologik psixologiya odamlarning shahar muhiti va yashash joyi, uy va sanoat muhiti bilan o'zaro munosabatlarini masalalarini o'rganadi, shu jumladan axborot almashinuvlari, virtual muhit bo'yicha tadqiqotlar olib boradi. Aholi bilan olib boriladigan mashg'ulotlarda insonning atrof-muhit bilan o'zaro ta'siri jarayonining qonuniyatlarini, umumiy nazariy printsiplarni, asosiy tushunchalarini o'rgatib borishimiz lozim. Amalda psixologik bilimlarga qiziqish va uni qo'llash qobiliyatini shakllantirish maqsadga muvofiqdir. "Ekologik psixologiya" kurslari, dars mashg'ulotlarini o'rganib borish psixologning kasbiy kompetentsiyalarini rivojlantirishga qaratilgan bo'ladi. Insonning atrof-muhit bilan o'zaro ta'siri jarayonining mohiyatini chuqur anglab borishni ta'minlaydi. Insonning atrof-muhit bilan o'zaro ta'siri psixologik tahlil qilish zaruratini beradi.

Ekologik muammolarning insonga salbiy ruhiy ta'sirini bartaraf etish uchun aholi o'rtasida psixologik xizmatning maxsus yo'nalishini tashkil etish maqsadga muvofiq.

Ekologik muammolar har bir hududda har xil bo'lgani bilan inson psixologiyasiga, psixofiziologiyasiga bir xil ta'sirini ko'rsatadi. Ammo joylashish hududlarning dialektikasi va mentaliteti madaniyati, ulardagi shakllangan ekologik ong orqali atrof-muhitga bo'lgan munosabatlarida o'ziga xos xususiyatlarini farqlab olishi tavsiya etiladi.

Joylardagi psixolog xududlardagi ekologik qiyin bo'lgan zonalarni aniqlab borishi lozim. Ekologik muammolarni kelib chiqish sabablari aniqlash hamda vaziyatga qarab eng ma'qul bo'lgan usullarni tanlash joiz. Ekologik vaziyatlarda shaxs diqqat-e'tiborini oshirishi, o'zi, boshqalar va tabiatni asrashga qaratilgan psixologik bilimlarni berib borish maqsadga muvofiqdir.

ADABIYOTLAR

1. Программа конкретных действий по улучшению экологической обстановки в Приаралье. 23-24 июня 1994.

2. Международный Фонд спасения Арала «Программа конкретных действий по улучшению экологической и социально-экономической обстановки в бассейне Аральского моря на период 2003-2010 гг.– Душанбе – 2003
3. Orol dengizi mintaqasidagi ekologik ofat oqibatlarini yumshatish bo'yicha hamkorlikni rivojlantirish" mavzuciga bag'ishlangan xalqaro konferentsiya. 06.12.2018y
4. Бахиев А., Хожаниязов Д., Ешимбаев Д. Биосфера–основа жизни Каракалпакстан. –Нукус, 1995. -197с.
5. Култураев Б. Педагогические основы экологического воспитания учащихся сельских школ (на материале курса химии): Автореф. дисс... канд. пед. наук. –Т., 1990. –20 с.
6. Дерябо С.Д., Ясвин В.А. Экологическая педагогика и психология. – Ростов-на-Дону: Феникс, 1996. – 483 с.
7. Медведев В.И., Алдашева А.А. Экологическое сознания. Учеб.пособие для ВУЗов. -М.: ЛОГОС, 2001. - 383 с.

UDK:37;51(077);6F7.3(077)

Ergash SHARIPOV,
Qarshi muhandislik-iqtisodiyot instituti "Oliy matematika" kafedrasini mudiri
E-mail: ergash1969@yandex.ru

Pedagogika fanlari nomzodi, professor A.Axlimirzayev tahriri ostida

TALABALARNI DIFFERENSIAL TENGLAMALAR FANIDAN MUSTAQIL ISHLARNI TASHKIL ETISH USULI

Аннотация

Ushbu maqolada "Differensial tenglamalar" fanini o'qitishda matematik qat'iylikga e'tibor qaratilgan. Ikkinchi tartibli bir jinsli chiziqli differensial tenglamani yechimlarini ba'zi-bir xossalari keltirilgan. Vronskiy determinanti funksiyalarning chiziqli bog'liq yoki chiziqli erkin ekanligini o'rganish vositasi ekanligi ta'kidlangan. Ostrogradskiy-Liuvill formulasi ikkinchi tartibli bir jinsli chiziqli differensial tenglamaning y_1 va y_2 yechimlari uchun keltirib chiqarilgan. Garmonik ossilyator tenglamasining umumiy yechimi (barcha yechimlari majmuasi) ko'rinishi matematik qat'iylik asosida talaba mustaqil ishini bajarishda isbotlanishi keltirilgan.

Kalit so'zlar: Pandemiya, masofaviy ta'lim, differensial tenglamani umumiy yechimi, chiziqli erkin.

МЕТОДИКА ОРГАНИЗАЦИИ САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ РАБОТЫ СТУДЕНТОВ ПО НАУКЕ ДИФФЕРЕНЦИАЛЬНЫХ УРАВНЕНИЙ

Аннотация

Эта статья посвящена математической строгости в обучении «Дифференциальным уравнениям». Приведены некоторые свойства решений линейного однородного дифференциального уравнения второго порядка. Отмечается, что определитель Вронского является средством изучения того, являются ли функции линейно зависимыми или линейно независимыми. Выведена формула Остроградского-Лиувилля для решений линейного однородного дифференциального уравнения второго порядка y_1 и y_2 . В ходе самостоятельной работы студента на основе математической строгости доказывается появление общего решения (множества всех решений) уравнения гармонического осциллятора.

Ключевые слова: Пандемия, дистанционное обучение, общее решение дифференциального уравнения, линейно независимые.

THE METHOD OF ORGANIZING STUDENTS' INDEPENDENT WORK ON THE SCIENCE OF DIFFERENTIAL EQUATIONS

Annotation

This article focuses on mathematical rigor in teaching "Differential Equations". Some properties of the solutions of the second-order homogeneous linear differential equation are given. It is noted that the Vronsky determinant is a means of learning whether the functions are linearly dependent or linearly independent. The Ostrogradsky-Liouville formula is derived for the solutions of the second-order homogeneous linear differential equation y_1 and y_2 . The appearance of the general solution (set of all solutions) of the harmonic oscillator equation is proved based on mathematical rigor during the student's independent work.

Key words: Pandemic, distance learning, general solution of a differential equation, linearly independent.

Kirish. 2020 yilgi pandemiya bilan bog'liq voqyealar, shubhasiz, butun dunyodagi barcha shaxslar hayoti va faoliyatining turli sohalariga ta'sir ko'rsatdi. Oliy ta'lim tizimida ham boshqa sohalar qatori masofaviy ta'lim olishga majburan o'tishni va unga tez moslashishni taqozo etdi. Shuni ta'kidlash kerakki, Respublikamiz masofaviy ta'lim shakli uchun puxta tayyorgarlikka ega emas edi. Masofaviy ta'lim shaklidan foydalanishning asosiy maqsadi "ta'limning uzluksiz mavjudligini ta'minlash va ta'lim sifatini yaxshilash edi" [1].

Hozirgi kunda talaba fanlarni chuqur o'zlashtirishi uchun o'quv rejada mustaqil ishga yetarlicha katta soat ajratilgan. Talaba auditoriyada egallagan nazariy va amaliy bilimlarini yanada mustahkamlash maqsadida o'z ustida ko'proq ishlashi zarur.

Matematika yo'nalishi II kurs talabalari o'quv rejaga asosan birinchi semestrda "Differensial tenglamalar" fanidan elementlarini o'rganishda amaliy tadbirlar bilan birgalikda matematik qat'iylikka ham e'tibor berish maqsadga mo'fiqdir. Dasturda ikkinchi tartibli differensial tenglamani yechimlarini ba'zi-bir xossalari bilan tanishib chiqishda auditoriyada

ajratilgan vaqt yetarli emas. Shu maqsadda talaba mustaqil ishini to'g'ri tashkil etish juda muhim deb hisoblaymiz [2].

Adabiyotlar tahlili. Matematika fanining o'qitish metodikasini takomillashtirish bo'yicha Sh.Alimov, B.Abdullayeva, R.Shodiyev, S.Alixonov, M.Barakayev, G.Zloskiy, J.Ikromov, M.Tojiyev, T.To'laganov, D.Yunusova, N.G'aybullayevlar ilmiy tadqiqotlar olib borishgan [2].

Matematik analiz asoslari va differensial tenglamalarni o'qitish va dars mashg'ulotlarini tashkil etishga oid qator o'quv adabiyotlari M.S.Salohiddinov, G'.N.Nasriddinov, A.U.Abduhamedov, M.Braum, T.A.Azlarov, Sh.Alimov, N.Jabborov, N.Dilmurodov, T.J.Jo'rayev, A.Sadullayev va boshqalar tomonidan yaratilgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu maqolada "Differensial tenglamalar" fanidan

$y'' + a_1(x)y' + a_2(x)y = 0$ (1) ikkinchi tartibli bir jinsli chiziqli differensial tenglamani yechimlarini ba'zi-bir xossalari bilan tanishib chiqishda matematik qat'iylikga e'tibor qaratilgan. talabalar darsdan tashqari vaqtda mustaqil ishida shunga o'xshash misol va masalalarni yechishi uning ushbu

fanlardan egallaydigan bilimlarini yanada mustahkamlaydi. [2,3,4].

Tahlil va natijalar. Teorema. 1 Agar $y_1(x)$ va $y_2(x)$ funksiyalar bir jinsli (1) tenglamaning yechimlari bo'lsa, u holda $y = C_1 y_1(x) + C_2 y_2(x)$ (2) funksiya ham shu tenglamaning yechimi bo'ladi [2,3,4].

Teoremaning to'g'riligiga $y = C_1 y_1 + C_2 y_2$ (2) ni bevosita (1) ga qoyish orqali ishonch hosil qilish mumkin. (1) ikkinchi tartibli differentsial tenglamaning umumiy yechimi ham ikkita ixtiyoriy o'zgarmaslarga bog'liq bo'lganligi uchun $y = C_1 \cdot y_1(x) + C_2 \cdot y_2(x)$ echim umumiy yechim bo'lishi uchun $y_1(x)$, $y_2(x)$ funksiyalar qanday ma'lum shartlarni qanoatlantirishi kerak degan savol tug'iladi. $y_1(x)$ va $y_2(x)$ yechimlar (a,b) intervalda chiziqli erkli bo'lishi kerak.

Ta'rif. Agar (a,b) intervalda ikkinchi tartibli bir jinsli chiziqli differentsial tenglamaning ikkita $y_1(x)$ va $y_2(x)$ yechimining nisbati o'zgarmas songa teng bo'lmasa, ya'ni $\frac{y_1}{y_2} \neq const$ bo'lsa, u holda $y_1(x)$ va $y_2(x)$

yechimlar (a,b) intervalda chiziqli erkli (bog'liqmas) yoki yechimlarning fundamental sistemasini tashkil etadi deb aytiladi. Aks holda yechimlar chiziqli bog'liq yoki yechimlarning fundamental sistemasini tashkil etmaydi deyiladi. Boshqacha aytganda shunday o'zgarmas son λ

mavjud bo'lib (a,b) intervalda $\frac{y_1}{y_2} = \lambda$ yoki $y_1 = \lambda y_2$

bo'lsa, u holda ikkita $y_1(x)$ va $y_2(x)$ yechim (a,b) intervalda chiziqli bog'liq yoki yechimlarni fundamental sistemasini tashkil etmaydi deyiladi [5].

Ta'rif. Agar y_1 va y_2 funksiyalar x ning differensiallanuvchi funksiyalari bo'lsa, u holda

$$W(x) = W[y_1, y_2] = \begin{vmatrix} y_1 & y_2 \\ y_1' & y_2' \end{vmatrix} = y_1 y_2' - y_1' y_2$$

determinant berilgan y_1 , y_2 funksiyalarning Vronskiy determinanti yoki vronskiani deyiladi [5].

Funksiyalarning Vronskiy determinanti ularning chiziqli bog'liq yoki chiziqli erkli ekanligini o'rganish vositasi bo'lib xizmat qiladi.

Quyida teorema 2 ni isbotini «Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim» texnologiyasi asosida teoremalarni mantiqiy isbotlash sxemasini 1-rasmda ketiramiz [6].

Teoremaning mantiqiy isbotlash sxemasi	
Teorema. 2 Agar bir jinsli chiziqli (1) tenglamaning y_1 va y_2 yechimlarini $W[y_1, y_2]$ Vronskiy determinanti tenglamaning koeffitsiyentlari $a_1(x)$ va $a_2(x)$ uzluksiz bo'lgan (a,b) intervaldagi biror $x = x_0$ qiymatida nolga teng bo'lmasa, u holda u bu intervaldagi x ning hech bir qiymatida nolga aylanmaydi.	
O'qituvchining faoliyati (koordinatlik, yo'naltiruvchilik hamkorlik, maslahatchilik)	Teorema sharti y_1 va y_2 funksiyalar (1) tenglamaning yechimlari bo'lganligi sababli ular tenglamani qanoatlantiradi: $y_2'' + a_1(x)y_2' + a_2(x)y_2 = 0$ (*), $y_1'' + a_1(x)y_1' + a_2(x)y_1 = 0$ (**). [7,8,9].
	Teorema shartini va undagi tayanch tushunchalarni aniqlash. Teorema shartiga ko'ra Bu yerdagi (*) tenglikning hadlarini y_1 ga, (**) tenglikning hadlarini y_2 ga ko'paytirib birinчисidan ikkinчисini ayirsak $(y_1 y_2'' - y_1' y_2') + a_1(y_1 y_2' - y_1' y_2) = 0$ (3) tenglik hosil bo'ladi.
	Tayanch tushunchalar tizimi: 1. Differentsial tenglama yechimi; 2. Ko'rsatkichli funksiya xossalari.
Talabning mustaqil ish bajarish jarayonidagi mustaqil faoliyati.	Teorema isbotida tayanch tushunchalarning qo'llanishi: (3) ikkinchi qavsdagi ayirma y_1 , y_2 funksiyalarning Vronskiy determinantidir, ya'ni $W(x) = W[y_1, y_2] = y_1 y_2' - y_1' y_2$. (3) birinchi qavsdagi ayirma $W(x)$ Vronskiy hosilasidir: $W'(x) = (y_1 y_2' - y_1' y_2)' = y_1' y_2' + y_1 y_2'' - y_1'' y_2 - y_1' y_2' = y_1 y_2'' - y_1'' y_2$. Demak, (3) tenglama $W'(x) + a_1 W(x) = 0$ (4) ko'rinishni oladi. Shu tenglamaning $W(x_0) = W_0$ boshlang'ich shartni qanoatlantiruvchi yechimini topamiz. Dastlab $W \neq 0$ deb faraz qilib (4) tenglamaning umumiy yechimini topamiz. Bu tenglamada o'zgaruvchilarni ajratsak: $\frac{dW}{W} = -a_1 dx$. Buni integrallasak: $\ln \frac{W}{C} = -\int_{x_0}^x a_1 dx$, $W = C e^{-\int_{x_0}^x a_1 dx}$ (5) bu formula Ostrogradskiy-Liuvill formulasi deyiladi. Endi C ni $W(x_0) = W_0$ boshlang'ich shartni qanoatlantiradigan qilib tanlaymiz. (5) tenglikni har ikkala tomoniga $x = x_0$ ni qo'yib, $C = W(x_0) = W_0$ ni hosil qilamiz. Demak, boshlang'ich shartni qanoatlantiradigan yechim $W = W_0 e^{-\int_{x_0}^x a_1 dx}$ (6) ko'rinishni oladi.

Teorema isbot bo'ldi.

Teorema xulosasi: Shartga ko'ra $W_0 \neq 0$. Ammo bu holda oxirgi tenglikdan x ning barcha qiymatlarida $W \neq 0$ ekanini kelib chiqadi, chunki ko'rsatkichli funksiya argumentning hech bir chekli qiymatida nolga aylanmaydi.

1-rasm. «Talabalarning mustaqil ishini bajorishda matematik qat'iylikda ishlash faolligi» teoremani isbotlashni mantiqiy sxemasi

Izoh. Agar $W(x)$ Vronskiy determinanti argument x ning (a, b) intervaldagi biror $x = x_0$ qiymatida nolga teng bo'lsa, bu holda u (a, b) intervaldagi x ning barcha qiymatlarida nolga teng bo'ladi. Bu (5) formuladan bevosita kelib chiqadi: agar $x = x_0$ bo'lganda $W(x_0) = W_0 = 0$ bo'lsa, u holda $W(x_0) = C = 0$, demak $W \equiv 0$ [7,8,9].

Teorema 3. (1) bir jinsli tenglamaning y_1 va y_2 yechimlari uning koeffitsiyentlari uzluksiz (a, b) intervalda chiziqli erkli bo'lishi uchun bu yechimlarning $W(x)$ Vronskiy determinanti (a, b) intervalning hech bir nuqtasida nolga teng bo'lmashligi zarur va yetarlidir.

Shuni ta'kidlash joizki y_1, y_2 funksiyalarning Vronskiy determinantini biror oraliqda nolga tengligidan y_1, y_2 funksiyalarni chiziqli bog'liqligi kelib chiqmaydi.

Teorema 4 (bir jinsli chiziqli tenglama umumiy yechimining tuzilishi haqida). Agar $y_1(x)$ va $y_2(x)$ funksiyalar $y'' + a_1(x)y' + a_2(x)y = 0$ (1) (a, b) intervaldagi chiziqli erkli yechimlari bo'lsa, u holda $y = C_1 y_1(x) + C_2 y_2(x)$ shu tenglamaning umumiy yechimi bo'ladi.

Bu ikki teoremlarni isbotini talabalarga mustaqil ish sifatida qoldiramiz [7,8,9].

Ushbu $x''(t) + \omega^2 x = 0$, $x = x(t)$ (7) ikkinchi tartibli differensial tenglama garmonik ossilyator tenglamasi deyiladi. Osongina tekshirib ko'rish mumkinki ushbu $x = C_1 \cdot \cos \omega t + C_2 \cdot \sin \omega t$ (8) funksiya ixtiyoriy C_1, C_2 o'zgarmlar uchun (8) differensial tenglamaning $(-\infty; +\infty)$ oraliqda aniqlangan yechimidir. Bu yerda shuni e'tirof etaylikki, (8) va uning hosilasidan tuzilgan sistemadagi C_1 va C_2 larni x va uning hosilasi x' orqali topish mumkin. Haqiqatdan ham,

$$\begin{cases} x = C_1 \cdot \cos \omega t + C_2 \cdot \sin \omega t \\ x' = -\omega \cdot C_1 \cdot \sin \omega t + \omega \cdot C_2 \cdot \cos \omega t \end{cases} \quad (9)$$

sistemadan (10) ekanligi kelib chiqadi.

Jumla. (8) formula (7) garmonik ossilyator tenglamasining umumiy yechimi (barcha yechimlari majmuasi)ni ifodalaydi.

Isbot. Ixtiyoriy o'zgarmlar C_1, C_2 da (8) formula (7) tenglamaning $(-\infty; +\infty)$ oraliqda aniqlangan yechimi ekanligi yuqorida e'tirof etildi.

Endi (7) tenglamaning har qanday yechimi (8) ko'rinishda bo'lishini isbotlaymiz. $x = x(t)$ funksiya (7) tenglamaning ixtiyoriy yechimi bo'lsin: $x''(t) + \omega^2 x = 0$ (11). (10) dan kelib chiqib, ushbu

$$\begin{cases} \varphi_1(t) = x(t) \cdot \cos \omega t - \frac{1}{\omega} x'(t) \cdot \sin \omega t \\ \varphi_2(t) = x(t) \cdot \sin \omega t + \frac{1}{\omega} x'(t) \cdot \cos \omega t \end{cases} \quad (12)$$

yordamchi funksiyalarni kiritamiz. Ularning hosilalarini hisoblaymiz:

$$\begin{cases} \varphi_1'(t) = x'(t) \cos \omega t - \omega x(t) \sin \omega t - \frac{1}{\omega} x''(t) \sin \omega t - x'(t) \cos \omega t = -\frac{1}{\omega} (x''(t) + \omega^2 x(t)) \sin \omega t = 0 \\ \varphi_2'(t) = x'(t) \sin \omega t + \omega x(t) \cos \omega t + \frac{1}{\omega} x''(t) \cos \omega t - x'(t) \sin \omega t = \frac{1}{\omega} (x''(t) + \omega^2 x(t)) \cos \omega t = 0 \end{cases} \quad (11)$$

$\varphi_1'(t) = \varphi_2'(t) = 0$ bo'lgani uchun $\varphi_1(t) = C_1$, $\varphi_2(t) = C_2$ bo'lib, ya'ni (10) sistema hosil bo'ladi. (10)

sistemadan $x = x(t)$ funksiyaning topamiz: buning uchun sistemaning birinchi tenglamasini $\cos \omega t$ ga ko'paytirib, ikkinchi tenglamasini $\sin \omega t$ ga ko'paytirib, hosil bo'lgan tenglamalarni qo'shsak

$$x(t)(\cos^2 \omega t + \sin^2 \omega t) = C_1 \cos \omega t + C_2 \sin \omega t$$

yoki $x(t) = C_1 \cos \omega t + C_2 \sin \omega t$ ega bo'lamiz. Demak, (8) tenglamani har qanday yechimi (9) ko'rinishda ifodalandi. Jumla isbotlandi.

Endi ixtiyoriy o'zgarmlarni

$$\begin{aligned} C_1 &= \sqrt{C_1^2 + C_2^2} \sin \varphi_0 = a \sin \varphi_0, \\ C_2 &= \sqrt{C_1^2 + C_2^2} \cos \varphi_0 = a \cos \varphi_0 \end{aligned}$$

tanlasak, (8) ko'rinishdagi umumiy yechim $x(t) = a \sin(\omega t + \varphi_0)$ ko'rinishdagi garmonik tebranuvchi nuqta siljishini ifodalovchi funksiyaga ega

bo'ladi. Bu garmonik tebranish davri $T = \frac{2\pi}{\omega}$ bo'ladi.

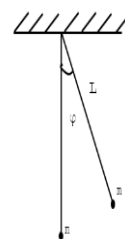
Matematik mayatnikning harakat tenglamasi Nyutonning ikkinchi qonuniga ko'ra $I\varphi'' + g\varphi = 0$ ko'rinishda yoziladi.

Bu yerda $\varphi = \varphi(t)$ - mayatnikning vertikalidan og'ish burchagi, I - ipning uzunligi, g esa erkin tushish tezlanishi. Oxirgi differensial tenglama

$$T = 2\pi \sqrt{\frac{I}{g}}$$

burchakning davri garmonik tebranishni ifodalaydi (1-rasmga qarang) [4].

Elastik prajinaga osilgan $mx'' + kx = 0$ massali moddiy nuqta harakati differensial tenglama bilan boshqariladi. Bu yerda $x = x(t)$ - moddiy nuqtani siljishini, k - prajinaning bikirlik koefitsienti. Oxirgi differensial

2-rasm.

tenglama moddiy nuqtaning $T = 2\pi\sqrt{\frac{m}{k}}$ davrli garmonik tebranishni anglatadi [10,11].

Xulosa. Yuqoridagi o'xshash "Differensial tenglamalar" fanidan elementlarini o'rganishda amaliy tadbiqlar bilan birgalikda matematik qat'iylikka ham e'tibor berish OTMLarda tahsil oldigan bo'lajak matematika

o'qituvchisi (talabalar)ning ijodkorlik, izlanuvchanlik va kreativ yondashuvchanlik kabi qobiliyatlarni shakllantirish asosida matematik kompetentligini rivojlantiradi. Bu esa kelajakda egallagan mutaxassisning mustaqil qaror qabul qila olishini va egallagan bilimlarini ta'lim jarayoniga qo'llay olishini kafolatlaydi [12].

ADABIYOTLAR

1. "Xalq so'zi" gazetasi, 1 fevral 2020 yil, 24-son.
2. Salohiddinov M.S., G' .N.Nasriddinov. Oddiy differensial tenglamalar. Toshkent: O'zbekiston, 1994.
3. V.I.Arnol. Obiknovenniye differensialniye uravneniya. Ijevsk: Ijevskaya respublikanskaya tipografiya. 2000.
4. Braum M. Differential equations and their applications. Applied Mathematical Sciences 15, 3rd Edition, Springer Verlag, New York, Heildelberg, Berlin, 1983.
5. U. Abduhamedov va boshqalar. Algebra va matematik analiz asoslari. I, II qism. Toshkent: O'qituvchi, 2002.
5. Шарипов Э.О. Академик лицейларда математик анализ асосларини ўқитиш методикаси.: Пед. фан. фалс. д-ри. ... дисс. – Тошкент: УзМУ. 2019. – 144 б.
6. Holmurodov E., Yusupov A.I., Aliqulov T.A.Oliy matematika. 2,3-qismlar. –Toshkent: «VNESHINVESTPROM», 2017.
7. Данко П.Е. , "Олий математикадан мисол ва масалалар тўплами".Дарслик. 1-2- қисмлар. Т.: "Ўзбекистон", 2007. - 248 б.
8. Пискунов Н.С. Дифференциальное и интегральное исчисление для ВТУЗов. 2 частях -М.: Наука, 2001.
9. Ғуломов О, Шарипов Э, Шодиев С. "Олимпиада масалалари ечими" Физика, математика ва информатика журнали. Тошкент 4/2015 й.
10. Шарипов Э.О. Академик лицейларнинг математика фанидаги типик масалаларнинг икки усулда ечилиши. СамДУ илмий ахборотномаси.-Самарканд, 2017. -№ 6(106).
11. Тожиев М., Хуррамов А. Таълим жараёнини педагогик технология асосида ташкил қилишда қўлланиладиган замонавий таълим усуллари. Тошкент 2014.-96 б.

UDK: 373.091.3:91:004

Hamza SHODIYEV,
Navoiy davlat pedagogika instituti o'quv-uslubiy boshqarma boshlig'i
E-mail: navdpi-uquv@mail.ru

Geografiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent B.A.Meliev A.A. tahriri ostida

TALABALARNING GEOGRAFIYA FANLARIDAN MUSTAQIL TOPSGIRIQLARINI BAHOLASH USULLARI

Аннотация

Ushbu maqolada bo'lajak geografiya fani o'qituvchilarining kasbiy fanlardan mustaqil ta'limini va mustaqil ishlarini tashkil etishga oid turkum muammolar, ularni bartaraf etish bo'yicha taklif va tavsiyalar keltirilgan. Shuningdek, oliy ta'lim muassasalarida bo'lajak geografiya fani o'qituvchilarining mustaqil ta'limini tashkil etish va mustaqil topshiriqlarini baholash modeli takomillashtirilgan. Shu bilan birga mazkur maqolada bo'lajak geografiya fani o'qituvchilarining mustaqil ish topshiriqlarini tashkil etish usullari hamda amaliy xarakterdagi topshiriqlardan namumalar keltirilgan. Ushbu topshiriqlarni bajarishda xorijiy axborot ta'lim muhitlaridan va axborot texnologiyalari vositalaridan foydalanish bo'yicha tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: Kredit-modul, mustaqil ish, model, axborot ta'lim muhiti, HEMIS, MOODLE, tajriba-sinov, kasbiy faoliyat.

МЕТОДЫ ОЦЕНКИ САМОСТОЯТЕЛЬНЫХ ЗАДАНИЙ СТУДЕНТОВ ПО ГЕОГРАФИЧЕСКИМ ДИСЦИПЛИНАМ

Аннотация

В данной статье представлены проблемы, касающиеся организации самостоятельного обучения и самостоятельной работы будущих учителей географии по профессиональным дисциплинам, предложения и рекомендации по их преодолению. Также усовершенствована модель оценки организации и самостоятельных заданий по самостоятельному обучению будущих учителей географии в высших учебных заведениях. Вместе с тем в данной статье приведены методы организации заданий самостоятельных работ будущих учителей географии, а также примеры заданий практического характера. Даны рекомендации по использованию зарубежной информации в образовательных средах и средствах информационных технологий при выполнении этих задач.

Ключевые слова: Кредитный модуль, самостоятельная работа, модель, информационная образовательная среда, HEMIS, MOODLE, визит-тест, профессиональная деятельность.

METHODS FOR ASSESSING STUDENTS' INDEPENDENT TASKS IN GEOGRAPHICAL DISCIPLINES

Annotation

This article presents problems related to the organization of self-study and independent work of future geography teachers in professional disciplines, suggestions and recommendations for overcoming them. The model for assessing the organization and independent tasks for self-study of future geography teachers in higher educational institutions has also been improved. At the same time, this article presents methods for organizing tasks for independent work of future teachers of geography, as well as examples of practical tasks. Recommendations are given on the use of foreign information in educational environments and information technology tools in the performance of these tasks.

Key words: Credit module, independent work, model, information educational environment, HEMIS, MOODLE, visit-test, professional activity.

Kirish. Bugungi kunda oliy ta'lim muassasalari kredit-modul tizimiga o'tganligi tufayli auditoriya mashg'ulotidan kam bo'lmagan soat mustaqil ta'limga ajratilgan. Bu esa o'z navbatida bo'lajak mutaxassislarining mustaqil ta'limini tashkil etishning shakl, usul va vositalarini takomillashtirishni taqozo etadi [1]. Shu nuqtai nazardan oliy ta'lim muassasalarida fanlardan, jumladan geografiya fanlaridan talabalarning mustaqil ta'limini tashkil etish tizimini takomillashtirish va ularning mustaqil kasbiy faoliyatga tayyorgarligini rivojlantirish bugungi ta'lim jarayoni uchun dolzarb muammolardan biri hisoblanadi [6].

Adabiyotlar tahlili. Mamlakatimizda va Mustaqil Davlatlar Hamdo'stligida mustaqil ta'limni tashkil etish nazariyasi va amaliyoti, fanlapdan mustaqil ta'limni tashkil etish metodikasi, talabalarning mustaqil topshiriqlar yordamida kompetentligini rivojlantirishga oid ilmiy tadqiqotlar A.O.Qo'ysinov, G.S.Ergasheva, U.B.Baxodirova, M.U.Qo'chqarov, B.R.Muqimov, R.Mavlonova, N.Raxmankulova, M.Shirinov, N.F.Vlasova, G.N.Dinits, V.I.Yermolayeva, N.L.Kalugina, A.O.Prokubovskaya,

T.D.Rechkina, H.B.Smetanina, YE.N.Trushenko, M.A.Fedorova kabi olimlar tomonidan olib borilgan.

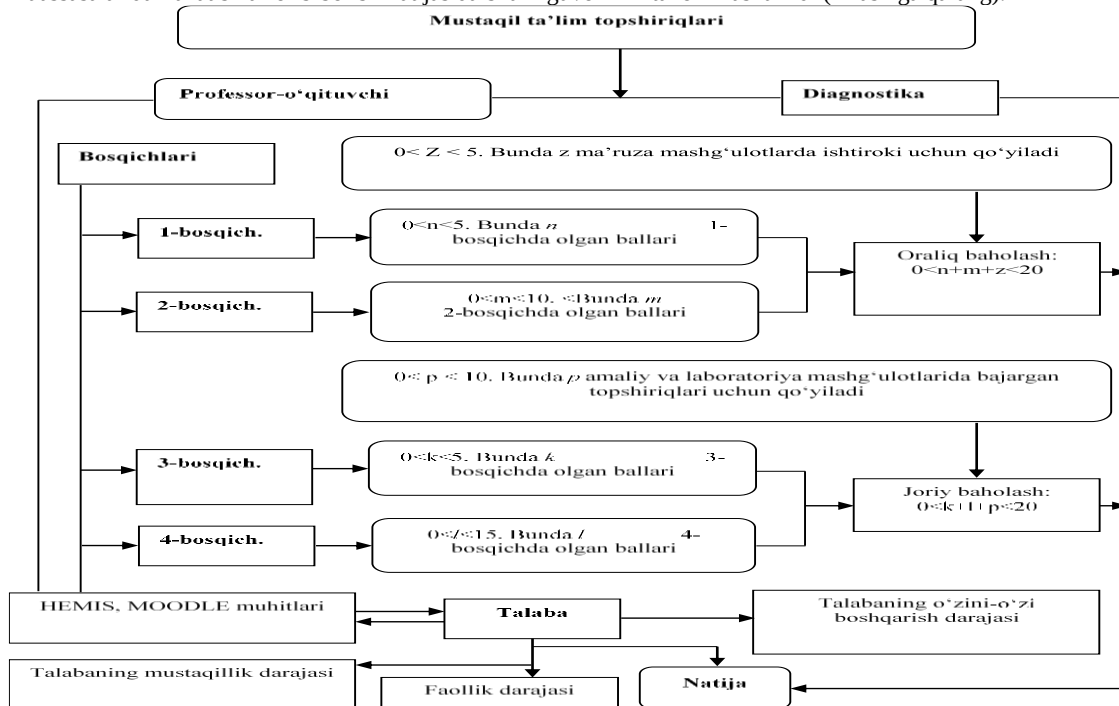
Shuningdek, geografiya fanini o'qitish metodikasiga, geografiya fanini o'qitishda axborot-kommunikatsion texnologiyalari, kompyuterning pedagogik dasturiy vositalari asosida o'qitish sifat va samaradorligini oshirishga oid tadqiqotlar A.B.Janzakov, F.A.Xamroyeva, A.S.Baranov, M.G.Naderi, YE.V.Podvalnaya, R.YE.Torgashev, YE.Y.Zabolotnova, M.M.Badin, A.I.Sheynis, N.O.Vereshagina, I.S.Musatayeva kabi olimlar tomonidan tadqiq etilgan.

Yuqorida keltirilgan olimlarining tadqiqotlarida oliy ta'lim muassasalarida matematika, informatika, biologiya, pedagogika, kasbiy va boshlang'ich ta'lim hamda tibbiyot yo'nalishidagi fanlardan talabalarning mustaqil ta'limini tashkil etishni takomillashtirish bo'yicha nazariy va amaliy ahamiyatga molik ayrim yondashuvlar ilgari surilgan bo'lsa-da, oliy ta'lim muassasalarida bo'lajak geografiya o'qituvchilarining geografiya fanlaridan mustaqil ta'limni tashkil etishga oid izlanishlar olib borilmagan.

Shu bilan birga H.B.Nikadambayeva tomonidan oliy ta'lim muassasalarida «O'zbekiston tabiiy geografiyasi» fanidan bo'lajak geografiya mutaxassislarining mustaqil ta'limini tashkil etishga oid tadqiqot ishlari olib borilgan bo'lsada, ammo uning tadqiqotida talabalarning mustaqil ishlari baholashga e'tibor qaratilmagan [11]. Shu bois, ilgari surilayotgan tadqiqot, ya'ni talabalarning geografiya fanlaridan mustaqil ishlari baholash metodikasini ishlab chiqish bugungi geografiya ta'limi uchun dolzarb masalalardan biri hisoblanadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqot doirasida tajriba-sinov maydoni sifatida belgilangan pedagogika oliy ta'lim muassasalarida kuzatishlar olib borish natijasida shuni guvohi

bo'ldikki, ya'ni bo'lajak geografiya fani o'qituvchilarini tayyorlashda o'qitilib kelinayotgan kasbiy fanlarni mustaqil ta'limiga yetarlicha e'tibor qaratilmayotganligiga amin bo'ldik. Ya'ni joriy va oraliq nazoratlarni baholashda mustaqil ta'lim topshiriqlariga yetarli darajada e'tibor qaratilmagan. Shu bois, bo'lajak geografiya fani o'qituvchilarining kasbiy fanlardan mustaqil ta'lim topshiriqlarini joriy va oraliq nazoratlarni baholashda e'tibor qaratishining mexanizmlarini takomillashtirish bugungi geografiya ta'limida dolzarb muammolardan biri bo'lib qolmoqda. Shu maqsadda tadqiqot doirasida bo'lajak geografiya fani o'qituvchilarining kasbiy fanlardan mustaqil topshiriqlarni baholash modeli takomillashtirildi (1-rasmga qarang).

1-rasm. Talabalarning mustaqil topshiriqlarining baholash modeli.

Keltirilgan modelda bo'lajak geografiya fani o'qituvchilarining mustaqil topshiriqlarini baholash natijalarini joriy va oraliq baholash natijalariga integratsiya qilingan. Bunda talabalarga kasbiy fanlardan mustaqil ish sifatida berilgan 1- va 2- bosqich topshiriqlarining natijalari orqali baholashning 15 balini tashkil etishi nazarda tutilgan. 5 bali esa mashg'ulotlarga qatnashishi va faolligini hisobga olish orqali baholashga qaratilgan. Shuningdek, 3- va 4-bosqich topshiriqlarni bajarish uchun 15 ball ajratilgan. 15 ball esa amaliy va laboratoriya mashg'ulotlarida bajargan topshiriqlarini hisobga olishi belgilangan.

Tahlil va natijalar. Tavsiya etilayotgan model orqali bo'lajak geografiya fani o'qituvchilarining mustaqil ta'limini samarali bajarishga va bo'sh vaqtini unumli o'tkazishga hamda fanga oid kompetentligini rivojlantirishga erishish mumkinligiga tajriba-sinov ishlari davomida amin bo'ldik [12]. Tashriba-sinov vaqtida bo'lajak geografiya fani o'qituvchilarini tayyorlashda o'qitiladigan kasbiy fanlardan amaliy mazmundagi ba'zi mustaqil ish topshiriqlaridan namunalari keltirilmiz:

Topshiriq. Geografiya fanlariga oid xorijiy ta'lim platformalarni, axborot ta'lim muhitlarning va ta'limiy web-saytlarning manzillarini to'plash va ularni imkoniyatlariga oid ma'lumot tayyorlash. Ushbu topshiriq orqali bo'lajak geografiya fani o'qituvchilarining global tarmoqda joylashtirilgan xorijiy axborot ta'lim muhitlarining

imkoniyatlari va ulardan foydalanishga oid ko'nikmalari shakllanadi.

Topshiriq. O'zbekiston tuproqlari geografiyasini o'rganish, tahlil qilish va kartasini chizish. Bunda, O'zbekiston tuproqlari geografiyasini laboratoriyalardan foydalanib o'rganish va hisobot yozishni o'rganadi. O'zbekiston tuproqlari geografiyasi kartalarini kompyuterning amaliy dasturlaridan foydalanib chizish malakasiga ega bo'ladi.

Topshiriq. Geografik kartalarni tuzish, nashrga tayyorlash. Bunda bo'lajak geografiya fani o'qituvchilarining dunyo xaritalariga oid ko'nikmaga ega bo'lishni va dunyo kartalarini kompyuterning grafik dasturlaridan foydalanib chizish malakalariga ega bo'ladi.

Topshiriq. Iqtisodiy-ijtimoiy geografiyani o'qitishda masala va mashqlardan foydalanish bo'yicha keys topshiriqlarni bajarish. Ushbu topshiriq orqali bo'lajak geografiya fani o'qituvchilarining muammolarni mustaqil yechish orqali geografiyaga oid masalalarni yechish ko'nikmalari shakllanadi. Shuningdek, geografiya mashg'ulotlarida foydalaniladigan masala va mashqlarni aniqlash, shu asosda dars ishlanmalarini loyihalashga oid kompetentligi shakllanadi.

Topshiriq. Tog'lar va tekisliklar, ularning turlariga oid videoroliklar tayyorlash. Mazkur topshiriq orqali bo'lajak geografiya fani o'qituvchilarini axborot texnologiyalari

vositalari bilan ishlashga va mashg'ulotlar uchun videodarslar tayyorlashga oid malakasi shakllanadi.

Topshiriq. O'zbekiston Respublikasi aholisining demografik holati va uning tug'ilish dinamikasiga oid statistik ma'lumotlar tayyorlash. Ushbu topshiriqlar orqali bo'lajak geografiya fani o'qituvchilari O'zbekiston aholisining o'sishi va kamayishiga oid bilimga ega bo'ladi.

Topshiriq. Dunyoning interaktiv xaritasini tayyorlash. Mazkur topshiriq orqali bo'lajak geografiya fani o'qituvchilari dunyoning xaritasini o'rganishga va interaktiv o'quv vositalarni tayyorlashga oid malakaga ega bo'ladi.

Topshiriq. Mobil dasturlar yordamida O'zbekiston Respublikasining hududiy ishlab chiqarish majmualari va iqtisodiy rayonlariga oid ilovalar tayyorlash. Ushbu topshiriq orqali bo'lajak geografiya fani o'qituvchilari mobil qurilmalardan samarali foydalanishga oid madaniyatini shakllantirishga va O'zbekiston Respublikasidagi ishlab chiqarish majmualariga oid ma'lumotlarga ega bo'ladi.

Topshiriq. Maktab darsliklaridagi mavzularga muammoli ta'lim va axborot texnologiyalari vositalaridan foydalanib dars ishlanmalari tayyorlash. Bu topshiriq orqali bo'lajak geografiya fani o'qituvchilarining muammoli ta'lim va axborot texnologiyalari vositalari imkoniyatlarini o'rganishga, ular yordamida geografiya darslarini loyihalash kompetentligini shakllantirishga erishiladi.

Bu kabi mustaqil topshiriqlar orqali geografiya fanlaridan n mustaqil ta'limni tashkil etish asosan sakkizta bosqichda bajarildi:

1-bosqich. Ushbu bosqichda bo'lajak geografiya fani o'qituvchilarining O'zbekistondagi tabiiy boyliklar, tog' va adrlar, daryo, ko'llar, xaritasi, aholisiga oid bilimi, ko'nikma va malakalarini qayta eslab takrorlashga erishiladi.

2-bosqich. Geografiyaga oid xorijiy ta'lim platformalaridan, axborot ta'lim muhitlaridan va ta'limiy web-saytlardan foydalanish madaniyatini shakllanadi.

3-bosqich. Geografiya faniga oid xorijiy axborot ta'lim muhitlaridan foydalanib didaktik materiallar tayyorlashga oid malakasi shakllanadi.

4-bosqich. Geografiya faniga oid berilgan mustaqil topshiriqlarni global tarmoqdan foydalanib bajarish madaniyati shakllanadi va rivojlanadi.

5-bosqich. Kompyuterning amaliy dasturlari va onlayn platformalardan foydalanib geografiya faniga oid videodarslarni tayyorlashga oid malakasi shakllanadi.

6-bosqich. Mobil dasturlar yordamida geografiya faniga doir ma'lumotlarni qidirish va turli didaktik o'quv vositalarni loyihalashga oid kompetentligi shakllanadi.

7-bosqich. Geografiya faniga oid keys topshiriqlarni loyihalash va bajarish malakalari rivojlanadi.

8-bosqich. Geografiya darslarini axborot texnologiyalari yordamida loyihalashga oid kompetentligi shakllanadi va rivojlanadi.

Xulosa. 1. Olib borilgan tadqiqot tahliliga ko'ra, bo'lajak geografiya fani o'qituvchilarini tayyorlashda, ularning kasbiy fanlarga oid mustaqil ta'limini, shu jumladan mustaqil ish topshiriqlarining baholash usullarini ishlab chiqish zarurati mavjudligi aniqlandi. 2. Bo'lajak geografiya o'qituvchilarining mustaqil ta'limini samarali tashkil etishda tadqiqot doirasida ishlab chiqilgan modeldan foydalanish maqsadga muvofiq sanaladi. Bunda bo'lajak geografiya o'qituvchilarining kasbiy fanlarni mustaqil o'zlashtirishiga, axborot texnologiyalari vositalaridan samarali foydalanishiga hamda geografiya fanlaridan kompetentligini shakllantirishga va rivojlantirishga erishiladi. 3. Bo'lajak geografiya fani o'qituvchilarining kasbiy fanlardan mustaqil ta'limida amaliy mazmundagi topshiriqlar berish orqali samarali natijalarga erishish mumkinligi ilmiy jihatdan asoslandi.

1. ADABIYOTLAR

- Эргашева Г.С. Биология таълимида интерактив дастурий воситалардан самарали фойдаланишни такомиллаштириш // Педагогика фанлари доктори (DSc) диссертацияси автореферати. – Тошкент, 2018. – 56-б.
- Баходирова У.Б. Микробиология фанини ўқитишда виртуал таълим технологияларидан фойдаланиш методикасини такомиллаштириш (Педагогика олий таълим муассасалари мисолида) // Педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) илмий даражасини олиш учун тайёрланган диссертация. – Қарши, 2020. – 156-б.
- Норбеков А.О. Педагогика олий таълим муассасаларида компьютер таъминоти фанини ўқитиш самарадорлигини ошириш методикаси // Педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) илмий даражасини олиш учун тайёрланган Диссертация. – Қарши, 2021. –171-б.
- Ермолаева В.И. Организация самостоятельной работы студентов (на примере преподавания математики) // Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук. Ермолаева. – Ульяновск, 2004. – 286 с.
- Захарова Е.В. Организация самостоятельной работы студентов с использованием информационно-коммуникационных технологий // Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата педагогических наук. Якутск, 2008. – 22 с.
- Хамроева Ф.А. Олий таълим муассасаларида табиий географик фанларни ўқитиш методикасини медиатехнологиялар асосида такомиллаштириш // Педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси автореферати. – Тошкент, 2020. – 43-б.
- Торгашев Р.Е. Методика оценки качества географической подготовки студентов с использованием средств информационно-коммуникационных технологий // Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора педагогических наук. – Москва, 2010. – 211 с.
- Надери М.Г. Психолого-педагогические основы использования информационно-коммуникативных технологий как средства повышения эффективности процесса обучения на уроках географии в школах Исламской Республики Иран // Автореф. дис. ... канд. пед. наук. – Душанбе, 2012. – 18 с.
- Miguel Inez Soares. A Tecnologia Web e o Ensino da Geografia // Tese orientada pelo Professor Doutor Herculano Cachinho, especialmente elaborada para a obtenção do grau de doutor em Geografia na especialidade de Ensino da Geografia. 2013. – 295 p.
- Olga Maria de Gouveia Maciel. As tig no ensino de geografia: concepções, usos escolares e suas condicionantes // Tese de Doutorado em Geografia, ramo de Geografia Física, apresentada ao Departamento de Geografia e Turismo da Faculdade de Letras da Universidade de Coimbra. – Setembro de 2016. – 415 p.,
- Никамбаева Х.Б. «Ўзбекистон табиий географияси» фанини ўқитишда компьютер технологияларидан фойдаланиш методикаси (олий таълим мисолида) // Педагогика фанлари номзоди илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация. – Тошкент, 2012. – 223-б.
- Isidora Sáez Rosenkranz. Análisis de actividades en libros de texto de Historia, Geografía y Ciencias Sociales de educación básica en Chile // TESIS DOCTORAL. – Barcelona, 2016. – 466 p.
- Yonca Tiknaz. An investigation into the theory and practice of formative assessment in key stage 3 geography // Thesis submitted to School of Education University of Leicester, for the degree of Doctor of Education (EdD). December, 2003. – 288 p.
- Ефремова М.Е. Использование ресурсов дистанционного обучения на уроках географии // Современные информационные технологии в образовательном процессе. – С. 25-29.

UDK: 378.016:53.01

*Toshtemir SHODMANOV,
TATU Qarshi filiali o'qituvchisi*

ShDPI professori, p.f.d. P.M.Jalolova taqrizi asosida

IMPROVING THE METHODOLOGY OF DEVELOPING INFORMATION TECHNOLOGICAL COMPETENCE OF STUDENTS IN TECHNICAL HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS

Annotation

This article is dedicated to specific instructions on improving independent education of students of higher education institutions in computer science and information technologies in a clustered educational environment. Unlike existing monographs today, it is created in accordance with the system of "differentiated teaching" of informatics in higher education institutions. Informatics students of higher educational institutions were given instructions on the organization of independent educational activities based on digital technologies.

Key words: Doped, emitter, collector, base, charge, inverse, saturation, closed, signal.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ МЕТОДОЛОГИИ ФОРМИРОВАНИЯ ИНФОРМАЦИОННО-ТЕХНОЛОГИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНЦИИ СТУДЕНТОВ ТЕХНИЧЕСКИХ ВУЗОВ

Абстракт

Данная статья посвящена конкретным указаниям по совершенствованию самостоятельного обучения студентов высших учебных заведений информатике и информационным технологиям в кластерной образовательной среде. В отличие от существующих сегодня монографий, она создается в соответствии с системой «дифференцированного обучения» информатики в высших учебных заведениях. Студентам-информатикам высших учебных заведений даны указания по организации самостоятельной образовательной деятельности на основе цифровых технологий.

Ключевые слова: Легирование, эмиттер, коллектор, база, заряд, инверсия, насыщение, замкнутость, сигнал.

TEXNIKA YO'NALISHIDAGI OLIY TA'LIM MUASSASALARIDA TALABALARNING AXBOROT TEXNOLOGIK KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISH METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISH

Annotatsiya

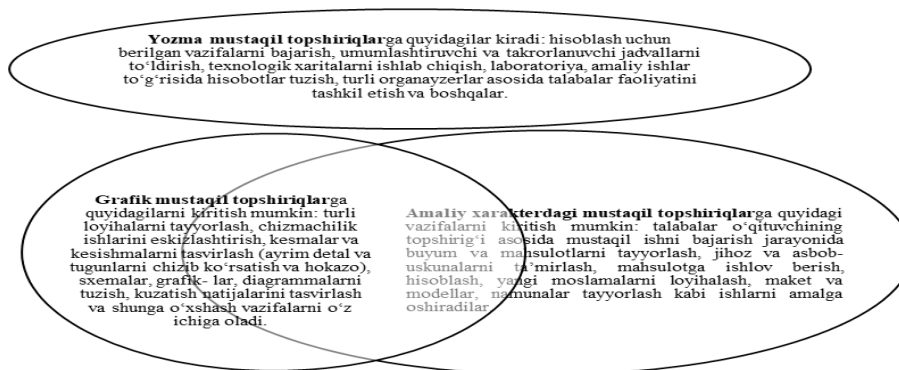
Ushbu maqola oliy ta'lim muassasalari talabalarining informatika va axborot texnologiyalari fanini klasterli ta'lim muhitida mustaqil ta'limni takomillashtirish bo'yicha aniq ko'rsatmalarga bag'ishlangan. Bugungi kundagi mavjud monografiyalardan farqli jihatli oliy ta'lim muassasalaridagi informatika fanini "differentsiallab o'qitish" tizimiga mos holatda yaratilgan. Oliy ta'lim muassasalarining informatika yo'nalishi talabalariga raqamli texnologiyalar asosida mustaqil ta'lim mashg'ulillarini tashkil etishga oid ko'rsatmalar berilgan.

Kalit so'zlari: Legirlangan, emmitor, kollektor, baza, zaryad, invers, to'yinish, berk, signal.

Kirish. Mamlakatimizda kadrlar tayyorlash tizimi mazmunini jamiyat ehtiyojlaridan kelib chiqqan holda qayta qurish, ta'lim oluvchilarni ma'naviy-axloqiy jihatdan tarbiyalashning samarali shakllari hamda uslublarini ishlab chiqishga qaratilgan islohotlar natijasida ta'lim-tarbiya jarayonlariga kompetensiyaviy yondashuv joriy etildi va oliy talabalarining kasbiy kompetensiyalarini shakllantirish borasida muayyan darajada amaliy ishlar qilindi. "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi"da "uzluksiz ta'lim tizimini yanada rivojlantirish, ta'lim xizmatlari imkoniyatlarini oshirish, mehnat bozorining zamonaviy ehtiyojlariga muvofiq yuqori malakali kadrlar tayyorlash siyosatini davom ettirish" ustuvor vazifa sifatida belgilangan. Bu dolzarb masalani hal etish uchun esa ta'lim muassasalari, ayniqsa, oliy ta'lim muassasalarida kasbiy ta'lim-tarbiyani tashkil etishning innovatsion texnologiyalarni

ishlab chiqish, pedagogik izlanishlar olib borish taqozo etilmoqda.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Mamlakatimiz olimlaridan U.Sh.Begimqulov, O.Abduqduddusov, F.M.Zakirova, N.N.Karimova, I.T.Aliyev, S.J.To'rayev, M.F.To'rayev va boshqalar tomonidan o'rganilgan. M.A.Innazarov, N.A.Muslimov, A.R.Jo'rayev, O.A.Qo'ysinov, X.Sh.Qodirov, D.O.Ximmataliyev va boshqalar kasb ta'limi muammolari, bo'lajak mutaxassislarini informatika va axborot texnologiyalaridan kasbga yo'naltirib o'qitish, informatika o'qitish metodikasini takomillashtirish, shaxsiy hamda kasbiy kompetentlikni rivojlantirish masalalari, oliy ta'limni rivojlantirish bo'yicha ilmiy izlanishlar olib borishgan. Mustaqil faoliyat bilim, ko'nikma va malakalarni shakllantirishga xizmat qiladi. Fanning xususiyatidan kelib chiqib, mustaqil ish turlari bo'yicha topshiriqlar ishlab chiqiladi (1.1.3-rasm).

1.1-rasm. Mustaqil ta'lim turlari.

Dars jarayonida tashkil etiluvchi mustaqil ishlarni ba'zan kichik guruhlarda hamkorlikda o'qitish usulidan foydalangan holda o'tkazish maqsadga muvofiq. Buning uchun kichik guruhlarda ishlashga qulay o'quv auditoriyalari talab etiladi.

Mustaqil ishlarni bajarish uchun talabalar talab etiluvchi bilimlar bilan yaxshi qurollangan, mavzuni chuqur o'zlashtirgan bo'lishlari lozim. Agar ma'ruza darsida talaba yetarli tushunchaga ega bo'lmagan bo'lsa, u topshiriqni ijobiy hal etish imkoniga ega bo'lmaydi. Shuning uchun mustaqil ishlarni tashkil etishda, avvalambor, bilimlarni faollashtirish, eslash, tartiblash va yagona xulosaga kelish maqsadga muvofiq.

Auditoriyadan tashqarida bajariladigan mustaqil ishlar loyiha va keys-stadi usulidan foydalangan holda o'tkazilishi talabalarda ijodiy ko'nikmalarning rivojlanishiga turtki bo'ladi.

Mustaqil faoliyatni tashkil etish jarayonida o'qituvchi ko'proq didaktik materiallardan foydalanadi.

Didaktik materiallarga talabalar mustaqil hamda ijodiy ishlash, fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishga yo'naltirilgan muammoli, ijodiy topshiriqlar, qiziqarli savollar, loyihalar o'yinlar, krossvordlar kabi materiallar kiritish mumkin. Didaktik topshiriqlar hamda materiallarni ishlab chiqishda quyidagilarga alohida e'tibor qaratish lozim.

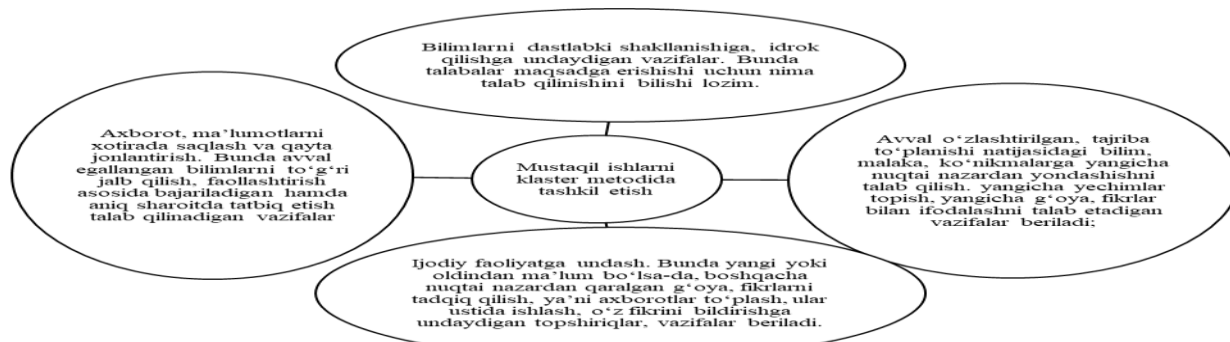
1. Muammolarni hal etishga yo'naltirish.
2. Tadqiqotlar olib borishga yo'naltirish.
3. Turli vaziyatlar va holatlar tahliliga qaratish.
4. Tajribalar va mashqlar o'tkazishga mo'ljallash.
5. Yangiliklarni izlash va topishga yo'naltirish.

Mustaqil ishlarni tashkillashtirishda "oddiydan-murakkabga" hamda "umumiydan-xususiya", "mavhumdan-anqlikka" qarab harakatlanishni ta'minlash kerak.

Auditoriyada mustaqil faoliyatni yaratishga oid yuqoridagi talablar tizimi bilan tanishib chiqqach, o'qituvchi auditoriyada olib borishi lozim bo'lgan didaktik o'yinlar bilan talabalarni tanishtirib chiqadi (organayzerlar, interfaol metodlar, mustaqil topshiriqlar). Mustaqil ishlarni klaster metodi yordamida tashkil etish 1.2-rasmda keltirilgan.

Talabalarni bir necha guruhga bo'lib oladi hamda har bir guruhga alohida vazifa beradi. Har bir guruh o'ziga topshirilgan vazifa bo'yicha taqdimot hozirlaydi. Talabalar faoliyati individual holda tashkillashtiriladi, ularning o'zlariga o'tilayotgan kurs bo'yicha auditoriyadan tashqarida mustaqil faoliyatni tashkil etish jadvalini to'ldirish taklif etiladi.

Individual loyiha hamda bitiruv ishlarini tashkil etish bo'yicha olib boriladigan faoliyat ham auditoriyadan tashqarida olib boriladigan mustaqil ishlar qatoriga kiradi.

1.2-rasm. Mustaqil ta'limni klaster metodida tashkil etish.

Mustaqil ishlar o'quv jarayoni bilan birgalikda va uzviy bog'liqlikda olib boriladi. Mustaqil ravishda bilish doirasini kengaytirish hamda qo'shimcha nazariy, amaliy materialni o'rganish talaba egallayotgan kasbiy malaka, ishlab chiqarishda mustaqil qo'llay bilish ko'nikmasini orttirish bilan chambarchas bog'langan.

- mavzuga mos bo'lgan mustaqil faoliyatni tashkil etishning optimal metodini tanlash;
- o'z sohasi bo'yicha mavzu tanlash;

– tanlangan mustaqil faoliyat turi mavzuning maqsadi hamda vazifalariga mos ekanligiga e'tibor qaratish;

– tanlangan mustaqil faoliyatga ajratilgan vaqt muddatini aniqlash;

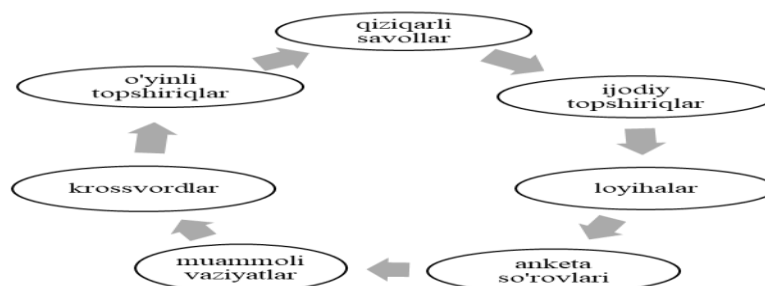
– tanlangan mustaqil faoliyatda erishish lozim bo'lgan natijani ta'minlash optimal ekanini asoslash;

– tanlangan metod asosida qanday ko'nikma va malakani shakllantirmoqchi ekaniga izoh berish;

– topshiriq natijalari bo'yicha taqdimot tayyorlash;

– topshiriqni baholash mezonlarini ishlab chiqish va erishiladigan natijaga izoh berish.

Mustaqil ta'limni tashkil etishda didaktik materiallardan foydalanish 1.1.5-rasmda keltirilgan.

1.3-rasm. Mustaqil ta'limni tashkil etishda didaktik materiallardan foydalanish.

Informatika fanidan kurs ishi tayyorlash metodologiyasi. Kurs ishi mavzusi, avvalo, kafedra muhokamasiga qo'yiladi hamda professor o'qituvchilar tomonidan tanlab olinadi. Talaba tanlagan kurs ishi o'qituvchilar tomonidan nazorat qilinadi. Kurs ishi kompyuterda tayyorlanib, zarur illustratsiyalar bilan bezatilib, kafedraga himoya qilishga topshiriladi. Kurs ishini yozishda talaba adabiy hamda noyob ma'lumotlarni tahlil etishga o'rganib, informatika metodikasi bo'yicha so'nggi yillarda erishilgan eng so'nggi muhim yangiliklar bilan tanishib boradi. Eksperimentli ilmiy tajriba xarakteridagi kurs ishini bajarish jarayonida ilmiy tadqiqot usullarini ketma-ketlikda o'rganib boradi. Bunda mustaqil tahlil etish, tadqiqot natijalarini bayon etish, xulosalar chiqarish hamda amaliy takliflar kiritish ko'nikmasi paydo bo'ladi.

Kurs ishi quyidagi tartibda bajarilishi lozim:

- Mavzu tanlash.
- Mavzu rejasini tuzish.
- Tanlangan mavzuning xususiyatlarini o'rganish.
- Malakaviy amaliyot davrida mavzu bo'yicha kuzatish o'tkazish, to'plangan ma'lumotlarni tartibga solish, xulosalar chiqarish.
- Mavzu bo'yicha adabiyotlar ro'yxatini tuzish.
- Tadqiqot metodlari va vazifalarini aniqlash.
- Tayyorlangan kurs ishi rahbar tomonidan ko'rib chiqiladi, ko'rsatilgan kamchiliklar bartaraf etiladi hamda kompyuterda terilib, taqriz uchun kafedraga topshiriladi.
- Kurs ishini himoya qilish.

• Himoya qilish uchun talaba kurs ishining ikkinchi nusxasi va taqrizni ilmiy rahbariga taqdim etadi.

Kurs ishining birinchi nusxasi kafedrada qoladi. Himoyaga tavsiya etilmagan talaba qaytadan ishini o'rganib tuzatadi, taqrizga beradi hamda qayta himoya jarayoniga ruxsat etiladi. Himoyaga qo'yiladigan kurs ishi kompyuterda terilgan bo'lishi kerak. Kurs ishining titul varag'ida fakultet hamda kafedra nomi, mavzuning nomlanishi, ilmiy rahbar hamda talabaning ism-sharifi, himoya yili ko'rsatilgan bo'ladi.

Keyingi sahifalarda mavzu rejasini, kirish, mavzuning dolzarbliligi, uning maqsad hamda vazifalari, taxminiy farazi, izlanish metodlari, natijalari, ishning oxirida xulosa, amaliy tavsiya, takliflar hamda foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati berilgan bo'lishi lozim. Mavzuga oid illustratsiyalar, ya'ni jadvallar, rasm, grafik ishlar matnning zaruriy joyida yoki oxirida ilova tarzida adabiyotlar ro'yxatidan so'ng berilishi lozim. Kurs ishining hajmi, uning xarakteriga izlanayotgan mavzuning xususiyatiga, adabiyotda yoritilganlik darajasiga, ishning maqsad hamda vazifalariga, ilmiy tadqiqot usullariga, to'plangan materialni izlanuvchi qanchalik aniq ravshan yoritilishiga bog'liq bo'lgan jarayon hisoblanadi.

Kurs ishi matni kompyuterda terilganda 25-30 betda mufassal bayon etiladi. Kurs ishida stilistik hamda orfografik xatolar bo'lmasligi lozim, aks holda u bahoning pasayishiga olib keladi. Kurs ishining hamma betlari raqamlangan bo'lishi lozim. Faqat titul hamda mavzu rejasiga tartib raqami qo'yilmaydi.

ADABIYOTLAR

1. Abdullayeva X.A. Mashg'ulotlarda faol ta'lim usullaridan foydalanish / – Farg'ona: FarDU, 2008.
2. Avliyakov N.X., Musayeva N.N. Pedagogik texnologiyalar / – T.: "Fan va texnologiyalar" nashriyoti, 2008.
3. Azizxo'jayeva N.N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik maxorat / – T.: "O'zbekiston yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg'armasi" nashriyoti. 2006.
4. Yo'ldoshev J., Hasanov S. Pedagogik texnologiyalar / – T.: Moliyaiqtisod" nashriyoti, 2009.
5. Yo'ldoshev J.G'. Xorijda ta'lim / –T.: Sharq, 1995.
6. Muslimov N.A., Usmonboyeva M.H., Sayfurov D.M., To'rayev A. B. Innovatsion ta'lim texnologiyalari / - T.: "Sano standart" nashriyoti, 2015.
7. Muxina S.A., Solovyova A.A. Sovremenniy innovatsionniye texnologii obucheniya / – M.: "GEOTAR-Mediya", 2008.
8. Omonov N.T. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat / – T.: "Iqtisod-moliya". 2009.
9. Elektron ta'lim resurslari O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi: www.edu.uz
10. O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi: www.uzedu.uz

UDK:37.03

Nazokatxon YUSUPOVA,
Qo'qon davlat pedagogika instituti dotsenti, PhD
E-mail nazokatxonyusupova62@gmail.com

TIPI pedagogika kafedrasida dosent, Pedagogika fanlari falsafa doktori (PhD) M.M.Isabayeva taqrizi asosida

THE CONTENT OF PREPARING HIGHER EDUCATION STUDENTS FOR PROFESSIONAL ACTIVITY BASED ON INTERDISCIPLINARY COMMUNICATION

Annotation

Maskur's article calls for collective training of students of higher education institutions for professional work. Teachers should feel the harmony of pedagogical and methodical influence in themselves. shows the importance of interdisciplinary connections.

Key words: Ambiguity of the functions performed in the teaching process, ambiguity of methodological, constructive, formative, educational, developmental, educational, semantic meanings. Interdisciplinary connections are also a didactic condition and means of increasing the efficiency of acquiring knowledge and skills.

СОДЕРЖАНИЕ ПОДГОТОВКИ СТУДЕНТОВ ВУЗА К ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ НА ОСНОВЕ МЕЖДИСЦИПЛИНАРНЫХ ОТНОШЕНИЙ

Аннотация

В статье Маскура содержится призыв к коллективной подготовке студентов высших учебных заведений к профессиональной деятельности. Учителя должны чувствовать в себе гармонию педагогического и методического воздействия. показывает важность междисциплинарных связей.

Ключевые слова: Неоднозначность функций, выполняемых в процессе обучения, неоднозначность методического, конструктивного, формообразующего, воспитательного, развивающего, воспитательного, смыслового смыслов. Межпредметные связи также являются дидактическим условием и средством повышения эффективности усвоения знаний и умений.

OLIV TA'LIM TALABALARINI FANLARARO ALOQADORLIK ASOSIDA KASBIY FAOLIYATGA TAYYORLASH MAZMUNI

Аннотация

Maskur maqolada oliy ta'lim muassasalarining talabalarini kasbiy ishga tayyorlash majmuaviy olib borilishini talab qiladi. O'qituvchilarning pedagogik va metodik ta'sirining uyg'unligini o'zlarida his qilishlari lozim, Fanlararo bog'lanishlar muammosining rivojlanishining tarixiy-pedagogik tahlili tadqiqotning asosiy yo'nalishlari, ijtimoiy-pedagogik bu yo'nalish talaba shaxsini har tomonlama rivojlantirish masalasini hal qilishda fanlararo bog'lanishlarning ahamiyatini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: O'qitish jarayonida bajariladigan funksiyalarning ko'p ma'noliligi metodologik, konstruktiv, shakllantiruvchi, ta'limiy, rivojlantiruvchi, tarbiyaviy, semantik ma'nolarning noaniqligi. Fanlararo bog'lanishlar bilim va malakalarni o'zlashtirish samaradorligini oshirishning didaktik sharti va vositasi hamdir.

Kirish. Jamiyat pedagogika oliy ta'lim muassasalarining talabalarini kasbiy ishga tayyorlash majmuaviy olib borilishini talab qiladi, chunki bo'lajak o'qituvchilar o'rganilayotgan ixtisoslik bo'yicha barcha o'quv fanlarining va barcha o'qituvchilarning pedagogik va metodik ta'sirining uyg'unligini o'zlarida his qilishlari lozim. Bu muammoni hal qilishda barcha o'quv fanlarini o'qitishdagi turli darajadagi bog'lanishlarni maktab o'quv fanlari bilan uzviy bog'langan, fanning ichki, keng fanlararo (turkum ichida va turkumlararo, hayot, maktab, amaliyot bilan) bog'lanishlarning organik birligini o'rnatish asosiy bo'g'in hisoblanadi.

Bugungi taraqqiyot jarayonida inson faoliyatining turli sohalarida jahon ta'lim tizimlarining globalashuvi va integratsiyalashuvi ta'lim sifatiga tobora yuqori talablar qo'yimoqda. Yuzaga kelgan kasb raqobati o'qituvchining shaxsiy fazilatlarini va uning kasbiy tayyorgarligiga qo'yiladigan jamiyat talablarida bir qator o'zgarishlarni yuzaga keltirdi. Shunga bog'liq ravishda mehnat bozorida raqobatbardosh o'qituvchiga, intellektual, muloqot, axborot va boshqa sohalarida asosiy kompetentsiyalar to'plamiga ega shaxsga ehtiyoj yuzaga keldi.

Hozirgi kunda o'qitishning an'anaviy yondashuvlari o'rni shaxsga yo'naltirilgan innovatsion yondashuvlar egallamoqda. Shu nuqtai nazardan, pedagogika oliy ta'lim muassasalari bo'lajak o'qituvchilarning egallagan bilimi, ko'nikma va malakalarini muntazam nazorat qilish hamda matematik tafakkurini takomillashtirish, ularda intellektual salohiyatning muntazam rivojlanishi uchun shart-sharoit yaratish, o'quv-tarbiya jarayonida innovatsion texnologiyalardan doimiy foydalanish orqali ta'lim-tarbiya sifatini oshirish vazifalari dolzarblik kasb etmoqda.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Bo'lajak o'qituvchilarni kasbiy faoliyatga tayyorlash hamda ularning matematik tayyorgarligini takomillashtirishga oid tadqiqotlar respublikamiz olimlari B.S.Abdullaeva, N.U.Bikbaeva, M.E.Jumaev, M.Zaynitdinova, R.Ibragimov, J.I.Ikramov, R.A.Mavlonova, T.R.To'laganov, D.I.Yunusova, E.Yangabaeva, F.M.Qosimov va boshqalar tomonidan amalga oshirilgan. Kompetentsiyaviy yondashuv bo'yicha B.N.Alimov, Y.M.Asadov, S.N.Akbarova, S.Babadjonov, R.Fayzullaev, N.A.Muslimov, K.Z.Mamatkarimov, N.SH.Turdiyev, D.SH.Temirov, M.M.Vahobov, A.A.Xasanovlar ilmiy-tadqiqot ishlarini amalga oshirgan.

Matematika fanini rivojlantirishning turli jihatlarini takomillashtirishga doir ilmiy izlanishlar olib borgan MDH mamlakatlari olimlari R.A.Ataxanov, V.V.Davidov, N.B.Istomina, I.Ya.Kaplunovich, A.N.Kolmogorov, V.A.Krutetskiy, A.Puankare, O.V.Tarasova, L.M.Fridman, M.A.Xolodnaya, S.T.Shvetsova kabilar olib borgan. Ta'limda kompetentsiyaviy yondashuvni R.M.Aslanov, Z.M.Bolshakova, S.A.Korolkova, I.A.Zimnyalar o'rganishgan. xorijiy davlatlarda Bo'lajak o'qituvchilarining matematik tafakkurlarini takomillashtirishning samarali metodlari va texnologiyalari O.Behling, P.D.Mitchell, S.K.Reed, J.Piaget, K.H.Silber, R.J.Sternberg, J.Wundhamn kabi xorijlik olimlarning tadqiqot ishlarida o'z aksini topgan. Talabalarining kasbiy kompetensiyalari va ko'nikma-malakalarini rivojlantirish bo'yicha Françoise Delamare Le Deist, Winterton Jonathan, C.David Mortensen, Stein Bråten, Keith Oatley, Antony Mansteadlar tomonidan yoritilgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Respublikamizda ta'lim muassasalarida uzluksiz rivojlanishi uchun iqtisodiy, siyosiy, huquqiy shart-sharoit yaratildi. Jumladan, hukumatimiz tomonidan qabul qilingan qator me'yoriy hujjatlarda o'qitishni sifat jihatdan yangi bosqichga ko'tarish sohasida qator tadbirlar boshlab qo'yilgan. Afsuski, fanlararo bog'lanishlarning optimal hajmini va uni pedagogika oliy ta'lim muassasi amaliyotida amalga oshirishning ratsional yo'llarini aniqlashga yagona yondashuv haligacha ishlab chiqilmagan. Bunday o'ta muhim metodik-pedagogik muammoni hal qilishga pedagogika OTMlarining dasturiga, xususan, psixologik-pedagogik va metodik turkum fanlarining dasturlariga "Fanlararo bog'lanishlar" mavzusini kiritish jiddiy yordam bergan bo'lar edi.

O'qitish amaliyotida o'quv fanining mazmuni, uni o'rganishga qo'yilgan maqsad va vazifalar, konkret pedagogik sharoitlar talabalarining yoshi, o'qitilganlik darajasi va mustaqillik saviyasi, konkret o'quv materialini o'rganishga ajratilgan vaqt, turli fanlarni o'rganish o'qituvchilar ishidagi muvofiqlikdan kelib chiqib, sanab o'tilgan bog'lanishlar guruhlarining juda turlicha birikishini ko'rish mumkin.

Misol tariqasida "O'qituvchi", Pedagogik mahorat asoslari" va "O'qitishni tashkil qilish shakllari" mavzusini o'rganish jarayonida bunday bog'lanishlarni amalga oshirishning asosiy jihatlarini ko'rib chiqamiz. Mavzulardan biri bizda ixtisoslikka kirish kursida boshlanadi, ya'ni u tarbiya va o'qitishning tarixiy xususiyatlarini, o'qituvchining jamiyatdagi o'rni, uning rivojlanayotgan insonning shakllanishidagi ro'li, umumiy o'rta ta'lim maktabi va kasb-hunar kollejlari tomonidan zamonaviy pedagogga qo'yiladigan asosiy talablarni, talabalarda pedagogik mahorat asoslari va o'qituvchi-tarbiyachining professiogrammasi haqida tasavvurlarni shakllantirishni ko'rsatib berish imkonini beradi.

Mavzuning mazmuni, uni o'rganishdan maqsad va auditoriyadagi asosan kechagi yuqori sinf o'quvchilari ekanligi, maktab o'quv fanlari, maktab hayoti tajribasi bilan izchillikka rioya qilish zarurligini taqozo etadi. O'quv yilining eng boshida, bu yerda, oliy tahlil muassasidagi o'quv fanlari bilan bog'lanish juda cheklangan.

Bunday ma'ruzalarda OTM o'qituvchisi maktab o'qituvchisining mehnatini keng ijtimoiy nuqtai nazardan hamda talabaning emas, balki o'qituvchining pozitsiyasidan ko'rsatib berishga intiladi. Va qaralayotgan pedagogik vaziyatlarni baholashni ham (ularni hal qilishga butun auditoriya jalb qilinadi) mana shu ular uchun yangi pozitsiyadan olib borishi kerak. Bu "o'qituvchining" nuqtai nazari bundan keyin ham ushbu va boshqa fanlarning keyingi mavzularini o'rganishda, ayniqsa psixologik-pedagogik turkum, xususan o'qitish metodikasini o'rganishda ko'rinib turishi kerak. Bu yerda, xuddi keyingi barcha fanlarni o'qitishdagi kabi, biz bo'lajak o'qituvchilarni hayotning

berilgan pozitsiyasiga o'rgatib boramiz. Bundan keyin biz konkret misollarda pedagogik fikrlash va ta'lim oluvchilarga muhabbat bu o'qituvchining kasbiy yaroqliligining dastlabki sifatleri va eng asosiy mezonlaridir.

Tahlil va natijalar. Fanlararo bog'lanishlar muammosining rivojlanishining tarixiy-pedagogik tahlili tadqiqotning asosiy yo'nalishlarini aniqlash imkonini berdi va ular quyidagilardan iborat: ijtimoiy-pedagogik bu yo'nalish talaba shaxsini har tomonlama rivojlantirish masalasini hal qilishda fanlararo bog'lanishlarning ahamiyatini ko'rsatadi; falsafiy bu yo'nalish o'quv fani tizimida mazmun tuzilmasini va o'qitish jarayonini qurishdagi, turli o'quv fanlaridan olingan ma'lumotlarni sintezlash asosida uning yaxlitligini ta'minlashda fanlararo bog'lanishlarning ro'lini ochib beradi; psixologik bu yo'nalish talabalarining o'quv-tarbiyaviy jarayonda o'quv-bilish faoliyatining tuzilmasi va o'ziga xos xususiyatlarini tahlil qilishni maqsad qilib qo'yadi; xususiy-didaktik bu yo'nalish fanlararo bog'lanishlarni amalga oshirishda o'qitish va o'qish o'zaro ta'sirining o'ziga xos xususiyatlari, o'qitish metodlarining mazmuni, tashkil qilish shakllarini takomillashtirishni, shuningdek, metodik o'quv jarayonida fanlararo bog'lanish asosida o'qitishning metodik tizimini o'quv materialini o'rganish mazmuni va metodlarining o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda qurishni maqsad qilib qo'yadi; turli fan o'qituvchilarining muloqoti jarayonida va pedagogning jamoaviy faoliyatini boshqarishni tashkil qilish asosida fanlararo bog'lanishlar ro'lini o'qitishning fan tizimini muvofiqlashtirish tamoyili sifatida ochib beradi.

Fanlararo bog'lanishlar ta'sirida talabalar uchun umumiy ta'limning ahamiyati ortib boradi. Shunday qilib, tizimli va faoliyatli yondashuv fanlararo bog'lanish didaktik muammosini tadqiq qilishning metodologik bazasi sifatida quyidagilarni ko'rish imkonini beradi: 1) o'qitish jarayonida bajariladigan funksiyalarning ko'p ma'noliligi metodologik, konstruktiv, shakllantiruvchi (ta'limiy, rivojlantiruvchi, tarbiyaviy); 2) semantik ma'nolarning noaniqligi. Fanlararo bog'lanishlar bu nafaqat bilim va malakalarni o'zlashtirish samaradorligini oshirishning didaktik sharti va vositasi, balki o'qitish jarayonida talabalarni tarbiyalashga majmuaviy yondashuvning umumiy pedagogik vositasi hamdir. Fanlararo bog'lanishlarning konstruktiv funksiyalari mustaqil didaktik tamoyil darajasida samaraliroq bajariladi. Fanlararo bog'lanishlarning nazariy va amaliy asoslarining yig'indisi ularni fanni o'qitishning zamonaviy sharoitida alohida o'quv mavzulari yoki alohida fanlararo o'quv-bilish muammolarini hal qilish doirasida lokal amalga oshirilishi mumkin bo'lgan didaktik tizim darajasida qarash imkonini beradi. Fanlararo bog'lanishlar zamonaviy ta'lim oluvchilarini o'qitish, rivojlantirish va tarbiyalashning samaradorligini oshirish omilidir.

Fanlararo bog'lanishlar yordamida talabalarni eng kam vaqt sarflagan holda bilimlarni qabul qilishga faol jalb qilish uchun o'qitish jarayonida hosil qilingan va talabalar tomonidan tan olingan bir necha metodik usullarni egallash. Bu usullarga eslatish, fanlararo asosda masala va savollar berish, tarixiy ekskursiyalar, qiyoslashdan iborat.

Xulosa va takliflar. Matematika o'qitish metodikasi asosida olib borilgan tasdiqlov pedagogik sinov ishlari tasdiqlamoqdaki, birinchidan, o'quv ijodiy tayyorgarlik darsdagi faoliyatini ko'rsatuvchi sifatlaridan biri bo'lib, ta'lim jarayonida egallangan ijodiy bilim, malaka va ko'nikmalar, ijodiy tafakkur uning komponentlaridir.

Matematik ta'limda o'quvchilarning o'quv ijodiy tayyorlash nazariyasi va amaliyotining hozirgi holatini o'rganish, zamonaviy va axborot pedagogik amaliyotda o'quvchilarning ijodiy ish faoliyatida o'quv ijodiy tayyorgarlikning o'rni va ahamiyatini aniqlash, o'quvchilar

egallashi lozim bo'lgan badiiy bilim, malaka va ko'nikmalarning zamonaviy mazmunini aniqlash, fanlararo aloqadorlik asosida matematik ta'limda mulohaza mavzusini interaktiv usullarni qo'llash va uning samaradorligini pedagogik tajriba-sinov ishlari vositasida aniqlash.

Matematika o'qitish metodikasi talabalarining matematika fani fanlararo aloqadorlikda o'qitishda talabalarida kasbiy pedagogik faoliyatni rivojlantirish texnologiyalari bo'yicha mustaqil o'quv faoliyatini tashkil qilish bilan bog'liq jarayon bo'lib, buning uchun qo'yidagi vazifalarni echish zaruriyatini ko'rsatdi.

ADABIYOTLAR

1. Akhmedov B. A., Askarova, M. R., Xudayqulova, F. B., Tojiboeva, G. R., Artikova, N. S., Urinova, N. S., ... & Omonova, S. M. (2022). Pedagogical science education management in teaching science of pedagogical sciences. *Uzbek Scholar Journal*, 10, 529-537.
2. Abdullaeva B.S., Fanlararo aloqadorlikni metodologik-didaktik asoslari (ijtimoiy-gumanitar yo'nalishdagi akademik letseylarda matematika o'qitish misolida
3. Alixonov S. Matematika o'qitish metodikasi. – Toshkent: O'qituvchi, 2011.
4. Salomov A.A. Matematikaning fanlararo aloqadorlik funktsiyasi asosida yuqori sinf o'quvchilarining ko'nikma va malakalarini rivojlantirish: Dis. ... ped.fan.nom. – Toshkent, 1998. – 182
5. Yusupova N. V. (2022). Theoretical and methodological bases of interdisciplinary relations of the natural mathematical cycle in preparation of a future teacher in a pedagogical university. *International journal of innovations in engineering research and technology*, 9(11), 306-309.
6. Yusupova N. V. (2020). Talabalarining o'rta umumta'lim maktablarda fanlararo bog'lanishlarni amalga oshirish bo'yicha asosiy bilim va malakalari. *TDPU Ilmiy Axborotnomasi*, 20(2), 105-108.

UDK: 372.22:50(021)

Muxiba YAXIYAXONOVA,
Shahrisabz davlat pedagogika instituti katta o'qituvchisi
E-mail: muhiba8083@mail.ru

PhD G'. Otamurodov taqrizi asosida

THE FORMATION OF "CREATIVE THINKING" SKILLS IN THE STUDY OF THE TOPICS OF THE "THE WORLD AROUND US" IN THE CONTENT OF NATURAL SCIENCE CHAPTERS OF ELEMENTARY SCHOOL STUDENTS

Annotation

The article emphasized that taking classes using "Intellect maps" during the teaching of "Natural Sciences" to elementary students is one of the effective ways to develop imagination and creative thinking skills. The article also presents an intelligence map called "Imagination", "The world around us", which highlights the development of students "creative thinking" skills, the birth of new ideas, concentration, identification of the original core of the problem and visual representation of verbal information.

Key words: Natural Science, the world around us, empirical method, imagination, creative thinking, verbal data, visualization, Intelligence Map.

ФОРМИРОВАНИЕ У МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ НАВЫКОВ "ТВОРЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ" ПРИ ИЗУЧЕНИИ ТЕМ "ОКРУЖАЮЩИЙ МИР" В СОДЕРЖАНИИ ЕСТЕСТВЕННОНАУЧНЫХ ГЛАВ

Резюме

В статье подчеркивалось, что проведение занятий с использованием "Интеллект-карт" при преподавании "Естественных наук" учащимся начальной школы является одним из эффективных способов развития воображения и навыков творческого мышления. В статье также представлена интеллект-карта под названием "Воображение", "Окружающий мир", которая подчеркивает развитие у учащихся навыков "творческого мышления", рождение новых идей, концентрацию внимания, выявление исходного ядра проблемы и визуальное представление вербальной информации.

Ключевые слова: Естествознание, окружающий мир, эмпирический метод, воображение, творческое мышление, вербальная информация, визуализация, интеллект карты.

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINING TABIIY FAN BOBLARI TARKIBIDAGI "ATROFIMIZDAGI OLAM" MAVZULARINI O'RGANISHDA "IJODIY FIKRLASH" KO'NIKMALARINI SHAKLLANTIRISH

Annotatsiya

Maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilariga "Tabiiy fanlar"ni o'qitish davomida "Intellect xarita"lardan foydalanib dars o'tish tasavvur va ijodiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishning samarali usullardan biri ekanligi haqida ta'kidlab o'tilgan. Shuningdek, maqolada "Tasavvur", "Atrofimizdagi olam" nomli intellekt xarita keltirilgan bo'lib, u o'quvchilarning "ijodiy fikrlash" ko'nikmalarini rivojlantirish, ularda yangi g'oyalar tug'ilishi, diqqatlarini jamlash, muammoning asl mag'zini aniqlab olish va verbal ma'lumotlarni vizual ko'rinishda ifodalash imkonini berishi yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: Tabiiy fan, atrofimizdagi olam, empirik metod, tasavvur, ijodiy fikrlash, verbal ma'lumotlar, vizuallashtirish, intellekt xarita.

Kirish. Ta'limni tizimli isloh qilishning ustuvor yo'nalishlarini belgilash, boshlang'ich ta'limni modernizatsiya qilish, 1-sinfanoq o'quvchilarga integratsiyalashgan ta'lim jarayonlari amalga oshirish ko'zda tutilgan. Ta'lim olish jarayonida kichik maktab yoshidagi o'quvchilarda ijodkorlik qobiliyatlarini rivojlantirish bugungi kunning dolzarb masalalaridan biri ekanligini e'tirof etishimiz lozim. Chunki bu davr bolalarida tasavvur asosan rasm chiyotganlarida, ertak, hikoyalar eshitayotganlarida, qiziqarli multifilm va videodarslar ko'rayotganlarida rivojlanadi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilari atrofi-olam tog'risidagi dastlabki bilimlarni olayotganda hali yetarli darajada tizimlashtirilmagan ma'lumotlar oqimiga duch keladi. Atrof va borliq, jumladan, olamning tuzilishini, unda kechayotgan hodisa va jarayonlarni bilishning metodologik asosini bir-birini to'ldiruvchi ilmiy bilishning nazariy va empirik metodlar birligi tashkil etadi. Kichik maktab yoshidagi o'quvchilarda atrofimizdagi olamga bo'lgan qiziqishni unda kechayotgan hodisa va jarayonlar to'g'risidagi bilimlarni

egallashda hamda ularning empirik (kuzatish, tadqiqot) metodlarni o'zlashtirishida "Tabiiy fanlar" o'quv predmeti muhim ahamiyat kasb etadi. [1]

Boshlang'ich sinflarda "Tabiiy fanlar"ni o'rganish jarayonida o'quvchilar bevosita tabiatdan olinadigan tushunchalarni atroflicha o'rganishadi. Ushbu fanni o'rganish davrida har bir o'quvchida tabiat hodisasi haqida ma'lum bir tasavvur paydo bo'ladi. Bu turli tushunchalar tabiat hodisasi tarkibidagi muammolarni tanib olish va yechish nuqtai nazaridan o'quvchilar tafakkuridagi farqlarni ko'rsatadi. Bu esa o'z o'rnida 1-sinf o'quvchilari uchun "Atrofimizdagi olam" bo'limini o'rganish jarayonida tasavvur va ijodiy fikrlash ko'nikmalarining shakllanishi asosiy omillardan biri ekanligini isbotlaydi.

O'quvchilarni har qanday vaziyatda ham voqeaning ijodiy tomonlarini topishga o'rgatish lozim. Ular ba'zan aniq, ba'zan esa ongostida yashirin bo'ladi.

Inson faoliyatining barcha sohalarida: xoh u ishlab chiqarish bo'lsin, xoh madaniyat va san'at, xoh ilmiy yoki

pedagogik faoliyat bo'lsin, ijodiy faoliyat rag'batlantiriladi. Chunki u mehnat samaradorligining ortishiga olib keladi. Shuning uchun ham ijodiy fikrlash ko'nikmalariga ega mutaxassislar doimo yuqori baholanib kelinadi. Ayniqsa, hozirgi jadal rivojlanib borayotgan raqamli texnologiyalar davrida ularning bahosi yanada ortmoqda. Ijodiy fikrlashga o'rgatish esa ta'lim jarayonida amalga oshiriladi [2].

Ta'lim jarayonida o'quvchilarning ijodiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirish muammolari xorijiy mamlakatlar olimlari tomonidan ko'p vaqtlardan buyon o'rganib kelingan, lekin ular o'z ilmiy-tadqiqot ishlarida tabiiy fan, jumladan atrofimizdagi olamni o'qitish jarayonida o'quvchilarning tasavvur va nostandart fikrlashini rivojlantirishda intellekt xaritada foydalaniib vizuallashtirish o'rganilmagan.

Jumladan Zorina sxematik ko'rinishini qo'llash va talabalar bilimlarining tizimli tabiati o'rtasidagi bog'liqlikni ochib berdi. N. S. Rojdestvenskiy va T. G. Ramsayeva sxemalar, jadvallardan keng foydalanish, til materialini shrift, rang, maxsus piktogrammalar bilan ajratib ko'rsatish ta'limning barcha bosqichlarida va ayniqsa umumlashtirishda katta ahamiyatga ega ekanligini o'rganishdi.

Demak, ma'lumotlarni vizuallashtirish o'quvchilar ijodiy fikrlash ko'nikmalarining sezilarli darajada yaxshilanishiga olib keladi. Tabiiy fanni o'qitish davomida amaliy ishlarni bajarish ham o'quvchilar ijodiy fikrlash ko'nikmalarining yaxshilanishiga yordam beradi.

Shuningdek, tabiatdagi narsa va hodisalar haqidagi tasavvurini boyitish, atrofdagi oʻsimlik va hayvonot dunyosi bilan tanishtirishda ham maʼlumotlarni vizuallashtirish oʻquvchilarning “ijodiy fikrlash” koʻnikmalarining rivojlanishiga yordam beradi.

Inson miyasi vizual ma'lumotlarni verbal ma'lumotlarga qaraganda oltinich ming marta tez qayta ishlaydi. Shu bilan birga ular bolalar xotirasida yaxshi qabul qilinib uzoq vaqt saqlanadi. Demak, bolalar ma'lumotlarni yaxshi idrok qilishlari uchun ularni vizuallashtirish lozim. Buni esa kompyuter yordamida amalga oshirish mumkin.

Vizuallashtirish 1-sinf o'quvchilarga ma'lumotni to'g'ri tashkil etish va tahlil qilishga yordam beradi, tanqidiy fikrlashni rivojlantiradi, o'quvchilarga yangi bilimlarni birlashtirishga yordam beradi, olingan ma'lumotlarni ma'lum bir hodisa yoki ob'ektni yaxlit tasviri bog'lashga imkon beradi. Rasmlar, ovozi ma'lumotlar, mos tushish xaritalari, taqdimotlar, videolar, o'yinli ma'lumotlar, intellekt xaritalar katta hajmdagi ma'lumotlarni o'zlashtirishga yordam beradi, ma'lumot bloklari o'rtasidagi munosabatlarni eslab qolish va kuzatishni osonlashtiradi. [3]

Biz quyida "Tasavvur" nomli intellekt xaritamiz orqali 1-sinf o'qiyotgan o'quvchi yordamida o'zi yaxshi ko'rgan mevasi orqali chap va o'ng yarim sharlarda ma'lumotlarni tasavvur qilishni keltirib o'tdik.

Intellekt xarita muammoning to'la tasvirini ko'rsatishi va ma'lumotlarni xotirada saqlashning sarmahsul vizual usuli bo'lishi bilan birga bilish jarayonlarini ham rag'batlantiradi. Intellekt xaritani tuzish o'quvchilarning «jodiy fikrlash» ko'nikmalarini rivojlantirish, ularda yangi g'oyalar tug'ilishi, diqqatlarini jamlash muammoning asl mag'zini aniqlab olish va verbal ma'lumotlarni vizual ko'rinishda ifodalash imkonini beradi.

Intellekt xarita:

Muammoga aniqlik kiritadi;
Muammoni yechish uchun zarur bo'lgan
ma'lumotlarni tartibga soladi;
Vaziyatni to'la tasavvur qilishga va tasvirlashga
yordam beradi;
Barcha zarur ma'lumotlarni saqlash vositasiga
aylanadi;
G'ayrioddiy yechimlarni rag'batlantiradi[4].

Sloveniyada o'tkazilgan tajribalarda intellekt xaritadan foydalanilganda o'quvchilarning yuqori o'zlashtirishiga erishilgan [5]. Demak, intellekt xaritadan o'quvchi miyasiining imkoniyatlarini oshirishda foydalanish mumkin [6]. Intellekt xaritadan boshlang'ich sinf o'quvchilarning tasvvuri rivojlanshini baholashni yaxshilashda ham foydalanish mumkin [7].

Xulosa. Fan va texnikaning jadal taraqqiyoti “ijodiy fikrlovchi” muotaxassislarni tayyorlashni taqozo etadi. Ijodiy fikrlashni o'rgatish esa ta'lim jarayonida amalga oshirilib u “tasavvur”ni rivojlantirishdan boshlanadi. 1-sinf o'quchilarining bosh miyalarining yarim sharlari mutaxassisliklarga ajralgan va ularning “tasavvur” qilish qobiliyatlarini ta'lim jarayonida rivojlantirish mumkin. Bu ularning “ijodiy fikrlash” ko'nikmalarining shakllanishiga yordam beradi. “Intellekt xarita” o'quvchiga 1-sinf tabiiy fan boblari tarkibidagi “Atrofimizdagi olam” mavzularini kompleks o'rganish imkonini beradi. Garchi undagi elementlarning javobi aniq bo'lsa-da, o'quvchi uni o'z tushunchalari, tasavvuri yordamida talqin qiladi. Bu uni tasavvur qilishga, to'la fikrlashga undaydi.

ADABIYOTLAR

1. Медина Д. «Правила Мозга». Москва. Издательство «Манн. Иванов и Фербер» 2014 г. 240-242 ст.
2. G'aniyev A.G. O'quvchilarda ijodiy fikrlash ko'nikmalarini shakllantirish. Kasb-hunar ta'limi, – №2, 2012 y.
3. Бьюзен Т. Интеллект карты. Москва. «МАНН, Иванов и Фербер» Глава 1.Что такое интеллект карта? М. 2019 г. (25-55 стр)
4. Kolenakova R.S. “Mental maps in educational process and their impact on pupil's learning”. performance Constantine the Philosopher University in Nitra (SLOVAKIA) Proceedings of EDULEARN19 Conference 1st-3rd July 2019, Palma, Mallorca, Spain, ISBN: 978-84-09-12031-4.
5. Jiang, JinKai Lv , Li Wang and Hong Liang Zhao; “Effective Physics Teaching Based on Mind Mapping”. 2019 9th International Conference on Education and Social Science (ICESS 2019) UK; DOI: 10.25236/ices.2019.330.
6. Pujianti Y., Hapidin, H., & Juniasih, I. (2019). The Effectiveness of Using Mind Mapping Method to Improve Child Development Assessment. JPUD - Jurnal Pendidikan Usia Dini, 13(1), 172–186.
7. Немов Р. С. Психология. Книга1, Глава 10, Воображение. Москва. ВЛАДОС 2006г. (стр. 260.261)
8. Гильфорд Дж. Понятие об интеллекте и его коэффициент. Психология мышления. Сборник. – М., Прогресс, 1985 г
9. Леонтьев А.А. Психология общения: учеб. пособие для вузов/ А.А. Леонтьев. 4-е изд. – М., Смысл, 2005 г.
10. Выготский Л.С. Воображение и творчество в детском возрасте, 1997 г.
11. Tabiiy fanlar 1 Metodik qo'llanma [Matn]: o'qituvchilari uchun metodik qo'llanma / K.T. Suyarov [va boshq.]. – Toshkent: Respublika ta'lim markazi, 2021. – 96 b
12. Арланова Оксана Павловна. Визуализация как метод обучения на уроках математики. Статья опубликована в рамках: Международной научно-практической интернет-конференции «Актуальные проблемы методики обучения информатике и математике в современной школе» (Россия, г.Москва, МПГУ, 22 — 26 апреля 2019г.)
13. Ganiev A.G., Tashev S.N. The Role of “Imagination” in the Process of “Creative Thinking”Developing Students’ “Imagination” and “Creative Thinking” Skills in Teaching Physics. Annals of R.S.C.B., ISSN:1583-6258, Vol. 25, Issue 2, 2021, Pages. 633-642Received 20 January 2021; Accepted 08 February 2021.633. <http://annalsofrschb.ro>
14. <https://doi.org/10.21009/10.21009/jpud.131.13>.
15. www.mindomo.com